www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

میرزا عبدالله افندی اصفهانی

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء

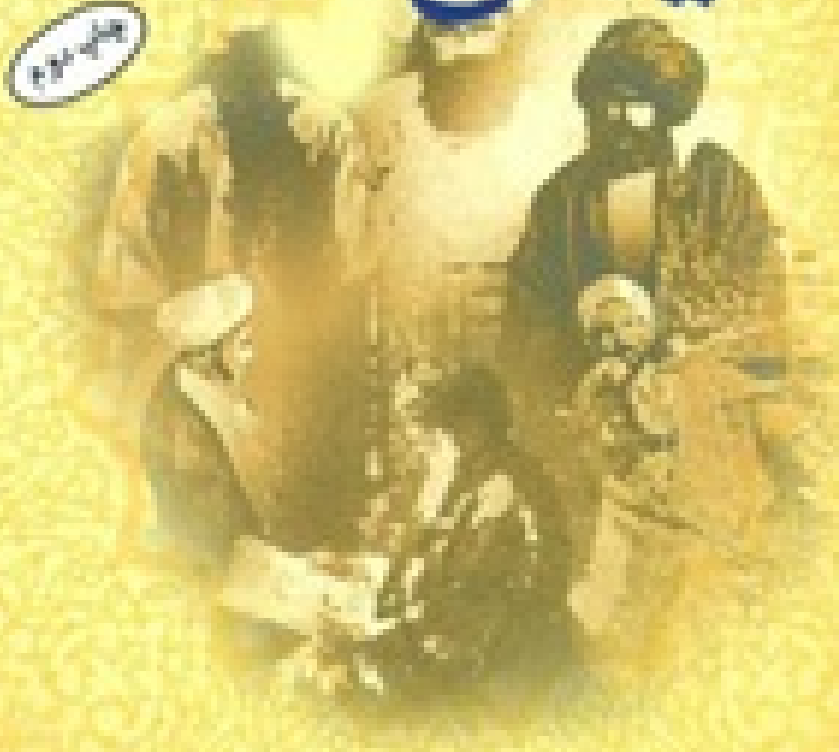

جلد چهارم

ترجمه
محمدباقر ساعدی

بسم الله الرحمن الرحیم

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء

نویسنده:

عبدالله بن عیسی بیگ افندی

ناشر چاپی:

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
ریاض العلماء و حیاض الفضلاء جلد ۴ ----- ۲۱
مشخصات کتاب ----- ۲۱
اشاره ----- ۲۲
اشاره ----- ۲۴
فهرست مطالب ----- ۲۶
درآمد ----- ۴۷
مقدمه ----- ۴۸
ادامه حرف عین ----- ۵۵
اشاره ----- ۵۵
شیخ ابو الحسن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی ----- ۵۵
شریف سید اجل دانشمند ثمانینی ذو المجدین ابو القاسم علی بن سید ----- ۶۶
اشاره ----- ۶۶
سخن ابن اثیر در مختصر تاریخ ابن خلکان در مورد سید مرتضی ----- ۸۱
آثار سید مرتضی ----- ۹۰
کلام سید امیر مصطفی در مورد سید مرتضی ----- ۱۱۲
علی بن حسین واعظ غزنوی ----- ۱۳۱
سید زین الدّین علی حسینی ----- ۱۳۲
سید علی حسینی مجاور در مشهد مقدس رضوی ----- ۱۳۲
سید شرف الدّین علی حسینی استرآبادی نجفی و متوطن در نجف ----- ۱۳۳
سیّد امیر عماد الدّین علی حسینی استرآبادی مشهور به میر کلان ----- ۱۳۶
شیخ علی بن حسین بن محمد ----- ۱۳۶
شیخ ابو الحسن علی بن حمّاد بن عبید اللّه عبدی(عدوی)اخباری بصری ----- ۱۳۷
شیخ زین الدّین ابو القاسم علی بن حلّی(طی) ----- ۱۳۸

شیخ کمال الدّین علی بن حمّاد ماهر واسطی ---- ۱۳۹
شیخ ابو تراب علی بن حمد بن سعد واعظ ---- ۱۴۰
شیخ علی بن حمزه طبرسی قمّی ---- ۱۴۰
شیخ نصیر الدّین علی بن حمزه بن حسن طوسی ---- ۱۴۱
ملا نور الدّین علی بن حیدر علی قمی ---- ۱۴۲
شیخ زین الدّین علی بن خازن حائری ---- ۱۴۳
شیخ ابو الحسن علی بن خالد مراغی ---- ۱۴۳
امیر سید علی خطیب ---- ۱۴۴
سید جلیل علی بن سید خلف بن سید عبد المطلب بن حیدر بن سید ---- ۱۴۴
شیخ شهاب الدّین علی دانیالی نسوی برازی جهرمی ---- ۱۵۱
شیخ علی بن دقاق قمی ---- ۱۵۲
سید زین الدّین علی بن دقماق حسینی ---- ۱۵۳
شیخ ابو الفرج علی بن راوندی ---- ۱۵۴
شیخ ابو القاسم علی بن طیّ ---- ۱۵۴
شیخ علی بن طی فقعانی عاملی ---- ۱۵۵
شیخ ابو الحسن علی بن عبد الجبّار بن عبد اللّه بن علی مقری رازی ---- ۱۵۶
علی بن عبد الجبار بن فضل اللّه بن مسکنی ---- ۱۵۶
قاضی جمال الدّین علی بن عبد الجبار بن محمد طوسی ---- ۱۵۶
شیخ زین الدّین علی بن عبد الجلیل بیاضی ---- ۱۵۷
شیخ ظهیر الدّین علی بن عبد الجلیل نیلی ---- ۱۵۷
شیخ ابو الفرج علی بن عبدانی بن حسین راوندی ---- ۱۵۸
سیّد حسیب نسیب علی بن عبد الحسین بن سلطان موسوی حسینی ---- ۱۵۸
سید بهاء الدّین علی بن عبد الحمید حسینی نسّابه ---- ۱۵۸
سید اجلّ زین الدّین علی بن عبد الحمید حسینی نجفی ---- ۱۵۹
سید علم الدّین مرتضی علی بن سید نسّابه جلال الدّین عبد الحمید بن سید ---- ۱۶۰
شیخ نظام الدّین ابو القاسم علی بن عبد الحمید نیلی ---- ۱۶۲

شیخ ابو الحسن علی بن عبد الرحمن ---- ۱۶۵
شیخ ابو الحسن علی بن عبد الرحمن بن عیسی بن عروه جرّاح قنانی کاتب ---- ۱۶۵
ملا علی رضا شیرازی مشهور به تجلّی ---- ۱۶۶
سیّد اجلّ قاضی شاه مظفر الدّین علی بن شاه محمود انجوی شیرازی ---- ۱۶۸
رئیس بدر الدّین علی بن زرّینکم زینوآبادی ---- ۱۶۸
سیّد عالم علی بن زهره حسینی علوی حلبی ---- ۱۶۹
شیخ علی بن زهره عاملی جبعی ---- ۱۷۰
قاضی تاج الدّین علی بن زید حسینی آبی ---- ۱۷۰
شیخ واعظ ابو الحسن علی بن زیرک قمی ---- ۱۷۰
شیخ علی بن زین الدّین بن محمّد بن حسن بن زین الدّین شهید ثانی عاملی ---- ۱۷۰
شیخ علی بن سعد بن ابی الفرج خیّاط ---- ۱۷۱
شیخ امام عماد الدّین ابو الفرج علی بن شیخ امام قطب الدّین ابی الحسین ---- ۱۷۲
شیخ جلیل علی بن سکون ---- ۱۷۳
شیخ جمال الدّین یا شیخ کمال الدّین علی بن سلیمان بحرانی ---- ۱۷۳
شیخ علی بن سلیمان بحرانی ---- ۱۷۵
سید علی بن سلیمان حسینی ---- ۱۷۶
شیخ علی بن سودون عاملی ---- ۱۷۶
سیّد قوام الدّین علی بن سیف النّبی بن منتهی حسنی مرعشی ---- ۱۷۶
شیخ علی بن سیف بن منصور ---- ۱۷۶
مولانا علی بن شاه محمود بافقی ---- ۱۷۷
شیخ ابو القاسم علی بن شبل بن اسد وکیل ---- ۱۷۷
سید امیر شرف الدّین علی شولستانی نجفی ---- ۱۷۹
شیخ علی بن شهرآشوب بن ابی نصر بن ابو الجیش سروی مازندرانی ---- ۱۷۹
شیخ علی بن شهیفنه حلّی ---- ۱۸۰
ملا شرف الدّین علی شیفتگی ---- ۱۸۱
سید علی بن صائغ ---- ۱۸۲

شیخ اجل شیخ علی صبح عاملی ساکن در شهر یزد ---- ۱۸۲
سید رضی الدّین علی بن طاوس حسنی ---- ۱۸۳
ملا غیاث الدّین علی طبیب ---- ۱۸۳
شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن طراد مطارآبادی ---- ۱۸۴
شیخ علی بن عبد الصمد تمیمی سبزواری ---- ۱۸۴
شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد نیشابوری تمیمی ---- ۱۸۴
شیخ بهاء الرؤساء ابو الحسن علی بن عبد الصمد بن محمد کردوحینی ---- ۱۸۴
شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصّمد بن محمد نیشابوری تمیمی سبزواری ---- ۱۸۴
شیخ نور الدّین ابو القاسم علی بن شیخ عبد الصمد بن شیخ شمس الدّین ---- ۱۸۸
شیخ علی بن عبد العالی کرکی عاملی ---- ۱۸۹
شیخ علی بن عبد العالی میسی ---- ۱۸۹
شیخ نور الدّین علی بن عبد العالی میسی عاملی مشهور به ابن مفلح ---- ۱۸۹
فقیه علی بن عبد العزیز بن محمد امامی ---- ۱۹۶
قاضی ابو الحسن علی بن عبد العزیز جرجانی(گرگانی) ---- ۱۹۶
شیخ علی بن عبد العزیز نیشابوری ---- ۱۹۶
سید رضی الدّین ابو القاسم علی بن سید غیاث الدّین ابو المظفر ---- ۱۹۶
سید مرتضی نقیب حسیب نسّابه کامل سعادتمند بهاء الدّین ابو الحسین ---- ۱۹۷
سیّد اجلّ نحریر علی بن عبد الکریم بن علی بن محمد بن علی بن ---- ۲۰۵
سید حسیب نسیب علی بن عیان الدّین ابو مظفر عبد الکریم بن علی بن ---- ۲۰۹
شیخ ابو الحسن علی بن عبد اللّه ---- ۲۱۰
شیخ ابو الحسن علی بن عبد اللّه بن ابی منصور رازی ---- ۲۱۰
سید زاهد تاج الدّین علی بن عبد اللّه بن احمد بن حمزه جعفری ---- ۲۱۰
شیخ حاکم ابو منصور علی بن عبد اللّه زیادی ---- ۲۱۱
سیّد عالم تاج الدّین ابو تراب علی بن عبد اللّه بن علی بن عبد اللّه بن احمد ---- ۲۱۱
شیخ ابو الحسن علی بن عبد اللّه بن وصیف ناشی اصغر حلاء متکلم بغدادی ---- ۲۱۲
سیّد اجلّ زین الدّین علی بن عبد المجید حسینی نجفی ---- ۲۱۲

شیخ رشید الدّین علی بن عبد المطلب قمی ---- ۲۱۲
شیخ علی بن عبد اللّه وزّاق ---- ۲۱۲
شیخ علی بن عبد الواحد بن علی بن جعفر نهدی حمیری ---- ۲۱۳
شیخ علی بن عبد الواحد نهدی ---- ۲۱۴
شیخ بزرگوار منتجب الدّین ابو الحسن علی بن شیخ ابو القاسم شیخ امام ---- ۲۱۵
ملا علی عراقی ---- ۲۲۶
سید فخر الله علی بن عرفه حسینی ---- ۲۲۶
شیخ مجد الدّین علی بن عریضی ---- ۲۲۷
سیّد ابو الحسن علی بن عریضی حسینی ---- ۲۲۷
سیّد علی بن علوان حسینی کاملی بعلبکی ---- ۲۲۸
شیخ علی بن علی بن ابی طالب ---- ۲۲۹
شیخ علی معروف به عرب ---- ۲۲۹
ملا عماد الدّین علی بن عماد الدّین علی شریف قاری استرآبادی ---- ۲۲۹
شیخ علی بن علی بن حسن بن جعفر مزرعانی ---- ۲۳۱
سید نور الدّین علی بن علی بن حسین بن ابی الحسن الموسوی حسینی ---- ۲۳۱
شیخ ابو القاسم علی بن علی بن جمال الدّین محمد بن طیّ عاملی ---- ۲۳۸
شیخ رکن الدّین ابو الحسن علی بن شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد ---- ۲۴۰
سیّد رضی الدّین ابو القاسم علی بن سیّد رضی الدّین ابو القاسم علی بن ---- ۲۴۱
شیخ علی بن علی بن نما ---- ۲۴۵
وزیر کبیر و دانشمند خبیر بهاء الدّین ابو الحسن علی بن عیسی فخر الدّین ---- ۲۴۶
شیخ علی فراهانی کمره ای مشهور به آقا شیخ و مقیم کاشان ---- ۲۶۰
سید جلیل نور الدّین علی بن سید فخر الدّین هاشمی عاملی ---- ۲۶۱
شیخ علی بن فرج سوراوی ---- ۲۶۱
شیخ فاضل پارسا و صالح،زین الدّین علی بن فاضل مازندرانی ---- ۲۶۱
شیخ امام علی بن شیخ ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی ---- ۲۶۳
سیّد علی بن فضل اللّه حسنی راوندی ---- ۲۶۳

سیّد جلیل سعادتمند علی بن فضل اللّه بن حسن حسنی راوندی ---- ۲۶۵
سید تاج الدّین علی قوعی حلبی ---- ۲۶۶
ملا علی فومنی گیلانی مقیم شیراز ---- ۲۶۶
سید زاهد ابو الحسن علی بن قاسم بن رضا حسینی محدّث ---- ۲۶۶
سیّد اجلّ علی بن ابی القاسم شعرانی عریضی حسینی جعفری ---- ۲۶۷
مولانا المدقق الفهّامه نصیر الدّین علی کاشی مشهور به حلّی ---- ۲۶۷
ملا علی قلی بن محمّد خلخالی اصفهانی ---- ۲۶۹
ملا علی قلی نطنزی ---- ۲۶۹
شیخ شمس الدّین علی بن کامل بن رضوان ---- ۲۷۰
شیخ علی کرکی ---- ۲۷۰
شیخ بهاء الدّین ابو الحسن علی بن محسن شریحی ---- ۲۷۰
قاضی ابو القاسم علی بن قاضی ابو علی محسّن بن قاضی ابو القاسم ---- ۲۷۰
شیخ علی بن محمد ---- ۲۷۱
شیخ علی بن محمد بن ابو الحسن بن عبد الصمد ---- ۲۷۱
شیخ علی بن محمد بن محمد بن ابی قره پدر شیخ ابو الفرج محمد بن ---- ۲۷۲
شیخ کافی الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن ابی نزار شرفیه واسطی ---- ۲۷۲
سید علی بن سید محمد معروف به امامی اصفهانی ---- ۲۷۳
شیخ علی بن محمد بن شیخ ابو بکر احمد بن حسین بن احمد خزاعی ---- ۲۷۵
شیخ علی بن محمد بن احمد بن صالح سیبی(سلیبی)قسینی ---- ۲۷۵
سیّد فخر الدّین علی بن سید عزّ الدّین محمد بن احمد بن علی بن اعرج ---- ۲۷۵
سید جمال الساده،علی بن محمد بن اسماعیل محمّدی ---- ۲۷۶
ملا زین الدّین علی بن محمد استرآبادی ---- ۲۷۷
قاضی ابو الحسن علی بن محمد البسّاط البغدادی ---- ۲۷۷
علی بن محمد بن بندار ---- ۲۷۸
شیخ ابو القاسم،علی بن محمد بن بهدل اصفهانی ---- ۲۷۸
شیخ علی بن محمد جزری عاملی شامی ---- ۲۷۹

سید ابو الحسن علی بن محمد بن جعفر حسینی استرآبادی ---- ۲۷۹
شیخ شمس الدّین علی بن محمد بن جمهور ---- ۲۷۹
شیخ فاضل علی بن محمد جوسقی قزوینی ---- ۲۸۰
شیخ ابو الحسن علی بن محمّد حبیش کاتب ---- ۲۸۰
شیخ رشید الدّین علی بن محمد جاستی ---- ۲۸۰
شیخظهیرالدّین علی بن محمد بن حسام ---- ۲۸۱
شیخ نجم الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن حسن بن حسین بن بابویه ---- ۲۸۱
سیّد علاء الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن حسن بن زهره حسینی حلبی ---- ۲۸۱
سید نور الدّین علی بن محمد حسینی خجندی ساکن ری ---- ۲۸۲
شیخ زین الدّین علی بن محمد بن حسن بن محمّد خازن کربلا ---- ۲۸۲
علی بن محمد بن حسن بن محمّد بن عبد العزیز کاتب تهامی عاملی شامی ---- ۲۸۲
شیخ علی بن شیخ محمد بن شیخ حسن بن شیخ زین الدّین شهید ثانی ---- ۲۸۵
شیخ علی بن محمّد حرّ عاملی مشغری ---- ۲۸۶
شیخ مفید امام شمس الدّین ابو القاسم علی بن سعید امام محمد بن ---- ۲۸۷
سیّد اجلّ علی بن محمد بن دقماق شریف حسینی ---- ۲۸۷
شیخ علی بن محمد بن شاکر مؤدّب ---- ۲۹۱
شیخ امام وجیه الدّین ابو طالب علی بن امام ناصر الدّین محمد بن حمدان ---- ۲۹۱
شیخ علی بن محمّد بن حیدر بن بابویه ---- ۲۹۲
وزیر جلیل القدر خواجه رشید الدّین علی بن محمد بن رشیدآوی معروف ---- ۲۹۲
شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن محمد رازی متکلم ---- ۲۹۷
شیخ علی بن محمد راشدی ---- ۲۹۷
شیخ ابو الحسن علی بن محمّد رهقی قهب بن ولید ---- ۲۹۷
شیخ ابو الحسن علی بن محمد بن زبیر قرشی کوفی ---- ۲۹۷
شیخ علی بن محمد زوزنی ---- ۲۹۸
سیّد علاء الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن زهره حسینی حلبی ---- ۲۹۹
شیخ علی بن محمد بن سندی ---- ۲۹۹

علی بن محمد بن شاکر مؤدّب ---- ۲۹۹
شیخ نظام الدّین علی بن محمد بن عبد الحمید نیلی ---- ۲۹۹
شیخ علی بن محمد بن عبد اللّه بن احمد بحرانی ---- ۳۰۱
شیخ علی بن محمد بن عبد اللّه بن اذینه ---- ۳۰۲
شیخ علی بن محمد عدوی شمشاطی ---- ۳۰۳
سید علی بن محمد بن عزّ الشّرف حسنی ---- ۳۰۴
علی بن محمد بن علّان کلینی ---- ۳۰۴
وزیر کبیر و دانشور بصیر شرف الدّین ابو القاسم علی بن وزیر مؤید الدّین ---- ۳۰۸
سیّد اجلّ سیّد علی بن مولانا الامام محمد بن علی الباقر علیه السّلام ---- ۳۰۹
شریف علی بن محمّد علوی رازی ---- ۳۱۱
شریف ابو القاسم علی بن محمد بن علی بن قاسم علوی رازی ---- ۳۱۲
نجم الدّین ابو الحسن علی بن محمد علوی عمری معروف به ابن صوفی ---- ۳۱۲
شیخ ضیاء الدّین علی بن شهید ابو عبد اللّه محمد بن مکی بن محمد بن ---- ۳۱۲
سید جلیل امیر سید شریف زین الدّین علی باقی ---- ۳۱۳
شیخ سعادتمند علی بن محمد بن علی بن حسین بن عبد الصّمد تمیمی ---- ۳۱۴
شیخ علی بن محمد بن ابو الحسن علی بن زید استرآبادی معروف به ---- ۳۱۷
شیخ اجلّ اقدم ابو القاسم علی بن محمد بن علی خزّاز رازی قمی ---- ۳۲۲
شیخ امام رشید الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن علی شعیری ---- ۳۲۵
شیخ سعید ابو القاسم علی بن محمد بن علی طبری آملی کحی ---- ۳۲۶
شیخ رشید ابو الحسین علی بن محمد بن علی کاشانی ---- ۳۲۷
سیّد شریف اجلّ نجم الدّین ابو الحسن علی بن ابو الغنائم محمد بن ---- ۳۲۸
شیخ عماد الدّین،علی بن محمد بن علی طوسی ---- ۳۳۲
سید عین الساده ابو الحسن علی بن محمد بن علی بن قاسم علوی شعرانی ---- ۳۳۲
شیخ نصیر الدّین علی بن محمد بن علی کاشانی ---- ۳۳۲
سید علی بن محمد عمری ---- ۳۳۳
شیخ علی بن محمد بن علی بن عبد الصمد تمیمی ---- ۳۳۳

شیخ علی بن محمد بن فرج ---- ۳۳۴
مولی نصیر الدّین علی بن محمد کاشی ---- ۳۳۴
شیخ ابو الحسن،علی بن محمد قرشی معروف به ابن زبیر ---- ۳۳۴
علی بن محمد بن قولویه ---- ۳۳۵
شیخ ابو الحسین علی بن محمد کاتب ---- ۳۳۵
شیخ جمال الدّین علی بن محمد متطبب در قم ---- ۳۳۵
شیخ علی بن محمد بن متیل ---- ۳۳۵
قاضی علی بن محمد فزاری ---- ۳۳۶
شیخ علی بن محمد بن محمد بن علی بن محمد سکونی ---- ۳۳۷
شیخ علی بن محمد لویزانی معروف به ابن دعیم ---- ۳۳۷
خواجه صائن الدّین علی بن محمد بن محمد ترکه ---- ۳۳۸
شیخ ابو القاسم علی بن شیخ ابی عبد اللّه مفید محمد بن محمد بن نعمان ---- ۳۳۹
شیخ ابو الحسن علی بن محمد بن محمد بن علی بن محمد بن محمد بن ---- ۳۳۹
شیخ نظام الدّین علی بن محمّد ---- ۳۴۳
علی بن محمد بن معالی عاملی ---- ۳۴۳
شیخ فقیه علی بن محمد مدائنی ---- ۳۴۴
علی بن محمد مذکر ---- ۳۴۴
شیخ نجیب الدّین علی بن شیخ شمس الدّین محمد بن مکی بن عیسی ابی ---- ۳۴۴
علی بن شیخ شهید شمس الدّین محمد بن جمال الدّین ابو محمد مکی بن ---- ۳۵۵
شیخ علی بن محمد لیثی واسطی ---- ۳۵۶
شیخ علی بن محمد نیشابوری ---- ۳۵۸
شیخ شمس الدّین علی بن محمد وشنیزی مقیم کاشان ---- ۳۵۸
شیخ علی بن محمد بن یحیی مذکر ---- ۳۵۹
شیخ سعید علی بن محمّد هجری بحرانی ---- ۳۵۹
شیخ علی بن محمود عاملی مشغری ---- ۳۵۹
شیخ زین الدّین ابو محمد علی بن محمد بن یونس عاملی عنجری نباطی ---- ۳۶۰

قاضی ابو الحسن علی بن محمّد بن یوسف ---- ۳۶۷
شیخ علی بن محمّد بن یوسف بن ثابت ---- ۳۶۸
شیخ علی بن محمد بن یوسف حرّانی ---- ۳۶۸
شیخ ابو الحسن علی بن محمد بن یوسف بن مهجور فارسی(شیرازی) ---- ۳۶۸
شیخ جمال الدّین علی بن محمود حمصی ---- ۳۷۰
مولی علی بن مراد ---- ۳۷۰
شیخ علی بن مرتضی ---- ۳۷۱
شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن مزیدی ---- ۳۷۱
شیخ رضی الدّین علی بن مطهّر حلّی ---- ۳۷۱
شیخ علی بن مظاهر واسطی ---- ۳۷۲
امیرکبیر علی بن مقرب ---- ۳۷۲
مولی مجد الدّین علی مکی ---- ۳۷۴
شیخ جلیل زین الدّین علی معروف به منشار عاملی ---- ۳۷۵
شیخ ابو الحسن علی بن منصور بن شیخ ابی الصلاح تقی الدّین بن ---- ۳۷۷
شیخ علی بن منصور بن حسین مزیدی ---- ۳۷۸
سید سند نجیب علی بن منصور بن محمد حسینی شیرازی ---- ۳۷۸
علی بن موسی ---- ۳۷۸
علی بن موسی کندی کمیدانی ---- ۳۷۹
مولی شیخ علی نقی بن شیخ ابو العلاء کمره ای محمد هاشم طغائی ---- ۳۸۰
ابو الحسن علی بن وصیف ناشی متکلم بغدادی ---- ۳۸۸
قاضی تاج الدّین ابو الحسن علی بن هبه اللّه بن دعوی دار قاضی قم ---- ۳۸۹
قاضی ظهر الدّین ابو المناقب علی بن هبه اللّه بن دعوی دار ---- ۳۹۰
علی بن هبه اللّه بن رائقه موصلی ---- ۳۹۰
شیخ ابو الحسن هبه اللّه بن عثمان بن احمد بن ابراهیم بن رائقه موصلی ---- ۳۹۱
شیخ ابو الحسن علی بن هلال بن ابی معاویه مهلّبی ---- ۳۹۱
شیخ علی بن هلال بن عیسی بن محمد بن فضل ---- ۳۹۱

شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن هلال جزائری کرکی ---- ۳۹۲
شیخ علی بن هلال عاملی کرکی ---- ۳۹۶
سید علی همدانی صوفی ---- ۳۹۸
شیخ علی بن هیصم ---- ۳۹۹
شیخ علی بن یحیی حافظ ---- ۳۹۹
شیخ ابو الحسن علی بن یحیی خیّاط ---- ۴۰۰
شیخ فقیه علی بن یحیی بن علی خیّاط سوراوی ---- ۴۰۱
ملا شرف الدّین علی یزدی ---- ۴۰۲
شیخ زین الدّین علی بن یونس عاملی نباطی بیاضی ---- ۴۰۶
شیخ علی بن یوسف ---- ۴۰۶
شیخ زین الدّین علی بن یوسف بن جبیر فاضل ---- ۴۰۷
سید ابو القاسم علی بن یوسف بن جعفر کلینی ---- ۴۰۸
شیخ علاء الدّین حاج علی بن یوسف بن حسن ---- ۴۰۸
شیخ علی بن یوسف بن عبد الجلیل ---- ۴۰۹
شیخ ظهیر الدّین علی بن یوسف بن عبد الجلیل نیلی ---- ۴۰۹
شیخ جلیل فقیه رضی الدّین ابو القاسم،ابو الحسن علی بن شیخ ---- ۴۱۰
شیخ زین الدّین علی بن یونس بیاضی ---- ۴۱۲
مولانا فاضل عماد الدّین استرآبادی ---- ۴۱۲
مولی عماد الدّین بن یونس ---- ۴۱۳
مولی عماد مازندرانی کلباری ---- ۴۱۳
سید ابو البرکات عمر بن ابراهیم حسینی ---- ۴۱۴
عمر بن ابراهیم آوسی ---- ۴۱۴
شیخ ابو حفص عمر بن احمد بن منصور صفّار نیشابوری ---- ۴۱۴
امیر زاهد شرف الدّین عمر بن اسکندر ---- ۴۱۵
عمر بن محمد ---- ۴۱۵
شیخ امام عزیز الدّین عمّار بن امام ناصر الدّین محمد بن حمدان حمدانی ---- ۴۱۶

شیخ ابو الیقظان عمار بن یاسر رحمه اللّه ---- ۴۱۶
شیخ عمیر بن یحیی بن داود ---- ۴۱۶
شیخ ابو محمد عنایت اللّه بسطامی مشهور به بایزید بسطامی ثانی ---- ۴۱۶
آقا میرزا عنایت اللّه بن آقا محمد مؤمن بن محمد باقر اصفهانی ---- ۴۱۷
سید شاه نعمت اللّه نقیب اصفهانی ---- ۴۱۷
مولی شیخ زکی الدّین عنایت اللّه بن شرف الدّین علی بن محمود بن ---- ۴۱۸
ملا عوض شوشتری کرمانی ---- ۴۲۰
شیخ فقیه صالح رشید الدّین ابو البرکات عیداد بن جعفر بن محمد بن ---- ۴۲۱
مولی قاضی عیسی ---- ۴۲۱
شیخ عیسی بن حسن بن شجاع نجفی ---- ۴۲۲
مولی عیسی خان اردبیلی ---- ۴۲۲
شیخ عیسی بن محمد جزائری ---- ۴۲۲
آقا میرزا عیسی بن محمد صالح بیک بن حاج شاه ولی بیک بن حاج پیر ---- ۴۲۳
شیخ عیسی بن محمد بن شیخ بهاء الدّین ابو الحسن،علی بن عیسی بن ---- ۴۲۶
«حرف غین» ---- ۴۲۷
اشاره ---- ۴۲۷
امیر فاضل غازی بن احمد بن ابی منصور سامانی ---- ۴۲۷
شیخ غانم عصمی هروی شیعی امامی ---- ۴۲۸
سید نجم الدّین غنیمه بن هبه اللّه بن غنیمه الدعوی ---- ۴۲۸
«حرف فاء» ---- ۴۲۹
اشاره ---- ۴۲۹
سید فادشاه بن محمّد علوی حسینی راوندی ---- ۴۲۹
مولی علاء الدّین فتح اللّه بن مولی رضی الدّین عبد الملک بن شمس الدّین ---- ۴۲۹
شیخ فتح بن محمد بن آزاد مسکنی ---- ۴۳۰
ابو فراس فرزدق بن غالب ---- ۴۳۰
سید شاه فتح اللّه کبیر شیرازی حسینی ---- ۴۳۱

مولی شاه فضل اللّه کاشانی ---- ۴۳۴
سید اجل امیر کمال الدّین فتح اللّه بن هیبه اللّه بن عطاء اللّه حسنی حسینی ---- ۴۳۵
مولی فتح اللّه بن شکر اللّه کاشانی شریف ---- ۴۳۶
سید نسابه علامه فاضل سعید شیخ الشرف شمس الدّین ابو علی فخار بن ---- ۴۳۸
سید شمس الساده فخرآور بن محمّد بن فخرآور قمی ---- ۴۵۳
مولای فاضل فخر الدّین ماوراءالنهری قمی نزیل قم ---- ۴۵۳
شیخ فخر الدّین محمد بن علی بن احمد بن طریح رماحی نجفی ---- ۴۵۴
سید میرزا فخر الدّین مشهدی خراسانی ---- ۴۶۰
شیخ فرات بن ابراهیم کوفی ---- ۴۶۱
شیخ فرج اللّه بن محمّد بن درویش بن محمد بن حسن بن حمّاد بن اکبر ---- ۴۶۲
شیخ فرج اللّه بن سلمان بن محمّد بن حارث جزائری ---- ۴۶۵
شیخ شهید امام امین الدّین ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی ---- ۴۶۵
شیخ حافظ ابو نعیم فضل بن دکین ---- ۴۹۰
المولی الجلیل فضل بن.... ---- ۴۹۲
مولی فضل اللّه استرآبادی ---- ۴۹۲
امیر فضل اللّه استرآبادی نجفی ---- ۴۹۲
شیخ فضل اللّه عذار شهید ---- ۴۹۳
سیّد امیر فضل اللّه استرآبادی ---- ۴۹۴
سید حسیب نسیب جلیل امیر فضل اللّه بن سید محمّد کیاحسینی استرآبادی ---- ۴۹۴
سید ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن حسین بن ابی الرضا عبید اللّه بن ---- ۴۹۵
سید امام کبیر ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن علی بن حسین بن ---- ۴۹۵
ملا فضل اللّه بن محمّد ---- ۵۱۰
شیخ اجلّ فضل اللّه بن محمود فارسی ---- ۵۱۰
شیخ مجد الدّین فضل بن یحییبن علیبن مظفر بن طیّبی کاتب واسط ---- ۵۱۲
ملا فولاد خراسانی ---- ۵۱۵
ابو لؤلؤ فیروز ملقب به بابا شجاع الدّین ---- ۵۱۵

ملا فیض اللّه ---- ۵۲۵
سیّد امیر فیض اللّه استاد ملا احمد اردبیلی ---- ۵۲۵
سیّد اجلّ امیر فیض اللّه طباطبائی ---- ۵۲۵
سید سند امیر فیض اللّه بن عبد الغافر حسینی تفرشی نجفی شاگرد ---- ۵۲۶
امیر فیاض بن هدایه اللّه حسینی ---- ۵۳۰
«حرف قاف» ---- ۵۳۱
اشاره ---- ۵۳۱
ملا قاسم بن حسین علاء الدّین خلخالی ---- ۵۳۱
میرزا قاضی بن میرزا کاشفا یزدی ---- ۵۳۱
سید سعید فقیه ابو محمد قریش بن سبیع بن مهنّا بن سبیع علوی حسینی ---- ۵۳۳
سید جلال الدّین ابو جعفر قاسم بن حسن(حسین)بن محمد بن حسن بن ---- ۵۳۴
سید عز الدّین قاسم بن عتّاد ---- ۵۳۷
شیخ قاسم بن محمد کاظمی ساکن نجف اشرف ---- ۵۳۷
شیخ ابو المطهّر قاسم بن فضل بن عبد الواحد صیدلانی ---- ۵۳۹
سید شمس الدّین قاسم بن محمد بن قاسم حسنی شجری ---- ۵۴۰
سید قاسم بن معیّه حسنی ---- ۵۴۰
قریش بن مهنّا علوی ---- ۵۴۰
الاجل ابو حارث قسوره بن علی بن حسین بن محمد بن احمد بن ابو حجر ---- ۵۴۰
ملا قطب الدّین رازی ---- ۵۴۰
شیخ قطب الدّین کیدری ---- ۵۴۰
قاضی خان(غازی خان)صدر ---- ۵۴۰
وزیر قاضی جهان حسینی قزوینی ---- ۵۴۱
ملا قوام الدّین بن ملا شمس الدّین محمّد بن احمد حصری ---- ۵۴۴
«حرف کاف» ---- ۵۴۶
اشاره ---- ۵۴۶
آمیرزا کاشفا یزدی ---- ۵۴۶

شیخ نظام الدّین کتائب بن فضل اللّه بن کتائب حلبی ---- ۵۴۶
سید ابو الوفا کاکیس بن علی بن ابی القاسم بن محمد بن احمد ---- ۵۴۶
شیخ کثیر بن عبد اللّه بن احمد قرنی ---- ۵۴۷
کثیّر عزّت ---- ۵۴۷
ابو سعد کرامت جشمی ---- ۵۴۷
شیخ کردی بن عکبر بن کردی فارسی مقیم حلب ---- ۵۴۷
شیخ کلب علی ---- ۵۴۸
شیخ کلب علی بن جواد کاظمی ---- ۵۴۸
شیخ کلب علی ---- ۵۴۹
کمال الدّین سعادت بحرانی ---- ۵۴۹
شیخ شهید ابو جعفر کمیل بن جعفر ---- ۵۴۹
ملا کمال الدّین حسین مازندرانی مشهور به مولانا حسینی ---- ۵۵۰
حکیم کمال الدّین بن نور الدّین بن کمال الدّین طبیب ---- ۵۵۰
کمیت بن زید بن حبیس بن مخالد بن وهیبه أبو المستهل اسدی ---- ۵۵۰
شیخ کمیح ---- ۵۵۵
امیر کیکاووس بن دشمن زیار بن کیکاووس دیلمی طبری ---- ۵۵۵
«حرف لام» ---- ۵۵۶
اشاره ---- ۵۵۶
مولی لاچین بن عبد اللّه گرجی اصفهانی ---- ۵۵۶
شیخ ابو غالب لاحق بن حبیب بن محمد بن علی صیدلانی ---- ۵۵۷
لبید بن ابی ربیعه بن مالک بن کلاب عامری ---- ۵۵۷
شیخ لطف اللّه بن عبد الکریم بن ابراهیم بن علی بن عبد العالی عاملی میسی ---- ۵۵۹
سید جلیل میرزا لطف اللّه حسینی حسنی مرعشی خلیفه سلطانی ---- ۵۶۴
سید لطف اللّه بن عطاء اللّه بن احمد حسنی شجری نیشابوری ---- ۵۶۵
شیخ لطف اللّه بن عطاء اللّه حویزی ---- ۵۶۵
شیخ لطف اللّه نیشابوری ---- ۵۶۵

امیر زاهد لنجر بن منوچهر(بن)گرشاسب دیلمی و برادرش امیر ---------- ۵۷۱
شیخ ابو مخنف لوط بن یحیی ازدی ---------- ۵۷۱
شیخ ابو المظفر لیث اسدی ساکن در زنجان ---------- ۵۷۲
شیخ اجل لیث بحرانی ---------- ۵۷۲
فهرست مدارک مؤلف ---------- ۵۷۵
درباره مرکز ---------- ۵۹۸

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء جلد ۴

مشخصات کتاب

سرشناسه : افندی، عبدالله بن عیسی بیگ، ۱۰۶۶ - ۱۱۳۰ق.

عنوان قراردادی : [ریاض العلماء و حیاض الفضلاء. فارسی]

عنوان و نام پدیدآور : ریاض العلماء و حیاض الفضلاء جلد چهارم/ تالیف عبدالله افندی اصفهانی؛ ترجمه محمدباقر ساعدی.

مشخصات نشر : مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۹ -

مشخصات ظاهری : ۶ج.

شابک : ۵۲۰۰۰ ریال: ج.۱(چاپ دوم) : ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۱-۲۹۰-۱ ؛ دوره : ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۱-۳۴۹-۶ ؛ ۴۲۰۰۰ ریال : ج. ۶ ، چاپ اول : ۹۷۸۹۶۴۹۷۱۰۰۴۴ ؛ ۱۱۴۰۰۰ ریال: ج.۷: ۹۷۸-۶۰۰-۰۶-۶۰-۰۰۳۳-۴

وضعیت فهرست نویسی : فاپا(چاپ دوم/برون سپاری)

یادداشت : نام ناشر از سال ۱۳۷۲ به بنیاد پژوهشهای اسلامی تغییر یافته است

یادداشت : چاپ دوم.

یادداشت : ج.۶ (چاپ اول: ۱۳۸۶).

یادداشت : ج.۷(چاپ اول: ۱۳۹۴).

یادداشت : کتابنامه.

موضوع : افندی، عبدالله بن عیسی بیگ، ۱۰۶۶؟ - ۱۱۳۰ق. -- سرگذشتنامه

موضوع : شیعه -- سرگذشتنامه و کتابشناسی

شناسه افزوده : ساعدی خراسانی، محمدباقر، ۱۳۰۶ - ، مترجم

شناسه افزوده : بنیاد پژوهش های اسلامی

رده بندی کنگره : BP۵۵/۲/الف ۷ر۹۰۴۱ ۱۳۸۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۹۹۶

شماره کتابشناسی ملی : م ۶۶-۵۳۹

ص :۱

اشاره

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء

تالیف عبدالله افندی اصفهانی؛ ترجمه محمدباقر ساعدی

ص :۲

اشاره

تألیف:

میرزا عبد اللّه افندی اصفهانی

ترجمهٔ محمّد باقر ساعدی

ص:۳

فهرست مطالب

عنوان صفحه

مقدمه ۱۳

علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی ۲۱

علی بن حسین موسوی،شریف مرتضی ۳۲

علی بن حسین واعظ غزنوی ۹۵

علی حسینی،زین الدّین ۹۶

علی حسینی مشهدی ۹۶

علی حسینی استرآبادی نجفی ۹۷

علی حسینی استرآبادی،میر کلان ۹۷

علی بن حسین بن محمد ۱۰۰

علی بن حماد بن عبید اللّه عبدی بصری ۱۰۱

علی بن حلی(طی)۱۰۲

علی بن حماد واسطی ۱۰۳

علی بن حمد بن سعد واعظ ۱۰۴

علی بن حمزه طبرسی قمی ۱۰۴

علی بن حمزه بن حسن طوسی ۱۰۵

عنوان صفحه

علی بن حیدر علی قمی ۱۰۶

علی بن خازن حائری ۱۰۷

علی بن خالد مراغی ۱۰۷

علی خطیب ۱۰۸

علی بن خلف بن عبد المطلب حویزی ۱۰۸

علی دانیالی جهرمی ۱۱۴

علی بن دقاق قمی ۱۱۵

علی بن دقماق حسینی ۱۱۶

علی بن راوندی،ابو الفرج ۱۱۷

علی بن طی،أبو القاسم ۱۱۷

علی بن طی فقعانی عاملی ۱۱۸

علی بن عبد الجبار بن عبد اللّه مقری رازی ۱۱۹

علی بن عبد الجبار بن فضل اللّه بن مسکن ۱۱۹

علی بن عبد الجبار بن محمد طوسی ۱۱۹

علی بن عبد الجلیل بیاضی ۱۲۰

علی بن عبد الجلیل نیلی،ظهیر الدّین ۱۲۰

علی بن عبدانی بن حسین راوندی ۱۲۱

علی بن عبد الحسین بن سلطان موسوی حسینی ۱۲۱

علی بن عبد الحمید حسینی نسابه ۱۲۱

علی بن عبد الحمید حسینی نجفی ۱۲۲

علی بن عبد الحمید بن معد نسابه ۱۲۳

علی بن عبد الحمید نیلی ۱۲۵

علی بن عبد الرحمن،ابو الحسن ۱۲۸

علی بن عبد الرحمن بن عیسی قنانی کاتب ۱۲۸

علی رضا شیرازی تجلی ۱۲۹

علی بن شاه محمود انجوی شیرازی ۱۳۱

علی بن زرینکم زینوآبادی ۱۳۱

علی بن زهره حسینی حلبی ۱۳۲

علی بن زهره عاملی جبعی ۱۳۳

علی بن زید حسینی آبی ۱۳۳

علی بن زیرک قمی ۱۳۳

علی بن زین الدّین عاملی جبعی ۱۳۳

علی بن سعد بن ابو الفرج خیاط ۱۳۴

علی بن قطب الدّین سعید راوندی ۱۳۵

علی بن سکون ۱۳۶

علی بن سلیمان بحرانی ۱۳۶

علی بن سلیمان بحرانی ۱۳۸

علی بن سلیمان حسینی ۱۳۹

علی بن سودون عاملی ۱۳۹

علی بن سیف النبی بن منتهی مرعشی ۱۳۹

علی بن سیف بن منصور ۱۳۹

علی بن شاه محمود بافقی ۱۴۰

علی بن شبل بن أسد وکیل ۱۴۰

علی شولستانی،میر شرف الدّین ۱۴۲

علی بن شهرآشوب مازندرانی ۱۴۲

علی بن شهیفنه حلی ۱۴۳

علی شیفتگی،شرف الدّین ۱۴۴

علی بن صائغ ۱۴۵

علی صبح عاملی یزدی ۱۴۵

علی بن طاوس حسنی،رضی الدّین ۱۴۶

علی طبیب،غیاث الدّین ۱۴۶

علی بن طراد مطارآبادی ۱۴۷

علی بن عبد الصمد تمیمی سبزواری ۱۴۷

علی بن عبد الصمد نیشابوری ۱۴۷

علی بن عبد الصمد کردوحینی ۱۴۷

علی بن عبد الصمد بن محمد سبزواری ۱۴۷

علی بن عبد الصمد حارثی همدانی،عموی شیخ بهائی ۱۵۱

علی بن عبد العالی کرکی عاملی ۱۵۲

علی بن عبد العالی میسی ۱۵۲

علی بن عبد العالی میسی،ابن مفلح ۱۵۲

علی بن عبد العزیز بن محمد امامی ۱۵۹

علی بن عبد العزیز جرجانی ۱۵۹

علی بن عبد العزیز نیشابوری ۱۵۹

علی بن عبد الکریم بن طاوس حسنی ۱۵۹

علی بن عبد الکریم بن عبد الحمید نجفی ۱۶۰

علی بن عبد الکریم بن علی حسینی ۱۶۸

علی بن عیان الدّین عبد الکریم حسینی ۱۷۲

علی بن عبد اللّه،ابو الحسن ۱۷۳

علی بن عبد اللّه بن ابی منصور رازی ۱۷۳

علی بن عبد اللّه بن احمد جعفری ۱۷۳

علی بن عبد اللّه زیادی ۱۷۴

علی بن عبد اللّه بن علی قزوینی ۱۷۴

علی بن عبد اللّه بن وصیف ناشی اصغر حلاء ۱۷۵

علی بن عبد المجید حسینی نجفی ۱۷۵

علی بن عبد المطلب قمی ۱۷۵

علی بن عبد اللّه وراق ۱۷۵

علی بن عبد الواحد نهدی حمیری ۱۷۶

علی بن عبد الواحد نهدی ۱۷۷

علی بن عبید اللّه بن بابویه،منتجب الدّین ۱۷۸

علی عراقی ۱۸۹

علی بن عرفه حسینی ۱۸۹

علی بن عریضی ۱۹۰

علی بن عریضی حسینی ۱۹۰

علی بن علوان کاملی بعلبکی ۱۹۱

علی بن علی بن ابی طالب ۱۹۲

علی معروف به عرب ۱۹۲

علی بن علی قاری استرآبادی ۱۹۲

علی بن علی بن حسن مزرعانی ۱۹۴

علی بن علی موسوی عاملی ۱۹۴

علی بن علی بن طی عاملی ۲۰۰

علی بن علی بن عبد الصمد تمیمی ۲۰۲

علی بن رضی الدّین علی بن طاوس حلی ۲۰۳

علی بن علی بن نما حلی ۲۰۷

علی بن عیسی اربلی ۲۰۸

علی فراهانی کمره ای ۲۲۰

علی بن فخر الدّین هاشمی عاملی ۲۲۱

علی بن فرج سوراوی ۲۲۱

علی بن فاضل مازندرانی ۲۲۱

علی بن فضل بن حسن طبرسی ۲۲۳

علی بن فضل اللّه حسنی راوندی ۲۲۳

علی بن فضل اللّه بن حسن راوندی ۲۲۵

علی قوعی حلبی ۲۲۶

علی فومنی گیلانی ۲۲۶

علی بن قاسم بن رضا حسینی محدث ۲۲۶

علی بن ابی القاسم شعرانی عریضی ۲۲۷

علی کاشی حلی ۲۲۷

علی قلی بن محمد خلخالی ۲۲۹

علی قلی نطنزی ۲۲۹

علی بن کامل بن رضوان ۲۳۰

علی کرکی ۲۳۰

علی بن محسن شریحی ۲۳۰

علی بن محسن تنوخی ۲۳۰

علی بن محمد ۲۳۱

علی بن محمد بن ابو الحسن بن عبد الصمد ۲۳۱

علی بن محمد بن ابی قره ۲۳۲

علی بن محمد بن ابی نزار شرفیه واسطی ۲۳۲

علی بن محمد امامی ۲۳۳

علی بن محمد خزاعی رازی ۲۳۵

علی بن محمد بن احمد سیبی قسینی ۲۳۵

علی بن محمد اعرج حسینی عبیدلی ۲۳۵

علی بن محمد بن اسماعیل محمدی ۲۳۶

علی بن محمد استرآبادی ۲۳۷

علی بن محمد بساط بغدادی ۲۳۷

علی بن محمد بن بندار ۲۳۸

علی بن محمد بن بهدل اصفهانی ۲۳۸

علی بن محمد جزری عاملی شامی ۲۳۹

علی بن محمد بن جعفر استرآبادی ۲۳۹

علی بن محمد بن جمهور ۲۳۹

علی بن محمد جوسقی قزوینی ۲۴۰

علی بن محمد بن حبیش کاتب ۲۴۰

علی بن محمد جاستی ۲۴۰

علی بن محمد بن حسام ۲۴۱

علی بن محمد بن حسن ابن بابویه قمی ۲۴۱

علی بن محمد بن زهره حلبی ۲۴۱

علی بن محمد حسینی خجندی ۲۴۲

علی بن محمد بن خازن کربلا ۲۴۲

علی بن محمد بن حسن تهامی کاتب ۲۴۲

علی بن محمد بن حسن عاملی ۲۴۵

علی بن محمد حر عاملی ۲۴۶

علی بن محمد ابن مطهر ۲۴۷

علی بن محمد بن دقماق شریف حسینی ۲۴۷

علی بن محمد بن شاکر مؤدب ۲۵۱

علی بن محمد بن حمدان حمدانی ۲۵۱

علی بن محمد بن حیدر بن بابویه ۲۵۲

علی بن محمد آوی ۲۵۲

علی بن محمد رازی متکلم ۲۵۷

علی بن محمد راشدی ۲۵۷

علی بن محمد رهقی ۲۵۷

علی بن محمد بن زبیر قرشی کوفی ۲۵۷

علی بن محمد زوزنی ۲۵۸

علی بن محمد بن زهره حلبی ۲۵۹

علی بن محمد بن سندی ۲۵۹

علی بن محمد بن شاکر مؤدب ۲۵۹

علی بن محمد بن عبد الحمید نیلی ۲۵۹

علی بن محمد بن عبد اللّه بحرانی ۲۶۱

علی بن محمد بن عبد اللّه بن اذینه ۲۶۲

علی بن محمد عدوی شمشاطی ۲۶۳

علی بن محمد بن عز الشرف حسینی ۲۶۴

علی بن محمد بن علان کلینی ۲۶۴

علی بن محمد بن علقمی وزیر ۲۶۸

علی بن محمد بن علی الباقر علیه السّلام ۲۶۹

علی بن محمد علوی رازی ۲۷۱

علی بن محمد بن علی علوی رازی ۲۷۲

علی بن محمد علوی عمری،ابن صوفی ۲۷۲

علی بن محمد بن مکی عاملی جزینی ۲۷۲

علی باقی،زین الدّین ۲۷۳

علی بن محمد بن حسین بن عبد الصمد تمیمی ۲۷۴

علی بن محمد فصیحی نحوی ۲۷۷

علی بن محمد بن علی خزاز رازی ۲۸۱

علی بن محمد بن علی شعیری ۲۸۴

علی بن محمد بن علی طبری آملی ۲۸۵

علی بن محمد بن علی کاشانی ۲۸۶

علی بن محمد ابو الغنائم نسابه،ابن صوفی ۲۸۷

علی بن محمد بن علی طوسی ۲۹۱

علی بن محمد بن علی علوی شعرانی ۲۹۱

علی بن محمد کاشانی ۲۹۱

علی بن محمد عمری ۲۹۲

علی بن محمد بن علی بن عبد الصمد تمیمی ۲۹۲

علی بن محمد بن فرج ۲۹۳

علی بن محمد کاشی ۲۹۳

علی بن محمد قرشی ۲۹۳

علی بن محمد بن قولویه ۲۹۴

علی بن محمد کاتب ۲۹۴

علی بن محمد متطبب ۲۹۴

علی بن محمد بن متیل ۲۹۴

علی بن محمد فزاری ۲۹۵

علی بن محمد بن محمد سکونی ۲۹۶

علی بن محمد لویزانی ۲۹۶

علی بن محمد،صائن الدّین ترکه ۲۹۷

علی بن محمد بن محمد بن نعمان ۲۹۸

علی بن محمد بن سکون حلی ۲۹۸

علی بن محمد نظام الدّین ۳۰۲

علی بن محمد بن معالی عاملی ۳۰۲

علی بن محمد مدائنی ۳۰۳

علی بن محمد مذکر ۳۰۳

علی بن محمد بن مکی عاملی ۳۰۳

علی بن محمد بن مکی،ضیاء الدّین عاملی ۳۱۱

علی بن محمد لیثی واسطی ۳۱۲

علی بن محمد نیشابوری ۳۱۴

علی بن محمد وشنیزی ۳۱۴

علی بن محمد بن یحیی مذکر ۳۱۵

علی بن محمد هجری بحرانی ۳۱۵

علی بن محمود عاملی مشغری ۳۱۵

علی بن محمد بن یونس عاملی بیاضی ۳۱۶

علی بن محمد بن یوسف ۳۲۳

علی بن محمد بن یوسف بن ثابت ۳۲۴

علی بن محمد بن یوسف حرانی ۳۲۴

علی بن محمد بن یوسف فارسی،ابن خالویه ۳۲۴

علی بن محمود حمصی ۳۲۶

علی بن مراد ۳۲۶

علی بن مرتضی ۳۲۷

علی بن مزیدی ۳۲۷

علی بن مطهر حلی ۳۲۷

علی بن مظاهر واسطی ۳۲۸

علی بن مقرب ۳۲۸

علی مکی،مجد الدّین ۳۳۰

علی منشار عاملی ۳۳۱

علی بن منصور حلبی ۳۳۳

علی بن منصور بن حسین مزیدی ۳۳۴

علی بن منصور بن محمد حسینی شیرازی ۳۳۴

علی بن موسی ۳۳۴

علی بن موسی کندی کمیدانی ۳۳۵

علی نقی بن محمد هاشم طغائی فراهانی ۳۳۶

علی بن وصیف ناشی بغدادی ۳۴۴

علی بن هبه اللّه بن دعوی دار ۳۴۵

علی بن هبه اللّه دعوی دار،ظهیر الدّین ۳۴۶

علی بن هبه اللّه بن رائقه موصلی ۳۴۶

علی بن هبه اللّه بن عثمان موصلی ۳۴۷

علی بن هلال بن معاویه مهلبی ۳۴۷

علی بن هلال بن عیسی ۳۴۷

علی بن هلال جزائری کرکی ۳۴۸

علی بن هلال عاملی کرکی ۳۵۲

علی همدانی صوفی ۳۵۴

علی بن هیصم ۳۵۵

علی بن یحیی حافظ ۳۵۵

علی بن یحیی خیاط ۳۵۶

علی بن یحیی بن علی خیاط سوراوی ۳۵۷

علی یزدی،شرف الدّین ۳۵۸

علی بن یونس عاملی بیاضی ۳۶۲

علی بن یوسف ۳۶۲

علی بن یوسف بن جبیر فاضل ۳۶۳

علی بن یوسف بن جعفر کلینی ۳۶۴

علی بن یوسف بن حسن ۳۶۴

علی بن یوسف بن عبد الجلیل ۳۶۵

علی بن یوسف بن عبد الجلیل نیلی ۳۶۵

علی بن یوسف بن مطهر حلی ۳۶۶

علی بن یونس بیاضی ۳۶۸

عماد الدّین استرآبادی ۳۶۸

عماد الدّین بن یونس ۳۶۹

عماد مازندرانی کلباری ۳۶۹

عمر بن ابراهیم حسینی ۳۷۰

عمر بن ابراهیم آوسی ۳۷۰

عمر بن أحمد بن منصور صفار نیشابوری ۳۷۰

عمر بن اسکندر،شرف الدّین ۳۷۱

عمر بن محمد ۳۷۱

عمار بن محمد بن حمدان حمدانی ۳۷۲

عمار بن یاسر ۳۷۲

عمیر بن یحیی بن داود ۳۷۲

عنایت اللّه بسطامی،بایزید ۳۷۲

عنایت اللّه بن محمد مؤمن بن محمد باقر اصفهانی ۳۷۳

شاه نعمت اللّه نقیب اصفهانی ۳۷۳

عنایت اللّه بن علی بن محمود قهپائی ۳۷۴

عوض شوشتری کرمانی ۳۷۶

عیداد بن جعفر دیلمی ۳۷۷

عیسی،قاضی ۳۷۷

عیسی بن حسن بن شجاع نجفی ۳۷۸

عیسی خان اردبیلی ۳۷۸

عیسی بن محمد جزائری ۳۷۸

عیسی بن محمد صالح بیک ۳۷۹

عیسی بن محمد بن علی اربلی ۳۸۲

غازی بن أحمد بن أبی منصور سامانی ۳۸۳

غانم عصمی هروی شیعی ۳۸۴

غنیمه بن هبه اللّه ۳۸۴

فادشاه بن محمد علوی راوندی ۳۸۵

فتح اللّه بن عبد الملک بن فتحان واعظ قمی ۳۸۵

فتح بن محمد بن آزاد مسکنی ۳۸۶

فرزدق بن غالب،ابو فراس ۳۸۶

فتح اللّه شیرازی حسینی ۳۸۷

فضل اللّه کاشانی ۳۹۰

فتح اللّه بن هیبه اللّه سلامی شاهی ۳۹۱

فتح اللّه بن شکر اللّه ۳۹۲

فخار بن معد بن فخار موسوی حائری ۳۹۴

فخرآور بن محمد بن فخرآور قمی ۴۰۹

فخر الدّین ماوراءالنهری قمی ۴۰۹

فخر الدّین بن محمد علی طریحی نجفی ۴۱۰

فخر الدّین مشهدی خراسانی ۴۱۶

فرات بن ابراهیم کوفی ۴۱۷

فرج اللّه بن محمد بن درویش حویزی ۴۱۸

فرج اللّه بن سلمان بن محمد جزائری ۴۲۱

فضل بن حسن بن فضل طبرسی ۴۲۱

فضل بن دکین ۴۴۶

فضل بن...۴۴۸

فضل اللّه استرآبادی ۴۴۸

فضل اللّه استرآبادی نجفی ۴۴۸

فضل اللّه عذار شهید ۴۴۹

فضل اللّه استرآبادی ۴۵۰

فضل اللّه بن محمد کیا حسینی استرآبادی ۴۵۰

فضل اللّه بن حسین،أبو الرضا مرعشی ۴۵۱

فضل اللّه بن علی،أبو الرضا راوندی ۴۵۱

فضل اللّه بن محمد ۴۶۶

فضل اللّه بن محمود فارسی ۴۶۶

فضل اللّه بن یحیی طیبی ۴۶۸

فولاد خراسانی ۴۷۱

فیروز نهاوندی،أبو لؤلؤ ۴۷۱

فیض اللّه ۴۸۱

فیض اللّه،استاد اردبیلی ۴۸۱

فیض اللّه طباطبائی ۴۸۱

فیض اللّه بن عبد القاهر حسینی تفرشی ۴۸۲

فیاض بن هدایه اللّه حسینی ۴۸۶

قاسم بن حسین علاء الدّین خلخالی ۴۸۷

قاضی بن کاشفا یزدی ۴۸۷

قریش بن سبیع بن مهنا علوی مدنی ۴۸۹

قاسم بن حسن بن محمد دیباجی حسنی ۴۹۰

قاسم بن عباد ۴۹۳

قاسم بن محمد کاظمی ۴۹۳

قاسم بن فضل بن عبد الواحد صیدلانی ۴۹۵

قاسم بن محمد بن قاسم حسنی شجری ۴۹۶

قاسم بن معیه حسنی ۴۹۶

قریش بن مهنا علوی ۴۹۶

قسوره بن علی بن حسین أبو حجر عجلی ۴۹۶

قطب الدّین رازی ۴۹۶

قطب الدّین کیدری ۴۹۶

قاضی خان صدر جهان ۴۹۶

قاضی جهان حسینی قزوینی ۴۹۷

قوام الدّین بن شمس الدّین محمد حصری ۵۰۰

کاشفا یزدی ۵۰۲

کتائب بن فضل اللّه بن کتائب حلبی ۵۰۲

کاکیس بن علی بن قاسم،أبو الوفا علوی ۵۰۲

کثیر بن عبد اللّه بن أحمد قرنی ۵۰۳

کثیّر عزّت ۵۰۳

کرامت جشمی ۵۰۳

کردی بن عکبر بن کردی فارسی ۵۰۳

کلب علی ۵۰۴

کلب علی بن جواد کاظمی ۵۰۵

کمال الدّین سعادت بحرانی ۵۰۵

کمیل بن جعفر،أبو جعفر شهید ۵۰۵

کمال الدّین حسین مازندرانی ۵۰۶

کمال الدّین بن نور الدّین بن کمال الدّین طبیب ۵۰۶

کمیت بن زید بن حبیس اسدی ۵۰۶

کمیح ۵۱۱

کیکاوس بن دشمن زیار بن کیکاوس دیلمی ۵۱۱

لاچین بن عبد اللّه کرجی اصفهانی ۵۱۲

لاحق بن حبیب بن محمد صیدلانی ۵۱۳

لبید بن أبی ربیعه عامری ۵۱۳

لطف اللّه بن عبد الکریم عاملی میسی ۵۱۵

لطف اللّه حسینی خلیفه سلطانی ۵۲۰

لطف اللّه بن عطاء اللّه الشجری نیشابوری ۵۲۱

لطف اللّه بن عطاء اللّه حویزی ۵۲۱

لطف اللّه نیشابوری ۵۲۱

لنجر بن منوچهر کرساسف دیلمی ۵۲۷

لوط بن یحیی ازدی ۵۲۷

لیث اسدی ۵۲۸

لیث بحرانی ۵۲۸

درآمد

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

الحمد لله و سلام علی عباده الذین اصطفی

خدا را شکر که با کمال بی بضاعتی و ناداری،موفق شدم مجلّد اول و دوم و سوم ریاض العلماء و حیاض الفضلاء مرحوم افندی(قدّس سرّه)را ترجمه کنم و اینک با توفیق حق تعالی و توجهات ائمه هدی صلوات اللّه علیهم اجمعین به ترجمه مجلد چهارم می پردازم و امیدوارم فیض روح القدسی باز مدد فرماید و این مجلد و مجلدات باقیهٔ آن را ترجمه کنم.

این مجلد مشتمل بر باقیمانده اسامی اعلام حرف عین تا لام بعدها الیاء می باشد و ترجمه این مجلد به همان رویه ای است که در مجلدات پیشین رعایت شده اند هو الموفق و المعین.غرّه ماه مبارک رمضان سال ۱۴۰۷ هجری روز پنج شنبه مشهد مقدس و انا الحقیر محمد باقر ساعدی ابن العلم الحجه شیخ حسین مقدس(قدس سره).

ص:۱۳

مقدمه

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم الحمد لله و سلام علی عباده الذین اصطفی محمد و آله ائمه الهدی.

در هنگـامی که به ترجمه مجلـد چهـارم ریاض العلماء و حیاض الفضـلاء اشـتغال داشـتم و به یاری خـدای متعال و با کمال بی بضاعتی به ترجمه آن،توفیق یافتم به پاره ای از مطالب رسیدم که به گمان من تذکر آنها خالی از فائده نباشد.

۱-تاریخ نگارش:هرگاه تقسـیم بندی کتاب حاضـر به همان وضـعی بوده که فعلا اصل آن به طبع رسـیده است می توان گفت مولانا افندی(ره)در سال ۱۱۱۷ هجری به نوشتن این مجلد که چهارمین مجلد کتاب ریاض العلماء است اشتغال داشته است؛چه آنکه در ذیل احوال سید علی بن سید خلف حویزی می نویسد:این سید بزرگوار در روزگار ما درگذشت و حکومت حویزه تا به امروز که سال ۱۱۱۷ ه.ق است از دست فرزندان او یکی بعد از دیگری گرفته شد...

۲-رویه:مؤلف حاضـر تصـمیم داشته در کتاب خود به شرح احوال علمای پس از غیبت صغرای حضرت ولی عصر(عج)بپردازد و هرگـاه به یادآوری علمای پیش از غیبت صـغری می پرداخته به جهتی از جهات بوده است و همچنین هرگاه به شـرح احوال برخی از افرادی که از موقعیت و شـهرت همگـانی برخوردار نبوده و یـا از علما بشـمار نمی آمـده می پرداخته جهتی را در نظر گرفته است.برای نمونه به پاره ای از آن جهات اشاره می شود:

در ذیـل احوال ملا عیسـی خان اردبیلی ص ۳۷۸،می نویسـد:این مرد از علمـای بزرگ و رؤسـا و مشاهیر نبوده است و به نام او ازاین جهت در کتاب حاضر اشاره

کرده ایم که وی کتابی در امامت تألیف کرده است.

در ذیل احوال فضل بن دکین ص ۴۴۶ می نویسد:فضل بن دکین از راویان پیشین است و شرح حال او تناسبی با کتاب ما و رویه ای را که در پیش گرفته ایم ندارد لیکن به خاطر پاره ای از مطالب که از شرح احوال او به دست می آید در اینجا از وی نام برده ایم.

در ذیل شرح حال ابو لؤلؤ ص ۴۷۵ می نویسد:ابو لؤلؤ اگر چه از علما و در ردیف متاخران پس از روزگار غیبت صغری نبوده است؛اما به دو جهت در این کتاب از وی نام برده ایم،یکی آنکه علمای رجال از وی نام نبرده اند دوم آنکه خواستیم بگوییم که ثمرهٔ علم،عمل کردن به آن است.

در ذیل احوال شیخ کلب علی بن جواد کاظمی ص ۵۰۴ می نویسد:از این شخص در کتاب حاضر به پیروی از شیخ معاصر نام برده ایم و دیگر آنکه خواستیم بگوییم نام او شیخ احمد بن جواد است که به کلب علی،شهرت یافته است.

در ذیل شرح احوال کمیت ص ۵۱۱ می نویسد:اگر چه کمیت از اصحاب ائمه علیهم السّلام است و با وضع کتاب ما سازگاری ندارد،لیکن به خاطر پاره ای از مباحث شرح حال او را در اینجا ایراد کرده ایم.

در ذیل شرح حال ابو مخنف ص ۵۲۸ می نویسد:شرح حال ابو مخنف را با آنکه از روات پیشین است به آن جهت متعرض شده ایم که فائده هایی از شرح حال او به دست می آید.

۳-زیارت عتبات:در ص ۴۱۰ ذیل احوال فخر الدّین طریحی مؤلف مجمع البحرین می نویسد:در آغاز جوانی در سال ۱۰۸۰ ه.ق که برای اولین بار به زیارت عتبات مشرف شدم،در جامع کوفه به ملاقات فخر الدّین نایل آمدم که به مناسبت ماه مبارک رمضان به اعتکاف پرداخته بود.

۴-شهرها:مؤلف برای تهیه شرح حالها و دیگر موضوعات مربوط به این کتاب، به شهرهای زیادی مسافرت کرده و نام شهرها در این مجلد به ترتیب زیر است.

ادرنه،اردبیل،استرآباد،ایروان،تبریز،خسروشاه(تبریز)،دهخوارقان،رشت، ساری،سیستان،عتبات عالیات،فراه،فومن،قسطنطنیه،کازرون،کاشان،هرات، همدان.

۵-مشاهیر:گروهی از اعلامی که در این مجلد،نام برده شده اند به شرح زیر است.

علی بن حسین بن بابویه(پدر شیخ صدوق)،علی بن حسین موسوی(سید مرتضی)،علی بن خازن حائری(ابن خازن)،علی بن خلف حویزی(سیّد علی خان)، علی رضا تجلی سبزواری،علی شولستانی(امیر شرف الدّین)،علی بن طاوس(ابن طاوس)،علی بن طراد مطارآبادی،علی بن عبید اللّه رازی(شیخ منتجب الدّین)،علی بن عیسی اربلی،علی بن محسن تنوخی،علی بن محمّد تهامی،شیخ علی نواده شهید ثانی مؤلف(الدر المنثور)،علی بن محمد آوی(خواجه رشید الدّین)،علی بن محمّد(علقمی وزیر)،علی بن محمد(صائن الدّین ترکه)،علی بن محمد(سکون حلّی)،علی بن وصیف ناشی بغدادی،علی بن هلال جزائری،علی یزدی(شرف الدّین)،علی بن یوسف حلّی برادر علاّمه حلّی،عنایت اللّه قهپائی مؤلف مجمع الرجال،عیسی بن محمد پدر مؤلف این کتاب،فرزدق شاعر بنام،فخار بن معدّ موسوی،فخر الدّین طریحی مؤلف مجمع البحرین فرات کوفی،فضل بن حسن طبرسی مؤلف مجمع البیان فضل اللّه راوندی، فیروز نهاوندی(ابو لؤلؤ)،فیض اللّه حسینی تفرشی،قاضی جهان قزوینی،کثیّر عزت، کمیت اسدی شاعر معروف،لطف اللّه میسی که مسجد شیخ لطف اللّه در اصفهان به نام او می باشد،لوط بن یحیی معروف به ابو مخنف.

۶-کتاب های دیگران:مؤلف در ذیل احوال جمعی از بزرگان به نسخه هایی از کتاب آنان که در اختیار داشته است اشاره نموده و پیدا است که در یادآوری آنها نظری داشته است و به همین مناسبت ما هم اسامی آن کتابها را در اینجا یادآوری می کنیم.

انتصار سید مرتضی،انوار القرآن فی مصباح الایمان ملا علی بن مراد، الانوار الجلیّه شیخ علی بن هلال جزائری،اجازه شیخ علی بن هلال کرکی،اختیار رجال کشّی شیخ طوسی،اسرار الامامه طبرسی یا طبری،الثاقب فی المناقب شیخ محمد بن علی گرگانی معاصر با ابن شهرآشوب،جامع التواریخ رشید الدّین وزیر، الجواهر در نحو از شیخ طبرسی،الذخیره در اصول الفقه از سید مرتضی،رساله شرح العلم خواجه نصیر طوسی که اصل آن از ابو جعفر شیخ کمال الدّین بحرانی است، رساله علی بن هلال کرکی که مؤلف چندین نسخه از آن را داشته است،رساله نماز جمعه

ملا عماد الدّین بن یونس شاگرد ملا عبد اللّه شوشتری،رساله قضا و قدر شیخ عنایت اللّه بایزید ثانی،زوائد الفوائد سیّد علی فرزند سید بن طاوس،سرور اهل ایمان سید بهاء الدّین نجفی،شرح دعای صنمی قریش ملا عیسی خان اردبیلی،شرح استبصار شیخ قاسم کاظمی که مؤلف دو مجلد زکات و صوم و حج آن را داشته است.عیون الحکم و المواعظ شیخ محمّد لیثی واسطی،عنوان الشرف و عده السفر و عمده الحضر شیخ طبرسی،قبس المصباح صهرشتی،بخشی از این کتاب که به خط شیخ نور الدّین علی بن عبد الصمد حارثی عموی شیخ بهائی(ره)بوده در اختیار مؤلف درآمده است.کفایه الاثر خزّاز قمی،کنوز النجاح در ادعیه از شیخ طبرسی،اللباب سید فضل اللّه راوندی یا قطب راوندی،منتهی الاصول در شرح فصول خواجه نصیر الدّین طوسی از شیخ علی بیاضی، المجموع ابن دعیم لویزانی،مشکاه الیقین در اصول الدّین،شیخ علی بن محمود حمصی،مفتاح الشفاء ملا فیض اللّه،مقتل عمر شیخ علی بن مظاهر واسطی،نثر اللئالی سید علی بن فضل اللّه راوندی یا شیخ طبرسی،نهج الایمان در مناقب و امامت از شیخ زین الدّین علی بن جبیر.

منابع:مدارک این مجلد که مؤلف در ذیل احوال رجال و اعلام از آنها استفاده، کرده است عبارتند از:

اثبات الهداه شیخ حر عاملی،اجازه ابن مؤذن به شیخ علی میسی،اجازه امیر شرف الدّین شولستانی،اجازه بصروی به سید مرتضی،اجازه حاج ملا حسین نیشابوری به ملا نوروز علی تبریزی،اجازه سید علی بن دقماق به شیخ قوام الدّین عبد اللّه بن سیف، اجازه سید فضل اللّه راوندی به علاء الدّین حاج علی بن یوسف،اجازه سید نعمه اللّه جزائری،اجازه شیخ احمد بیصانی به شیخ احمد ابی جامع،اجازه شیخ حسین واسطی به شیخ نجم الدّین مطارآبادی،اجازه شیخ علی کرکی به ملا برهان الدّین ابراهیم خوانساری، اجازه شیخ علی بن هلال کرکی به ملا محمّد اصفهانی،اجازه شیخ فخر الدّین به شیخ زین الدّین علی بن عزّ الدّین،اجازه شیخ محمد بن جابر نجفی به سیّد امیر مرتضی سروی، اجازه شیخ محمد بن شهید ثانی به ملا محمد امین استرآبادی،اجازه صاحب مدارک به ملا محمد امین استرآبادی،اجازه صاحب معالم،اجازه صهیونی به شیخ علی میسی، اجازۀ نعمه اللّه خاتون به سید بن شدقم،اجازه نیلی به ابن فهد حلّی،احسن التواریخ

حسن بیک روملو،اربعین شهید اول،اربعین شیخ بهائی،اربعین مجلسی ثانی،اربعین منتجب الدّین،اسامی مشایخ شیخ یونس مفتی،الاستبصار قاضی ابو الفتح کراچکی، الاستیعاب ابن عبد البرّ،امان الاخطار سید بن طاوس،امالی شیخ طوسی،امل الآمل شیخ حرّ عاملی،المختصر محمّد ذهبی،انساب الانساب،سیّد احمد حسینی نسّابه، انساب السادات سید احمد حسینی که مختصری از عمده الطالب است،ایضاح الاشتباه علاّمه حلّی،بحار الانوار علامه مجلسی ثانی،بشاره المصطفی محمد بن ابی القاسم طبری،بغیه الوعاه سیوطی که مؤلف آن را به عنوان«طبقات اللغویین و النّجاه»نام برده است.البهجه،تاریخ ابن خلّکان،تاریخ ابن کثیر،تاریخ عالم آرا-اسکندربیک ترکمان، تاریخ الملوک و الحکماء سیوطی،تاریخ یافعی،تذکره دولتشاه سمرقندی،التذکره صلاح الدّین صفدی،تعلیقات سیّد جزائری بر امل الآمل،تفسیر ابو الفتوح رازی، تقویم البلدان تهذیب الانساب سید ابو الحسن محمد نسّابه،الثاقب فی المناقب شیخ محمد بن علی گرگانی،جامع الاصول ابن اثیر جزری،جامع المقال فخر الدّین طریحی، الجامع یحیی بن سعید حلّی،جمال الاسبوع سید بن طاوس،جواهر المضیئه فی طبقات الحنفیه شیخ محیی الدّین عبد القادر حنفی،حاشیه شهید ثانی بر ارشاد،حاشیه قواعد بر قاعدهٔ از قواعد شهید اول میرزا قاضی الدّین محمد یزدی،حاشیه میرداماد بر کتاب اختیار رجال کشّی،حاشیه ملا محمد تقی مجلسی بر رجال امیر مصطفی،حجه الاسلام ملا محمد طاهر قمی،الحجه علی الذاهب الی تکفیر ابی طالب سید فخار موسوی،خرایج قطب راوندی،خلاصه الرجال علاّمه حلّی،الدّره الباهره عن الاصداف الطاهره شهید اوّل یا قطب کیدری،الدر النضید فی تعازی الامام الشهید سید بهاء الدّین نیلی،دفع المناواه سید حسین مجتهد کرکی،دمیه القصر باخرزی،دول الاسلامی محمد ذهبی، ذکری شهید اول،رجال سید علی بن عبد الحمید نیلی به نام جامع شتات الروات،رجال شیخ فرج اللّه حویزی،رجال میرزا محمد استرآبادی،رجال احمد نجاشی،رساله شرح حال شیخ بهائی از یکی از شاگردانش،رساله شیخ ابراهیم قطیفی در ردّ رسالهٔ شیخ علی کرکی،رساله وجوب نماز جمعه شهید ثانی،دفع البدعه فی حلّ المتعه سبط شیخ علی کرکی،روضهٔ کافی ثقهالاسلام کلینی،ریاض الابرار فی مناقب الکرّار سید فتح اللّه سلامی،زوائد الفوائد رضی الدّین علی فرزند ابن طاوس،سلافه العصر سید علیخان

کبیر،شرح اثنی عشریه صاحب معالم شیخ نجیب الدّین علی عاملی،شرح شهاب قضاعی ابو الفتوح رازی،شرح صحیفه سجّادیه میرداماد،الصراط المستقیم شیخ زین الدّین بیاضی،ضیافه الاخوان آقا رضی قزوینی،طبقات النحات همان بغیه الوعاه سیوطی است،عتق کافی ثقهالاسلام کلینی،العدد القویه رضی الدّین حلّی،عمده الطالب فی انساب ابی طالب ابن عنبه نسّابه،غایه المرام سید هاشم بحرانی،غوالی اللئالی ابن ابی جمهور احسائی،غیبت شیخ طوسی،فتح الابواب سید بن طاوس،فرائد السمطین حموینی،فرج الکرب کفعمی،فرج المهموم فی علماء النجوم ابن طاوس،فوائد ابو علی فرزند شیخ طوسی،فهرست شیخ طوسی،فهرست شیخ منتجب الدّین،قصص الانبیاء قطب راوندی،کامل همان تاریخ ابن اثیر است،کشف الغمه علی بن عیسی اربلی، کشف الیقین سید بن طاوس،کمال الدّین و تمام النعمه شیخ صدوق،کنوز النجاح شیخ طبرسی،مجالس المؤمنین قاضی نور اللّه شهید شوشتری،المجدی شریف ابو الحسن علوی،مجمع البحرین شیخ فخر الدّین طریحی،المجموع تألیف یکی از اصحاب، مجموعه شهید اوّل،مجموعه به خط شیخ یونس بیاضی که مشتمل بر آثار خود او بوده است،مختصر تاریخ ابن خلکان ابن اثیر،مختصر عمده الطالب سید احمد نسّابه، مدینه المعاجز سیّد هاشم بحرانی،مزار کبیر ابو جعفر محمّد مشهدی،معالم العلماء ابن شهرآشوب،مقتل صغیر سیّد صفی الدّین ابو جعفر محمّد موسوی،مناقب ابن شهرآشوب،مناهج النهج قطب الدّین کیدری،منهاج الصّلاح علاّمهٔ حلّی،مهج الدعوات سید بن طاوس،المهذب البارع ابن فهد حلّی،النجوم همان«فرج المهموم»سید بن طاوس است،نزهه الکرام و لسان العوام سید مجتبی بن داعی حسنی رازی،نظام الاقوال ملا نظام قرشی،نهایه الآمال ملا نور الدّین علی منعل قمی،وسائل الشیعه شیخ حر عاملی،الیقین سید بن طاوس،و انا الحقیر محمد باقر ساعدی.

ادامه حرف عین

اشاره

ع

شیخ ابو الحسن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی

ابن بابویه دانشمندی باکمال و بزرگواری محدث و معروف به علی بن بابویه است.ابن بابویه پدر شیخ صدوق محمد می باشد و گاهی ابو الحسن معرفی شده است.

شیخ فخر الدّین رماحی در جامع المقال آورده است:ابن بابویه در سال ۳۲۹ هجری درگذشت و در غیبت حضرت ولی عصر می زیست،بلکه روزگار حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام را هم درک کرده است.

استاد استناد در آغاز بحار الانوار می نویسد:کتاب الامامه و التبصره من الحیره از آثار شیخ اجل ابو الحسن علی بن حسین بن موسی بن بابویه پدر شیخ صدوق(طیّب اللّه تربتهما)می باشد (۱).و اصل دیگری هم موجود است که ممکن است از آثار علی بن بابویه

۱- *) در پاورقی ریاض [۱]از حاشیهٔ نسخهٔ مؤلف نقل کرده است و می نویسد:هرچند ابن شهرآشوب هم این کتاب را از آثار علی بن بابویه دانسته است،در عین حال انتساب این کتاب به وی خالی از دقت نمی باشد؛برای اینکه آن چنان که از مطاوی این کتاب استفاده می شود،مؤلف امامت از هارون بن موسی از محمد بن علی روایت می کرده و ظاهرا مراد از هارون بن موسی همان تلعکبری است و هرگاه چنین باشد چگونه ممکن است ابن بابویه از وی روایت کرده باشد؟با آنکه تلعکبری از مشایخ شیخ مفید به شمار می آید.گذشته از این مؤلف امامت،از حسن بن حمزه علوی روایت داشته که طبقهٔ حسن بن حمزه پس از علی بن بابویه بوده است و از مشایخ شیخ مفید بشمار می آید؛علاوه بر این حسن بن حمزه همان-

یـا از قـدمای هم عصـر وی بوده باشـد و از پاره ای قرائن اسـتفاده می شود که اصل یادشـده از آثار شـیخ ثقـهٔ جلیل هارون بن موسـی تلعکبری(رحمه اللّه علیه)است.در فصـل دوم همـان کتاب می نویسـد:مؤلف کتاب امامت،از بزرگان محـدّثان و فقها و دانشوران ما بشـمار می رود که اعلام شـیعه فتواهای او را از جملهٔ اخبار منقوله به حساب آورده اند و نسخه ای تصحیح شده و کهن در اختیـار مـا قرار گرفته است؛اصل دیگری هم پیوست با آن می باشـد که مشـتمل بر اخبار ارزنـده و اسـتواری است که سندهای آن همگی معتبر و قابل توجه اند و از این اثر می توان به بزرگواری مؤلف آن پی برد.

مؤلف گویـد:از آثـار ابن بـابویه رسـاله ای است که در آن رسـاله گفتگویی که بـا محمـد بن مقاتل رازی (۱)در ری راجع به امـامت حضـرت امیر المؤمنین علی علیه السّـلام داشـته است،نوشـته شـده و در نتیجـهٔ آن محمـد بن مقاتل به افتخار تشـیع نایل گردیده است.

و همین رسـاله به نـام الکرّ و الفرّ معروف است و من نسـخه ای از آن را در کـازرون در ضـمن چنـد مجموعه دیـده ام و رسالهٔ ارزنده ای است که محتوی همان مناظره می باشد و این رساله را یکی از شاگردان ابن بابویه گردآوری کرده است.

شیـخ ابو علی فرزنـد شـیخ طوسـی(قـدّس سرّه)در یکی از یادداشـتهای خود آورده است:ابن بابویه نخستین دانشوری است که مبتکر طرح اسانید و جمع بین نظائر و آوردن

۱- *) علامهٔ تهرانی«قدس سره»در نوابغ الروات که ویژه اعلام قرن چهارم است در صـفحهٔ ۳۰۸ می نویسد:ابو عبد اللّه محمد بن مقاتـل رازی دانشوری است که علی بن بابویه قمی متوفی ۳۲۹ هجری-که سال ستاره باران بود-با وی مناظره کرده است و در نتیجهٔ آن گفتگو،محمد بن مقاتل به شـرف تشـیع مشـرف گردیده است.همین گفتگو را یکی از اصحاب ما طبق روایت ابو الحسن علی بن احمد بن حسـین طبری که از ثقات محدثان ما بوده است در رساله ای جداگانه،گرد آورده است و طبری اصل گفتگو را از ابو غیاث بن بسطام روایت کرده است-م.

هر خبر با قرینهٔ آن بوده است.این ابتکار را در ضمن رساله ای برای فرزندش(شیخ صدوق)نوشته و اضافه کرده است که فقهای بعد از او به سبب ثقه بودن و پیشوایی او در علم و دین،در مسائلی که نصّی برای آنها وجود ندارد اقوال او را حجت شمرده و به آن رساله مراجعه می کرده اند.

مؤلف گوید:شهید اول در کتاب ذکری می نویسد که فقهای شیعه فتاوی خود را در صورت فقدان نصّ،از رسالهٔ علی بن بابویه اخذ می کنند،چون در علم و دین مورد اعتماد همهٔ ایشان است.

یکی از شاگردان شیخ علی کرکی[شیخ یونس مفتی اصفهان-م]در رسالهٔ اسامی مشایخ می نویسد:شیخ علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی مؤلف رساله و دیگر آثار،از مشایخ است.و از جعفر بن عبد اللّه حمیری،از محمد بن علی بن عتبه از عبد الرحمن بن هاشم از ابو یحیی از حضرت صادق علیه السّلام روایت می کرده و نیز از عبد اللّه بن جعفر از عباس بن معروف از عبد السّلام بن سالم از محمد بن سلیمان از یونس بن ظبیان از جابر بن یزید جعفی از حضرت باقر علیه السّلام روایت می کرده است.ابن بابویه از طرق متعدد و اسانید بسیار و با توجه به اختلافی که در طرق حدیث داشته،از ائمه طاهرین روایت می کرده است.

مؤلف گوید:در نسخهٔ اسامی اشتباهات و غلطهای فراوانی دیده می شود.

علی بن بابویه معاصر با حسین بن منصور حلاّج بوده است و در یکی از رساله هایی که در ردّ صوفیه تألیف شده است از کتاب الاقتصاد شیخ طوسی چنین نقل کرده است:

حلاج در روزگار علی بن بابویه به قم سفر کرد و ادعا نمود که وکیل حضرت صاحب الزمان(عج)است،ابن بابویه از وی دلیلی خواست و از آنجا که برای ادعای خود دلیلی نداشت از سوی او مورد اهانت قرار گرفت و ناچار از قم بیرون رفت و در آنجا نماند.حکایت حلاج را در مجلد دوم،ذیل شرح حال او خواهیم نگاشت.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین بعد از حکایت مزبور می نویسد:از جمله توقیعات شریفه ای که حضرت امام حسن زکی عسکری علیه السّلام به شیخ علی بن بابویه مرقوم فرموده است،توقیع ذیل است که به این مضمون صادر فرموده است:

«به نام خداوند بخشنده مهربان.ستایش خدای را که پروردگار جهانیان است.

سرانجام با پرهیزکاران است و بهشت از آن یکتاپرستان و دوزخ در خور بی دینان و دشمنی ویژهٔ ستمگران و خدایی جز او بهترین آفریدگان نمی باشد و درود،بر بهترین آفریدگان او،محمد و بازماندگان پاکیزه گوهر او.اکنون ای شیخ من و محل اعتماد من، ای ابو الحسن علی بن حسین قمی که خدا تو را برای خوشنودیهای خود موفق بدارد و از پشت تو فرزندان شایسته ای به وجود آورد.تو را به پرهیزکاری و به پای داشتن نماز و پرداخت زکات سفارش می کنم،زیرا نماز از کسی که زکات را نپردازد پذیرفته نمی شود.

باز سفارش می کنم تا وسیلهٔ بخشش گناهان خویش را فراهم آوری و آتش خشم را خاموش سازی و از دیدار بستگان خویش غفلت نکنی و با دوستان خویش برابری داشته باشی و در انجام نیازهای آنان بکوشی و در راحتی و ناراحتی از آنها غفلت نکنی و از تحصیل دانش فراموشی نداشته باشی و ریشهٔ نادانی را با فراگیری دانش از پای درآوری و در فراگیری امور دینی به فقاهت و فهم بپردازی و در همه کارها پایدار باشی و به پیمان قرآن وفا کنی و با مردم خوش رفتاری نمایی و آنان را به کارهای پسندیده بخوانی و از کار ناپسند باز بداری،چون که خدا فرموده است: لا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْواهُمْ إِلاّ مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلاحٍ بَيْنَ النّاسِ: «بیشتر رازهایی که دائر در میان مردم است بهره ای به حال آنها نخواهد داشت مگر آنکه دیگران را به پرداخت زکات بخوانند؛یا آنها را به کارهای شایسته تشویق نمایند،یا سازشی در میان مردم برقرار بسازند» (۱).از کارهای ناپسند احتراز نمایی و نماز شب بخوانی چه آنکه پیمبر اکرم حضرت علی علیه السّلام را به نماز شب تشویق کرد و سه بار خطاب به آن حضرت فرموده است:البتّه از نماز شب غفلت نکنی؛برای آنکه هرکسی نماز شب را ناچیز انگارد از ما خانواده نخواهد بود.

اینک به سفارش من رفتار کن و به همه شیعیان من دستور بده تا بدان عمل کنند.از شکیبایی و انتظار فرج خودداری مکن،آنجا که پیمبر اکرم(ص)فرموده است بهترین کارهای پیروان من انتظار فرج است و پیوسته شیعیان ما اندوهناک اند تا آنگاه که فرزندم

۱- ۱-سورهٔ نساء آیهٔ ۱۱۴.

ظهـور کنـد،همـان بزرگواری که پیمـبر به آمـدن او مژده داده و فرموده است:اوست که روی زمین را پر از عـدل و داد خواهد کرد پس از آنکه پر از سـتمگری و نابسامانی شده باشد،اینک ای شیخ من شکیبا باش و همه شیعیان را به شکیبایی دعوت کن زیراکه زمین از آن خدا است و در اختیار هریک از بندگان خود که بخواهد قرار می دهد و سرانجام با پرهیزکاران است.درود و رحمت خدا و برکات او بر تو باد و خدا برای ما کافی و بهترین و نیکوترین یاری کننده و خوب ترین مولی است».

مؤلف گویـد:شـهید اول یا قطب کیـدری در کتاب الدره الباهره عن الاصداف الطاهره (۱)این توقیع شـریف را که از توقیعات حضـرت امام حسن عسـکری علیه السّـلام بوده،ایراد کرده است.سـپس مؤلف می گویـد:بدیهی است در بسـیاری از اخبار اهل بیت عصـمت علیهم السّـلام آمـده است که نماز بـدون پرداخت زکات مقبول پیشـگاه حق متعال نخواهـد بود،در عین حال در کتابهای فقهی هیچیک از اصـحاب ما به عـدم قبول آن فتوا نـداده انـد و ممکن است اخبار یادشده را حمل بر این معنی نموده باشـند که مجزی بودن نماز غیر از مقبول بودن آن است و حقیقت هم آن است که اجزاء غیر از قبول است،بنابراین بعید نیست نماز بـدون پرداخت زکات،مجزی باشد لیکن مقبول پیشـگاه حق تعالی نباشد و ما حقیقت این مبحث و تحقیق مربوط به آن را در کتـاب وثیقه النجـاه که از آثـار خود مـا می باشـد یـادآوری نموده ایم و از خـدا می خواهیم تا ما را به اتمام آن توفیق کرم فرماید.

ابـن شـهرآشوب در معـالم العلمـاء می نویسـد:از آثـار علی بـن حسـین بـن موسـی بـن بـابویه قمی،کتابهـای الوضوء؛الصلات؛الجنائز؛الامامه و التبصره من الحیره؛الاملاء؛ المنطق؛الاخوان؛النساء و الولدان؛الشرائع؛الرساله می باشد که برای فرزندش محمد بن

۱- *) تردیـد مؤلـف از آن اسـت کـه بـه درسـتی معلـوم نیست کتـاب مزبـور از کـدام یـک از دو تن شـهید یـا قطب کیـدری است.الـذریعه هشت،ذیل الدره الباهره من الاصداف الطاهره می نویسد:مجلسـی در کتاب بحار از آن نقل می کند و در فصـل مأخـذ بحـار در آغـاز آن اظهار می دارد این کتاب از آثار شـیخ سـعید محمـد بن مکی شـهید سال ۷۸۶ هجری است و مـانند کتابهـای دیگرش شـهرتی نـدارد وی در این کتاب به کلمات قصار پیمبر اکرم و ائمه طاهرین اکتفا نموده است و نسـخه ای از آن در کتابخانه محیط طباطبائی موجود می باشد-م.

علی(شیخ صدوق)مرقوم داشته است.التفسیر؛النکاح؛مناسک؛الحج؛قرب الاسناد؛ التمییز؛الطب؛المواریث؛الحج که ناتمام مانده و النوادر.

مؤلف گوید:پیش از این سخنی از کتاب الامامه و التبصره من الحیره به میان آمده،اما رساله ای که برای فرزندش نوشته است به گمان من همان رسالهٔ فقه رضوی است که اینک شهرت دارد،زیرا رسالهٔ مزبور به سبک فقه رضوی تألیف شده است و علت اشتباه آن است که هنگامی که دانستند مؤلف این کتاب علی بن موسی است تصور کردند که مراد از علی بن موسی،حضرت رضا علیه السّلام است به همین مناسبت کتاب را از آثار حضرتش معرفی کردند و توجهی به این موضوع نداشتند که معمولا حذف برخی از اسامی نسب،شایع است (۱).

و رسالهٔ علی بن بابویه که برای فرزندش تهیه کرده است،رساله ای است که شیخ صدوق در کتاب من لا یحضره الفقیه و دیگر آثارش از آن نقل می نماید و چنین می گوید:«پدرم در رساله ای که برای من مرقوم داشته است»،لیکن استاد استناد ما در آغاز بحار آنجا که به شمارش کتابهای امامیه پرداخته می نویسد:کتاب فقه رضوی (۲)...

مؤلف گوید:نام و نسب و شرح احوال ابن بابویه در کتابهای رجال اصحاب ما مفصلا آورده شده است و ما که از او در این کتاب نام می بریم به خاطر پاره ای از یادداشتها و فوائدی است که کتابهای رجال آنها را متذکر نشده اند و ما آنها را در اینجا

۱- *) رسالهٔ فقه الرضا از سوی کنگرهٔ جهانی حضرت رضا(ع)با طرزی زیبا و سبکی دلنشین به طبع رسیده است و تحقیقات لازم را دربارهٔ چگونگی آنکه مقدمهٔ آن کتاب جمعی از دانشمندان تدوین نموده اند و هم رسالهٔ جداگانه ای راجع به آن نوشته شده است-م.

۲- **) علامه در آغاز بحار می نویسد:سید فاضل محدث قاضی امیر حسین(طاب ثراه)پس از آنکه به اصفهان آمد و با وی ملاقاتی دست داد،به من گفت در یکی از سالها که در مکه مکرمه مجاورت داشتم گروهی از حاجیان قمی به ملاقات من آمدند و کتابی کهن که در روزگار حضرت رضا(ع)نوشته شده بود همراه داشتند من آن کتاب را از آنها گرفته و استنساخ کرده و به تصحیح آن اقدام نمودم.پدرم که از چگونگی آن اطلاع پیدا کرد آن نسخه را از وی گرفته و به خط خود استنساخ فرمود-م.

یادآور می شویم.

مؤلف کتاب الثاقب فی المناقب در آخر آن کتاب آورده است که ابو جعفر محمد بن علی اسود گفته است:علی بن حسین بن موسی بن بابویه از من درخواست کرد تا از ابو القاسم روحی(یکی از نواب اربعه)درخواست کنم تا از حضرت بقیه اللّه(عج) بخواهد که فرزند پسری به وی اعطا بشود.ابو جعفر گوید:درخواست وی را پذیرفتم و با ابو القاسم روحی که ملاقات کردم جریان را به اطلاع او رسانیدم ابو القاسم خواسته ابن بابویه را به انهاء شریف و به عرض مبارک تقدیم داشت.پس از سه روز که با من ملاقات کرد اظهار داشت حضرت بقیه اللّه(عج)فرمود درخواست علی بن بابویه را به پیشگاه خدا عرضه داشته،بزودی خدای متعال فرزند مبارک قدمی به وی اعطا می فرماید و از ناحیهٔ او و فرزندانی که از پشت او باشند به وی عنایاتی خواهد فرمود.طولی نکشید فرزندش ابو جعفر محمد بن علی فقیه به دنیا آمد و پس از او فرزندان دیگری به وجود آمدند.

احمد بن ابراهیم بن مخلد گفته است:هنگامی که در بغداد به حضور مشایخ رسیدم شیخ ابو الحسن علی بن محمد سمری(ره)بدون سابقه آغاز سخن کرده گفت:خدا علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی را بیامرزد.مشایخ تاریخ آن روز را یادداشت کردند پس از اندکی خبر رسید که در همان روز علی بن بابویه رحلت کرده است.

قطب راوندی در اواخر کتاب الخرائج و الجرائح حدیث اول را با اندک تفاوتی نقل کرده می نویسد:ابن بابویه گفته است ابو جعفر محمد بن علی اسود گفت:پدر تو از من درخواست کرد از ابو القاسم روحی بخواهم تا در هنگام شرفیابی به حضور مقدس بقیه اللّه از حضرتش تقاضا کند تا از خدا بخواهد فرزند پسری به او عطا فرماید.

درخواست وی را به اطلاع ابو القاسم رسانیدم پس از سه روز که وی را ملاقات کردم گفت حضرت بقیه اللّه برای علی بن حسین دعا کرد و فرمود بزودی فرزند بابرکتی که سودمند به حال او می باشد به وی ارزانی می شود و پس از او فرزندان دیگری نیز به وی ارزانی خواهد شد.خود ابو جعفر گوید:از فرصت استفاده کرده از وی خواستم تا برای

من هم فرزند پسری تقاضا کند گفت چاره ای برای انجام نیاز تو نیست.آری نخست فرزندی برای علی بن حسین و سپس فرزندی هم به من ارزانی شد.

مؤلف گوید:دو خبر فوق را بدان جهت ایراد کردم تا اعلام کنم که این دو خبر مخالف با یکدیگر بوده و همچنین با روایاتی که در کتابهای رجال در شرح حال ابن بابویه ایراد شده است مخالفت دارد.

شیخ طوسی در کتاب غیبت،خبر آخری را از ابو عبد اللّه احمد بن ابراهیم بن مخلّد نقل کرده و اضافه نموده است ابو الحسن سمری(رضی اللّه عنه)تاریخ درخواست وی را نیمه شعبان سال ۳۲۹ هجری یاد کرده است.

مؤلف گوید:گروه بسیاری از علی بن بابویه روایت کرده اند،از جمله فرزند ایشان شیخ صدوق و ابو الحسن عباس بن عمر بن عباس بن محمد بن عبد الملك فارسی دهقان کلوذانی کاتب،معروف به ابن ابی مروان و امثال ایشان از اعلام دیگر.و خود او از جمعی از بزرگان روایت داشته است.از جمله:سعد بن عبد الله حمیری و علی بن ابراهیم بن هاشم و محمد بن یحیی عطار و امثال ایشان از محدثان دیگر و مراتب روایتی او در نظام الاقوال و دیگر از کتابها آورده شده است.

شیخ طوسی در کتاب غیبت به نقل از اساتیدش از ابن نوح از مشایخ قم نقل کرده است:علی بن حسین بن موسی بن بابویه دخترعمویش محمد بن موسی بن بابویه را به همسری خویش اختیار کرده بود و از او فرزندی نداشت،به شیخ ابو القاسم حسین بن روح(رضی اللّه عنه)نامه نوشت و از او درخواست کرد در هنگام شرفیابی به پیشگاه مقدس حضرت بقیه اللّه از خدا بخواهد تا فرزندانی فقیه به وی ارزانی شود.توقیعی از مقام مقدس صادر گردید:از همسری که در حال حاضر در اختیارداری فرزندی به تو ارزانی نخواهد شد ولی بزودی جاریه ای دیلمی در ملك تو درمی آید و از او دو فرزند فقیه نصیب تو خواهد شد.

ابن نوح گوید:ابو عبد اللّه حسین بن محمد بن سوره قمی(حفظه اللّه)به من گفت که ابو الحسن بن بابویه سه فرزند داشت.محمد و حسین که هر دو فقیهی ماهر و خوش حافظه بودند،چنان که مراتبی از علم و دانش و اطلاعاتی در خاطر داشتند که دیگر

مشایخ قم از آنها اطلاعی نداشته و خاطرنشان نکرده بودند.این دو بزرگوار برادر دیگری به نام حسن داشتند که فرزند متوسط علی بن حسین بود و همواره به زهد و عبادت اشتغال می ورزید و از رفت و آمد با مردم احتراز می کرد و از مراتب فقهی برخوردار نبود.

ابن سوره می نویسد:هرگاه ابو جعفر(محمد)و ابو عبد اللّه(حسین)دو فرزند علی بن حسین،مطلبی ایراد می کردند،حاضران از کثرت حافظهٔ ایشان به شگفت می آمدند و می گفتند این موقعیت ازآنجا برای شما به دست آمده است که براثر درخواست حضرت بقیه اللّه،به پدرتان ارزانی شده اید.و این موضوع زبانزد مردم قم می باشد.

شیخ طوسی بار دیگر در کتاب غیبت از گروهی از اعلام از حسین بن علی بن بابویه نقل کرده است که گفت:گروهی از همشهریهای قمی ما که در بغداد می زیستند در همان سالی که قرمطی ها بر حاجی ها حمله کردند و همان سال هم ستاره باران شد، برای من حکایت کردند:پدرم در ضمن نامه ای که برای شیخ ابو القاسم حسین بن روح (قدس اللّه روحه)نوشت،اظهار داشت که از مقام حضرت بقیه اللّه اجازه بگیرد تا امسال را به مکه مشرف شوم.توقیعی صادر شد:«امسال از رفتن به مکه خودداری کن.» بار دیگر به عرض رسانید رفتن به مکه نذر واجبی است و ممکن است از چنین نذری چشم پوشی کرد؟توقیعی صادر شد هرگاه از رفتن به مکه چاره ای نداری با آخرین قافله عازم مکه شو!پدر من حسب الامر،همراه با آخرین قافله حرکت کرد و به این وسیله از کشته شدن رهایی یافت؛حال آنکه قافله های پیشین به دست قرمطی ها از پای درآمدند.

باز شیخ طوسی در کتاب غیبت از عدّه ای از ابو عبد اللّه حسین بن علی بن بابویه نقل کرده است که گفت:جمعی از قمی ها از جمله احمد بن علی بن عمران صفار و علویه صفار و حسین بن احمد بن ادریس(رحمهم اللّه)اظهار داشتند:در آن سال که علی بن بابویه درگذشت وارد بغداد شدیم.ابو الحسن علی بن محمد سمری احوال ابو الحسن علی بن حسین را از کسی که نزدیک او بود جویا شد.پاسخ داد:هنوز در قید حیات است و به کار خود اشتغال دارد،حتی همان روزی هم که وفات کرد احوال او را جویا شد.وی

گفت:به کـار خود مشـغول است.ابو الحسن گفت:خـدا به شـما اجر مرحمت کنـد هم اکنون علی بن بابویه درگـذشت.قمی ها گفتند:تاریخ ساعت و روز و ماه را ضـبط کردیم پس از هفده یا هیجده روز خبر رسـید که ابن بابویه در همان ساعت که شیخ ابو الحسن(قدس اللّه روحه)اطلاع داده درگذشته است.

ابن بابویه(رضـی اللّه عنه)گوید:محمد بن اسود گفت که علی بن حسین بن موسی بن بابویه گفت که پس از رحلت محمد بن عثمان عمری تصـمیم گرفتم از ابو القاسم روحی درخواست کنم که از حضرت بقیه اللّه تقاضا کند تا از خدای متعال برای من فرزنـدی بخواهـد.ابو القاسم تقاضای مرا به پیشـگاه مبارک تقـدیم داشت، پس از سه روز به اطلاع من رسانیـد مقام بقیه اللهی فرموده است از خدای متعال تمنای تو را درخواست کردم،مقرر شد فرزند بابرکتی و فرزندان دیگری به تو داده شود.

ابو جعفر محمـد بن علی اسود گویـد:از وی درخواست کردم همین تمنّا را برای من هم بنمایـد،پاسـخی نـداد و گفت:راهی به انجام خواست تو نمی باشد.وی گفته است همان سال محمد بن علی به علی بن بابویه داده شد و پس از او فرزندان دیگری نیز به وی ارزانی گردید و من از داشتن فرزند محروم گردیدم.

ابن بـابویه گویـد:بسـیار اتفـاق افتـاده هرگـاه ابـو جعفر محمـد بن علی اسـود مرا می دیـد که برای فراگیری حـدیث به مجلس اسـتادمان محمد بن حسن بن احمد بن ولید،رفت و آمد می کنم و برای فراگیری دانش و حفظ معلومات رغبت زیادی از خود نشان می دهم، می گفت:از جـدیت تو شـگفتی ندارم زیرا تو براثر درخواست امام زمان(عجل اللّه تعالی فرجه الشـریف)به دنیا آمده ای.

ملا نظام الدّین قرشـی در نظام الاقوال می نویسد:ابو الحسن علی بن حسـین بن موسی قمی که در روزگار خودش بزرگ قمی هـا و فقیه آنهـا و مورد وثوق ایشان بود،به عراق رفت و در آنجا با ابو القاسم حسـین بن روح(رحمه اللّه)ملاقات کرد و مسائلی را از او پرسـید.پس از آن نـامه ای توسـط علی بن جعفر بن اسـود برای ابو القـاسم ارسـال داشت که در آن نـامه اظهـار داشـته بود:نامۀ جوف را تقدیم حضور مبارک حضرت بقیه اللّه بنماید و

در آن نـامه تقاضـای فرزنـدی کرده بود.حضـرت بقیه اللّه ضـمن تـوقیعی مرقوم فرموده بود، برای تو از خـدای متعـال تقاضـای فرزندی کردیم و بزودی دو فرزند پسر نیکوکار به تو ارزانی خواهد شد طولی نکشـید که ابو جعفر محمد مشهور به صدوق و ابو عبد اللّه حسین از کنیزکی متولد گردیدند.

ابن غضائری می گوید:از شیخ صدوق شنیدم که می گفت:من بنا به درخواست حضرت صاحب الامر علیه السّلام به دنیا آمدم و از آن تولد به خود می بالید.

علی بن بابویه در سال ۳۲۹ هجری درگذشت و در قم مدفون گردید.

نجاشـی گویـد:گروهی از اصـحاب مـا گفتـه انـد از مشایـخ خـود شـنیدیم می گفتنـد:در محضـر ابـو الحسـن علی بـن محمد سمری(ره)حضور داشتیم گفت:خـدا علی بن حسـین بن بابویه را بیامرزد یکی از حاضـران گفت او زنـده است.در پاسخ گفت چنین نیست بلکه همین امروز وفات یافت آن روز را تاریـخ برداشـتند پس از انـدکی خبر آمد که وی در همان روز درگذشـته است.فرزندش از وی روایت می کند و او خود از سـعد بن عبد اللّه حمیری و علی بن ابراهیم بن هاشم و محمد بن یحیی عطار روایت می نماید (۱).

قطب راونـدی در پایـان بـاب پانزدهم از کتاب الخرائـج و الجرائـح،آنجا که از معجزات حضـرت بقیه اللّه گفتگو می کنـد می نویسد:از آن جمله علی بن حسـین بن موسـی بن بابویه است که دختر عمویش را به همسری خود درآورده بود و از این همسر فرزنـدی نداشت.نامه ای به ابو القاسم بن روح نوشت و از وی درخواست کرد از پیشـگاه مقدس حضـرت بقیه اللّه درخواسـت کنـد تا از خـدای متعال بخواهد که فرزندانی از همین همسـر به وی ارزانی شود.توقیعی به افتخار وی صادر شد.«از این همسـر که داری فرزندانی به تو داده نمی شود.بزودی کنیزکی از مردم دیلم در ملک تو قرار می گیرد و از او دو فرزند فقیه نصیب تو خواهـد شد».در پی این توقیع طولی نکشـید محمد و حسـین -که هر دو فقیه ماهری بودند-به وی ارزانی شد و برادر متوسـطی هم داشتند که به پارسایی اشتغال می ورزید و از فقه و علم بهره چندانی نداشت.

۱- ۱-رجال نجاشی،ص ۱۹۸.

شریف سید اجل دانشمند ثمانینی ذو المجدین ابو القاسم علی بن سید

اشاره

اجل نقیب طاهر اوحدی صاحب مناقب حسین بن موسی بن محمد بن

موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن

ابی طالب علیه السّلام

(۱)

سید اجل مرتضی حسین موسوی علم الهدی بزرگی است که در تمام مراتب علمی دست توانایی داشت و به اتفاق همگان در اصناف دانشهای معمولی بر دیگران مقدم بود.

سید مرتضی در بغداد متولد شده است.به گفتهٔ بعضی تولد او در ماه رجب سال ۴۳۳ هجری اتفاق افتاده است.ابن شهرآشوب در معالم العلماء می نویسد:سید مرتضی در سال ۳۵۵ هجری متولد شده و در ماه ربیع الاول سال ۴۳۳ هجری درگذشته است.

و این صحیح ترین قول است.و ممکن است کسی که سال میلاد سید را ۴۳۳ دانسته،سنهٔ تولد او را با سال درگذشتش اشتباه کرده باشد.

دیگری گوید:درگذشت سید مرتضی در سال ۴۳۶ هجری اتفاق افتاده است.و از جامع المقال شیخ فخر الدّین رماحی(طریحی)که از معاصران است،به دست می آید که سید مرتضی در سال ۴۲۶ هجری درگذشته است.با وجود این مدت عمرش هشتاد سال می باشد.

در عمده المطالب فی نسب آل ابی طالب آمده است:سید مرتضی در سال ۳۵۳ هجری متولد شد و در پنجم ربیع الاول سال ۴۳۶ وفات یافت و مدت هشتاد و چهار سال زندگی کرد.

علامه در خلاصه،به طوری که پس از این خواهد آمد،می نویسد:سید مرتضی در ماه رجب سال ۳۵۵ هجری متولد شد و در ماه ربیع الاول سال ۴۳۶ هجری درگذشت و

۱- ۱-در پاورقی ریاض [۱]از حاشیه نسخهٔ مؤلف نقل کرده است:در اربعین شهید،نسب وی چنین است سید ابو القاسم علی بن الحسین بن موسی بن محمد بن ابو ابراهیم موسی بن جعفر بن محمد بن حسین بن ابو طالب.ممکن است در این نسب اختصاری به کار رفته باشد.

هشتاد و یک سال عمر کرده است.این قول به نظر مؤلف به صحت نزدیک تر است،زیرا سید مرتضی به سید«ثمانینی»اشتهار دارد.

بدیهی است سید مرتضی و دخترش-به همان بیانی که در باب اسامی زنان ایراد خواهد شد-و برادرش سید رضی و پدرشان سید حسین نقیب و برادرزاده اش سید عدنان بن محمد،معروف به سید مرتضی ثانی از اعلام بنام بوده اند.

سید مرتضی از گروه معدودی از علمای عامه و خاصه روایت کرده و مراتب علمی را نیز از ایشان آموخته است.همچنین بسیاری از شیعه و سنی از وی روایت کرده اند.سید مرتضی از علمای خاصه چون شیخ مفید،مراتب علمی را فراگرفته است.

شیخ طوسی در فهرست (۱)در شرح حال کلینی می نویسد:سید مرتضی به توسط ابو الحسین احمد بن علی بن سعید کوفی از محمد بن یعقوب کلینی روایت می کرده است.

بزودی خواهیم گفت که شیخ طوسی در فهرست و کتاب رجال می نویسد:سید مرتضی از حسین بن علی بن بابویه برادر شیخ صدوق روایت داشته است.و به طوری که شیخ طوسی در رجال تصریح کرده است:سید مرتضی از تلّعکبری هم روایت می کرده است.

و نیز سید مرتضی از مرزبانی از ابن درید و همچنین از ابو الحسین علی بن محمد کاتب روایت می کرده است،و نیز از ابو الحسن احمد بن حسین عطار از کلینی و از ابو العباس جوهری از ابو طالب عبید اللّه بن محمد انباری روایت داشته است.و نیز از ابو علی احمد بن زید بن دارا(رحمه اللّه)از ابو عبد اللّه حسین بن محمد بن جمعه در بصره و نیز از ابو التحف علی بن محمد بن ابراهیم مصری از اشعث بن مره و از احمد از ابراهیم از حضرت ابو عبد اللّه صادق علیه السّلام روایت می کرده و نیز از نجیح بن یهودی صائغ حلبی از جبیر بن شقاوه روایت کرده است.

و از کسانی که از سید مرتضی روایت کرده اند سیّد ابو زید عبد اللّه بن علی کبابکی بن عبد اللّه بن عیسی بن زید بن علی کحّی حسینی گرگانی است.

سید مرتضی فرزندی فاضل داشت و به طوری که خواهد آمد،روز وفات سید

۱- ۱-فهرست،شیخ طوسی،ص ۱۳۶. [۱]

همین فرزند که گویا از دانشمندان بوده است،بر جنازه پدرش نماز گزارده و از او روایت می کرده است.

از علمای عامه که از وی روایت کرده اند خطیب بغدادی مؤلف تاریخ بغداد است.

علاوه بر او ابو الصلاح که شاگردش هم بوده است و شیخ ابو عبد اللّه جعفر دوریستی و قاضی ابن قدامه و شیخ محمد بن محمد بصروی و شیخ صدوق ابو منصور عکبری معدّل که نامش در اوائل صحیفه سجادیه آمده است و شیخ ابو غانم عصمی و دیگران از وی روایت داشته اند.

شهید اول در یکی از یادداشتهایش به اسامی شاگردان سید مرتضی اشاره کرده است.از جمله ایشان:ابو یعلی سلاّر بن عبد العزیز،ابو یعلی عباسی،ابو الصلاح تقی حلبی،ابو یعلی جعفری،ابو الفتح کراجکی،ابو القاسم عبد العزیز بن یحیی بن برّاج،ابن روح و هبه اللّه بن وراق طرابلسی را نام برده است.

سید هاشم بحرانی در مدینه المعاجز می نویسد:سید مرتضی گاهی از شیخ ابو محمد حسن بن محمد بن محمد بن نضر و هنگامی از حسن بن ابی الحسن سودانی و زمانی از قاضی ابو الحسن علی بن قاضی طبرانی و نیز از ابو عبد اللّه مرزبانی،از شیخ ابو محمد بن حسن بن محمد بن نضر و گاه از احمد بن حسین شطّار از کلینی روایت کرده است.

من خود به خط شیخ حسن بن شهید ثانی،بر پشت فهرست شیخ طوسی دیدم که مرقوم داشته بود:به خط شهید اول(ره)در یکی از یادداشتهایش اسامی شاگردان سید مرتضی را بدین شرح نوشته بود:ابو یعلی سلاّر بن عبد العزیز طبرستانی که گاهی هم به نیابت از سیّد تدریس می کرد و در علم فقه و کلام و دیگر علوم مهارت داشت.

ابو یعلی جعفری که جانشین شیخ مفید بود و در مدرسهٔ او تدریس می کرد.و ابو یعلی هاشمی و عباسی و عمر.

ابو الفتح بن جندی گفته است:محضر سید را ادراک نمودم و از مراتب علمی او بهره گیری کردم؛لیکن به اندازه ای ناتوان شده بود که نمی توانست بیش از اندازه ای که در توقع من بود به بیان مطالب بپردازد.و همان هنگام فراورده های علمی خویش را در کاغذ

و لوحی یادداشت می کرد و برای حاضران قرائت می نمود.دیگر ابو الصلاح تقی حلبی است که در پیشگاه سید موقعیت ویژه داشت،چنان که هرگاه از حلب استفتایی می شد می گفت:با وجود اینکه شیخ تقی در حلب هست بازهم از من استفتا می کنید.او کتابی دارد به نام مختصر ابی الصلاح که در شهر حلب شهرتی داشت و کتاب بزرگ دیگری به نام الکافی از آثار اوست (۱).دیگری ابو الفتح کراجکی است که از مردم مصر بوده و تلقین اولاد المؤمنین از آثار او می باشد و کتاب کنز الفوائد که به سبک کتاب العیون و المحاسن شیخ مفید تألیف کرده و کتاب التعجب و امثال این ها از آثار او می باشد و خزینه داری دار العلم رمله را به عهده داشته است.دیگری ابو القاسم عبد العزیز بن نحریر برّاج است که قاضی طرابلس بوده و قاضی جلال الملک(رحمه اللّه)او را منصوب کرده است.و او خود استاد ابو الفتح صیداوی بوده است.دیگری ابن روح است که از اصحاب ما و از شاگردان سیّد بشمار است.دیگری هبه اللّه بن ورّاق طرابلسی است که شاگرد سید هم بوده است.

مؤلف گوید:ابو یعلی سلّار به عنوان دیلمی معروف است و از قول شهید که نوشته است«سلّار از مردم طبرستان است»به دست می آید که طبرستان شامل دیلم هم می شود.

از ظاهر کلام شهید معلوم می شود که ابن روح از شاگردان ابن براج بوده باشد، حال آنکه ابن روح از شاگردان سید مرتضی است.بنابراین جمله«و هو ایضا من تلامذه السید»مربوط به ابن روح است که ابن روح هم مانند ابن براج از شاگردان سید مرتضی می باشد؛در عین حال نیاز به تحقیق بیشتری دارد.

سید مرتضی برادر بزرگتر سید رضی محمد بن حسین است که نهج البلاغه را از کلمات گهربار حضرت مولی علی علیه السّلام گرد آورده است و علاوه بر آن آثار دیگری هم دارد.بنابراین برخی از علمای عامه که نهج البلاغه را از آثار سید مرتضی دانسته خطا

۱- *) این کتاب در این روزگار به طبع رسیده است و مقدمهٔ محققانه ای از سوی فاضل محقق جناب آقای استادی در آغاز آن ضمیمه شده است،حفظه اللّه تعالی-م.

کرده انـد و به این موضوع اشاره خواهـد شد.و همچنین در شـرح حال سـید رضـی خواهیم گفت اینکه برخی از اعلام ما سـید رضی را بزرگتر از سید مرتضی دانسته اند اشتباه می باشد.

مادر سـید مرتضـی و سـید رضـی،فاطمه دختر حسـین بن احمد بن حسن باهر اصم است که حکومت دیلم را به عهده داشت و مراد ما از حسن باهر،حسن بن علی بن حسـین بن علی بن عمر بن علی بن حسین بن زین العابدین علیه السّلام است و ناصر که همان حاکم دیلم باشد،بزرگواری است که سـید مرتضـی المسائل الناصریات را به نام وی تألیف کرده است.پیش از آنکه سید این کتاب را تألیف کند ناصـر کتابی در فقه تألیف کرده بود.سـید مرتضـی مسائل ناصریات را که مشتمل بر صد مسئله بوده به منظور تصحیح کتاب وی تألیف کرد و به نام المسائل الناصریات نامید.

پیش از این گفـتیم ابن براج از شـاگردان جـوان سـید مرتضـی بـوده است و همچنین ابن اعین ذربی نیز از علمـا و از شـاگردان جوان او بشمار است.

به خـاطر اینکه چشـمهٔ دانش سـید مرتضـی همواره در جوشـش بود و شـاگردان بسـیاری از مکتب او بهره گیری می کردنـد و خواهنـدگان راه حق را هدایت می کرد،به لقب علم الهدی شـناخته شد.و موضوعی که زبانزد همه است،صدور توقیع از جانب حضـرت صاحب الزمان برای سید مرتضی است،در ضمن مناظره ای که میان او و استادش شیخ مفید راجع به مسئلهٔ فقهیه پیش آمده بود و گفتگوی فی مابین را یکی از سـفرای ناحیه مقدسه به عرض مبارک تقدیم داشـتند و جواب از ناحیهٔ مقدسه به این شرح صادر شد که حق با فرزندم علم الهدی است.و به همین مناسبت سید مرتضی به این لقب خوانده شد.

از نظر من این مطلب به ثبوت نرسـیده است بلکه به طوری که پس از این به تفصـیل خواهیم گفت،سید مرتضی روزگار غیبت صغری را درک ننموده است تا چنین توقیعی به افتخار او از ناحیـهٔ مقـدسه صادر شـده باشد،مگر اینکه بگوییم در عصـر غیبت کبری هم توقیع صادر می شده چنان که برای شـیخ مفید در عصر غیبت کبری توقیعی صادر شد.این موضوع هم خالی از تأمل و دقت نخواهد بود.

و بی اساس تر از آنچه گفته شد این است که در یکی از کتابهای متأخران آمده

گویند:پس از آنکه سید مرتضی کتاب تنزیه الانبیاء را در ردّ کتاب تخطئه الانبیاء ابو حامد غزالی شافعی،عالم بنام نوشته است،سید مرتضی از جانب حضرت بقیه اللّه به این لقب خوانده شد و در واقع لقب علم الهدایی صلهٔ همان کتاب بوده که حضرت بقیه اللّه به وی مرحمت داشته است که این موضوع به چند علت سهو و غلط است:یکی آنکه طبقهٔ غزالی پس از سید مرتضی است و این معنی را از سال تولد و وفات هر دو به خوبی می توان دریافت.چه آنکه تولد غزالی سال ۴۵۰ هجری بوده است که هفده یا هیجده سال پس از رحلت سید مرتضی اتفاق افتاده است.ما از این موضوع در شرح حال غزالی بطور تفصیل سخن خواهیم گفت و می توان گفت آنچه زبانزد همگان است این است که غزالی در اواخر زندگیش به مذهب تشیع گرایید،و این گرایش از برکت ملاقات او با سید مرتضی در سفر مکه معظمه،بوده است که این موضوع کاملا بی اساس و غیر قابل توجه است.غزالی معاصر با سید مرتضی ثانی است که فرزند سید رضی و برادرزادهٔ سید مرتضی است و بزودی در شرح حال غزالی از چگونگی آن اطلاع حاصل خواهد شد و تحقیقات لازم را در آنجا ارائه خواهیم داد.

در شرح حال شیخ ابو الفرج مظفر بن علی بن حسین حمدانی متذکر خواهیم شد که وی یکی از سفرای ناحیه مقدسه بوده است و در مجلس درس سید مرتضی و شیخ طوسی حضور می یافته لیکن کتابی را بر آنها قرائت نکرده است؛هرچند که مراتب علمی را از شیخ مفید فراگرفته بوده.هرگاه این موضوع صحت داشته باشد ممکن است صدور توقیعی که پیش از این اشاره شد،اتفاق افتاده باشد و مؤید آن اظهار نظر برخی از فضلاست که به خط خود مرقوم داشته اند.شیخ مفید و سید مرتضی یکی از سفرای ناحیهٔ مقدسه را دریافته اند و ممکن است مراد از سفیر ناحیهٔ مقدسه ابو الفرج حمدانی باشد که نام برده شده است.از آنچه بیان شد،وجه شهرت او به علم الهدی معلوم می گردد.لیکن شهید اول در کتاب اربعین در ضمن سند حدیث اظهار می دارد:در یکی از مواضع،از سید عالم صفی الدّین محمد بن محمد بن معد موسوی در کاظمین نقل شده است که علت شهرت سید مرتضی به علم الهدی این بوده است که در سال ۴۲۰ هجری، وزیر ابو سعید محمد بن حسین بن عبد الرحیم بیمار شد.حضرت مولی علی علیه السّلام را

در خواب دید خطاب به او فرمود به علم الهدی بگو سورهٔ فاتحه را بر تو قرائت کند تا شفا یابی وزیر گوید:پرسیدم یا امیر المؤمنین علم الهدی کیست؟فرمود:علی بن حسین موسوی.وزیر نامه ای به او نوشت و از وی تقاضا کرد که برای بهبود او سورهٔ فاتحه را تلاوت کند.سید مرتضی گفت:خدا دانا است که هرگاه این شهرت را برای خود برگزینم موجب شکست من است.وزیر در پاسخ گفت:به خدا سوگند جز آنچه که حضرت امیر المؤمنین(ع)به من امر کرد،مطلب دیگری از خود ننوشتم.هنگامی که القادر باللّه از خواب او اطلاع پیدا کرد،در ضمن نامه ای به سید نوشت:ای علی بن الحسین لقبی را که جدّت برای تو انتخاب کرده است بپذیر.سید پذیرفت و همه مردم از چگونگی آن اطلاع پیدا کردند و او را از آن تاریخ به بعد علم الهدی می گفتند.پایان آنچه شهید اول از قول سیّد صفی الدّین نقل کرده است.

مؤلف گوید:ممکن است علم الهدی به تخفیف لام،به معنای پرچم هدایت و یا به معنای کوه سربه آسمان کشیدهٔ هدایت باشد و نیز ممکن است به تشدید لام خواند که فعل ماضی از باب تفعیل باشد و هدی مفعول آن بوده باشد.یعنی سید مرتضی کسی است که بابهای هدایت را بر مردم گشوده است بنابراین هر دو وجه ممکن است.هرچند وجه اول ظاهرتر و شهرت آن بیشتر است و به هرحال شهرت وی در اواخر زندگیش،به این لقب بوده است یعنی زمانی که بیش از سیزده سال از عمرش باقی نمانده بود و خدا از حقیقت حال باخبر است.

سید مرتضی به عنوان ذو المجدین هم معروف است که مراد از آن مجد دنیا و آخرت است و او هم به راستی از بزرگواران دنیا و آخرت بوده است.شهرت او به مرتضی معلوم است هرچند هم سبب دیگری برای شهرت او به مرتضی در نظر می توان گرفت و سبب مزبور آن است که در میان نیاکانش مردی به این لقب شهرت داشته و سید هم بدان جهت به این شهرت خوانده شده است.علاوه بر سید صفی الدّین گروهی از علمای عامه و خاصه،خواب وزیر و علت شهرت سید مرتضی را به علم الهدی، یادآوری کرده اند.

مؤلف گوید:سید مرتضی براثر بزرگواری و نامداری،مورد توجه دوست و

دشمن قرار گرفته است و همگان نام و آوازۀ او را در آثارشان ایراد کرده اند و گفتار او را در کتابهای خودشان متعرض گردیده اند و از او در کتابهای خود به بزرگی یاد کرده اند.او تا آن اندازه مورد توجه بوده است که گفتار شیعه را گفتار او قلمداد کرده اند و به طوری که پس از این به یادآوری از عبارات آنها اشاره خواهد شد،از مذاهب شیعه به گفتار مرتضی تعبیر می کرده اند.

فخر الدّین رازی پیشوای بنام اهل سنت در یکی از کتابهایش پس از یادآوری از مراتب فضیلت سید مرتضی می نویسد:فضائل سید بسیار است و تنها گواه برای فضیلت او کتاب الدرر و الغرر اوست.

ابن اثیر جزری در جامع الاصول پس از یادآوری از سید مرتضی نسب او را همان طور که ما در آغاز شرح حال او متذکر شدیم،یادآوری کرده و می نویسد:ابو القاسم علی بن حسین بن موسی بن محمد بن ابراهیم بن موسی بن محمد بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیه السّلام.

معظّم له همان سیّد موسوی است که به مرتضی شهرت دارد و برادر سید رضی سراینده است.نقابت طالبیهای بغداد به عهدۀ او برقرار شده بود و دانشوری بافضیلت و کامل و متکلمی فقیه بود،از مذاهب شیعه کمال اطلاع را داشت و آثار بسیاری از خود به جای گذارد.سید مرتضی از احمد بن سهل دیباجی و ابو عبد اللّه مرزبانی و دیگران روایت کرده و خطیب حافظ ابو بکر بغدادی از وی روایت داشته است.

سید مرتضی در سال ۳۵۵ هجری متولد شد و در سال ۴۳۶ هجری در بغداد درگذشت.

در جای دیگری از آن کتاب می نویسد:مروّج سده چهارم هجری طبق نظریه فقهای شافعی،ابو حامد احمد بن طاهر اسفراینی،به نظر علمای حنفی،ابو بکر محمد بن موسی خوارزمی،به عقیدۀ مالکی ابو محمد عبد الوهّاب بن نصر،به نقل حنبلیها ابو عبد اللّه حسین بن علی بن حامد و به روایت دانشوران امامیه شریف مرتضی موسوی بوده است.

مؤلف کتاب عمده الطالب فی نسب آل ابی طالب،سید جمال الدّین عنبه نسّابه در ضمن یادآوری از سید مرتضی می نویسد:ابو القاسم شریف اجل ذو المجدین و ملقب به

مرتضی علم الهدی،در فقه و کلام و حدیث و لغت و ادب و دیگر کمالات از مرتبه ای عالی برخوردار بود و او فرزند طاهر نقیب ذو المناقب ابو احمد حسین بن موسی ابرش، معروف به اصغر بن موسی بن ابی سبحه بن ابراهیم مرتضی بن موسی الکاظم علیه السّلام است.مادرش فاطمه دختر ابو محمد حسن ناصر صغیر بن ابی الحسن احمد بن ابی محمد ناصر کبیر اطروش بن علی بن حسن بن علی الاصغر بن عمر الاشرف بن زین العابدین (علیه السّلام)است.سید مرتضی به بخالت معروف بود و هنگامی که درگذشت ثروتی فراوان و کتابخانه ای مشتمل بر هشتاد هزار مجلد کتاب که مانند آن را نشنیده ام،از خود باقی گذارد.آری در میان همهٔ دانشورانی که به گردآوری کتاب می پرداختند،قاضی فاضل عبد الرحمن شیبانی بر همگان برتری داشت و کتابخانه او مشتمل بر صد و چهل هزار مجلد کتاب بوده است و درحالی که کتابخانه مستنصر باللّه در مستنصریه هشتاد هزار مجلد کتاب داشته است.

مؤلف گوید:بخیل قلمداد کردن سید مرتضی نسبت بی اساسی است که منافی با مقام عظیم الشأن وی بوده است و ثروت هنگفتی که داشته است دلیل بر بخل ورزی او نمی باشد،بلکه ثروتمندی او به حکم آیه و روایت و آنچه که از آثار به دست آورده ایم، دلیل بر سخاوتمندی بسیار است.بزودی خلاف این نسبت را که بخل ورزی سید باشد، بیان خواهیم کرد.از مشاهره ای که برای همهٔ شاگردانش مقرّر داشته بود و دهی که برای تهیه کاغذ فقیهان وقف کرده بود،بی اساسی این مطالب را ثابت می نماید و امثال این ها و قرائن دیگر دلیل بر سخاوتمندی اوست.و به طوری که در شرح حال برادرش سید رضی خواهیم نگاشت،سید رضی از سید مرتضی سخاوتمندتر بوده است.در یکی از منابع خوانده ام کتابهای کتابخانهٔ مأمون عباسی بالغ بر صد هزار مجلد بوده است.با این حال از کلام قاضی تنوخی،که بزودی از چگونگی آن اطلاع حاصل می شود،معلوم می شود که عدد آثار خود سید و کتابهایی را که بر اساتیدش خوانده است و آنچه که نگهداری کرده محفوظاتش،به خصوص هشتاد هزار مجلد می باشد؛با توجه به گفته قاضی کتابهای کتابخانه او بیشتر از هشتاد هزار مجلد بوده است و مؤید این احتمال آن است که یکی از فضلا نقل کرده است:کتابهای سید،علاوه بر کتابهای نفیسی را که به خلیفه و وزراء و

دیگران اهدا کرده است،هشتاد هزار مجلد بوده است.

شیخ معاصر در پایان امل الآمل (۱)می نویسد:پیش از این یادآوری شد که کتابهای سید مرتضی بیشتر از هشتاد هزار مجلد بوده که اعم از مؤلفات و مرویات خود اوست؛ ظاهرا بیشتر آنها کتابهای مکرر و کتابهای علمای عامه می باشد.

مؤلف گوید:اظهار نظر مؤلف امل الآمل اگر چه نظریه پیشین ما را تأیید می کند امّا در عین حال مطالبی را که پیش از این راجع به کتابهای سید ایراد کرده است و ما هم عبارات او را در اینجا نقل می کنیم گویای آن نیست که کتابهای سید متجاوز از هشتاد هزار مجلد بوده باشد.خدا دانا است.

به طوری که به خط یکی از افاضل دانشوران دیده ام چنین نوشته بود،قاضی تنوخی که یار همیشگی سید بوده می نویسد:سید مرتضی سال ۳۵۵ هجری متولد شد و پس از درگذشتش هشتاد هزار مجلد از مقروات و مصنفات و محفوظات و کتابهای دیگر از خود باقی گذارد.علاوه بر آنها ثروت و ملکهایی که از اندازه بیرون بود به جای نهاد.

کتابی به نام الثمانین تألیف کرد و هرچه که در اختیار داشت به عدد هشتاد منتهی می شد و هشتاد و یک سال عمر کرد و به همین مناسبت به«ثمانینی»معروف شده است.

سید در مراتب علمی و دیگر فنون،به عالی ترین مقام نایل آمده بود.نقابت سادات در شرق و غرب و امیر حاج و حرمین را برعهده داشته و به پشتیبانی از ستمدیدگان اقدام می نمود و کارهای داوری را به انجام می رسانید و مدت سی سال در این مناصب عالیه برقرار بود.تاریخ گزینش او برای این مناصب روز شنبه سوم صفر سال ۴۰۶ هجری بود و پس از سی سال ریاست عامه،در ۲۵ ربیع الاول سال ۴۳۶ هجری درگذشت و شب همان روز در خانهٔ خودش مدفون گردید.پس از آن به جوار جدّ بزرگوارش حضرت امام حسین علیه السّلام نقل داده شد و در آرامگاه موسویها مدفون گردید.

مادرش مادر برادرش رضی،فاطمه دختر ناصر بوده است و هنگامی که رحلت کرد سید مرتضی چکامهٔ معروفی در سوک او سرود.از آن جمله:

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۸۲.

لو کان مثلک کل ام بره غنی البنون بها عن الآباء

کان ارتکاضی فی حشاک مسببا رکض العلیل علیک فی احشائی

-هرگاه همه مادران نیکوکار مانند تو باشند،فرزندان ایشان با وجود آنها،از پدران خویش بی نیاز می گردند.

-آنگاه که تو بیمار گردیدی بیماری تو ایجاب کرد تا در درون خود احساس ناراحتی و اضطرابی نمایم،آن چنان که بیمار در خویش احساس ناراحتی می نماید.

به خط شیخ بهایی(ره)به نقل از دستخط شهید اول(ره)چنین آورده شده است:

سیّد در همه علوم معموله آن روزگار تدریس می کرد.در یکی از خشک سالی ها مردی یهودی برای تهیه خوراک خود چاره ای اندیشید.روزی در مجلس درس سید مرتضی حاضر شد و اجازه خواست که نزد او درس نجوم بخواند و سید اجازه داد و او را پذیرفت حسب الامر سید مقرری روزانه برای او تعیین شد.یهودی هر روز سر درس حاضر می شد و پس از اندک زمانی اسلام اختیار کرد.

سید انسان لاغراندامی بود و همراه با برادرش سید رضی که هر دو خردسال بودند به درس ابن نباته مؤلف خطبه ها حضور پیدا می کردند.

در یکی از روزها شیخ مفید به مجلس درس سیّد وارد شد،سیّد بخاطر احترام مقام والای شیخ مفید،از محل خویش برخاست و او را به جای خود نشانید و خود با کمال فروتنی در برابر او قرار گرفت.شیخ مفید از وی درخواست کرد تا در حضور او به تدریس اشتغال ورزد سیّد به درس گفتن پرداخت.شیخ مفید از طرح گفتار او به شگفت آمد.

سید دهی را برای تهیه کاغذ فقها وقف کرده بود.

حکایت رؤیایی که شیخ مفید دیده بود مشهور است که حضرت فاطمه زهرا علیهاالسّلام به اتفاق حسنین به خانه شیخ وارد شد و به او فرمود این دو فرزند را تعلیم بده.فردای آن شب فاطمه دختر ناصر همراه با سید رضی و سید مرتضی به خانه شیخ آمد و اظهار داشت:این دو فرزند را تعلیم بده.

مؤلف گوید:این پیش آمد در بسیاری از کتابهای دوست و دشمن آمده است.ابن ابی الحدید معتزلی هم در شرح نهج البلاغه به این حکایت اشاره کرده است.و مشروح

این روایت را یکی از فضلا به نقل از خط بعضی علما چنین گفته است:خبر داد به من فخار بن محمد بن(معد بن فخار بن معدّ)علوی موسوی رضی اللّه عنه،گفت:ابو عبد اللّه محمد بن محمد بن نعمان فقیه امامی در رؤیا مشاهده کرد که فاطمه دختر رسول خدا(ص) همراه با دو فرزند خردسال خود حضرت امام حسن و امام حسین در مسجد کرخ بغداد بر او وارد شدند و آن دو بزرگوار را به وی تسلیم کرده فرمود به این دو فرزند من،علم فقه بیاموز.شیخ مفید حیرت زده از خواب برخاست و در اندیشهٔ آن خواب بود.فردای آن شب فاطمه دختر ناصر درحالی که کنیزان گرد او اجتماع کرده بودند،به اتفاق فرزندان خردسال خود محمد رضی و علی مرتضی در همان مسجد به حضور شیخ رسیدند.

شیخ مفید به منظور احترام آن خاتون از جا برخاست.فاطمه خطاب به شیخ گفت:این دو کودک فرزندان من اند؛نزد تو آورده ام تا به آنها فقه بیاموزی.

ابو عبد اللّه مفید گریست و حکایت خواب را به اطلاع وی رسانید و به تعلیم و فراگیری آنان اقدام کرد و خدای متعال درهای علوم و فضائل را به روی ایشان گشود تا شهرهٔ آفاقی پیدا کرده و تا دنیا برقرار است آثار این دو برادر ارجمند باقی و برقرار خواهد بود

شیخ احمد بن ابی طالب طبرسی(ره)در اواخر کتاب احتجاج می نویسد:

احتجاجی است که سیّد اجلّ علم الهدی مرتضی ابو القاسم علی رضی اللّه عنه و ارضاه،با ابو العلاء معرّی دهری داشته و پاسخ سؤالش به رمز برگذار شده است و بطور مرموز به شرح زیر پاسخ داده است.

در یکی از اوقات ابو العلاء معرّی به حضور رسید مرتضی شرفیاب گردید.خطاب به جناب سید گفت:عقیدهٔ شما درباره«کل»چیست؟سید گفت:عقیدهٔ تو دربارهٔ«جزء» چیست؟ابو العلاء پرسید:دربارهٔ«شعری»چه می گویی؟سیّد سؤال کرد:نظر تو راجع به«تدویر»چیست؟ابو العلاء سؤال کرد:در«عدم تناهی»چه می گویی؟سید پرسید:

نظر تو در«تحیّز»و ناعوره (۱)چیست؟ابو العلاء سؤال کرد:درباره«هفت»چه می گویی؟

---

۱ - ۱-در حاشیهٔ نسخهٔ مؤلف آمده است:الناعوره الدولاب،ناعوره به معنای دولاب و چرخ است و این کلمه را برای فلک دوّار،استعاره آورده اند.

سیّد سؤال کرد:دربارهٔ زائد برّی که افزون بر هفت است چه نظر داری؟ابو العلاء پرسید:راجع به«چهار»چه می گویی؟سید پاسخ داد:دربارهٔ«یک و دو»چه می گویی؟ ابو العلاء سؤال کرد:راجع به وتر(المؤثر (۱))چه اظهار نظر می کنی؟سید پرسید:دربارهٔ «سبعه واحده ناری»چه جوابی داری؟ابو العلاء پرسید:راجع به«نحسین»چه خواهی گفت؟سید سؤال کرد:دربارهٔ«سعدین»چه نظریه ای ایراد خواهی کرد؟

در این حال بود که ابو العلاء از پاسخ های رمزی سید به حیرت زدگی درآمد.سید بلافاصله اظهار داشت:«الا کل ملحد ملهد»هر ملحدی ستمکار است.

ابو العلاء گفت:این جمله را از آیه شریفه یا بُنَیَّ لا تُشْرِکْ بِاللّهِ إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ: «برای خدا انباز مگیر که انبازگیری برای خدا ستمی بزرگ است.»،اقتباس کرده ای و به دنبال این سخن ابو العلاء از محل خود برخاست و بیرون رفت.

به مجردی که ابو العلاء از محضر سید بیرون رفت،سید مرتضی(رضی اللّه عنه) گفت:این مرد از حضور ما رفت و پس از این ما را نمی بیند.

حاضران که از این پرسش و پاسخ مطلبی نفهمیده بودند سؤال کردند:منظور از این رموز و اشارات چه بود؟

سید فرمود:ابو العلاء از من پرسید عقیدهٔ تو دربارهٔ«کل»چیست؟باید گفت «کل»از نظر او قدیم است و مرادش عالمی است که آن را عالم کبیر نامیده است.نظریه مرا ازآن جهت درخواست کرد که می خواست پاسخ دهم قدیم است من پرسیدم:دربارهٔ «جزء»چه می گویی؟چه آنکه جزء از نظر آنها محدث است که منشأ آن عالم کبیر می باشد و«جزء»از نظر آنها عالم صغیر است و نظر من آن بود هرگاه عالم صغیر محدث باشد عالم کبیر هم که وی بدان اشاره کرده باید محدث باشد زیرا بنا به عقیدهٔ او عالم صغیر از جنس عالم کبیر است و ممکن نیست شیء واحد و جنس واحد مرکب از قدیم و حادث بوده باشد. به همین جهت پاسخ مرا که شنید ساکت ماند و جوابی نداد.

۱- ۱-در حاشیهٔ مؤلف آمده است:ممکن است در نسخه ای که«وتر»آمده مراد از آن ستارهٔ زحل باشد که طاق است و بالای آن ستاره،سیارهٔ دیگری نیست یعنی آخرین ستاره سیاره می باشد.

اما مراد او از شعری آن بود که شعری از ستارگان سیاره نیست بلکه آن قدیم است.گفتم:هرگاه چنین است عقیدهٔ تو در«تدویر»چیست؟منظورم دوران فلك بود که هرگاه فلك در دوران بوده باشد منافاتی با سیاره بودن شعری نخواهد داشت.و اما اینکه پرسید عدم تناهی چیست؟مراد وی آن است که عالم غیر متناهی و قدیم است.گفتم:

هرگاه«تحیّز»و«تدویر»را بپذیری دلیل بر تناهی عالم نخواهد بود.

مرادش از هفت ستارگان هفتگانه سیارات است که از نظر آنها دارای احکامی است.گفتم:این عقیده باطل است زیرا با زاید برّی که دارای احکام ویژه است تناسبی ندارد.این احکام منوط به ستارگان هفتگانه زحل و مشتری و مریخ و شمس و زهره و عطارد و قمر نمی باشد.مراد وی از چهار طبایع چهارگانه است.گفتم در طبیعت واحده ناریه چه می گویی؟حال آنکه از این طبیعت واحده حیوانی پدید می آید دارای پوستی که با دستها لمس می شود و چون پوست آن را در آتش افکنند چربی هایش مشتعل شده خود پوست سالم می ماند چون خداوند آن حیوان را به طبیعت آتش آفریده است و آتش،آتش را نمی سوزاند.

همچنین از برف که طبیعت واحده است کرمهای مختلفی به وجود می آید.

همچنین آب دریا که دارای دوگونه طبیعت است ماهیها و قورباغه ها و مارها و سنگ پشت ها و دیگر از آبزیستان از آن به وجود می آید.حال آنکه عقیدهٔ ابو العلاء آن بوده است که همواره حیوان از طبایع چهارگانه به وجود می آید بدیهی است عقیدهٔ او با آنچه ما گفتیم متناقض خواهد بود و مراد او از«مؤثر»ستارهٔ زحل است.منظور من از این که راجع به مؤثر چه می گویی این بود که همه مؤثرات از نظر او مؤثرات اند بنابراین هرگاه مؤثر قدیم بوده باشد چگونه چیزی در او تأثیر خواهد کرد.

سؤال او دربارهٔ«نحسین»اشاره به آن بود که نحسین از سیارات نمی باشد.آری هرگاه با یکدیگر اجتماع کنند از اجتماع آنها سعد به وجود می آید.گفتم دربارهٔ«سعدین» چه خواهی گفت آن گاه که از اجتماع آنها نحس به وجود بیاید.

آری این گونه حکم را خدای متعال بیهوده ساخته است تا ناظر به احکام متوجه باشد که پیش آمدها مربوط به مسخّرات نبوده و آنها افاعیل اصلی نمی باشند.

علت آن است که انسان مشاهده می کند هرگاه انگبین و شکر با یکدیگر گرد آیند از اجتماع آنها حنظل(هندوانه ابو جهل)و علقم(مطلق تلخی)به وجود نمی آید و همچنین هرگاه حنظل و علقم به یکدیگر آمیخته شوند شیره و شکر حاصل نمی شود و این نمونه بیهوده گویی و یاوه سرایی آنها است.

امّا اینکه گفتم«الا کل ملحد ملهد»مرادم آن بود که هر مشرکی ستمکار است چون در لغت«الحد الرجل»به معنای برگشتن از دین و«الهد»به معنای ستمگری است.

ابو العلاء از نظر من اطلاع یافته و مرا با رمزی که اظهار داشت از چگونگی نظر خویش با خبر ساخت و این آیه را قرائت کرد «یا بُنَیَّ لا تُشْرِکْ بِاللّهِ» تا به آخر آیه.

گویند هنگامی که ابو العلاء تصمیم گرفت از عراق بیرون برود چگونگی احوال سید و شناختی که از مراتب او بدست آورده بود از وی پرسیده شد در پاسخ گفت:

یا سائلی عنه لما جئت اسأله (۱) الا هو الرجل العاری عن العار

لو جئته لرأیت الناس فی رجل و الدهر فی ساعه و الارض فی دار

-ای کسی که چگونگی مراتب علمی سید را از من سؤال می کنی در پاسخ تو می گویم:او مردی است که دامنش از هرگونه ننگی پاکیزه است.

-هرگاه به ملاقات او رسیدی خواهی دید همهٔ مردم در مردی گرد آمده اند و همگی روزگار در ساعتی و تمامی روی زمین در خانه ای قرار گرفته است (۲).

مؤلف گوید:پاره ای از جملات این پرسش و پاسخ خالی از اجمال نبوده است و نسخه ها هم مختلف بوده و ما جاهای اشکال را بیان می کنیم (۳).

بزودی در شرح حال معری خواهیم گفت که در یکی از روزها که معری به ملاقات سید رفته بود و سخن از متنبی(شاعر نامی عرب)به میان آمد.معری در حضور سید از وی بدگویی کرد چنانکه سید از یاوه سرایی وی نسبت به متنبّی ناراحت شده

۱- *) عبارت صحیح این است(فیما جئت تسأله)-م.

۲- ۱) -احتجاج،ج ۲،ص ۳۲۹.

۳- **) در اصل کتاب مواضع اشکال آورده نشده است-م.

دستور داد او را از مجلس بیرون کردند و خود سید پس از اخراج وی علت بیرون کردن او را توضیح داد.

سخن ابن اثیر در مختصر تاریخ ابن خلکان در مورد سید مرتضی

ابن اثیر در مختصر تاریخ ابن خلکان که هر دو تن از علمای عامه اند می نویسد:

سید مرتضی نقیب طالبی ها و پیشوای علم کلام و ادب و سرایندگی بوده است.او برادر شریف رضی می باشد و آثاری در مذهب شیعه و مقاله ای در اصول الدّین و دیوان شعر بزرگی دارد و اضافه کرده است:علما دربارهٔ کتاب نهج البلاغه اختلاف کرده اند که آیا نهج البلاغه را که از گفتار علی بن ابی طالب علیه السّلام است سید مرتضی گرد آورده است یا برادرش سیّد رضی.بعضی هم اظهار داشته نهج البلاغه از گفتار علی بن ابی طالب علیه السّلام نمی باشد بلکه کسی که آنها را گرد آورده به وی نسبت داده است.خدا داناست.

از آثار سید مرتضی کتابی است به نام الغرر و الدرر و این کتاب مشتمل بر مجالس چندی است که سید فنون معانی ادب را املا کرده است.و راجع به نحو و لغت سخن گفته و این کتاب نشانهٔ فضیلت و وفور دانش و اطلاعات عمومی او است.

سید مرتضی سال ۳۵۵ هجری متولد شده است و در روز یکشنبه ۲۵ ربیع الاول سال ۴۳۶ هجری در بغداد درگذشته و شب همان روز در خانه خود مدفون گردیده است اخبار و اشعار و مآثر و آثار سید دلیل بر آن است که فرعی از اصول خاندان عصمت بوده و از آن بیت جلیل بشمار می آید.

مؤلف گوید:اختلاف مذکور که آیا کتاب نهج البلاغه از آثار سید مرتضی یا سید رضی است،بی پایه است.و بطور یقین باید گفت کتاب نهج البلاغه از آثار سید رضی برادر سید مرتضی است زیرا بطور متواتر و قولی که جملگی برآنند،اعلام شیعه کتاب نهج البلاغه را از آثار سید رضی برشمرده اند.و کتاب نهج البلاغه به همان شکلی که در حال حاضر در دست انتفاع ما قرار گرفته است داخل در اجازات علمای امامیه بوده و در همگی کتابهای رجال هم به این انتساب اعتراف شده است.گذشته از این در آغاز همان کتاب می نویسد:پیش از تألیف نهج البلاغه به تألیف کتاب خصائص الائمه اقدام کرده است و همگی ارباب بصیرت بالبداهه می دانند که کتاب خصائص الائمه از آثار سید

رضی است دلایل دیگر هم ثابت می کند کتاب نهج البلاغه از آثار سید رضی می باشد.

دیگر آنکه اختلاف مردم در اینکه آیا خطبه های نهج البلاغه از منشئات حضرت مولا علیه السّلام یا سید رضی آنها را به دروغ به آن حضرت نسبت داده است،اختلاف بی اساسی است که بر پایهٔ دروغ قرار گرفته زیرا موقعیت و مقام دین داری سید رضی بالاتر از آن است که خطبه هایی انشا کرده و به دروغ به جدش نسبت داده باشد و نیازی هم به چنین انتسابی نبوده است؛زیرا مقام عظیم حضرت مولی و فصاحت آن بزرگوار که دوست و دشمن بر آن اقرار دارند.خطبه های فصیح و بلیغ آن جناب که در آثار دیگران آمده است،بی نیاز از آن است که سید رضی را بر آن دارد که خطبه هایی را به نام آن حضرت جعل کند.گذشته از این شیعه کذب در روایت و حدیث را هرچند هم نیازمند به آن باشد تجویز نمی کند تا گفتار دروغین را جزء روایات اساسی خویش قرار ندهد.

آری برخی از عامه که از مشایخ گوینده حاضر بشمار می آید به جهاتی که خود می پندارد،اخباری جعل می کنند و آنها را سرلوحه مقصود خود قرار می دهند آنچه ما را به این حقیقت رهبری می کند که نهج البلاغه از منشئات سید رضی نبوده است و دامن او از لوث چنین نسبتی منزه است آن است که حداکثر خطبه های نهج البلاغه بلکه همگی آنها در کتابهای معتبر عامه به ویژه در کتابهایی که چندین سال پیش از تولد سید رضی تألیف شده است موجود می باشد و حداکثر لغات غیر معمولی آن را لغوی ها در آثار خود آورده اند و به توضیح و تفسیر آنها پرداخته اند.از قبیل لفظ شقشقه که در کتاب قاموس فیروزآبادی لغوی سنی شافعی و در نهایه ابن اثیر جزری حنبلی آمده است و به تفسیر آن اشاره کرده اند (۱).

۱- *) فیروزآبادی در کتاب قاموس در باب القاب اوله الشین ذیل کلمه(شقه)می نویسد:شقشقه به کسر شین چیزی است مانند شش که شتر در هنگام هیجان و مستی از دهان خود بیرون می آورد.پس از این نوشته است«الخطبه الشقشقیه العلویه»تا آنجا که در جواب ابن عباس که درخواست کرد به خطبه ادامه دهد فرمود:«تلك شقشقه هدرت ثم قرت».و ابن اثیر جزری در جلد دوم النهایه در باب الشین مع القاف ذیل کلمه«شقشق»حدیثی از حضرت مولا علی علیه السّلام نقل کرده است که فرمود:«ان الخطب من شقاشق الشیطان»و معنای شقشقه را تقریبا به نحوی که از قاموس نقل کردیم نوشته و معنای-

ابن ابی الحدید سنّی که در پیروی از اهل سنت تعصب ویژه ای داشت و در میان علمای سنی دقت خاصی به تتبع کتاب های شیعه و سنی داشته و از حقیقت مرام هر دو دسته باخبر بوده است،راجع به نهج البلاغه در اوایل شرح مفصّلی که برای آن نوشته است چنین گفته است....

ملا عنایت اللّه در رجال خود می نویسد...

اینک به اصل مقصود خویش که یادآوری زندگی سید مرتضی(رضی اللّه عنه)بوده باشد بازگردیم و بگوییم شریف ابو الحسن علی بن محمد بن علوی عمری نسابه معروف به ابن صوفی-که از بزرگان و معاریف علمای امامیه است و شرح حال او پس از این خواهد آمد-در کتاب المجدی فی انساب الطالبین به مناسبت یادآوری از پدران و نیاکان سید مرتضی و سید رضی(رضی اللّه عنه)چنین می نویسد:ابو احمد حسین و ابو عبد اللّه احمد دو فرزند ابو الحسن موسی بن محمد اعرج بن موسی ملقب به ابو سجّه بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین علیهم السّلام می باشند و این بیت از بزرگترین بیوت منتسب به حضرت کاظم موسی بن جعفر علیه السّلام در این روزگار می باشد.

ابو احمد حسین چهار فرزند به نام های زینب و علی و محمد و خدیجه داشت.

علی که همان شریف اجلّ مرتضی علم الهدی ابو القاسم بوده باشد نقیب نقیبان و فقیه صاحب نظر و مصنف و یادگار دانشوران و یکتای فاضلان بود.به ملاقات وی رسیده بودم و مرد فصیحی بود که از زیادی هوشمندی شعله وری داشت سال ۴۲۵ هجری که در بغداد به حضورش رسیدم از من پرسید از چه راه آمده ای؟در پاسخ گفتم دست از راه بدار به مجردی که دیده ام به باروهای بغداد افتاد راه را در اندک فاصله ای به پایان رسانیدم.سید از سخن من اظهار خرسندی کرد و خوش آمد گفت.و از سخن اندک من دریافت که چه گفتم سپس خود به کلمات شایسته و آراسته پرداخت و من همچنان ساکت بودم.

پس از آنکه به سخنان خود پایان داد پوزش خواستم.پرسید از چه پوزش

می خواهی؟گفتم از اینکه از بدویان نمی باشم تا آراسته سخن بگویم و سخن پسندیده را از ناپسند تمییز دهم آن هم در چنین مجلسی که فضلا و دانشوران گرد آمده اند.آری سخنی برخلاف انتظار از من صادر شد و اشتباهی که از هیبت مجلس دامن گیر من گردیده بود.سیّد پوزش مرا به خوبی پذیرفت و در چشم و دل او جای پیدا کردم و مرا به اخلاق کریمه و طبیعت شایسته خود مورد التفات قرار داد.سید در آخر سال ۴۳۷ هجری در بغداد درگذشت و فرزند و نوادگانی داشت و هنگام درگذشت عمرش از هشتاد سال تجاوز کرده بود.

و در ضمن نسب ناصر اصم جدّ مادری سید مرتضی مطالبی را ایراد کرده است که ما پیش از این آنها را به تفصیل آورده ایم.به آنجا مراجعه شود.

سیوطی در طبقات اللغویین و النحات(بغیه الوعاه)می نویسد:ابو القاسم علی بن حسین بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب(علیهم السّلام)نقیب علویها و ملقب به مرتضی علم الهدی و برادر سید رضی است.یاقوت به نقل از ابو القاسم طوسی گوید:سید مرتضی در بسیاری از علوم یکتا بوده است و همگان به فضیلت او در کلام و فقه و اصول الفقه و ادب از نحو و صرف و شعر و معانی و لغت و امثال آن است اعتراف کرده اند.

از جمله تألیفات اوست:الغرر؛الذخیره فی الاصول؛الذریعه فی اصول الفقه؛ الشیب و الشباب؛تتبع الابیات التی تکلم علیها ابن جنی؛النقض علی ابن جنی فی الخطابه؛ المحکم؛البرق؛طیف الخیال و دیوان شعر و امثال این ها.سید مرتضی سال ۳۵۵ هجری متولد شده و در سنه ۴۳۶ هجری درگذشت (۱).

پیش از این در شرح حال قاضی عبد العزیز بن براج نوشتیم که سید مرتضی برای همه شاگردانش مشاهره تعیین کرده بود.از جمله برای شیخ طوسی در روزگاری که بدرس او حاضر می شد هر ماه دوازده دینار و برای ابن براج در هر ماه هیجده دینار شهریه پرداخت می کرد.

۱- ۱-بغیه الوعاه،ج ۲،ص ۱۶۲.

از مشایخ خویش شنیده ایم قریه هایی که سید در اختیار داشت عبارت از هشتاد قریه بوده است که در میان بغداد و کربلا واقع شده بوده و همگی آنها در نهایت آبادانی بوده لیکن در حال حاضر اثری از آنها باقی نمانده است.

در توصیف آبادانی قریه های سید گفته اند که در مسیر میان بغداد و کربلا نهر بزرگی بود و در دو طرف آن نهر،قریه هایی تا فرات وجود داشت و زورق هـایی در آن نهر به حرکت درمی آمدنـد.هنگام رسـیدن میوه هـا زورق ها از میوه هایی که در دو طرف نهر ریخته شـده بود مملو می شـد.مردم هم بـدون هیچ گونه ممانعتی از میوه های درختهایی که در دو طرف نهر کاشـته شده بودند استفاده می کردند.

سیـد مرتضـی شاگردان بسـیاری داشت که همگی آنها از مشاهیر دانشـمندان بوده انـد از قبیل شـیخ طوسـی و قاضـی ابو الفتح کراجکی و ابو الصـلاح حلبی و قاضـی عبـد العزیز بن برّاج طرابلسـی و قاضـی عزّ الـدّین عبـد العزیز بن ابی کامـل طرابلسـی و بصروی و صهرشتی و سلاّر و سید ابو یعلی محمد بن حمزه علوی.

مؤلف گوید:در شـهر اردبیل به نسخه کهنی از کتاب الغرر و الدرر سیّد مرتضی که در سال ۵۴۵ هجری کتابت شده بود دست یافتم که بر پشت نسـخه به خط یکی از فضلا چنین نوشته بود:قاضی ابو منصور محمد بن محمد بن احمد عکبری گفته از سید مرتضـی شنیدم می گفت:من در سال ۳۵۵ هجری متولـد شدم و برادرم رضـی در سال ۳۵۹ هجری متولد شد و سـید رضی در سال ۴۰۵ هجری درگذشت و هنگامی که سـید رضـی وفات یافت چنان اندوه و غم،دل سـید مرتضی را فراگرفته بود که مانند آن هنگام هیـچ گاه وی را اندوهناک مشاهده نکرده بودند.به دنبال درگذشت سـید رضـی سـید مرتضـی با پای پیاده به تربت حضـرت موسـی بن جعفر علیه السّـلام مشـرف شد و همان وقت هم فخر الملک همراه با دو فرزندش اعزّ و اشـرف با پای پیاده برای تشـییع جنازه رضـی رفتند و پس از آنکه در خانه سـید رضـی بر جنازۀ او نماز گذاردند وی را در همان جا دفن کردند و سلیمان بن فهد در سوک او ابیاتی گفت.از آن جمله:

عذیری من حادث قد طرق أمات الهدی و أحیا الفلق

-اندوهناکی من از پیش آمد ناگواری است که دل مرا جریحه دار کرده و آن مردن

هدایت است و باقی ماندن سپیده دم.تا به آخر دوازده بیتی که در سوک او سروده و در پشت همان نسخه ثبت شده است.

در همان یادداشت اظهار داشته است:سید مرتضی علم الهدی در سال ۴۳۶ هجری وفات یافته و در پشت مرقد مبارک حضرت سید الشهداء علیه السّلام مدفون گردیده.در آن یادداشت خلف الحسین(رضی اللّه عنه)نوشته شده است،هرگاه به جای علیه السّلام رضی اللّه عنه نوشته باشد،ممکن است مرادش از حسین،پدر سید مرتضی بوده باشد.حال آنکه در این روزگار مرقد سید مرتضی در پشت مرقد مبارک حضرت سید الشهداء علیه السّلام معروف است.و در پایان همان نسخه از الغرر و الدرر نوشته:این آخرین املای سید مرتضی است که پس از آن به کار حج بیت اللّه پرداخته است.تا اینجا خلاصه ای از آنچه در آن مکتوب آمده است خاتمه یافته است.

سید نسّابه ابو الحسن محمد بن محمد بن علی بن حسن حسینی موسوی که از نوادگان عموی سید مرتضی است در کتاب تهذیب الانساب و نهایه الاعقاب در بحث نیاکان سید مرتضی سخن به میان آورده است چنین می نویسد:بازماندگان مرتضی ابراهیم بن موسی الکاظم علیه السّلام سه تن بوده اند.۱-موسی ثانی فرزند ابراهیم بن موسی الکاظم(علیه السّلام)که عقبی از او باقی بوده است.۲-اسماعیل بن ابراهیم بن موسی که عقبی از او باقی می باشد.۳-جعفر بن ابراهیم بن موسی،عقب او در ترمد در محل ارمنیه است.و از فرزندان موسای ثانی گروهی به وجود آمده اند از قبیل ابو جعفر محمد اعرج و ابو المحسّن ابراهیم عسکری که دارای فرزند بوده است و ابو عبد اللّه احمد.

این بزرگوار هم فرزند داشته است و ابو عبد اللّه حسین و عبید اللّه بن موسی.این بزرگوار هم فرزند داشته است و عیسی که دارای فرزند بوده است و داود که عقب او در ری بوده و نوادگانی هم داشته است و علی بن موسی.

و از ابو المحسّن عسکری پنج فرزند به وجود آمده ابو طالب محسّن صاحب جره از سرزمین شیراز که فرزند داشته است و ابو عبد اللّه حزفه دارای فرزند بوده است و ابو عبد اللّه اسحاق این سید هم فرزند داشته است و ابو جعفر محمد ریحان دارای فرزند

بوده است و قاسم اشجّ فرزندانش در طبرستان بوده اند.

امّا ابو طالب محسّن،نواده اش ابو اسحاق ابراهیم بن حسین بن علی بن محسن است که ابو الفوارس ملک بن ابی شجاع عضد الدوله او را شریف بزرگوار خوانده است و نقابت طالبی ها را همراه با مناصب دیگر به عهدهٔ او گذارده بود و او خود را نقیب النقباء می خوانده است.

ابو عبد اللّه حسین حزفه دارای فرزندی است به نام ابو العباس احمد بن حسین ممتع فلح که دارای نوادگانی بوده است که فرزندان ابو عبد اللّه اسحاق در آبه بوده اند و فرزندان ابو جعفر محمد ریحانی در ابهر می زیستند.فرزندان قاسم اشج در طبرستان بوده اند و ابو عبد اللّه احمد اکبر فرزند موسی ثانی.از سه فرزند نوادگان او به وجود آمده اند، ابو اسحاق ابراهیم که فرزند داشته،ابو عبد اللّه حسین که دارای فرزند بوده است و علی که او هم فرزند داشته است.

ابو اسحاق ابراهیم کسی که از او باقی مانده و عقب او به وی متصل می شده، ابو احمد محمد بن ابراهیم ازرق است که ریاست بغداد و مقام شیخوخت آنجا را دارا بود و فرزند دارد.و ابو عبد اللّه حسین بن احمد نوادگانش از ابو محمد قاسم بن حسین بن احمد است که دارای فرزند بوده است و علی بن حسین اسود مادرش لحلفه اسود است که فرزند هم داشته است و علی بن احمد از فرزندش ابو الحسن احمد بن حمزه بن وصی بن علی است که فرزندانی داشته است و علی بن علی اسود دلال فرزند داشته است و فرزند ابو جعفر محمد اعرج منحصر به واحد بوده است که او موسی بن محمد است که از او ابو عبد اللّه احمد بن موسی و او پس از بازگشت از شیراز اعمی بوده و درگذشته و فرزند داشته است و برادرش ابو احمد حسین بن موسی که سیدی بزرگوار و پاکیزه گوهری عالی مقدار و صاحب مناقب است.

ابو احمد دارای دو فرزند پسر بود یکی ابو القاسم علی مرتضی بن حسین است که شریفی بزرگوار و ذو المجدین بوده و برادرش سید جلیل القدر رضی ذو الحسبین نقیب است و هر دو تن فرزندان و نوادگانی داشتند.

و موسی بن محمد نیز فرزندی به نام ابو طالب محسن بن موسی داشته که عقبش از

این فرزند بوده است و ابو الحسن جعفر بن موسی دارای فرزند بوده است.و اما ابو عبد اللّه حسین اکبر که عقب او تا به آخر آن است که مؤلف تهذیب الانساب آورده است.

مؤلف گوید:منظورم از نقل کلام مؤلف تهذیب،این است که بگویم نسب سید از صحیح ترین نسبهاست.و در ضمن آن اعتراف شده است که وی از خاندان رسول اکرم(ص) است و بیتی که از او باقی مانده است در هر بابی بر بیوتات مکرّمین دیگر برتری دارد.

و گفته است:زبانزد دانشمندان است که عامه در روزگار خلفا متوجه شدند مذاهب فرعی دستخوش تشتت و تفرق قرار گرفته و اختلاف آراء و تفرقه هواها بر عقاید مردم حکمفرماست.چنان که ضبط همه آنها از عهدهٔ بزرگان بیرون است.برای هریک از صحابه و تابعین و دیگران که به پیروی از آنها قدم برمی دارند،تا روزگار مخالفان مذهب ویژه بوده است و در مسائل شرعیه فرعیه و احکام دینیه عملیه اعتقادی ویژهٔ نسبت به خود ابراز می دارند و بالاخره درصدد برآمدند تا تقلیلی در مذاهب ایجاد کنند و به تحلیل آنها بپردازند.

به دنبال این اندیشه تصمیم گرفتند تا از میان مذاهب مختلفه به چند مذهب اکتفا کنند و مردم را به پذیرفتن آنها تشویق نمایند و این تصمیم را از آنجا برای خود برگزیدند که دیدند چنین اختلافی در میان ترسایان به وجود آمده بود؛زیرا پس از آنکه عیسی از انظار ایشان غایب گردید و اختلاف مذهبی در میان آنان به ظهور رسید و انجیلهای متعددی در دست آنها قرار گرفت و اقوال مختلفی در میان ایشان حکمفرما شد،چاره را در آن دیدند که از میان آن همه انجیل که در دست مردم قرار گرفته به چهار انجیل متّی و مرقس و لوقا و یوحنّا اکتفا نمایند و اناجیل دیگر را از اعتبار و اهمیت ساقط نمایند.بدین ترتیب اندیشهٔ خود را جامهٔ عمل پوشانیدند و در نتیجه آن به تأسیس فروعی که بر پایه ظن و گمان و تمایلات نفسانی و استحسان برقرار بود پرداختند؛ما چگونگی آنها را در بخش دوم از کتاب خود که موسوم به وثیقه النجاه است توضیح داده ایم.و نیز آنها را در یکی از رساله های خود که در رد کافران گمراه تألیف کرده ایم، بیان کرده ایم.

پس از آنکه این موضوع زبانزد عام و خاص گردید و نگرانی در مردم به وجود آمد رؤسا و عقلای آن مردم چنین تصمیم گرفتند که برای تثبیت مرامهای مختلف از هر

گروهی که به مذهب خاصی گرویده اند پولهای هنگفتی در حدود هزارها هزار درهم و دینار،بازخواست نمایند حنفیها و شافعیها و مالکیها و حنبلیها که گروهی فراوان بوده و قادر به پرداخت آن مال بودند،با پرداخت آن مقدار به تثبیت وام خود اقدام کردند و از شیعه هم که آن روز به نام جعفری خوانده می شد همان مبلغ را تقاضا نمودند؛از آنجا که شیعه قادر به پرداخت چنان مالی نبودند از پرداخت آن اظهار عجز و ناتوانی کردند.

در آن روزگار که ریاست شیعه به عهدهٔ سید مرتضی برقرار شده بود و امامی مذهبان به وی اعتماد داشتند،تصمیم گرفت و کوشش بی نهایتی کرد تا بتواند مبلغی را که از سوی آنها پیشنهاد شده بود فراهم آورد؛امّا از آنجا که شیعه تهی دست بود و یا ارادهٔ حق تعالی به تثبیت مرام شیعه تعلق نگرفته بود سید از کوشش خود نتیجه ای نگرفت و حتی با سران شیعه تماس گرفت تا نیمی از آن مال را ایشان بپردازند و نیم دیگر آن را خود سید از مال خویش پرداخت نماید؛بازهم سران شیعه از پرداخت آن مبلغ عاجز گردیدند و به همین جهت مذهب شیعه در میان مذاهب دیگر به تثبیت نرسید و مذاهب چهارگانه رسمیت پیدا کرد و مذاهب دیگر از درجه اعتبار ساقط گردید.

آری شیعه به همان نحوی که همواره عمل می کرده،کارهای مذهبی را طبق احادیث و اخباری که از ائمه طاهرین رسیده است به پایان می برد و عامه اجتهاد تثبیت شده در مذهب را تجویز کرده و اجتهاد از مذهب دیگر را تجویز نمی نمودند؛حتی تلفیق مذهبی با مذهب دیگر و اخذ پاره ای از مذاهب چهارگانه دیگر را هم جایز نمی شمردند و در این باب پافشاری زیادی به کار می بردند.ما تحقیقات دامنه داری را که راجع به این موضوع به عمل آمده،در بخش سوم از کتاب وثیقه النجاه نوشته ایم.

این موضوع که رئیس مذهبی حق تخطی از مذهب خود را ندارد و هر مذهبی تنها می تواند حق اجتهاد در مذهب خود داشته باشد تا امروز به حال خود باقی است و کسی هم تا به حال اقدام برخلافی نکرده است.

محیی الدّین عربی صوفی بنام و معاصر با فخر الدّین رازی،در عمل به فروع با این دستوری که همه گونه پافشاری از سوی سران پیشین برای ابقای آن شده بود به مخالفت برخاست و با نیروی صفایی که در خویش احساس می نمود قدرت مخالفت را به خود

داد.چنان که در عمل کردن به فروع،گاهی به رأی یکی از پیشوایان چهارگانه و هنگامی به دستور دیگری و زمانی هم به تلفیق همگی اقوال آنها می پرداخت و گاهی هم اتفاق می افتاد که خود با داشتن قدرت ممیّزه به استنباط پاره ای از مسایل بپردازد و رأی منفرد و به خصوصی داشته باشد که با هیچیک از آرا و اقاویل پیشوایان چهارگانه تطبیق ننماید.ما چگونگی رفتار او را در خصوص عمل به فروع در ذیل شرح حالش ذکر کرده ایم.

تا اینجا به پاره ای از گزارش زندگی سید اشاره شد اکنون وقت آن است که به شرح آثار او بپردازیم.

آثار سید مرتضی

بدیهی است آثار سید فراوان است و برخی از آنها را در ضمن شرح حال او که پیش از این گذشت از قبیل کتاب الثمانین و المسائل الناصریات یاد کرده ایم.و اینک به دیگر آثار او که در اختیار ما می باشد می پردازیم.آثار سید به اندازه ای است که تحقیق از چگونگی آنها برای ما دشوار خواهد بود.ابتدا به نام کتابهای او به طوری که در بعضی از مواضع معتبر دیده ایم اشاره می نماییم.از جمله اجازهٔ سید مرتضی به شیخ ابو الحسن محمد بن محمد بصروی،فقیه معروف به بصروی است که به خط خود برای او نوشته است و صورت اجازه را که شیخ بصروی به خط خود مرقوم داشته است.ما آنچه را که به خط هر دو مشاهده کرده ایم در اینجا ذکر می نماییم (۱).

بیان فهرست کتابهای سید اجل مرتضی علم الهدی ذو المجدین ابو القاسم علی بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب صلوات اللّه علیهم اجمعین و قدس اللّه روحه الزکیه تفسیر سوره الحمد و مائه و خمس و عشرین آیه من سوره البقره،تفسیر قوله تعالی لیس علی الذین آمنوا و عملوا الصالحات جناح فیما طعموا،معنی قوله تعالی قل تعالوا اتل ما حرّم ربکم علیکم،مسئله فی الرد علی من تعلق بقوله تعالی و لقد کرّمنا بنی آدم در این کتاب سید گفتهٔ بعضی از دانشوران را که اظهار داشته اند فرشتگان برتر از پیمبران

---

۱ - ۱-در حاشیهٔ نسخه مؤلف آمده است:اصلی که کتابهای سید را از آن استنساخ کرده ایم در کمال نارسایی بود و ما باید آن را با نسخهٔ اصلی که در نجف اشرف موجود است مقابله نماییم.

می باشند مردود ساخته است،المسائل المحمدیات.این کتاب عبارت از پنج مسئله به این شرح است.۱-و لقد بوّأنا لابراهیم مکان البیت.۲-مقصود از جمله«امانتی ادّیتها»که در هنگام استلام حجر می گویند چیست.۳-مقصود از روایتی که از رسول خدا(ص)نقل کرده اند که فرمود«ان القلوب اجناد مجنّده»دلها لشکرهای گرد آمده اند چیست (۱)۴-مراد از آیهٔ أَنْبِئُونِی بِأَسْماءِ هؤُلاءِ چیست.۵-مراد از آیهٔ فَتَلَقّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ بکلمات چیست.

از آثار او المسائل المبادریات که عبارت از بیست و چهار مسئله می باشد.

۱-مسئله عن قوله تعالی «فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّکْرِ إِنْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ» ۲-الفرق بین المعرفه و العلم ۳-ما الشبهه و ضدها ۴-آیهٔ وَ یَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ ۵-فی ما یجب فیه الخمس۶-آیه عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ عِزِینَ ۷-آیه إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِکُلِّ قَوْمٍ هادٍ ۸-آیه وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ

۱- *) ممکن است حدیث مزبور همان حدیثی باشد که فرموده است:الارواح جنود مجنده فما تعارف منها ایتلف و ما تناکر منها اختلف،در مجمع البحرین می نویسد:معنای مجنده گرد آمده شده است و معنای حدیث اطلاع دادن از به وجود آمدن ارواح است که پیش از اجساد آفریده شده اند یعنی آنگاه که ارواح آفریده شدند در همان هنگام در میان آنها ائتلاف و اختلاف به وجود آمد و به مثابه لشکریانی بود که در برابر یکدیگر صف آرایی می نمایند و مراد از تقابل ارواح،سعادت و شقاوتی است که در آنها ایجاد شده است و به همین نسبت اجسادی که در دنیا به وجود می آید و ارواح در آنها قرار می گیرد.به همان نسبت که در عالم ارواح با یکدیگر اختلاف و ائتلاف داشته اند در دنیا هم همان گونه ائتلاف و اختلاف را دارا خواهند شد.این است که می بینیم نیکوکاران با نیکوکاران و بدکاران با بدکاران به یکدیگر می پیوندند (کند هم جنس با هم جنس پرواز- کبوتر با کبوتر باز با باز). از شیخ مفید نقل شده است ارواح که موجودات بسیطاند«مجرد»از نظر جنس با یکدیگر برابرند و از جهت عوارض با یکدیگر مخالف اند بنابراین ارواحی که در رأی و خواسته با یکدیگر موافق باشند در میانشان الفتی وجود دارد و ارواحی که در رأی و خواسته با یکدیگر موافق نباشند الفتی باهم ندارند و این معنی را ما به خوبی در میان افراد احساس می کنیم بعضی دیگر اظهار داشته مراد از ائتلاف و اختلاف،الفت و مخالفتی بوده که ارواح در عالم ذر با یکدیگر داشته اند.شیخ مفید این سخن را انکار کرده است به این دلیل که علم انسانی به پیش آمدها منحصر به هنگامی است که در این عالم وجود پیدا کند.بنابراین از عالم ذر اطلاعی نداشته تا به الفت و کلفت خود با دیگران پی برده باشد.مؤلف مجمع پس از بیان شیخ اظهار داشته است:بیان اخیر شیخ بیرون از دقت و تأمل نمی باشد-م.

آمِنُوا کَما آمَنَ النّاسُ قالُوا-أَ نُؤْمِنُ کَما آمَنَ السُّفَهاءُ ۹-قول العالم علیه السّلام«من کانت له حقیقه ثانیه لم یقم علی شبهه هامده...» ۱۰-قول العالم«یا مفضّل من دان اللّه بغیر سماع من صادق اکرمه اللّه البتّه...» ۱۱-لیله القدر و ما روی فی تنزل الامر ۱۲-آیه وَ لا یَزالُونَ مُخْتَلِفِینَ إِلاّ مَنْ رَحِمَ رَبُّکَ ۱۳-ما معنی الامام فی اللغه و الشرع ۱۴-هل التأویل ینسخ التنزیل ام لا؟ ۱۵-قول العالم علیه السّلام«علی الاسلام یتناکحون و یتوارثون و علی الایمان یثابون» ۱۶-[...].۱۷.قول العالم علیه السّلام«انّ الانبیاء علیهم السّلام لم یورّثوا درهما و لا دینارا و انّما ورّثوا احادیث من احادیثهم»خبری است طولانی ۱۸-قول امیر المؤمنین علیه السّلام«ان الناس آلوا بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الی ثلاثه» ۱۹-الولایه ما هی و هل هی قول و عمل ام قول بلا عمل ۲۰-قول النبی(ص)«انی مخلف فیکم ما ان تمسّکتم بهما لن تضلّوا کتاب اللّه و عترتی» ۲۱-آیه «اَلَّذِینَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِینَ» ۲۲-ما روی عن العالم علیه السّلام«ان اللّه عزّ و جلّ اوحی الی آدم انی قد قضیت بنبوتک و استکملت ایامک فاعمل الی الاسم الاکبر و آیات علم النبوه فاجعل عند ابنک شیث»خبری است طولانی خدا خطاب به آدم(ع)فرمود پیمبری و روزهای تو به پایان رسید اینک اسم اکبر و نشانه های پیمبری را در اختیار فرزندت شیث قرار بده! ۲۳-آیه «أَ وَ مَنْ کانَ مَیْتاً فَأَحْیَیْناهُ» ۲۴-آیه «أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ».

از آثار او کتاب الملخص است که ناتمام مانده؛دیگری الذخیره در اصول فقه است(نسخه ای از این کتاب در نزد ما بوده که مفقود شده است)؛کتاب جمل العلم و العمل (۱)،المسائل الموصلیات که سه مسئله بوده است ۱-مسئله فی احکام الاعتماد

۱- *) این کتاب در دو بخش اعتقادات و عبادات تألیف شده و به طبع رسیده است.بخش عبادات آن از طهارات شروع شده است و به کتاب زکات و مسائل آن پایان یافته است و در خاتمه آن مرقوم فرموده است:آنچه در نظر داشتیم تا اینجا به پایان رسید و کسی که بیش از این بخواهد از اصول الدّین بهره گیری نماید به کتاب ذخیره ما مراجعه نماید و اگر زیادتر از آن بخواهد به کتاب ملخص مراجعه کند و اگر کامل تر از آن را تقاضا کند به کتاب المصباح مراجعه نماید و اگر طالب مختصر بوده باشد همین کتاب کافی به حال او خواهد بود.کتاب حاضر را گروهی از فقهاء شرح کرده اند از جمله شیخ طوسی بخش عقائد آن را به نام التمهید شرح کرده است-م.

۲-مسئله فی الوعید ۳-مسئله فی القیاس؛از آثار او رساله ای است در ردّ بر یحیی بن عدی نصرانی راجع به متناهی و غیر متناهی و رسالهٔ دیگری در ردّ او که به دلیل موحدان در حدوث اجسام بیان کرده است رسالهٔ دیگری در ردّ او راجع به طبیعت ممکن.

المسائل المصریه الاولی که از پنج رساله تشکیل یافته است ۱-آیا علمهایی که برای انسان خردمند حاصل می شود در هنگامی است که به درک مدرکات می رسد و راه دریافت آنها ادراک است یا عادت ۲-آیا آن راهی که می توان فهمید افعالی که از ما به ظهور می رسد همان علم هم ایجاب می کند که آتش سوزان است یا نه ۳-آیا همهٔ دلیلها مستند به علوم ضروریه می شود یا دلیلها بر دو بخش اند؟۴-آیا درست است که کارهای خردمندان به خاطر دواعی و صوارف است و به همان جهت هم دست از کار می کشد و ممکن است انسان خردمند از نفس داعی و صارف اطلاعی نداشته باشد؟۵-گفتگو دربارهٔ تضاد سیاهی و سپیدی؛المسائل المصریه دوم که برای نه گونه سؤال ترتیب یافته است.

المسائل الرملیات هفت گونه مسئله است ۱-مسئله فی الصنعه و الصانع ۲-مسئله فی الجوهر و تسمیته جوهرا فی العدم ۴-مسئله فی عصمه الرسول علیه السّلام فی السهو ۵-مسئله فی الانسان ۶-مسئله فی المتواترین ۷-مسئله فی رؤیه الهلال و مسئله فی الطلاق و الایلاء.

المسائل الطبریه که دویست و هفت مسئله بوده است.

کتاب تقریب الاصول که آن را برای اعزّ،فرزند فخر الملک تألیف نموده است دیگری مسئله فی کونه عالما و مسئله در اراده و دیگری هم در اراده.

از آثار او المسائل الموصلیه الثانیه؛دیگری المسائل المیّافارقیه (المیافارقیات) که به صد مسئله پاسخ گفته است.المسائل البرمکیه؛پاسخ پنج پرسش بوده و همان المسائل الطوسیه است.المسائل التّبانیه؛که از سه مسئله گواهی می دهد:مسئلهٔ در تذکر و مسئله راجع به آیه «إِنَّ اللّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ» و مسئلهٔ در توبه.

کتاب الموضح عن جمله اعجاز القرآن؛این کتاب به نام الصرفه معروف است.

کتاب تنزیه الانبیاء علیهم السّلام؛کتاب جواز الولایه من جهه الظالمین؛کتاب الشافی فی

الامامه؛کتاب المقنع فی الغیبه؛کتاب مسائل الخلاف فی الاصول؛ناتمام مانده.کتاب فی التأکید؛کتاب فی دلیل الخطاب؛المسائل الطرابلسیه الاولی؛که به هفده پرسش جواب گفته است.المسائل الثانیه الطرابلسیه؛که به ده پرسش پاسخ داده است.المسائل الثالثه الطرابلسیه،که به بیست و سه سؤال جواب داده است.المسائل الرابعه الطرابلسیه،که بیست و پنج جواب بوده است.المسائل الحلبیه الاولی؛که جواب سه سؤال است.

الثانیه؛که آن هم پاسخ سه سؤال است.الثالثه که پاسخ سی و سه مسئله می باشد.

المسائل الدمشقیه؛که همان الناصریه است.مسئله فی الولایه من قبل الظالمین، مسئله فی الامامه؛مسئله فی دلیل الصفات؛جواب الکراجکی فی فساد العدد المسائل الواسطیه؛که پاسخ صد سؤال است.المسائل المستخرجات؛که شرح مسائل الخلاف در فقه است که ناتمام مانده است.کتاب المصباح فی الفقه،که ناتمام مانده؛مسئله فی نکاح المتعه؛کتاب الشیب و الشباب؛کتاب الطیف و الخیال؛کتاب البروق؛کتاب الانتصار؛این کتاب را هنگامی تألیف کرده بود که شیعه گرد او اجتماع کرده بودند.کتاب الغرر و الفوائد (۱)؛تفسیر قصیده میمیه از سروده های خودش؛تفسیر خطبه شقشقیه؛تفسیر قصیده بائیه سید (۲)؛و الحمد للّه رب العالمین و صلاته و سلامه علی محمد و آله الطاهرین.

صورت خط بصروی؛که در آن از سید مرتضی درخواست کرده که فهرست کتابهای او را که تألیف کرده است به وی اجازه بدهد.

به نام خداوند بخشاینده مهربان.خادم سیّد اجلّ مرتضی ذو المجدین که خدا او را پایدار بدارد و تأیید او را ادامه دهد و نعمتش را بر او افزون بسازد و به مقام رفیع و عالی قدری او بیفزاید و دشمنان و حاسدانش را نابود سازد.از جناب او تمنّا دارد تا فهرست کتابهای خود را به وی اجازت فرماید و آنچه از نظر او به صحت پیوسته یا به

۱- ۱-مؤلف در حاشیهٔ کتاب به خط خود مرقوم داشته است:کتاب الغرر و الفوائد همان کتاب الغرر و الدرر مشهور است که به نام غرر الفوائد و درر القلائد خوانده شده است.

۲- ۲) -همچنین در حاشیهٔ نسخه مؤلف آمده است:مراد از سید،سید حمیری است و این نسخه مشهور است و من آن را دیده ام.

صحت پیوسته خواهد شد به اجازه مفتخر گرداند و از رأی عالی آرزومند است وی را از این عطیه محروم نگرداند ان شاءالله تعالی.سید در جواب وی به خط خویش مرقوم داشته:به ابو الحسن محمد بن محمد بن بصروی-که خدا به وی توفیق نیکو ارزانی فرماید- اجازه دادم تا همگی کتابها و تصنیفها و امالی و نظم و نثر مرا از آثاری که در این اوراق آمده و یا آنهایی را که ممکن است ازاین پس به لباس تحریر درآورم رؤیت نماید.سپس امضا کرده است:«و کتب علی بن الحسین الموسوی در ماه شعبان سال ۴۱۷ هجری» پایان آنچه را از صورت استجازه بصروی و اجازه سید مرتضی که به وی داده است.

مؤلف گوید:آثار سیّد مرتضی منحصر به آنهایی که یادآوری شد نبوده است،بلکه پس از اجازه مزبور به تألیف آثار دیگری پرداخته است از آن جمله کتاب الفصول است که آن را از کتاب العیون و المحاسن استادش شیخ مفید استخراج و انتخاب کرده است و این کتاب هم اکنون معروف است هرچند استاد استناد ما دام ظله العالی در کتاب بحار الانوار کتاب الفصول را به عینه همان المحاسن و العیون معرفی کرده است که در ذکر نام کتابهای شیخ مفید می نویسد:و کتاب العیون و المحاسن که مشتهر به فصول است.

لیکن به طوری که نوشتیم کتاب الفصول،منتخبی از العیون و المحاسن است و ما برای نظریهٔ خود ادلّهٔ چندی را متذکر می شویم.۱-گواهی آغاز فصول بلکه تا به آخر آن کتاب ثابت می کند که کتاب حاضر از آثار سید مرتضی است و بیشترین مطالب آورده شده در آن گواه بر آن است که الفصول انتخاب شده از العیون و المحاسن است.۲-سبط شیخ علی کرکی عاملی در رساله دفع البدعه فی حلّ المتعه از هر دو کتاب العیون و المحاسن و الفصول مطالبی را نقل کرده است و چنین نوشته است:شیخ مفید در العیون و سید مرتضی در الفصول المختاره چنین گفته است (۱).

۱- *) در الذریعه شانزدهم ذیل الفصول المختاره می نویسد:این کتاب را سید مرتضی از العیون و المحاسن شیخ مفید انتخاب کرده است و کتاب مزبور در اختیار حاجی نوری بوده است.تا آنجا که می نویسد سئلت ایدک اللّه ان اجمع لک فصولا من کتاب شیخنا محمد بن محمد بن نعمان(مفید) فی المجالس و نکتا من کتابه المعروف به العیون و المحاسن پایان این جمله به طوری که مؤلف هم در بالا اشاره کرد دلیل بر آن است که الفصول غیر از العیون و المحاسن می باشد-م.

و در جای دیگر از همان رساله اظهار داشته است:و از فصولی که سید امام به حق پیوسته،مربی دانشوران،ذو الحسبین شریف مرتضی علم الهدی از کتاب مجالس و کتاب العیون و المحاسن شیخ مفید انتخاب نموده و امثال این ها از گفتار کرکی،دلالت دارد بر مغایرت فصول با عیون (۱).

مؤلف گوید:و من خود در شهر اردبیل به نسخه ای از اصل فصول دست یافتم که آن را یکی از فضلا بر فاضل دیگری قرائت کرده بود و خط آن فاضل بر آن کتاب به چشم می خورد.آری از عبارت ابن شهرآشوب در معالم العلماء ذیل شرح حال شیخ مفید، احتمال آن دارد که الفصول از آثار شیخ مفید باشد چه آنکه در ذیل شمارش آثار مفید می نویسد:از آثار او الفصول من العیون و المحاسن و همچنین همین احتمال از عبارت رجال نجاشی به دست می آید (۲).

در عین حال آنچه از دیباچه برخی از نسخه های الفصول آشکار می شود و صراحت هم دارد آن است که الفصول از آثار سید مرتضی است و شگفت این است که اصحاب رجال اصولا کتاب الفصول را به سید مرتضی نسبت نداده و از آثار او بشمار نیاورده اند.همچنین در اجازه ای که برای بصروی مرقوم داشته و پیش از این یادآوری شد به نام آن کتاب اشاره ای نشده است.گذشته از آنچه که یادآوری کردیم،از کسانی که به مغایرت الفصول با العیون تصریح کرده است سید حسین مجتهد کرکی است که در کتاب دفع المناواه عن التفضیل و المساوات به مغایرت آن دو کتاب اشاره نموده است.

و از آثار سید مرتضی کتاب المسائل الفخریه است.این کتاب را شیخ زین الدّین بیاضی در کتاب الصراط المستقیم به وی نسبت داده و گفته است این کتاب از آثار سید

۱- ۱-دلیل سوم در اصل مطبوع آورده نشده است-م.

۲- *) در الذریعه شانزدهم الفصول من العیون و المحاسن [۱]می نویسد:این کتاب از آثار شیخ ابو عبد اللّه مفید حارثی است که نجاشی در فهرست کتابهایش پس از یادآوری از العیون و المحاسن،کتاب مزبور را جزو آثار مفید نام برده است و ازاین جهت چنین نتیجه می گیریم که شیخ مفید پس از تألیف العیون و المحاسن که اکنون موجود است کتاب الفصول المختاره را از آن کتاب انتخاب کرده باشد.لیکن تا به امروز از کتاب الفصول اثری نیافته ایم-م.

مرتضی(ره)است.

دیگری کتاب الرساله است که شیخ بیاضی در همان کتاب آن را از آثار سید برشمرده است.

دیگری الصرفه فی الاعجاز است.این کتاب را شارح بدیعیه صفی الدّین حلّی که از امامیه بوده است به وی نسبت داده است (۱).

و از آثار او کتاب تنبیه الغافلین عن فضائل الطالبیین است که آن را سید حسین مجتهد در کتاب دفع المناواه از آثار او برشمرده است و در آن کتاب از این اثر مطالبی را ایراد کرده است.

و اما کتاب الغرر و الدرر که به نام غرر الفوائد و درر القلائد موسوم می باشد از کتابهای بنام اوست و شهرت آن کتاب هویداتر از آن است که در اینجا از آن یادآوری شود و در بعضی از نسخه های آن الحاقات زیادی در آخر آن به چشم می خورد (۲).

کتاب غرر از کتابهایی است که مشتمل بر فوائدی ارزنده بوده و مطالب عدیده ای در آن گنجانیده شده است و من نسخه ای از آن را همراه با همان الحاقات در شهر ایروان دیده ام.

و از آثار او کتاب المسائل الاربلیه است،این کتاب را شیخ حسین بن علی بن حمّاد واسطی در اجازهٔ خود به شیخ نجم الدّین خضر بن محمد بن نعیم مطارآبادی،به وی نسبت داده است.

ممکن است اشتباهی از ناسخ رخ داده باشد.در این کتاب از المسائل الناصریه و

۱- *) پیش از این در فهرست کتابهای سید از کتاب الموضح عن جهه الاعجاز القرآن یاد کرده و اشاره نموده است که این کتاب معروف به صرفه است.ممکن است کتاب مزبور همین کتاب باشد و ممکن است کتاب مستقل دیگری به نام الصرفه تألیف کرده باشد-م.

۲- **) پیش از این در فهرست آثار سید به این کتاب اشاره شده است.این کتاب در مصر به طبع رسیده است.در الذریعه شانزدهم می نویسد:غرر سید کتابی است در محاضرات و ادب و تفسیر آیات و شرح احادیث و امثال این ها که در مجالس عدیده املا می کرده،گویند:سید در راه حجاز مطالب کتاب را بر شاگردانی که همراهش بوده اند در هر منزلی که وارد می شده املا می کرده و آنها آنچه را از وی می شنیدند به ترتیب مجالس در آن کتاب گرد می آوردند-م.

الموصلیه الاربلیه یاد کرده است،بنابراین الاربلیه تصحیف الرملیه یا الرسیه خواهد بود.

و در آن اجازه اظهار شده است که مجموع ابیات دیوانهای سید مرتضی و سید رضی بیست و سه هزار بیت می باشد.

مؤلف گوید:آنچه از نوشته علامه و شیخ طوسی و امثال ایشان بدست می آید و بزودی به نظریه آنها اشاره خواهد شد،آن است که دیوان خود سید مرتضی متجاوز از بیست هزار بیت داشته است بنابراین باید گفت:مجموع اشعار هر دو برادر سیّد مرتضی و سیّد رضی حداقل پنجاه هزار بیت بوده باشد بویژه اشعار سید رضی که از مشاهیر سرایندگان بوده است.

علاّمه حلّی در خلاصه می نویسد:ابو القاسم مرتضی ذو المجدین علم الهدی علی بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام در علوم بسیاری که دارا بوده است بی نظیر بوده و همگان اعتراف به فضیلت او کرده اند.در بسیاری از علوم از قبیل علم کلام و فقه و اصول فقه و لغت و ادب از نحو و شعر و لغت بر دیگران پیشی داشته است و دیوان شعری دارد که متجاوز از بیست هزار بیت می باشد.

سیّد در ماه ربیع الاول سال ۴۳۶ هجری درگذشته و در ماه رجب سال ۳۵۵ متولد گردیده است.در روز رحلت هشتاد سال و هشت ماه و چند روز عمر کرده بود خدا روی او را سپید کند.پسرش در خانه خود او بر جنازهٔ پدرش نماز گذارده و در همان جا او را دفن کردند و ابو الحسین نجاشی (۱)همراه با شریف ابو یعلی محمد بن حسن جعفری و سلاّر بن عبد العزیز دیلمی کارهای مربوط به غسل او را به عهده گرفتند.

سیّد آثار بسیاری دارد که ما آنها را در کتاب کبیر خویش یادآوری کرده ایم و از روزی که این آثار به دست او تألیف شده تا به امروز که سال ۶۹۳ هجری است همواره تالیفات او مورد استفاده شیعه قرار گرفته است و او معلّم اعلام شیعه بود؛قدس اللّه روحه و جزاه اللّه عن اجداده خیرا.

۱- ۱-کنیه معروف نجاشی ابو العباس است-م.

از شهید ثانی(ره)نقل شده است:وی در حواشی خلاصه نوشته است ابو القاسم تنوخی که یار همیشگی سید بوده است اظهار داشته است:آنگاه که کتابهای سیّد را شمارش کردیم مجموع آنها هشتاد هزار مجلد بود که در میان آنها مصنفات و مقروات وی به حساب درمی آمده است.

ثعالبی در تیمیه الدهر می نویسد:کتابهای سید را علاوه بر آنچه که به رؤسا و وزراء اهدا کرده بود تقویم کردیم،سی هزار دینار بهای آنها بود.

بار دیگر شهید ثانی در حاشیه خلاصه ذیل جمله«و دفن فیها»اظهار داشته است:

پس از آنکه سیّد را در خانه خود دفن کردند جنازه اش را به کربلا حمل کرده و در جوار جدش حضرت سید الشهداء علیه السّلام مدفون ساختند (۱).

و مؤلف تنزیه ذوی العقول فی انساب آل الرسول از وی یاد کرده است.

از آثار او رساله ای است در پاسخ سؤالهای مردم ری.از این کتاب استاد استناد ما (ایده اللّه تعالی)در باب البدا از کتاب توحید البحار یاد کرده است و ممکن است این رساله جزء رساله های یادشده او بوده باشد.

مؤلف گوید:از اشعار سید دو بیت زیر است که به وی نسبت داده اند و این دو بیت را در ثناگستری از نگین عقیق گفته است:

من کان یعتقد الولاء لحیدر و یحبّ آل محمد تحقیقا

فلیلبس الحجر العقیق فانه حجر لآل محمد مخلوقا

-کسی که به ولایت حضرت مولی معتقد است و آل محمد را حقیقتا دوست می دارد.

-انگشتری عقیق که سنگی است که برای آل محمد آفریده شده است،در انگشت می نماید.

۱- *) شیخ محمد سماوی در مجانی الطف به مناسبت اعلامی که در جوار حضرت سید الشهداء مدفون گردیده اند می گوید: و نجله الآخر اعنی المرتضی و من له فی فضله فصل القضاء دعاه ربه فلبّی و احتضر و معها تاریخه(لقد قبر ۴۳۶) و در همان تاریخ آمده که پدر و برادرش سید رضی هم در آنجا مدفون گردیده اند-م.

گویند سید مرتضی در هنگام رحلتش این دو بیت را تذکره می کرد:

لان کان حظّی عاقنی عن سعادتی فان رجائی واثق بحلیم

و ان کنت من زاد التقیه و التقی فقیرا فقدا مسیت ضیف کریم

-هرگاه نصیب من مرا از نیک بختی ام بازبدارد،مأیوس نمی شوم زیرا به خدای بردبار امیدوارم.

-هرگاه از توشهٔ تقوا دستم تهی است بازهم میهمان خدای کریم می باشم (۱).

نجاشی در رجال خود می نویسد:ابو القاسم مرتضی علی بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام مراتبی از علم را فراگرفته بود که هیچیک از بزرگان روزگار او به پایهٔ او نرسیده بودند و به سماع حداکثر از احادیث رسیده بود و متکلمی سراینده و ادیبی عالی مقام در علم و دین و دنیا بود و کتابهایی تألیف کرده است از قبیل تفسیر سورهٔ حمد و بخشی از تفسیر سوره بقره و تفسیر آیه شریفه قُلْ تَعالَوْا أَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّکُمْ عَلَیْکُمْ و بیان مطالبی مربوط به آیه «وَ لَقَدْ کَرَّمْنا بَنِی آدَمَ وَ حَمَلْناهُمْ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ» و تفسیر آیه لَیْسَ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ جُناحٌ فِیما طَعِمُوا و کتاب الموضح عن جمله اعجاز القرآن که معروف به کتاب الصرفه است و کتاب الملخص در اصول الدّین و کتاب الذخیره و کتاب جمل العلم و العمل و کتاب تقریب الاصول و الردّ علی یحیی بن عدی و ایضا الرد علی یحیی که به دلیل موحّدان در حدوث اجسام ایراد کرده است و ردّ دیگری بر او راجع به مسئله ای که آن را به نام طبیعه المسلمین نامیده است و مسئله فی کونه تعالی عالما و مسئله فی اراده و مسئلهٔ دیگری در اراده و کتاب تنزیه الانبیاء و الائمه علیهم السّلام و مسئلهٔ در توبه و مسئلهٔ در ولایت از سوی سلطان و کتاب الشافی در امامت و کتاب

۱- *) ممکن است سید مرتضی مضمون فوق را از این دو شعر اقتباس کرده باشد که می گویند حضرت مولی این دو شعر را بر کفن سلمان مرقوم فرموده: وفدت علی الکریم بغیر زاد و بالحسنات و القلب السلیم فحمل الزاد اقبح کل شیء اذا کان الوفود علی الکریم

المقنع فی الغیبه و کتاب الخلاف در اصول فقه و مسئله فی التأکید و مسئله فی دلیل الخطاب و المصباح فی الفقه و شرح مسائل الخلاف و مسئله فی المتعه و المسائل المحمدیات که جواب پنج سؤال بوده است و المسائل البادرائیات که پاسخ بیست و چهار مسئله بوده است و المسائل الموصلیات که جواب سه مسئله در وعید و قیاس و الاعتماد بوده است و المسائل المصریات الاوائل که پاسخ پنج سؤال بوده است و المسائل المصریات الثانیه و المسائل الرملیات که پاسخ هفت مسئله بوده است و المسائل التّبانیه که پاسخ سه سؤالی بوده است که سلطان از او داشته است و کتاب الغرر و کتاب الودیعه(الوعید)و کتاب الذریعه و تفسیر قصیده خود او و کتاب مسائل انفرادات الامامیه و ما ظنّ انفرادها به.

سید مرتضی پنج روز باقی مانده از ماه ربیع الاول سال ۴۳۶ هجری درگذشت و فرزندش در خانهٔ او بر وی نماز گذارد و همان جا مدفون گردید و پس از آن جنازهٔ او را به کربلا برده و در جوار حضرت سید الشهداء علیه السّلام به خاک سپرده شد و من به همراه شریف ابو یعلی محمّد بن حسن جعفری و سلّار بن عبد العزیز بدن او را غسل دادیم.

مؤلف گوید:از سورهٔ بقره یک صد و بیست و پنج آیهٔ آن را تفسیر کرده است.

ابن شهرآشوب در معالم العلماء (۱)سید مرتضی و برادرش سید رضی(قدّس سرّهما)را در طبقات الشعراء از جمله بزرگانی نام برده است که به ستایش اهل بیت علیهم السّلام پرداخته اند و در همان کتاب اظهار داشته شریف ابو القاسم علی بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر علیهم السّلام،الاجل المرتضی علم الهدی در همگی دانشها بر دیگران برتری داشت.وی در ماه رجب سال ۳۵۵ هجری متولد شد و در ماه ربیع الاول سال ۴۳۳ هجری درگذشت و هشتاد سال و هشت ماه و چند روز زیست کرد و به رضوان اللّه خرامید.

دیوان شعری دارد که برگزیدهٔ اشعارش می باشد و مشتمل بر زیاده از بیست هزار بیت بوده است.دیگری الشافی در امامت که کتاب پسندیده ای است؛دیگری الملخص

۱- ۱-معالم العلماء،ص ۵۰. [۱]

که کتاب خوبی است و ناتمام مانده است؛دیگری الذخیره در اصول و جمل العلم و العمل؛و الغرر و الدرر که کتاب ارزنده ای است؛و تکمله الغرر؛و التنزیه فی عصمه الانبیاء؛و المسائل الموصلیه الاولی که پاسخ سه مسئله است.در وعید و قیاس و اعتماد.

و مسائل اهل الموصل الثانیه،و مسائلهم الثالثه،و المقنع فی الغیبه این کتاب را بنا به پیشنهاد وزیر مغربی تألیف کرده است و مسائل الخلاف فی اصول الفقه؛که ناتمام مانده است و ما تفردت به الامامیه من المسائل الفقهیه؛و مسائل مفردات فی اصول الفقه، المصباح فی الفقه ناتمام مانده و المسائل الطرابلسیه الاولیه،و المسائل الطرابلسیه الاخیره،المسائل الناصریه فی الفقه؛المسائل الجرجانیه،المسائل الحلبیه الاولیه،و مسائل هم الاخیره،و المسائل الدیلمیه فی الفقه؛و المسائل الطوسیه که ناتمام مانده و المسائل الصیداویه،المسائل التبانیات،الذریعه الی اصول الشریعه که کتاب مرغوبی است (۱)و الموضح عن وجه اعجاز القرآن؛و اوصاف طیف الخیال؛و المرموق فی اوصاف البروق، و الشیب و الشباب،و تتبع الابیات التی تکلّم علیها ابن جنی فی ابیات المعانی للمتنبّی،و النقض علی ابن جنی فی الحکایه و المحکی،تفسیر القصیده المذهبه عن الحمیری، الفقه الملکی،مختصر الفرائض فی نفی الرؤیه و ابطال القول بالعدد،الرساله الباهره فی العتره الطاهره،المسائل السلّاریه،مسائل آیات و مسائل میّافارقین (۲)(۳)که شصت و پنج مسئله است و المسائل الرازیه؛که چهارده مسئله است و مسائل مفردات فی فنون شتی؛ که به اندازه صد مسئله متفرق است و المنع من تفضیل الملائکه علی الانبیاء علیهم السّلام؛و نقض مقاله یحیی بن عدی انصاری المنطقی فیما لا یتناهی؛و جواب الملاحده فی قدم العالم فی اقوال المنجمین؛و انکاح امیر المؤمنین علیه السّلام ابنته من

۱- ۱-در حاشیهٔ نسخه مؤلف آمده است:ابن ابی الحدید معتزلی کتابی به نام الاعتبار بر الذریعه در اصول سید مرتضی در سه مجلد نوشته است.

۲- ۲) -در حاشیهٔ نسخه مؤلف می نویسد:میافارقین شهری است در الجزیره.

۳- *) در معجم البلدان آمده:میافارقین به فتح میم و تشدید یا و سپس فا و الف و راء و قاف مکسور، یکی از شهرهای معروف دیار بکر است که میانبت هم می گویند چه آنکه او نخستین بانی آن شهر است؛ پس از آن شرح مفصلی راجع به آن نوشته است-م.

عمر؛و تتمه انواع الاعراض من جمع ابی رشید نیشابوری؛و الخطبه المقمصه؛و الحدود و الحقائق؛و انقاذ البشر من القضاء و القدر (۱).

مؤلف گوید:پیش از این راجع به میلاد سید مرتضی تحقیقی به عمل آمد و اما قوله (۲)...و باز گوید:شهید در بحث قضاء فائته از شرح ارشاد،رساله المسائل الرسیه را به سید مرتضی نسبت داده است و از آن رساله نقل کرده است که:واجب است فائته را بر حاضره مقدم داشت و همچنین در تضییق محض.

و نیز در بحث تتمیم و امثال آن کتاب شرح رساله را از آثار او نام برده است.ممکن است مراد از شرح مزبور کتاب (۳)...یا شرح رساله المقنعه مفید باشد.

ابن داود در رجال خود می نویسد:سید از همگی اعلام روزگارش برتر بوده و سید فقهاء روزگارش بشمار می آمده است.مقام فضیلت و آثارش مشهور است و در ماه ربیع الاول سال ۴۳۶ درگذشته است (۴).

استاد استناد(أیّده اللّه تعالی)در اول بحار می نویسد:کتاب الدرر و الغرر و کتاب تنزیه الانبیاء،کتاب الشافی،کتاب شرح قصیده الحمیری،کتاب جمل العلم و العمل، کتاب الانتصار،کتاب الذریعه؛کتاب المقنع فی الغیبه،کتاب منقذ البشر من اسرار القضاء و القدر اجوبه المسائل المختلفه از سید مرتضی علم الهدی ابو القاسم علی بن الحسین الموسوی(نوّر اللّه ضریحه)می باشد و کتاب عیون المعجزات به وی نسبت داده شده (۵)است و انتساب آن کتاب از نظر من به صحت نپیوسته است.آری،کتاب مزبور اثر ارزنده ای است و نسخهٔ کهنی از آن در اختیار ما می باشد و ممکن است از آثار یکی از

۱- ۱-معالم العلماء،ص ۶۹. [۱]

۲- ۲) -در اصل مطبوع آورده نشده است گویا مرادش سال فوت سید باشد که همگان سال فوت او را ۴۳۶ هجری نوشته اند و ابن شهرآشوب ۴۳۳ نقل کرده است-م.

۳- *) در اصل مطبوع آورده نشده است-م.

۴- ۳) -رجال ابن داود،ص ۲۴۰.

۵- ۴) -در حاشیهٔ نسخه مؤلف می نویسد:سید هاشم بحرانی در کتاب حلیه الابرار و امثال آن تصریح کرده است که کتاب عیون المعجزات از آثار سید مرتضی است.

پیشینیان محدثان بوده باشد.سید مرتضی از ابو علی محمد بن همام و از محمد بن علی بن ابراهیم روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید:آنچه در کتاب دفع المناواه عن التفضیل و المساوات سید حسین مجتهد دیده ام این است که کتاب عیون المعجزات را به قطب راوندی نسبت داده است، لیکن این انتساب درست نیست زیرا در آن کتاب از محمد بن علی بن ابراهیم روایت کرده است و هرگاه مراد از محمد بن علی فرزند صاحب تفسیر معروف باشد که معاصر با کلینی بوده است،درست نیست که عیون المعجزات از آثار قطب راوندی بوده باشد.

بنابراین باید گفت مراد از محمد بن علی بن ابراهیم همان کسی است که شیخ منتجب الدّین در فهرست از وی یاد کرده و نوشته است:وی فقیهی صالح و از متأخران شیخ طوسی یا از معاصران است.حقیقت آن است که عیون المعجزات منتسب به قطب الدّین،غیر از عیون المعجزات منتسب به سید مرتضی است و عیون المعجزات قطب راوندی از جمله ملحقات کتاب الخرائج و الجرائح قطب الدّین راوندی می باشد.

پیش از این در شرح حسین بن عبد الوهاب نوشتیم که کتاب عیون المعجزات از آثار او می باشد و او از معاصران سید مرتضی و سید رضی بشمار آمده است و در برخی از مشایخ با ایشان شریک بوده است.از ظاهر بیان استاد استناد به دست می آید که مراد وی از کتاب عیون المعجزات همین کتاب است لیکن اشکالی که باقی می ماند آنست که مؤلف عیون در این کتاب از ابو علی بن همام و از محمد بن علی بن ابراهیم روایت می نماید.من خود به نسخه کهن و صحیحی از عیون المعجزات در شهرهای مختلف دست یافتم و از آغاز تا انجام آنها ورق بینی نمودم.در هیچ نسخه ای از عیون ندیدم که مؤلف از ابو علی بن همام و محمد بن علی با واسطه روایت کرده باشد،بلکه همه جا از کتابشان-یعنی بدون واسطه-روایت کرده است.گذشته از این شخصی را که مؤلف عیون از وی روایت می کند ابو علی حسن بن همام است و ابو علی بن همام که مشهور است و از قدما بشمار می آید،ابو علی محمد بن همام می باشد.

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۰. [۱]

شیخ معاصر در امل الآمل پس از ایراد کلام ابن شهرآشوب که پیش از این یادآوری شد و همچنین پس از نقل کلام ابن داود که قبلا ایراد گردید،اضافه کرده شیخ بهائی در توضیح المقاصد از نظر سال وفات سید مرتضی که ۴۳۶ بوده است با ابن داود موافقت نموده است؛هرچند با کلام ابن شهرآشوب که سال وفات او را ۴۳۳ هجری تعیین نموده مخالفت کرده است.او می نویسد شیخ طوسی در کتاب فهرست از وی نام می برده و او را به وثاقت ستوده و از وی ثناگستری به عمل آورده است و نام سی و هشت فقره از آثار او را متعرض شده است.همچنین نجاشی و علامه از وی یاد کرده اند جز اینکه علاّمه آثار او را نام نبرده است و ابن شهرآشوب بر آثاری که شیخ و نجاشی به او نسبت داده اند،کتبی را افزوده است و ما در کتاب حاضر(امل الآمل)به آنچه ابن شهرآشوب یادآوری کرده است بسنده نموده ایم.

پس از این امل الآمل به نقل قول شهید ثانی پرداخته و می نویسد:شهید ثانی در حواشی خلاصه از ابو القاسم تنوخی یار و هم صحبت سید مرتضی نقل کرده است که گفت:آنگاه که سیّد درگذشت به شمارش کتابهای او پرداختیم و به این نتیجه رسیدیم که کتابهای وی از تألیفات و محفوظات و مقرواتش هشتاد هزار مجلد تقویم می شود.

مؤلف تنزیه ذوی العقول فی انساب آل الرسول و همچنین ثعالبی در یتیمه الدهر می نویسد:کتابهای سید علاوه بر آنچه که بخش عظیمی از اهدائات او را به رؤسا و وزراء تشکیل می داده به سی هزار دینار تقویم می شده است.

و از آثار او رساله المحکم و المتشابه است که همگی مطالب آن از تفسیر نعمانی نقل شده است.

ابن خلکان ضمن شرح حال سید می نویسد:وی بازماندهٔ طالبیها و پیشوای علم کلام و ادب و شعر بوده است و تألیفاتی طبق مذهب شیعه داشته است و مقاله ای در اصول الدّین تألیف کرده و دیوان شعر بزرگی ترتیب داده است.هرگاه خیال سرایندگی در سر می پرورانیده به خوبی از عهده برمی آمده و از آثار او کتاب الغرر و الدرر است (۱)که

۱- ۱-در حاشیهٔ نسخه مؤلف می نویسد:که به خط خود نوشته است از جمله نسخه هایی که از غرر-

مشتمل بر فنون ارزنده ای بوده و از نحو و لغت و امثال این ها گفتگو کرده است.او پیشوای مطلق پیشوایان عراق بوده و سخن دربارهٔ او از سوی موافق و مخالف بسیار است؛در عین حال دانشوران در گرفتاریها به وی رجوع داشته و بزرگان عراق از سفرهٔ احسان او بهره ور گردیده و محافل ادبی به وی مفتخر بودند و مدارس علمی از وجود او استفاده می نموده.دیگران هم از مؤانست او مستفید می شدند.لطائف گفتار و شیوایی اشعار او زبانزد عوام و خواص است.از اشعار اوست:

ضن عنی بالنزر اذ أنا یقظا ن و اعطی کثیره فی المنام

و التقینا کما اشتهینا و لا ب سوی أن ذاک فی الاحلام

و اذا کانت الملاقاه لیلا فاللیالی خیر من الایام

-آنگاه که بیدار بودم از کمترین توجهی نسبت به من خودداری می ورزید هرچند در خواب بیشتر از آنچه می پنداشتم به من ارزانی داشت و آنچه را که در نظر داشتیم کاملا از وی استفاده نمودیم.

-آری عیبی نیست هرگاه آنچه را از وی بهره گرفته ایم در خواب بوده باشد.

-هرگاه ملاقات ما در شب اتفاق بیفتد شکی نیست که شبها از روزها بهتر خواهد بود.

و از گفتار نغز اوست:

بینی و بین عواذلی فی الحبّ أطراف الرماح

انا خارجی فی الهوی لا حکم الاّ للملاح

-حاکم بین من و ملامت کنندگان من در علاقه مندی به محبوب،جز نیزه ها چیز دیگری نیست.

-آری من در عشق و شور از خارجیانم و حکومت بر ما در دست زیبارویان است.

پایان کلام ابن خلکان (۱).

و من نسخه ای از دیوان شعرش را که بر او قرائت شده بود و خط خود او هم به چشم می خورد دیده و همان نسخه را که کمتر از ده هزار بیت بود در ظرف ده روز استنساخ کردم.به گمان من این نسخه منتخبی از دیوان او می باشد.

باخرزی در دمیه القصر (۲)از وی یاد کرده است و به ثناگستری از او پرداخته است.

در ضمن چکامه ای که سروده است:

و قد علم المغرور بالدهر أنّه وراء سرور المرء فی الدهر غمّه

و ما المرء الا نهب یوم و لیله تخب به شهب الفناء و دهمه

و کان بعیدا عن منازعه الردی فألقته فی کفّ المنیه أمه

ألا انّ خیر الزاد ما سدّ فاقه و خیر تلادی الذی لا أجمّه

و ان الطوی بالعزّ احسن بالفتی اذا کان من کسب المذلّه طعمه

-کسی که فریفته روزگار شده است باید بداند که خوشحالی اندوهی در پی دارد.

-آدمی است که شبانه روز در دست غارتگر روزگار قرار می گیرد و شهابهای روشن فنا و نابودی او را فریب می دهد.

-او که همیشه خود را از کنکاش با مرگ دور می پنداشت،برخلاف انتظار به

۱- ۱-وفیات الاعیان،۳:۳۱۳.

٢- ٢) -دميه القصر،ص ٧٥.

چنگال مرگ گرفتار شد.

-بهترین توشه،توشه ای است که از بیچارگی جلوگیری کند و بهترین زادگاه، زادگاه آرامش بخش است.

-شخص بافتوت هرگاه رخسار خود را به گرسنگی روسپید نگه بدارد بهتر از آن است که در سر سفره خواری قرار گیرد.

باز در ضمن چکامه ای گفته است:

جزعت لو خطاب المشیب و انّما بلغ الشباب مدی الکمال فنوّرا

و الشیب ان فکرت فیه مورد لا بد یورده الفتی ان عمرا

یبیض بعد سواده الشعر الذی لو لم یزره الشیب و اراه الثری

-ناراحتی من آن هنگامی بود که گام در جادهٔ پیری گذاردم؛چه آنکه پیش از این به کمال جوانی و نورانیت آن رسیده بودم.

-بدیهی است که پیری از هر راهی که باشد وارد می شود و جوان هم اگر دورهٔ جوانی را به پایان برساند به مرحله فرتوتی می رسد.

-پیری است که موی سیاه را سپید می کند و در صورتی که به پیری نرسد زمین او را در خود فرومی برد (۱).

سید احمد بن علی بن حسین حسینی نسّابه شاگرد سید محمد بن قاسم بن معیّه حسنی نسّابه در کتاب عمده الطالب فی نسب آل ابی طالب و در مختصر آن ذیل شرح حال فرزندان حضرت موسی بن جعفر علیه السّلام و نوادگان آن حضرت می نویسد:عقب ابراهیم مرتضی بن موسی الکاظم از موسی ابو سبّه و جعفر است و هم گفته اند از اسماعیل بن ابراهیم مرتضی نیز نوادگانی داشته است (۲).در عین حال عقب ابراهیم و عدد

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۸۲.

۲- *) در عمده الطالب از ابو نصر سخاوی نقل شده است اولاد ابراهیم مرتضی منحصر است به موسی ابو سبحه و جعفر و کسی که ادعا کند که از فرزندان دیگری می باشد(اسماعیل بن ابراهیم)مدعی و دروغگو و باطل است-م.

نوادگان ابراهیم از موسی ابو سبحه بوده است.و بیت موسویان منسوب به ابو سبحه است.عقب موسی از هشت تن پسر بوده است که چهار تن از آنها کم اولاد و چهار تن دیگرش کثیر الاولاد می باشند.و آنان عبارت اند از:محمد اعرج بن ابی سبحه و احمد اکبر و ابراهیم عسکری و حسن قطیفی.از فرزندان محمد اعرج یادشده شریف نقیب طاهر ذو المناقب ابو احمد حسین بن موسی ابرش بن محمد اعرج؛همچنین دو فرزندش سیّد بزرگوار و دانشمند نقیب طاهر امیر الحاج مرتضی علم الهدی ذو الحسبین ابو القاسم علی و رضی ذو المجدین ابو الحسن محمد(سید رضی)که نسب هر دو برادر منقرض شده است و عمویشان ابو عبد اللّه احمد بن موسی ابرش،جد سادات موسوی بغداد است.

مؤلف گوید:اینکه اظهار داشته نسبت سید مرتضی و سیّد رضی منقرض شده درست نیست مگر اینکه بگوییم پس از آنکه فرزندانی از ایشان به وجود آمد سلسله شان منقرض شده است.

و در ذیل یادآوری از عقب عمر اشرف بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام (۱)می نویسد:ابو الحسن علی ادیب مخل(مجلّ)بن ناصر،بزرگواری بوده است که با عبد اللّه بن معتز به مجادله برخاسته و زیدیه را هجو کرده است.از فرزندان او الناصر للحق است که ابو عبد اللّه حسین بن حسن بن حسین مفقود بن ابو الحسن علی ادیب می باشد و از ایشان است ابو عبد الله محمد اطروش بن ابی الحسن علی ادیب نام برده شده و عقبی از این شخص باقی نمانده و از ایشان است نقیب البطحه علی بن زید بن

۱- *) در عمده الطالب می نویسد:ابو علی عمر اشرف محدثی فاضل بود و امور صدقات حضرت علی(ع)را به عهده گرفته بود و برادر زید شهید و بزرگتر از او بود.عقب او در عراق اندک بوده است و او را به جهت تمیز از عمر اطرف،عموی پدرش عمر اشرف می گفتند زیرا نسب او از دو سو به حضرت مولی و حضرت زهرا(ع)می رسیده؛لیکن عمر اطرف از یک طرف تنها به حضرت مولی منتهی شده است و نسب او تنها از فرزندش علی اصغر بوده است که بزرگواری محدث بوده است.از مجدی نقل شده است که مادر عمر اشرف و زید به نام حیرا خوانده شده است و شصت و پنج سال عمر کرده و رحلت نموده است-م.

ابی طالب بن محمد اطروش که باقیمانده دارد.

و از ایشان است ابو طالب علی مجلّد در بغداد (۱)بن ابی حرب محمد اصم بن محمد اطروش که دارای بازماندگانی است.و دیگری ابو الحسین احمد بن ناصر است و از بازماندگان او بریق است که ابو القاسم ناصر بن حسین ناصر صغیر بن احمد یاد شده است.و از ایشان است فاطمه دختر ناصر صغیر که به وی اشاره شده است و او مادر سید مرتضی و سید رضی،فرزندان نقیب ابو احمد موسوی است.

مؤلف گوید:آنچه را پیش از این ذیل ترجمه ناصر الحق از کلام مؤلف مجدی به نگارش درآوردیم،در مواضع چندی با آنچه که این سید نسّابه ایراد کرده است مخالفت دارد؛بنابراین در نگارشهای این دو نسابه باید دقت کرد.

و به مناسبت یادآوری از نوادگان حسین اصغر بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام می نویسد:از اعقاب اوست ابو الحسن علی بن ابراهیم بن علی الصالح و از فرزندان ابو الحسن،استاد ما عالم فاضل شیخ الشرف ابو الحسین محمد بن ابی جعفر محمد بن ابی الحسن علی الحور ابن حسن بن علی یاد شده است.وی در نسب شناسی مهارت کامل داشت و در روزگار خود ریاست فن نسب شناسی منحصر به وی بوده است.او استاد استاد ما ابو الحسن عمری و استاد سید مرتضی و سید رضی موسوی بوده و آثار بسیاری در فن نسب شناسی دارد و نزدیک به صدسال زیست کرد و سال ۴۳۵ درگذشت و نسلش منقرض گردید.

شهید در اربعین و[دانشمندی]در کتاب دیگری گوید:علت شهرت سید مرتضی به لقب علم الهدی آن بود که محمد بن حسین بن عبد الرحیم وزیر قادر باللّه عباسی در سال ۴۲۰ هجری به بیماری سختی دچار شد،به دنبال آن حضرت مولی علی علیه السّلام را در خواب دید خطاب به وی فرمود به علم الهدی بگو برای شفای تو دعا کند.

محمد وزیر گوید:از مقام ولایت علیه السّلام پرسیدم علم الهدی کیست؟فرمود علی بن حسین موسوی.وزیر پس از بیداری عریضه ای به حضور سید تقدیم داشته و از

۱- *) ممکن است در بغداد آن روز به وظیفه جلّادی(تازیانه زنی)می پرداخته-م.

جنابش درخواست دعا کرد تا عافیت او را از خدا بخواهد و در عنوان آن نامه لقبی را که در خواب شنیده بود اضافه کرد.سید به مجردی که نامه را ملاحظه کرد و لقب مزبور را دید به منظور شکسته نفسی از پذیرش آن امتناع ورزید و در پاسخ نامه وزیر نوشت:خدا را،خدا را دربارهٔ من مراعات کنید و مرا به چنان لقبی از پای میفکنید.وزیر در پاسخ توقیع سید مرقوم داشت:این لقب را از خود به نگارش درنیاوردم بلکه لقبی بوده که حضرت علی علیه السّلام در خوابی که دیده بودم ترا بدان لقب مفتخر داشته است.طولی نکشید خدای متعال وزیر را براثر دعای سیّد بهبودی ارزانی فرمود در ملاقاتی که وزیر با قادر باللّه داشت جریان رؤیا و اینکه سید از پذیرش آن لقب امتناع می ورزد به اطلاع وی رسانید قادر باللّه در دیداری که با سید مرتضی داشت خطاب به وی گفت لقبی را که جدّت به تو ارزانی داشته است بپذیر.از آن به بعد دستور صادر شد تا لقب مزبور را در ردیف القاب او درآورند و از آن زمان به بعد به این لقب شهرت یافت.

کلام سید امیر مصطفی در مورد سید مرتضی

سید امیر مصطفی در رجال خود فرموده است (۱)...

شیخ طوسی در فهرست می نویسد:ابو القاسم مرتضی اجل علم الهدی(که خداوند به وی طول عمر عطا فرماید و از برکت وجود او اسلام و اسلامیان را پشتیبانی نماید) علی بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب(صلوات اللّه علیهم اجمعین،یکتایی است در علوم کثیره و همگان بر فضیلت او اعتراف کرده اند؛در همگی علوم از قبیل علم کلام و علم فقه و اصول الفقه و ادب و نحو و شعر و معانی شعر و لغت و امثال این ها بر دیگران مقدم است.دیوان شعرش متجاوز از بیست هزار بیت می باشد و علاوه بر دیوان شعر آثار دیگری هم دارد و پرسشهایی هم از شهرها از وی می شده و فهرست آثار او که معروف است مشتمل بر همگی آنها می باشد.ما در این فهرست به کتابهای بزرگ و با عنوان او

۱- *) در نسخه مطبوع آنچه را سید مصطفی در نقد الرجال آورده است ایراد ننموده.آری وی در آن کتاب مطالبی را که نجاشی در رجال متعرض شده و آنچه را شیخ در فهرست و در رجال آورده و در همین کتاب ترجمه می شود متذکر گردیده است-م.

اشاره می کنیم از جمله کتاب الشافی فی الامامه و این کتاب بر رد کتاب الامامه المغنی عبد الجبار بن احمد است.اثر سید بزرگوار از جمله آثاری است که در امامت مانند آن تألیف نشده است.دیگری الملخّص فی الاصول که ناتمام مانده است.کتاب الذخیره فی الاصول تمام شده است.کتاب الجمل العلم و العمل تمام شده.کتاب الغرر و الدرر و کتاب التنزیه؛مسائل الموصلیه الاولیه الثلاثه؛که عبارت است از مسئله وعید و مسئله قیاس و ابطال آن و مسئله اعتماد و مسائل اهل الموصل ثانیه و ثالثه،المقنع در غیبت (۱)و مسائل خلاف در فقه که ناتمام مانده؛و مسائل الانفرادات در فقه،مسائل الخلاف در اصول فقه که ناتمام است؛مسائل منفردات در اصول فقه؛و الصرفه فی اعجاز قرآن؛ المصباح در فقه که ناتمام است؛مسائل الطرابلسیه الاولی؛مسائل الطرابلسیه الاخیره؛ مسائل الحلبیه الاولی؛مسائلهم الاخیره؛مسائل اهل مصر قدیما فی اللطیف؛مسائل الاخیره؛مسائل الدیلمیه؛مسائل الناصریه در فقه؛مسائل الجرجانیه؛مسائل الطوسیه که ناتمام است؛دیوان شعر؛کتاب البرق؛کتاب الطیف و الخیال و الشیب و الشباب؛کتاب تتبع الابیات التی تکلم علیها ابن جنّی فی ابیات المعانی للمتنبی؛کتاب فی النقض علی ابن جنی فی الحکایه و المحکی؛تفسیر قصیده السیّد الحمیری المذهبه (۲)؛مسائل مفردات؛ که عبارت از صد مسئله در فنون مختلفه است؛مسائل کبیره فی مضرّه القول بالرؤیه؛

۱- *) این رساله همراه با رساله های دیگر به نام کلمات المحققین به طبع رسیده است و در آخر آن به مناسبت اینکه مرقوم داشته جمله مقنعه فی هذه المسأله به نام مقنعه یا المقنع معرفی شده است-م.

۲- **) در پاورقی فهرست شیخ می نویسد:چکامهٔ مزبور قصیدهٔ بائیه است از سید حمیری که در ستایش حضرت مولی علیه السّلام سروده است و نزدیک به صد و هفت بیت می باشد و مطلع آن این است: هلا وقفت علی المکان المشعب بین الطویلع فاللوی من کبلب و ممکن است به مناسبت این بیت که در آن چکامه گفته است به قصیدهٔ مذهبه معروف شده باشد. فثنی الاعنه نحو وعث فاجتلی ملساء تبرق کاللجین المذهب این قصیده به عنوان(القصیده الذهبیه)همراه با شرحش در مصر به طبع رسیده است.

ابطال القول بالعدد؛و کتاب الصرفه (۱)(۲)؛کتاب الذریعه فی اصول الفقه؛المسائل الصیداویه.

سید در ماه ربیع الاول سال ۴۳۶ هجری درگذشته و در ماه رجب سال ۳۵۵ هجری متولد شده است و در روز وفات هشتاد سال و هشت ماه داشت.خدا او را روسپید گرداند و من بیشتر این کتابها را در نزد او قرائت کردم و کتابهای دیگری را که بر او قرائت می شد،شنیدم (۳).

شیخ طوسی(ره)باز در کتاب رجال خود ضمن ذکر نام آن هایی که از ائمه علیهم السّلام روایتی نقل نکرده اند و معاصر با ایشان نبوده اند می نویسد:ابو القاسم علی بن الحسین الموسوی ملقب به مرتضی ذو المجدین و علم الهدی ادام اللّه تاییده در ادب و فضیلت از همگی معاصرانش برتر بوده و متکلمی فقیه و جامع همه دانشها بشمار می آید،خدا عمر او را زیاد کناد.وی از تلّعکبری و حسین بن علی بن بابویه و از مشایخ دیگر ما روایت می کرده و آثار بسیاری دارد که ما بخشی از آنها را در فهرست یاد کرده ایم و حدّ اکثر آثارش را از وی سماع نموده و به قرائت آنها بر وی رسیده ایم (۴).

۱- ۱-در حاشیهٔ نسخه مؤلف می نویسد:در بعضی از نسخه های فهرست،مانند نسخه ای که در اختیار میرزا محمد استرآبادی بوده است در رجال کبیر خود لفظ«و کتاب الصرفه»را بعد از«و ابطال القول بالعدد»افزوده و حال آنکه اشتباه است و همان کتاب الصرفه فی اعجاز القرآن است. [۱]

۲- *) پیش از این اشاره شد که بعضی ها کتاب الصرفه را جزو آثار سید قرار داده اند.لیکن در نسخهٔ رجال کبیر استرآبادی چاپ نجف که فعلا در اختیار داریم از کتاب الصرفه نام نبرده است-م.

۳- ۲) -فهرست طوسی،ص ۹۸.

۴- **) در پاورقی فهرست شیخ طوسی می نویسد:به طوری که می دانیم شیخ طوسی کتاب رجال را پیش از کتاب فهرست تألیف کرده است،به همین مناسبت در بسیاری موارد به رجال ارجاع می دهد و از قرائن به دست می آید که کتاب رجال را در روزگار سید تألیف کرده باشد.چنانچه در فوق ملاحظه می شود پس از معرفی وی می نویسد(ادام اللّه تعالی ایامه یا تأئیده)و از این قرینه استفاده می شود که فهرست را هم در حال حیات وی تألیف کرده باشد و پس از وفات تاریخ وفات او را بدان کتاب الحاق کرده باشد و مؤید آن همین است که در بعضی نسخه های فهرست آمده است طول اللّه عمره،ما هم در این کتاب آن را از نسخه بدل یاد کردیم-م.

(رجال طوسی ص ۴۸۴).

مؤلف گوید:در یکی از مواضع چنین یافتم سید مرتضی علم الهدی ابو القاسم مرتضی سید اجل اوحد طاهر ثمانینی ذو المجدین.قاضی ابو القاسم تنوخی که یار و مصاحب سید مرتضی بوده است اظهار داشته سید در سال ۳۵۵ هجری متولد شده است و موقعیت فضل و علم وی بالاتر از آن است که به حدّ وصف درآید.او پس از درگذشتش هشتاد هزار مجلّد از مقروات و مصنفات و محفوظاتش علاوه بر اموال و املاک که از توصیف بیرون است باقی گذارد و کتابی به نام الثمانین تألیف نموده و از هر چیز هشتاد قسم از آن را دارا بود و هشتاد و یک سال هم عمر کرد، به همین جهت او را ثمانینی می گفتند و چنانکه می دانیم در علم و دیگر فنون به عالی ترین مرتبه نایل گردید و نقابت سادات شرق و غرب را به عهده گرفت و به منصب امارت حاج و حرمین شریفین مکه و مدینه برگزیده شده و به مظالم عباد و احقاق حقوق ایشان می پرداخت؛مقام قاضی القضاتی را دارا گردید و مدت سی سال با کمال لیاقت در این مناصب باقی ماند.

او آغاز تصدی این امور را از سال ۴۰۶ هجری متعهد شد و در روز ۲۵ ربیع الاول سال ۴۳۶ هجری درگذشت و شب آن روز در خانه اش مدفون گردید؛سپس به جوار جد بزرگوارش حضرت امام حسین علیه السّلام انتقال داده شد و در آرامگاه موسویها مدفون گردید.مادر او و برادرش سید رضی،دختر ناصر بود و هنگامی که این مادر بزرگوار وفات یافت سید چکامهٔ مشهوری در سوک او گفت.از آن جمله است:

لو کان مثلک کل أم بره غنی البنون بها عن الآباء

کان ارتکاضی فی حشاک مسببا رکض العلیل علیک فی احشاء

تا آخر چکامه.

مؤلف گوید:شیخ فخر الدّین رماحی(طریحی)در کتاب مجمع البحرین که در فن لغت و واژه شناسی تألیف کرده است در ذیل کلمه«رضا»می نویسد:مرتضی لقب علی بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام ذو المجدین علم الهدی است.وی در علوم بسیاری یکتا بوده و همگان بر فضیلت او اعتراف کرده اند و در علم کلام و فقه و اصول الفقه و ادب و

نحو و شعر و لغت بر دیگران مقدم بوده است.دیوان شعری دارد که متجاوز از بیست هزار بیت می باشد.در جامع الاصول (۱)به مناسبت یادآوری از او می نویسد:وی نقابت سادات بغداد را به عهده داشت و عالمی بزرگوار و متکلمی فقیه و باخبر از مذاهب شیعه بود و آثار بسیاری از خود باقی گذارده است.

سید در ماه ربیع الاول سال ۴۳۶ درگذشت و در رجب سال ۳۵۵ هجری متولد گردید؛روز وفات عمرش هشتاد سال و هشت ماه و چند روز بوده است و فرزندش در خانهٔ او بر وی نماز گذارد و همان جا دفن شد.

ابو القاسم تنوخی یار و مصاحب وی گفته است آنگاه که سید درگذشت کتابهای او را به شمارش درآوردیم که هشتاد هزار مجلد از مصنفات و محفوظات و مقروات به شماره درآمد.

ثعالبی در نقلی که از او در یتیمه الدهر نموده می نویسد:کتابهای سید را علاوه بر آنچه که به وزراء و رؤسا داده و بخش عظیمی از کتابهای او بوده،به مبلغ سی هزار دینار برآورد کردند.

قاضی نور اللّه شوشتری در مجالس المؤمنین از یکی از علمای اعلام نقل کرده است:سید اجل اوحد طاهر ثمانینی ذو المجدین مرتضی علم الهدی علی بن الحسین الموسوی در سال ۳۵۵ هجری متولد شد.موقعیت فضیلت و مرتبهٔ دانش او بالاتر از این است که به حکایت درآید و مشهورتر از آن است که به روایت گراید.پس از درگذشتش هشتاد هزار مجلد از مقروات و مصنفات و محفوظاتش را باقی گذارد و به همین نسبت از اموال و املاک و اولاد آن قدر به جای نهاد که از توصیف بیرون است.او کتابی به نام الثمانین تألیف نمود و از هر چیز هشتاد بخش داشت و هشتاد و یک سال زیست کرد، به همین جهت به«ثمانینی»شهرت یافت.

یافعی در تاریخ خود می نویسد:شریف مرتضی ابو القاسم علی بن الحسین بن

۱- *) در مجمع البحرین نام این کتاب مجامع الاصول آمده است و گویا اشتباه مطبعی باشد. جامع الاصول از آثار ابن اثیر جزری است-م.

موسی الحسینی الموسوی،نقیب سادات و پیشوای علم کلام و ادب و شعر بوده است.

وی آثاری طبق مذاهب شیعه و مقاله ای در اصول دین و دیوان شعر مهمّی دارد.

پس از معرفی سیّد اضافه کرده است:مردم دربارهٔ کتاب نهج البلاغه که گفتارهای علی بن ابی طالب علیه السّلام در آن گردآوری شده است اختلاف کرده اند و ندانسته اند که آیا آن کتاب گردآوری سید مرتضی است یا جمع آوری شده به دست برادرش رضی می باشد؛بعضی هم پنداشته که کتاب مزبور مجموعهٔ کلام علی علیه السّلام نمی باشد بلکه یکی از دو برادر کلمات مزبور را انشا کرده و به آن حضرت نسبت داده است.از حقیقت این اختلاف خدا باخبر است (۱).

و از آثار مرتضی،کتابی است به نام الدرر و الغرر این کتاب مشتمل بر مجالس چندی است که آنها را سید املا کرده و در فنون ادبی و نحو و لغت و امثال این ها می باشد.

از این کتاب دانشوری و کمال اطلاع او از علوم دیگر بخوبی ظاهر می گردد.و ابن بسّام اندلسی در اواخر کتاب ذخیره اظهار داشته است:این بزرگوار پیشوای پیشوایان عراق و مرجع اختلاف و افتراق آن مردم بوده است و علمای آن سرزمین در گرفتاری ها به وی پناهنده می شدند و بزرگان آنجا از عطایای او بهره ور می گردیدند.صاحب مدرسه ها و یاور درماندگان بود.ویژگیهای او همه جا را فراگرفته و سفرهای او نقل محافل بوده است و خدا هم از آثار و مآثر او خرسند است.آثار دینی و تصنیفات او که مربوط به احکام مسلمانان بوده است،بهترین گواهی است که وی فرعی از اصول و بزرگی از اهل بیت رسول می باشد.

ابن کثیر شامی در تاریخ خود نوشته است:شریف موسوی ملقب به مرتضی ذو المجدین بزرگتر از برادرش رضی ذو الحسبین و نقیب سادات بوده است و مرام امامی

۱- *) هرگاه چنین احتمال ناروائی درست باشد پیداست پایهٔ فصاحت و بلاغت یکی از دو برادر به اندازه ای بود که با نداشتن مرتبه ولایت و امامت چنان سخنانی که دون کلام خالق و فوق کلام مخلوق است ایراد نماید و امام با داشتن ولایت کلیه توانائی ایراد چنان سخنانی نداشته است.زهی اندیشه اندیشمندان بی کفایت و بدباطن-م.

مـذهبان و معتزلیان را داشـته و در هر دو مرام با مخالفان مبارزه می کرده و در پیشـگاه او از هرگونه مرامی سـخنی به میان می آمده و آثاری در اصول و فروع شیعه به یادگار گزارده است.

مؤلف گوید:بارها در مطاوی این کتاب یادآوری شده است که علمای عامه در اصول دین تفاوتی میان مذهب شـیعه و مذهب معتزله نگـذارده و هر دو را در این ویژگی برابر می داننـد؛حـال آنکه تفـاوت میان این دو مـذهب از نظر اصول دین بی نهایت است و قابل مقایسه نمی باشد و همین عدم تفاوت ایجاب کرده که مورّخان عامه،دانشوران شیعه را معتزلی الاصول بدانند.

و اما آنچه از کلام یافعی به اطلاع رسید این است که وی نخست در اینکه نهج البلاغه از کدام یک از دو برادر است و پس از آن احتمال اینکه نهـج البلاغه از اختراعات و منشـئات یکی از آن دو می باشد،نکته بی اساس و ناخردمندانه گفته است زیرا نه تنهـا شاگردان سـید رضـی بلکه همه دانشوران شـیعه امامیه آن را از گردآورده های سـید رضـی می داننـد و بخصوص علمای شیعه در اجازه های خود از آن نام برده انـد،بالاتر از آن علمای بزرگ عامه به پیروی از پیشـینیان خود گردآوری آن کتاب را به سـید رضـی انتساب داده انـد و انتساب مزبور از روزگار ما که سال ۱۱۰۸ هجری است تا زمان خود سـید رضـی متواتر بوده است تا چه رسد به روزگار یافعی که سالها پس از سـید رضی بوده است؛ما هم در آن انتساب و درستی آن هیچ گونه شک و شبهه ای نداریم و اهل البیت ادری بما فیه.

همچنان که احتمال اینکه نهج البلاغه از آثار سید مرتضی بوده باشد بی اساس است،احتمال اینکه اصل نهج البلاغه از منشئات یکی از آن دو برادر بوده باشـد بازهم جز یاوه گوئی چیز دیگری نخواهـد بود؛زیرا مآخذ خطبه ها و کلمات موجود در آن در کتابهای شـیعه و سـنی موجود می باشد،حال آنکه سـید رضـی(قدس سره)در کتاب نهج البلاغه گزیده هائی از خطابه های آن حضرت را بیش نیاورده است و اصل خطبه ها و پاره ای از زیادی ها که سید رضی آنها را اسقاط نموده،در کتابهای دانشوران پیشین بر سید رضی،از عامه و خاصه موجود می باشد و در این خصوص ابن ابی الحدید معتزلی

در شرحی که بر نهج البلاغه نوشته است مطالب ارزنده ای ایراد نموده است.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین از سید مرتضی یاد کرده و او را بیش از اندازه ستوده است (۱)و گفته است:سید مرتضی چندی از آغاز زندگیش را به امیر الحاجی گذرانید سپس از این منصب استعفا کرد.پس از این به نقل کلام یافعی پرداخته و سپس گوید:

و امّا آنکه نقل نموده که بعضی گفته اند که خطب نهج البلاغه از حضرت امیر علیه السّلام نیست و واضع آن یکی از دو برادر است اصلی ندارد چه هیچ کسی غیر یافعی در هیچ کتاب این سخن را در تمام خطب این کتاب مستطاب نگفته بلکه آنچه تا غایت به نظر رسیده است آن است که بعضی از جاهلان اهل سنت در خصوص خطبهٔ شقشقیه مشهور و متواتر این تهمت را کرده اند و شارح نهج البلاغه علی بن عبد الحمید معتزلی که در مسئله امامت همفکر و موافق با ایشان است این خطبه را از آن حضرت دانسته است.

مؤلف گوید:پیش از این گذشت و در آینده هم ذیل شرح حال سید رضی خواهد آمد که برخی از عامه در انتساب نهج البلاغه به حضرت مولی علیه السّلام همان سخن را گفته که یافعی گفته است.یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ اصحاب ما گوید:

از ایشان است سید مرتضی صاحب الاماره و الاستیلاء ذو المجدین الشریفین

۱- *) از جمله چنین مرقوم داشته است:شریف عراق و مجتهد علی الاطلاق و مرجع فضلای آفاق بود رهنمایی که در معارج هدایت و مدارج ولایت علامت قدر و انشراح صدرش به مرتبه ای ظاهر گردید که از جد ولایت پناه خود لقب علم الهدی به او رسیده صاحب دولتی که مجاوران مدارس و صوامع نواله روزی از خوان احسان او می خوردند و مسافران مراحل مسائل نوشته تحقیق وار معانی تدقیق از خوشه چینی خرمن فضل او می بردند طالبان راه ایمان و سالکان مسالک ایقان،در مدرسه شرع و محکمه عقل استفتاح از رأی روشن او می نمودند و آئینه مشکلات خود را به صیقل هدایت می زدودند مدتی مدید به امارت حج که امور اسلام و صنو مرتبه خلیفه و امام است لوای ریاست دین و دنیا برافراخته و در حجر یمانی که مقام رکن امانی است مراسم اسلام بجا آورده و در عرفات عرفان قدم صدق نهاده و روی بر صفه صفا و مروه مروت آورده تا به آخر-م.

ابو القاسم علی بن حسین بن احمد موسوی که روایت می کند از شیخ مفید و عبد اللّه مرزبانی و آثار ارزنده ای در اصول الدّین و فقه و علوم عربیه و اصول الفقه و اشعار دارد از آن جمله است الشافی در امامت که بی مانند است و کتاب تنزیه الانبیاء و الاولیاء و الرّد علی الغزالی و المصباح فی العلم و العمل و المکمّل و الذریعه فی اصول الشریعه و المسائل الناصریه و کتاب الانتصار (۱)و کتاب غرر الفوائد و درر القلائد در ضمن چندین مجلس و به منظور بیان اخبار و آثار و احوال معمران گردآوری شده است.

مؤلف گوید:در اصل نسخهٔ رساله اسامی پاره ای نادرستی ها و برگردانها دیده می شود و ظاهر آن است که در جمله«و الرّد علی الغزالی»که عطف بر ما قبل بوده از قبیل اشتباه نسخه بوده باشد و هرگاه درست باشد،باید گفت مؤلف رساله در انتساب کتاب مزبور به سید مرتضی از بعضی بی خبران پیروی کرده است زیرا غزالی در عصر سید مرتضی نبوده تا چه رسد که پیش از او بوده باشد و سید ردّی بر او نوشته باشد و ما پس از این در بخش دوّم این کتاب ذیل شرح حال غزالی به چگونگی آن خواهیم پرداخت.

در چندجا از احوال سید مرتضی نامی از اجداد سید مرتضی سخن به میان آمد ولی در هیچ کجا نام احمد آورده نشده و از اشتباهاتی که در نسخهٔ اسامی آمده است آن است که جد سید را احمد معرفی کرده است (۲).

سید مرتضی فرزندی داشته به نام ابو عبد اللّه حسین بن مرتضی موسوی که به قول ابن اثیر در کتاب کامل در ضمن پیش آمدهای سال ۴۴۳ هجری می نویسد:معظم له در این

۱- *) کتاب انتصار در فقه بوده که دربارهٔ منفردات شیعه و انتصار ایشان و طبق تقاضائی بود که از سوی وزیر عمید شده است و کتاب مسائل ناصریه دویست و هفت مسئله است که از فقه ناصری انتخاب شده است و سید آنها را شرح کرده و موارد اختلاف و اتفاق را متذکر شده و اصل این کتاب از ابو محمد حسن جد مادریش بوده است و در آغاز آن مختصری به نیای مادریش اشاره کرده است و این هر دو رساله ضمن رساله های اعلام دیگر در کتاب جوامع فقهیه به طبع رسیده است-م.
۲- **) آری جد مادری سید مرتضی احمد بوده است ممکن است اختلاطی میان نسب مادری و پدری به وجود آمده باشد-م.

سال درگذشته است و ازآنجاکه به غیر از آنچه ایراد کردم به شرح حال دیگر او نرسیده ام و همچنین به یقین نمی دانم که مشار الیه در زمره علما بوده است یا نه،همین دو علت باعث شد که ترجمه مستقلی برای او ترتیب ندادم ولی ممکن است منصب نقابت سادات را عهده دار گردیده باشد.

سید هاشم بحرانی مشهور به علاّمه در آغاز کتاب معالم الزلفی می نویسد:مؤلف عمده[عمده المطالب]اظهار داشته است:در یکی از تاریخها نوشته شده هنگامی که سید مرتضی درگذشت کتابخانه او مشتمل بر هشتاد هزار مجلد کتاب بود و از صاحب اسماعیل بن عباد نقل شده است کتابخانهٔ او هفتصد بار شتر بوده است.

و از شیخ رافعی نقل کرده است که کتابخانه سید دارای صد و چهارده هزار مجلد بوده است و کتابخانه قاضی عبد الرحمن شیبانی در میان گردآورندگان از همه بیشتر بوده است که دارای صد و چهل هزار مجلد کتاب بوده است.

سید هاشم در پایان کلام خود گوید:آن کتاب ها و آن علم ها و آن دانشوران کجایند.

حموینی که از علمای عامه است در کتاب فرائد السمطین از استادش عبد الحمید بن فخار موسوی به سند متصل به هشام بن محمد از پدرش نقل کرده است که گفت:طرماح و هشام مرادی و محمد بن عبد اللّه حمیری که از سرایندگان عرب بودند در دربار معاویه حضور داشتند معاویه بدرهٔ زری در برابرشان گذارد و خطاب به آنان گفت ای سرایندگان عرب هریک از شما چکامه ای در ستایش علی بن ابی طالب بسرائید و حق مطلب را آن چنانکه هست در چکامهٔ خود بگویید از نسل صخر بن حرب نباشم هرگاه یکی از شما حقیقت ستایش علی علیه السّلام را آن چنان که هست بگوید و این بدرهٔ زر را به او ندهم.

به دنبال این پیشنهاد طرماح از جا برخاست و چکامه ای در حق حضرت مولا گفت.

چکامه ای به جا بود لیکن معاویه گفت بنشین که خدا از نیت تو باخبر است و از ارتباط تو با علی علیه السّلام اطلاع دارد.سپس هشام مرادی از جا برخاست و حقایقی را دربارهٔ علی علیه السّلام به زبان آورد معاویه به او گفت تو هم در کنار یارت آرام بگیر که خدا از نیت هر دو شما و از توجهی که به علی علیه السّلام دارید باخبر است.در این موقع

عمرو بن عاص خطاب به محمد بن عبد اللّه حمیری که ارتباط ویژه ای با او داشت گفت ای محمد تو سخنی دربارهٔ علی بگو و حقیقت علی را آن چنان که هست ایراد کن.محمد به معاویه گفت:سوگند یاد کرده ای که بدرهٔ زر را به کسی بدهی که حقیقت علی علیه السّلام را در چکامهٔ خویش هویدا بسازد؟معاویه گفت:آری از نسل صخر بن حرب نباشم هرگاه کسی حقیقت علی را در چکامه ای بسراید و این بدره را به او ندهم.

محمد بن عبد اللّه که یکی از نیاکان سید مرتضی(قدس سره)بود این ابیات را سرود:

بحق محمّد قولوا بحق فان الافک من شیم اللئام

أبعد محمد بأبی و أمی رسول اللّه ذی الشرف التهام

أ لیس علی أعلم خلق ربی و أشرف عند تحصیل الکلام

ولایته هی الایمان حقا فذرنی من اباطیل الانام

و طاعه ربنا فیها و فیها شفاء للقلوب من السقام

علی امامنا بأبی و أمّی ابو الحسن المطهّر من أثام

امام هدی مهیب البأس حبر به عرف الحلال من الحرام

فلو انی قتلت النفس حُبا له ما کان فیها من أثام

یحلّ النار قوما أبغضوه و ان صلّوا و صاموا ألف عام

فلا و اللّه لا ترکوا صلاه بغیر ولایه العدل الامام

أمیر المؤمنین بک اعتصامی و بعدک بالائمه لی اعتصامی

فهذا القول لی دین و هذا الی لقیاک یا ربی کلامی

اشعار فوق را در ضمن ابیات زیر ترجمه کرده ام:

به حق گویا شو ای دل نی به باطل که باطل شیوه مردان حق نیست

پس از احمد که جان مادر و باب فدایش باد چون او ذو سبق نیست

علی اعلم ز جمله خلق عالم چو او اشرف ز جمله ما خلق نیست

ولای او بود ایمان باللّه اباطیل دگرها جز ملق نیست

ولایت طاعت حق است و جز آن ترا داروی شافی بی قلق نیست

علی که مادر و بابم فدایش امامت را جز او کس مستحق نیست

ص:۸۷

امامی رهبر و حِبری مسلّم چو او صاحب عطا و ذو نسق نیست

حرام حق به او گردیده ظاهر حلالش هم جز او اندر ورق نیست

اگر در راه او از کف دهم جان خلاف گفتهٔ رب الفلق نیست

یحلّ النار قوما ابغضوه صلات و صوم اینجا جز رهق نیست

نماز و روزه تو بی ولایش به غیر از خواری و غیر از رقق نیست

ولایت نیست غیر از آب رحمت جلافت جز کدورت یا رِنَق نیست

امیرا بر تو باشد اعتصامم که جز تو هیچ کس را خود رمق نیست

پس از تو اعتصامم بر امامان امامانی که جز ایشان احق نیست

مرا اینست آئین تا قیامت کزین بهتر مرا قولی ادقّ نیست

دل ساعد به حبّ اوست زنده و را جز حبّ او اندر نمق نیست

معاویه پس از شنیدن ابیات او اظهار داشت آری تو در آنچه سرودی از آنها به راستی و درستی نزدیک تر می باشی.

یکی از فضلا در حاشیهٔ کتاب فرائد السمطین ذیل اشعار یادشده می نویسد:بدیهی است محمد بن عبد اللّه از مردم حمیر است و سیّد مرتضی از سادات اهل بیت است بنابراین چگونه ممکن است محمد بن عبد اللّه از نیاکان سید مرتضی(ره)بوده باشد مگر اینکه گفته شود محمد بن عبد اللّه از نیای مادری او بوده باشد.خدا داناست.

مؤلف گوید:محمد بن عبد اللّه شاعر یادشده در فوق غیر از محمد بن عبد اللّه است که در کتاب رجال اصحاب به نام و نشان او اشاره شده است و همچنین نمی توان او را همان حمیری دانست که کتاب قرب الاسناد از آثار او می باشد زیرا مؤلف قرب الاسناد از روات حضرت بقیه اللّه است.

مؤلف گوید:پیش از این ذیل یادآوری از سید ابو القاسم علی بن احمد بن موسی بن محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام پاره ای از مطالبی که مربوط به سید مرتضی بوده است ذکر کردیم.از جمله نوشتیم و ممکن است کتاب تثبیت المعجزات از آثار این سید باشد نه از سید مرتضی.

در یکی از مواضع دیدم که از املاء یکی از مشایخ نقل کرده است به خط شیخ

شهید دیده شده که از کتاب معتبری چنین نقل شده است:از یکی از شاگردان سید مرتضی سؤال شد چرا سید مرتضی راضی شد تا او را به لقب علم الهدی که لقب ویژه حضرت مولی علی علیه السّلام می باشد بنامند؟وی گفت سید به این لقب راضی نبوده و آن را هم برای خود اختیار نکرده بود بلکه وزیر محمد بن حسین بن عبد الرحیم در سال ۴۲۰ هجری که در مقام وزارت برقرار بود بیمار شد حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام را در خواب دید که خطاب به او می فرماید به علم الهدی بگو تا سورهٔ مبارکهٔ فاتحه را بر تو بخواند تا از این بیماری بهبودی پیدا کنی!وزیر پرسید یا امیر المؤمنین علم الهدی کیست؟فرمود علی بن الحسین الموسوی.بنا به فرمان حضرت مولی علیه السّلام نامه ای تحت عنوان مزبور برای او نوشت؛سید به مجردی که عنوان نامه را ملاحظه کرد گفت:خدا را در حق من رعایت کنید و مرا به چنین لقبی مخوانید چنانکه هرگاه آن را بپذیرم موجبات شناعت و بی اعتباری مرا به وجود خواهد آورد.وزیر در پاسخ به اطلاع رسانید به خدا سوگند من این لقب را از پیش خود ننوشتم بلکه حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام به من دستور داد تا آن لقب را برای تو بنگارم و هم اکنون هم نامه ای به خلیفه القادر باللّه خواهم نگاشت و جریان خوابم را به اطلاع او خواهم رسانید.

به دنبال آن،نامه ای برای خلیفه نوشت خلیفه که از جریان خواب خبردار گردید نامه ای به سید مرقوم داشت که گوارای تو باد لقبی که جدّت علیه السّلام برای تو تعیین کرده است.این موضوع در اندک وقتی گوشزد مردم شد و از آن به بعد در نامه هایی که برای سید ارسال می شد عنوان نامه را به همین لقب مزیّن می داشتند.

ملا نظام قرشی در نظام الاقوال می نویسد:علی بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر الصادق علیه السّلام که به کنیهٔ ابو القاسم مشهور و به مرتضی و علم الهدی ملقّب است،در همه علوم یکتای بی همتا بود و همگان به فضیلت او اعتراف کرده اند.در علوم متفرق از قبیل کلام و فقه و اصول فقه و ادب و نحو و شعر و لغت و فنون دیگر بر معاصران خویش برتری داشته است.دیوان شعری دارد که متجاوز از صد و بیست هزار بیت می باشد و علاوه بر آن آثار بسیاری از خود به یادگار

گذارده است از قبیل انتصار در حدیث و الشافی در امامت در نقض کتاب الکافی عبد الجبّار.

سپس از شیخ طوسی نقل کرده است کتاب شافی کتابی است که مانند آن در فن امامت تألیف نشده است.

و از آثار او کتاب الملخص در اصول؛الذریعه در اصول فقه؛المقنعه در فقه و امثال این ها از آثار دیگر که نقل همگی آنها به درازا می کشد و با اختصار کتاب تناسبی ندارد.

پس از این نوشته است:شیخ طوسی در کتاب فهرست از وی نام برده و اضافه کرده است اکثر این کتابها را نزد وی خوانده ام و ما بقی آنها را در فرصتهائی که به دست می آمده در ضمن قرائتی که بر او می شده است سماع کرده ام.

و علاّمه حلّی(طاب ثراه)نوشته:علمای امامیه از روزگار سید تا این زمان که سال ۶۹۳ هجری است از کتابهای او استفاده می کنند و او رکن عظیم و معلم ایشان بوده است قدس اللّه روحه و جزاه عن اجداده خیرا.

مؤلف جامع الاصول که از علمای عامه است وی را از مجددین قرن چهارم شیعه می داند ازآن پس که حضرت رضا علیه السّلام از مجددین قرن دوم شیعه بشمار آورده است.یافعی که از اعلام عامه است می نویسد:سید مرتضی کتابی دارد به نام غرر و درر که مشتمل بر فنونی از معانی ادب بوده و در آن ها گفتگو از نحو و لغت و امثال این ها کرده است و این کتاب دلالت می کند که سید از فضیلت بسیاری برخوردار بوده و اطلاعات بسیاری از علوم داشته است.

پس از این مرقوم داشته است:سید(قدس سره)در ماه رجب سال ۳۵۵ هجری متولد شده و پنج روز باقی مانده از ماه ربیع الاول سال ۴۳۶ هجری وفات یافته و روزی که رحلت کرده است هشتاد سال و هشت ماه و چند روز داشته است و از شاگردان او شیخ طوسی و سلاّر و ابو الصلاح بوده تلّعکبری و حسین بن علی بن بابویه از وی روایت می کرده اند.پایان کلام مؤلف نظام الاقوال.

مؤلف گوید کلام نظام الاقوال از جهات چندی بیرون از نظر نخواهد بود:

۱-نسب سید را به طرزی که نقل کرده است برخلاف آبا و اجداد او بوده که پیش

از این از منابع متعددی نقل کردیم ۲-کتاب انتصار در حدیث نبوده بلکه در فقه است؛آن هم برای بیان مسائلی که امامیه منفرد در آنها بوده است و مورد استفاده اعلام می باشد و نسخه ای از آن هم در نزد ما موجود است.۳-نام کتاب عبد الجبار،المغنی بوده نه الکافی ۴-کتاب الملخص و الذریعه در فن اصول فقه است نه در اصول الدّین ۵-کتاب المقنعه در فقه است و از آثار شیخ مفید می باشد و همان کتابی است که متن تهذیب الحدیث شیخ طوسی را تشکیل می دهد.کتاب سید مرتضی بنام المقنع و در غیبت است و ما نسخه ای از آن را دیده ایم.۶-تاریخ میلاد و وفات سیّد را با آنچه راجع به تاریخ برادرش سید رضی نوشته است مقایسه نمائیم به اختلاف برخورد خواهیم کرد بویژه که اظهار داشته است سید رضی چهار سال بزرگتر از برادرش سید مرتضی بوده است ۷-تلعکبری و حسین بن علی بن بابویه از وی روایت نمی کرده اند؛بلکه سید از ایشان روایت می کرده است.مگر اینکه بگوییم اشتباهی از ناسخ به وجود آمده است و یا آنکه از عبارت چیزی ساقط شده باشد تا ارتباط صحیحی در میان عبارت به وجود بیاید.به عنوان مثال شیخ مفید یا دیگر از افرادی که سید از آنها بهره گیری داشته است ساقط گردیده است.

از شهید ثانی نقل شده است که به خط خود بر پشت خلاصهٔ علامه مرقوم فرموده:

سید مرتضی در پیش خاصه و عامه از احترام خاصی برخوردار بوده است.

گویند قاضی عبد الجبّار هنگامی که به کتاب جمل العلم و العمل سید مرتضی دست پیدا کرد اظهار داشت هرگاه سید مرتضی به غیر از همین کتاب مختصر اثر دیگری هم نمی داشت بر دیگر اعلام برتری پیدا کرده بود.

ابو الحسین همراه با سید به کسب ادب می پرداخت و به او احترام می کرد.

سیف آمدی گفته:در مطالعات خویش به نظریه ای بس ارجمند در باب عصمت از ابن خطیب برخورد کردم و از استواری و ارزندگی آن به شگفت آمدم تا اینکه به کتاب تنزیه الانبیاء سید مرتضی دست یافتم دیدم آنچه که در کتاب آمدی مطالعه کرده ام،از نظریات سید مرتضی گرفته است.

از ارموی نقل شده است وی سید مرتضی را بر حضرت امام هادی علیه السّلام برتری می داد.کسی که این اظهار نظر را از وی شنیده به وی گفته؛چگونه سید را بر آن

حضرت برتری می دهی حال آنکه امام هادی امام معصوم است و سید معصوم نمی باشد!ارموی پرسید عصمت چیست؟در پاسخ گفتند چنین و چنان است و خود سید هم اعتراف دارد که امام هادی برتر از او می باشد ارموی گفت چنین نیست او اظهار تأدب می کند.

شیخ ابو جعفر محمد بن یحیی بن مبارک بن غسّانی حمصی گفته است:به هیچ دانشوری از اعلام خاصه برنخوردم مگر اینکه نسبت به سید اظهار کوچکی می کرد و به کسی نرسیدم که از وی نکوهش کند مگر اینکه او را از طائفه خود می انگاشته است.

شیخ ما عز الدّین احمد بن مقبل می گفته:هرگاه انسانی سوگند یاد کند که سید مرتضی در فنون عربی داناتر از عرب بوده است از نظر من در چنان سوگندی گناهکار نبوده است.

از یکی از مشایخ ادبای مصر شنیدم که گفته بود:به خدا سوگند از کتاب غرر سید مرتضی مسائلی را استفاده کردم که آنها را در کتاب سیبویه و دیگر از کتابهای نحو به دست نیاورده بودم.

معمول خواجه نصیر طوسی(قدّس سرّه القدّوسی)در درس آن بود که هرگاه نام سید را به زبان می آورد«صلوات اللّه علیه»می گفت و به قاضیها و مدرسانی که در درسش حضور داشتند توجه کرده می گفت چگونه بر سید درود فرستاده نشود؟

پیش از این در ذیل احوال پدر سید مرتضی نوشتیم که ابو العلای معرّی در چکامه ای که در سوگ پدر سید گفته و در دیوان سقط آورده شده است از سید مرتضی و سید رضی نام برده و از آن دو بزرگوار ستایش کرده و ابیاتی که در آن چکامه بوده و حاکی از ستایش ایشان است این بیت است:

ابقیت فینا کوکبین سناهما فی الصبح و الظلماء لیس یخاف

دو کوکب پس از خود نهادی بجای که از نورشان بیمی از لیله نیست

و پس از ستایش فراوانی که از آنها کرده است می گوید:

ساوی الرضی المرتضی و تقاسما خطط العلی بتناصف و تصاف

سید رضی و سید مرتضی با یکدیگر برابرند و مراتب عظمت و بزرگواری را

با کمال صدق و صفا در میان خویش تقسیم نموده و هریک نیم صحیح آن را در اختیار گرفته است.

یکی از دانشوران هم زمان در شرح ابیات مطوّل به مناسبتی می نویسد:دیگر کمالات ابو القاسم مرتضی علی بن الحسین دانشمند ثمانینی ذو المجدین به اندازه ای است که نیازی به بیان ندارد و دوست و دشمن به کمالات او اعتراف دارند.

گویند محمد بن حسین بن عبد الرحیم وزیر قادر عباسی،به بیماری سختی دچار شد چنانکه طبیبان از معالجه او لاعلاج ماندند.او حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام را در خواب دید که به وی دستور می دهد تا از سید مرتضی بخواهد برای بهبودی او دعا کند و حضرت مولی در رؤیا از وی به علم الهدی یاد کرد و پس از آنکه بهبودی یافت جریان خواب را به اطلاع قادر عباسی رسانید و لقب علم الهدائی را در ردیف القاب او قرار دادند با آنکه سید محض شکسته نفسی از پذیرفتن آن لقب استنکاف می ورزید.

و می نویسد:سید مرتضی پس از برادرش سید رضی نقابت سادات و امیر الحاجی را عهده دار گردید و ولادت او در سال ۳۵۵ هجری بوده است و پنج روز باقی مانده از ماه ربیع الاول سال ۴۳۶ هجری درگذشت.او و پدر و برادرش در دولت بویهیان(آل بویه)از مناصب عالیه برخوردار بودند و بهاء الدوله دیلمی پدرش حسین را به لقب الطاهر الاوحد و ذو المناقب ملقّب ساخت.

سید نعمت اللّه جزائری شوشتری که از دانشوران هم زمان ما است،در آخر یکی از اجازاتش که به خط او دیده ام چنین نوشته است:به اسانید نحویه خویش که منتهی به ابو الحسن نحوی می شود.همین موضوع را که ذیلا- یادآوری می کنیم،مؤلف ایضاح هم متذکر شده است:چنین روایت می کنیم ابو الحسن نحوی گفت که در یکی از روزها به حضور سید مرتضی شرفیاب شدم،ابیاتی را سروده بود و از آنجا که در بحر شعر متوقف گردیده بود آن ابیات را در اختیار من گذارد و گفت این ابیات را به برادرم رضی تسلیم کن و به او بگو آنها را به پایان برساند ابیات این است:

سری طیف سلمی طارقا فاستفزنی سحیرا و صحبی فی الفلاه وقود

فلمّا انتهینا للخیال الذی سری اذا الارض قفرا و المزار بعید

فقلت لعینی عاودی النوم و اهجعی لعلّ خیالا طارقا سیعود

-خیال سلمی شب هنگام از من دور شد و مرا در سحرگاهی تنها گذارد در حالی که یاران من در بیابان به خواب رفته بودند.

-آنگاه که در بیابان خالی از آب و گیاه بودم و با خیال سرگرم بودم.

-خطاب به دیدگانم گفتم اینک بخوابید و آرام گیرید ممکن است خیالی که مرا تنها گذارده است دوباره بازگردد.

ابیات را از سید گرفتم و به حضور سید رضی بردم به مجردی که آن ابیات را قرائت کرد کاغذ و مرکب طلبیده این دو شعر را مرقوم داشت:

فردت جوابا و الدموع بوادر و قد آن للشمل المشتت ورود

فهیهات عن ذکری حبیب تعرضت لنا دون لقیاه مهامه بید

-درحالی که اشک از دیدگانش جاری بود در پاسخ من گفت اینک آن هنگامی رسیده است که با سرعت هرچه تمام تر جدایی در میان ما به وجود بیاید.

-چه بسا دور است که از دوست یاد کند.چه آنکه ملاقات با او در بیابان دورافتاده ای است.

آن دو شعر را نزد سید مرتضی بردم به مجردی که قرائت کرد عمامه به زمین زد و گفت:چقدر گران است بر من که فراست بی نهایت برادرم پس از یک هفته او را از پای درخواهد آورد.آری هنوز هفته به پایان نرسیده بود که سید رضی به جوار رحمت خدا پیوست علیهما الرحمه و الرضوان.

سید رضی(قدّس سرّه)خطاب به راضی باللّه خلیفه عباسی گفته است:

مهلا امیر المؤمنین فانّنا فی دوحه العلیاء لا نتفرق

ما بیننا یوم الفخار تفاوت الکل منّا فی السّیاده معرق

الّا الخلافه میّزتک فاننی انا عاطل منها و انت مطوق

-آرام باش ای امیر که ما همگی شاخه های درخت تناوری هستیم و از یکدیگر جدایی نداریم.

-روزگاری که پای بالندگی به میان بیاید تفاوتی در اصل سیادت ما نمی باشد.

-آری تنها امتیاز میان ما و تو در آن است که تو طوق خلافت به گردن افکنده ای و گردن من از قلادهٔ خلافت آسوده است.

و در یکی از سالها که سید رضی از رفتن به حج اعراض کرده بود و شاهد بازگشت حاجیان از سفر حج بود گفته است:

عارضا بی رکب الحجاز اسائله متی عهده بایام جمعی

و استملا حدیث من سکن ال نخیف و لا تکتباه الا بدمعی

فاتنی ان اری الدیار بطرفی فلعلّی اری الدیار بسمعی

-هنگامی که قافله حاجیان از سفر حج باز می گردیدند از روزگاری که همراه ایشان به سفر حج می رفتم پرسیدم.

-و از آن دو نفر احوال ساکنان مسجد خیف را جویا شدم پاسخ مرا با آب دیدگانم به نگارش درآوردند.

-آری آن سال که از رفتن به حج بازمانده بودم دیار یاران را به دیدهٔ خویش ندیدم لیکن در انتظار بودم که چگونگی حال آنها را با چشم گوشم مشاهده نمایم.پایان آنچه به خط سید نعمت اللّه مطالعه کردم.

علی بن حسین واعظ غزنوی

وی از بزرگان دانشوران امامیه بغداد بود و هم زمان با مستظهر باللّه عباسی و ابن جوزی معروف می زیسته و به گمان من از دانشوران هم زمان شیخ ابو علی طبرسی هم بوده باشد.

ابن کثیر شامی در تاریخ خود می نویسد:وی گوینده ای نیکوبیان بود و به خوبی از عهدهٔ تصرفات کلامی برمی آمد و سخنانش اثر ویژه ای در شنوندگان به جای می گذارد و گروهی بسیار از امراء و وزراء و خرد و کلان در مجلس اندرز او حضور می یافتند و مقبول مردم آن روزگار بوده است و همسر مستظهر خلیفه عباسی خانقاهی در باب الکرخ بغداد برای او بنا کرد و موقوفات زیادی برای آن مقرر داشت و از این راه وجاهت بی حدّی به دست آورد.

ص:۹۵

ابن جوزی در کتابهایش بسیاری از مقالات وعظ او را نقل کرده است.از جمله گفته است:روزی از او شنیدم که می گفت حزمه حزن خیر من اعدال اعمال؛«هرگاه کسی از راه اندوهناکی هوشیار گردد بهتر از آن است که کارهایش را طبق رویهٔ معینی به انجام برساند».

باز گوید:از آنجا که واعظ غزنوی شیعه بود مورد اتهام گروهی از عامه قرار گرفته بود و به همین مناسبت وی را از وعظ بازمی داشتند لیکن طولی نکشید به وی اجازه دادند و سلطان مسعود در اعظام او می کوشید و به مجلس اندرزش حضور پیدا می کرد.

چون سلطان مسعود درگذشت مخالفان به اهانت و آزار او پرداختند و در همان ایام بیمار شد و در ماه محرم سال ۵۴۸ هجری درگذشت،و در رباطی که مأوای او بود مدفون گردید (۱).

سید زین الدّین علی حسینی

وی از بزرگان سادات دانشمندان بود.و فرزندش سید شمس الدّین محمد از وی روایت می کرد.او خود از سید بدر الدّین حسن بن نجم الدّین بن ایوب حسینی،برخی از طرق استخارهٔ با تسبیح را به توسط وی از شهید اول روایت می کرده است.و دور نیست این شخص با دانشوری که ذیلا آورده می شود یکی بوده باشد.

سید علی حسینی مجاور در مشهد مقدس رضوی

وی از بزرگان اصحاب ما بوده است.استاد استناد ما در بحار الانوار در آخر باب ثواب گریه بر حضرت سید الشهداء علیه السّلام حکایتی از وی نقل می کند که مشتمل بر ظهور معجزه ای است از آن حضرت نسبت به کسی که ثواب گریستن بر آن حضرت را انکار می کرده؛حکایت خواب آن منکر را بعضی از اصحاب ما به نقل استاد استناد در

۱- *) مجالس المؤمنین؛ [۱]قاضی نور اللّه شوشتری.تهران:کتابفروشی اسلامیه،چاپ سوم،۱۳۶۵، ج ۱ ص ۵۴۷.

یکی از آثارش متعرض شده است.از روزگار و چگونگی احوال آن اطلاعی ندارم.

مؤلف گوید:در هرات در کتابهای ملا محمد رضی مدرس هروی(رحمه اللّه تعالی)بخشی از کتاب اقصی الهمه فی معرفه الائمه را که به پارسی تألیف شده بود مشاهده کردم که از آثار سید علی حسینی بود و در آن بخش به احوال پیمبر اکرم و فاطمه و ائمه و مناقب و معجزات ایشان علیهم السّلام پرداخته بود.دور نیست کتاب مزبور از آثار مترجم حاضر بوده باشد و احتمال هم دارد از آثار دیگری بوده باشد.

و دور نیست مترجم حاضر با سید زین الدّین یادشده یکی باشد.

سید شرف الدّین علی حسینی استرآبادی نجفی و متوطن در نجف

اشرف

وی فاضلی جلیل و هوشمندی نبیل بود.از شاگردان شیخ اجل نور الدّین علی بن عبد العالی کرکی که دانشمندی بنام و مؤلف شرح قواعد (۱)و دیگر آثار می باشد،بشمار می آید.

سید شرف الدّین نیز از بزرگان دانشوران بوده و آثاری دارد.از جمله:کتاب الغرویه فی شرح الجعفریه استادش محقق کرکی است.دیگری کتاب تأویل الآیات الظاهره الباهره فی فضائل العتره الطاهره می باشد.

کتاب تأویل الآیات از کتابهای معروف است لیکن در مورد مؤلف آن اختلاف است.عقیدهٔ ما در خصوص مؤلف آن همان است که استاد استناد ما(ایده اللّه تعالی)در فهرست اوایل بحار ایراد کرده است.

معظّم له مرقوم می فرماید:کتاب تأویل الآیات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره از آثار سید فاضل،عالم هوشمند پاکیزه گوهر،شرف الدّین علی حسینی استرآبادی است که در نجف اشرف متوطن بود و کتاب الغرویه فی شرح الجعفریه از آثار او می باشد و شاگرد

۱- *) این کتاب همراه با مقدمه و پاورقیهای ارزنده از سوی مدرسهٔ امام مهدی(ع)در قم در دو مجلد به طبع رسیده است-م.

شیخ اجل نور الدّین علی بن عبد العالی کرکی است.

سپس اضافه فرمود:اکثر مطالب کتاب تأویل الآیات از تفسیر شیخ بزرگوار محمد بن عباس بن علی بن مروان بن ماهیار اقتباس شده است و نجاشی پس از آنکه به وثاقت ابن ماهیار اشاره کرده است می نویسد:از آثار او کتاب ما نزل من القرآن فی اهل البیت است ابن ماهیار معاصر با کلینی بوده است.

و کتاب جامع الفوائد نیز از آثار مترجم حاضر می باشد که مختصری از کتاب تأویل الآیات خود او می باشد و یا یکی از متأخران پس از او به اختصار آن اقدام نموده است.من در یکی از نسخه ها به اظهار نظری رسیدم که دلیل بر آن بود کتاب جامع الفوائد از آثار شیخ علم الدّین بن سیف بن منصور می باشد.

در فصل دوم از بحار می نویسد:گروهی از متأخران از کتاب تأویل الآیات و کتاب کنز جامع الفوائد روایت می کنند و مؤلف این دو فقره کتاب در نهایت فضیلت و دیانت بوده است.پایان کلام استاد که مقامش در دنیا و آخرت زیاد باد.

ممکن است بعضی احتمال بدهند مترجم حاضر همان سید امیر شرف الدّین شولستانی است که در نجف اشرف می زیسته است.

مؤلف گوید:البتّه این پندار نابجا است،زیرا سید امیر شرف الدّین از مردم شولستان بود،نه از مردم استرآباد،گذشته از این امیر شرف الدّین-به طوری که در شرح حال او گذشت-سالها پس از او می زیسته است.امیر شرف الدّین تقریبا هم عصر ما بوده است.

گذشته از این کلام استاد استناد خالی از دقت نمی باشد زیرا از ظاهر کلام استاد به دست می آید که تأویل الآیات از آثار کسی است که سالهای زیاد پیش از سید مترجم می زیسته است،حال آنکه نظر من این است که تأویل الآیات از آثار دانشوری است که از متأخران علامه حلّی بشمار می آید.

شیخ معاصر در امل الآمل نخست در باب الشین آن کتاب می نویسد:شیخ شرف الدّین بن علی نجفی فاضلی دانشور و محدثی صالح بود.کتاب الآیات الباهره فی فضل العتره الطاهره از آثار او می باشد.

گـاهی این کتـاب را از آثـار کراجکی برشـمرده انـد لیکن این احتمـال درست نیست زیرا مؤلف الآیـات الباهره در اثر خود از کشف الغمه و از آثار علامه نقل کرده است.

آری کتـاب مزبـور دارای دو نسـخه بـوده است،در یکی از آن دو زیـاداتی به چشم می خـورد که مؤلف در آن از کنز الفوائد کراجکی مطـالبی را نقـل کرده است.همچنین در آن از کتاب ما نزل من القرآن فی اهل البیت علیهم السّلام از آثار محمـد بن عباس معروف به ابن حجام،که از ثقات دانشوران بشمار می آید،نقل کرده است.

و در باب عین بی نقطه می نویسـد:شـیخ شـرف الدّین علی استرآبادی از فقهای علماء بوده است و کتاب شـرح الجعفریه شـیخ علی بن عبد العالی از آثار او می باشد و شـیخ شـرف الدّین مذکور از شاگردان شـیخ علی بوده است و من شرح یادشده را در کتابخانه آستان مقدس حضرت رضا علیه السّلام دیده ام.

مؤلف گویـد:از ظاهر کلام شـیخ معاصـر برمی آیـد که وی شـرف الـدّین بن علی نجفی و شـیخ شـرف الدّین علی استرآبادی را،عنوان دو تن از علما قرار داده است.

و باز در آغاز کتاب اثبات الهداه فی النصوص و المعجزات اظهار داشته است:

کتـاب الآیـات الباهره فی فضل العتره الطاهره از آثار شـیخ شـرف الـدّین علی نجفی است و گاهی هم آن را به دیگری انتساب داده اند.

مؤلف گوید:از ادله ای که تأیید می کند کتاب الآیات الباهره از آثار کراجکی نمی باشد آن است که نسخه کهنی را در تبریز دیـده ام که در آن از کتابهای شـیخ ابن شـهرآشوب و شـیخ حسن بن ابی الحسن دیلمی یعنی مؤلف ارشاد القلوب روایت می کرده است.هرچند در آن کتاب از شـیخ مفید و سـید مرتضـی و شـیخ طوسـی هم روایت می کرده است،گرچه ممکن است از خود این اعلام روایت نکرده باشد بلکه از کتابهاشان روایت نموده باشد.

به دنبـال آنچه از کلام شـیخ معاصـر نقل کردیم به جهات چنـدی که بیرون از تأمل نمی باشـد می رسـیم:۱-نام مؤلف الآیات الباهره را شرف الدّین نوشته است.۲-نام پدرش را علی دانسته است.۳-او را سیّد معرّفی نکرده است.۴-او را استرآبادی دانسته است.

۵-نام کتاب را که غرویه بوده متعرض نشده است.۶-در اصل مطبوع آورده نشده است.

۷-مؤلف کتاب ما نزل من القرآن فی اهل البیت را ابن حجام معرفی کرده است و حال آن که مؤلف آن ابن ماهیار است و ممکن است هر دو عنوان مربوط به شخص واحد بوده باشد.

در تأیید کلام استاد استناد می گویم:در شهر اردبیل نسخه ای از کتاب الغرویه فی شرح الجعفریه را دیدم که از آن نسخه استفاده می شد.کتاب مزبور از آثار سید امیر شرف الدّین شاگرد شیخ علی کرکی است و این شرح را در روزگار زندگی مؤلف تألیف نموده است که ما در باب شین نقطه دار به این موضوع اشاره کردیم و همچنین پاره ای از مطالب مربوط به این بخش را در ذیل شرح حال شیخ علم بن سیف بن منصور تذکر داده ایم.

سیّد امیر عماد الدّین علی حسینی استرآبادی مشهور به میر کلان

وی فاضلی دانشور و فقیهی معروف و صاحب کرامات و مقامات بود.او از بزرگان دانشوران سادات استرآباد و از خویشاوندان امیر فخر الدّین سمّاکی و جدّ سیّد امیر دوست محمد رئیس کتابخانه مشهد مقدس رضوی علیه السّلام می باشد.

امیر عماد الدّین در مذهب تشیّع،تعصب ویژه ای داشت و معاصر با سلطان شاه اسماعیل ثانی سنی بود.بسیار اتفاق افتاده که امیر عماد الدّین در مراتب مذهب شیعه با شاه معارضه و مکابره می کرد تا سرانجام به امر آن سلطان به شهادت رسید.در تواریخ صفویه حکایت های عجیبی از آنها ذکر شده است.

اسکندربیک در تاریخ عالم آرا (۱)...

شیخ علی بن حسین بن محمد

وی از مشایخ سید فضل اللّه راوندی بود و سید،مناجات مفصّل حضرت مولا

۱- *) ظاهرا تاریخ عالم آرا مربوط به دوران چهل و اند سال شاه عباس اول است و در اصل مطبوع آنچه در آن کتاب نوشته شده آورده نشده است-م.

علی علیه السّلام را از وی روایت می کند.این مناجات طولانی همان مناجاتی است که در آغاز آن چنین آمده است:اللهم صلّ علی محمـد و آل محمد و ارحمنی اذا انقطع عن الدنیا اثری... (۱)و همین مناجات را مرتضـی سعید عز الدّین از سید فضل اللّه روایت کرده است.

در آغاز یکی از نسخه های آن مناجات دیدم که این سند آمده بود:

از امام سعید تاج الدّین محمد بن محمد بن شعیری(رحمه اللّه)روایت شده است، گفت:خبر داد به من مرتضی سعید عز الدّین مرتضـی،از سید امام ضیاء الـدّین فضل اللّه (رضـی اللّه عنه)از علی بن حسن بن محمد(کتابت مناجات امیر المؤمنین علی علیه السّـلام) را روایت کرده،گفت:خبر داد به من ابو الحسن علی بن محمـد خلیـدی،گفت:خبر داد به من شیخ ابو الحسن علی بن نصر قطّامی(رضی اللّه عنه)گفت:خبر داد به من احمد بن حسن بن احمد بن داود وثابی کاشانی،از پدرش،از علی بن محمد بن شیره کاشانی،از مولانا ابو محمّد حسن عسکری علیه السّلام در سال ۲۶۰ تا آخر حدیث...

شیخ ابو الحسن علی بن حمّاد بن عبید اللّه عبدی(عدوی)اخباری بصری

وی از سـرایندگان عرب و معروف به ابن حمّـاد شـاعر و از پیشـینیان سـرایندگان و علمـاء بوده است و در کتابهای رجال نام و نشانش آورده شده است.

ابن شـهرآشوب در معالم العلماء ذیل شـرح حال سـرایندگان اهل بیت علیهم السّلام که تظاهر به ارادتمندی ایشان می کرده،از یکی از راستگویان نقل کرده است که می گفت:

شعر عبـدی را فراگیریـد که به دین حق تعالی اسـتوار بوده است؛گویند یک بیت شـعر به نام دیگری نسـروده و هرچه گفته در ستایش از اهل البیت بوده است.

مؤلف گویـد:از ظاهر عبارت وی پیداست که مراد وی از بعضـی از صادقین یکی از ائمه اطهار علیهم السّـلام است بنابراین ابن حمّاد از اصـحاب ائمه بشـمار می آید و در ردیف کسانی نیست که کتاب حاضر را به خاطر آنها تهیه و تألیف کرده ایم.لیکن این احتمال از آن نظر که ابن شهرآشوب پس از نام صادقین«علیهم السّلام»را نیاورده است،خالی از

۱- *) این مناجات در صحیفه علویه ضبط شده است-م.

تأمل نخواهد بود.ممکن است مراد ابن شهرآشوب از بعض الصادقین،یکی از دانشوران موثوق بهم امامیه بوده باشد و در این صورت ابن حماد از افرادی خواهد بود که در ردیف اشخاصی قرار می گیرد که این کتاب صرفا برای ذکر شرح حال آنان تألیف شده است.

علاّمه در ایضاح الاشتباه در علم رجال از خطّ سید صفی الدّین بن معد نقل کرده است ابن حماد شاعر،سراینده اشعاری است که در آغاز کار در مشاهد شریفه و امثال آنها خوانده می شود (۱).

مؤلف گوید:ابن حماد به گروهی از شعرا گفته می شود که شناخته شده ترین آنها دو تن اند،۱-شیخ محمد بن حمّاد که از متأخران است،۲-ابن حمادی که از پیشینیان بشمار می آید.بسیار اتفاق افتاده است که شرح حال و عنوان این دو تن بر دیگری مشتبه گردیده است تا آنجا که گروهی از معروف ترین دانشوران هم یکی از دو تن را با دیگری اشتباه نموده اند.

بالاخره ابن حمادی که متقدم بر دیگران می باشد مترجم حاضر است.لیکن از کتاب المجدی،که در نسب شناسی تألیف شده و از آثار سید ابو الحسن علی بن محمد صوفی از فضلای هم زمان با سید مرتضی می باشد،معلوم می شود که سید ابو الحسن از برخی از اشعار ابن حماد شاعر که در امامت بوده است با یک واسطه روایت می کرده است.بنابراین ابن حماد همدرجهٔ با صدوق بوده است و ازاین پس ،در باب«ابن»از کنی و القاب-اگر خدا بخواهد-تحقیق لازم را انجام خواهیم داد.

شیخ زین الدّین ابو القاسم علی بن حلّی(طی)

وی فاضلی دانشور و فقیه بود و شیخ محمد بن محمد بن مؤذّن جزّینی عموزاده شهید اول(ره)از او روایت می کرده است.

از اجازه شیخ محمد بن محمد مؤذّن مشار الیه به شیخ علی بن عبد العالی میسی

۱- *) در ایضاح الاشتباه نوشته است ابن حماد سرایندهٔ اشعاری است که از ناحیهٔ مقدسه در مشاهده مشرفه و امثال آنها به وسیلهٔ آنها ستایشگری می نمایند-م.

معلوم می شود که خود ابن طیّ از شیخ شمس الدّین محمد عریضی،از سید حسن بن نجم الدّین،از سید عمید الدّین بن اعرج حسینی روایت می کرده است (۱).

شیخ کمال الدّین علی بن حمّاد ماهر واسطی

وی فاضلی دانشور و سراینده ای ماهر از بزرگان دانشوران ما و از مشایخ اجازهٔ ایشان است و صحیفه کامله سجّادیه و دیگر کتابها را از شیخ نجیب الدّین یحیی بن سعید حلّی روایت می کرده و شیخ شهید با یک واسطه از وی روایت داشته است.

پیش از این نام و نشان شیخ کمال الدّین ابو الحسن علی بن شیخ شرف الدّین حسین بن حماد بن ابی الخیر لیثی واسطی را نام بردیم و در آنجا بیان کردیم حقیقت آن است که کمال الدّین ابو الحسن و مترجم حاضر یکی هستند.

و پیش از این یادآوری شد که شیخ حسین بن شیخ کمال الدّین ابی الحسن علی بن جمال الدّین حمّاد بن ابی الحسین لیثی واسطی پدر یا جدّ مترجم حاضر است.

از اجازهٔ شیخ حسین بن علی فرزند مترجم حاضر،به شیخ نجم الدّین خضر بن محمّد بن نعیم مطارآبادی استفاده می شود که شیخ کمال الدّین از گروهی از علمای خاصه و عامه روایت می کرده است؛از جمله ایشان شیخ کمال الدّین میثم بن علی بحرانی، شارح نهج البلاغه است که در سال ۶۸۷ هجری به وی اجازه داده است تا کل آثار و مقروات و مسموعاتش و همچنین استجازه هائی را که در دیگر علوم داشته از وی روایت نماید و از ایشان است شیخ نجم الدّین محفوظ بن وشاح حلّی که سال ۶۸۲ هجری به وی اجازه داده است و از ایشان است شیخ نجم الدّین جعفر بن محمّد بن هبه اللّه بن نما ربعی و از ایشان است شیخ نجیب الدّین یحیی بن سعید حلّی رحمه اللّه علیهم اجمعین و از

۱- *) صورت این اجازه در مجلد اجازات بحار آورده شده است و تاریخ آن ۱۱ محرم الحرام سال ۸۸۴ هجری است و در صدر اجازه پس از مقدمه ای که اخذ اجازه را واجب تلقی کرده و به بزرگداشت فاضل میسی پرداخته می نویسد:و اجزت له ان یروی عنی عن الشیخ الفاضل زین الدّین ابو القاسم علی بن طی و سپس از آن به نام مشایخ او به همان صورت که مؤلف در بالا ایراد نموده اشاره کرده است-م.

اعلام عامه گروهی را در آن اجازه یاد کرده است.

مؤلف گوید:در یکی از مجموعه هایی که در اختیار من می باشد به قصاید غرّائی از علی بن حمّاد برمی خوریم که از حضرت مولی علی علیه السّلام ستایش و از دشمنان آن حضرت نکوهش نموده است و از ظاهر آن پیداست که مراد از علی بن حمّاد همین شیخ واسطی مترجم حاضر می باشد.

شیخ ابو تراب علی بن حمد بن سعد واعظ

شیخ منتجب الدّین در فهرست او را به عنوان یکی از اعیان فقها معرّفی کرده است.

شیخ علی بن حمزه طبرسی قمّی

وی از بزرگان متأخران و از فقهای اصحاب بوده است و گاهی شهید ثانی پاره ای از فتواهای او را در حاشیهٔ ارشاد نقل کرده است.حقیقت از نظر من آن است که وی با شیخ علی بن حمزه بن حسن طوسی که پس از این به نام او اشاره خواهد شد یکی می باشد و کاتبان،کلمه طوسی را به طبرسی تصحیف کرده اند.همچنین ممکن است مترجم حاضر با شیخ عماد الدّین طبری متحد بوده باشد زیرا فتواهای او هم در کتابهای فقها نقل شده است.از جمله شهید ثانی در رساله وجوب نماز جمعه تصریح کرده است که وی از جمله اعلامی است که قائل به وجوب عینی نماز جمعه در عصر غیبت بوده است و کتاب نهج العرفان الی سبیل الایمان را به وی نسبت داده است.

در تعقیب آنچه ذکر شد،به این نتیجه می رسیم که در باب القاب هم خواهیم گفت:شیخ عماد الدّین طبرسی و به احتمالی عینا همان عماد الدّین طبری است یعنی شیخ عماد الدّین ابو جعفر محمد بن ابو القاسم علی بن محمد بن علی طبری عاملی کحی معروف به عمی مؤلف بشاره المصطفی.بزودی در باب القاب خواهد آمد که شیخ عماد الدّین طبری و شیخ عماد الدّین طبرسی و شیخ عماد الدّین بن ابی حمزه و شیخ عماد الدّین طوسی و شیخ عماد طبری و شیخ عماد طوسی اسامی اعلامی است که مشترک بوده و در ذیل هریک از آنها مطالبی که لازم است ارائه خواهد شد.

شیخ نصیر الدّین علی بن حمزه بن حسن طوسی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فاضلی بزرگوار بود و آثاری دارد که آنها را علی بن یحیی خیاط روایت می کند (۱).

مؤلف گوید:گاهی گویند علی بن حمزه مترجم حاضر همان طبرسی است نه طوسی و مترجم حاضر همان بزرگواری است که فقهـای متأخر فتواهای او را در کتاب های فقهی یادآوری کرده انـد.از جمله شـهید ثانی نظریات او را در حاشـیه ارشاد متـذکر شده است.

و دیگر آنکه طبرسـی(بفتـح طـا و سـکون ب)برگردانیـده شـده(تفرش)است که نـام ناحیـهٔ معروفی است نزدیک به شـهر قم و گروهی از دانشـمندان از آن نـاحیه بـوده انـد.به گمـان من طبرسـی به طور کلی منسوب به تفرش یـاد شـده است نه منتسب به طبرس که از شـهرهای مازنـدران می باشد و گواه این مطلب کلام مؤلف تاریخ قم است که پیش از این ذیل احوال ابو منصور احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی مؤلف کتاب الاحتجاج،بدان اشاره کردیم اینک بدانجا مراجعه کنید (۲).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۸۶.

۲- *) مؤلف ذیـل احوال کتـاب احتجـاج پس از پـاره ای مطـالب ذیل کلمه طبرسـی و طبری می نویسـد: مؤلف تاریـخ قم که معاصـر با ابن عمید بوده است در تاریخ مزبور می نویسد:(طبر)معرب(تبر)است و ناحیهٔ معروفی است در اطراف قم که مشـتمل بر دهکده ها و مزارع بسـیاری است و این طبرسـی(احمد)و دیگر اعلام که به عنوان طبرسـی معروفند از مردم همین ناحیه بوده اند.سـپس از گفتار شهید ثانی گواه آورده که وی در حاشیه ارشاد،برخی از فتواها را به شیخ علی بن حمزه طبرسی قمی نسبت داده است یعنی از کلمه قمی برمی آید که وی از مردم تفرش قم بوده است و اضافه کرده دور نیست همچنان که مؤلف تاریخ قم گفته است،این عده،از مردم تفرش بوده اند و حاجتی نیست که طبری و طبرسی را از باب تغییر در نسب بدانیم. برای تحقیق در این موضوع می توان از تعلیقات مرحوم بهمنیار که در پایان تاریخ بیهق آورده است استفاده کرد-م.

باز گوید:بزودی نام و نشان شیخ اجل فقیه عماد الدّین ابو جعفر محمد بن علی بن حمزه بن محمد بن علی طوسی مشهدی مشهور به ابن حمزه و ابو جعفر ثانی و ابو جعفر متأخر مؤلف کتاب الوسیله در فقه در ضمن شرح حالش بیان خواهد شد.و دور نیست نصیر الدّین علی،مترجم حاضر پدر ابن حمزه مشار الیه بوده باشد.

ظاهرا نصیر الدّین طوسی یعنی مترجم حاضر،غیر از خواجه نصیر الدّین طوسی حکیم بنام است و همچنین غیر از نصیر الدّین عبد اللّه بن حمزه بن عبد اللّه بن حمزه بن حسن بن علی طوسی مشهدی است که استاد قطب الدّین کیدری است؛همچنین با مراجعه به مدارک معلوم می شود که وی از خویشاوندان او بوده است.

ملا نور الدّین علی بن حیدر علی قمی

وی فاضلی دانشور بود.و کتاب نهایه الآمال فی ترتیب خلاصه الاقوال فی علم الرجال از او است.وی در این کتاب،رجال علامه را به ترتیب کتاب رجال فاضل استرآبادی تدوین نموده است و من نسخه ای از آن را در هرات و نسخه دیگری را در محل دیگری دیده ام.مؤلف در آغاز این کتاب تعهد کرده است که در پایان این کتاب به یادآوری گروهی از متقدمان که علامه به ذکر آنها نپرداخته است و همچنین به یادآوری از فضلای نامداری که در طبقه علامه بوده اند و آنان که متأخرتر از وی بوده اند اشاره نماید،لیکن موفق نشده آنچه را که تصمیم داشته است از سواد به بیاض بیاورد و به اصطلاح پاک نویس کند زیرا در اواخر یکی از نسخه های آن کتاب دیده ام که چنین مرقوم داشته است:تعهدی که در آغاز این کتاب بر خود مقرر داشته بودم که در خاتمه به یادآوری از مشایخ و فضلای هم زمان خویش بپردازم و به این کتاب ملحق نمایم میسر نشد سبب آن این بوده است که دسترسی به کتابهای پیشینیان نداشته و گذشته از این به تألیفی دست پیدا نکردم که متکفّل احوال آنها بوده باشد،بنابراین چاره منحصر به آن بوده که احوال آنان را از متفرقاتی که از کلام قوم به دست می آورم،تهیه نمایم و از خلاف آمد عادت،تا حال که سال ۹۷۴ هجری است به جز سی و اندی اسم،به نام دیگری دسترسی پیدا نکرده ام و خدا نهایت

هر چیزی است (۱).

شیخ زین الدّین علی بن خازن حائری

پیش از این به عنوان شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن عزّ الدّین ابو محمد بن حسن بن شیخ شمس الدّین محمد خازن حائری،فقیه معروف به ابن خازن و شاگرد شهید اول نام برده شده است.

شیخ ابو الحسن علی بن خالد مراغی

وی از مشایخ شیخ مفید بوده است و خود او از ابو القاسم علی بن حسن کوفی (۲)و از ابو بکر محمد بن صالح سیلقی و از ابو الحسن علی بن عباس و از قاسم بن دلّال استفاده کرده است و این مراتب را از بشاره المصطفی محمد بن ابو القاسم طبری می توان مشخص کرد و ممکن است کسانی که وی از آنها روایت می کرده است از علمای عامه بوده باشند.

و گاهی از مترجم حاضر به ابو الحسن بن خالد مراغی تعبیر کرده اند و تعبیر آنان از وی به چنان نشانی،دلیل بر تعدد وی نمی باشد.

۱- *) همین مطالب را در الذریعه،ج ۲۴ [۱] متذکر شده است و از قرائن پیدا است که از اعاظم قرن دهم هجری بوده و در الذریعه وی را به نام منعل معرفی کرده است و در فهرست تحقیق مصادر کتاب ضیافه الاخوان مطبوع کتاب رجال قم را که از مصادر ضیافه الاخوان بوده از آثار او نام برده است و اضافه می کند تذکره مشایخ قم تألیف نور الدّین علی منعل در مطبعه حکمت به تحقیق مدرسی طباطبائی به طبع رسیده است-م.

۲- ۱) -در حاشیهٔ نسخهٔ مؤلف می نویسد:از بعضی از مواضع به دست می آید که او ابو القاسم حسن بن علی کوفی بوده است و از بعضی دیگر استفاده می شود وی حسن بن علی بن حسن کوفی که از اسماعیل بن محمد مزنی و او از جعفر بن مروان غزال روایت داشته است و ممکن است مراد از حسن بن علی کوفی همان حسن بن علی بن نعمان کوفی بوده است که در کتابهای رجال نام برده شده است.

امیر سید علی خطیب

وی از دانشوران هم عصر سلطان شاه تهماسب صفوی بوده و تا روزگار شاه اسماعیل ثانی سنّی صفوی و بلکه پس از او هم زنده بوده است.

خطیب با امیر سید حسین مجتهد عاملی کرکی هم زمان بوده و همراه وی با دیگر دانشوران آزار پادشاه سنی را متحمل شد.ما چگونگی آزاری را که آنان از سوی آن پادشاه بر خود هموار ساخته بودند در ذیل شرح حال سید حسین مذکور نیز متذکر شده ایم.

سید جلیل علی بن سید خلف بن سید عبد المطلب بن حیدر بن سید

محسن بن سید محمد ملقب به مهدی بن فلاح بن محمد بن احمد بن علی بن

احمد بن رضا بن ابراهیم بن هبه اللّه بن طیّب(طبیب)بن احمد بن محمد بن

قاسم بن ابی الطحان بن غیاث بن احمد ورع کریم بن امام موسی بن جعفر

الکاظم(صلوات اللّه علیهما)موسوی حسینی مشعشعی حویزی،حاکم

حویزه و معروف به سید علی خان،والی حویزه(هویزه)

سید علیخان و پدرش سید خلف از بزرگان دانشوران بوده اند و هر دو تمایلی به تصوّف از خود نشان می دادند و شرح حال پدرش پیش از این آورده شده است.او هم عصر با شیخ بهائی بوده است.سید علیخان از شاگردان شیخ عبد اللطیف بن علی بن ابی جامع می باشد.و او خود در یکی از آثارش نوشته است که شیخ عبد اللطیف از شاگردان شیخ بهائی بوده است.سید علیخان در روزگار ما درگذشته و فرزندان دختر و پسر زیادی از او بجای ماند.فرزندان او یکی بعد از دیگری تاکنون که سال ۱۱۱۷ هجری است به حکومت حویزه برقرار بوده اند و یکی از فرزندانش تا حدی که مناسب با استعداد او بوده است،به فراگرفتن دانش اشتغال ورزیده است.

و جمعی از فرزندان و نوادگان و خویشاوندانش در زدوخوردی که میان عربهای سرزمین حویزه و یکی از فرزندانش که هم اکنون حاکم حویزه است اتفاق افتاده،

به شهادت رسیده اند.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی دانشور و سراینده ای ادیب و بزرگوار بود.و آثاری در اصول و امامت و امثال این ها دارد.از جمله آثار او النور المبین در حدیث است که در چهار مجلد تدوین شده دیگری تفسیر قرآن است که آن هم در چهار مجلد تدوین شده است.دیگری خیر المقال در شرح قصیدهٔ مقصورهٔ خود اوست که این نیز در چهار مجلد به تحریر درآمده و مراتبی از ادب و نبوت و امامت را در آن جمع آوری کرده است.دیگری نکت البیان؛دیگری دیوان شعر که اشعار خوبی را از آثار طبع خود در آن گرد آورده است و همچنین اشعار نغزی به پارسی سروده است و امثال این ها از آثار دیگر او می باشد.

سید علیخان از اعلام معاصر ما می باشد و سید علیخان کبیر در کتاب سلافه العصر از وی به عظمت یاد کرده و اشعاری از طبع آزادهٔ او متذکر شده است.از سرایندگان معاصرش که بعضی از همشهریان خود او بوده اند،چکامه هائی در ستایش از او سروده اند.از اشعار اوست که در ضمن چکامه ای سروده است:

و لو لا حسام المرتضی أصبح الوری و ما فیهم من یعبد اللّه مسلما

و أبنائه الغر الکرام الاولی بهم انار من الاسلام ما کان مظلما

و أقسم لو قال الانام بحبّهم لما خلق الربّ الکریم جهنّما

و ما منهم الاّ امام مسوّد حسام سطا بحر طما عارض هما

-هرگاه شمشیر حضرت مرتضی علی علیه السّلام وجود نمی داشت،مسلمانی پیدا نمی شد که خدا را عبادت نماید.فرزندان پاکیزه گوهر او بودند که با اشاعه احکام نورانی اسلام همه تیرگیها را نابود ساختند.

-سوگند یاد می کنم هرگاه مردمان از محبت و ولایت اهل بیت دم می زدند، پروردگار کریم دوزخ را نمی آفرید.

-امامان از فرزندان او،آنهائی هستند که روی تیغ آخته را سیاه کرده و دریای خروشان را از موج انداخته و یا هر دوی آنها با نیروی الهی به معارضه برخاسته اند.

از قصائد اوست:

فافرغ الی مدح الامین فانّما لامانه البلد الامین أمین

و أخیه وارث علمه و وزیره و نصیره فی الحرب و هی زبون

و بنیه أقمار الهدی لولاهم لم یعلم المفروض و المسنون

-با فراغت خاطر به ستایش از پیغمبر اکرم(ص)اقدام کن.آن پیمبری که با صفت امانتداری الهی،سرزمین مکه را در امان خود نگهداری کرد.

-و برادر او وارث و وزیر او بود و او را در زدوخوردی که با دشمنان خود داشت و درحالی که در دست او خوار و ذلیل بودند یاری کرد.

-فرزندان پاکیزه گوهر او ماههای هدایت هستند که هرگاه وجود آنها در میان نبود فرمان واجب و مستحب او شناخته نمی شد.

و باز در چکامه ای گفته است:

و صیرت خیر المرسلین وسیلتی و ألزمت نفسی صمتها و وقارها

و عترته خیر الانام و فخرهم ابت أن یشق العالمون غبارها

-بهترین فرستادگان خویش را وسیله ای برای من قرار دادی و من بر خویشتن لازم دیدم که در برابر این وسیله سکوت کنم و کمال بزرگداشت را مراعات نمایم.

-بازماندگان او که بهترین مردم و موجب مباهات ایشان هستند به مرتبه ای نایل گردیده اند که جهانیان به گرد آنها نمی رسند.

باز فرموده است:

و صیّر وسیلتک المصطفی ال امین أبا القاسم المؤتمن

و صنو الرسول و من قد علا علی کتفه یوم کسر الوثن

و بضعته و امامی الشهید من بعد ذکری امامی الحسن

و بالعتره الغرّ أرجو النج اه فحبّهم لی او فی الجنن

-حضرت پیغمبر مصطفی(ص)را که امین خدا و ابو القاسم مؤتمن است وسیله خود قرار بده.

-همچنین داماد آن حضرت را که در روز فروریختن بتها از خانه کعبه،بر شانه آن وجود مبارک قدم نهاد.

ص:۱۱۰

-به همین نسبت پارهٔ تنش حضرت صدیقه کبری فاطمه زهرا(علیها آلاف التحیه و الثناء)و همچنین دو امام شهید حضرت امام حسن مجتبی و حضرت امام حسین سیّد الشهداء علیهم صلوات اللّه الملک الاعلی را.

-من آرزومندم از برکت خاندان پاک گوهر او از لغزش دنیا و عذاب آخرت رهائی یابم و امیدوارم از دوستی و ولایت ایشان محروم نگردم چه آنکه ولایت ایشان بهترین سپرها و نگهدارندهٔ هرگونه خطرها و ناراحتیها است.

مؤلف گوید:از آثار سید علیخان مجموعه ای است مشتمل بر مطالب ارزنده ای که آنها را در کتابهای چهارگانه خود که در پیش یادشده ،ایراد کرده است.خود سید مطالب یادشده را به انضمام مطالب ارزندهٔ دیگر،در آن مجموعه گرد آورده و به عنوان هدیه و ره آورد برای شیخ علی سبط شهید ثانی به اصفهان ارسال داشته است و من آن مجموعه را که دارای فوائد پسندیده و ارزنده ای بوده است در ضمن کتابهای شیخ علی(قدس سره) دیده ام.

و اما کتاب النور المبین را به منظور اثبات النّص بر امامت حضرت مولا ـ علی علیه السّلام تدوین و تألیف نموده است.آغاز تألیف آن در ماه ذیحجه سال ۱۰۸۲ هجری بوده است و در ماه ربیع الاول سال ۱۰۸۳ هجری،پایان یافته است.

و کتاب خیر المقال او در شرح چکامه هایی بوده است که خود در ستایش از پیمبر اکرم و اهل بیت طاهرین او سروده است.آغاز شروع این شرح،نیمهٔ ماه ربیع الاول ۱۰۸۷ هجری و پس از تألیف کتاب نور المبین است.و تاریخ فراغت آن در غره ماه شوال همان سال بوده است.این اثر که مشتمل بر ۱۰۶۳ بیت (۱)می باشد در چهار مجلد تدوین شده است.کتاب نکت البیان او مشتمل بر چندین باب است:باب اوّل در تفسیر آیات

۱- *) در قصص العلماء نوشته است هر بیت عبارت از پنجاه حرف است و طریق تعیین ابیات کتاب آن است که نخست حروف یک سطر را که از چند بیت تشکیل شده به نظر آورده سپس سطور صفحه را شمرده حاصل سطر در عدد بیت ضرب شده و در حاصل سطور همه کتاب ضرب کرده عدد ابیات بدست می آید-م.

قرآن و بیـان پـاره ای از غفلتهـا که برای مفسـران اتفاق افتاده است.باب دوم در شـرح احادیث مشـکلی که علماء به شـرح آنها پرداخته یا نپرداخته اند.از جمله:شـرح اسـماء الحسـنی است؛باب سوم در بیان گفتگوهایی که با علمای پیشـین و هم زمان خود راجع به مسائـل مختلفی داشـته است و ابواب دیگر آن کتـاب مربوط به گفتـار کوتاه و انـدرزهایی است که از سوی پیمبران و ائمه طاهرین و فضـلا و صوفیه در اختیار او درآمده است و همچنین مطالبی که در فنون ادبی از شاعران بزرگ به دست آورده و ایراداتی که بر آنهـا گرفته و پشتیبـانی هـایی که از ایشان نموده است.به دنبال این مطالب به یادآوری از فنون شـعر از غزل و ستایش و فخرآرائی و سوک سـرائی و دیگر از حکایات دلنشـین پرداخته است و مـدت پنج ماه از سال ۱۰۸۴ هجری به تألیف این کتاب اشتغال ورزیده است.اما تفسیر قرآن او به نام منتخب التفاسیر خوانده شده است و سبک او در تفسیر قرآن چنین بوده است که نخست گفتـار مفسـرانی را که آثار تفسـیریشان را در اختیار داشـته،از قبیل تفسـیر نیشابوری و تفسـیر کشّاف و تفسـیر قاضـی بیضاوی و تفسـیر مجمع البیان و تفسـیر عیاشی و تفسیر علی بن ابراهیم را مورد نظر قرار داده است؛سپس به تحقیقاتی از خود در ردّ نظریه های آنان و یا موضوعاتی را که آنان به آنها برخورد نکرده انـد پرداخته است.آغاز شـروع این تفسـیر در ماه جمـادی الآخره سال ۱۰۸۶ بوده است و به طوری که از ابتـدای همـان رسـاله به دست می آیـد:در مـاه ربیع الاـول سـال ۱۰۸۷ هجری به تفسیر سوره الرحمن رسیده است و من در حال حاضر نمی دانم به انجام ما بقی آن توفیق خواهم یافت یا خیر.

به گمان من اکثر تحقیقات سید نعمه اللّه شوشتری که از اعلام معاصر است،از آثار این سید عالی مقام اقتباس شده باشد (۱).

۱- *) سـید نعمت اللّه بـا این بزرگوار ارتباط بسـیاری داشت حتی در فتنـهٔ حسـین پاشای یاغی مـدت دو ماه در هویزه در خانه سید علیخان مهمان بود و سید هم کمال پذیرائی را از وی به عمل آورد و درخواست کرد تا در هویزه ماندگار شود؛لیکن سید درخواست او را اجابت نکرد.خود سـید نعمت اللّه در نور حب از انوار نعمانیه از وی کمال بزرگـداشت را به عمل آورده،آنجا که گویـد:وی عـالمی شاعر و ادیبی صالـح و پاکـدامنی پارسا بود و حکومت دیار عرب از قبیل هویزه و دیگر از شـهرهای آن نواحی را-

و اما دیوان او به نام خیر الجلیس و نعم الانیس موسوم می باشد.

بدیهی است جد اعلای سید علیخان،محمد بن فلاح(ملقب به مهدی)از شاگردان شیخ احمد بن فهد حلّی بوده است و ابن فهد رساله ای به نام او تألیف کرده است و در آن رساله سفارش هایی برای او کرده است.از جمله در آن رساله تذکر داده است که بزودی شاه اسماعیل صفوی ظهور خواهد کرد و این شخص همان کسی است که حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام در جنگ صفین پس از شهادت عمّار یاسر،پاره ای از پیش آمدهای آینده را اطلاع داده است از جمله،خروج چنگیزخان و ظهور شاه اسماعیل صفوی سرسلسلهٔ صفویان و همین معنی ایجاب کرد که ابن فهد مردم را به اطاعت از والیان هویزه که روزگار آن سلطان را ادراک می کردند دعوت نماید زیرا سلطان مزبور همان کسی بوده است که حضرت مولی از ظهور او خبر داده و همان کسی است

که بر مخالفـان چیره می شود و آئین حق جعفری را اشـاعه می دهـد و ما شـرح آن روایت و چگونگی آن رساله را در ترجمه جاماسب نامه که به پارسی نوشته ایم ایراد کرده ایم و کسی که خواهان تفصیل آن باشد بدانجا مراجعه نماید.

باز می گویـد:سـید محمـد بن فلاح ملقب به مهـدی و جد اعلای سـید مترجم در علوم غریبه مهارت داشـته است و مراتب این دسته از علوم را از استادش ابن فهد حلّی فراگرفته است.

سید محمد،قیام کرد و بر شـهرهای هویزه و نواحی آن استیلا پیدا کرد و آن سرزمین ها را به تصرف خویش درآورد و پس از او والی گری آن سـرزمین هـا در اختیـار فرزنـدانش درآمـد و هم اکنون نوادگـان او حکومت هویزه و نواحی آن را در اختیار خویش دارند.

حکایت ها و افسانه های سید محمد فراوان و پاره ای از آنها در میان مردم مشهور است.گاهی سید محمد را نسبت به غلو داده تا آنجا که به وی نسـبت بی دینی و بی اعتنائی به ضروریات دین داده و حتی گفته اند که وی ادعای الوهیت می کرده است.و می گوینـد این پیش آمد مربوط به اواخر حال او نبوده بلکه به مجردی که ظهور کرده این خلاف کاری ها از سوی وی انجام گرفته است (۱).

شیخ شهاب الدّین علی دانیالی نسوی برازی جهرمی

شهـاب الـدّین از دانشوران هم عصـر سـلطان شـاه تهمـاسب صـفوی بلکه از اکابر اعلام پیش از او بود.شـهاب الـدّین از مشایخ صوفیه و دانشمندی شاعر بوده و کتاب جواهر الادراج و زواهر الابراج از آثار او می باشد.وی این کتاب را که مشتمل است بر

۱- *) مؤلف سال وفات سید علیخان را متذکر نشده است چنانچه در پاورقی پیش از انوار نعمانیه نقل کردیم،سال وفات او را، ۱۰۵۲ یا ۱۰۵۸ ضـبط کرده که مسـلما هیچ کدام درست نیست زیرا تاریخ آخرین تألیف او که همان تفسـیری است که سید از وی یاد کرده،۱۰۸۷ هجری بوده که در این سال زنده بوده است و ممکن است ۱۰۸۵ بوده که به سال وفات نزدیک تر است و اشتباهی رخ داده است-م.

پاره ای از احادیث صحیحه نبویه که از ائمه طاهرین نقل شده است تألیف کرده و احادیث صحیحه را به حدیث محبت آل پیغمبر(ص)برگذار نموده است.و در این اثر چهل و هفت حدیث را تذکر داده است و خود او شرح فارسی بسیار خوبی هم بر آن نوشته است.

شهاب الدّین از شاگردان علاّمه دوانی و امیر غیاث الدّین منصور شیرازی بوده است.و جدش شیخ رکن الدّین دانیال هم که قبرش در فسای شیراز می باشد از مشایخ صوفیه روزگار خود بوده است.

هنگامی که شهاب الدّین در جهرم فارس می زیست گرفتار گفتگوی گروهی از مردم جهرم از حکومت ها و دیگر افراد بود و همین گرفتاری موجب شد تا شهاب الدّین از شهر جهرم فرار کند و از چنگال نااهلان رهائی یابد.سپس برای دومین بار به جهرم بازگشت و احادیث یادشده و شرح آنها را در آنجا به اتمام رسانید.

و از جمله کسانی که افتخار ارادتمندی او را در فسا یافته بودند امیر جلال الدّین احمد و امیر شمس الدّین شهریار بودند.

برای شرح احوال شهاب الدّین باید به کتابهای تاریخ و تذکره ها مراجعه کرد.شیخ جمال الدّین بن شیخ محمد که شاگرد شیخ شهاب الدّین می باشد،شرح حدیث آخر منضم به کتاب اربعین او را که حدیث محبت اهل بیت علیهم السّلام است از کتاب بیرون نویسی کرده و رساله ای فارسی به نام سلطان شاه تهماسب تدوین نموده است و در پایان آن چکامه مفصّلی در ستایش از رسول اکرم و جانشین به حق آن حضرت(صلوات اللّه علیهما)و اندرز به مؤمنان و مخلصان را به آن افزوده است و من آن شرح را در هرات دیده ام.

شیخ علی بن دقاق قمی

وی از دانشوران بزرگ هم عصر شیخ طوسی(ره)بوده است و به طوری که از مهج الدعوات سید بن طاوس برمی آید فرزندش محمد بن علی از وی روایت می کرده است و خود او از محمد بن احمد بن علی بن حسن بن شاذان قمی از شیخ صدوق روایت داشته است.

سید زین الدّین علی بن دقماق حسینی

وی از اجلهٔ علما و سادات روزگار خود بوده است و از آثار او کتاب نزهه العشاق در علم ادب است و کفعمی در کتاب فرج الکرب و فرح القلب از آن کتاب مطالبی را نقل کرده است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سید علی بن دقماق حسینی فاضلی شایسته بود و با دو واسطه از شهید اول روایت می کرده است.

مؤلف گوید:در اسم پدر مترجم حاضر اختلاف کرده اند و به حق نام پدرش دقماق(به ضم دال و سکون قاف و در آخر آن میم و الف و قاف)معرّب طخماق می باشد و دقمان تصحیف دقماق است.

مؤلف گوید:در ضمن یکی از سندهای اربعین شیخ بهائی چنین آمده است:

روایت شده است از شیخ محمد بن مؤذن،از سیّد اجلّ سند علی بن دقاق حسنی،از شیخ محمد بن شجاع قطّان،از شیخ جلیل فاضل مقداد بن عبد اللّه سیوری حلّی.

ظاهرا علی بن دقاق حسنی همان علی بن دقماق حسینی مترجم حاضر است که به اشتباه ناسخان،دقماق دقاق نوشته شده است.

و از اجازهٔ ابن مؤذن جزّینی،پسر عموی شهید اول که به شیخ علی بن عبد العالی میسی داده است معلوم می شود که ابن مؤذن یادشده از سید علی بن دقماق روایت می کرده و او از استادش شیخ محمد بن شجاع قطان از شیخ مقداد،از شهید اول(قدس سره) روایت داشته است و به حق دقاق حسنی و دقماق حسینی و دقاق هر سه نام یک شخص است و سخن در آن است که این کلمه بی سابقه را چگونه باید ضبط صحیح نمود،زیرا در نسخه امل الآمل دقمان و در اربعین شیخ بهائی دقاق و در اجازهٔ ابن مؤذن دقماق،که معرب طخماق است آورده شده است.

ازاین پس در ترجمه سید علی بن محمد بن دقماق شریف حسینی خواهد آمد که حقیقت آن است که مترجم حاضر و آتی هر دو یک شخص واحد هستند و در ضمن آن خواهیم فهمید که اختلاف نسخه ها در کلمه«دقماق»از تصرفات

اشتباهی ناسخان بوده است.

شیخ ابو الفرج علی بن راوندی

وی از بزرگان دانشوران بوده است.

شیخ نعمت اللّه بن خاتون عاملی در اجازه ای که برای سید بن شدقم نوشته است از خط شهید حکایت کرده است که در ذیل سند حدیث علی نوشته است:ابن نمای حلی، از ابو الفرج علی بن راوندی،از مرتضی بن داعی حسینی،از ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن احمد دوریستی از پدرش،از شیخ صدوق روایت کرده است.

مؤلف گوید:به گمان من شیخ ابو الفرج مترجم حاضر ظاهرا فرزند شیخ ابو الرضا فضل اللّه بن علی راوندی است که پیش از این به نام و نشان او به عنوان شیخ ابو الفرج علی بن ابی الحسین راوندی اشاره شده است.بنابراین هر دو عنوان متوجه شخص واحدی است.

شیخ ابو القاسم علی بن طیّ

شیخ معاصر در بخش دوم از امل الآمل می نویسد:ابن طی از فضلا بوده و محمد بن محمد بن محمد بن داود عاملی از وی روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید:ممکن است مراد از شیخ ابو القاسم همان ابن طیّ،فقیه معروف بوده باشد که از شیخ شمس الدّین عریضی روایت می کرده.

یادآوری می شود کسی که ابن طی از وی روایت می کرده و در صدر ترجمه به نام او اشاره شده،همان شیخ محمد بن مؤذّن جزّینی است که پسر عموی شهید اول می باشد

۱- *) شیخ محمد بن حرّ عاملی متوفی ۱۱۰۴ هجری کتاب امل الآمل را به طوری که خود در آغاز بخش اول می نویسد به دو بخش تقسیم نموده است،بخش اول مربوط به علمای جبل عامل و بخش دوم را اختصاص به دیگر اعلام داده است.در آغاز،هر دو بخش را به نام امل الآمل فی علماء جبل عامل نامیده و اظهار داشته ممکن است بخش اول را به نام اول و بخش دوم را به نام دوم نامید-م.

و حقیقت از نظر من آن است که مترجم حاضر همان شیخ علی بن طی فقعانی عاملی است که در ذیل به نام و نشان او اشاره خواهد شد.بنابراین مناسب آن بوده که شرح حال او را در بخش اول امل الآمل که ویژه علمای جبل عامل بوده است ایراد نماید.

یادآوری می شود ازاین پس شرح حال شیخ بزرگوار ابو القاسم علی بن علی بن جمال الدّین محمد بن طی را متذکر خواهیم شد و خواهیم گفت که شیخ ابو القاسم با مترجم حاضر و شیخ علی فقعانی یکی هستند و همچنین شیخ اجلّ محمد بن علی بن علی بن محمد بن طی یاد شده که فرزند سید بن طاوس در کتاب زوائد الفوائد مطالبی را از خط او نقل می کند،از اجداد عالی مترجم حاضر است و من خود مجموعه ای را به خط شریفش دیده ام که از جملهٔ آن،قواعد شهید بوده است که وی فوائد و تعلیقاتی را بر آن نگاشته و تاریخ کتابت آن ۸۴۷ هجری بوده است.

شیخ علی بن طی فقعانی عاملی

وی از بزرگان علمای عصر و فقهای دهر بوده است.

فقعانی از شیخ شمس الدّین محمد عریضی،از سید حسن بن ایوب،از سید عمید الدّین،از علاّمه حلّی روایت می کرده است و به طوری که از یکی از اجازات امیر شرف الدّین شولستانی و همچنین از اجازه ملا حاج حسین نیشابوری به ملا نوروز علی تبریزی استفاده می شود که شیخ شمس الدّین محمد بن مؤذّن جزّینی،عموزاده شهید اول از وی روایت می کرده است و حقیقت از نظر من آن است که شیخ علی فقعانی همان شیخ ابو القاسم علی بن طی یادشده می باشد.

چنانکه مشهور است فقعانی(با فاء مفتوحه و قاف ساکن و پس از آن عین بی نقطه مفتوحه و الف ساکن و در آخر نون)منسوب به فقعان است که یکی از دهکده های جبل عامل می باشد؛در عین حال به خط امیر شرف الدّین علی شولستانی در یکی از اجازاتش که برای شیخ فاضل تقی علی بن طی نوشته است،وی را عنقانی عاملی(یعنی با عین بی نقطه و سکون نون و پس از آن قاف و الف و نون و یای نسبت)معرفی کرده است.

شیخ ابو الحسن علی بن عبد الجبّار بن عبد اللّه بن علی مقری رازی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فقیهی صالح است.

مؤلف گوید:حقیقت آن است که وی فرزند شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبار است که شیخ ابو الفتوح رازی،مفسر نامی از وی روایت می کرده است و شیخ منتجب الدّین توسط ابو الفتوح از وی روایت داشته است.بنابراین شیخ ابو الحسن علی هم طبقه با ابو الفتوح رازی بوده است.

در طی مطالعات خویش،به خط شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبّار یادشده چنین یافتم که بر پشت تبیان شیخ طوسی مرقوم داشته بود:جزء هفتم تفسیر تبیان را تا سورهٔ لقمان فرزندم ابو القاسم علی بن عبد الجبار بر من قرائت کرد و به وی اجازه دادم تا تفسیر مزبور را از من و از مصنفش شیخ سعید ابو جعفر محمد بن حسن بن علی الطوسی رحمه اللّه علیه بهر طریقی که بخواهد و دوست داشته باشد روایت نماید و در هنگام قرائت او سید موفق ابو الفضل داعی بن علی بن حسن حسینی،که خدا هر دو را توفیق همیشگی ارزانی فرماید،به سماع تفسیر مزبور نایل آمده است.

مؤلف گوید:حقیقت آن است که مراد وی از فرزند مزبور مترجم حاضر است و اختلاف در کنیه قابل سهل انگاری است.

علی بن عبد الجبار بن فضل اللّه بن مسکنی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی صالح بود.

مؤلف گوید:پیش از این نام و نشان پدرش قاضی عبد الجبار را نوشتیم که از علما بوده است.

قاضی جمال الدّین علی بن عبد الجبار بن محمد طوسی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی از ثقات علما و موجّهان بود.و در کاشان می زیسته است.

شیخ معاصر در امل الآمل پس از مطالب یادشده اظهار داشته است:کنیهٔ جمال الدّین ابو الفتح بوده و شاذان بن جبرئیل از وی روایت می کرده است.

مؤلف گوید:ترجمه حال پدرش عبد الجبار طوسی و فرزندش قاضی رکن الدّین عبد الجبار بن علی را که از علما هم بوده است نگاشته ایم و همچنین پیش از این ذیل ترجمه قاضی زین الدّین ابو علی عبد الجبار بن حسین بن عبد الجبار طوسی نوشتیم که وی برادرزاده علی بن عبد الجبار طوسی است و ظاهر آن است که مراد از علی بن عبد الجبار مترجم حاضر بوده باشد.

یادآوری می شود از اجازهٔ شیخ محمد سبط شهید ثانی به ملا محمد امین استرآبادی به دست می آید که قاضی جمال الدّین علی بن عبد الجبار طوسی به توسط پدرش از شیخ طوسی روایت می کرده و شیخ فقیه ادیب لغوی متکلم راشد بن ابراهیم بحرانی از وی روایت داشته است.

شیخ زین الدّین علی بن عبد الجلیل بیاضی

وی از اعلام متکلمان بود و در دار النقابه ری می زیسته است.

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:بیاضی دانشوری پرهیزکار بود و با مخالفان مناظره می کرد و آثاری در اصول الدّین تألیف کرده است از آن جمله است:

الاعتصام فی علم الکلام؛الحدود و مسائل المعدوم و الاحوال.من این آثار را دیده ام و بخشی از آنها را بر وی قرائت کرده ام.

شیخ ظهیر الدّین علی بن عبد الجلیل نیلی

ازاین پس به عنوان شیخ ظهیر الدّین علی بن یوسف بن عبد الجلیل نیلی خواهد آمد وی از شاگردان شیخ فخر الدّین فرزند علامهٔ حلّی بوده و فاضلی دانشور و فقیهی متکلم و بزرگوار است.از آثار او کتاب منتهی السئول فی شرح الفصول می باشد که شرحی است بر کتاب الفصول خواجه نصیر الدّین طوسی که در اصول الدّین تألیف نموده و نسخهٔ کهنی از آن شرح در نزد ما موجود می باشد.

نیلی به کسر نون است...

شیخ ابو الفرج علی بن عبدانی بن حسین راوندی

وی فقیهی فاضل و از برجستگان علمای شیعه بوده است و از کتاب الیقین سید بن طاوس برمی آید که شیخ ابو السعادات اسعد بن عبد القاهر اصفهانی از وی روایت می کرده است و خود او از شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلّی شاگرد شیخ طوسی،از شیخ طوسی روایت داشته است.بنابراین شیخ ابو الفرج،مترجم حاضر هم طبقه با شیخ طبرسی و همتایان او می باشد.

مؤلف گوید:پیش از این به نام و نشان شیخ ابو الفرج علی بن حسین عبدانی راوندی اشاره کردیم و شخص یادشده همین مترجم حاضر است؛اگر اشتباهی رخ داده باشد مربوط به کاتب است.

سیّد حسیب نسیب علی بن عبد الحسین بن سلطان موسوی حسینی

وی فاضلی دانشور و بزرگواری عظیم الشان و فقیهی محدث بوده است و از پاره ای از تحقیقاتی که کفعمی بر کتاب کشف الغمه داشته است به دست می آید که مشار الیه از معاصران او بوده است زیرا به دنبال نام او«دام ظله»نوشته است و کفعمی در همان تعلیقات،کتاب دفع الملامه عن علی علیه السّلام فی ترکه الامامه را به وی نسبت داده و از آن نقل کرده است.

مؤلف گوید:کفعمی در کتاب فرج الکرب می نویسد که وی معاصر با او بوده است و فی مابینشان نامه های نظم و نثر ردّوبدل می شده و کفعمی در همان کتاب از وی و از کتاب دفع الملامه اش در ضمن ابیاتی یاد کرده است.

سید بهاء الدّین علی بن عبد الحمید حسینی نسّابه

بهاء الدّین معاصر شهید اول و از مشایخ حسن بن سلیمان حلّی شاگرد شهید بوده است و حسن بن سلیمان شاگرد شهید می نویسد:برای من سید جلیل بهاء الدّین علی بن

عبد الحمید حسینی دام فضله به سند خود از ابو عمرو کشّی روایت کرد.

پس از این،سید نقیب حسیب مرتضی ابو الحسین بهاء الدّین علی بن سید عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی نجفی نسّابه استاد ابن فهد حلّی را متذکر خواهیم شد.

از قرائن پیداست که وی جدّ سیّد زین الدّین است که ذیلا ایراد می شود.

سید اجلّ زین الدّین علی بن عبد الحمید حسینی نجفی

ازاین پس به عنوان سید علی بن عبد الکریم بن علی بن محمد بن علی بن عبد الحمید حسینی نجفی،شارح المصباح الصغیر خواهد آمد که فاضلی عالم و فقیهی محدث بوده است و آثار و تألیفاتی دارد.از جمله شرح مختصر مصباح المتهجد شیخ طوسی و شرح درایه اصول الحدیث و حواشی و تعلیقاتی بر خلاصه الرجال علامه حلّی و امثال این ها.

مؤلف گوید:شرح درایه الحدیث از آثار او بشمار نمی آید برای آنکه تألیف درایه الحدیث در میان شیعه از مستحدثات شهید ثانی بوده است و شهید هم سالها پس از او می زیسته است.

و حقیقت آن است که مترجم حاضر همان سید بهاء الدّین ابو الحسین علی بن عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی نجفی است که در آینده به نام و شرح حال او اشاره خواهد شد که استاد ابن فهد حلّی بوده است پس باید دقت کرد.و نسبت به جد هم شایع است.

یادآوری می شود شیخ ابراهیم قطیفی کتاب شرح مختصر النافع را به وی نسبت داده است و در رساله ای که در رد رساله شیخ علی کرکی که در حلّ خراج تألیف کرده بود می نویسد:سید فاضل کامل عالم عامل علی بن عبد الحمید حسینی(قدّس اللّه سرّه) در شرحی که برای نافع نوشته کاملا ـ از عهده برآمده است و ظاهرا آنچه مرقوم داشته است،از گفتهٔ استادش فخر المحققین بوده.او چنین یادآوری کرده است:گویند عراق مفتوح العنوه است که به دست مسلمانان فتح شده است بنابراین متعلق به همهٔ مسلمانان خواهد بود چنانکه سرزمین مزبور به فروش نمی رسد و وقف نمی شود و بخشیده نمی شود و در ملک دیگری درنمی آید زیرا حضرت امام حسن و امام حسین

علیهما السّلام همراه لشکر مسلمانان بودند و به اجازه حضرت علی علیه السّلام فتح شد و هم گویند عراق مفتوح العنوه نبوده است زیرا مفتوح العنوه به سرزمینی گفته می شود که در حضور امام یا نایب خاص او و یا به اذن امام فتح شود و چنانکه می دانیم هیچیک از آنها وجود نداشته است و حضور امام حسن و امام حسین علیهما السّلام در فتح عراق به حقیقت نپیوسته است بنابراین مفتوح العنوه نخواهد بود و امام(ع)هر امریه ای که اراده فرماید دربارهٔ آن صادر می فرماید؛علامه حلّی هم همین نظریه را در خصوص فتح عراق ایراد کرده است.

پایان آنچه شیخ ابراهیم قطیفی از شرح نافع سید علی بن عبد الحمید نقل کرده است.

مؤلف گوید:ممکن است علی بن عبد الحمید حسینی که قطیفی نظریه او را ایراد کرده است،مترجم حاضر باشد هرچند هم محتمل است شرح نافع از آثار سید علی بن عبد الحمید باشد که بزودی به شرح حالش اشاره می شود.

پس از چندی به مطلبی برخوردم که حکایتی را در شأن میمنه کتاب مختصر نافع محقق حلّی،از خط شیخ حسن بن شهید ثانی نقل نموده و ناقل آن حکایت را از کتاب رجال سید علی بن عبد الحمید یادآوری کرده و او همان حکایت را از استادش شیخ فخر الدّین نقل کرده است.

سید علم الدّین مرتضی علی بن سید نسّابه جلال الدّین عبد الحمید بن سید

نسّابه شیخ الشرف فخار بن معدّ بن فخار بن احمد بن محمد بن ابی الغنائم محمّد

حسینی موسوی حائری

فاضلی دانشور و کاملی بنام است و از پدرش سید عبد الحمید روایت می کرده است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سید علم الدّین مرتضی علی بن عبد الحمید بن فخار بن معدّ موسوی فاضلی فقیه بوده است.ابن معیّه از او،از پدرش،از جدّش فخار، روایت می کرده است و کتاب الانوار المضیئه در احوال حضرت مهدی(بقیه اللّه)از آثار او می باشد.

مؤلف گوید:به گمان من مترجم حاضر همان سیّد جلیل بهاء الدّین علی بن عبد الحمید حسینی است که شیخ حسن بن سلیمان شاگرد شهید اول از وی روایت می کرده و در کتاب خویش بدان اشاره نموده است؛علت اتحاد مزبور از چندین جهت است یکی آنکه سید مرتضی نسّابه بهاء الدّین علی بن عبد الکریم بن عبد الحمید حسنی نجفی است که ترجمه حالش خواهد آمد دیگری در اصل مطبوع نیامده است.

استاد استناد در فهرست بحار می نویسد:کتاب غیبت،منتخبی از کتاب الانوار المضیئه است که از آثار سید علی بن عبد الحمید حسنی است و کتاب دیگری نیز از کتاب السلطان المفرّج عن اهل الایمان تألیف سید یادشده استخراج و انتخاب شده است.

مؤلف گوید:از ظاهر کلام مجلسی که نوشته است«از آثار سید علی بن عبد الحمید»می باشد دلیل بر آن است که اصل الانوار از آثار بوده است نه آنکه کتاب غیبت از آثار او بوده باشد مرادش از«تألیف سید مذکور»آن است که کتاب السلطان المفرّج عن اهل الایمان از آثار سید است نه آنکه منتخبش هم از آثار او می باشد.

سید احمد بن علی بن حسین حسینی نسّابه شاگرد سیّد تاج الدّین بن معیّه حسنی نسّابه در کتاب الانساب ذیل نوادگان حضرت موسی بن جعفر علیه السّلام می نویسد:

عقب محمد عابد بن موسی الکاظم علیه السّلام منحصر به ابراهیم مجاب بوده است و عقب سید ابراهیم منحصر به سه فرزند است،محمد حائری و احمد قصری و علی که در سیرجان کرمان بوده است.

مؤلف انساب گفته است:استاد ما سید تاج الدّین(رضی اللّه عنه)اظهار داشته است که نوادگان سید محمد حائری سه تن بوده اند و فرزندان او عبارت اند از حسین شتتی و علی و احمد و ابو علی حسن و عقب حسین شتتی از ابو الغنائم محمد و میمون شیخی قصیر است و نوادگان ابی الغنائم آل شتتی و آل فخار است و از ایشان است.استاد ما علم الدّین مرتضی علی بن شیخنا جلال الدّین عبد الحمید بن شیخنا شمس الدّین فخار بن معدّ بن فخار بن احمد بن محمد بن ابی الغنائم یادشده و او هم،فرزند داشته است و آل نزار بنو نزار بن علی بن فخار بن احمد یادشده و آل ابی الحمد که حسین بن علی بن فخار بن احمد مذکور بوده باشد.

شهید اول در یکی از سندهای احادیث اربعین خود می نویسد:روایت می کنم از سید تاج الدّین ابو عبد اللّه محمد بن قاسم بن معیّه،از استادش سیّد جلیل نسّابه علم الدّین مرتضی علی بن عبد الحمید بن فخار موسوی،از پدرش از جدش از سید جلیل نسّابه جلال الدّین ابو علی عبد الحمید بن تقی حسینی،از سیّد امام ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن علی حسینی راوندی،از سید ابو القمقام ذو الفقار بن محمد بن معدّ حسنی،از شیخ جلیل صدوق ابو العباس احمد بن علی بن احمد بن عباس نجاشی کوفی،از شیخ ابو عبد اللّه احمد بن عبدون حافظ معروف به ابن حاشر...

مؤلف گوید:از این سند فائده هایی به دست می آید.

در این مقام سخن دیگر آن است که شهید ثانی در یکی از سندهایش که منتهی به صحیفه کامله می شود مرقوم داشته:از سید بن معیّه از گروهی،از جمله علم الدّین مرتضی علی بن عبد الحمید بن محمد،از پدرش عبد الحمید،از فخار بن معدّ.

اشکالی که در سند شهید ثانی به چشم می خورد و سخنی که باقی است آن است که نخست شهید ثانی جدّ سید علم الدّین مترجم حاضر را محمد معرفی کرده است و دیگر آنکه از ظاهر کلامش استفاده می شود که فخار از اجداد علم الدّین نبوده است و ممکن است مراد شهید ثانی علم الدّین دیگری باشد،زیراکه وی را به سیادت نستوده است لیکن من عالم دیگری را به این نام و نشان که در این درجه بوده باشد سراغ ندارم.

شیخ نظام الدّین ابو القاسم علی بن عبد الحمید نیلی

ازاین پس به عنوان علی بن محمد بن عبد الحمید نیلی که ابن فهد حلّی از وی روایت می کرده است نام برده خواهد شد و از یکی از اجازات استاد استناد به دست می آید که علی بن عبد الحمید از سید هم روایت می کرده است (۱).

در شهر اردبیل به نسخه ای از مختلف علامه دست یافتم که نیمی از آن کتاب را

۱- *) معلوم نیست مراد از سید کدام عالم است و از قرینه پیدا است که مراد وی سید رضی الدّین بن معبد حسینی است که پس از این طبق وعدهٔ مؤلف یادآوری خواهد شد-م.

دارا بود که همین بخش از آن کتاب را شیخ نظام الدّین به خط خود استنساخ کرده و در آخر آن چنین مرقوم داشته بود:از تعلیق این مقدار از کتاب که برای خود داشته آسوده خاطر گردید.العبد علی بن محمد بن عبد الحمید نیلی سال ۷۶۱ هجری.

و شیخ علی کرکی که بر پشت همان نسخه به خط خود نوشته بود این مجلد و دو مجلد بعد از آنکه مشتمل بر همگی مختلف الشیعه است،به خط شیخ امام عز الدّین عبد الحمید نیلی است و ظاهرا مرادش مترجم حاضر بوده باشد،زیرا نسبت به جد شایع است و تعدد لقب هم متعارف و لفظ«علی بن»از قلم شیخ علی(قدس سره)افتاده است.

از آغاز غوالی اللئالی ابن جمهور احسائی و منابع دیگر معلوم می شود که ابن فهد هم از مترجم حاضر روایت می کرده است و در همان کتاب در ضمن معرفی از او چنین اظهار داشته است:از ابن فهد،از شیخ امام فاضل دانشور و فقیه پارسا نظام الدّین علی بن عبد الحمید نیلی،از فخر الدّین فرزند علامه.

و به طوری که از اجازه ابن فهد برمی آید شیخ علی بن محمد بن عبد الحمید نیلی از گروهی دیگر از اعلام از جمله سید رضی الدّین بن معبد حسینی و سید شمس الدّین محمد بن ابی المعالی حسینی روایت می کرده است.

و از اجازه ای که صهیونی به شیخ علی میسی دانشور بنام داده است استفاده می شود که شیخ عزّ الدّین بن عشره هم از شیخ نظام الدّین علی بن عبد الحمید نیلی مترجم حاضر،از شیخ فخر الدّین بن علامه روایت داشته است.

و از اسانید اربعین استاد استناد(قدس سره)به دست می آید که شیخ علی بن عبد الحمید مترجم حاضر از شهید اول هم روایت می کرده است.

و روایت نیلی از شهید دور از حقیقت نمی باشد،زیراکه اتفاق افتاده است دانشورانی که در یک درجه باشند از یکدیگر روایت می کرده اند.

شیخ فرج اللّه در کتاب رجال خود در باب القاب می نویسد:نیلی(به کسر نون و سکون یاء و کسر لام)منسوب به نیل است که نیل فروش باشد و بنا به ضبط اول منسوب به نیل است که نام چند محل می باشد از جمله نام دو دهکده است در کوفه و نام شهری

است واقع در میان بغداد و واسط و رود نیل که یکی از رودهای چهارگانه است سیحون و جیحون و فرات و نیل باشد.

و نیل نام رنگ مشهوری است،که از عصارهٔ برگ درخت عظلم می گیرند به این طریق که برگ مزبور را در آب گرم ریخته به حال خود می گذارند.پس از آنکه ته نشین کرد آب را از روی آن برداشته ته مانده را خشک می کنند و این همان رنگ نیلی معروف است.

شگفت اینجاست که برای مترجم حاضر و دیگر دانشورانی که به نیلی معروفند، ترجمه و شرح حالی نقل نکرده اند.

در قاموس گوید:نیل به کسر نون رود مصر است و در کوفه نیز نهری است به نام نیل (۱).

مطرزی در کتاب المغرب گوید:نیل نام رودی است در مصر و همچنین نام رودی است در کوفه.

سید داماد(قدس سره)در حاشیهٔ کتاب اختیار رجال کشّی مرقوم داشته است:در کوفه نهری است به نام نیل و این نهر را به واسطهٔ آنکه از میان دهکده ای به نام نیل می گذرد نیل گفته اند.

مؤلف گوید:بنا به تصریح برخی از اعلام و مورّخان،مترجم حاضر و دیگر دانشورانی که به نام نیلی شناخته شده اند،منتسب به قریه ای هستند به این نام که نزدیک به کوفه و در اطراف شهر حلّه واقع شده است.بنابراین گمان برخی که اظهار داشته نیلی منسوب به نیل مصر است،بی اساس می باشد.

۱- *) در قاموس می نویسد:نیل(رنگ مخصوص)طبعا سرد است و در آغاز کار از هرگونه ورمی جلوگیری می کند و هرگاه به اندازه چهار جو از آن را با آب مخلوط کنند و بیاشامند از فشار خون و شدت ورمها مانع می شود و از شورش عشق پیش از رسوخ در باطن عاشق،ممانعت می کند و از کلف و بهق (سپیدی هائی که در پوست بدن ظاهر می گردد)جلوگیری می کند و خون حیض را قطع می نماید و از ریزش موی سر جلوگیری می کند و از سوزش آتش می کاهد و یک درهم از آنکه همراه با گلاب آشامیده شود مانع وحشت و اندوه و سنگ کوب قلب می شود-م.

شیخ ابو الحسن علی بن عبد الرحمن

شیخ منتجب الدّین گوید:وی دانشوری صنعت کار بوده است و کتاب فضائل اهل بیت از آثار او می باشد.

مؤلف گوید:بنابراین وی از معاصران شیخ طوسی یا از متأخران او می باشد.

شیخ ابو الحسن علی بن عبد الرحمن بن عیسی بن عروه جرّاح قنانی کاتب

وی از بزرگان دانشوران بوده که هم زمان با شیخ صدوق می زیسته است بنابراین اتحادی با مترجم پیشین ندارد.

اصحاب رجال در کتابهای خود از وی نام برده اند و ابو الفرج محمد بن علی بن یعقوب بن اسحاق بن ابی قره کاتب قنانی از وی روایت می کرده است.

نجاشی در رجال خود گفته است (۱)...

ابن طاوس در جمال الاسبوع چنین نوشته است:علی بن عبد الرحمن بن عیسی، گفت:حدیث کرد ما را حسین بن سلیمان بن منصور،گفت حدیث کرد برای ما احمد بن حامد بن یحیی قنانی،گفت حدیث کرد برای ما محمد بن جعفر،گفت حدیث کرد برای ما احمد بن سهیل وراق،گفت حدیث کرد برای ما عبد اللّه بن داود،گفت حدیث کرد برای ما ثابت بن حمّاد از مختاری در آمل،از انس بن مالک،از پیغمبر اکرم(ص)تا به آخر حدیث...

و در چندین موضع از همان کتاب سند حدیث چنین ارائه شده است علی بن عبد الرحمن بن عیسی قنانی گفت حدیث کرد ما را حسین بن سلیمان بن منصور قنانی،

۱- *) در نسخه مطبوع این کتاب،گفتهٔ نجاشی را ایراد نکرده است او در رجال خود می نویسد: ابو الحسن علی بن عبد الرحمن بن عیسی بن عروه بن جراح قنانی کاتب،مردی پاکیزه اعتقاد و کثیر الحدیث و صحیح الروایه بوده است.ما بخشی از کتابهای او را در خانه ابو طالب بن مبهم که شیخی از بزرگان اصحاب رحمهم الله بوده است خریداری کردیم و خود او آثاری داشته است از جمله کتاب نوادر الاخبار و کتاب طرق خبر الولایه و امثال این ها و سال ۴۱۳ هجری درگذشته است-م.

گفت حدیث کرد برای ما محمد بن حامد بن یحیی قنانی،گفت حدیث کرد برای ما محمد بن سری(سدی)بن سهل بزاز،گفت حدیث کرد برای ما علی بن داود قنطری، گفت حدیث کرد برای ما عبد الرحمن بن بشیر،گفت حدیث کرد برای ما ابو مورد،از سلیمان بن هشام،از ابن عمرو ابو هریره،از پیغمبر اکرم(ص)تا آخر حدیث...

ملا علی رضا شیرازی مشهور به تجلّی

وی فاضلی سراینده و از معاصران است،شعر پارسی را نیکو می سروده و تجلّی تخلص می کرده است.

تجلّی در آغاز کار مراتب علمی را از استاد محقق(آقا حسین خوانساری) فراگرفته است،سپس به دیار هند رفته و در مراجعت از هندوستان به بلاد ایروان (۱)آمده و در اصفهان اقامت گزیده و کارش بالا گرفته است و در روزگار پادشاه زمان ما مورد توجه خاصهٔ وی قرار گرفت تا آنجا که به تدریس مدرسه مادر (۲)انتخاب شد سپس به جهاتی که جای یادآوری آن نمی باشد،از تدریس در آن مدرسه استعفا کرده و منعزل شد و به حج بیت اللّه رهسپار شد.پس از مراجعت از حج به شیراز رفت و در آنجا رحل

۱- *) بلاد ایروان اشتباه است و مراد ایران است و در نسخه مطبوعه ایروان آورده شده است که اشتباه چاپی است-م.

۲- **) در آثار ملی اصفهان می نویسد:مدرسه مادر یا مدرسه مادر شاه همان مدرسه چهارباغ است که از بهترین مدارس بنا شده در ایران می باشد.این مدرسه از بناهای شاه سلطان حسین صفوی است که سال ۱۱۱۹ به اتمام رسیده است و به آن مدرسهٔ سلطانی هم گفته اند و از آنجا که مادر شاه سلطان حسین سرای فتحیه و بازارچه بلند را وقف این مدرسه کرده که منافع آن به مصرف طلاب این مدرسه برسد،آن را مدرسه مادر شاه گفته اند و هرگاه تجلی سال ۱۰۸۵ هجری فوت کرده باشد باید در حدود ۳۴ سال پیش از بنیاد آن مدرسه،درگذشته باشد بنابراین در سال او اختلاف است و با توجه به سال بنیاد مدرسه مزبور و سالهای یادشده در الذریعه و امثال آن،۱۰۸۵ یا ۱۰۹۵ درست نیست مگر اینکه مراد از مدرسه ما در مدرسه دیگری باشد.ضمنا معلوم می شود مراد از«سلطان ما»که مؤلف اظهار داشته است،شاه سلطان حسین می باشد-م.

اقامت افکند و اندک زمانی زیست کرد و همان جا در سال ۱۰۸۵ هجری درگذشت.

حکایات و افسانه های بی سابقهٔ او زیاد است خدای متعال ما و او و دیگر مؤمنان را بیامرزاد.

از آثار او رساله ای است در منع از نماز جمعه در روزگار غیبت که به پارسی تألیف کرده و در پایان آن پاره ای از ملحقات را که در ردّ بر رساله ملاـ محمد باقر خراسانی (محقق سبزواری)بوده،که نماز جمعه را واجب عینی می دانسته،و به پارسی تألیف شده،اضافه نموده است و در حقیقت ملحقات مزبور رسالهٔ دیگری بوده است که در منع از نماز جمعه تألیف نموده است.

و ملا محمد گیلانی معروف به ملا محمد سراب رساله ای در ردّ رسالهٔ ملا علی رضا مترجم حاضر،به پارسی تألیف کرده و ادلّه او را با نیروی هرچه تمام تر رد کرده است.

و از آثار او تفسیر قران کریم است که به پارسی نوشته است و تفسیر مهم و بی سابقه ای می باشد و دیوان شعر ارزنده ای به پارسی تهیه کرده و رساله ای در امامت به نام سفینه النجاه که رسالهٔ مفصلی است در هند تألیف نموده است (۱).

۱- *) از آثار او معراج الخیال می باشد که مثنوی مختصری است و در هند به طبع رسیده و حاشیه ای به پارسی بر حاشیه ملا عبد اللّه نوشته است که همراه با آن به طبع رسیده و مورد استفاده طلاب منطق می باشد شرح حال و بخشی از آثار نظمی او در تذکره ها آورده شده است از جمله نصرآبادی که معاصر با او بود می نویسد:ملا علی رضا تجلی از کدخدازادگان اردکان شیراز بوده و به زیور فضائل نفسانی و کمالات روحانی آراسته بود.در مجلسی که به سخن می پرداخته فحول علما قدرت دم زدن نداشته اند.وی مردی پرهیزکار و محترز از منهیات شرعی بوده است.روزی به من می گفت برفرضی که آشامیدن شراب مباح باشد ارتکاب آن از مثل ما جماعت هم نامناسب بود.در اوائل تحصیل به اصفهان آمده از محضر آقا حسین خوانساری بهره ور می شد.پس از آن به هند رفته و به تعلیم ابراهیم خان فرزند علی مراد خان اشتغال ورزید و مورد توجه وی و دیگر از امیران هند قرار گرفت.در مراجعت از هند به ایران آمد در سال ۱۰۷۲ شاه عباس ثانی یکی از محال اردکان را در اختیار او گذارده و او بیشتر از اوقات را به همراه شاه عباس می گذرانید و اخیرا در اصفهان ماندگار شده و به بحث و تدریس می پردازد از اشعار اوست: از اضطراب کار مهیا نمی شود سیل از دویدن است که دریا نمی شود

و از آنجا که مترجم حاضر در شهرهای ایران و هند از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشد نام او را در این کتاب آورده ام،در غیر این صورت باید از او در ردیف سرایندگان یاد می کردیم و انصاف آن است که وی ملک الشعرا می بود و ریاست این گروه را برعهده می داشت زیرا سروده هایش از لطیف ترین و جالب ترین اشعار است.

سیّد اجلّ قاضی شاه مظفر الدّین علی بن شاه محمود انجوی شیرازی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار بود و برادر صدر کبیر امیر ابو الولی شیرازی انجوی است و برادر فاضل دیگری هم به نام شاه ابو محمد داشته که در باب کنی از وی یاد خواهیم کرد و همگی این برادران از دانشوران روزگار شاه تهماسب صفوی بوده اند.

قاضی مظفر الدّین مترجم حاضر،از فضلای دار الملک شیراز بشمار می آمده است و در روزگار شاه تهماسب منصب شیخ الاسلامی شیراز را عهده دار گردیده و وکالت املاک شخصی شاه را متعهد می شد که پس از چندی به اتفاق شاه محمد خدابنده صفوی از شیراز به قزوین که در آن هنگام دار السلطنه و پایتخت بوده است رفته و در آنجا به منصب قاضی عسکری می پرداخته است.

مؤلف تاریخ عالم آرا مراتب مزبور را متذکر شده و اشاره کرده شاه مظفر الدّین در پیشگاه سلطان محمد صفوی از موقعیت خاصی برخوردار بود و سلطان هم شفقت خاصی نسبت به وی اظهار می داشت.

رئیس بدر الدّین علی بن زرّینکم زینوآبادی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی صالحی دین دار بود.

ص:۱۳۱

سیّد عالم علی بن زهره حسینی علوی حلبی

وی پدر ارجمند سید عز الدّین ابو المکارم حمزه بن علی معروف به ابن زهره حلبی است.

علی بن زهره که پـدر عز الـدّین است از بزرگان دانشوران حلب بوده است و از پدرش زهره حلبی یادشده ،روایت می کرده و فرزندش سـید عز الدّین از وی روایت داشـته است و سـند روایت مزبور را یکی از فضـلا به خط خود از قول شیخ سدید الدّین یوسف پـدر علاّمه حلّی مرقوم داشـته است و شـیخ محمـد بن جعفر مشـهدی هم در مزار کبیرش به سـند مزبور تصـریح نموده است.

کفعمی در اواخر کتـاب فرج الکرب و فرح القلب می نویسـد:سـید عالم علی بن زهره حسـینی(طاب ثراه)کتابی در تغایر به نام آداب النفس تألیف کرده است.

مؤلف گویـد:مراد از تغـایر صـنعتی است که در اصـطلاح علمـای بـدیع شـهرت داشـته و آن را برخی از بـدیعیها به نام تلطیف خوانده اند.

تغایر صـنعتی است که ناظم یا ناثر با لطافت خاصـی از چیزی ک ناپسند است ستایش کند و یا از چیزی ک ستایش شده است نکـوهش نمایـد چنـانچه حضـرت مولی علی علیه السّـلام بهمین روش از دنیـا سـتایش و نکوهش فرموده است و همچنین امثله دیگر (۱).

۱- *) در ابدع البدائع می نویسد:تغایر صـنعتی است که متکلم بر وجه لطیفی مدح کند آنچه را که نزد عموم نکوهیده است یا مـدح کنـد آنچـه را که در نزد دیگران سـتوده است و بعضـی این صـنعت را دو قسم کرده اند.تحسـین مـا یسـتقبح و تقبیـح ما یستحسن.سپس بـه شواهـدی از ابیـات عربی پرداخته و پس از آن از فارسـی شاهـد آورده از جمله شـرف جهـان قزوینی گفته اسـت: هسـت صـد منّت به جـان از غیبت بـدگو مرا چـون به این تقریب می آرد بیـاد او مرا خاقـانی گفته است: زر چیست جز آتش فشـرده خاکی بیمار بلکه مرده لعل ار چه شراره ای است خوشرنگ خونی است فسرده در دل سنگ مرد از پی لعل و زر نپوید طفل است که سرخ و زرد جوید

بـدیهی است سـید علی بن زهره مترجم حاضـر و پـدرش زهره و فرزندانش یحیی و حمزه و دیگر خاندانش،همگی از بزرگان دانشوران حلب بوده اند.

شیخ علی بن زهره عاملی جبعی

وی در امل الآمل گوید:علی بن زهره فاضـلی عالم و شایسـته بوده است و به طوری که از رساله ابن العودی معلوم می شود ابن زهره از شاگردان شهید ثانی می باشد.

قاضی تاج الدّین علی بن زید حسینی آبی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی از فقها بوده است.

شیخ واعظ ابو الحسن علی بن زیرک قمی

منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فاضـلی فقیه و محدّثی کثیر الروایه بود مراتب فقهی را از فقیه امیر کابن ابی اللحیم در قزوین فراگرفته است.

شیخ معاصـر در امل الآمل پس از نقل کلام منتجب الدّین می نویسد:شـیخ ابو الحسن به رشـید الدّین ملقب بود و از حسین بن علی زینوآبادی روایت می کرده است.

مؤلف گویـد:مرادش از حسـین زینوآبادی یادشده شـیخ ابو عبد اللّه حسـین بن علی بن ابی سـهل زینوآبادی است که سـید بن زهره به واسطه حسن بن حسین بن حاجب از وی روایت می کرده است.

شیخ علی بن زین الدّین بن محمّد بن حسن بن زین الدّین شهید ثانی عاملی

جبعی

شیخ معاصـر در امل الآمل می نویسد:وی فاضـلی سـراینده و ادیبی معاصر بود و مراتب علمی را از عمویش و دیگران فراگرفته است و تا این تاریخ در اصفهان زیست دارد (۱).

۱- *) سید صدر(قدس سره)در تکمله می نویسد:شیخ علی که از نوادگان شهید ثانی است کتاب-

مؤلف گوید:شخص فاضلی را به دین نام و نشان در شهر اصفهان که معاصر با ما باشد نشناخته ام و گویا مراد شیخ معاصر از مترجم حاضر شیخ علی معروف به شیخ علی کوچک یا شیخ علی(صغیر)بوده باشد لیکن شیخ علی کوچک دارای این درجه و مقام نبوده است که شیخ معاصر وی را بدانها ستوده است.آری شیخ معاصر آشناتر به آن چیزی است که مرقوم داشته است.

شیخ علی بن سعد بن ابی الفرج خیّاط

(۱)

وی فاضلی عالم و محدثی پرهیزکار و اندرزگو بود.به خط کهن یکی از فضلا که از فهرست شیخ محمد بن علی حمدانی قزوینی نقل کرده بود،نام او را به طرزی که ما نوشتیم نوشته است و او را به فضل و علم و وعظ و پرهیزکاری و عبادت ستوده و اضافه کرده کتاب جامع الاخبار از آثار او می باشد.

لیکن آنچه را که وی اظهار داشته،دوگونه اشکال دارد.۱-جامع الاخبار از آثار محمد بن محمد شعیری است و خود او در فصل تقلیم اظفار(ناخن گرفتن)به نام خویش اشاره کرده است و ما حقیقت این موضوع را در ذیل ترجمه اش خواهیم نوشت مگر اینکه بگوئیم ممکن است مترجم حاضر هم کتابی به نام جامع الاخبار داشته باشد و مؤیّد

۱- ۱) -کلمه خیاط(دوزنده)و حناط(حنوطفروش)با یکدیگر اشتباه می شود بهمین مناسبت در پاورقی از نسخه مؤلف که به خط او بوده نقل کرده ممکن است خیاط با خاء نقطه دار و یای تحتانی باشد نه حناط با حاء بی نقطه و نون بعد از آن.

این احتمال آن است که در ترجمه شعیری خواهیم نگاشت که نسخه های جامع الاخبار متعدد است و ممکن است یکی از آنها از آثار مترجم حاضر بوده باشد.

اشکال دوم:حمدانی یادشده مؤلف فهرستی نمی باشد و ما کتابی به این نام از وی سراغ نداریم آری او راوی کتاب رجال فهرست شیخ منتجب الدّین می باشد؛در عین حال ممکن است او هم کتاب فهرستی داشته باشد،پس مطالب مربوط به آن را در محل خودش یادآور خواهیم شد در انتظار باش.

در هر حال مترجم حاضر علی بن یحیی خیاط که شاگرد ابن ادریس باشد نخواهد بود.

شیخ امام عماد الدّین ابو الفرج علی بن شیخ امام قطب الدّین ابی الحسین

سعید بن هبه اللّه راوندی

شیخ منتجب الدّین در فهرست نوشته است وی فقیهی موثق بود.

مؤلف گوید:ما بقی نسب او را در شرح حال پدرش یاد کردیم.

عماد الدّین فرزند فاضلی داشته است به نام شیخ برهان الدّین ابو الفضائل محمد بن شیخ عماد الدّین علی و دو برادر بافضیلت هم داشته است به نام شیخ امام ظهیر الدّین ابو الفضل محمد بن قطب راوندی و شیخ امام شهید نصیر الدّین ابو عبد اللّه حسین بن قطب راوندی.

ابن جمهور لحساوی در آغاز غوالی اللئالی می نویسد:اینجا طریق دیگری است و طریق مزبور آن است که روایت می کند شیخ محمد بن نما از شیخ ابو الفرج علی بن شیخ قطب الدّین ابی الحسین راوندی،از پدرش از سید مرتضی بن داعی،از جعفر دوریستی،از شیخ صدوق.

مؤلف گوید:مراد ابن ابی جمهور از شیخ ابو الفرج مترجم حاضر است و پیش از این ذیل شرح حال سید حیدر بن محمد حسینی مؤلف کتاب غرر الدرر یادآوری شد که سید حیدر،از شیخ علی بن سعید بن هبه اللّه راوندی روایت می کرده است و مراد از شیخ علی راوندی مترجم حاضر است.

و از فتح الابواب ابن طاوس به دست می آید که شیخ محمد بن نما و شیخ اسعد بن عبد القاهر نیز از شیخ عماد الدّین علی(که مترجم حاضر است)روایت می کرده اند و او از پدرش قطب راوندی روایت داشته است و ابن طاوس هم به واسطه آن دو از وی روایت می نماید.

شیخ جلیل علی بن سکون

پس از این از او به عنوان شیخ ابو الحسن علی بن محمد بن محمد بن محمد بن علی بن محمد بن محمد سکون حلّی که معروف به ابن سکون است یادآوری خواهد شد.

شیخ جمال الدّین یا شیخ کمال الدّین علی بن سلیمان بحرانی

وی فاضل کامل صمدانی و حکیم عالم ربانی و استاد میثم بحرانی و از معاصران خواجه نصیر طوسی است.

علامه حلّی در خلاصه گفته است معظم له از علوم عقلیه و نقلیه باخبر بوده و از قواعد حکما اطلاع دقیق داشته و آثار برجسته ای تألیف نموده است (۱)(۲).

شیخ حسن(صاحب معالم)در اجازه اش می نویسد:از آثار او که مشاهده کرده ام یکی مفتاح الخیر است که در شرح دیباچهٔ رسالهٔ الطیر شیخ ابو علی سینا بوده است.

دیگری شرح بر قصیدهٔ ابن سینا است که دربارهٔ نفس و حالات آن سروده است.از این

۱- ۱-توصیفی را که مؤلف از خلاصه الاقوال علامه دربارهٔ شیخ علی نموده است در خلاصه موجود نمی باشد و ممکن است در اجازهٔ ابناء زهره از وی چنین توصیفی کرده باشد.

۲- *) آری در اوائل اجازهٔ ابناء زهره مرقوم فرموده است و من ذلک جمیع ما صنفه الشیخ السعید جمال الدّین علی بن سلیمان بحرانی(قدس اللّه روحه و نور ضریحه)و رواه و قرأه و اجیز روایته عنی عن ولده الحسین عنه(ره)و هذا الشیخ کان عالما بالعلوم العقلیه عارفا بقواعد الحکماء له مصنّفات جیده در انوار البدرین نوشته علامه حلی در رسالهٔ مجزائی که همراه با اجازه ابناء زهره نوشته است او را عارف به قواعد حکما ستوده است و از او به توسط فرزندش حسین روایت نموده است-م.

شرح به خوبی می توان فهمید مترجم حاضر مصداق جملاتی است که علامه حلّی در حق او مرقوم داشته است بلکه بالاتر از آن هم استفاده می شود.

شیخ معاصر در امل الآمل پس از نقل کلام علامه و شیخ حسن صاحب معالم اظهار داشته است:علامه حلی به توسط فرزندش حسین بن علی بن سلیمان،از پدرش علی بن سلیمان همگی آثار او را روایت کرده است.

مؤلف گوید:گاهی علامه حلی از کمال الدّین بن میثم بحرانی و نیز از شیخ علی بن سلیمان روایت می کرده است.به طوری که از آغاز غوالی اللئالی ابن ابی جمهور احسائی به دست می آید،شیخ علی بن سلیمان از شیخ کمال الدّین بن سعادت بحرانی روایت می کرده (۱).

باز اظهار داشته است:در کتابخانه موقوفه قسطنطنیه روم شرح قصیده ابن سینا را که از آثار شیخ علی بوده است دیده ام و از تراوشات افکار او معلوم می شود که شیخ علی در همان پایه از دانش بوده که علامه او را توصیف نموده است.

شیخ حسن(قدس سره)نوشته است:قصیدهٔ مزبور همان قصیده ابن سینا است و شرح مزبور به نام المنهج المستقیم علی طریقه الحکیم موسوم می باشد.

مطلع قصیدهٔ ابن سینا این است:

هبطت الیک من المحل الارفع ورقاء ذات تعزّز و تمنّع

شیخ ابو علی حدّ اکثر مطالب حکمت را در این قصیده مندرج ساخته است و گروهی دیگر علاوه بر شیخ علی از حکمای عامه و خاصه آن قصیده را شرح کرده اند

۱- *) شیخ سلیمان ماحوزی در فهرست علماء بحرین می نویسد:شیخ سعید نحریر شیخ علی بن سلیمان سزاوی که منسوب به سزه یکی از قراء بحرین می باشد،از شاگردان کمال الدّین ابو جعفر احمد بن علی بن سعید بن سعادت بحرانی است و در جای دیگر از آن فهرست نوشته است.دربارهٔ موقعیت علمی کمال الدّین ابو جعفر همین بس که مانند حکیم محقق جمال الدّین علی بن سلیمان بحرانی شاگرد او می باشد.در انوار البدرین می نویسد:شیخ علی بن سلیمان استاد ابن میثم بحرانی است و قبرش در سزه بحرین است.از جمله آثارش الاشارات در حکمت است و شرح رساله قصیده روح ابن سینا که از آثار اوست در نزد ما موجود می باشد و شرحش دقیق و نیکوعبارت است-م.

و ما در ضمن دو بخش از کتاب حاضر به بخشی از آن شروح اشاره خواهیم کرد (۱).

شیخ علی رساله العلم و دیگر مسائل تابعهٔ آن را که از آثار استادش شیخ کمال الدّین ابو جعفر احمد بن علی بن سعید بن سعادت بحرانی بوده است،برای خواجه نصیر طوسی ارسال داشت و به وی التماس کرد تا آن رساله را شرح کند و به توضیح مسائل مشکله آن اقدام نماید خواجه نصیر درخواست وی را پذیرفت و رساله علم را تشریح کرده برای او بازپس فرستاد و پاره ای از موارد آن را مورد انتقاد قرار داد و حق مطلب را آن چنان که باید ادا کرد.شیخ علی همان رساله و شرح را در ضمن رسالهٔ مستقلی گرد آورد که در حال حاضر معروف است و نسخه های چندی از آن در اختیار ما می باشد و شیخ علی بن سلیمان در پایان آن رسالهٔ مفرده،خود را این چنین معرفی کرده است:شیخ کمال الدّین ابو الحسن علی بن سلیمان بحرانی،و این معرفی دلیل بر مغایرت این شخص و مترجم حاضر نمی باشد.

خواجه نصیر در آغاز شرح رساله العلم در ستایش از علی بن سلیمان چنین نوشته است:أتانی کتاب من الجناب الکریم السیدی السندی العالمی العاملی الفاضلی المفضلی المدققی المحققی الجمالی الکمالی ادام اللّه جماله و قدّس کماله الی الداعی الضعیف محمد الطوسی المحروم اللهیف.

شیخ علی بن سلیمان بحرانی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی فقیه و بزرگواری شایسته و از معاصران بشمار می آید.

مؤلف گوید:ظاهرا این مترجم غیر از شیخ علی بن سلیمان یادشده می باشد و این که شیخ معاصر وی را به فضیلت و فقاهت و بزرگواری ستوده است،به عهدهٔ خود او

۱- *) همین قصیده را حکیم متأله حاج ملا هادی سبزواری(قدس سره)ترجمه و شرح کرده و در کتاب اسرار الحکم که از آثار آن حکیم است آورده شده است-م.

می باشد زیرا من او را نمی شناسم و از چگونگی حال او اطلاعی ندارم (۱).

سید علی بن سلیمان حسینی

وی از دانشوران روزگارش بوده است و من اجازهٔ او را که برای یکی از شاگردانش که بر پشت کتاب الغره در منطق،تألیف فرزند سید شریف نوشته است، دیده ام و تاریخ آن اجازه سال ۹۷۵ هجری بوده است.بنابراین مشار الیه از دانشوران دولت صفویه بوده است پس احوال او را از تواریخ صفویه به دست آورید.

شیخ علی بن سودون عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فقیهی فاضل و شایسته و پارسا بوده و از مراتب عربیت بهرهٔ وافی داشت و از معاصران است.در اولین حجی که در سال ۱۰۵۷ هجری اتفاق افتاده بود همراه ما بود و دو سال پس از آن به دست مخالفان به شهادت رسید رحمه اللّه علیه.

سیّد قوام الدّین علی بن سیف النّبی بن منتهی حسنی مرعشی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی صالحی دین دار بوده است.

شیخ علی بن سیف بن منصور

وی از بزرگان دانشوران متأخر بوده است.

پیش از این از دانشوری به نام شیخ علم بن سیف بن منصور یادآوری شده،مناسب است این دو تن به یکدیگر اشتباه نشوند.

۱- *) ممکن است مراد از وی شیخ علی بن سلیمان شاگرد شیخ بهائی و معروف به ام الحدیث باشد و آثار چندی دارد و در سال ۱۰۶۴ هجری وفات یافته و شرح حال او در لؤلؤه البحرین و انوار البدرین آمده است-م.

مولانا علی بن شاه محمود بافقی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی صالح و پارسائی معاصر بود آثار چندی دارد از جمله منهاج الفلاح،راجع به اعمال سال و کتاب مجمع المسائل،در فقه که کتاب طهارت و صلات آن به پایان رسیده است و جامع فروع و ادله و اقوال و احادیث شریفه بوده است.

مؤلف گوید:کتاب منهاج الفلاح را که در اعمال سال می باشد،به پارسی تألیف نموده است و کتابی معروف و مورد استفاده همگان است و در آن کتاب از کتابهای چندی،از جمله مجمع الدعوات که ممکن است از آثار تلّعکبری باشد نقل نموده است.

ملا بافقی پس از شیخ بهائی می زیسته است،زیرا او در کتاب منهاج الفلاح خود که در اعمال سال تدوین شده است،از مفتاح الفلاح شیخ بهائی نقل کرده است.

بافقی(به فتح باء یک نقطه و الف ساکن و فا و قاف)منسوب به بافق است که از قصبه های کرمان بشمار می آید و هم اکنون آباد و معروف است (۱).

شیخ ابو القاسم علی بن شبل بن اسد وکیل

وی از بزرگان علماء و معروف به ابو القاسم بن شبل و ابن شبل وکیل می باشد و از

۱- *) در فرهنگ معین می نویسد:بافق یکی از بخشهای شهرستان یزد واقع در مشرق آن شهرستان و مرکز آن قصبهٔ بافق که در صد کیلومتری شهر یزد واقع شده است و از اعمال کرمان به حساب می آید. سراینده معروف کمال الدّین وحشی بافقی از مردم آن سرزمین است در اواخر روزگار شاه اسماعیل صفوی در بافق متولد شد و از آنجا به یزد رفته و چون اکثر اوقات در یزد می گذرانیده به یزدی شهرت پیدا کرده بود و گاهی او را به مناسبت اینکه بافق از اعمال کرمان است کرمانی هم گفته اند مثنوی شیرین و فرهاد و ناظر و منظور و خلد برین و دیوان شعر از آثار اوست و شاعری نغزگفتار و شوریده حال بوده و سال ۹۹۱ هجری درگذشته است ترکیب بندهای او معروف است. از اوست: هرآن دل را که سوزی نیست دل نیست دل افسرده غیر از آب و گل نیست -

بزرگان مشایخ نجاشی و شیخ طوسی بشمار است و از ظفر بن حمدون که در تعدیل وی اختلاف است روایت می کرده است.

علمای رجال در کتابهای خود عنوان خاصی برای او مقرر نداشته اند لیکن نجاشی در ضمن نام برداری از ظفر بن حمدون اظهار داشته است:کتاب شرح حال ابو ذر را که از آثار ابن حمدون بوده است نزد ابو القاسم علی بن شبل بن اسد قرائت کرده است ۱.

شیخ طوسی در فهرست در ضمن معرفی ابراهیم بن اسحاق احمری می نویسد:

خبر داد به من کتابها و روایت های او را ابو القاسم علی بن شبل بن اسد وکیل،گفت اطلاع داد به من از آنها ظفر بن حمدون بن شدّاد بادرانی ۲.

شیخ طوسی در رجال خود در باب آنهایی که از ائمه علیهم السّلام روایت نکرده اند،در ضمن یادآوری از ظفر بن حمدون می نویسد:خبر داد از او به ما و ابن شبل وکیل ۳.

بار دیگر شیخ طوسی در کتاب امالی در ضمن سند حدیثی اظهار داشته است:این حدیث بر ابو القاسم بن شبل قرائت می شد و من هم سماع می کردم.در جای دیگر از همان کتاب می نویسد:این حدیث در خانه ابو القاسم بن شبل بن اسد وکیل واقع در محل ربض بغداد در باب محول در ماه صفر سال ۴۱۰ هجری بر ابو القاسم قرائت می شد و من هم آن را سماع می کردم.وی گفت:حدیث کرد ما را ظفر بن حمدون بن احمد بن

شـداد بادرائی در محل بادرای در ماه ربیع الآخر در سال ۳۴۷ هجری و باز ابو القاسم گفته حـدیث کرد ما را ظفر بن حمـدون بن احمد،از ابراهیم بن اسحاق احمر...

مؤلف گوید:پیداست که ابن شبل وکیل و ابو القاسم بن شبل که شیخ در کلام خود آورده است،شخص واحدی بوده است.

و ظاهرا کلمه وکیل صـفت پدرش شبل است و احتمال دارد شبل از وکلای ناحیه مقدسه حضرت ولی عصر(عج)بوده باشد.در عین حال در کتابهای رجال نام و نشانی از وی نمی باشد تا اطلاعی از چگونگی زندگی او داشته باشیم.

یادآوری می شود علامه حلی در پایان اجازهٔ ابناء زهره ابن شبل،مترجم حاضر را در ردیف مشایخ شیخ طوسی نام برده است.

ملاـ نظام الـدّین قرشـی در نظام الاقوال می نویسـد:ابو القاسم علی بن شـبل بن اسـد وکیل از اعلامی است که علمای رجال در کتابهـای خود از وی نـام نبرده انـد.و تنها شـیخ طوسـی در فهرست خویش در معرفی ابراهیم بن اسـحاق احمر از وی یاد کرده اسـت و شـیخ از او روایت می کرده و خـود او از ظفر بن حمـدون روایت می نمـود و همین سـند هم در معرفی ظفر،یـاد شـده است.

سید امیر شرف الدّین علی شولستانی نجفی

پیش از این به عنوان سـید امیر شـرف الـدّین علی بن حجه اللّه بن شـرف الـدّین علی بن عبـد اللّه بن حسـین بن محمّـد بن عبد الملك تا به آخر نسبش،یادآوری شده است.

شیخ علی بن شهرآشوب بن ابی نصر بن ابو الجیش سروی مازندرانی

وی فاضلی دانشور و کثیر الروایه و پدر ابن شهرآشوب فقیه معروف است.

و به طوری که فرزندش ابن شهرآشوب در کتاب المناقب اظهار داشته است:

پدرش علی از شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی و از شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبّار بن علی مقری رازی روایت می کرده است و هر دوی ایشان از شیخ طوسی روایت داشته اند.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ علی بن شهرآشوب فاضلی دانشور بود

و فرزندش محمد از وی روایت می کرده و فقیهی محدّث بوده است.

مؤلف گوید:به طوری که از پاره ای از مواضع از جمله اجازهٔ شیخ حسین بن علی بن حمّاد لیثی واسطی به شیخ نجم الدّین خضر بن محمد بن نعیم مطارآبادی و از اجازات دیگر برمی آید علی بن شهرآشوب از پدرش شهرآشوب روایت می کرده است.

شیخ علی بن شهیفنه حلّی

وی فاضلی دانشور و شاعر بشمار می آمده و ممکن است از معاصران ابن فهد حلّی بوده باشد.

هفت فقره چکامهٔ او را که در سوگ حضرت امام حسین علیه السّلام سروده بود، ضمن مجموعه ای در اردبیل دیده ام و آن مجموعه به خط شیخ محمد بن علی بن حسن جباعی عاملی شاگرد ابن فهد یاد شده بوده است.

ممکن است با توجه به معنای شهیفنه این کلمه منتسب به مادر بوده باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:شیخ علی شهیفینی(شفیهنی)حلّی شاعری ادیب و بافضیلت بوده و مدایح بسیاری در ستایش از امیر المؤمنین و دیگر از ائمه طاهرین علیهم السّلام سروده است از آن جمله:

یا روح أنس من اللّه البداء بدا و روح قدس علی العرش العلّی بدا

یا عله الخلق یا من لا یقارب خی ر المرسلین سواه مشبه أبدا

یا من به کمل الدّین الحنیف و للا یمان من بعد و هن میله عضدا

یا صاحب النّص فی خم و من رفع ال نبی منه علی رغم العدی عضدا

أنت الذی اختارک الهادی البشیر أخا و ما سواک ارتضی من بینهم أحدا

أنت الذی عجبت فیک الملائک فی بدر و من بعدها اذ شاهدوا أحدا

مولای دونکها بکرا منقحه ما جاورت غیر مغنی حله بلدا

دقت فراقت لذی علم و ینکر مع ناها البلید و لا عقب علی البلدا

-ای روح دلنشین که از سوی خدا بر جهانیان ارزانی گردیده ای و ای روح پاکیزه که بر عرش خدای بزرگ ظاهر شده ای.

-ای کسی که علت اصلی آفرینش موجودات جهان هستی بوده و ای کسی که جز تو دیگری شباهت به بهترین رسولان نداشته و جز تو دیگری همتای او نبوده است.

-و ای کسی که دین اسلام به ولایت تو به کمال رسیده و ایمان به خدا پس از آن که از سوی مخالفان رو به سستی نهاده،به محبت تو سر بر استواری برداشته.

-ای کسی که در روز غدیر خم ولایت تو تصریح شد و ای کسی که پیغمبر در آن روز برخلاف انتظار مخالفان بازوی تو را به دست گرفت و تو را بر فراز دست خود بالا برد.

-و ای کسی که پیغمبر تو را برای برادری خویش برگزید و حاضر نشد از میان دیگران برادری برای خود اختیار نماید.

-تو آن کسی هستی که فرشتگان را در روز جنگ بدر به شگفتی درآوردی و همچنین از زورمندی تو در روز جنگ احد به تعجب درآمدند.

-ای آقای من قصیدهٔ بکری در ستایش تو سرودم که در شهر حلّه جز برای تو برای دیگری سزاوار نیست و جز تو از دیگری اظهار بی نیازی ندارد.

-آری دانشمند می داند چه گفتم و به غیر از انسان کندذهن و ناشایست کسی حقیقت آن را انکار نمی نماید (۱).

ملا شرف الدّین علی شیفتگی

وی از بزرگان دانشوران روزگار خود بوده و آغاز دولت شاه اسماعیل اول صفوی را هم دریافته است.

از تاریخ حسن بیک روملو استفاده می شود که ملا شرف الدّین از شاگردان ملا محیی الدّین و ملا قوام الدّین گلباری بوده است و از آثار او تفسیر آیات الاحکام و شرح محرر است.

ممکن است محرر از آثار ابن فهد یا شافعی باشد.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۰.

و از آثار او شرح ارشاد است که شاید مراد ارشاد علامهٔ حلّی باشد.

ملا شرف الدّین سال ۹۰۷ هجری یعنی یک سال پس از جلوس شاه اسماعیل صفوی درگذشته است (۱).

مؤلف گوید:ملا قوام الدّین یادشده استاد امیر صدر الدّین محمد شیرازی است که صدر الدّین فن کلام و دیگر از علوم را از وی استفاده کرده است و ممکن است قوام الدّین پدر ملا همام الدّین باشد که استاد علامه دوانی می باشد.

سید علی بن صائغ

پیش از این از وی به عنوان سیّد علی بن حسین بن محمد بن محمد حسینی مشهور به صائغ جزّینی عاملی نام برده ایم.

شیخ اجل شیخ علی صبح عاملی ساکن در شهر یزد

وی از فقیهان روزگار شیخ بهائی است و در هنگام جهانداری شاه عباس کبیر صفوی می زیسته است و گروهی از دانشوران از محضر او استفاده کرده اند از آن جمله ملا محمد باقر بن ملا زین العابدین بن امیر علی کوهبنانی است.

و ملا محمد باقر در یکی از رساله هایش از وی به کمال فضیلت و دانشمندی و فقاهت و پرهیزکاری توصیف کرده است و از قرائن پیداست ملا محمد باقر در شهر یزد منصب شیخ الاسلامی را برعهده داشته و حکایتی با شاه عباس داشته که نقل محافل است.

و من در کتاب امل الآمل به شرح حال او دست نیافتم و ممکن است در مواضع

۱- *) به طوری که از تاریخ سلاطین صفویه به دست می آید:شاه اسماعیل صفوی در اوائل سال ۹۰۶ هجری که مطابق با«مذهبنا حق»بوده قیام کرده و سال ۹۰۷ در قزوین به تخت سلطنت جلوس کرده است بنابراین مراد مؤلف از جلوس وی که ملا شرف الدّین یک سال پس از آن درگذشته است قیام وی بوده نه جلوس بر تخت سلطنت-م.

دیگر از این کتاب به طرز دیگری یادآوری شده باشد (۱).

سید رضی الدّین علی بن طاوس حسنی

ازاین پس به عنوان سیّد رضی الدّین ابو القاسم یا ابو موسی یا ابو الحسن علی بن سید سعد الدّین ابو ابراهیم موسی بن جعفر بن محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن محمد ملقب به طاوس تا آخر نسبش ذیل ترجمه مؤلف اقبال و امثال آن از کتاب های دیگر خواهد آمد.

ملا غیاث الدّین علی طبیب

وی دانشوری بافضیلت بوده و از طبیب های ماهر روزگار شاه اسماعیل اول صفوی و شاه تهماسب صفوی بشمار می آید.

کتاب کشف الاسرار در بیان خواص ادویه مفرده و مرکبه از آثار اوست و این کتاب را که کتابی بزرگ و پرفائده است بنا به پیشنهاد شاه اسماعیل تألیف کرده است و به طوری که خود در آغاز این کتاب اظهار داشته پیش از آن کتاب دیگری در ادویه مفرده تألیف نموده است.

پیش از این به نام ملا غیاث الدّین علی بن کمال الدّین حسین طبیب که شاگرد امیر سید حسین مجتهد بوده اشاره کردیم و حقیقت آن است که مترجم حاضر همان ملا غیاث الدّین یاد شده است.

حسن بیک در تاریخ خود از وی یاد کرده و از او بی اندازه تمجید نموده و اظهار داشته:ملا- غیاث الدّین از کمال علم و معرفت برخوردار بوده و چنین گفته:در سال ۹۸۲

۱- *) در تکمله امل الآمل از وی نام برده است و نام پدرش را صبیح ثبت کرده و اظهار داشته از بلاد جبل عامل کوچ کرده و در یزد ساکن شده و در روزگار شاه عباس شیخ الاسلام یزد بوده و گروهی از علما از وی استفاده کرده اند و از فقهائی است که در احکام شرع مورد توجه خواص و عوام بوده و معاصر با شیخ بهائی است-م.

هجری شاه تهماسب به بیماری سختی دچار شد چنانکه کار سلطنت مختل گردید و امرای دولت و ارکان مملکت به مشقت افتادند ملا غیاث الدّین به معالجه او اقدام نمود و شاه تهماسب از این بیماری مهلک رهائی پیدا کرد و پس از دو سال به همان بیماری درگذشت.

شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن طراد مطارآبادی

پیش از این با عنوان شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن احمد بن طراد مطارآبادی از او یاد شده است.

شیخ علی بن عبد الصمد تمیمی سبزواری

ازاین پس به عنوان شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد نیشابوری سبزواری تمیمی خواهد آمد و احتمال تعدد هم دارد.

شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد نیشابوری تمیمی

به عنوان شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد بن محمد بن[...]نیشابوری تمیمی سبزواری یادآوری خواهد شد.

شیخ بهاء الرؤساء ابو الحسن علی بن عبد الصمد بن محمد کردوحینی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی شایسته بوده است.

شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصّمد بن محمد نیشابوری تمیمی سبزواری

وی دانشوری بافضیلت و محدثی معروف بوده و به توسط سید ابو البرکات علی بن حسین علوی خوزی از شیخ صدوق روایت می کرده.

از کتاب مناقب ابن شهرآشوب و قصص الانبیاء قطب راوندی و از آغاز سند برخی از نسخه های غیبت و عیون اخبار الرضا صدوق و چندین موضع دیگر معلوم

می شود که ابن شهرآشوب توسط یکی از دو فرزندانش محمد و علی از مترجم حاضر روایت داشته است و پس از این هم ضمن شرح حال از دو فرزندش به روایت مزبور اشاره خواهد شد.

بنابراین شیخ ابو الحسن مترجم حاضر،همدرجهٔ با شیخ طوسی و سید مرتضی بوده است و برای دیگر احوال او از مصادر دیگر باید استفاده کرد (۱).

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد نیشابوری تمیمی عالمی بافضیلت بود و ابن شهرآشوب از وی روایت داشته و دور نیست این شخص با تمیمی سبزواری پیش یادشده متحد باشد بلکه ظاهر هم همین است (۲).

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:شیخ علی بن عبد الصمد تمیمی سبزواری فقیهی دین دار و از ثقات علماء و از شاگردان شیخ ابو جعفر بوده است.

از نظر من حقیقت آن است که مترجم حاضر با تمیمی سبزواری متّحد می باشد.

به طوری که قبلا گفتیم از کلام شیخ معاصر به دست می آید که ابن شهرآشوب از علی بن عبد الصمد بدون واسطه روایت می کرده و حال آنکه چنین نیست بلکه ابن شهرآشوب به توسط یکی از دو فرزندش از وی روایت داشته و ممکن است اشتباه شیخ معاصر ازآن جهت بوده که نام یکی از دو فرزندش شیخ ابو الحسن علی بن ابی الحسن علی بن عبد الصمد می باشد.و علی بن عبد الصمد هم به این فرزند اطلاق می شده و هم ممکن است نسخه برداران لفظ یکی از دو علی را اسقاط کرده و موجبات اشتباه شیخ معاصر را فراهم کرده باشند.

شیخ ابو الحسن سه فرزند دانشور و بافضیلت به نامهای محمد و علی و حسین داشته و نواده ای فاضل به نام شیخ علی بن محمد و دیگری به نام شیخ امام رکن الدّین

۱- ۱-در نسخهٔ مؤلف آمده است:پس از این به ترجمه شیخ سعید علی بن محمد بن محمد بن علی بن حسین بن عبد الصمد تمیمی اشاره خواهد شد.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۲. [۱]

محمد بن حسین داشته که به چگونگی حال آنها به طور مستقل اشاره خواهیم کرد.

مؤلف گوید:در کتاب مهج الدعوات ابن طاوس و دیگر کتاب ها ذیل سند حرز معروف حضرت جواد الائمه علیه السّلام چنین دیدم:شیخ علی بن عبد الصمد گفته است که خبر داد به ما شیخ فقیه ابو جعفر محمد بن ابی الحسن رحمه اللّه عموی پدرم، گفت خبر داد به ما ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن احمد بن عباس دوریستی،گفت خبر داد به ما پدرم،از فقیه ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه،و خبر داد به من جدم، گفت خبر داد به ما پدرم فقیه ابو الحسن رحمه اللّه،گفت خبر دادند به ما گروهی از اصحاب ما رحمهم اللّه که از ایشان است سید ابو البرکات و شیخ ابو القاسم علی بن محمد معاذی و ابو بکر محمد بن علی معمری(عمری)و ابو جعفر محمد بن ابراهیم بن عبد اللّه مدائنی،همگی گفتند خبر داد به ما ابو جعفر محمد بن علی بن حسین قمی رحمه اللّه (صدوق بن بابویه)،گفت خبر داد به من پدرم گفت خبر داد به من علی بن ابراهیم بن هاشم از جدش،گفت خبر داد به من ابو نصر همدانی،گفت خبر داد به من حکیمه دختر حضرت محمد بن علی بن موسی بن جعفر یعنی حضرت جواد علیهم السّلام تا به آخر حدیث.

و محتمل است بلکه ظاهرا علی بن عبد الصمد در سند ابن طاوس مترجم حاضر باشد نه فرزندش علی بن ابی الحسن علی بن عبد الصمد زیرا به طور اختصار از فرزندش تعبیر به علی بن عبد الصمد شده است.

یادآوری می شود شیخ حاضر از بزرگان اصحاب ما است و یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ در ذیل شرح حال عده ای از مشایخ ما می نویسد:از ایشان است شیخ علی بن عبد الصمد که روایت می کند از فقیه ابو جعفر محمد بن علی بن عبد الصمد،از جعفر بن احمد بن عباس دوریستی،از پدرش محمد(احمد)یادشده ،از ابو جعفر محمد بن عبدویه(بابویه)قمی و نیز روایت می کند،از شیخ حسن بن علی بن یقطین،از پدرش.

مؤلف گوید:نسخه رساله نارسا و مشتمل بر پاره ای از تحریفات است و گذشته از این،کلام او از وجوهی چند بیرون از نظر نمی باشد.وجه اول...

ابن طاوس در مهج در اسناد حرز حضرت صادق علیه السّلام چنین نوشته است:

علی بن عبد الصمد از عموی پدرش محمد بن علی بن عبد الصمد،از جعفر بن محمد دوریستی،از پدرش از صدوق محمد بن بابویه و گفت خبر داد مرا جدم،از پدرش علی بن عبد الصمد،از محمد بن ابراهیم کاشی مجاور در مشهد رضوی،از صدوق از پدرش.این سند بیرون از تأمل نمی باشد...

و باز در مهج ذیل سند حرز حضرت فاطمه زهرا(علیهما السّلام)گفته است:

علی بن محمد بن عبد الصمد،از جدش از فقیه ابو الحسن از سید ابو البرکات علی بن حسین حسنی از صدوق محمد بن بابویه از حسن بن محمد بن سعید از فرات بن ابراهیم...

از کتاب بشاره المصطفی تألیف محمد بن ابی القاسم طبری نسب مترجم حاضر چنین به دست می آید:شیخ ابو الحسن بن عبد الصمد بن محمد تمیمی و نیز استفاده می شود معظّم له از پدرش عبد الصمد روایت می کرده و فرزندش ابو جعفر بن علی بن محمد از وی روایت داشته است و ابو القاسم طبری یادشده به توسط فرزندش محمد یادشده از وی روایت می کرده است.

و از کتاب فرائد السمطین حموینی عامی معاصر با علامه،از نسب او به نوعی یاد کرده است که ما هم آن را در ضمن ترجمه احوال فرزند مترجم حاضر و نواده اش حسین بن محمد ایراد کرده و اظهار نظر لازم را نموده ایم.

ابن طاوس در کتاب مهج در ذیل سند حرز حضرت امام صادق(علیه السّلام) چنین نقل کرده است:شیخ علی بن عبد الصمد رحمه اللّه گفته است حدیث کرد مرا شیخ فقیه عموی پدرم ابو جعفر محمد بن علی بن عبد الصمد رحمه اللّه،گفته است حدیث کرد مرا شیخ ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن احمد بن عباس دوریستی،گفت خبر داد به من پدرم،گفت خبر داد به ما شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی و باز حدیث کرد مرا جدم گفت خبر داد به من پدر فقیهم ابو الحسن علی بن عبد الصمد رحمه اللّه،گفت خبر داد به من ابو جعفر محمد بن ابراهیم بن نبال کاشی مجاور در مشهد رضوی علی ساکنه الصلاه و السّلام،گفت خبر داد به من شیخ ابو جعفر صدوق از پدرش...

شیخ نور الدّین ابو القاسم علی بن شیخ عبد الصمد بن شیخ شمس الدّین

محمد حارثی همدانی جباعی عاملی جبعی عموی شیخ بهائی(ره)

وی دانشوری بافضیلت و بزرگواری فقیه و شاعر بوده است و مانند برادرش حسین بن عبد الصمد از شاگردان شهید ثانی بوده و خود به شاگردی وی در منظومه الفیه شهید که اثر طبع خویش بوده،اشاره کرده است.

و من به جز همان منظومه که به نام الدره الصفیه فی نظم الالفیه باشد به آثار دیگر او دست نیافته ام و آن منظومه را در شهر ساری مازندران دیده ام.

علاوه بر آن بخشی از کتاب قبس المصباح صهرشتی که به خط شریف شیخ نور الدّین می باشد و تاریخ آن ۹۲۰ هجری است در نزد من موجود است که در آخر آن نوشته است:این بخش را ابو القاسم علی بن عبد الصمد جباعی به خط خود نسخه برداری کرده؛از تاریخ یادشده معلوم می شود که این بخش از قبس المصباح را در اوائل عمرش نسخه برداری کرده است.و من اجازه ای را که شیخ علی کرکی به خط خود بر پشت رسالهٔ جعفریه برای وی نوشته است دیده ام و صورت آن این است:«و بعد بخشی از این رساله را که به نام جعفریه موسوم و دربارهٔ نماز تدوین شده است شایسته بافضیلت،شیخ نور الدّین بن شیخ فاضل عمده الاخیار ضیاء الدّین عبد الصمد بن مرحوم مقدس پیشوای بزرگان جهان شیخ شمس الدّین محمد جبعی که خدا توفیق او را پایدار بدارد و به راه راست برقرار فرماید بر من قرائت کرده و اکثر آن را هم به سماع بهره برده است و به او اجازه دادم تا این کتاب را از من روایت کند و به فتواهای آنکه رأی من بر آنها استقرار یافته و مورد اطمینان بوده عمل نماید اینک معظّم له هرگونه که بخواهد اثر مزبور را روایت نماید و توفیق او را از خدا خواهانم.و این حروف و اجازه را مؤلف رسالهٔ مزبور نیازمند به خدا علی بن عبد العالی به خط خود در مشهد مقدس غروی در پنجم ماه رجب سال ۹۳۵ هجری مرقوم داشته است».

و من نیز رساله السجود بر تربت حسینیه را که از آثار شیخ علی کرکی بوده و مترجم حاضر آن را به خط خود مرقوم داشته و در روزگار حیات مؤلف پایان یافته است

دیده ام و چنین امضا شده است:این رساله را علی بن عبد الصمد بن محمد جبعی در سال ۹۳۵ هجری به خط خود مرقوم داشته است.

و از این تاریخ استفاده می شود که شیخ علی دو سال پس از تألیف اصل رساله به نسخه برداری از آن اقدام کرده است.

شیخ علی بن عبد العالی کرکی عاملی

پیش از این با عنوان شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن حسین بن عبد العالی عاملی کرکی یادآوری شده است.

شیخ علی بن عبد العالی میسی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:میسی فاضلی صالح و پارسائی پرهیزکار و از علمای معاصر بشمار می رود و این مترجم با شیخ علی میسی که پس از این نام برده می شود ارتباطی ندارد (۱).

مؤلف گوید:این گونه اوصاف که برای میسی نقل شده است به عهدهٔ شیخ معاصر است.

شیخ نور الدّین علی بن عبد العالی میسی عاملی مشهور به ابن مفلح

(۲)

شهید ثانی در ضمن اجازه ای که برای شیخ حسین عبد الصمد(پدر شیخ بهائی ره) نوشته اظهار می دارد:کتاب های شهید را به طرق چندی از جمعی از مشایخ روایت می کنم عالی ترین طریق آن از شیخ امام اعظم بلکه پدر عظیم الشان،بزرگ فضلای زمان و تربیت کننده دانشوران اعیان،شیخ بزرگوار بافضیلت،محقق پارسا و پرهیزکار

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۲۳.

۲- ۲) -مؤلف در حاشیهٔ این کتاب به خط خود نوشته است:از بعضی از اجازات معلوم می شود که وی با لقب و کنیه زین الدّین ابو القاسم معرفی شده.

باتقوا،نور الدّین علی بن عبد العالی میسی عاملی که خدا جایگاه او را در بهشت،رفیع گرداند و او را با دوستانش محشور فرماید به حقیقت روایتی که از استادش امام سعید پسر عموی شهید شمس الدّین محمد بن محمد بن داود مشهور به ابن مؤذن جزّینی داشته است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ نور الدّین علی بن عبد العالی میسی عاملی فاضلی دانشور و متبحّری محقق و مدققی جامع و کاملی ثقه و پارسائی عابد و پرهیزکاری بزرگوار و عظیم الشأن و یکتای روزگارش بوده است.

شیخ بزرگوار ما شهید ثانی بدون واسطه از وی روایت می کرده است و همچنین به توسط سید حسن بن جعفر بن فخر الدّین حسن بن نجم الدّین اعرج حسینی،از وی روایت داشته است.و شهید ثانی در یکی از اجازاتش از او یاد کرده می نویسد:استاد ما امام بزرگوار،بلکه پدر معظّم شیخ فضلای دوران و مربی دانشوران اعیان،شیخ باجلالت،محقق عابد و زاهد پرهیزکار باتقوا،نور الدّین علی بن عبد العالی میسی.

شیخ علی بن عبد العالی عاملی به وی اجازه داده و در ضمن اجازه از وی چنین برداشت کرده است:سید ما شیخ اجل،دانشور بافضیلت و کامل و دانای دانایان و مرجع دانشوران دوران،دارای کمالات نفسانی و جامع بهترین صفات کامله عالیه،آنکه با برجستگیهائی که دارد به مراتب عالیه نایل گردیده و با داشتن صفات ارزنده بر مرکب راهوار نشسته و طی مراتب بزرگواری نموده است.زین الحق و المله و الدّین ابو القاسم علی بن عبد العالی میسی (۱).

پس از تعریف هایی که مناسب با شخصیت او بوده است.اظهار می دارد:شیخ علی میسی از من استجازه کرد و به وی اجازه دادم.

از آثار او شرح رساله صیغ العقود و الایقاعات و شرح الجعفریه و رساله های

۱- *) پیش از این در پاورقی نقل کردیم مؤلف در حاشیه این کتاب اظهار داشته است در یکی از اجازات لقب و کنیه او زین الدّین ابو القاسم آمده است و ممکن است مرادش از بعضی از اجازات،اجازه محقق کرکی(اجازه فوق)باشد چنانچه می بینیم او را زین الدّین ابو القاسم یاد کرده است-م.

چندی است.او سال ۹۳۳ (۱)هجری درگذشته است (۲).

مؤلف گوید:شیخ نور الدّین و پدرش(عبد العالی)و فرزندش شیخ ابراهیم از فضلای بنام بوده اند.از جمله نواده های او شیخ لطف اللّه بن عبد الکریم فقیه و فاضل مشهور است که مدرسه و مسجد شیخ لطف اللّه اصفهان به وی منسوب می باشد و ما شرح حال فرزندش را پیش از این یاد کرده ایم و شرح حال شیخ لطف اللّه را با پاره ای از مطالب که مربوط به این مقام است،ازاین پس خواهیم نوشت و فرزندان و نوادگانش که از پدر و دخترش بوده اند هم اکنون در اصفهان هستند و امور اوقاف مدرسه و مسجد مزبور را عهده دار می باشند.

و فرزندش شیخ ابراهیم و گروه دیگر از علما،از مترجم حاضر روایت کرده اند.

از جمله شیخ محیی الدّین بن احمد بن تاج الدّین میسی عاملی.

و از اجازه شیخ نعمه اللّه فرزند شیخ جمال الدّین ابو العباس احمد به سید بن شدقم مدنی استفاده می شود که پدرش شیخ جمال الدّین ابو العباس احمد بن شیخ شمس الدّین محمد بن خاتون عاملی از مترجم حاضر روایت داشته است.

و همچنین از آخر رجال کبیر میرزا محمد استرآبادی و از اجازهٔ صاحب مدارک به ملا محمد امین استرآبادی و از دیگر اجازات از قبیل اجازه شیخ نعمه اللّه بن خاتون به سید بن شدقم مدنی،برمی آید که شیخ علی میسی با سند عالی از شیخ شمس الدّین محمد بن داود مؤذن جزّینی پسر عموی شهید اول روایت داشته است.

مؤلف گوید:اجازه ای را که شیخ علی میسی از شیخ شمس الدّین محمد بن مؤذن مشار الیه داشته دیده ام و صورت آن اجازه این است:«از کسانی که به دانش و استعداد موسوم گردیده و از بهترین مراتب آن سهم بسزائی یافته است،شیخ شایسته محقق زین الدّین علی فرزند شیخ صالح عبد العلی مشهور به ابن مفلح میسی که فضیلتش فراوان و همتایش در میان دانشوران بسیار باد،از این بنده التماس کرد تا به وی اجازه ای دهم که

۱- ۱-مؤلف در پایان شرح حال میسی می نویسد علی بن عبد العالی سال ۹۳۸ هجری درگذشته است.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۷۱ ص ۱۲۳. [۱]

متضمن اجازات و قرائت های من باشد که از مشایخم بهره برده ام؛زیرا او متوجه به این معنی است که رکن اعظم در درایت،روایت است و من بنا به درخواست او و از خدا خواستم و به وی اجازه دادم تا روایت کند از من،از استاد من شیخ زین الدّین ابو القاسم علی بن حلی(کذا)از شیخ شمس الدّین محمد عریضی،از استادش سید حسن بن نجم الدّین،از استادش سید عمید الدّین (۱)...»

و تاریخ این اجازه یازدهم ماه محرم الحرام سال ۸۸۴ هجری می باشد (۲).

و همچنین شیخ محمد بن احمد بن محمد صهیونی اجازهٔ مختصری به وی داده و من آن اجازه را دیده ام و تاریخ آن ۸۷۹ هجری بوده است (۳).

و از آثار او شرح قواعد علامه است و چنانکه در ترجمه نواده اش شیخ لطف اللّه اشاره خواهیم کرد محتمل است شرح مزبور از دیگری بوده باشد.

شیخ علی کرکی در ذیل باقی مانده عبارتی که شیخ معاصر آن را نقل کرده چنین اظهار داشته است:ابو القاسم علی بن مرحوم مبرور مقدس المتّوج المحبور(خرسنده شده از فیوضات حق تعالی)،شیخ اجلّ،دانشور باکمال،تاج الحق و الدّین عبد العالی عاملی میسی که خدای متعال مردم را از برکات انفاس او بهره مند گرداند و تا روز رستاخیز ایشان را از علوم او برخوردار بسازد،به محمد و خاندان پاکیزه گوهر او که چراغ های راه های تاریک و مصادر نعمتهای حضرت باری تعالی بوده و شرایع و احکام الهی را همه جا در پناه خویش نگهداری کرده اند.

باری نامه ای از سوی او به این ناتوان که به درماندگی و کوتاهی خود اعتراف دارد و نویسندهٔ این اجازه است رسید.نامهٔ او را که از هرگونه عظمت و بزرگواری برخوردار است و شایسته هر نوع احترام می باشد پذیرا گردیدم،در آن نامه درخواست کرده بود تا به

۱- *) در اجازهٔ مزبور که منضم به اجازات بحار می باشد علی بن طی با طاء مؤلف آمده است-م.

۲- **) صورت این اجازه در مجلد اجازات بحار آورده شده است-م.

۳- ***) صورت این اجازه نیز در مجلد اجازات بحار مرقوم گردیده و تاریخ آن روز هشتم ذی قعده سال ۸۷۹ هجری می باشد-م.

ترتیبی که میان علمای عقلی و نقلی معمول است،اجازه عمومی از همه گونه علومی که در اختیار دارم و با تفاوتی که در آنها مشهود است،به فرزند نیک بختش فاضل بی همتا ظهیر الدّین ابو اسحاق ابراهیم که خدا او را در زیر سایه پدر بزرگوارش روزگاری دراز برقرار بدارد اجازه بدهم.از آن نامه شریف به دست می آمد که خود او هم با مقام ارزنده ای که دارد همین گونه تقاضا را برای خود کرده است و من با آنکه می بایست از تقاضای او به خاطر بزرگواری که دارد منصرف گردم و خواستهٔ او را اجابت نکنم، وجوب متابعت و پذیرش از فرمان او،مرا از مخالفت کردن بازمی داشت.این بود که از خدا خواستم و به وی که روزهایش دراز باد و به فرزند نیک بختش که خدا دیدگان او را به برقراری او روشن بدارد،اجازه(لفظی و کتبی صریح بدون کنایه)دادم تا هرآنچه را که از ناحیهٔ من به صحت رسیده است؛از علوم اسلامی که اجازهٔ روایت آنها از معقول و منقول، مداخله ای در آن دارد،از قبیل اصول فقه و کلام و فقه و حدیث و تفسیر و لغت و نحو و صرف و دیگر علوم ادبی که در اختیار من درآمده روایت نمایند.به حقیقت روایتی که از بسیاری از مشایخ عصر که در مجالس آنها قرار گرفته و از انفاس آنها بهره برده ام دارا می باشم و همچنین اتصالی که با ایشان به دست آورده ام از انواع درایت،از سماع و قرائت و مناوله و اجازه و همچنین به ایشان اجازه دادم آثار مرا از تصنیف و تألیف در عین حالی که اندک است از قبیل آنچه از شرح قواعد الاحکام به تألیف پیوسته است روایت نمایند.

پس از این آثار خود را به طریقی که ما در شرح حال محقق کرکی یادآوری کرده ایم،متذکر شده است و به دنبال آن به طرق خود که منتهی به کتابهای شیعه و کتابهای سنی می شود به اندازه ای که مناسب بوده اشاره کرده پس از آن اظهار داشته است:

«اذن کلی و عمومی دادم تا کتابهای یادشده را به همان شرطی که در نزد دانشوران معمول است و هرآنچه را که صحت آن از نظر ایشان(پدر و پسر)ثابت شده، روایت نمایند خدا نعمتهای خویش را از راه روایت و تألیفی که انجام می دهند بر ایشان فراوان سازد زیرا ایشان همه گونه اختیار را در نقل روایت دارند.و از بزرگواریهای آقای خودمان شیخ بزرگوار درخواست دارم این ناتوان بینوا را از خاطر نبرند و در خلوتها و

در تعقیب نمازهـا،از دعاهـای خـود فراموش نکننـد و مخصوصـا از خـدا بخواهنـد که سـرانجام من به خـوبی برگزار شود و به آرزوهـای خـویش کـه آنهـا را ذخیره روز قیـامت خـود قرار داده ام نایـل گردم و همراز شـب وحشـت قـبرم بـوده و موجبـات خرسـندی آن هنگام را فراهم آورده و از تنهائی،که دور از بسـتگان و دوسـتانم می باشم رهائی بخشـد و مرا به خرسـندی خدا مژده دهـد و به درجات عالیه آن سـرا و خـدمتکاری محمـد و آل محمد صـلوات اللّه علیه و علیهم برساند».تاریخ این اجازه در سال ۹۳۴ هجری در شهر بغداد بوده است (۱).

از تاریخ یادشده معلوم می شود که این اجازه را شیخ علی کرکی سه سال پیش از رحلتش مرقوم داشته است.

مؤلف گوید:شـیخ علی میسـی از شـیخ شـمس الدّین محمد بن داود مؤذن جزینی، یعنی پسـر عموی شـهید،چنانچه پس از این اشاره خواهد شد نیز روایت می کرده است.

شـیخ جعفر بن کمال بحرانی در یکی از اجازه هایش می نویسـد:پس از این ذیل ترجمـۀ شـیخ نجم الدّین بن احمد شراکیشـی عاملی خواهیم نوشت که پدر شهید ثانی هم از شیخ علی میسی روایت می کرده است.

و به این ترتیب برای بعضـی از فضـلا اشـتباهی رخ داده که شـهید ثـانی از شـیخ علی کرکی روایت می کرده،حـال آنکه چنان نیست،بلکه شـهید ثـانی از شـیخ علی میسـی روایت داشـته است چنـانکه خـود شـهید در پایـان رسـاله کشف الریبه عن احکـام الغیبه،آنگاه که رساله را با نقل دوازده روایت به انجام می رساند،می نویسد:حدیث اول خبر داد به ما، شیخ سعید مبرور مغفور علی بن عبـد العالی میسـی(قـدّس سـرّه و نوّر اللّه قبره)به اجازه ای که از اسـتادش مرحوم مغفور شـمس الـدّین محمد بن مؤذّن جزّینی،از شـیخ ضیاء الدّین فرزند امام علاّمه محقق شیخ شمس الدّین ابو عبد اللّه شهید محمد بن مکی،از پدرش،از سید عمید الدّین عبد المطلب و شیخ فخر الدّین فرزند شیخ امام فاضل علامه،زنده کنندۀ

۱- *) صورت این اجازه در مجلد اجازات بحار آورده شده است و در آن تاریخ اجازه را چنین مرقوم داشـته است نه روز باقی مانده از ماه جمادی الآخره سال ۹۳۴ هجری-م.

مـذهب.جمال الـدّین حسن بن یوسف بن مطهّر،از پـدرش از جد نیک بختش سدید الدّین یوسف بن علی بن مطهر و از شـیخ محقق نجم الـدّین جعفر بن حسن بن سـعید حلّی،از سید محی الـدّین ابو حامـد محمـد بن ابو القاسم عبد اللّه بن علی بن زهره حلبی،از شـریف فقیه عزّ الدّین ابو الحارث محمد بن حسن حسـینی بغدادی،از شـیخ قطب الدّین ابو الحسـین سـعید بن هبه اللّه راوندی،از شـیخ ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی،از شـیخ فقیه ابو الفتح محمد بن علی کراجکی،گفت خبر داد مرا ابو عبـد اللّه حسن بن محمـد صـیرفی بغـدادی،گفت خبر داد به من قاضـی ابو بکر محمـد بن عمر جعابی،گفت خبر داد به من ابو محمـد قـاسم بـن محمـد بـن جعفر کـه از فرزنـدان عمر بـن علی علیـه السّـلام اسـت،گفـت خـبر داد به من پـدرم از پـدرش،از پدرانش،از حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام تا آخر حدیث.

مؤلف گوید:از اجازهٔ سـید محمد صاحب مدارک به سید حسن بن علی بن شدقم مدنی برمی آید که شیخ علی بن عبد العالی میسـی مترجم حاضـر جدّ او بوده،چنان که شـهید ثانی هم جدّ او بشـمار می آید و ظاهرا شـیخ علی جدّ پدری او از ناحیه مادر است.چنـان که شـهید ثانی،جـد خود او از ناحیه مادر می باشـد و هویـداست که انتساب صاحب مـدارک به شـیخ علی میسـی بیرون از ملاحظه نبوده است و ممکن است اشتباهی از ناحیه کاتب بوده باشد.

میسی بفتح میم و سکون یا و سین بی نقطه و در آخر یا منسوب به میس است که یکی از قریه های جبل عامل می باشد.

در هرات ضـمن مجموعه ای،به خـط شـیخ حسـین بن عبـد الصـمد پـدر شـیخ بهـائی دیـدم چنین نوشـته بود:شـیخ امـام،علامه پرهیزکار،شـیخ علی بن عبد العالی میسـی(اعلی اللّه نفسه الزکیه)در نیمه شب چهارشنبه درگذشت و در شب پنج شنبه بیست و پنجم یـا بیست و شـشم جمـادی الاولی سال ۹۳۸ هجری،در کـوه صـدیق نـبی مـدفون گردیـد و پیش از مرگ و پس از مرگ کرامات بسیاری از او دیده شده و او از اعلامی است که روزگار او را ادراک نموده و به دیدارش رسیده ام لیکن براثر پیری و از کارافتادگی از محضر او بهره ور نشدم.

فقیه علی بن عبد العزیز بن محمد امامی

منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی محدثی صالح بود.

مؤلف گوید:ممکن است امامی بودن منسوب به مذهب امامیه یا امثال آن باشد.

قاضی ابو الحسن علی بن عبد العزیز جرجانی(گرگانی)

وی شاعری معروف و بافضیلت بوده است.

شیخ ابو الفتوح رازی در کتاب شرح شهاب قاضی قضاعی ابیات ارزندهٔ بسیاری دربارهٔ اهمیت قناعت از وی نقل کرده است و تنها به آنچه وی یادآوری کرده اکتفا نمی شود و ممکن است از عامه بوده باشد.

شیخ علی بن عبد العزیز نیشابوری

وی از پیشینیان دانشوران بوده و کتابی داشته و ابن طاوس برخی از اخبار را از نسخهٔ عتیقه ای از آن کتاب،در کتاب نجوم(فرج المهموم)نقل کرده است و از کتاب سید برمی آید که مترجم حاضر،از علی بن احمد،از ابراهیم بن فضل از ابان بن تغلب روایت می کرده و ممکن است با واسطه از علی بن احمد روایت کرده باشد.

سید رضی الدّین ابو القاسم علی بن سید غیاث الدّین ابو المظفر

عبد الکریم بن جمال الدّین احمد بن طاوس حسنی

وی فاضلی جلیل و بزرگوار و فرزند مؤلف کتاب فرحه الغری(سید غیاث الدّین عبد الکریم)و نواده(سید احمد بن طاوس)مؤلف دو کتاب الملاذ و البشری بوده.این سید به نام عموی پدریش رضی الدّین ابو القاسم علی،مؤلف کتاب اقبال و پسر عمویش نامیده شده است و هم لقب با آن دو نفر بوده و از کنیه آنها هم استفاده کرده و در هنگامی که آن دو تن زنده بوده اند از نام و لقب و کنیه ایشان بهره ور گردیده است.این گونه نام و نشان گذاری در میان عجم بی سابقه است،لیکن در عرب به ویژه در روزگاران پیش

معمول بوده است.

در پشت نسخه ای از کتاب المجدی فی انساب طالبیین تألیف سید ابو الحسن علی بن محمد بن علی علوی عمری نسابه،اجازه ای از سید عبد الحمید بن فخار موسوی دیدم که سید آن اجازه را برای مترجم حاضر و پدر او سید عبد الکریم یادشده مرقوم داشته و چنین نوشته بود:و اجزت له و لولده السید المبارک المعظّم رضی الدّین ابی القاسم علی امتعه اللّه بطول حیاته.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سید رضی الدّین ابو القاسم علی بن غیاث الدّین عبد الکریم بن احمد بن موسی بن طاوس حسنی وی فاضلی صدوق بوده است و شهید اول به توسط ابن معیه از وی روایت می کرده و خود او از پدرش روایت داشته (۱).

مؤلف گوید:در مشهد مقدس رضوی در آخر نسخه الفصیح المنظوم ثعلب که در فن لغت بوده و ابن ابی الحدید معتزلی آن را منظوم ساخته مشاهده کردم که ابن داود(ره) به خط خود چنین نوشته بود:این کتاب را به منظور تصحیح لازم با نسخه ای که به خط مصنف نوشته شده بود،به اتفاق نقیب طاهر علامه مالک این بنده رضی المله و الحق و الدّین جلال اسلام و مسلمین ابو القاسم علی بن مولانا طاهر سعید امام غیاث الحق و الدّین عبد الکریم بن طاوس علوی حسنی که خدا او را یاری فرماید و بر فضائل او بیفزاید،مقابله نمودم.سپس چنین امضا کرده است این جمله را بندهٔ واقعی او حسن بن علی بن داود که خدا او را بیامرزاد،در سیزدهم ماه مبارک رمضان سال ۷۰۱ هجری نوشته و به حمد خدا و درود بر پیمبر مصطفی پرداخته و از او تعالی درخواست آمرزش دارد.

سید مرتضی نقیب حسیب نسّابه کامل سعادتمند بهاء الدّین ابو الحسین

غیاث الدّین علی بن عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی نجفی

(۲)

وی فقیهی شاعر و توانا و دانشوری بافضیلت و کامل بود و از مقامات و کرامات

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۳. [۱]

۲- ۲) -ازاین پس به عنوان سید اجلّ نحریر علی بن عبد الکریم بن علی بن محمد بن علی بن عبد الحمید حسینی نجفی شارح المصباح الصغیر خواهد آمد.

بهره وافی داشت و گاهی او را به عنوان سید علی بن عبد الحمید معرفی می کنند و نام پدرش را به منظور اختصار از نسب او اسقاط می نمایند و چنان وانمود می شود که این دو جمله عنوان برای دو شخص است حال آنکه چنین نیست.

ابن ابی جمهور در غوالی اللئالی می نویسد:ابو العباس(ابن فهد حلی)اظهار داشته است:خبر داد به من مولی سید سعید امام بهاء الدّین علی بن عبد الحمید نسّابه حسینی، گفت خبر داد به من سید امام علامه نسّابه تاج الدّین محمد بن معیه حسنی،مترجم حاضر از جمعی از جمله شیخ مقری حافظ پسندیده و حاج عمره گزار شمس الحق و الدّین محمد بن قارون و دیگری روایت می کرده است.

بهاء الدّین از معاصران شهید اول بود و استاد شیخ حسن بن سلیمان شاگرد شهید بوده و شیخ حسن از وی روایت می کرده و همچنین استاد ابن فهد حلّی بوده است و خود او سمت شاگردی شیخ فخر الدّین فرزند علامه حلی را داشته و چنان که نوشتیم معاصر شهید هم بوده است.

بهاء الدّین از فضلای عصر و بزرگان روزگارش بوده و همچنین جدش سید عبد الحمید از افراد بنام بشمار می آمده و به طوری که از کتاب الدّر النضید فی تعازی الامام الشهید برمی آید،نواده اش از وی روایت می کرده است.بلکه گذشته از او پدرش عبد الکریم نیز از وی روایت داشته است و ابن فهد نیز در کتاب المهذب البارع فی شرح مختصر الشرائع به این سند تصریح کرده است.و استاد استناد در فهرست بحار از وی یاد کرده و او را این چنین می ستاید:سید نقیب حسیب بهاء الدّین علی بن عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی نجفی استاد شیخ ابن فهد قدس اللّه روحهما.

به طوری که شیخ حسن بن سلیمان بن خالد حلّی شاگرد شیخ شهید در المختصر می نویسد،از مترجم حاضر روایت می کرده و در سند حدیثی می نویسد:از احادیثی که روایت کرد برای من و من هم روایت از او می کنم حدیثی است که روایت کرده سید جلیل سعید موفق،مورد وثوق بهاء الدّین علی بن سعید عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی به سند خود از ابو سعید بن سهل،به سند خود از حضرت ابو جعفر محمد بن علی....

شیخ حسن در کتاب المختصر از وی به عنوان بهاء الدّین علی بن عبد الحمید

حسینی نام می برد و نام پدرش را به منظور اختصار از نسب او ساقط می کند و در آن کتاب از وی کاملا ستایش می نماید.همچنین ابن فهد در بحث وظیفه نوروز از کتاب المهذب از وی مطالبی ایراد کرده است و مرقوم داشت:از آنچه دربارهٔ فضیلت نوروز رسیده است و نظریه ما را در خصوص اهمیت نوروز تأیید و تقویت می کند،موضوعی است که آن را مولی سید مرتضی علامه بهاء الدّین علی بن عبد الحمید نسّابه دامت فضائله به اطلاع ما رسانیده است.

مؤلف گوید:ممکن است سید عبد الحمید جدّ مترجم حاضر،همان سید جلال عبد الحمید بن عبد اللّه تقی حسینی نسابه بوده باشد که سید شمس الدّین فخار بن معدّ بن فخار موسوی نسابه،از وی روایت می کرده است.بنابراین پدران او از فضلا و دانشمندان وقت خود بوده اند.

یادآوری می شود گروهی از متأخران دانشمندان به مترجم حاضر و آثار او توجه خاصی مبذول داشته اند از آن جمله امیر محمد مؤمن استرآبادی است که مجاورت بیت اللّه داشته و از معاصران ما بشمار می آید.وی در کتاب الرخصه از وی نام می برد و به طوری که به خاطر دارم مطالبی را از خط او یا از کتابش ایراد نموده است.

مترجم حاضر آثاری دارد؛از جمله کتاب الغیبه است که آن را استاد استناد در مزار بحار و شیخ معاصر در فهرست کتاب الهداه فی النصوص و المعجزات (۱)از وی دانسته اند آری استاد استناد در فهرست بحار و همچنین شیخ معاصر در امل الآمل از کتاب مزبور نامی نبرده اند.

استاد استناد در بحار می گوید:کتاب الانوار المضیئه[فی الحکم الشرعیه المستنبطه من الآیات الالهیه...همین کتاب را شیخ زین الدّین بن فرّوخ نجفی در رساله ارزنده ای خلاصه کرده است]و کتاب السلطان المفرّج عن اهل الایمان و کتاب الدر النضید فی تعازی الامام الشهید[در این کتاب بسیاری اتفاق افتاده است که مؤلف، از جدش سید عبد الحمید روایت کرده،لیکن معلوم نیست از خود او روایت کرده یا از

۱- ۱-اثبات الهداه،ج ۱،ص ۲۸. [۱]

کتابش]و از آثار او کتاب سرور اهل الایمان است و همه این آثار از سید نقیب حسیب بهاء الدّین علی بن عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی نجفی استاد شیخ ابن فهد حلّی قدّس اللّه روحهما می باشد (۱).

و در فصل دوم اظهار داشته است:از کتابهای سید بهاء الدّین علی بن عبد الحمید در دو کتابش(الانوار المضیئه و السلطان المفرّج)که مشتمل بر اخبار بی سابقه ای در رجعت و احوال حضرت ولی عصر(عج)می باشد و کتاب سوم(الدر النضید)متضمن فضائل ائمه طاهرین علیهم السّلام و چگونگی شهادت حضرت سید الشهداء و یاران نیک بخت آن حضرت(علیهم السّلام)و یادآوری از قیام مختار و خون بهاگیری او و پاره ای از احوال او می باشد و کتاب چهارم(سرور اهل الایمان)مشتمل بر اخبار نادره و بی سابقه است.

و سید یادشده از دانشوران نقیبان و نجیبان بوده است (۲).

شیخ معاصر در کتاب الهداه اظهار نظر بی سابقه ای نموده است.نخست کتاب غیبت را جزو کتابهایی که از شیعه دیده است نام برده و آن را منتخبی از کتاب انوار مضیئه علی بن عبد الحمید حسینی می داند و سپس این کتاب را ضمن کتابهائی که از شیعه ندیده است و با واسطه از آنها روایت کرده یکی از آنها کتاب غیبت سید علی بن عبد الحمید را نام می برد.در عین حال ممکن است اظهار نظر ما خالی از تأمل نبوده باشد (۳).

مؤلف گوید:کتابهای چهارگانه ای را که پیش از این نام بردیم،استاد استناد در فهرست بحار به وی نسبت داده و از آنها که مورد اعتمادش بوده نقل کرده است.

و از آثار او کتاب بیان الجزاف من کلام صاحب الکشاف است.این کتاب را یکی از علما در یکی از آثارش به وی نسبت داده و از آن هم نقل نموده است.

دیگری کتاب الانصاف فی الردّ علی صاحب الکشّاف است،این کتاب را

۱- ۱-بحار الانوار و [۱]مطالبی که در بالا در میان دو قوس قرار گرفته در بحار [۲]موجود نمی باشد.

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۳۴.

۳- ۳) -اثبات الهداه،ج ۱،ص ۳۱.

سید حسین مجتهد در کتاب دفع المناواه به وی نسبت داده و از آن هم نقل نموده و به گمان من این کتاب بی کم وکاست عین کتاب بیان الجزاف است.

و از آثار او کتاب ایضاح المصباح لاهل الصلاح است و ظاهرا که این کتاب بی کم وزیاد همان شرح کتاب المصباح الصغیر است و دربارهٔ مؤلف کتاب المصباح،سخنی است که پس از این ایراد خواهد شد.

یادآوری می شود در نزد ما نسخه ای از کتاب سرور اهل الایمان فی علائم ظهور صاحب الزمان موجود می باشد و از دیباچه و دیگر مواضع آن کتاب معلوم می شود که کتاب مزبور از آثار خود او نبوده است هرچند مؤلف کتاب مزبور اخبار آن کتاب را از خط سید مترجم نقل کرده است.آنجا که مؤلف کتاب یادشده در دیباچه آن می نویسد:و بعد اخباری که در این کتاب آمده آنهایی است که از خط سید کامل سعید سید علی بن عبد الحمید از کتاب غیبت نقل شده است و من این کتاب را به همان ترتیبی مقرّر داشتم که از خط او استفاده کرده ام و آن را به نام سرور اهل الایمان فی علائم ظهور صاحب الزمان نامیدم.و امیدوارم آن روز که کودکان از شدت ناراحتی آن پیر می شوند،ترازوی حسنات عمل هر دوی ما بر جانب دیگرش برتری پیدا کند.اینک با یاری و پشتیبانی خدا می گویم که در آغاز خط او چنین یافتم از آنچه از نظر من به صحت پیوسته است روایتی است که شیخ سعید ابو عبد اللّه محمد مفید رحمه اللّه به سند خود که منتهی به جابر می شود از حضرت صادق علیه السّلام روایت نموده است تا آخر حدیث.

مؤلف گوید:از صراحت کلام مؤلف سرور اهل الایمان به دست می آید:که کتاب غیبت از آثار سید بهاء الدّین نبوده است در عین حال بعید هم نیست که کتاب غیبت از آثار سید مترجم بوده و هم محتمل است از آثار شیخ مفید بشمار بیاید،به ویژه که سبک نگارش آن با دیگر نگارشهای شیخ مفید تطبیق می نماید و هم ممکن است از آثار دیگری غیر از مترجم و شیخ مفید بوده باشد.

مؤلف گوید:سید مترجم در آخر کتاب الدر النضید فی تعازی الامام الشهید خوابی را نقل کرده است که شایسته می دانم در اینجا ایراد نمایم.

وی در مقدمهٔ آن رؤیا می نویسد:از این رؤیا که ذیلا آورده می شود بدون شبهه بر

من آشکار است که کتابم در پیشگاه خدا و رسول و ائمه طاهرین مورد قبول واقع شده است.آنگاه که تصمیم داشتم پاره ای از قصیده هایی را که متضمن ابواب و فصول این کتاب بوده و تناسبی با اخباری داشته که با وضع این کتاب سازگاری می نموده و بیرون از اضافات بوده در این کتاب گردآوری نمایم،از اتفاقات پاره ای از آنها در اختیار من بوده و بخشی از آنها از اختیار من خارج بوده حتی پاره ای از آنها در دست یکی از اصحاب مؤمن و از موالی حضرات معصومین بوده.بالاخره برای اینکه اندیشه ام را جامه عمل بپوشانم یکی از غلامانم را برای گرفتن آن قصیده نزد آن شخص گسیل داشتم غلام در راه با وی ملاقات کرده جریان را به اطلاع او رسانید او با شتاب به طرف منزل من حرکت کرد به مجردی که وارد منزل شد خود را روی زانوی من افکنده دست مرا می بوسید و می گفت به حق جدّ بزرگوارت حضرت امام حسین علیه السّلام از خدا بخواه تا مرا بیامرزد و قرض مرا ادا کند.پرسیدم چه اتفاق افتاده است؟در پاسخ گفت:در خانه خود در رختخواب خوابیده بودم در خواب دیدم گوینده ای خطاب به من گفت از جای برخیز و درخواست فرزندم علی بن عبد الحمید را اجابت کن و قصیده هائی که در نزد تو است به وی تسلیم نما در آن حال،به خاطرم رسید آن گوینده یا حضرت امیر المؤمنین و یا حضرت امام حسین علیهما السّلام می باشد به دنبال این رؤیا وحشت زده از خواب برخاستم و با خود گفتم این خواب،از خواب های شیطانی نمی باشد.این بود که بلافاصله از خانه خارج شده تا پس از عرض سلام،فرمان شما را اجابت نمایم در راه با غلام شما ملاقات کرده گفت آقای من،مرا به حضور شما گسیل داشته است.پرسیدم برای چه کاری؟گفت:از شما می خواهد تا قصیده هایی که نزد شما است به ایشان تحویل نمائی دانستم که همان وقت هنگامی است که دعوت شما اجابت شود و شما هم انسان مستجاب الدعوه می باشی این است که از شما می خواهم تا از خدا بخواهید قرض مرا ادا فرماید و عمل مرا بپذیرد.

سید بهاء الدّین در اثنای کتاب الدر النضید می نویسد:و من از استاد خودم ابو الحسن علوی عمری(رحمه اللّه تعالی)روایت می کنم.

مؤلف گوید:از قرینه پیدا است که سید بهاء الدّین با وسائط چندی از وی روایت

می کرده است.برای آنکه از ظاهر عبارت استفاده می شود که منظور از ابو الحسن علوی،مؤلف کتاب المجدی و امثال آن است و مؤلف مزبور هم از معاصران سید مرتضی(ره)بوده است و محتمل است مراد وی،دانشور دیگری غیر از المجدی باشد.

در پشت نسخه ای از کتاب مجالس المؤمنین سید قاضی نور اللّه شوشتری(رضوان اللّه تعالی علیه)به خط یکی از فضلا به فوائد و یادداشتهایی ارزنده دست یافتم که فاضل مزبور،آنها را از شرح المصباح الصغیر نقل کرده بود.در ضمن همان یادداشتها آمده است که شرح یادشده از آثار سید علی بن عبد الکریم بن علی بن محمد بن علی بن عبد الحمید حسینی(ره)می باشد و در جای دیگری از آن یادداشتها آمده است که آنچه یادداشت شد از کتاب ایضاح المصباح لاهل الصلاح نقل شده است و جامع آن کتاب سید فاضل کامل علی بن عبد الکریم است...

و ملا محمد تقی بن محمد رضا رازی در رسالهٔ نوروزیه،تصریح کرده است که شرح المصباح الصغیر از آثار سید علی بن عبد الحمید نسّابهٔ نجفی است.

مؤلف گوید:بعید نیست،سیدی که فاضل مزبور در یادداشتهای خود نام برده است،همان سید بهاء الدّین علی بن عبد الکریم مترجم حاضر بوده باشد که ما این شرح حال را به خاطر او نوشته ایم و چنانکه می دانیم حذف برخی از اسامی در نسب افراد، معمول است و ازاین پس در ترجمهٔ او به یاری خدا،به آنچه حذف شده است اشاره خواهیم کرد.

آری از کتاب الدّر النضید یادشده معلوم می شود که سید عبد الحمید جدّ اوسط مترجم حاضر بوده است و گذشته از این باید گفت که کتاب شرح المصباح الصغیر و کتاب ایضاح المصباح لاهل الصلاح کتاب واحدی بوده است که ارباب تاریخ و تذکره آن را به دو عنوان نام می برند.

یادآوری می شود ابن ابی جمهور احساوی در اوائل غوالی اللئالی از ابن فهد حلّی نقل کرده است.گفت خبر داد به من سیّد بهاء الدّین علی بن عبد الحمید گفت روایت کرد برای من خطیب واعظ استاد و شاعر،یحیی بن نجل کوفی که از گویندگان زیدیها بود از

صالح بن عبد اللّه یمنی هنگامی که صالح وارد کوفه شده بود و خود یحیی گفته من او را در سال ۷۳۴ هجری در کوفه ملاقات کردم،از پدرش عبد اللّه یمنی که از معمّران بوده و سلمان فارسی را دریافته بوده،از رسول خدا(ص)روایت کرده که آن حضرت فرمود:

حبّ الدنیا رأس کل خطیئه و رأس العباده حسن الظّن باللّه؛علاقه مندی به دنیا اساس هرگونه خطاکاری و پایهٔ اساسی عبادت خوش گمانی به خدا است.

مؤلف گوید:برخی از مواضع صدر حدیث مزبور یعنی«حب الدنیا»را جداگانه ضبط می کنند و لفظ رأس را تصحیف می نمایند و می گویند لفظ«الدنیا»کلمهٔ مستقل است و لفظ رأس نیز کلمهٔ مستقلی است به معنای اساس (۱).این گونه تصحیف را به فاضل قزوینی نسبت داده اند،زیرا خوی و آئین او این بود که اخبار را تصحیف می کرده و احتمال تصحیف اگر چه طوری است که لفظ حدیث می تواند متحمّل آن بشود،لیکن قرینه آخر حدیث تناسبی با تصحیف یادشده ندارد.پیش از این نام و نشان سید اجلّ زین الدّین علی بن عبد الحمید حسینی نجفی را یادآوری کردیم و ظاهرا مترجم حاضر با شخص پیشین یکی می باشد و مؤید اتّحاد مزبور آن است که به خط یکی از فضلا در پشت الدر النضید فی تعازی الامام الشهید چنین نوشته بود:این کتاب اثر مولای امام، دانشمند عامل و فاضل کامل پارسای عابد نسّابه محقق رکن شریعه و پشتیوار شیعه پیشوای فقیهان رهبر دانشوران و رئیس فاضلان نقیب نقیبان و سیّد پیشوایان اهل ایمان و شرافتمندان مفخر آل هاشم و بنی عبد مناف صاحب فضائل بی پایان و آثار ائمه انس و جان بهاء الحق و الدّین علی بن سید حسیب نسیب نقیب غیاث الدّین عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی نجفی تغمده اللّه برحمته و اسکنه بحبوحه جنّته به محمد و خاندان معصوم او آمین یا رب العالمین.

۱- *) مرحوم مروج(ره)در هدایه المحدثین ذیل بحث تصحیف می نویسد:ابو بکر صولی که از اعلام اهل سنت است حدیث من صام رمضان و اتبعه مستأمن شوال را به شیئا تصحیف کرده و همچنین حدیث الدنیا رأس کل خطیئه را به الدینار،اسّ کل خطیئه تصحیف نموده یعنی پول،اساس هرگونه خطاکاری است-م.

سیّد اجلّ نحریر علی بن عبد الکریم بن علی بن محمد بن علی بن

عبد الحمید حسینی نجفی شارح المصباح الصغیر شیخ طوسی

وی از بزرگان دانشمندان امامیه و از فقها و فضلای ایشان و عالمی کامل بوده است.

از آثار او کتاب ایضاح المصباح لاهل الصلاح است و این کتاب بی کم وکاست همان شرحی است که معظّم له بر کتاب المصباح الصغیر شیخ طوسی نوشته است بنابراین جا ندارد بین این دو کتاب تغایری به وجود آورد.

و من خود به خط یکی از فضلا یادداشتهائی دیدم که از آن کتاب گرد آورده و آنها را بر پشت کتاب مجالس المؤمنین قاضی نور اللّه ضبط کرده بود (۱).

و پیش از این گذشت که محتمل است مترجم حاضر با سید بهاء الدّین علی بن سید عبد الکریم بن سید عبد الحمید یادشده متّحد بوده باشد.

استاد استناد(ایده اللّه تعالی)حکایت کرده است که یکی از فضلای شوشتر شرح مصباح صغیر او را به اصفهان آورد و استاد آن شرح را مورد مطالعه قرار داد و به طوری که اظهار داشته مشتمل بر فوائد و تحقیقات ارزنده ای نبوده و تنها به بیان ترکیب الفاظ و مطالبی که در خور عربیت و امثال این ها بوده پرداخته است.گذشته از این حداکثر مطالب یادشدهٔ در آن،از کمال درستی برخوردار نبوده است!

مؤلف گوید:پیش از این گذشت که خود من بر پشت کتاب مجالس المؤمنین پاره ای از اقوال و اخبار را که از آن شرح نقل شده است دیده ام.

یادآوری می شود پیش از این نام و نشان سید عبد الکریم بن علی بن یحیی بن محمد بن عبد الحمید بن عبد اللّه بن اسامه بن احمد بن علی بن محمد بن عمر بن یحیی بن حسین نقیب بن احمد بن عمر بن یحیی بن حسین بن زید شهید بن علی بن حسین سبط بن

۱- ۱-آنچه از مجلسی نقل شده است در مقدمهٔ بحار موجود نمی باشد ممکن است از یکی از اجازات مجلسی استفاده شده باشد.

علی بن ابی طالب علیه السّلام را متذکر شدیم و بعید نیست این شخص را جدّ این سید بنامیم،زیرا اختلاف برخی از اسامی در نسب،امر ساده ای است.

یادآوری می شود سید علی بن عبد الحمید کتابی در رجال تألیف کرده است و در تألیف آن سیّد جلال الدّین بن اعرج با وی همکاری داشته است و تتمه ای بر آن افزوده و در این تتمیم به نام و نشان علمائی که در روزگار علاّمه می زیسته و یا اندکی پس از او بوده اند اشاره نموده و نام سید علی بن عبد الحمید مترجم حاضر را در تتمه کتاب رجال مذکور ایراد کرده و او را به عنوان سیدنا النقیب بهاء الدّین علی بن عبد الحمید معرّفی کرده است.

شیخ علی سبط شهید ثانی(ره)بر پشت کتاب رجال کبیر میرزا محمد-که این کتاب هم به خط سبط مزبور بوده است-فائده ای به خط خود نوشته و به پاره ای از احوال سید علی بن عبد الحمید،مترجم حاضر،اشاره کرده و در ضمن آن به بخشی از آنچه که مربوط به کتاب رجال او بوده و از خط جدش شیخ حسن فرزند شهید ثانی(ره) بهره برداری نموده،پرداخته است و از آنجا که فائده یادشده مشتمل بر فوائد ارزنده ای می باشد،سزاوار آن است که قسمتی از آن را در این ترجمه و ما بقی تحقیقاتش را در جاهای دیگری از کتاب حاضر که اولین قسمت کتاب را در بر دارد متذکر شویم و بالاخره همه آن را در محال متعدد ایراد نمائیم.

شیخ علی نام برده اظهار می دارد:جد محققم شیخ حسن قدس اللّه روحه (صاحب معالم)به خط خود می نویسد:در کتاب سید علی بن عبد الحمید که در فن رجال نویسی تألیف شده و به خط سید جمال الدّین بن اعرج بوده در بخش تتمهٔ آنکه متضمن یادآوری گروهی از اصحاب متأخرین بوده و کتابهای رجال پیشین از نام و نشان ایشان تهی بوده است.و علت اینکه کتاب رجال مزبور به خط سید جمال الدّین نوشته شده است بنا به اظهار مؤلف به این شرح است که وی از مردم کناره گیری می کرده و به همین سبب اطلاعی از احوال و چگونگی رفتار آنها نداشته و در عین حال می خواسته تا کتابش مشتمل بر یادآوری از همگی علمای اصحاب که چگونگی احوال آنها در اختیار او قرار گرفته،بوده باشد.زیرا نویسندگان کتابهای رجال که پیش از علامه جمال الدّین بن

مطهّر و ابن داود و دیگران می زیسته اند تنها به مطالبی اکتفا کرده اند که مربوط به معرفی از افراد بوده و به جز مواردی که به سهل انگاری برگذار شده است،مطالب دیگری نداشته و کتاب خلاصه و ایضاح الاشتباه هم در بعضی از مواضع به بخشی از امور دیگر پرداخته و کتاب ابن داود و نجاشی و فهرست شیخ نیز به جز مواضع معدودی به مطالب دیگر اشاره نداشته است.

باری سبک بهاء الدّین در تألیف کتاب رجال این است که در هر بابی نخست تمام مطالب علامه را که در خلاصه ایراد کرده است می آورد سپس آنچه را که شیخ در فهرست یا ابن داود یا نجاشی یادآوری کرده اند ایراد می نماید و به پاره ای از مناقشاتی که با ابن داود داشته می پردازد؛هرچند پاره ای از مناقشاتش بارد و بی اعتبار است؛گذشته از این اضافاتی را که به نظر خودش از فهرست یا نجاشی به دست آورده حداکثر آنها در بخش دوم از خلاصه آمده و او آنها را در بخش آخر کتاب خود آورده است.

و از آنجا که فهرست شیخ و رجال نجاشی به دو دسته تقسیم نشده بلکه هر دو دسته مقبول و غیر مقبول را مجتمعا ذکر کرده اند،او با بی توجهی به این موضوع چنان پنداشته که همگی آنها زائد است و در بخش اول آورده و سپس اکثر آنها را در قسمت دوم اعاده نموده است.

و ما این مطالب را در اینجا بدان جهت نوشتیم تا کسانی که نام این رجال را می شنوند اشتیاقی به مطالعه آن در خود احساس ننمایند.و منظور ما آن بوده که به معرفی کسانی که پس از شیخ جمال الدّین(علامه حلّی)و ابن داود می زیسته اند بپردازیم چه آن که بنا به اظهار مؤلف رجال،خود از شاگردان فخر الدّین بوده و اواخر روزگار او را ادراک نموده است.

یادآوری می شود مؤلف رجال در شناخت متأخران به نظریات سید جمال الدّین اعرج توجه و اعتماد داشته است و چنین اظهار نموده که در میان معاصران با کسی برخورد نکرده است که از احوال متأخران و راستای زندگیشان اطلاع داشته و قابل اعتماد باشند و تنها کسی که برای این منظور در نظر گرفته،سید جمال الدّین بوده و از وی خواسته تا شرح احوال آنها را جداگانه مرقوم بدارد.

و من می خواستم که اسامی مزبور محفوظ و معلوم بماند،زیرا به جز این کتاب، این گونه اطلاعات را از کتاب های دیگر نمی توان به دست آورد گذشته از این،دیگری هم به تهیه آن اطلاعات نپرداخته و طولی نمی کشد اطلاعات مزبور رو به کهنگی خواهند گذاشت با آنکه اصحاب ما اهتمام زیادی به حفظ اسامی علما و تدوین آثار آنان داشته اند.

مؤلف گوید:شیخ حسن(قدس سره)در آن فائده به اسامی آن یادشدگان که جمعا بیست و شش نفر بوده اند پرداخته و ما ترجمهٔ هریک از آنها را در محل مناسب از این کتاب از همان فائده نقل کرده ایم و به طوری که خواهیم نگاشت او هم خود را در ردیف آنان نام برده است و در پایان اظهار داشته این است آنچه را که وی مرقوم داشته و اضافه کرده مطالبی را که ایراد کردیم در محل خود به ترتیب حروف ایراد کرده است و ما مختصری از آن را در اینجا جداگانه متعرض شده و ترتیبی را که او در نظر داشته رعایت نموده و به حال خود باقی گذاردیم.پس از این شیخ حسن رحمه اللّه اظهار داشته که این مقدار برای شناخت اجمالی نامبردگان کافی است و ما بقی آن موکول به خود مؤلف است و از قرینه پیداست که به ما بقی آنها دست پیدا نکرده است.

مؤلف گوید:شیخ حسن(ره)در همان فائده به شرح حال ابن فهد و ابن متوج بحرانی از همان کتاب پرداخته است و شرح حال آنها را به همان طرزی بیان کرده است که ما آن را در شرح حال ایشان بیان نموده ایم.

شیخ علی به دنبال آنچه متذکر شده است می نویسد:جد من در ذیل نام علی بن عبد الحمید نوشته است وی مؤلف این کتاب است.و در زیر نوشته سید جمال الدّین چنین یادآوری کرده است:العبید الفقیر جامع الکتاب.

سپس به معرفی آثار او که فراوان است و همه آنها از متانت خاصی برخوردار می باشد می پردازد،از جمله آنها:الانوار الالهیه فی الحکمه الشرعیه است و یادآوری کرده کتاب مزبور مشتمل بر پنج مجلد بوده است جلد اول آن در علم کلام است.در این مجلد به ادله ای که طائفه اثنی عشریه بدان معتقدند پرداخته و در ضمن آن،عقائد مخالفان را با دلیل های نقلی و براهین عقلی ابطال کرده و به تحقیقات ارزنده ای که همگی آنها مستند به

قرآن کریم است می پردازد.در جلد دوم آن به بیان ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه و عام و خاص و مطلق و مقیّد و دیگر مطالب پرداخته و مجلد سوم و چهارم آن کتاب در فقه آل محمد علیهم السّلام است و فهرست مجلدات مزبور را هم تدوین نموده است.

و من مجلد اول آن کتاب را در کتابخانه نجف اشرف دیده ام و کتاب بی سابقه ای بوده.در آغاز آن،فهرست کتاب را به طرز جالبی نگاشته است و از ویژگیهایی که خود او به آن آگاهی داده و من هم آن را در مجلدی که دیده ام احساس نموده ام،آن است که وی آیات قرآن را که به رنگ قرمز مجزّا کرده با تفسیر آنها ممزوج ساخته و هریک از آنها را به منظور حکمی که مورد نظر و استدلالش بوده است ایراد کرده است و جالب اینجا است هرگاه آیات قرآن را از محلی که ایراد کرده ساقط بنمایند مطالب کاملا به یکدیگر ارتباط پیدا می کنند و نظری که از آوردن آنها در کار بوده است به دست می آید و تغییر و تبدیلی در آنها به وجود نمی آید.تا به اینجا فائده ای که شیخ حسن تدوین کرده پایان می یابد.

در پایان آن شیخ علی سبط شهید اظهار می دارد که مجلد پنجم این کتاب را خریداری کردم و این مجلد مشتمل بر اسرار قرآن و قصه هایی است که در آن آمده به انضمام تحقیقات دیگر.

و این مجلد به خط شریف خود او(رحمه اللّه)بوده و من آنچه را که جدم مرقوم داشته بدون کم و زیاد در اینجا ایراد کردم و میرزا محمد(رحمه اللّه)کتاب رجال کبیرش را به سبک سید علی بن عبد الحمید تألیف نموده و به طوری که از تحقیقات جدم (رحمه اللّه)به دست می آید،کتاب رجال وی در کتابخانه نجف اشرف بوده و میرزا محمد هم کتاب رجال خود را در نجف اشرف علی مشرفه الصلوات و السّلام تألیف کرده است.

سید حسیب نسیب علی بن عیان الدّین ابو مظفر عبد الکریم بن علی بن

محمّد حسینی

وی فاضلی عالم و کامل بود.کفعمی کتاب جامع شتات الاخبار را در حواشی مصباح خود به وی نسبت داده و از آن کتاب در مصباحش مطالبی را نقل کرده است و من از چگونگی روزگارش اطلاعی ندارم.

شیخ ابو الحسن علی بن عبد اللّه

وی فاضلی عالم و محدث بوده و از پدرش روایت می کرده و از چگونگی روزگارش اطلاعی ندارم.

سید هبه اللّه بن ابو محمد حسن موسوی در کتاب المجموع الرائق من ازهار الحدائق از کتابی که به خط سید بن طاوس بوده و در کتابخانهٔ یکی از نوادگان ابن طاوس وجود داشته در سند حدیث پاره ای از ملاحم و اتفاقات که از حضرت مولی علی علیه السّلام نقل شده،او را چنین توصیف کرده است:الشیخ الامام الزاهد العابد...

و ممکن است مترجم حاضر همان شیخ ابو الحسن علی بن عبد اللّه بن ابی منصور باشد که ذیلا نام برده می شود و به حقیقت نزدیک تر آن است که مترجم حاضر از مشایخ صدوق یا شیخ مفید بوده باشد و در آینده هم به این حقیقت اشاره خواهد شد.

شیخ ابو الحسن علی بن عبد اللّه بن ابی منصور رازی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فقیهی محدث و صالح بود. (۱)

مؤلف گوید:از نظر من چنان است که این شخص با محدث بالا شیخ ابو الحسن علی بن عبد اللّه یادشده یکی بوده باشد.

سید زاهد تاج الدّین علی بن عبد اللّه بن احمد بن حمزه جعفری

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی دانشمندی متعبد بوده است.

۱- *) کلمهٔ صالح اگر چه به معنای شایسته است و در این کتاب هم تحت عنوان اشخاص بسیار آورده شده است در عین حال آن را برای عدالت تقریبی و صلاحیت فردی بکار می برند شهید ثانی در درایه در باب الفاظ مستعملهٔ در جرح و تعدیل راوی می نویسد صالح از امور نسبی است و به کسی گفته می شود که از دیگری صلاحیتش بیشتر باشد چنانچه موثق نسبت به ضعیف و حسن نسبت بمادونش که موثق است صلاحیتش زیادتر است-م.

مؤلف گوید:شاید وی از نوادگان سید ابو طالب حمزه بن محمّد بن احمد بن عبد اللّه جعفری،یا از اسباط سید شریف ابو یعلی حمزه بن محمد جعفری بوده باشد.پس باید دقت کرد.

شیخ حاکم ابو منصور علی بن عبد اللّه زیادی

(۱)

وی فاضلی کامل و دانشوری جامع فضائل بوده و از علمای معاصر ابو علی فرزند شیخ طوسی و همپایه وی بشمار می آید و از دوریستی روایت می کرده است.

و من طریق روایت او را در یکی از کتاب ها چنین دیده ام خبر داد به ما حاکم رئیس امام مجد الحکام ابو منصور علی بن عبد اللّه زیادی(ادام اللّه جماله)و حدیث مشار الیه را در خانهٔ خودش در روز یکشنبه دوم ماه مبارک رمضان سال ۵۰۸ هجری املا کرد و گفت خبر داد به ما شیخ امام ابو عبد اللّه جعفر بن محمد دوریستی به املائی که در اواخر ماه ذی حجه سال ۴۷۴ هجری برای او اتفاق افتاده،گفت خبر داد به ما ابو محمد بن احمد (رضی اللّه عنه)گفت خبر داد به ما شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی تا به آخر...

سیّد عالم تاج الدّین ابو تراب علی بن عبد اللّه بن علی بن عبد اللّه بن احمد

قزوینی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فاضلی متبحّر و پارسا بوده و به اندازه ده هزار بیت در مدایح اهل بیت پیغمبر و در فنون دیگر سروده است و سالها از محضر سید امام ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن علی راوندی(رحمهم اللّه)استفاده کرده است.

۱- *) حاکم به محدثی می گویند که به تمامی اخبار و احادیث محیط بوده و همگی آنها را با متن و سند در حفظ داشته باشد-م.

شیخ ابو الحسن علی بن عبد اللّه بن وصیف ناشی اصغر حلاء متکلم بغدادی

وی فاضلی کامل و شاعری ادیب و معاصر با شیخ مفید و امثال او بوده است (۱)ممکن است این دانشمند از مشایخ شیخ صدوق بوده باشد.

سیّد اجلّ زین الدّین علی بن عبد المجید حسینی نجفی

(۲)

وی فاضلی دانشور و فقیه و از آثار او کتاب شرح مصباح المتهجّد شیخ طوسی است و گاهی قاضی نور اللّه شوشتری برخی از اخبار را از آن کتاب در مجالس المؤمنین نقل می کند و من بیش از آنچه نوشتم به دیگر احوال او دست نیافته ام.

برای چگونگی ویژگیهای او به کتاب مجالس المؤمنین و امثال آن مراجعه شود.

یادآوری می شود علاوه بر سید مترجم،یکی دیگر از دانشوران بر کتاب مصباح شرحی مرقوم داشته که در ترجمه های این کتاب به آن اشاره می شود.

شیخ رشید الدّین علی بن عبد المطلب قمی

منتجب الدّین در فهرست می گوید:وی واعظی فقیه بود.

شیخ علی بن عبد اللّه ورّاق

وی از مشایخ صدوق رضی اللّه عنه بوده و از احمد بن یحیی بن زکریا قطّان روایت

۱- ۱-او از شاعران سخن پرور و از معروفین است در مدایح اهل بیت چکامه های بسیاری سروده است و متکلمی توانا بوده و آثار زیادی دارد و از بزرگان شیعه بوده و سال ۳۲۵ هجری به کوفه رفته و اشعار خود را در جامع کوفه می خوانده و سال ۳۶۶ هجری درگذشته برای سایر از ویژگیهایش به جلد ۳۶۹/۳ وفیات الاعیان مراجعه بشود.

۲- ۲) -مترجم مزبور سید علی بن عبد الحمید حسینی نجفی است که مکرر در این کتاب نام برده شده است.

می کرده و ممکن است مدح یا قدح(ستایش یا نکوهش)از او در کتابهای رجال آورده شده باشد (۱).

شیخ علی بن عبد الواحد بن علی بن جعفر نهدی حمیری

وی از بزرگان پیشینیان اصحاب ما بوده و از معاصران صدوق و امثال او بشمار می رود بلکه پیش از او می زیسته.

از آثار مشهور او کتابی است که به منظور اعمال ماهها تدوین نموده است.

وی از گروهی از اعلام از آن جمله از عبد اللّه بن محمد ثعالبی و محمد بن موسی قزوینی از علی بن حاتم روایت می کرده و همچنین از عبد اللّه بن حسین فارسی از محمد بن علی بن معمر و از ابو بکر احمد بن یعقوب فارسی و اسحاق بن حسن بصری از احمد بن هوذه روایت می کرده است.

و در یکی از مواضع اقبال چنین آمده است:ما از کتاب عمل شهر رمضان تألیف علی بن عبد الواحد نهدی به اسناد خود تا ابو المفضل چنین روایت کرده ایم و اضافه کرده آنچه را مرقوم داشتیم از اصل کتاب او بوده و چنین گفته است خبر داد به ما حسن بن خلیل بن فرحان در احمدآباد،گفت خبر داد به ما عبد الملک بن نهیک.

این سند از کتاب اقبال سید بن طاوس و کتاب زوائد الفوائد فرزندش استفاده می شود و من نام و نشان او را در کتابهای رجال ندیده ام.

سید بن طاوس در کتاب اقبال از کتاب وی بسیار نقل کرده است و می نویسد من این مطلب را از اصل آن گرفته ام که در روزگار زندگی مؤلفش نسخه برداری شده است.

در جای دیگر گفته است:علی بن عبد الواحد در کتاب عمل شهر رمضان چنین روایت کرده است.

مؤلف گوید:ممکن است این کتاب غیر از کتابی باشد که در آغاز ترجمهٔ او

۱- ۱-در معجم رجال الحدیث،ج ۱۲،ص ۹۲،یادآوری شده است.

معرفی کردیم،زیرا این کتاب ویژه اعمال ماه رمضان است و آن در عمل ماههای سال است.

و در جای دیگر از اقبال می نویسد:کتب شهر رمضان.ممکن است این جمله اشتباهی از ناسخ بوده باشد و باید چنین نوشته می شد:کتاب عمل شهر رمضان و هم ممکن است مترجم حاضر کتابهای چندی ویژه اعمال رمضان تألیف کرده باشد.

از یکی از مواضع اقبال به دست می آید که ابو المفضل شیبانی به اسناد خود از کتاب علی بن عبد الواحد نهدی روایت می کرده و از این سند به این نتیجه می رسیم که ابن عبد الواحد از متقدمین علماء بوده و سالها پیش از ابو المفضل می زیسته است.

در بعضی از مواضع مترجم حاضر را علی بن عبد الواحد نهدی و در جای دیگر علی بن عبد الواحد نام برده است.این دو نام متوجه به شخص واحدی است.

ظاهرا محمد بن موسی قزوینی یا محمد بن ابی عمران موسی بن علی بن عبدویه همان ابو الفرج قزوینی کاتب بوده باشد.

مشهور آن است که نهدی به کسر نون و سکون ها و دال بی نقطه در آخر منسوب به نهد است و او (۱)...

علامه حلّی در ایضاح الاشتباه ذیل ترجمه...می نویسد.

شیخ علی بن عبد الواحد نهدی

در ترجمه پیش،وی را به عنوان شیخ علی بن عبد الواحد بن علی بن جعفر نهدی حمیری نام بردیم.

۱- ۱-در لباب،ج ۳،ص ۳۳۶ [۱] می نویسد:نهدی به فتح نون و سکون ها و در آخر دال بی نقطه منسوب است به نهد بن زید بن لیث بن سود بن اسلم بن الحاف بن قضاعه جمعی به این قبیله پیوسته اند از جمله ابو عثمان عبد الرحمن نهدی است که اسلام آورد و به ملاقات پیغمبر نرسید و سال ۱۳۰ هجری درگذشت و هم منسوب است به نهد بن مرهبه بن دعام بن مالک بن معاویه-م.

شیخ بزرگوار منتجب الدّین ابو الحسن علی بن شیخ ابو القاسم شیخ امام

حافظ نیک بخت موفق الاسلام بزرگ حافظان و رئیس ناقلان سید پیشوایان و

مشایخ عظام خادم حدیث رسول خدا(ص)عبید اللّه بن شیخ ابو محمّد حسن

معروف به حسکا رازی بن حسین بن حسن بن حسین بن علی بن حسین بن

موسی بن بابویه

وی دریای دانشی بوده که هیچ گاه فرونمی نشسته و او شیخ سعادتمند و بافضیلت دانشور فقیه و محدث کامل شیخ اصحاب امامیه و معروف به شیخ منتجب الدّین و مؤلف فهرست (۱)و جدش به حسن کا معروف بوده است.برای آنکه کا،مخفف از کیا بفتح کاف و فتح یا و الف آخر و کیا لفظی است که طبق معمول مردم دار المرز در مقام تعظیم و بزرگداشت به کار می رود چنانکه می گویند«کیا بزرگ امید»و ظاهرا این لفظ به معنای مدبّر و کدخدا می باشد و رومی ها هم لفظ«کهـا»را از«کیا»گرفته اند.

منتجب الدّین معاصر با ابن شهرآشوب بوده و از شیخ طبرسی و شیخ ابو الفتوح رازی و بسیاری دیگر از اعلام روایت می کرده و اسامی مشایخ خود را در فهرست در ضمن تراجم علما و همچنین در اسناد اربعین(چهل حدیث)از عامه و خاصه و همچنین در اسناد حکایاتی که در آخر آن یادآوری کرده متعرض شده است.

منتجب الدّین از نوادگان برادر شیخ صدوق است و شیخ صدوق عموی اعلای او بشمار می رود.

شهید ثانی در کتاب اجازات خود ضمن اجازهٔ منتهی به وی می نویسد:و به او اجازه دادم تا همه آنچه را که علی بن عبد اللّه بن حسن بن حسین بن حسن بن حسین بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه روایت کرده است از من روایت نماید و همچنین همه مطالب

۱- ۱-مؤلف در حاشیهٔ این نسخه به نقل از غایه المرام سید هاشم بحرانی می نویسد:گاهی از منتجب الدّین به ابو عبد اللّه علی بن بابویه قمی مؤلف کتاب الاربعین عن اربعین شیخا عن أربعین صحابیا تعبیر کرده اند.

کتاب فهرست او را که به منظور گردآوری اسامی دانشوران متأخر از شیخ ابو جعفر طوسی نوشته شده است،روایت نماید.و اضافه کرده منتجب الدّین دانشوری بوده که مطالب را به خوبی ضبط می کرده و از مشایخ عدیده روایات بسیاری نقل نموده است.

مؤلف گوید:کتاب فهرست منتجب الدّین منحصر به اعلام متأخر از شیخ طوسی نبوده بلکه به نام و نشان برخی از علمائی که معاصر با شیخ بوده اند،نیز اشاره کرده است بنابراین دلیلی ندارد که شهید ثانی فهرست او را منحصر به اعلام متأخر از شیخ طوسی قرار دهد گرچه مشهور هم همین است.در عین حال،حقیقت همان است که ما گفتیم و به خوبی این موضوع از تتبع فهرست او آشکار می شود گرچه خود او هم در آغاز فهرستش آنچه را شهید اظهار داشته تصریح نموده است (۱).

رافعی شافعی که از مورخان و افراد سرشناس عامه و از شاگردان شیخ مترجم بوده در کتاب التدوین فی تاریخ قزوین بنا به نقلی که آقا رضی قزوینی در کتاب ضیافه الاخوان (۲)از آن تاریخ نموده است ذیل ترجمه شیخ علی بن عبید اللّه بن حسن بن حسین بن بابویه مترجم حاضر می نویسد:وی بزرگی بوده که از بحر بی کران علم حدیث از سماع و ضبط و حفظ و جمع،کمال سیرائی را داشته است چنانکه هر موضوع ارزنده ای را که به دست می آورده یادداشت می کرده و با هر شایسته ای که روبرو می شده از سماع او بهره گیری می کرده و در آن روزگاران کمتر دانشوری به پایهٔ جمع و سماع او می رسیده است.

پس از آن به یادآوری از مشایخ او و اجازاتی که آنان در سال ۵۲۲ یا ۵۲۳ هجری

۱- *) منتجب الدّین در آغاز فهرست می نویسد:آنگاه که در مجلس عالی ابو القاسم یحیی و توصیف بسزائی از وی نموده حضور داشتم سخن از اربعین ابو سعید محمد نیشابوری به میان و در ضمن گفتگوئی از فهرست شیخ طوسی بود که اسامی اعلام را درج کرده و پس از او فهرستی آن چنانی تألیف نشده به دنبال آن تصمیم گرفتم فهرستی از اسامی اعلام متأخر از شیخ و معاصران او گرد آورم.بنابراین خود منتجب الدّین سخنی از معاصران شیخ هم داشته است-م.

۲- ۱) -مراتب یادشده در ضیافه الاخوان،ص ۲۷،ذیل نام برداری ابو جعفر بن امیرکا قزوینی آورده شده است-م.

به وی داده انـد پرداخته و به دنبـال آن به بخشـی از آثـار او از جمله کتـاب اربعین اشـاره کرده و اضافه نموده است که من در سال ۵۸۴ هجری در شهر ری به قرائت بر او توفیق یافته ام.

و پس از ذکر پاره ای از احوال او اظهار داشته است:منتجب الدّین سال ۵۰۴ هجری متولد شده است و پس از سال ۵۸۵ هجری درگذشته است (۱).

و در پایان شـرح حال او می نویسد:از اینکه به تفصیل احوال او در این تاریخ پرداختم به خاطر آن بوده است که از نوشته ها و تعلیقات او بسیار استفاده کردم و خواستم به این سبب قسمتی از حق او را ادا کرده باشم.

و باز رافعی در التـدوین ذیل احوال شـیخ منتجب الـدّین می نویسـد:وی به تشـیّع نسـبت داده می شد و پدرانش که از مردم قم بوده اند نیز به مذهب تشیّع منتسب بوده اند و من گمان می کنم که وی از شیعیان نبوده است،زیرا او به تتبع احوال صحابه می پرداخته و راویان آثار آنها را بر دیگران برتری می داده و در احترام خلفای راشدین مبالغه می نموده.

آقا رضـی در ضـیافه الاخوان اظهار داشـته:از نظریه رافعی اسـتفاده می شود که منتجب الـدّین از او و از امثال او کاملا تقیه می کرده اسـت و آثـار خـود را کـه حـاکی از عقیـدهٔ صـحیحش بـوده پنهـان می داشـته و مؤیـد آن این است که رافعی در ضـمن شمارش آثار او اظهار داشـته است:منتجب الدّین سرگرم تألیف تاریخ مهمی بوده لیکن توفیق به دست نیاورده که آن تاریخ را از سواد به بیاض انتقال بدهد و پاکنویس کند و من گمان می کنم با فرارسیدن مرگ او آن مسوّده مفقود شده باشد.

ممکن است مراد رافعی از تاریـخ مـذکور همان کتابی باشد که در احوال علمای شـیعه گرد آورده باشد یا تاریخ دیگری نظیر آن باشد که رافعی مؤلف التدوین از هیچیک از آنها اطلاعی حاصل نکرده است (۲).

۱- *) فاضل معاصـر در ص ۵ مقـدمه فهرست می نویسـد تاریـخ وفات منتجب الـدّین معلوم نیست و تا سال ۶۰۰ هجری زنده بوده است و به نقل از ابن غزال سال ۶۰۰ هجری به اجازه عمومی از وی نایل گردیده است-م.

۲- ۱) -ضیافه الاخوان،ص ۲۷.

مؤلف گوید:ظاهرا تاریخ کبیری که رافعی اظهار داشته هیچیک از دو کتابی که آقا رضی پنداشته نبوده است،زیرا فهرست شیخ منتجب الدّین رساله مختصری بیش نیست و با توجه به اختصار آن نمی توان آن را مؤید پنهان داشتن آثار وی به حساب آورد آری به طوری که پس از این خواهیم نگاشت از عبارت آخر اربعین وی می توان به تأیید اندکی دست پیدا کرد.

امّا تشیع شیخ منتجب الدّین ظاهرتر از خورشید جهان افروز و هویداتر از دیروز است و اینکه مؤلف التدوین نوشته«من او را دورتر از مرام تشیع می دانم»خدا به او نزدیک تر از ریسمان گردن است.آری او به فرمودهٔ ائمه طاهرین رفتار می کرده که فرموده «التقیه دینی و دین آبائی»تقیه رویهٔ من و نیاکان من است پس چگونه ممکن است شیخ منتجب الدّین شیعه نباشد و حال آنکه او و نیاکانش از دانشوران بنام امامیه بوده اند و همچنین دیگر بستگان او از بزرگان این مذهب مقدس بشمار می آیند و خود رافعی هم در ضمن شرح حال او اظهار داشته است:اصل او از مردم قم است و مردم قم از دیرباز از شیعیان بوده و به تشیع شهرت دارند.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:شیخ بزرگوار منتجب الدّین علی بن عبید الله بن حسن بن حسین بن بابویه قمی،فاضلی دانشور و ثقه ای صدوق و محدثی حافظ و راویه ای علامه بوده است.کتاب فهرست او که به منظور معرفی مشایخ معاصر با شیخ طوسی و متأخران او تا روزگار خودش تألیف شده است مورد توجه بوده است و ما همه آنچه را راجع به معاصران و متأخران نوشته است در این کتاب(امل الآمل)آورده ایم و همین کتاب را محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی از وی روایت کرده؛لیکن این کتاب با همگی ارزشی که دارد،مشتمل بر اسامی اندکی از اعلام بوده است،از این گذشته در اسامی رجال تشویش و آشفتگی زیادی بکار رفته تا آنجا که اسامی بسیاری را در غیر باب ویژهٔ خود یادآوری کرده است.من در تألیف این کتاب به سبک ابن داود و میرزا محمد،ترتیب ارزنده ای بکار بردم و کتاب مزبور را به ترتیب کتاب رجال تدوین نمودم و دیگر اسامی را که در آن کتاب نیامده است از آثار متأخران از او و از اجازات ایشان و آنچه از دانشمندان شنیده بودم و امثال این ها را به آن افزودم.

و از آثار او کتاب الاربعین عن الاربعین من الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین علیه السّلام و امثال این ها (۱).

مؤلف گوید:آن آشفتگی که شیخ معاصر اظهار داشته است بیشتر از حد معمول نبوده است بلکه فهرست منتجب الدّین هم مانند کتابهای رجال که پیش از ابن طاوس تألیف شده است نامرتب بوده است و ممکن است علت نامرتبی و آشفتگی آن همان است که پیش از این هم اشاره شد،به خاطر آن بوده که منتجب الدّین این کتاب را در روزگار تقیه و در آخر عمر تدوین کرده و فرصت نیافته تا مبیّضه کند و ترتیب لازم را در آن مراعات نماید.

در عین حال نمی توان گفت فهرست مزبور همان تاریخی باشد که پیش از این به آن اشاره شد و یا کتابی باشد که در آخر عمر تألیف کرده است آن طور که خود او در آخر فهرست می گوید،این کتاب را به پیشنهاد سیّد اجلّ مرتضی عزّ الدّین یحیی بن محمد بن علی بن مطهّر نقیب طالبیهای عراق تألیف نموده و ما هم این موضوع را در ذیل ترجمه عز الدّین متذکر خواهیم شد.و باز خود او در آغاز همان فهرست می نویسد:سید ابو القاسم یحیی که فهرست بنا به پیشنهاد او تألیف شده،کتاب الاربعین عن الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین(صلوات اللّه و سلامه علیه)را که تصنیف شیخ اصحاب ابو سعید محمد بن احمد بن حسن نیشابوری(قدّس اللّه روحه و نوّر ضریحه)و مورد علاقه آن سید بوده،به مطالعهٔ وی رسانید و در ضمن آن خطاب به وی گفت که شیخ موفّق سعادتمند ابو جعفر محمد بن حسن بن علی طوسی(رفع اللّه منزلته)کتابی در اسامی مشایخ شیعه و مصنّفین ایشان ترتیب داده است و پس از او عالم دیگر به این کار ستوده اقدام نکرده است،من گفتم هرگاه خدای متعال مرگ مرا به تأخیر بیندازد و به آرزویم برساند اسامی مشایخ شیعه را که در اختیار دارم و همچنین مصنفان ایشان را،از آنهایی که پس از شیخ می زیسته یا معاصر با او بوده اند به آن کتاب بیفزایم و نیز کتاب حدیث الاربعین عن الاربعین من الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین صلوات اللّه و سلامه علیه را گرد آورم تا

۱- ۱-این کتاب از سوی(مؤسسهٔ امام مهدی ع)در قم به طبع رسیده است-م.

همگان از آن بهره ور گردند،تا از این راه به حضرت علیا و پیشگاه باکرم حضرت والا خدمتی کرده باشم.

پس از آنکه از پیشگاه آن سیّد بزرگوار بیرون رفتم،نخست به گردآوری اسامی اعلامی که حاضر داشتم پرداختم و پس از آن به تدوین اربعین اقدام نمودم و از خدا می خواهم تا مرا در اتمام آن کمک و مساعدت فرماید چه آنکه حضرت او تعالی بر آسان کردن هر کاری توانا است و این کتاب را به اقتدا از شیخ ابو جعفر،به حروف الفبا ترتیب دادم تا به آسانی بتوانند به مطالب آن دسترسی پیدا کنند.توفیق از خداست.

به طوری که در نسخه های چندی از آخر فهرست منتجب الدّین استفاده کرده ایم وی می نویسد:کتاب اربعین حدیثا فی فضائل علی علیه السّلام و چهارده حکایت از معجزات حضرت مولی علیه السّلام را به آن الحاق کرده است.و در حقیقت این کتاب غیر از کتاب الاربعین او می باشد که از پاره ای از اشارات در آینده به این اختلاف خواهیم رسید.

سید محمد بن محمد بن حسن حسینی عاملی معروف به ابن قاسم در کتاب الاثنی عشریه فی المواعظ العددیه می نویسد:شیخ منتجب الدّین کتابی در فضائل علی بن ابی طالب علیه السّلام گرد آورده و حکایات ارزنده ای در مناقب آن حضرت به آخر آن افزوده است-هرچند مناقب آن حضرت از اندازه بیرون است-من حکایت یازدهمین آن را با حذف سند در اینجا می آورم...

مؤلف گوید:ممکن است مراد وی از کتاب مزبور همان اربعین عن الاربعین من الاربعین بوده باشد.

و نیز گوید:کتاب فهرست منتجب الدّین که به نام آن اشاره شد کتابی مشهور و متداول در میان مردم است و من در تبریز کتاب مزبور را به خط یکی از فضلا(که ممکن است ملا محمد رضا مشهدی شاگرد شیخ بهائی ره بوده باشد)دیده ام.این نسخه از نسخهٔ پدر شیخ بهائی(شیخ حسین بن عبد الصمد)استنساخ گردیده و نسخهٔ پدر شیخ بهائی با چند نسخهٔ دیگر،از جمله با نسخه شهید اول مقابله گردیده که با نسخه های مشهور

تفاوت داشته است (۱).

در آخر برخی از نسخه های آن ده قاعده بلکه ده حکایت دیده ام.

و کتاب اربعین او نیز مشهور است و من نسخه ای از آن را در اردبیل به خط شیخ محمد بن علی مشهور به جبائی دیده ام و او نسخه خودش را از خط شهید ثانی استنساخ کرده و شهید ثانی نسخه خویش را از خط شهید اول استنساخ نموده و شهید نسخهٔ متعلقهٔ به خویش را از خط شیخ برهان الدّین محمد بن محمد بن علی حمدانی شاگرد مؤلف(منتجب الدّین)استنساخ کرده و او از خط مؤلف نسخه برداری کرده است.و این کتاب مشتمل بر چهل حدیث است که از چهل شیخ از چهل صحابی از چهل کتاب تهیه شده است و در آخر کتاب چهارده حکایت بی سابقه در شأن حضرت مولی علیه السّلام و معجزات آن حضرت ضمیمه نموده است و در آخر اربعین پیش از ایراد حکایات یادشده چنین نوشته است از یمن بخشش و کرم خدای عزّ و جلّ چنان مقرر شد که به آسانی از کتاب الاربعین عن الاربعین من الاربعین فی مناقب امیر المؤمنین علیه السّلام آسوده خاطر گردیده و به آنچه وعده داده بودم وفا کنم و هرگاه خدای متعال کارهای مرا آسان فرماید و مهلت دهد و مرگم را به تأخیر افکند،به کتاب فهرست علمای شیعه مطالبی بیفزایم که در هنگام تألیف،به آنها دست نیافته بودم تا به یاری خدا کتاب بزرگ و ارزنده ای باشد و همچنین به آنچه پیش از این گذشت یعنی کتاب حاضر الاربعین عن الاربعین من الاربعین مع الاربعین اضافاتی در مناقب امیر المؤمنین(علیه السّلام)بیفزایم و اینک به نقل حکایت های لطیف و ارزنده ای در مناقب آن حضرت(علیه السّلام)می پردازیم.

مؤلف گوید:منظور منتجب الدّین از آنچه به آن دسترسی پیدا نکردم،اسامی علماء و احوال و آثار آن عده از بزرگانی باشد که معاصر با شیخ و متأخر از او بوده اند تا

۱- *) کتاب فهرست در قدیم به ضمیمه امل الآمل و بحار الانوار و گاهی مستقلا به طبع رسیده و همراه با کتاب فیض القدسی مرحوم حاجی نوری در مجلد ۱۰۵ بحار الانوار طبع جدید مطبوع گردیده است و اخیرا بطور مستقل همراه با پاورقیهای ارزنده و تحقیقات فراوان و شرح حال مفصل شیخ منتجب الدّین به قلم محققانهٔ آقا سید عبد العزیز طباطبائی به طبع رسیده است-م.

روزگار خود مؤلف،چنانچه اصل فهرست هم به همین منظور تدوین گردیده است،و ممکن است مراد وی معرفی اعلامی باشد که پیش از شیخ می زیسته اند و شاید به تألیف چنین کتابی دست پیدا کرده باشد و بعید نیست کتاب یادشده همان اثری باشد که رافعی بنا بر آنچه اظهار شد،به وی نسبت داده است.

استاد استناد در آغاز بحار می نویسد:کتاب فهرست و کتاب الاربعین عن الاربعین من الاربعین از آثار شیخ منتجب الدّین علی بن عبید اللّه بن حسن بن حسین بن بابویه (رضی اللّه عنهم)می باشد (۱).

و در فصل دوم می نویسد:شیخ منتجب الدّین از ثقات بنام و از محدثان است کتاب فهرست او در نهایت اشتهار است و او از نوادگان حسین بن بابویه بوده و شیخ صدوق عموی اعلای او می باشد.شهید ثانی در کتاب اجازه پس از آنکه آنچه را که ما نوشته ایم ایراد کرده،اضافه می نماید اربعین او مشتمل بر اخبار بی سابقه و لطیفی است (۲).

مؤلف گوید:کتاب منتجب الدّین را گروهی از علماء روایت کرده اند و همچنین بعضی از علماء آن را به خط خود استنساخ نموده اند از جمله نسخه ای است که به خط سیّد امام غیاث الدّین بن طاوس حسنی از خواجه نصیر الدّین طوسی از محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی از خط مصنف و نیز به خط شیخ امام سدید الدّین یوسف بن مطهّر پدر علامه حلّی و همچنین به خط شهید ثانی دیده شده است.که وی آن را از خط شهید اول و او از خط.... (۳)

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۸. [۱]

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۳۵.

۳- ۳) -مؤلف در حاشیهٔ کتاب حاضر به خط خود نوشته است در آغاز کتاب اربعین خطهایی از علما درج شده است از جمله چنین آمده است این کتاب چهل حدیث است که از چهل شیخ از چهل صحابی که همگی آنها مسند است و در فضائل حضرت امیر(ع)وارد شده است و آنها را شیخ سعادتمند بزرگ اصحاب شیعه منتجب الدّین موفق الاسلام سید حافظان و بزرگ ناقلان،خادم حدیث رسول ابو الحسن علی بن عبید اللّه بن حسن بن حسین بن بابویه(قدس اللّه روحه و روح اسلافه)گرد آورده است و نیازمند به بخشش پروردگارش،محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی از او روایت کرده است(پایان).ما پس از-

و از آثار منتجب الدّین رساله ای است در مسئله قضاء صلوات.رسالهٔ یادشده از بهترین رساله هایی است که در موضوع قضای صلوات تدوین شده است.و من این رساله را در اصفهان در نزد فاضل هندی دیده ام.

یادآوری می شود،مشهور بر زبانها و ضبط شده در کتابها آن است که به آخر کلمهٔ فهرس تائی می افزایند لیکن فیروزآبادی در قاموس گفته است:فهرست با تاء الحاقی استعمال عامیانه است و درست آن فهرس بدون تاء است.و ما در این کتاب به پیروی از فیروزآبادی کلمه فهرست را بدون تا به کار می بریم،هرچند بسیاری از دانشمندان بزرگ آن را با تا می نگارند.

در یکی از مواضع دیدم که فهرست،واژه ای است یونانی و به معنای محمل به کار رفته است و عرب آن کلمه را از یونانی گرفته و با تغییری که در آن داده(یعنی تاء را حذف کرده)به صورت«فهرس»به کار برده است،که اگر بخواهیم کلمهٔ مزبور را با توجه به اتحاد لغت روم و عرب به صورت فهرست به کار ببریم دور از قاعده خواهد بود.

یادآوری می شود که شیخ منتجب الدّین از مشایخ بسیاری روایت می کرده که این مشایخ متجاوز از صد تن بوده اند (۱)چنان که شمارش و نام بردن همه آنها در این ترجمه دشوار است و تعیین و تثبیت همهٔ آنها مربوط به آن است که دقت کاملی در مرویات و کتابهای او به کار ببریم به ویژه تفحص کاملی در کتاب فهرست و کتاب اربعین و دیگر مواضع متفرقه بنمائیم و صاحبان بصیرت به آنچه ما گفتیم به خوبی آگاه و از چگونگی نظریه ما بااطلاع خواهند بود.در عین حال،نخست اسامی مشایخ او را که در آغاز اسانید کتاب اربعین و حکایاتی که در ذیل آن کتاب بدان افزوده است،یادآوری می کنیم پس از

۱- *) فاضل معاصر در ص ۱۹ مقدمه ای که برای فهرست منتجب الدّین تدوین کرده در ذیل مشایخ وی نام ۱۴۶ تن از مشایخ او را با اشاراتی به مأخذ نام آنها یادآوری کرده است و در ذیل عنوان(تلامذته) به نام چهار تن از شاگردان بسیاری که داشته اشاره نموده است-م.

آن نام مشایخ او را که در کتاب فهرست علماء آمده و در اربعین از آنها یاد نکرده است متذکر می شویم.

اینک به نام چهل وشش تن از مشایخ او که در اربعین آمده است می پردازیم:

۱-سید زاهد ابو الحسن علی بن قاسم بن رضا علوی حسنی که علاوه بر روایت از مراتب قرائت او هم استفاده کرده است ۲-سید مرتضی سعید،اشرف الدّین ابو الفضل محمد بن علی بن محمد بن مطهّر ۳-شیخ فقیه الدّین ابو الحسن علی بن حسین بن علی جاستی که از املاء حدیثش استفاده کرده است ۴-سید ابو تراب مرتضی بن داعی بن قاسم حسنی ۵-برادرش سیّد ابو حرب مجتبی بن داعی بن قاسم حسنی ۶-سید ابو محمد شمس الشرف بن علی بن عبد اللّه سیلقی که بر او قرائت حدیث کرده است.۷-سید ابو علی شرف بن عبد المطلب بن جعفر حسینی افطسی اصفهانی که در اصفهان به قرائت از او پرداخته است ۸-ابو العلی زید بن علی بن منصور بن علی راوندی ادیب که از قرائت او استفاده کرده است.۹-ابن سعد یحیی بن طاهر بن حسین مؤدب زاهد ۱۰-ابو علی تیمان بن حیدر بن حسین بن ابو عدی کاتب بیّع که بر او قرائت کرده است ۱۱-علی بن حسن بن علی ۱۲-ابو علی حسن بن علی بن ابی طالب فرزادی(معروف به هموسه)که بر او قرائت حدیث کرده است ۱۳-ابو المحاسن مسعود بن علی بن منصور ادیب ۱۴-ابو الحسین زید بن حسن بن محمد بیهقی هنگامی که به ری آمده بود منتجب الدّین در نزد او به قرائت حدیث پرداخته است ۱۵-شیخ امام سعید موفّق الدّین ابو القاسم عبید اللّه بن حسن بن حسین بن بابویه پدر منتجب الدّین مترجم حاضر ۱۶-قاضی القضاه عماد الدّین ابو محمد حسن بن محمد بن احمد استرآبادی که بر او قرائت کرده است ۱۷-ابو منصور عبد الرحیم بن مظفر بن عبد الرحیم حمدونی که بر او قرائت حدیث کرده است.این هفده تن که یاد کرده شد از بزرگان علمای شیعه بوده اند.

و در شمار مشایخ اوست:۱-ابو الفتح محمود بن عبد الکریم بن عبد الواحد بن محمد بن احمد طالقانی شاهد،که بر او قرائت حدیث کرده است ۲-ابو الفتوح محمود بن محمد بن عبد الجبّار مذکّر هرمز دیاری سروی گرگانی که هنگام ورود به ری، منتجب الدّین بر او قرائت کرده است ۳-ابو الفتوح سعد بن سعید بن مسعود بزّاز حنفی که

از لفظ او استفاده کرده است (۱)۴-ابو النجیب سعید بن محمد بن ابو بکر حمامی که بر او قرائت حدیث نموده است ۵-ابو سعید عبد الرحمن بن ابو القاسم حصری که بر او قرائت کرده است ۶-ابو عبد اللّه حسن بن ابو طیّب عباس بن علی بن حسن رستمی که در اصفهان از او استفاده کرده است ۷-احمد بن حسن بن بابا اذوئی که بر او قرائت کرده است ۸-ابو محمد عبد اللّه بن علی بن عبد اللّه مقری طاهری که در اصفهان به قرائت از او پرداخته است ۹-محمد بن حامد بن ابو القاسم طویل قصاب که در اصفهان از قرائت او بهره وری داشته است ۱۰-ابو حفص عمر بن احمد بن منصور صفّار نیشابوری هنگام ورود او در ری از وی بهره وری داشته است ۱۱-ابو محمد سهل بن عبد الرحمن بن محمد سراج نیشابوری زاهد که هنگام ورود او به ری از وی استفاده کرده است ۱۲-ابو سعید محمد بن هیثم بن محمد که در خانهٔ او واقع در اصفهان از وی استفاده کرده است ۱۳-ابو ذرعه عبد الکریم بن اسحاق بن سهلویه که بر او قرائت کرده است ۱۴-ابو الفضل جعفر بن اسحاق بن ابی طالب بن حربویه معلّم که بر او به قرائت حدیث پرداخته است ۱۵-ابو عبد اللّه محمد بن حمّویه بن محمد حموینی در ضمن نامه ای که به وی نگاشته است از وی بهره وری داشته است ۱۶-ابو عبد الرحمن احمد بن عبد الصمد بن حمویه خواهرزاده ابو عبد اللّه یادشده،در هنگامی که به ری آمده بوده از وی استفاده کرده است ۱۷-ابو شکر محمد بن عبد اللّه مستوفی اصفهانی در خانهٔ او واقع در اصفهان،از وی روایت کرده است ۱۸-شیخ ابو سعد عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عبد الرحمن حصری بصیر که بر او قرائت کرده است ۱۹-ابو الفتوح مبشّر بن احمد بن محمود صحاف در اصفهان از قرائت او بهره وری داشته است.۲۰-ابو الفتح احمد بن عبد الوهّاب بن حسن بن حسن صرّاف بردینی در خانهٔ او به قرائت از او پرداخته است ۲۱-ابو حاتم محمد بن عبد الرحمن بن عبد اللّه بن

۱- *) محقق طباطبائی در ص ۲۶ مقدمه فهرست منتجب الدّین می نویسد ابو الفتوح سعد بزاز حنفی رازی در سال ۵۵۲ ه.ق در قزوین حدیث می کرده و منتجب الدّین حدیث سوم کتاب اربعین را از وی روایت می کرده است؛بنابراین مراد مؤلف که نوشته است از لفظ او استفاده می کرده یعنی آنچه را از او شنیده روایت کرده است نه آنکه بر وی قرائت کرده باشد-م.

حسین بن مخاطره ساوی بر او قرائت کرده است ۲۲-ابو الحسن علی بن احمد بن محمد لبّاد که در خانهٔ او واقع در اصفهان از قرائت او استفاده کرده است ۲۳-ابو القاسم اسماعیل بن علی بن حسین حمّامی که در اصفهان در خانهٔ او از قرائت بر او استفاده کرده است ۲۴-ابو بکر محمد بن احمد بن عمر باغبان اصفهانی با او مکاتبه داشته ۲۵-ابو الحسن محمد بن رجا بن ابراهیم بن عمر بن یونس اصفهانی در اصفهان ۲۶-ابو المطهر قاسم بن فضل بن عبد الواحد صیدلانی که در اصفهان بر وی قرائت کرده است ۲۷-ابو غالب لاحق بن حبیب بن محمد بن علی صیدلانی به عنوان قرائت ۲۸-ابو المطهر صیدلانی بر او قرائت کرده است ۲۹-ابو بکر محمد بن عبد الکریم بن محمد قلانسی معدّل،از طریق اجازه.

مؤلف گوید:برخی از اسامی مشایخ او که بیست و نه تن بوده است، مظنون التشیع اند و دسته ای از آنها از نظر من مجهول الحال اند.

ملا علی عراقی

دانشوری بافضیلت و بزرگوار بوده و از علمایی است که در روزگار علی بن هلال جزائری و امثال او می زیسته است.

من در استرآباد از تألیفات او شرح دعای صنمی قریش (۱)را که به فارسی شرح نموده است دیده ام.وی این اثر را در سال ۸۷۸ ه.ق در قصبهٔ گرگان به انجام رسانیده است.

سید فخر الله علی بن عرفه حسینی

شیخ معاصر در امل الآمل (۲)می نویسد:وی فاضلی صالح بود و ابن معیه از وی روایت می کرده است.

۱- *) این دعا در ص ۲۸۳ صحیفه علویه تألیف شیخ عبد اللّه سماهیجی آورده شده است-م.

۲- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۴.

شیخ مجد الدّین علی بن عریضی

شیخ معاصر در بخش دوم از امل الآمل (۱)می نویسد:وی فاضلی صالح بود و ابن شهرآشوب از او روایت می کرده است.

مؤلف گوید:مترجم حاضر غیر از سیّد جلیل نظام الشرف ابو الحسن عریضی است که در آینده در باب«کنی»از وی یاد خواهیم کرد و ممکن است هر دو عنوان مربوط به یک شخص بوده باشد.و به احتمال بعید،مترجم حاضر همان سیّد ابو الحسن علی بن عریضی حسینی است که در ذیل نام برده می شود و احتمال هم دارد مترجم حاضر همان سید مجد الدّین علی بن حسن بن ابراهیم حلبی عریضی بوده باشد که از مشایخ محقق حلّی است و پیش از این هم در احوال محقق حلی نام برده شده است.

مؤلف گوید:به نظر من مترجم حاضر از دانشوران جبل عامل بوده باشد چنان که شیخ شمس الدّین محمد عریضی عاملی که در باب میم به نام و نشان وی خواهیم پرداخت از علمای جبل عامل است.

سیّد ابو الحسن علی بن عریضی حسینی

وی از بزرگان دانشوران و از پیشوایان فقیهان است.

از اجازه شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی به سید بن شدقم مدنی معلوم می شود که سید ابو الحسن به توسط حسین بن رطبه از ابو علی فرزند شیخ طوسی روایت می کرده و محقق حلّی به نقل از سند حدیثی که بر خط شهید اول نوشته شده است از وی روایت می کرده است.

محتمل است مترجم حاضر همان شیخ مجد الدّین علی بن عریضی یادشده باشد از طرف دیگر،دوری طبقه ای که در میان این دو تن احساس می شود،مانع از این احتمال خواهد بود.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۸،۱۹۴.

یادآوری می شود که پیش از این در ذیل ترجمه محقق حلّی نوشتیم محقق از سیّد احمد بن یوسف بن احمد بن عریضی علوی حسینی روایت می کرده است و از قرینه پیداست مترجم حاضر غیر از سید احمد عریضی است و هر دو تن از مشایخ محقق حلّی بوده اند و احتمال هم دارد اشتباهی در یکی از دو نسبت اتفاق افتاده باشد بنابراین هر دو تن،یکی خواهند بود.

از این پیش در شرح حال سید مجد الدّین علی بن حسن بن ابراهیم حلبی عریضی یادآوری می شد که وی،از مشایخ محقق حلی بوده است و این موضوع ایجاب می کند که سید مجد الدّین علی یادشده و مترجم حاضر یکی بوده باشد.و به حق باید گفت که هر دو همان شیخ مجد الدّین علی بن عریضی می باشند که از مشایخ ابن شهرآشوب بوده و در ترجمه پیش نام برده شده است.صحت این احتمال در صورتی است که نگویند ابن شهرآشوب و محقق حلی معاصر می باشند زیرا در غیر این صورت احتمال وحدت نابجا خواهد بود.

مؤلف گوید:به نظر من،مترجم حاضر همان سید اجل شریف ابو الحسن علی بن ابراهیم عریضی علوی حسینی است که از مشایخ ورّام بن ابی فراس است که بیش از این شرح حال او یادآوری شده است و به حق باید گفت شریف ابو الحسن علی و مترجم حاضر با شیخ مجد الدّین علی بن عریضی که در ترجمه پیش نام برده شده است یکی می باشند.

سیّد علی بن علوان حسینی کاملی بعلبکی

(۱)

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی صالح بوده و به طریق اجازه از شیخ بهائی روایت می کرده است (۲).

شیخ علی نواده شهید ثانی در کتاب الدر المنثور (۳)می نویسد:شیخ نجیب الدّین

۱- ۱-به خط مصنف این کتاب«کاملی»و در امل الآمل،«عاملی»آورده شده است.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۲۴.

۳- ۳) -الدر المنثور،ج ۱،ص ۶.

علی بن محمد بن عیسی و سید نور الدّین علی بن ابی الحسن حسینی موسوی از وی روایت می کرده اند و خود او دانشوری پارسا و پرهیزکار بوده است.

شیخ علی بن علی بن ابی طالب

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی صالح بوده است.

مؤلف گوید:ممکن است مراد از مترجم حاضر،علی بن علی بن عبد الصمد تمیمی باشد که پس از این یادآوری خواهد شد،چه آنکه منتجب الدّین نام و نشان او را هم متذکر گردیده است.

شیخ علی معروف به عرب

وی دانشوری بافضیلت و طبیبی منجم بوده و از علمای دولت صفویه بشمار می آید.

من در استرآباد رساله در آداب نکاح او را دیده ام.این رساله مشتمل بر اخبار و احکام طبّی و نجومی می باشد و خالی از غرابت و فائده نبوده و نسخه ای که به نظر من رسیده است، به خط ملا- محمد حسین اردبیلی مشهور بوده که نزدیک به روزگار ما می زیسته است.

مؤلف در این رساله از کتاب النجاه که مشتمل بر احادیث شیعه بوده و از کتابهای مشهور و نامشهور دیگر استفاده کرده است و بعید نیست که مترجم حاضر همان شیخ زین الدّین علی بوده باشد که در روزگار شاه اسماعیل صفوی می زیسته و در حکومت درمش خان لله باشی بهرام میرزا به هرات رفته که نام و نشانش را پیش از این یادآوری کردیم.

ملا عماد الدّین علی بن عماد الدّین علی شریف قاری استرآبادی

وی در استرآباد به دنیا آمده و در مازندران می زیسته و فاضلی دانشور و محدثی فقیه و قاری متکلم و پرهیزکاری باتقوا بوده و از دانشمندان و نیکوکاران بنام روزگار شاه تهماسب صفوی بوده است و تألیف های ویژه در فن قرائت داشته است.از جمله،رساله التحفه الشاهیه در فن قرائت است که به پارسی تألیف شده تحقیقاتی ارزنده و مطالبی پسندیده دارد و در اختیار همگان می باشد.این کتاب را مترجم حاضر به پیشنهاد شاه تهماسب

تألیف کرده و من نسخه های چندی از آن را دیده ام و در استرآباد نسخه ای از آن را به خط سیّد مؤیّد بافضیلت،امیر شرف الدّین علی شولستانی که دانشوری بنام است دیده ام که تاریخ کتابت آن ۹۹۵ ه.ق بوده و ممکن است این کتاب را سید شولستانی در اوائل عمرش نسخه برداری کرده باشد.

و از تألیفات او رساله اثبات الواجب و رسالۀ مختصری در اصول قرائت ابن کثیر است که از طریق شاطبی و به روایت بزّی و قنبل،در اختیار قاری ها قرار گرفته است و من آن رساله را در شهر آمل مازندران دیده ام.رسالۀ دیگری در قرائت نافع تألیف کرده که آن را قالون و ورش از نافع روایت کرده اند و رساله مختصری در اصول قرائت ابو عمرو به روایت دوری و سوسی از طریق شاطبی تألیف کرده است.و من این رساله را در آمل دیده ام.و رسالۀ فارسی دیگری در قرائت عاصم،به طریق شاطبی تألیف کرده است.این رساله مشتمل بر یک مقدمه و سه باب و یک خاتمه بوده و آن را به خواهش همسر یا دختر شاه تهماسب صفوی تألیف کرده است.رسالۀ فارسی دیگری در قرائت ابن کثیر به روایت بزی و قنبل از طریق شاطبی و التیسیر تألیف کرده است و من آن را در شهر آمل دیده ام.و ممکن است این رساله همان رسالۀ پیشین بوده باشد.

و از آثار او ترجمه کتاب احتجاج شیخ طبرسی است به پارسی،و دیگری حاشیه نهج البلاغه سید رضی است.

یادآوری می شود که کتاب ترجمه احتجاج و حاشیه نهج البلاغه به نام ملا عماد الدّین است و بیشتر رساله های یادشده به نام ملا عماد الدّین علی بن علی شریف قاری استرآبادی می باشد که در استرآباد به دنیا آمده و در مازندران می زیسته و برخی از آنها به نام ملا عماد الدّین استرآبادی مولدا و المازندرانی مسکنا که نام و نشانش خواهد آمد و برخی از آنها به نام ملا عماد مازندرانی کلباری ثبت شده است و می توان گفت همه عنوان های یادشده مربوط به یک شخص است.

در یکی از نسخه های تاریخ عالم آرا آمده است که ملا عماد الدّین استرآبادی از مردم استرآباد و از علمای روزگار شاه تهماسب و بعد از اوست و مهارتی تمام در فن قرائت و تجوید داشته و رساله های مفصّل و مختصری در این رشته تألیف کرده است و در

روزگار شاه تهماسب از دیگر علماء به وی نزدیک تر و موقعیتش از سایرین بیشتر بوده است و به همین مناسبت نیازمندی های اهل علم و بینوایان و مستحقان را به اطلاع تهماسب می رسانیده و مورد قبول واقع می شده و در میان اعاظم و اعالی و محترمان آن روزگار معزّز بوده است و طبقهٔ قاریان از خدمت او استفاضه می کردند.

این بود خلاصه ای از آنچه در تاریخ عالم آرا آمده است.

شیخ علی بن علی بن حسن بن جعفر مزرعانی

وی از علمای روزگار شیخ علی بن هلال جزائری بوده است.

استاد استناد(قدّس سرّه)در باب فضیلت آب باران نیسان (۱)در اواخر کتاب السماء و العالم بحار از خط مترجم،حدیث طریق استفاده کردن از آب نیسان رومی را از خط شهید اول ضمن حدیث مرسلی از حضرت صادق(علیه السّلام)از رسول اکرم(ص) نقل کرده است.و نیز استاد استناد گفته است که تاریخ کتابت شیخ علی،که حدیث مزبور را از خط شهید،استنساخ نموده است،سال ۹۰۸ ه.ق بوده است.و من تا به حال در محلی دیگر نام او را به دست نیاورده ام.

سید نور الدّین علی بن علی بن حسین بن ابی الحسن الموسوی حسینی

عاملی جبعی مکی

معظّم له دانشمندی بافضیلت و بزرگوار و برادر صاحب مدارک است.

۱- *) نیسان یکی از ماههای رومی است که اسامی آنها را ابو نصر فراهی در نصاب الصبیان [۱]چنین آورده است: بدان ای گل که رویت چون بهار است شهور روم از این هشت و چار است دو تشرین و دو کانون و پس آنگه شباط و آزر و نیسان ایار است حزیران و تموز و آب و ایلول نگهدارش که از من یادگار است و طریقه استفاده از آب نیسان در اعمال ماههای رومی در کتاب مفاتیح الجنان مرحوم حاج شیخ عباس قمی آورده شده است-م.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی عالمی فاضل و ادیبی شاعر و منشی ای بزرگوار و عظیم الشان بود مراتب علمی را از پدر و دو برادرش سید محمد صاحب مدارک که برادر پدریش و شیخ حسن بن شهید ثانی که برادر مادریش بوده فراگرفته است.

از تألیفات او شرح المختصر النافع است که گفتاری طولانی همراه با استدلال در آن ایراد نموده و به پایان نرسیده است.دیگری کتاب الفوائد المکیه،و شرح الاثنی عشریه در صلات که از آثار شیخ بهائی است و امثال این ها از رساله های دیگر (۱).

سید علی بن میرزا احمد در سلافه العصر از وی نام برده و در ستایش از او اظهار داشته است:کوه دانش سر به آسمان کشیده و بازوی دین حنیف و دارندهٔ مهار تألیف و تصنیف،و ماهر در روایت و درایت و برافرازنده پرچم مکارم پنجگانه،فضیلتی که کسی به گرد آن نرسد،مرتبهٔ درخشانی که ماه،آرزومند درخشندگی آن است،بخشندگی که ابر باران ریز از کرم او شرمسار است.و عظمتی که گردن روزگار در برابر آن خمیده است، و آوازه ای که گوش از شنیدن آن عاجز می باشد.

سید نور الدّین در آغاز کار در شام به سر می برد و از کمال عزت برخوردار بود سپس به مکّه معظمه رفت و در آنجا مجاور گردید و من او را در آن سرزمین ملاقات کردم که در آن هنگام عمرش از نودسالگی تجاوز کرده بود و در وضع بسیار مهمی می زیست که مردم از او کمک می خواستند و او به کمک خواهی از کسی نیازمند نمی شد [سیزده روز باقی مانده از ماه ذیحجه] (۲)در سال ۱۰۶۱ هجری درگذشته است (۳)*.

۱- *) سید حسن صدر در اجازه ای که به مؤلف الذریعه داده و اینجانب استنساخ نموده ام،از آثار او رساله الانیقه در تفسیر آیه،لا اسألکم علیه اجرا الا الموده و رساله غنیه المسافر و حواشی کتابهای فقه و حدیث و اجوبه مسائل را نام برده و شرح اثنی عشریه او را به نام الانوار البهیه و شرح مختصر نافع را به نام غرر الجامع اسم برده است و اضافه کرده:سید نور الدّین از صاحب مدارک و صاحب معالم روایت می کرده و جمعی از جمله سید محمد مؤمن از وی روایت می کرده و سید نور الدّین جد سید حسن صدر صاحب اجازه است-م.

۲- ۱) -در پاورقی می نویسد جملات اضافی در میان دو قوس از سلافه افزوده شده است.

۳- ۲) -و تاریخ وفات او را مؤلف سلافه و امل ۱۰۶۸ ه نوشته اند.-

سید ابو الحسن آثار نظمی دارد که دلیل بر طبع شیوای او می باشد و اشعار بسیاری در سلافه از او نقل کرده است از جمله در چکامه ای گفته است:

یا من مضوا بفؤادی عند ما رحلوا من بعد ما بسویدا القلب قد نزلوا

جاروا،علی مهجتی ظلما بلاسبب یا لیت شعری الی من فی الهوی عدلوا

فی ایّ شرع دماء العاشقین غدت هدرا و لیس لهم ثار اذا قتلوا

-ای کسانی که در دل من جای گرفتید،هنگامی که از کنار من کوچ کردید دل من هم همراه شما کوچ کرد.

-بدون جهت بر من ستم کردید و دل مرا رنجیده خاطر ساختید،ای کاش می دانستم به سوی چه کسی رهسپار شده و در عشق و سوز به جانب چه کسی روی آورده اید.

-و چه خوب بود اطلاع پیدا می کردم در کدام آئین خون عاشقان ریخته می شود و چرا هنگامی که کشته می شوند خون بهای آنها گرفته نمی شود.

و در ضمن چکامه ای،از یکی از امیران چنین ستایش نموده است:

لک المجد و الاجلال و الجود و العطا لک الفضل من نعمی لک الشکر واجب

سموت علی هام المجرّه رفعه و دارت علی علیا علاک الکواکب

-بزرگواری و عظمت وجود و سخاوتمندی و نعمت های ویژه ای که خدا به تو داده است همه از آن تو است و بر تو لازم است که از نعمتهای خدا سپاس گزاری بنمائی.

-مقام رفیع تو تا آنجاست که قدم بر فراز کهکشان گذارده و ستارگان بر محور مقام عالی تو در گردش اند.

شیخ معاصر گوید:در دیار خود به ملاقات او رسیدم و در ایام خردسالی روزهای چندی را در شام به درس او حاضر می شدم و در مکّه هم چند روزی در

حضورش بودم و او در آن هنگام بیشتر از بیست سال بود که به مجاورت مکه مکرمه مفتخر گردیده بود و موقعی که درگذشت،چکامه ای طولانی که هفتاد و شش بیت بود و همگی آنها را در یک روز سروده بودم در سوک او انشا کردم،آغاز آن چکامه و ابیاتی از آن به شرح زیر است:

علی مثلها شقت حشا و قلوب اذا شقّقت عند المصاب جیوب

لحا اللّه قلبا لا یذوب لفادح تکاد له صمّ الصخور تذوب

جری کلّ دمع یوم ذاک مرخّما و ضاق فضاء الارض و هو رحیب

علی السیّد المولی الجلیل المعظّم النبیل بعید قد بکی و قریب

خبا نور دین اللّه فارتد ظلمه اذا اغتاله بعد الطلوع مغیب

فکلّ جلیل بعد ذاک محقّر و کلّ جمیل بعد ذاک معیّب

و من ذا یقوم اللیل للّه داعیا اذا عزّ داع فی الظلام منیب

و من ذا الذی یستغفر اللّه فی الدجی و یبکی دما ان فارقته ذنوب

و من یجمع الدنیا مع الدّین و التقی مع الجاه انّ المکرمات ضروب

لتبک علیه للهدایه أعین و مدمعها منها علیه صبیب

و تبک علیه للتصانیف مقله تقاطر منها مهجه و قلوب

و تبک علیه قدّس اللّه روحه معالم دین فی حشا و لهیب

فضائل تزری بالفضائل رفعه فأعلی المعالی من سواه عیوب

-هرگاه گریبانها در هنگام اندوه دریده بشود،دلها در اندوه او از یکدیگر گسیخته می گردد.

-خدا آرامش ندهد به آن دلی که از پیش آمد ناراحت کننده ای که سنگهای سخت را آب می کند و به لرزه درمی آورد ذوب نگردد.

-روز رحلت او اشکها از چشم جاری می شد و فضای زمین با فراخی که داشت بر مردم تنگ شده بود.

-بر نور الدّین که سیدی بزرگوار و دانشمندی عالی تبار بود دور و نزدیک گریست.

-نور دین خدا خاموش گردید و براثر مرگ او،جهان را تیرگی فراگرفت چه آن که پس از طلوع نور او به حیله گری مرگ دچار گردید.

-بدیهی است هرگونه جلالتی پس از او ناچیز و هرگونه زیبائی پس از او زشت است.

-پس از درگذشت او چه کسی مانند او در دل شب بیدار می شود و خدا را می خواند،چه آنکه در چنان هنگامه ای خداخواهان اندکند.

-و چه کسی مانند او در تاریکی شب از خدا آمرزش می خواهد و برای آمرزش گناهان خویش،خون می گرید.

-و چه کسی مانند او دین و دنیا و تقوا را گرد آورده و از همگی مقامات عالیه برخوردار گردیده است.

-چشمها برای از دست دادن راهنمائی او می گریند و اشک آنها جاری می گردد.

-دیدگان از آثاری که باید بنگارد و اکنون از دست رفته است گریه می کند.

-و قطره های اشک بر رخسار دلها جاری می شود.راه های دین و شعله وری درونی برای فقدان او زاری می نماید.

-فضیلت های او بی شمار است و یکی بر دیگری برتری پیدا می کند و در مرتبهٔ رفیعی قرار گرفته است که عالی ترین مراتب فضیلت دیگران در برابر فضیلت های او مایه عیب و موجب بی اعتباری است (۱).

مؤلف گوید:سید نور الدّین فرزندان و نوادگانی داشت که تا حال حاضر در مکه مکرمه زیست دارند و من در هر حجی که وارد سرزمین مکه می شدم با آنها ملاقات می کردم از جمله ایشان،سید علی معاصر است که در مکه ساکن بوده و از طلاب علم و از نیکوکاران است.

شیخ معاصر در امل الآمل در ذیل ترجمه سید علی معاصر می نویسد:سید علی بن سید نور الدّین علی بن علی بن حسین بن ابی الحسن موسوی عاملی جبعی در مکه ساکن

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۲۴.

بود و فاضلی شایسته و شاعری ادیب بود (۱).

مؤلف گوید:گمان می کنم سید علی معاصر به غیر از صفت صلاح از صفت فضیلت و شعر و ادب برخورداری نداشته است به همین جهت ما شرح ویژه ای به غیر از آنچه شیخ معاصر ترتیب داده تدوین نکرده ایم (۲).مولانا فاضل قمی(ملا محمد طاهر)در آخر کتاب حجه الاسلام فی شرح تهذیب الاحکام می نویسد:من این کتابهای ارزنده یعنی کتب اربعه کافی،تهذیب،استبصار و من لا یحضره الفقیه را با اجازه ای که از سید جلیل نبیل فاضل کامل عامل عالم علاّمه فهّامه تقیّ نقیّ رضی مرضی،سید نور الدّین بن سید علی عاملی عاملهما اللّه بفضله از دو برادرش(صاحب مدارک و صاحب معالم)داشته است روایت می کنم (۳).

از بیان فاضل قمی معلوم می شود که نامش نور الدّین بوده و به حق باید گفت چنان که ما در آغاز ترجمه اش نوشتیم نامش علی است.

یادآوری می شود که کتاب الفوائد المکیّه در ردّ کتاب الفوائد المدنیه ملا محمد امین استرآبادی است که در ردّ بر مجتهدان و فقیهان تدوین نموده و به اثبات طریقه علمای

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۲۸ و [۱]در اعیان الشیعه [۲]می نویسد در سال ۱۰۶۱ در مکه معظمه متولد شده و در ۱۸ ذیحجه سال ۱۱۱۹ هجری در مکه وفات یافته است.

۲- *) در تکمله امل الآمل،ص ۳۰۷ می نویسد پدرش در سنین هفت سالگی او درگذشت و برادرش سید زین العابدین متکفل امور او گردید و از شاگردان پدرش از عامه و خاصه استفاده کرد تا به پایه علم و عمل و فضیلت رسید و مؤلف خلاصه الاثر او را در روح الادب معرفی کرده است-م.

۳- **) ملا محمد طاهر قمی در اجازه ای که در سال ۱۰۸۶ ه.ق برای ملا محمد باقر مجلسی (مؤلف بحار)نوشته است،درباره کتب اربعه این دو رباعی را نگاشته است: دین را کتب اربعه چون جان باشد وین چار کتاب رکن ایمان باشد هنگام جهاد نفس این چار کتاب چارآینه صاحب عرفان باشد ای آنکه تو را غلط روی عادت و خو،است رو کن به رهی که منزل رحمت اوست می خوان کتب اربعه کز وی هر سطر راهی است که راست می رود تا در دوست -م.

اخباری پرداخته است.

و من از استادهای خود شنیده ام مترجم حاضر،جد مادریش شهید ثانی را در مکه معظمه در خواب دید که به وی دستور داد که کتاب الفوائد المکیه را در ردّ کتاب ملا محمد امین استرآبادی تألیف نماید و قصهٔ رؤیائی که دیده است طولانی است.

یادآوری می شود که شیخ معاصر در شرح حال سید نور الدّین که پیش از این ایراد شد نوشته است که صاحب مدارک برادر مادری سید نور الدّین است.حال آنکه صاحب مدارک جد پدری و مادری اوست.خود شیخ معاصر در شرح حال صاحب مدارک می نویسد که شهید ثانی جد اوست و ممکن است لفظ«و أمه»از قلم ناسخ افتاده باشد و اصل نسخه(و کان اخوه لابیه و امه)بوده است.

و شرح مختصر النافع او آغاز و انجام ندارد و مقداری از آن شرح شده است (۱).

شیخ ابو القاسم علی بن علی بن جمال الدّین محمد بن طیّ عاملی

وی فاضلی عالم و فقیهی مجتهد و شاعری معروف به ابن طی و یا ابو القاسم بن طی و مؤلف کتاب مسائل ابن طی و معاصر با ابن فهد و صاحب نظریه های معروف در فقه است.

ابی طیّ از گروهی از دانشمندان روزگارش از قبیل شیخ ابن حسام و شیخ ابن ابی جامع روایت می کرده است لیکن پیش از این ذیل احوال شیخ احمد بن محمد بن ابی جامع،مطلبی آمده است که منافی با سند مزبور است و باید به آنجا مراجعه کرد.

و گاهی از شیخ بن سلمان به واسطهٔ ابن حسام روایت می کند و گاهی هم به وسیلهٔ شیخ ابو جامع یادشده از شیخ اسماعیل رازانی شاگرد شهید اول روایت نموده است.

۱- *) سید نور الدّین در اجازه ای که در سال ۱۰۵۱ ه.ق برای ملا محمد محسن نوشته و در اجازات بحار ضبط شده ذیل اسامی آثار خود می نویسد:از آن جمله است شرح مزجی بر مختصر النافع که در اوائل فقه بوده است و امید اتمام آن را دارم،هرگاه تاریخ مزبور درست ضبط شده باشد،در مقایسه با سال میلادش که ۱۰۶۱ بوده ده سال و اگر با ۱۰۶۸ که پیش از این یاد شده مقایسه شود ۱۹ سال پیش از تولدش بوده است-م.

در اردبیل در مجموعه ای که به خط شیخ محمد بن علی بن حسن جباعی نوشته شده و به خطوط افاضل مزیّن گردیده،چنین آمده است:شیخ ابو القاسم مترجم حاضر دانشوری بافضیلت و متفنن و ادیب و سخن آرا و خوش اخلاق بود و در سال ۸۵۵ ه.ق درگذشته است و در جای دیگر از آن مجموعه به خط جباعی چنین یادآوری شده است که شیخ امام عالم فاضل ابو القاسم علی بن علی بن محمد بن طی که خدا سایه بزرگواری او را مستدام بدارد و چشمهٔ کمال را در سرزمین او نگهداری فرماید،به حق محمد که بهترین آفریدگان است و بر خاندان او،از کتاب المهذّب شیخ،امام عالم عامل،فاضل فاصل میان حق و باطل،جمال الدّین بن فهد(رحمه اللّه)،تمجید کرده و در ضمن آن به سوگواری وی پرداخته است.

سپس پانزده بیت از اشعار او را که در ستایش از کتاب المهذّب و سوگواری او سروده است ایراد نموده و به خط خود یا به خط یکی از فضلا می نویسد:ابن طی سراینده اشعار یادشده در روز سه شنبه هفتم جمادی الاولی سال ۸۵۵ ه.ق درگذشته است.

مؤلف گوید:از اجازهٔ شیخ احمد بن بیصانی به شیخ احمد بن شیخ محمد بن ابی جامع عاملی استفاده می شود که ابو القاسم بن طیّ یادشده از عریضی روایت می کرده و شیخ شمس الدّین محمد بن محمد بن داود مؤذن جزّینی عاملی از ابن طی روایت داشته است و من پاره ای از تحقیقات و مسائل نقل شده از ابو القاسم بن طی مذکور را دیده ام که دلیل بر فضیلت و تبحر او در علم فقه بوده است.

از قرائن ظاهری بدست می آید که ابن طی از نوادگان شیخ محمد بن علی بن محمد بن طی می باشد که سید بن طاوس در کتاب زوائد الفوائد پاره ای از اخبار را از خط او نقل کرده است.

پیش از این شرح حال شیخ ابو القاسم علی بن طی و ترجمهٔ اجمالی شیخ علی بن طی فقعانی عاملی را یادآور شدیم و از نظر من این دو تن همان شیخ ابو القاسم علی مترجم حاضر است و در معرفی این دو به این موضوع اشاره کردیم پیش از این هم به نام و نشان شیخ افضل بن محمد بن علی بن علی بن محمد بن طی اشاره نمودیم و ممکن است شیخ افضل نوادهٔ مترجم حاضر بوده باشد.

و از تألیفات ابن طی،رساله ای است در العقود و الایقاعات که در اختیار ملا ذو الفقار می باشد و نیز خط شریف او هم نزد وی موجود است.

از تألیفات او کتاب المسائل الفقهیه است که به سبک کتابهای فقهی تدوین شده و به مسائل ابن طی معروف می باشد و من نسخه ای از آن را دیده ام نسخهٔ کهنی نیز از آن در اصفهان در نزد امیر صالح شیخ الاسلام موجود می باشد و تاریخ تألیف این کتاب سال ۸۲۴ ه.ق بوده است.در این کتاب،مسائل و تحقیقاتی از خود و مسائل و فتواهایی از گروهی از علماء مانند سید عمید الدّین و شیخ فخر الدّین فرزند علامه و از کتاب المسائل شهید اول که معروف به مسائل ابن مکی است و از کتاب المسائل شیخ ادیب ابن نجم الدّین اطراوی عاملی و امثال این ها از مؤلفین و مؤلفات و فتواها گرد آورده است.

شیخ رکن الدّین ابو الحسن علی بن شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد

تمیمی نیشابوری سبزواری

وی فاضلی عالم و محدث بود و از مناقب ابن شهرآشوب و دیگر کتابها معلوم می شود که ابن شهرآشوب از وی روایت می کرده و خود او توسط پدرش از سید ابو البرکات علی بن حسین حسینی خوزی از صدوق روایت می کرده است.

لیکن این سند محل تأمل است،مگر اینکه بگوئیم ابن شهرآشوب از پدر مترجم حاضر روایت می کرده نه از فرزند او.

شیخ مترجم دو برادر فاضل به نام شیخ محمد و شیخ حسین داشته است و نیز برادرزاده اش شیخ علی هم از علما بشمار می رفته است و فرزند برادر دیگرش شیخ حسین،که شیخ امام رکن الدّین محمد بن حسین باشد از فقها بوده و پدرشان شیخ ابو الحسن علی از دانشوران بنام روزگار شیخ طوسی بوده است و نام و نشان بعضی از ایشان آمده و بعضی خواهد آمد.

به طوری که از کتاب قصص الانبیاء قطب راوندی معلوم می شود،خود قطب از رکن الدّین ابو الحسن علی مترجم حاضر روایت می کرده است.

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:شیخ رکن الدّین علی بن علی بن عبد الصمد

تمیمی نیشابوری از فقهای مورد وثوق بوده است.مراتب علمی را از پدرش و شیخ ابو علی فرزند شیخ ابو جعفر طوسی(رحمهم اللّه)بهره وری کرده است.

مؤلف گوید:شیخ رکن الدّین به توسط شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبار بن علی مقری رازی از شیخ طوسی روایت می کرده و شیخ نجیب الدّین(حلّی)در آخر کتاب الجامع به این سند تصریح کرده است.

سیّد رضی الدّین ابو القاسم علی بن سیّد رضی الدّین ابو القاسم علی بن

موسی بن جعفر بن محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن محمد بن محمد بن

طاوس حسنی حلّی

نام و کنیه اش با پدر یکی بود و در حیات پدر به لقب وی معروف شد.این گونه نام گذاری و شهرت اگر چه از نظر عجم بی سابقه است لیکن در عرب فراوان بوده به ویژه در روزگاران پیشین،این گونه نام گذاری شیوع داشته است.

مشهور است که وی مؤلف زوائد الفوائد در ادعیه است (۱)و این کتاب را،مترجم حاضر به منظور تتمیم کتابهای پدرش از قبیل اقبال و کتابهای دیگر که از سنخ ادعیه می باشد،تدوین نموده و بیشتر دعاهای آن را براساس اقبال تألیف کرد و من چندین نسخه از آن را دیده ام و نسخهٔ صحیحی از آن کتاب در نزد ما موجود می باشد و دیباچه نسخه هایی که به رؤیت ما رسیده است،همراه با نوزده فصل از آغاز کتاب ساقط گردیده تا آنجا که معلوم نیست نام مؤلف چیست و نسخه از تالیفات کیست.

استاد استناد در کتاب بحار پس از معرفی کتابهای سید رضی الدّین ابو القاسم علی بن طاوس چنین می نویسد:و کتاب زوائد الفوائد از فرزند شریف منیف جلیل القدر اوست که به نام پدرش موسوم و به کنیهٔ او معروف است و بیشتر مطالب آن از اقبال تهیه شده است.

۱- *) قول غیر مشهور به طوری که الذریعه،ج ۱۲،ص ۵۹ از قول شیخ بهائی نقل کرده آن است که کتاب مزبور از پدرش،مؤلف اقبال بوده و بعضی با این نظریه موافقت کرده اند و ما بقی مطالب مربوط به الذریعه است-م.

شیخ بهائی(ره)در الحدیقه الهلالیه می نویسد:«زوائد الفوائد»با همین سبکی که دارد از ابن طاوس مؤلف اقبال است نه از فرزند او و همین نظریه هم از یکی از آثار شیخ رجب نوادهٔ ابن داود گرفته شده و ممکن است این اشتباه از آنجا باشد که پدر و فرزند در اسم و کنیه و لقب،مشترکند.

مؤلف گوید:ممکن است مترجم حاضر همان فرزندی باشد که سید بن طاوس، کتاب المحجه لثمره المهجه را به خاطر او تألیف کرده و سفارش های لازم را در آن کتاب به وی نموده است و محتمل است کتاب مزبور را برای فرزند دیگرش محمد،تألیف کرده باشد و پس از این در شرح حال پدر بزرگوارشان،به نام و نشان این دو برادر اشاره خواهیم کرد.

پدرشان(مؤلف اقبال)به این دو برادر و دو خواهر ایشان که حافظ حدیث بوده و کتاب امالی شیخ طوسی را به خط خود استنساخ نموده اند،اجازه داده است.از آنجا که محمد را بر علی مقدم داشته است هویدا می شود که محمد فرزند بزرگتر و علی فرزند کوچکتر سید بن طاوس بوده است.

گذشته از این سید بن طاوس(پدر مترجم حاضر)در باب عمل ذیحجه از کتاب اقبال تصریح کرده است که کتاب زوائد الفوائد از آثار خود او می باشد و با تصریحی که وی در آن کتاب نموده است مجالی برای نزاع باقی نخواهد ماند.لیکن اشکالی که بر جای ماند آن است که عبارات زوائد الفوائد تصریح می کند که کتاب مزبور از تألیفات پسر است نه پدر.پس چگونه ممکن است هر دو کتاب از یک مؤلف بوده باشد تا آنجا که بعضی سید بن طاوس را مورد اعتراض قرار داده اند که چرا در کتاب اقبال کتاب مزبور را از آثار خود نام برده است.برای رفع اعتراض چنین اظهار شده است که جمله مزبور از ملحقات کتاب اقبال بوده است نه از اصل آن.

و برخی چنین اظهار داشته اند همان طور که الفت پدری سبب شده تا فرزندش را مطابق عرف عرب به نام و کنیه و لقب خود اسم گذاری کند پدر هم طبق همان عرف کتاب خود را به اسم کتاب فرزندش موسوم کرد.پس پدر هم کتابی به نام زوائد الفوائد داشته است.

مؤلف گوید:برای برطرف شدن حیرت زدگی باید بگویم نام کتاب مزبور زوائد الفوائد نمی باشد،زیرا نسخه هایی که از آن کتاب هم اکنون در اختیار می باشد ناقص است چون نوزده فصل به غیر از دیباچه از اول آن ساقط گردیده است و این افتادگی اجزایی را تشکیل می دهد گذشته از این در اثنای کتاب و اواخر آن هم تصریحی به زوائد الفوائد که نام کتاب باشد ننموده.آری در طی مطالب یادشده به نام مؤلف اشاره شده است و از نام کتاب در هیچ کجای آن یاد نشده است.

بر پشت نسخه ای کهن از آن کتاب که نسخه های دیگر از آن استنساخ شده،نام کتاب نوشته شده است و برفرضی که در پشت نسخهٔ مزبور چنان نامی آمده باشد از کجا معلوم،همان نامی باشد که مؤلف،آن را برای کتاب خویش انتخاب کرده باشد.در وجه تسمیه کتاب به نام مزبور چنین گفته شده است:اصحاب ما دعاهایی را از کتاب زوائد الفوائد نقل کرده اند و به همین نام هم تصریح نموده اند و همان دعا هم بدون کم و زیاد در آن کتاب موجود می باشد.

این نظریه هم مانند نظریه قبل،خالی از اعتبار است و خدا به حقیقت حال داناست.

مؤلف گوید:اکنون پاره ای از کلمات زوائد الفوائد را در ذیل مطالب یادشده ایراد می نمائیم تا به بهرهٔ زیادتری نایل آئیم.

مؤلف کتاب در اواخر عمل شب نوزدهم ماه مبارک رمضان چنین نوشته است:

مولانا سید امام عالم عامل علامه محقق رکن اسلام و جمال عارفان مفخر عترت طاهره عماد شریعت و برترین سادات باقی مانده نقیبان سادات مفخر امیران حاج و احرام گزاران رضی المله و الحق و الدّین حجت عرب ابو القاسم علی بن امام پاکیزه گوهر پارسای مجاهد صاحب معجزات آشکار و خویهای پسندیده رضی الدّین علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن طاوس مؤلف و جامع این کتاب که خدا مقامش را عالی و او را به آرزوهای خود برساند گوید:از تصنیف پدرم(قدّس اللّه روحه)این گونه نقل کرده ام که شب نیمه شعبان...

و در یکی از مواضع آن کتاب آمده است:در تصانیف پدرم چنین یافتم.

و در ضمن اعمال ماه صفر نوشته است پدرم به محضر هلاکو حضور یافت و از او برای مردم حلّه امان نامه گرفت و پس از فتح بغداد از سوی او به عنوان نقیب نقیبان برگزیده شد.

و در جای دیگر از آن کتاب گفته است:این مطلب را در کتاب اقبال تصنیف پدرم (قدّس اللّه روحه)چنین یافتم.

و لیکن برخلاف انتظار،در یکی از نسخه ها آمده است که سید بن طاوس در کتاب اقبال در ضمن اعمال ماه شوال چنین نوشته است:در کتاب الزوائد و الفوائد در بیان عمل ماه رمضان،روایت های صوم(روزه)را یادآوری کرده ایم.جز اینکه مضمون فوق در نسخه های کهن اقبال آورده نشده است.

از پیش آمدهای بی سابقه آن است که نام فرزند عموی مترجم حاضر(احمد بن طاوس)هم سید رضی الدّین ابو القاسم علی است و این نام گذاری به آئین عرب است که در روزگار خویش نام عموزادگان را مشترک و متّحد قرار می دهند.

یادآوری می شود که علی بن طاوس پدر مترجم حاضر در آغاز کتاب کشف المحجه لثمره المهجه که همان رسالهٔ وصیت نامه ای است که برای فرزند دیگرش سیّد جلال الدّین محمد بن علی تألیف کرده سال ولادت سید محمد را،به طوری که در شرح حالش خواهیم گفت،نوشته است:سال ۶۴۹ ه.ق که تاریخ تألیف این کتاب است و سال عمرم به شصت و یک سالگی رسیده.و سال میلاد خود را به طوری که در شرح حال او خواهیم نگاشت چنین نوشته است:

فرزندم علی که خدا او را به درازی عمر،شرافت دهد و تحفهٔ کرامت به او ارزانی فرماید،در این سال وارد سه سالگی شده است و میلاد او دو ساعت و شانزده دقیقه روز جمعه هشتم محرم سال ۶۴۷ ه.ق در مشهد مقدس مولانا(علی صلوات اللّه علیه) واقع شده است و هر دو فرزند گروگان من هستند در پیشگاه خدای متعال که آنها را در دست تسلیم حضرت پروردگاری او قرار داده ام.در ماه محرم سال مذکور که سنین عمرم به شصت و یک رسیده و امیدوار به مراحم ارحم الراحمین بوده ام به خاطرم رسید کتابی تألیف کنم که رساله(نامه)مانندی از من به سوی فرزندم محمد و فرزند دیگرم علی و

کسان دیگری از بستگان یا دوستان بوده باشد که ممکن است از آن بهره مند بشوند و آرزومندم این اثر پیش از آنکه از دنیا به آخرت انتقال پیدا کنم و به آرزو نرسم در دست انتفاع ایشان قرار بگیرد و برای آنکه این اندیشه را صورت عمل بدهم از قرآن کریم تفأل زده به این نتیجه رسیدم که قرآن کریم با خواستهٔ من موافقت می نماید.زیرا پیش از این هم شنیده و هم در تواریخ دیده بودم که پیمبران و اوصیای ایشان(صلوات اللّه علیهم) برای عزیزان خویش وصیت نامه ها و سفارش هایی مرقوم می داشتند از جمله رسول اکرم که بزرگترین فرستادگان الهی است به مولا و پدر ما علی علیه السّلام سفارشهایی کرده بود و این دو بزرگوار هم برای جمعی از عزیزان خویش سفارشها و ابلاغ نامه هایی داشته اند و نیز حضرت مولی سفارشهای مشهوری برای فرزند عزیزش و خواص شیعیانش ابلاغ فرموده و نیز گروهی از متأخران به همین نسبت رساله هایی برای فرزندانشان مرقوم داشته و آنها را به مراد و مقصود خود در آن سفارشها،دلالت کرده اند.

از جمله محمد بن احمد صفوانی و علی بن حسین بن بابویه و محمد بن محمد بن نعمان که خدا آنها را از رحمت خود برخوردار بسازد،و دیگری مؤلف کتاب الوسیله الی نیل الفضیله است که نسبت به آنچه در آن کتاب اشاره کرده است کتاب ارزنده ای است رحمه اللّه علیه.و بالاخره به این نتیجه رسیدم که این راه همان راهی است که انبیا و اوصیا و علما در آن گام نهاده اند.این بود که فرمان خدای عزّ و جلّ را در پیروی و راهنمائی از دستور حضرتش امتثال کردم.

مؤلف گوید:از ظاهر عبارت یادشده به دست می آید که سید در این رساله هر دو فرزندش محمد و علی را مورد خطاب خویش قرار داده است و حال آنکه در سراسر این کتاب مورد خطابش به محمد بوده است و اضافه می شود که در آخر کتابش نارسائی موجود است که باید به نسخه صحیحی مراجعه کرد.

شیخ علی بن علی بن نما

وی از اصحاب بزرگوار ما و از خاندان،نما حلّی است.

به طوری که از مجموعه ورام بن ابی فراس به دست می آید:وی از ابو محمد

حسن بن علی بن حمزه اقساسی معروف به ابن اقساسی شاعر روایت داشته و سید اجلّ شریف ابو الحسن علی بن ابراهیم عریضی علوی حسینی از وی روایت می کرده است.

بنابراین ابن نما همرتبهٔ شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی بوده است.برای اینکه ورّام یادشده به توسط عریضی مذکور از وی روایت می کرده است.

لیکن من نام شیخ علی را جز در مجموعه ورام در جای دیگر ندیده ام (۱).

وزیر کبیر و دانشمند خبیر بهاء الدّین ابو الحسن علی بن عیسی فخر الدّین

ابو الفتح اربلی

اربلی به عنوان ابن فخر شناخته شده است و از فضیلتهای بسیاری برخوردار بوده و دانشور بزرگواری است که از امت اسلامی رفع اندوه و حیرت زدگی کرده و مؤلف کتاب کشف الغمّه فی معرفه الائمه است.این کتاب در ضمن دو مجلد بزرگ،در احوال پیغمبر اکرم و فاطمه زهرا و ائمه طاهرین علیهم السّلام تدوین شده است.

به طوری که خود اربلی در کشف الغمه اظهار داشته است:از سید جلال الدّین عبد الحمید بن فخار موسوی روایت می کرده و معاصر با سید رضی الدّین علی بن طاوس حلّی بوده و از او و از دیگر دانشمندان عامه و خاصه نیز روایت می نمود،و این سند از کتاب کشف الغمه تألیف خود او نتیجه می شود.

فرزندش شیخ تاج الدّین محمد و نواده اش شیخ عیسی بن محمد بن علی بن عیسی اربلی که هر دو از فضلا بوده اند و گروه چندی از علما کتاب کشف الغمه را از وی روایت کرده اند.

اربلی در کتاب کشف الغمه در ضمن مناقب حضرت فاطمه زهرا علیهاالسّلام می نویسد:از کتاب الذریه الطاهره تصنیف ابو بشیر محمد بن احمد بن حماد انصاری معروف به«دولابی»احادیثی نقل کرده ام و این کتاب به خط شیخ ابن وضّاح حنبلی شهر آبائی نسخه برداری شده است و به من اجازه داده تا هرآنچه را از مشایخ خود روایت

۱- *) اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۹۷.

می کرده،که روایات بسیاری است،از وی روایت نمایم و سیّد جلال الدّین عبد الحمید بن فخار موسوی حائری ادام اللّه شرفه به من اجازه داد تا آن کتاب را توسط وی از شیخ عبد العزیز بن اخضر محدّث که در محرم سال ۶۱۰ ه.ق به وی اجازه داده است،روایت نمایم و او از شیخ برهان الدّین ابو الحسین احمد بن علی غزنوی که در ربیع الاول سال ۶۱۴ ه.ق از وی اجازه داشته است روایت می کرده و هر دو تن از شیخ حافظ ابو الفضل محمد بن ناصر سلامی به سندی که داشته روایت کرده اند و سید جلال الدّین در گذشته یعنی در ذیحجه سال ۶۷۶ ه.ق به من اجازه داد تا همگی روایات او و همچنین سندی را که منتهی به این کتاب بوده است روایت کنم.

مؤلف گوید:علی بن عیسی مترجم حاضر در کتاب کشف الغمه می نویسد:در سال ۶۷۰ ه.ق عهدنامه ای را که مأمون عباسی برای حضرت رضا(علیه السّلام)توقیع کرده بود از طوس برای من ارسال داشتند و خط مبارک آن حضرت(ع)را که بر پشت آن عهدنامه مرقوم فرموده بود دیده و به زیارت آن خط شریف مشرف گردیدم (۱).

باز گوید:در شهر واسط در سال ۶۷۰ ه.ق به زیارت خط مبارک آن حضرت (علیه السّلام)مشرف شدم و این خط همان توقیعی بوده که در پاسخ مأمون مرقوم داشته است (۲).

در جایی از کشف الغمه می نویسد:و از کتاب کفایه الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب تألیف شیخ امام حافظ ابو عبد اللّه محمد بن یوسف بن محمد گنجی شافعی روایت کرده ام و در اربل در نزد او به قرائت حدیث پرداخته ام و قرائت مزبور در دو مجلس اتفاق افتاده است،مجلس دوم آن مصادف با روز پنجشنبه شانزدهم جمادی الآخره سال ۶۴۸ ه.ق بوده و به من اجازه داده است.خط اربلی که حاکی از قرائت بر گنجی می باشد،نزد من موجود است و در آن خط نبشته چنین آمده است:خبر

۱- *) صورت خط مأمون در ص ۳۳۳ و رقم شریف حضرت رضا علیه السّلام در ص ۳۳۷ کشف الغمه آورده شده است و ما بقی مطالب،مرجوع به آن کتاب است-م.

۲- **) این مکتوب در ص ۳۳۷ کشف الغمه آورده شده است-م.

داد مرا ابو عبـد اللّه محمـد بن یوسف بن محمـد گنجی در اربل به قرائتی که بر وی داشـتم و او گفته است خبر داد به من عبد اللطیف بن محمد بن علی قبیصی در بغداد تا به آخر...

و در جای دیگر از آن کتاب در اواخر احوال حضـرت امیر المؤمنین(علیه السّلام) می نویسد:و از کتاب الذریه الطاهره تصنیف ابو بشـر احمـد بن محمد بن حمّاد انصاری معروف به دولابی،از نسـخه ای که به خط ابن وضّاح حنبلی شـهر آبائی بوده به من اجـازه داده است تـا همه آنچه را که از مشـایخش روایت می کرده که روایت هـای بسـیاری است، روایت نمایم.و سـید جلال الدّین عبد الحمید بن فخار موسوی حائری(أدام اللّه شرفه)هم به من اجازه داد تا آن کتاب را به توسط او از شیخ عبد العزیز بن اخضـر محدث که در محرم سال ۶۱۶ ه.ق به وی اجازه داده و همچنین به واسطهٔ او از شـیخ برهان الدّین ابو الحسـین احمد بن علی غزنوی که در ربیع الاـول سـال ۶۱۴ ه.ق به وی اجـازه داده است روایت نمـایم و این هر دو تن از شـیخ حافـظ ابو الفضـل محمد بن ناصر سلامی به سندی که داشته روایت می کرده اند.

و سـید جلال الـدّین در گذشـته،یعنی در ماه ذیحجه سال ۶۷۶ ه.ق به من اجـازه داد تـا آنچه را در این کتـاب از حضـرت علیه السّلام روایت کرده است روایت کنم...

از کتاب کشف الغمه اسـتفاده می شود:اربلی با وزیر مؤیّد الدّین محمد بن علقمی که فاضـلی شـیعی و امامی مذهب و از افراد بنام است و همچنین با ابن ابی الحدید معتزلی و دیگران،معاصر بوده است.

گویند:علی بن عیسی مترجم حاضر وزارت یکی از آخرین خلیفه های عباسی را عهده دار بوده لیکن در تواریخ مشهور،سخنی از وزارت او گفته نشده است (۱).

در عین حـال در یکی از اوقـات در گـذرگاهی با کمال ابّهت و جلالت عبور می کرد.زنی که در آن گـذرگاه بود،به مجردی که وی را دید از او روگردان شده و

۱- *) در الذریعه،ج ۱۸،ص ۴۷ ذیل کشف الغمه می نویسد:للشیخ الوزیر گویا انتساب وزارت را به وی از باب شهرت دانسته است در روضات الجنات،ص ۳۹۷ هم وزارت او را کاملا انکار کرده و نوشـته است و قـد یوصف فی بعض کلمات المتأخرین بالوزیر و هو غلط کبیر-م.

صورت خویش را متوجه دیوار ساخت؛وزیر که این حال را مشاهده کرد از وی پرسید چرا از من روگردان شدی؟وی در پاسخ گفت برای اینکه نخواستم با کسی که شایسته آتش و عذاب رنج آور دوزخ است روبرو شوم.وی از شنیدن پاسخ او بی اندازه متأثر و دل آزرده گردید و همان روز به مجردی که بازگردید از وزارت استعفا کرد و ترک آن مقام گفت!

و این پیش آمد در کتابها ویژه تواریخ خلفا آمده است به آنها مراجعه شود.

به حق باید گفت این قصه را که به مترجم حاضر نسبت داده اند از جهت اشتراک اسمی است حال آنکه علی بن عیسی که وزارت خلفا را عهده دار می شده است،علی بن عیسی بن داود جراح است که وزیر المقتدر باللّه هیجدهمین خلیفه عباسی می باشد (۱).

استاد استناد أیّده اللّه تعالی در آغاز بحار می نویسد:کتاب کشف الغمه تألیف شیخ ثقه زکّی علی بن عیسی اربلی است.پس از آن اظهار داشته است که کتاب کشف الغمه از مشهورترین کتابها است و مؤلّف آن از علمای امامیه است که در سند اجازات از وی نام برده می شود.

فضل اللّه کاشی سنّی در آغاز کتابی که در ردّ کتاب نهج الحق علامهٔ حلّی تألیف کرده است می نویسد:شیخ علی بن عیسی اربلی(رحمه اللّه تعالی علیه)در کتاب

۱- *) محدث قمی در جلد اول فوائد الرضویه،ص ۳۱۷ می نویسد:علی بن عیسی اربلی غیر از ابو الحسن علی بن عیسی بغدادی است که وزیر المقتدر باللّه بوده و عطایائی که او به بینوایان می کرده زبانزد مردمان است و کتاب جامع الدعاء و معانی القرآن از آثار اوست و هزار و سی و اندی روز وزارت کرده و به قتل کسی اقدام ننموده و سجع انگشتریش«للّه صنع خفی فی کل امر یخاف»بوده و همواره هزار و چهل و پنج تن از مردم از عطایای او بهره مند گردیدند.قشیری گفته است:روزی علی بن عیسی همراه گروه عظیمی از همراهان در مسیری می رفت،مردم از یکدیگر می پرسیدند این کیست؟زنی که در سر راه ایستاده بود گفت:تا کی می گوئید این کیست،این شخص بنده ای است که از چشم خدا افتاده است و خدا او را به این کوکبه ای که می نگرید گرفتار کرده است.علی بن عیسی به مجردی که این سخن را شنید به خانه بازگشت و از وزارت استعفا کرد و به مکه رفت و مجاورت بیت اللّه را اختیار نمود.سپس به حکایت او با علوی فقیری پرداخته که به آن کتاب باید مراجعه کرد-م.

کشف الغمه فی معرفه الائمه چنین نوشته است و اضافه کرده همگی امامی مذهبان بر این هستند که علی بن عیسی از بزرگان و بی نظیران شیعه و از دانشورانی است که کسی به گرد او نمی رسد و تاب همطرازی با آثار او را ندارد و نگارشهائی بیرون از شمار دارد و محل اعتماد است و هرگونه نقلی که کرده باشد قابل پذیرش می باشد.

در اینکه علی بن عیسی از اعلام شیعه است«قولی است که جملگی برآنند».آری سید داماد(میرداماد)در کتاب شرعه التسمیه دربارهٔ او چنین نوشته است:«و الشیخ الناصر لدین الشیعه»علی بن عیسی دانشوری بوده است که از مرام شیعه پشتیبانی می کرده است و یکی از شاگردان میرداماد در حاشیه همان کتاب می نویسد:جمله مزبور، اشاره به آن است که میر مبرور در تشیّع او،متوقف بوده است چه آنکه او از اعلام زیدیه بشمار می آید و بعضی از علما اظهار داشته اند که علی بن عیسی از مرام زیدی ها اعراض کرد و مستبصر شد.

لیکن صدر کبیر آمیرزا رفیع الدّین،کتاب شرعه التسمیه سید داماد را مورد انتقاد قرار داده و در ردّ موضوع مزبور و دیگر مطالب آن،به خوبی از عهده برآمده است.

مؤلف گوید:به حق باید گفت،اربلی از اعلام شیعه امامی است و خود او در کتاب کشف الغمه به این حقیقت اعتراف کرده است آنجا که در ذیل احوال حضرت بقیه اللّه عج می نویسد:علی بن عیسی که خدا از کرده های ناپسند او درگذرد گفته است:

اما اصحابنا الشیعه فلا یصححون:«اصحاب شیعهٔ ما درست نمی دانند»...

آری در تبریز به نسخه ای به نام کشف الغمه دست یافتم که از آثار علمای زیدیه بود و گویا همین تشابه در اسم کتاب موجب شده است که مترجم حاضر را زیدی بدانند.

شیخ معاصر در آخر وسائل الشیعه می نویسد:کتاب کشف الغمّه فی معرفه الائمه تألیف شیخ صدوق(بسیار راستگو)بزرگوار علی بن عیسی بن ابی الفتح اربلی است.

و در امل الآمل گوید:شیخ بهاء الدّین ابو الحسن علی بن عیسی بن ابی الفتح اربلی فاضلی دانشور و محدثی مورد وثوق و سراینده ای ادیب و منشی و دارای همهٔ فضیلتها و نیکویی ها بوده است.آثار چندی دارد.از جمله:کشف الغمه فی معرفه الائمه که کتابی ارزنده و دارای فوائد و تحقیقات بسیاری است[در ۲۱ ماه مبارک رمضان مصادف با

شب قدر سال ۶۸۷ هجری بوده از تألیف آن فارغ شده است] (۱).

و از تألیفات او رساله الطیف و دیوان شعر و شمارشی از رساله های دیگر است.

اربلی،اشعار بسیاری در مدح ائمه اطهار علیهم السّلام سروده و بخش عمده ای از آنها را در کشف الغمه متذکر گردیده است از جمله در ضمن چکامه ای گفته است:

والی امیر المؤمنین بعثتها مثل السفائن عمن فی تیّار

تحکی السّهام اذ قطعن مفازه و کانّها فی دقه الاوتار

تنحو بمقصدها اغرُ شای الوری بزکاء اعراق و طیب نجار

حمّال اثقال و مسعف طالب و ملاذ ملهوف و موئل جار

شرف اقرّ به الحسود و سودد شاد العلاء لیعرب و نزار

و مآثر شهد العد و بفضلها و الحق ابلج و السیوف عواری

یا راکبا یفلی الفلاه بجسره زیّافه کالکوکب السیّار

عرّج علی الارض الغرّی وقف به و الثم ثراه وزر خیر مزار

و قل السّلام علیک یا مولی الوری و ابا الهداه السّاده الابرار

قصیده ای که مانند کشتی هایی در دریای موّاج فرو رفته باشند تقدیم حضور حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام گردید قصیده ای که در رسایی مانند تیرهایی است که بیابان را می پیماید و در دقت و نازکی مانند تارهایی می باشد محلی را در نظر دارد که اصیل ترین مردم عازم آنجا می باشند و او از این نظر بر همگان پیشی می گیرد.علی آن کسی بود که بارهای سنگین را بر دوش می کشید و نیازمندی نیازمندان را برآورده می ساخت و پناه درماندگان و همسایگان بود علی از شرافتی برخوردار بود که مردم حسود و باشخصیت بر منزلت او غبطه می خوردند و او با مقامی که داشت بر یعرب و

۱- *) در الذریعه،ج ۱۸ ص ۴۷ می نویسد:اربلی در سوم شعبان سال ۶۷۸ در بغداد از تألیف جلد اول و سال ۶۸۲ ه.ق از مجلد دوم آن آسوده خاطر شده است و گویا تاریخی که امل الآمل نقل کرده است به صحت نزدیک تر باشد زیرا در آخر نسخه مطبوع آمده است:این کتاب در ۲۱ ماه رمضان سال ۶۸۷ ه.ق به پایان رسیده است-م.

نزار برتری پیدا کرده بود.دشمنان به فضیلت علی گواهی دادند و حقیقت علی از هرگونه آشکاری آشکارتر و از هر شمشیر بیرون کشیده از غلاف،برنده تر بود.ای کسی که بر شتر عظیم الجثه و با کمال نخوت سوار شده و بیابانها را مانند ستارهٔ سیاری درمی نوردی؛آنگاه که به سرزمین نجف رسیدی توقف کن و خاک آنجا را توتیای چشم خود قرار داده و بهترین زیارتگاه را زیارت نما و بگو درود بر تو ای آقای مردمان و ای پدر پاکیزه گوهران بزرگوار و نیکوکاران و هدایت کنندگان.

و در چکامه دیگری گفته است:

سل عن علی مقامات عرفن به شدّت عری الدّین فی حلّ و مرتحل

مآثر صافحت شهب النجوم علا مشیده قد سمت قدرا علی زحل

کم من یدلک فینا یا ابا حسن یفوق نائلها صوب الحیا الهطل

از مقامات علی علیه السّلام جویا شو آن مقاماتی که به آن حضرت شناخته شده اند و پایهٔ دین در سفر و حضر به توسط آنها برقرار بوده است مناقبی که از شهاب های آسمانی برتر بوده و از ستاره زحل که در دورترین نقطه آسمان قرار گرفته است قدم فراتر نهاده است.ای ابو الحسن چه بسیار عطایائی به ما ارزانی داشته ای که از باران ژاله سا هم بیشتر است و در ضمن قصیده ای که در ستایش از حضرت مجتبی(ع)دارد چنین گفته است:

الی الحسن بن فاطمه أثیرت بحق أنیق المدح الجیاد

أقرّ الحاسدون له بفضل عوارفه قلائد فی الهوادی

-بهترین ستایشها را بر پرهیجان ترین ناقه ها بار می کنم و به حضور مبارک حضرت امام حسن مجتبی فرزند پاکیزه گوهر حضرت زهرا علیهاالسّلام تقدیم می دارم.

-حضرت امام حسن مجتبی همان بزرگوار امامی است که حسودان بر فضیلت او اقرار کرده اند و عطایای او را مانند بهترین گردن بندها زیور گردنهای خویش قرار داده اند.

و در ضمن قصیده ای که در مرثیه حضرت سید الشهداء(علیه السّلام)سروده است می گوید:

ان فی الرزء بالحسین الشهید لعناء یؤدی بصبر الجلید

ان رزء الحسین نجل علی هدّ رکنا ما کان بالمهدود

-شهادت حضرت سید الشهداء علیه السّلام و اندوهی که ما را در احاطه خود درآورده است رنجی است که جز با صبر و شکیبایی از راه دیگری جبران نمی شود.

-شهادت حضرت امام حسین فرزند حضرت مولی علی علیه السّلام رکن ایمان را که استوار بود از پای درآورد.

و در قصیده ای در ستایش از حضرت علی بن الحسین(علیهما السّلام)چنین گفته است:

مدیح علی بن الحسین فریضه علی لانّی من أخصّ عبیده

امام هدی فاق البرّیه کلها بآبائه خیر الوری و جدوده

-ستایش گری از حضرت علی بن الحسین علیه السّلام بر من واجب است برای این که من از مخصوص ترین بندگان او می باشم.

-علی بن الحسین(علیهما السّلام)پیشوای هدایت کننده ای است که از برکت پدران و نیاکان حضرتش که برترین مردمانند،بر همگان برتری یافته است.

و در قصیده ای که در ستایش حضرت امام محمد باقر علیه السّلام سروده است می گوید:

کم لی مدیح فیهم شایع و هذه تختصّ بالباقر

امام حق فاق فی فضله العالم من باد و من حاضر

-ستایش گری های من از اهل بیت پیغمبر(ص)همه جا را فراگرفته است و این قصیده ویژه ستایش حضرت باقر علیه السّلام است.

-امام باقر بزرگواری است که در مقام فضیلت بر همه جهانیان از حاضر و غایب تفوّق پیدا کرده است.

و در قصیده ای که در مدح حضرت صادق علیه السّلام سروده است می گوید:

مناقب الصادق مشهوره ینقلها عن صادق صادق

جری الی المجد کآبائه کما جری فی الحلبه السابق

-منقبتها و مراتب عظمت حضرت صادق علیه السّلام مشهور است و آنها را انسان راستگو از انسان راستگو نقل می نماید.

-امام صادق مانند پدران بزرگوارش آن چنان به سوی میدان بزرگواری روان می گردد که اسب تیزرو در میدان مسابقه و اسب دوانی به حرکت درمی آید.

در مدح از حضرت موسی بن جعفر علیهاالسّلام چنین سروده است:

مدائحی وقف علی الکاظم فما علی العاذل و اللائم

و من کموسی او کآبائه او کعلیّ و الی القائم

-ستایشهای من ویژه حضرت امام کاظم موسی بن جعفر علیهما السّلام است و از این راه از هیچ یاوه گو و ملامتگر باک ندارم.

-اینک می پرسم در میان مردم چه کسی مانند موسی و پدران او و چه کسی مانند علی و حضرت بقیه اللّه می باشد؟

و در ضمن ستایش از مقام مقدس حضرت رضا علیه السّلام چنین گفته است:

و الثم الارض ان مررت علی مشهد خیر الوری علی بن موسی

و أبلغنه تحیه و سلاما کشذی المسک من علی بن عیسی

-هرگاه گذار تو به مشهد حضرت علی بن موسی علیهما السّلام که بهترین آفریدگان خدای متعال است افتاد،خاک درگاه آن حضرت را توتیای چشم خود قرار بده.

-و از سوی علی بن عیسی،درود و سلام او را که چون مشکی خوش بو است تقدیم بدار.

در ستایش از حضرت جواد علیه السّلام سروده است:

حماد حماد للمثنی حماد علی آلاء مولانا الجواد

امام هدی له شرف و مجد أقرّ به الموالی و المعاد

-ستایش کن ستایش کن و برای این دو ستایش هم ستایش کن که توفیق یافته ای تا از نعمتهای ارزنده حضرت جواد علیه السّلام سپاسگزاری کنی.

-امامی که با راهنمائی های خویش مردم را به راه راست هدایت می فرماید و شرافت و ارجمندی آن حضرت تا آنجا است که دوست و دشمن به آن اقرار می نمایند.

و در ضمن قصیده ای در مدح حضرت امام هادی علیه السّلام گفته است:

يا ایّ هذا الرائح الغادی عرّج علی سیدنا الهادی

ص:۲۱۶

و قل سلام اللّه وقف علی مستخرج من صلب أجواد

-ای مسافری که بامدادان عازم سفر می شوی هنگامی که به دربار ولایتمدار حضرت امام هادی علیه السّلام شرف نزول پیدا کردی به عرض مبارک تقدیم بدار.

-و بگو سلام خدا منحصر بر آنهایی است که از بهترین صلب ها و رحم ها به وجود می آیند و در جلالت و مقام حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام گفته است:

عرّج بسامرا و الثم ثری أرض الامام الحسن العسکری

علی ولی اللّه فی عصره و ابن خیار اللّه فی الاعصر

-به سامرا برو و خاک سرزمین آنجا را که متعلق به امام حسن عسکری علیه السّلام است توتیای چشم خود قرار بده.

-و بر ولی خدا که مقام ولایت را در عصر خویش منحصر به خود قرار داده و در هر روزگاری فرزند بهترین برگزیدگان خداست،درود بگو.

و در قصیدهٔ در مدح حضرت بقیه اللّه(عج)گفته است:

عدانی عن التشبیب بالرشأ الاحوی و عن بانتی سلع و عن علمی حزوی

غرامی بناء عن عنانی و فکرتی تمثّله للقلب فی السّر و النجوی

من النفر الغرّ الذین تملکو من الشرف العادی غایته القصوی

هم القوم من أصفاهم الودّ مخلّصا تمسک فی أخراه بالسبب الاقوی

هم القوم فاقوا العالمین مآثرا محاسنها تجلی و آیاتها تروی

-پس از تشبیب و مغازله به من وعده داد تا رشوه بهتری به من بدهد و از اینکه از کوه مدینه و کوه دهناء جدا گردیده ام ثروت بهتری در اختیار من بگذارد.

-در برابر پیشنهاد او عزیمت کردم تا از اندیشه خود بنیانی بر پای دارم که در دلها ایجاد سرور و فرحناکی بنماید.

-و این بنا از ناحیه کسانی باشد که براثر شرافتی که دارند و شرافت ایشان که آخر نقطهٔ ارجمندی رسیده است پایه گذاری شود.

-آری آنان مردمی هستند که دوستی و مودت را با کمال خلوص دارا بوده و سرانجام هم به وسیله ای قوی تر منتهی می

گردد.

ص:۲۱۷

-آنان مردمی هستند که با ویژگی هایی که دارند،بر همهٔ جهانیان برتری یافته اند و پسندیدگیهای ایشان،آن به آن،جلوه گری می نماید و نشان های ایشان زبانزد محافل است (۱).

مؤلف گوید:نسخه صحیح و کهنی از کشف الغمه به مطالعهٔ من رسید که پاره ای از تعلیقات کفعمی و بخشی از حواشی آقا میرزا ابراهیم همدانی در آن کتاب به چشم می خورد و اجازه ای که شیخ علی کرکی به یکی از شاگردانش داده که همهٔ آن کتاب را بر او خوانده و نشانه های«بلغاتش»که در پاره ای از مواضع آن کتاب ثبت کرده دیده می شد (۲).

این نسخه از نسخه ای به خط سید امجد سید حیدر بن محمّد بن علی حسنی استنساخ شده است و تاریخ خط سید ۷۸۴ ه.ق بوده است و شاگرد یادشده نسخه ای را که به مطالعهٔ ما رسیده،از روی نسخه ای که به خط شیخ علی کرکی نوشته شده تصحیح نموده است و شیخ علی،نسخهٔ خویش را از نسخه ای که خط علامه حلی(ره) بر آن دیده می شده و تاریخ خط او ۷۰۶ ه.ق بوده است استنساخ کرده و علامه هم نسخهٔ خویش را از نسخهٔ اصل مصنف تصحیح نموده است.

مؤلف گوید:بزودی در ذیل ترجمه شیخ مجد الدّین فضل بن یحیی بن مظفر بن طیّبی کاتب که در واسط می زیسته،خواهیم نوشت که اربلی روایت کتاب کشف الغمه را به وی اجازه داده است و تاریخ آن اجازه ۶۹۱ ه.ق بوده است (۳).

از کتاب کشف الغمه به دست می آید که اربلی،معاصر با سید رضی الدّین علی بن طاوس بوده و از ابن طاوس هم روایت می کرده است و همچنین هم زمان با وزیر فاضل مؤیّد الدّین محمد بن علقمی بوده است.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۵.

۲- *) در سابق معمول بوده کتابی را که با دیگری مقابله و تصحیح می کردند در هرکجا که متوقف می شدند و ما بقی را به آینده موکول می ساختند با رمز بلغ که جمع آن بلغات است نشان می دادند-م.

۳- **) صورت این اجازه در ص ۴۴۵ مجلد اول کشف الغمه آورده شده است-م.

سیّد امیر حسین مجتهد در کتاب دفع المناواه عن التفضیل و المساوات نوشته است:علی بن عیسی اربلی در کتابی که در حال حاضر در اختیار من نمی باشد و گویا دوازده سال پیش از این آن را دیده ام و می پندارم همان کتاب الثاقب فی المناقب بوده باشد،چنین نوشته است:و حیث جعل اللّه نفس الرسول:« ازآنجاکه خدا،علی علیه السّلام را نفس رسول قرار داده است».مؤلف گوید:در صورتی که نام کتاب همان باشد که سید حسین اظهار داشته است باید گفت کتاب مزبور غیر از کتاب کشف الغمه است زیرا سید حسین در کتاب دفع المناواه نخست از کشف الغمه نام برده است پس از آن از کتابی که خود آن را ثاقب المناقب پنداشته اسم آورده است (۱).

اربلی:منسوب به اربل است که یکی از شهرهای عراق و نزدیک به موصل می باشد.

در تقویم البلدان گفته است:اربل از اقلیم چهارم و پایتخت شهرزور می باشد و یاقوت در مشترک گوید:اربل به کسر همزه و سکون راء،بی نقطه و کسر باء یک نقطه با لام آخر.ابن سعید گفته است اربل،شهری است تازه بنیان و مرکز حکمرانی شهرهای شهرزور است.

یاقوت در المشترک گوید:اربل شهری است واقع در میان شهرها و ازآنجا تا موصل،تقریبا دو روز راه است و همچنین اربل،نام شهر صیدا است که از شهرهای کنار دریای شام بشمار می آید.و از برخی از مردم آنجا نقل کرده است که اربل،شهر بزرگی بوده که بیشتر آن ویران گردیده است و قلعه ای داشته که بر فراز تل بلندی بنیان شده بود و گرداگرد آن را بارویی همراه با باروی شهر فراگرفته است.

سرزمین اربل،مسطح است و رشته کوههای آن در امتداد،مسیر یک روز راه قرار گرفته است و قناتهای زیادی در اطراف آن احداث شده که دوتای آنها وارد شهر می شود و تا مسجد جامع و دار السلطنه امتداد دارد و شهر اربل میان شرق و جنوب

---

۱ - ۱-در حاشیهٔ نسخهٔ مؤلف آمده است:نسخه ای از کتاب الثاقب فی المناقب در نزد ما موجود است و از تألیفات یکی از شاگردان محمد بن حسن است که نزدیک به عصر شیخ طوسی می زیسته است.

موصل واقع شده است.

مؤلف گوید:معروف آن است که اربلی به فتح همزه و سکون را بی نقطه و ضم با یک نقطه ضبط شده است و مؤلف جواهر المضیئه فی طبقات الحنفیه می نویسد:اربلی به کسر الف و سکون را و کسر با یک نقطه و آخر آن لام منسوب به اربل است که نام قلعه ای است در دومنزلی موصل و گروهی از علما به آنجا منسوب می باشند.

یکی از علما گوید:اربلی به کسر همزه و با،منسوب به اربل است که یکی از قریه های خوارزم می باشد.

مؤلف گوید:از قرائن پیداست که علی بن عیسی مترجم حاضر،از همان شهری باشد که نزدیک به موصل است نه از شهری که در خوارزم بوده برای اینکه ما تا حال حاضر نشنیده ایم که اربل از قرای خوارزم بشمار بیاید.

شیخ یونس مفتی که یکی از شاگردان شیخ علی کرکی است در رساله اسامی مشایخ می نویسد:از ایشان است شیخ زین امه و ناشر مناقب ائمه علیهم السّلام علی بن عیسی اربلی مؤلف کتاب کشف الغمه فی معرفه الائمه علیهم التحیه (۱).

شیخ علی فراهانی کمره ای مشهور به آقا شیخ و مقیم کاشان

وی متکلمی فقیه و فاضلی عالم و از معاصران و از شاگردان استاد محقق آقا

۱- *) کشف الغمه در روزگار ما در دو مجلد به طبع رسیده است و شرح حالی از او در آغاز جلد اول ضمیمه شده است.در آنجا می نویسد:شیخ جمال الدّین احمد حلّی خطاب به اربلی گفته است: الاقل لجامع هذا الکتاب یمینا لقد نلت اقصی المراد و اظهرت من فضل آل الرسول بتالیفه ما یسوء الاعادی در همان مقدمه سال فوت او را ۶۹۲ یا ۶۹۳ ه.ق نوشته است.فوائد الرضویه،ج ۱،ص ۳۱۷ می نویسد:قبر اربلی در بغداد در وسط عمارت کارپرداز خانه دولت ایران واقع شده است. ترجمهٔ کشف الغمه را بنام ترجمه المناقب،علی زوارئی به فارسی برگردانیده،با مقدمه ابو الحسن شعرانی به تصحیح ابراهیم میانجی،کتابفروشی اسلامی در سال ۱۳۸۱ در تهران به طبع رسانیده است-م.

حسین خوانساری(قدس سره)می باشد و در روزگار ما در شهر کاشان درگذشت.

فراهانی،تألیفاتی دارد.از جمله:رساله فی اثبات الحدوث الزمانی للعالم.فراهانی در این رساله،هشتصد فقره حدیث که دلیل بر حدوث عالم است از اخبار ائمه معصومین گرد آورده است و آنگاه که به کاشان رفته بودم در ملاقاتی که با وی داشتم به چگونگی این تألیف اشاره نمود.

سید جلیل نور الدّین علی بن سید فخر الدّین هاشمی عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی صالح و از شاگردان شهید ثانی می باشد (۱).

مؤلف گوید:شیخ حسن بن شهید ثانی و سید محمد صاحب مدارک نوادهٔ دختری شهید،از وی روایت می کرده اند.

شیخ علی بن فرج سوراوی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فقیهی فاضل بود و به توسط پدرش از علاّمه حلّی روایت می کرده است.پس از این هم از علی بن محمد بن فرج نام خواهیم برد.

مؤلف گوید:مرادش آن است که مترجم حاضر و آینده یکی هستند و حقیقت آن است که هر دو عنوان،مربوط به یک شخص می باشد.

شیخ فاضل پارسا و صالح،زین الدّین علی بن فاضل مازندرانی

وی ناقل قصهٔ جزیره خضرا است و تاریخی که حکایت مزبور را نقل کرده است در حدود ۶۹۹ ه.ق بوده و از معاصران علاّمه حلی و امثال او می باشد.زین الدّین در آن جزیره با سید شمس الدّین محمد عالم که از فرزندان حضرت بقیه اللّه الاعظم بوده ملاقات کرده است.و سید شمس الدّین به مردم آن جزیره قرآن و فقه و عربی و لغت

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۲۶.

فرامی داده است و فقهی که مردم از او فرامی گرفتند احادیثی بوده که مسئله به مسئله،از حضرت بقیه اللّه سؤال شده است.

مازندرانی،در آن جزیره دو رکعت نماز جمعه را به اقتدای با سید شمس الدّین محمد عالم به جای آورده و پس از اتمام نماز به وی گفته:مولانا از قرائن ظاهری به دست می آید که شما نماز جمعه را واجب می دانید؟در پاسخ گفت:آری برای آنکه شرایط وجوب آن حاصل است و به همین مناسبت بجای آوردن نماز جمعه واجب می باشد.با خود گفتم ممکن است امام،حاضر بوده باشد.در هنگامی دیگر از وی پرسیدم آیا امام حاضر است؟در پاسخ گفت:نه،از وی پرسیدم آیا امام را دیده ای؟در پاسخ گفت:من امام علیه السّلام را ندیده ام و لیکن پدرم به عزّ حضور آن حضرت نایل گردیده است.و حدیث را ادامه داده تا آنجا که گفته است:احادیث بسیاری از سید شمس الدّین نقل کرده ام و همگی آنها را در مجلدی گرد آورده ام و به جز از مؤمنانی که از نظر من عزیز بوده اند دیگران از آن کتاب خبردار نبوده اند و آن کتاب را به نام الفوائد الشمسیه نامیده ام (۱).

شیخ زین الدّین در تعقیب آنچه ایراد کرده اظهار می دارد:هیچیک از علمای شیعه امامیه را در نزد ایشان ندیدم (۲).تا به آخر آنچه ذیل ترجمه شیخ جعفر بن اسماعیل حلّی یادآوری کردیم (۳).

پس از این اظهار داشته است:سید شمس الدّین نماز ظهر و عصر را با فاصله بجای می آورده از وی پرسیدم:آیا فاصله ای که میان نماز ظهر و عصر قرار می دهید به دستور

۱- *) حکایت جزیره خضرا در بحار الانوار،ج ۵۲،ص ۱۵۹ ذکر شده است و مسائلی که از سید شمس الدّین سؤال کرده متجاوز از نود مسئله بوده است.در پاورقی همان کتاب قصه مزبور را خیالی فرض کرده و همچنین پاره ای از نظرها را در پاورقیهای دیگر ذکر کرده است که العهده علیه-م.

۲- **) در بحار،ج ۵۲،ص ۱۷۴ مضمون فوق را چنین یادآوری کرده است در آنجا به غیر از پنج تن از علمای شیعه که سید مرتضی و شیخ طوسی و کلینی و ابن بابویه و محقق حلّی باشند از دیگران نامی به میان نمی آمد-م.

۳- ***) ترجمه شیخ جعفر حلی جزء مجلداتی بوده که مفقود شده است-م.

حضرت صاحب الامر است؟در پاسخ گفت:چنین دستوری از مقام معظّم حضرت ولی عصر به ما نرسیده است.لیکن جمع میان نماز ظهر و عصر برای آنهایی است که مضطرند و تفرقه برای غیر ایشان و هر دو قسم یعنی جمع و فرق جایز می باشد.

شیخ زین الدّین علی،مترجم حاضر گوید:تا حال حاضر مدت هشت سال و نیم است که از آن جزیره مفارقت کرده ام و سال ۶۰۹ ه.ق بود که با سید شمس الدّین محمد ملاقات کردم.

شیخ امام علی بن شیخ ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی

وی دانشوری بافضیلت و بزرگوار و مانند پدرش فقیهی عظیم الشان بوده است فرزند مؤلف مجمع البیان است و به همین جهت مؤلف کتاب مزبور کنیهٔ خود را به نام او قرار داده است.

از بعضی اسانید دیوان امیر المؤمنین علی(علیه السّلام)استفاده می شود:مترجم حاضر برخی از ابیات دیوان منسوب به حضرت مولی علیه السّلام را روایت کرده است.

مترجم حاضر غیر از ابو نصر حسن بن فضل مؤلف کتاب مکارم الاخلاق است که فرزند دیگر شیخ طبرسی می باشد.و من تا حال حاضر به اثری از این مترجم دست نیافته ام.

سیّد علی بن فضل اللّه حسنی راوندی

وی دانشور بافضیلتی بوده است.بعضی از علماء از وی یاد کرده اند.و او و دیگر اعلام کتاب شرح الامالی را به وی نسبت داده اند و ابن طاوس در آخر کتاب المجتنی از وی یاد می کند و کتاب نثر اللآلی را به وی نسبت می دهد و در همان کتاب،از کتاب وی نقل می کند.

و ظاهرا مترجم حاضر فرزند سید ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن علی بن عبید اللّه حسینی راوندی دانشمند بنام و مؤلف شرح الشهاب و امثال آن است و ممکن است منظور از شرح الامالی شرح کتاب امالی شیخ طوسی یا فرزندش ابو علی یا شیخ صدوق

یا شیخ مفید باشد و احتمال دارد یکی از آنها بوده باشد.

مؤلف گوید:نسخه ای از کتاب نثر اللئالی در اختیار ما می باشد،کتاب مختصری است که مشتمل بر اخبار وجیزه (کلمات قصار)بوده که از رسول اکرم(ص)نقل شده است و ممکن است این اثر،همان کتابی باشد که سید بن طاوس در کتاب المجتنی به وی نسبت داده است.از آنجا که کتاب المجتنی کتاب دعا است،ممکن است نثر اللئالی که سید از آن نقل کرده است کتاب دعا باشد نه اخبار وجیزه نبوی (۱).

استاد استناد در کتاب بحار مطالب زیادی را از دعوات راوندی نقل کرده است.

ممکن است کتاب مزبور از این سید یا از پدر بزرگوارش بوده باشد و احتمال اخیر به درستی نزدیک تر می باشد (۲).

پیش از این،ترجمه سید امام عزّ الدّین بن سیّد امام ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه حسنی راوندی را یادآوری کردیم و در آنجا به وضوح نوشتیم که مترجم حاضر همان سید عزّ الدّین است و در ذیل ترجمه برادر دیگرش سید کمال الدّین ابو المحاسن احمد بن سید فضل اللّه یادآوری کردیم که شیخ علی بن علی بن عبد الصمد تمیمی به سید فضل اللّه و دو فرزندش سید احمد و سید علی مترجم حاضر،اجازه داده است.

کفعمی در حواشی اواخر کتاب البلد الامین می نویسد:از کتاب اللآلی که آن را سید سعادتمند علی بن فضل اللّه حسنی راوندی گرد آورده است...

مؤلف گوید:ظاهرا مراد از اللآلی همان نثر اللئالی یادشده است.

۱- *) کتاب نثر اللئالی بنا به پیشنهاد مرحوم آیه اللّه بروجردی(قدّس سرّه)همراه با کتاب ابی الجعد طائی و کتاب طب اخوان بسطامی به طبع رسیده است و مشتمل بر کلمات قصار حضرت مولی علی علیه السّلام است که از حرف الف تا یا به پایان آورده شده است و کتاب مزبور را به ابو علی طبرسی یا ابو الرضا راوندی نسبت داده است.و سید بن طاوس در آخر المجتنی که به ضمیمه مهج الدعوات به طبع رسیده دعائی برای ادای قرض از نثر اللئالی علی بن فضل اللّه راوندی نقل کرده است-م.
۲- **) کتاب الدعوات که موسوم به سلوه الحزین است و مجلسی از آن بسیار نقل کرده است در عصر ما به نام قطب راوندی معروف به طبع رسیده است-م.

سیّد جلیل سعادتمند علی بن فضل اللّه بن حسن حسنی راوندی

وی فاضلی عالم و محدثی بزرگوار و کامل بود.از تألیفات او کتاب نثر اللئالی در اخبار است که کفعمی در مصباح و ابن طاوس در المجتنی و امثال از آن نقل کرده است.

ظاهرا سید علی،فرزند سید ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن علی بن عبید اللّه حسنی راوندی بنام است،بنابراین مترجم حاضر از سادات حسنی می باشد.

و نسخه ای از نثر اللئالی در نزد ما موجود می باشد و ممکن است همان نسخه از تألیفات او بوده باشد.آری نسخهٔ مختصری بیش نبوده و مشتمل بر اندکی از اخبار است.در هر حال،کتاب نثر اللئالی ابن جمهور لحساوی معروف نمی باشد.در ترجمهٔ شیخ ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی آمده که نثر اللئالی از تألیفات او می باشد.

در ترجمه سید فضل اللّه راوندی آورده شده که وی در پشت کتاب الامالی شیخ صدوق نوشته است:شیخ فقیه علی بن علی بن عبد الصمد تمیمی کتاب الامالی را به او و دو فرزندش احمد و علی،اجازه داده است و صورت اجازه را که سال ۵۲۹ ه.ق مرقوم داشته از نیشابور برای او ارسال داشته است.پیش از این هم نام برادرش سید کمال الدّین ابو المحاسن احمد را از فهرست شیخ منتجب الدّین نقل کردیم و مترجم حاضر ما برادر دیگر احمد است.

و از شیخ منتجب الدّین در شگفتم که چرا علی را در فهرست نام نبرده است.

ابن طاوس در اواخر کتاب المجتنی من الدعاء المجتبی گفته است:از کتاب نثر اللآلی که گردآوری سید علی بن فضل اللّه حسنی راوندی است از نسخه ای که خط او بر آن نگارش یافته در ضمن قضاء دیون گفته است:مردی آمد....

از مطالب یادشده به این نتیجه می رسیم که به حق باید گفت فضل اللّه بن علی حسنی راوندی،و اگر اشتباهی بوده از ناحیهٔ ناسخ و غلط محض است.و در حقیقت مترجم حاضر همان شیخ ابو الفرج علی بن ابی الحسین راوندی است.

ص:۲۲۵

سید تاج الدّین علی قوعی حلبی

وی از دانشمندان بزرگوار و از محدثانی است که با وسائط چندی پس از شهید می زیسته و از مشایخ حدیث بشمار می آید.در بعضی از مواضع طریق استخاره با تسبیح را به سبک دیگری که معروف نمی باشد از وی دیده ام که از سید شمس الدّین محمد بن سید زین الدّین علی حسینی از پدرش از سید کامل بدر الدّین حسن بن نجم الدّین بن ایوب حسینی از شهید روایت کرده است.

از ظاهر حال به دست می آید:سید تاج الدّین مترجم حاضر از معاصران شیخ علی کرکی بوده است.

ملا علی فومنی گیلانی مقیم شیراز

وی دانشوری متکلم و بافضیلت بود.از تألیفات او رساله ای است در امتناع تخلف المعلول عن العله التامه این کتاب را به پارسی نگاشته است و من آن را در شهر رشت از شهرهای گیلان دیده ام.

و ممکن است آن هنگام که ما به شیراز رفته بودیم در مدرسه امام قلی خان شیراز تدریس می کرد.و از علمای امامیه معاصر بود.لیکن بعید است.

فومنی به ضم فا و سکون واو و کسر میم و نون مکسوره منسوب به فومن است که یکی از قصبه های رشت می باشد و اکنون معروف و آباد است و من بخشی از تألیفات او را در آنجا دیده ام به فهرست مراجعه شود.

سید زاهد ابو الحسن علی بن قاسم بن رضا حسینی محدّث

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فاضلی مورد وثوق بود.

منتجب الدّین در یکی از سندهای کتاب اربعین نوشته است:خبر داد به ما سید ابو الحسین علی بن قاسم بن رضا علوی حسینی رحمه اللّه در قرائتی که بر او داشتیم گفت خبر داد به ما سیّد ابو الفضل ظفر بن داعی بن محمد علوی عمری آن گاه که در ری بر ما

وارد شده بود از لفظ خودش در روز چهارشنبه هفتم ماه ربیع الآخر سال ۴۹۹ ه.ق...

و در سند یکی از حکایت های کتاب اربعین یادشده چنین آمده است:خبر داد به ما سید زاهد ابو الحسن علی بن قاسم بن رضا حسینی به قرائتی که بر او داشتم.گفت خبر داد به ما سیّد ابو الفضل ظفر بن داعی بن مهدی علوی عمری استرآبادی.

در دو سندی که در اربعین آورده در یکی ابو الحسین و در دیگری ابو الحسن آمده است گویا ابو الحسین،اشتباه از ناسخ می باشد.

سیّد اجلّ علی بن ابی القاسم شعرانی عریضی حسینی جعفری

از سادات علمای متأخر ما می باشد.و من خط او را در آخر نضد القواعد الشهیدیه شیخ مقداد که تاریخ خط او ۹۷۴ ه بوده است دیده ام.

مولانا المدقق الفهّامه نصیر الدّین علی کاشی مشهور به حلّی

معظّم له در حلّه می زیسته به همین مناسبت مشهور به حلّی گردیده است و پس از این به عنوان مولی نصیر الدّین علی بن محمد بن علی کاشی که فاضلی عالم و معروف به مولی نصیر الدّین کاشی است معرفی خواهد شد و به حقیقت می توان گفت مترجم حاضر،همان شیخ نصیر الدّین علی بن محمد بن علی کاشی است.که پس از این،به شرح حال او اشاره خواهد شد.

نصیر الدّین،از بزرگان متأخر و از متکلمان اصحاب ما و از فقهای بزرگ بشمار می رود و معاصر با قطب رازی و سید حیدر آملی و امثال ایشان بوده است.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین می نویسد:نصیر الدّین در کاشان به دنیا آمده است،و در حله،نشو و نما کرده و معاصر با قطب رازی است.و دانشمندی دقیق الطبع و خوش فهم بوده،و بر دیگر حکمای روزگار و فقهای معاصرش برتری داشته است.و همواره در حله و بغداد به فرادادن علوم دینی و معارف یقینی می پرداخته است.

از تألیفات او حاشیه ای است بر شرح تجرید اصفهانی،و این حاشیه از عالی ترین، مراتب دقت برخوردار بوده و در حقیقت،پایه استواری برای حاشیه سید شریف و بر آن

شرح بشمار می رود.

نصیر الدّین در این شرح از بحث امامت تجاوز کرده و به دفع ایرادهای شارح پرداخته است.

و ازآنجاکه ،قوشچی،شارح جدید،تجرید از عهدهٔ دفاع از ایرادهای وی برنیامده است.از ایراد جوابهای شارح قدیم و اعتراضات او،اعراض کرده و به جوابهای شارح مقاصد و ایرادهای او که نوعی پوشش و چشم پوشی بیش نبوده،اکتفا کرده است.

از تألیفات نصیر الدّین،شرح طوالع قاضی بیضاوی است که مطالب ارزنده ای را در آن،ایراد نموده است.دیگر حاشیه شرح شمسیه که منحصر به اعتراضات و دقتهای لازم بوده است و سیّد شریف در حاشیه شرح شمسیه به دفع پاره ای از آنها اقدام نموده است.

و از آثار او تعلیقاتی است بر حاشیهٔ شرح الاشارات و نیز رساله ای است مشتمل بر بیست اعتراض،که بر تعریف طهارت کتاب قواعد علامه حلّی داشته و این رساله معروف و در اختیار همگان است.

سید حیدر بن علی آملی،در کتاب منبع الانوار آنگاه که به نقل اعتراضات، استدلالی ها پرداخته،که آنان از دسترسی به مرتبهٔ تحقیق حال عاجزند،اظهار می دارد:این سخن را چندین مرتبه از عیلم عالم و حکیم فاضل نصیر الدّین کاشی شنیده ام که می گفت:در ظرف هشتاد سال که از عمرم گذشته است به این نتیجه رسیده ام که جهان مصنوع،نیازمند به صانعی است،در عین حال تعیین عجوزان اهل کوفه از یقین من زیادتر است.اینک بر شما لازم است از کارهای شایسته اعراض نکنید و از طریقه ائمه معصومین(صلوات اللّه علیهم اجمعین)روگردان نشوید زیرا جز بیانات اهل بیت سخن دیگران بغیر از هوا و وسوسه چیزی نبوده است و سرانجام آنها به غیر از اندوه و ندامت چیز دیگری نخواهد بود.توفیق از خدای بی نیاز و معبود است.

مؤلف گوید:از ظاهر سخن سید حیدر به دست می آید،نصیر الدّین متجاوز از

هشتاد سال عمر کرده است (۱).

مؤلف گوید:نصیر الدّین،همان دانشوری است که طهارت را به طرز دیگری که بیرون از اصطلاحات فقها می باشد تعریف کرده است.مراد من از تعریفی که فقها کرده اند،همان تعریفی است که شهید اول در لمعه و شهید ثانی در شرح لمعه نموده اند و به همین مناسبت هم بیست گونه اعتراض،به تعریفی که علامه در القواعد برای طهارت داشته وارد آورده است.

ملا علی قلی بن محمّد خلخالی اصفهانی

وی در فن نحو،مهارت داشته و فاضلی عالم و ادیبی شاعر و منشی و از معاصران است و در این اوقات،پس از مدتها که به بیماری استسقاء دچار شده بود درگذشت.

ملا علی قلی تألیفاتی دارد.از جمله،حاشیهٔ تفسیر بیضاوی و شرحی بر شافیه ابن حاجب در صرف.این شرح تا بحث وقف،بیش نبوده و در آنجا متوقف شده است.

علاوه بر این ها،تعلیقاتی بر حواشی کتابهای عربی و اصولی و امثال این ها تدوین نموده و از دانشوران بنام علوم ادبی بشمار می آید.

و ما،ترجمه او را در این کتاب،به پیروی از شهرتی که میان احباب دارد در این باب متذکر شدیم و در غیر این صورت راضی نبودیم از وی در این باب نام ببریم.و خدا داناتر به صواب،و مرجع ما،در هر باب است.

ملا علی قلی نطنزی

وی فاضلی حکیم و صوفی اشراقی و از دانشورانی است که نزدیک به روزگار ما می زیسته و معاصرانش براثر گفتار حکمی و مرامهای صوفیه که ابراز می داشته،به تکفیر او پرداخته اند.

۱- *) ریحانه الادب،ج ۴،ص ۲۰۲ [۱] می نویسد:نصیر الدّین در دهم رجب سال ۷۵۵ ه.ق و یا به قول شهید اول سال ۷۷۵ هجری در نجف اشرف درگذشته است-م.

و من در قصبهٔ دهخوارقان تبریز به رسالهٔ مختصری از آثار او دست یافتم که به تکفیر معاصرانش پاسخ داده بود و سبب تکفیر آنها از وی آن بوده که می گفتند،علی قلی، کلمهٔ هیولی را بر خدا اطلاق کرده است.او،این گفته را نسبت به خود افترا دانسته و از خود دفاع کرده است.

شیخ شمس الدّین علی بن کامل بن رضوان

وی دانشوری متکلم و بافضیلت و از شاگردان سید محمد بن عبد اللّه بن علی بن حسن حسینی،است و از روزگار ایشان اطلاعی ندارم.آری در شهر اردبیل،به نسخه ای از کتاب فصول سید مرتضی،دست یافتم که با نسخهٔ اصل،مقابله شده و شیخ شمس الدّین همان نسخه را نزد استادش سید محمد قرائت کرده و در بیشتر از مواضع آن نسخه«بلغات»بسیاری به خط وی دیده می شود.

شیخ علی کرکی

پیش از این به عنوان شیخ زین الدّین علی بن حسین بن شیخ عبد العالی کرکی عاملی نام برده شده است.

شیخ بهاء الدّین ابو الحسن علی بن محسن شریحی

منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی از نوادگان شریح قاضی و دانشمندی صالح است.

قاضی ابو القاسم علی بن قاضی ابو علی محسّن بن قاضی ابو القاسم

علی بن محمد بن ابو الفهم داود بن ابراهیم بن تمیم قحطانی تنوخی

وی از داوران دانشمند و از بزرگان تنوخ و معروف به قاضی تنوخی است.

گروهی از اعلام،از جمله سیّد مستر شد باللّه ابو الحسین یحیی بن حسین حسنی از وی روایت می کرده اند.

و خود او نیز از گروهی از علما،از جمله پدرش ابو علی محسّن روایت داشته است.

شیخ منتجب الدّین بن بابویه در ضمن سند یکی از حکایتهای اربعین خود اظهار داشته است:قاضی تنوخی از ابو الفرج عبد الواحد بن نصر مخزومی معروف به«بیضا» روایت می کرده است.

مشهود است قاضی ابو القاسم تنوخی مترجم حاضر،مصاحب سید مرتضی(ره) بوده و ما پیش از این،ذیل احوال سید مرتضی به این موضوع اشاره کردیم.آری در یکی از مواضع به جای«صاحب»«حاجب»آورده از این کلمه،پیدا است،قاضی تنوخی، دربان سید مرتضی بوده است نه مصاحب وی.

قاضی تنوخی کتابی داشته است که ابن طاوس در کتاب النجوم از آن نقل می کند و می نویسد:قاضی تنوخی در آن کتاب اظهار داشته است:خبر داد به من ابو الحسن صوفی منجم.و نیز روایت کرده است از...

شیخ علی بن محمد

شیخ ابن عبدون که از مشایخ شیخ نجاشی و شیخ طوسی بوده است،از وی روایت می کرده و به نظر من مترجم حاضر همان ابو الحسن علی بن محمد بن زبیر قرشی کوفی است که در آینده به نام او اشاره می شود.

شیخ علی بن محمد بن ابو الحسن بن عبد الصمد

شیخ معاصر در امل الآمل (۱)می نویسد:وی فاضلی بزرگوار است.

و در آخر وسائل می نویسد:شیخ زکی(هوشمند)علی نیشابوری،از شیخ زاهد علی بن محمد بن ابو الحسن بن عبد الصمد قمی تمیمی از پدرش کتاب الکفایه فی النصوص را از مؤلف علی بن محمد خزّاز قمی روایت می کرده (۲).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۲،۱۹۸. [۱]

۲- ۲) -وسائل الشیعه،ج ۲۰،ص ۵۵.

مؤلف گوید:حق آن است که علی بن محمد«تمیمی»بوده است نه«قمی»و انتساب به قم اشتباه ناسخ است.

و باز مؤلف گوید:بزودی به نام شیخ علی بن محمد بن علی بن عبد الصمد تمیمی اشاره خواهیم کرد و از خود شیخ معاصر،نقل می کنیم که وی اظهار داشته:مترجم حاضر همان شیخ علی بن محمد تمیمی است که پس از این به نام او اشاره خواهد شد و به حق باید گفت که هر دو عنوان مربوط به یک شخص است.بنابراین مترجم حاضر نوادهٔ شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد تمیمی نیشابوری سبزواری،عالم مشهور است که معاصر با ابن شهرآشوب و امثال او می باشد.و پدر مترجم هم از علما بوده و عمویش،شیخ ابو الحسن بن شیخ ابو الحسن علی و همچنین عموی دیگرش شیخ حسین بن شیخ ابو الحسن علی از دانشمندان مشهور بوده اند.

شیخ علی بن محمد بن محمد بن ابی قره پدر شیخ ابو الفرج محمد بن

علی بن ابی قره

وی از اصحاب بزرگوار ما بود.و فرزندش شیخ ابو الفرج از او روایت می کند.به طوری که از فلاح السائل ابن طاوس به دست می آید و ما هم این موضوع را در ترجمه فرزندش گفته ایم،از حسین بن علی بن ابی سفیان بزوفری مشهور روایت داشته است.

شیخ علی،از معاصران شیخ مفید(رض)بوده،و با ملاحظه کتابهای رجال،به دست می آید که شیخ مفید از وی روایت می کرده است.

شیخ کافی الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن ابی نزار شرفیه واسطی

وی از علمای بزرگ بوده و شیخ قطب الدّین کیدری به توسط سید علاء الدّین شهاب الاسلام حسین بن علی بن مهدی حسینی از وی روایت داشته است.

به طوری که از لابلای کتاب مناهج النهج قطب الدّین کیدری استفاده می شود:شیخ کافی الدّین از شیخ فقیه رشید الدّین ابو الفضل شاذان بن جبرئیل قمی روایت می کرده است.

قطب الدّین در کتاب مناهج یادشده،به مناسبت یادآوری او،در تعریف وی گفته

است:الشیخ الاجلّ العالم کافی الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن ابی نزار الشرفیه الواسطی.و اضافه کرده:سید علاء الدّین مشار الیه در شهر موصل در تاریخ هفدهم شوال سال ۵۹۳ ه.ق از وی روایت کرده است.

سید علی بن سید محمد معروف به امامی اصفهانی

وی از فضلای معاصر بود.در آغاز کار از محضر استاد محقق،آقا حسین خوانساری استفاده می کرده.پس از آن،همراه پدرش به هند رفت و یا پیش از آن از هند به ایران آمده بود.پدرش مستوفی موقوفات عمومی بوده و در اصفهان به سر می برده و از این سمت معزول گردیده است.

سید علی تألیفاتی دارد.از جمله،کتاب بزرگی در فقه به نام التراجیح که چند مجلد بزرگ مشتمل بر سیصد هزار بیت بوده،تألیف کرد.و اقوال همگی فقها و عبارات کتابهای آنان را در آن کتاب آورده که خالی از اهمیت نبوده است.از تألیفات او،ترجمه فارسی شفا و الاشارات شیخ الرئیس است و دیگری کتاب هشت بهشت که ترجمه فارسی کتابهای اصحاب امامیه می باشد،از قبیل:الخصال؛کمال الدّین؛عیون اخبار الرضا و الامالی صدوق و امثال این ها (۱).

امامی،منسوب است به امام زاده زین العابدین که قبرش در محله باب الامام از محله های قدیم اصفهان واقع در شهر قدیم(کهنه)می باشد (۲).

۱- *) در دانشمندان اصفهان،ص ۴۳۶،ترجمهٔ مصباح شیخ طوسی و مصباح کفعمی و مهج الدعوات ابن طاوس را از آثار او نام برده است و او را محققی فاضل معرفی نموده است و اضافه کرده میر ابو طالب امامی که از علمای روزگار تهماسب صفوی بوده تولیت امامزاده درب امام(امامزاده زین العابدین)را به عهده داشته و امامی مشهور گردیده و دانشمندی عالم و حکیم بوده و جد مترجم حاضر است-م.

۲- **) در آثار ملی اصفهان،ص ۷۶۵ شرح مفصلی از چگونگی ساختمان مقبره امامزاده زین العابدین ایراد کرده و نوشته علاوه بر این بزرگوار،امامزاده ابراهیم بطی که از فرزندان حسن مثنی بوده در آنجا می باشد-م.

و نظر به اینکه،مترجم حاضر،در ردیف مؤلفان بشمار می آید از وی در این کتاب نام برده ایم و در غیر این صورت،وی در مرتبهٔ علمای اصحاب شمرده نمی شود.

مولای جلیل مولانا ذو الفقار که از معاصران است،نسب این سید بزرگوار را در حاشیه کتاب المجدی ابن صوفی که در انساب است،چنین یادآوری کرده است:سید علی امامی ابن سید محمد بن سید اسد اللّه بن سید ابو طالب بن اسد اللّه بن شاه حیدر بن عضد الدّین بن امیر حاج بن شاه علی بن جلال الدّین جعفر بن کمال الدّین مرتضی بن عضد الدّین یحیی بن قوام الدّین جعفر بن شمس الدّین محمد بن نظام الدّین اشرف بن قوام الدّین جعفر بن مجد الدّین حسن بن وجیه الدّین مسعود بن قوام الدّین جعفر بن شمس الدّین محمد بن ابو الحسن علی زین العابدین که به اصفهان آمد و در آنجا اقامت گزید و در همان جا هم وفات یافت و در محله سنبلان که همان چملان (۱)باشد

۱- *) این محله به نامهای«چلمان،چلمون،چنبلان،چملان،سنبلان،سنبلستان،جمیلان»خوانده شده است.آثار ملی اصفهان،ص ۲۳۴ می نویسد:سنبلان به ضم سین و سکون نون و ضم با،محلهٔ بزرگی است در اصفهان.از یاقوت نقل کرده است سنبلان،تثنیه سنبل و محله ای است در اصفهان.از اخبار اصفهان ابو نعیم اصفهانی نقل کرده است که گاهی سنبلان را از دهات اصفهان و نیز گاهی از محله های آنجا نام برده است و ممکن است از دهات متصل به اصفهان بوده است.از تاریخ اصفهان و ری نقل کرده که سنبلان همان سنبلستان امروزی است.این محله در قدیم سنبلان و امروز سنبلستان گفته می شود و محل کنونی آن میان در دشت و درب امام است که در اصل چنبلان و یا چلمون و یا چلمان و یا جمیلان بوده و پس از تسلط اعراب،سنبلان خوانده شده است و اینکه یاقوت سنبلان را تثنیه سنبل گفته از نظر وزن بوده نه معنای لغوی آن سپس در پاورقی عده ای را که به نام سنبلانی معروف و منسوب به این محله بوده اند نام برده است.و در صفحه ۲۲۷ همان کتاب ذیل محله درب امام می نویسد:محله درب امام همان محله سنبلان است که از محلات قدیمی اصفهان بوده و بقعه امامزاده ابو الحسن زین العابدین علی بن نظام الدّین احمد ابج در آن واقع شده است و شرح بقعهٔ آن بزرگوار را در صفحه ۷۶۵ نوشته است و نام عده ای از درب امامیها را از جمله میر ابو طالب جد مترجم حاضر را ذکر کرده است-م.

ابن نظام الـدّین احمـد ابـح(ایـج)بن شـمس الدّین عیسـی ملقب به رومی ابن جمال الدّین محمد بن علی عریضـی بن جعفر بن محمد الصادق علیهما السّلام.

شیخ علی بن محمد بن شیخ ابو بکر احمد بن حسین بن احمد خزاعی

رازی نیشابوری

وی پدر شـیخ ابو الفتوح مفسّـر مشـهور است.و از فضلای بزرگوار بشمار می رود و فرزندش شیخ ابو الفتوح از وی روایت می کرده و خود او از پدرش شیخ محمد بن احمد یادشده از جدش شیخ ابو بکر احمد روایت داشته است.

به طـوری که شـیخ منتجب الـدّین در ضـمن ترجمه سـید ابـو المعـالی اسـماعیل بن حسن بن محمـد حسـینی نقیب نیشـابور در فهرست و دیگران در مواضع دیگر یـاد کرده انـد، پـدر ابو الفتوح از آن سـید هم روایت می کرده است.و از فهرست به دسـت می آید که پدر ابو الفتوح علاوه بر یادشدگان از گروه دیگری از علما هم روایت داشته است.

شیخ علی بن محمد بن احمد بن صالح سیبی(سلیبی)قسینی

شیخ معاصـر در امل الآمل نوشـته است:قسـینی عالمی فاضل و محققی صالح بود و از علی بن طاوس و از پدرش روایت داشـته است (۱).

مؤلف گوید:شاید مراد از ضمیر«پدرش»پدر خود قسینی یا پدر علی بن طاوس باشد.

سیّد فخر الدّین علی بن سید عزّ الدّین محمد بن احمد بن علی بن اعرج

حسینی عبیدلی

وی فاضـلی دانشور و فقیهی محـدّث و بزرگوار بوده است.عبیدلی،جد سـید ابو عبد اللّه عمید الدّین عبد المطلب بن سـید مجد الدّین ابو الفوارس محمد بن فخر الدّین

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۸.

علی،و برادرش سید ضیاء الدّین عبد اللّه،خاله زادگان علامه حلّی می باشد.و نواده اش سید عمید الدّین یادشده از وی روایت می کرده و خود او از استاد نیک بختش سیّد جلال الدّین،عبد الحمید بن سید نسّابه علاّمه شمس الدّین ابو علی فخار بن معدّ بن فخار بن احمد حسینی موسوی روایت داشته و گفته است:خبر داد به من اجلّ اوحد سید مجد الدّین ابو المظفر یوسف بن هبه اللّه بن یحیی بن بوقی واسطی(اطال اللّه بقائه)به قرائتی که از او داشتم در مشهد حضرت حسین بن علی(صلوات اللّه علیهما)گفت:خبر داد به من ابو جعفر هبه اللّه بن یحیی بن بوقی خبر داد به من شیخ ابو الحسن بصری،گفت:خبر داد به ما سعید بن ناصر بستقی (۱)در کرمان،گفت:خبر داد قاضی ابو محمد سمندی، گفت:خبر داد به من علی بن محمد سمّان سکّری،گفت:به عراق رفتم...خبر طولانی است.

مؤلف گوید:ممکن است عده ای را که نام بردیم از علمای عامه باشند،مگر این که سید مجد الدّین ابو المظفر یوسف را استثنا کرد،برای اینکه سید جلال الدّین با موقعیتی که دارد در توصیف او گفته است:«الاجل الاوحد»و هم در مقام دعا برای او اظهار داشته«اطال اللّه بقائه».

شهید اول در کتاب اربعین در ستایش از مترجم حاضر چنین گفته است:المولی السیّد العلاّمه النسّابه فخر الدّین علی.

سید جمال الساده،علی بن محمد بن اسماعیل محمّدی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی ثقه ای فاضل و متدین و سفیر امام علیه السّلام بوده است.

مؤلف گوید:بعید نیست که یکی از سفیران حضرت صاحب علیه السّلام تا روزگار شیخ طوسی زنده باشد و پیش از این هم یادآوری شد.

۱- *) شاید همان بستیغی با غین است که یاقوت در مجلد اول معجم البلدان،ص ۴۱۹ و [۱]جزری در اول اللباب ص ۱۵۱،از آن نام برده اند و می نویسند یکی از قریه های نیشابور است-م.

محمدی،منسوب به محمد بن حنفیه یا دیگری است.

ملا زین الدّین علی بن محمد استرآبادی

وی از دانشوران بزرگ و فقهای متأخر از شهید اول است و سید جعفر بن محمد ملحوس حسینی مؤلف تکمله الدروس از شاگردان او بوده و هم ممکن است به واسطه از شاگردان او باشد.

خود زین الدّین(قدس سره)در آخر تکمله یادشده می نویسد:در این کتاب مطالبی را نقل می کنیم که به صحت پیوسته است و تحقیقات آن را توسط آخرین مجتهد،پیشوای دانشوران روزگار،مولا-زین الدّین علی بن محمد استرآبادی که خدا آرامگاهش را از ابرهای رحمت خویش سیراب فرماید،از دانشمندان محقق به سندشان که به ائمه هدا علیهم السّلام منتهی می شود استفاده کرده ایم.

مؤلف گوید:در حقیقت مترجم حاضر همان ملا-زین الدّین علی بن حسن بن محمّد استرآبادی یا ملا-زین الدّین علی استرآبادی می باشد که پیش از این یادآوری شده اند برای اینکه هم درجه با یکدیگر بوده اند و به حذف اسم اب و جد از نسب هم شهرت دارد.دیگر آنکه سید جعفر یادشده در آخر کتاب التکمله اظهار داشته است:سال ۸۳۶ ه.ق از تألیف آن آسوده خاطر گردیده است (۱).

قاضی ابو الحسن علی بن محمد البسّاط البغدادی

وی از مشایخ قاضی ابو الفتح کراجکی است و کراجکی در سال ۴۱۰ ه.ق در رمله از وی روایت کرده است.

قاضی ابو الفتح کراجکی،در کتاب الاستبصار فی النّص علی الائمه الاطهار سند

۱- *) مراد مؤلف آن است به طوری که پیش از این در شرح حال ملا زین الدّین در جلد سوم نوشته ایم نامبرده تا سال ۸۲۹ ه.ق زنده بوده است بنابراین مترجم حاضر و مولی زین الدّین پیش یادشده یکی خواهند بود-م.

روایتی قاضی ابو الحسن را از قول او چنین نقل کرده است:خبر داد به من ابو عبد اللّه احمد بن محمد بن ایّوب بغدادی جوهری حافظ از ابو جعفر محمد بن لاحق بن سابق بن قرین انباری،از جدش ابو النضر سابق بن سابق بن قرین انباری،گفت:خبر داد به من جدّم ابو النضر سابق بن سابق بن قرین در سال ۲۷۸ ه.ق در خانهٔ ما،که واقع در شهر انبار بوده،از ابو المنذر هشام بن محمد سائب کلبی از پدرش...

مؤلف گوید:به گمان من،راویان فوق ملا زین الدّین در جلد سوم از علمای عامه می باشند و خود ابو الحسن(مترجم حاضر)ممکن است از علمای خاصه باشد.

علی بن محمد بن بندار

وی از مشایخ کلینی است و کلینی در کتاب کافی به توسط او از گروه بسیاری، نقل کرده است.

مولای اجل مولانا محمد تقی مجلسی(ره)در حواشی رجال میر مصطفی از شیخ بهائی(ره)نقل کرده است که مترجم حاضر،ثقهٔ جلیل القدر می باشد.

مؤلف گوید:همین که وی از مشایخ کلینی بوده در مدح و توفیق او کافی می باشد و همچنین روایات بسیاری که بدون واسطه از وی نقل نموده است دلیل بر وثوق کامل او خواهد بود.و ممکن است،توصیف شیخ بهائی از او متوجه به همان مطلبی است که ما فهمیده ایم.

نباید فراموش کرد گاهی مترجم حاضر به«ابن بندار»معرفی شده است.

شیخ ابو القاسم،علی بن محمد بن بهدل اصفهانی

وی فاضلی دانشور بود.من از روزگار او اطلاعی ندارم.کتاب تحفه الکبراء فی معجم الشعراء از تألیفات او است.ممکن است از شعرای امامی مذهب باشد.

و سید محمد بن محمد بن حسن حسینی عاملی مشهور به ابن قاسم در آخر الاثنی عشریه فی المواعظ العددیه از وی یاد می کند و پاره ای از اشعارش را که در مناجات سروده شده است متذکر می شود.

شیخ علی بن محمد جزری عاملی شامی

وی فاضلی سراینده و ادیب بوده است.باخرزی در کتاب دمیه القصر از وی نام برده و او را ستوده است.و اضافه کرده وی در تشیّع،غلوی داشته و شیخ معاصر،در امل الآمل می نویسد:مدت یک سال کنار قبر معاویه زیست کرد تا...

جزری،به فتح جیم و زای نقطه دار و رای بی نقطه آخر منسوب به شهرهای الجزیره است که ابن اثیر جزری هم به آنجا نسبت داده شده است.

سید ابو الحسن علی بن محمد بن جعفر حسینی استرآبادی

شیخ منتجب الدّین در سند برخی از احادیث اربعین خود می نویسد:سید ابو الحسن از مشاهیر سادات علما است.و شیخ ابو الحسین زید بن حسن بن محمد بیهقی از وی روایت می کرده است.و شیخ منتجب الدّین بن بابویه به توسط شیخ ابو الحسین زید یادشده از وی روایت داشته است و خود او از پدرش سید محمد بن جعفر یادشده و از سید علی بن ابی طالب حسنی آملی روایت داشته است.لیکن منتجب الدّین،در کتاب فهرست از وی نامی نبرده است.

شیخ شمس الدّین علی بن محمد بن جمهور

وی فاضلی عالم و متکلمی فقیه و بزرگوار بوده و ممکن است مترجم حاضر همان ابن جمهور معروف،شیخ شمس الدّین محمد بن علی بن ابراهیم بن حسن بن ابی جمهور احساوی باشد و ناسخان محمد بن علی را به علی بن محمد برگردانیده اند و محتمل است مترجم حاضر،پدر ابن جمهور باشد.

شیخ شمس الدّین،دارای تألیفاتی است.از جمله:کتاب معین الفکر فی شرح الباب الحادی عشر در اصول الدّین و کتاب معین المعین که شرح دامنه داری است بر شرح اول،و من نسخه ای از آن را دیده ام و بر پشت آن نسخه،چنین نوشته بود:کتاب معین المعین در اصول الدّین تصنیف المولی الشیخ الفقیه العامل المحقق فی الفروع و الاصول

و المدقق فی المعقول و المنقول شمس الدنیا و الدّین علی بن المرحوم محمد بن جمهور (قدس اللّه سره).

شیخ فاضل علی بن محمد جوسقی قزوینی

شیخ منتجب الدّین در فهرست او را توثیق کرده است.

جوسقی ممکن است به فتح جیم و سکون واو و سین بی نقطه مفتوحه و در آخر قاف ضبط شده و منسوب است به جوسق که نام روستائی در قزوین (۱)است.

شیخ ابو الحسن علی بن محمّد حبیش کاتب

وی از مشایخ شیخ مفید(ره)بوده است.محمد بن ابی القاسم طبری در بشارت المصطفی گوید:او از محسن بن علی زعفرانی روایت می کرده است.رجال نویس ها او را به طرق مختلفی معرفی کرده اند و ممکن است کسی که آنان معرفی کرده اند غیر از مترجم حاضر باشد.

شیخ رشید الدّین علی بن محمد جاستی

منتجب الدّین در کتاب فهرست او را به فقاهت ستوده است.

مؤلف گوید:ممکن است جاستی با حاء بی نقطه مفتوح و الف ساکن و سین بی نقطه مکسور و تاء کشیده در آخر،ضبط شده باشد.

۱- *) در ضیافه الاخوان،ص ۲۶۰ می نویسد:جوسق،معرب کوشک است یعنی قصر(کاخ)و نام روستائی است در طرف شمال شهر و به محله ای که منتهی به آن می شود راه کوشک یا درب کوشک می گویند و این محله در بالای شهر واقع شده و به همین جهت از آب و هوای خوبی برخوردار است و صاحب بن عباد بنیانی در آنجا بر پا کرده که هرگاه به قزوین می رفته در آنجا ساکن می شده و آن محله را صاحب آباد گفته اند.اینک مترجم فوق یا منسوب به آن روستا است و یا به مناسبت اینکه در آن محله می زیسته به این عنوان مشهور شده است.بنابراین جوسق با واو مجهول و سکون سین خوانده شود بر وزن کوشک، به همین جهت مؤلف ضبط فوق را احتمالی دانسته است-م.

شیخظهیرالدّین علی بن محمد بن حسام

وی از علمای متأخر اصحاب ما و از فقهای ایشان است و من تحقیقاتی را از جمله:تحقیقی را که در(ردّ سلام)داشته است در پشت قواعد علامه به خط شریف او دیده ام که آن نسخه متعلق به فرزندان ملا محمد شفیع استرآبادی بود.

شیخ نجم الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن حسن بن حسین بن بابویه

قمی

منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فقیهی فاضل بود.

مؤلف گوید:به خط یکی از فضلا بر پشت کتاب امالی صدوق چنین یافتم:شیخ جلیل زاهد ابو مسعود بن عبد الجبّار بن علی بن منصور نقاش رازی(أیّده اللّه و متّعه به)از آغاز تا انجام این کتاب را بر من قرائت کرد و به سماع آن رسید،و نسخهٔ خودش را با جدّیت هرچه تمام تر با نسخهٔ من،مقابله و تصحیح کرده است و امضا نموده«کتبه علی بن محمّد بن حسین قمی»و تاریخ آن نوشته که به خط علی بن محمد بوده نیمه محرم سال ۵۰۸ ه.ق است،حامد اللّه تعالی و مصلّیا علی رسوله محمد و آله الطاهرین و مسلّما.

مؤلف گوید:بعید نیست نویسندهٔ مزبور همان مترجم حاضر باشد.

و شیخ نویسنده از خویشاوندان شیخ منتجب الدّین و از بازماندگان ابن بابویه است.

سیّد علاء الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن حسن بن زهره حسینی حلبی

وی از دانشوران بزرگ و از فقهای معاصر با شیخ فخر الدّین فرزند علامه و امثال او می باشد.

علاء الدّین از فرزندان سیّد بن زهره،فقیه بنام است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سیّد علاء الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن

زهره حسینی حلبی،فاضلی فقیه و بزرگوار است و از شیخ طمان بن احمد عاملی روایت می کرده است (۱).

سید نور الدّین علی بن محمد حسینی خجندی ساکن ری

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فقیهی عالم و واعظی صالح است.

مؤلف گوید:خجندی،با خاء مضمومه و فتح جیم و سکون نون و دال بی نقطه، منسوب است به خجند که قصبهٔ معروفی است از شهرهای خراسان (۲).

شیخ زین الدّین علی بن محمد بن حسن بن محمّد خازن کربلا

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی فقیه و بزرگوار و از شاگردان شهید اوّل بوده و از وی اجازه داشته است (۳).

علی بن محمد بن حسن بن محمّد بن عبد العزیز کاتب تهامی عاملی شامی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی دانشور و سرایندهٔ ادیب و منشی بلیغ بوده و دیوان شعر ارزنده ای دارد (۴).

ابو الحسن باخرزی در دمیه القصر به مناسبت معرفی او می نویسد:اگر چه تهامی از مردم تهامه و منسوب به آن است در عین حال در شهر شام می زیسته تا ازآنجا،قطع علاقه کرده و به مجاورت مکّه مکرمه انتقال یافت.شعرش دقیق تر از دین فاسق و روان تر از اشک چشم عاشق است.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۰. [۱]

۲- *) در پاورقی معجم البلدان،ج ۲،ص ۳۴۷ [۲] می نویسد:خجند شهر معروفی است در ماوراءالنهر که کنار سیحون بنیان شده و تا سمرقند ده روز راه است و شهر زیبائی است که در آن سرزمین شهری به زیبائی آن نمی باشد و میوه های خوبی در آنجا به عمل می آید-م.

۳- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۹. [۳]

۴- ۳) -همان کتاب،ج ۱،ص ۱۲۷.

دانشوری عالی همت بود و اندیشهٔ حکومت بر مردم را در سر می پرورانید و با همین اندیشه به مصر رفت و بر آنجا استیلا پیدا کرد و زمام امور را به دست گرفت.

طولی نکشید به حیلهٔ یکی از یارانش دچار شد و به زندان افتاد تا درگذشت (۱).تهامی، مدیحه هایی دربارهٔ اهل بیت علیهم السّلام دارد.ابن خلکان در تاریخ خود از وی نام برده و از او ثناگستری نموده و از اشعار او،ابیات ذیل را متذکر شده است (۲):

قلت لخلّی و ثغورا لربا مبتسمات و ثغور الملاح

أیّهما أحلی تری منظرا فقال لا أعلم کل اقاح

-به دوست خودم درحالی که،دندانها و سرنیزه ها لبخند می زدند.

-گفتم کدام یک از این دو زیبامنظرترند؟در پاسخ گفت:از این معنی اطلاعی ندارم.همین اندازه می دانم.هر دوی آنها خواهش ما را روا،نمی سازند.

و باز گفته است:

بین کریمین مجلس واسع و الودّ شیء یقرب الشاسع

و البیت ان ضاق عن ثمانیه متسّع بالوداد للتاسع

-در میان دو شخص باکرامت و باارزش،محل وسیعی است و دوستی هم چیزی است که دور را نزدیک می سازد.

-و خانه هرگاه محل اجتماع هشت تن بیشتر نباشد،دوستی آنجا را،فراخی داده و نه تن را در آن،جای می دهد.

و باز گفته است:

و اذا جفاک الدهر و هو أبو الوری طرّا،فلا تعتب علی أولاده

-روزگار که امور همهٔ مردم را به عهده گرفته است هرگاه درصدد آزار تو،برآید با فرزندان آن،درشتی مکن.

و باز گفته است:

۱- ۱-دمیه القصر،ص ۵۲.

۲- ۲) -وفیات الاعیان،ج ۳،ص ۶۰. [۱]

و ما عشقی له وحشا لانّی کرهت الحسن و اخترت القبیحا

و لکن عزت ان أهوی ملیحا و کل الناس یهوون الملیحا

-علاقه مندی من به او،برخلاف انتظار نمی باشد برای اینکه من از زیبائی متنفرم و زشتی را بر زیبائی برتری می دهم.

-در عین حال،پس از این تصمیم دارم تا زیبا چهره را دوست بدارم،برای اینکه همهٔ مردم،زیباچهرگان را دوست می دارند.

و در ضمن قصیده ای گفته است.

انی لا رحم حاسدی لحرّ،ما ضمّت صدورهم من الاوغار

نظروا صنیع اللّه بی فعیونهم فی جنّه و قلوبهم فی النّار

لا ذنب لی قد رمت کتم فضائلی فکانّا برقعت وجه نهار

ألا سعوا سعی الکرام فأدرکوا أو سلموا لمواقع الاقدار

-به آنها که نسبت به من حسدورزی می نمایند،مهربانی می کنم.زیرا دلهای ایشان از کینه های زیادی که علیه من دارند افروخته شده است.

-آنان احسان خدا را که نسبت به من ارزانی داشته است مشاهده می کنند از این است که چشمهایشان در بهشت است و دلهایشان در آتش.

-گناهی مرتکب نشده ام،تنها گناه من آن است،که:بخششهای خدا را نسبت به خود،پوشیده داشته ام،گوئیا از این راه،بر رخسار روز پرده ای افکنده ام.

-از این پیش آمد در شگفتم که چرا آنان،مانند نیک مردان،نمی کوشند تا حقیقت را به دست آورند،و چرا در برابر مقدرات الهی،سر تسلیم فرود نمی آورند.و امثال این ها، از سروده های دیگر،دیوان تهامی در حال حاضر،در نزد ما موجود است لیکن به آنچه، ابن خلکان اشاره کرده اکتفا نمودیم (۱).مؤلف گوید (۲)...

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۲۸.

۲- ۲) -در وفیات الاعیان می نویسد:تهامی چهار روز مانده از ماه ربیع الآخر سال ۴۱۶ ه.ق در خزانه البنود که زندان قاهره است به زنجیر کشیده شد و در نهم جمادی الاولی همان سال بطور مخفیانه از پای درآمد و کشته شد.

شیخ علی بن شیخ محمد بن شیخ حسن بن شیخ زین الدّین شهید ثانی

عاملی جبعی اصفهانی

وی فاضلی فقیه و عالمی عامل و از معاصران است(قدس اللّه روحه)و باقیماندهٔ نسب او را در شرح حال جدّش شهید ثانی یادآوری کرده ایم.

شیخ علی در اواسط عمرش از جبل عامل به ایران آمد و در اصفهان ساکن شد و موقعیتی به دست آورد.گروهی از جمله برادر علامه ام (۱)از وی بهره مند می شدند.شیخ علی از علمای پارسا و زاهدان روزگار خود بشمار می آمد و در سال ۱۱۰۳ ه.ق که عمری به کمال داشت بلکه به سن نودسالگی رسیده بود،در اصفهان درگذشت.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی در علم و فضل و ثقه و تبحّر و تحقیق و بزرگواری مشهورتر از آن است که از مراتب یادشده او سخنی به میان آید.

از تألیفات او،کتاب الدرّ المنظوم فی کلام المعصوم است که شرح کتاب کافی می باشد که کتاب عقل و علم آن به اتمام رسیده است.دیگری کتاب الدّر المنثور من المأثور و غیر المأثور که دو مجلد از آن به اتمام رسیده است.و حاشیهٔ شرح لمعه در دو مجلد؛رسالهٔ ردّ صوفیه به نام السّهام المارقه من أعراض الزنادقه؛رساله فی الرّد علی من یبیح الغناء؛حواشی الفوائد المدینه و امثال این ها از رساله های دیگر.

شیخ علی در اوائل جوانی از بلاد جبل عامل بیرون آمد و تا این وقت در اصفهان ساکن می باشد و بخشی از احوال خویش را در مجلد دوم الدر المنثور به مناسبت یاد از پدر و برادر و جدش[و جد پدریش] (۲)یادآوری کرده و به معرفی آثار پیشین خود که متذکر شدیم پرداخته است.در آنجا،می نویسد:در سال ۱۰۱۳ یا ۱۰۱۴ ه.ق متولد شده و پیش آمدهای دوران زندگی خویش را از سفرها و امثال آن متعرض گردیده است.

۱- *) مراد از برادرش میرزا محمد جعفر است که مؤلف در شرح حال خود از وی نام برده و پاره ای از مراتب علمی را از وی فراگرفته است-م.

۲- ۱) -اضافهٔ ما بین دو قوس در امل الآمل وجود ندارد.

مؤلف گوید:از تألیفات او حاشیه ای است بر صحیفهٔ کاملهٔ سجادیه و نیز تعلیقات زیادی بر بسیاری از کتاب ها دارد.

و کتاب الـدرّ المنثور (۱)به بیـان حـلّ عبارتهای مشـکله و توضـیح مسائل دور از ذهن و اخباری که نامفهوم بوده پرداخته و در ضمن آن از دیگر علوم متداوله هم بحث کرده و تحقیقات ارزنده ای را در آن ایراد نموده است.و حاشـیهٔ شـرح لمعهٔ وی ویژه مجلد دوم آن شـرح بوده که ایرادهای وزیر،خلیفه سـلطان را در حاشیه ای که بر آن،مجلد داشته،مردود ساخته است و متعرض حواشـی او که در مجلد اول آن شـرح،می باشد نشده.آری رسالهٔ منحصـری،در دفع ایرادهائی که وی بر مجلد اول داشته است تـألیف نموده و تصـمیم گرفته پس از تـألیف رسـاله مزبور به ایرادهـائی که خلیفه سـلطان،بر مجلـد ثانی داشـته است بپردازد و حاشـیه او همان اوقات منتشـر شـده و گروه بسـیاری آن را نسـخه برداری کرده اند، و نسـخه برداریهای فراوان،موجب شده که تغییری در مجلد اول آن ندهد،و انصاف آن است که از عهدهٔ ایرادهای خلیفه سلطان برنیامده و پاسخی بسزا نداده است.

و رسالهٔ ردّ الغناء را به منظور ردّ بر استاد فاضل،محقق سبزواری تألیف کرده و قصهٔ این دوعالم ،طولانی است (۲).

شیخ علی بن محمّد حرّ عاملی مشغری

شیخ معاصر،در امل الآمل می نویسد:وی جدّ مؤلف این کتاب امل الآمل است و او دانشوری بافضیلت و پارسائی خوش اخلاق و بزرگواری عالی مقام و سراینده ای ادیب و منشی بود.مراتب علمی را از شیخ حسن(صاحب معالم)و سید محمد(صاحب

۱- *) این کتاب،در این زمان در ضـمن دو مجلد به طبع رسیده است در آغاز مجلد اول به طریقی از روایت خود اشاره نموده پس از آن به توضـیح احـادیث و عبـارات مشـکله پرداخته در مجلـد دوم علاـوه بر شـرح احـادیث،بخشـی از رساله بغیه المرید عودی را که در شـرح حال شـهید ثانی بوده به اضافه شـرح حال صاحب معالم و شیخ محمد عاملی و شیخ زین الدّین عاملی و شرح حال خود بدان افزوده است و همه آن قابل توجه است-م.

۲- **) بخشی از حکایت آنها را روضات الجنات ذیل احوال محقق سبزواری ایراد کرده است-م.

مـدارک)،و دیگران فراگرفتـه است،و من به توسـط پـدرم از وی روایت می کنم.اشـعاری دارد که در حـال حاضـر،آنهـا را در اختیار ندارم،در نجف اشرف مسموم شد و درگذشت (۱).

شیخ مفید امام شمس الدّین ابو القاسم علی بن سعید امام محمد بن

حسین بن علی بن مطهّر

وی از شاگردان بزرگ علامه حلی بود.و در قرائت من لا یحضـره الفقیه شـیخ صدوق،همدرس با شیخ فخر الدّین فرزند علامه بوده است.

این شـیخ و پدرش شـیخ محمد بن حسـین یادشده از دانشمندان فاضل بوده اند.این موضوع را شیخ فخر الدّین در اجازه ای که به شیخ زین الدّین علی بن شیخ عزّ الدّین حسن بن احمد بن مظاهر داده آورده است.

مؤلف گوید:به گمان من شیخ شمس الدّین از نوادگان علامه حلی می باشد.

سیّد اجلّ علی بن محمد بن دقماق شریف حسینی

وی از سادات بزرگوار و بافضـیلت علمای متأخر است و من خط شـریف او را که در نهایت ناخوانایی بوده در ضمن اجازه ای که برای یکی از شاگردانش بر پشت کتاب تحریر علامه نوشته است دیده ام.و صورت اجازه به این مضمون است:

«کتـاب تحریر الاحکـام الشـرعیه فی مـذهب الامامیه را که از تصانیف امام پیشوای بزرگوار و رئیس مقـدم صاحب تحقیقات و حکمت ها جامع معقول و منقول و حاوی فروع و اصول جمال ملت و حق و دین،حسن بن مطهر قرائت کرد،بر من،شیخ اجل و کهف(پناهگـاه)اظـلّ،صـاحب قـدر و محـل،شـیخ مشایـخ مسـلمانان و یاور فقیران و مسـکینان،زبان حکیمان و متکلمان،حاوی فضائل و جامع کمالات جمال الملّه و الحق و الـدّین،عبد اللّه بن سـیف الدّین بن تائب که خدا برکتهای او را بر ما اعاده فرماید و ما را از

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۲۹.

دعای او برخوردار گرداند و کارهای او را به خوبی به پایان رساند.بحق محمد و آله.

و بـه وی اجـازه دادم تـا آن کتـاب را روایـت کنـد و فتواهـای آن را نقـل نمایـد و بـه فتواهـایی کـه اقرب و اشـبه و اصـح و اظهرنـد،عمل کند و هرگاه در مسئله ای به اشـکالی رسـید آن را متحمل دو فتوا بشـناسد و به فتوای اول،عمل کند و هرگاه به اشـکالی که مربـوط به فتـوا نبـوده برخـورد به کتـاب دیگر یـا به نظر دیگری مراجعه نمایـد.و همچنین به وی اجـازه دادم تـا به فتواهـایی که در آن کتاب و کتاب المختلف و کتاب القواعـد و کتاب الارشاد و کتاب نهایه که همه آنها از آثار جمال الـدّین علامه است آمـده به رویه ای که در جـای خـود معمول است از من از شـیخ امـام فخر الـدّین،از پـدرش جمـال الـدّین روایت نماید.و کتبه علی بن محمد بن دقماق شریف حسینی در تاریخ ۲۵ جمادی الاولی سال ۸۰۶ ه.ق حامدا مصلّیا علی نبیّه.

و همچنین نقل از شـرایع و مختصـر را که در اجازهٔ مزبور نیامـده است به وی اجازه دادم و آثار شـمس الدّین شـهید اول(قدّس سرّه)که دروس،لمعه،شـرح ارشاد،البیان، الـذکری،القواعـد و المسائل باشـد و همچنین تمام مطالبی را که به خط خود نوشـته و فتواها و آثاری که به وی منسوب است بتوسط شیخ جمال الدّین احمد بن شیخ به وی اجازه دادم».

مؤلف گویـد:تا به اینجا،آنچه را به خط شـریف دقماق دیـدم پایان یافته و باید بگویم،ظاهرا اجازه مزبور متضـمن مطالب بیشتر بوده لکن محو شدن برخی از الفاظ ناخوانایی خط ما را از چگونگی آن محروم داشته است.

پیش از این به ترجمه سـید علی بن دقماق و پاره ای از مطالب که لازم بوده اشاره کردیم و به حق باید گفت که مترجم حاضر همان نامبرده پیشـین است.و بر پشت همان نسخه یکی از فضلا چنین نوشته است:سیّد علی بن محمد بن دقماق که خدا ما را از برکاتش منتفع گرداند و به عمرش بیفزاید،اجازه داده است به شـیخ قوام الدّین عبد اللّه بن سـیف بن تائب که به جمیع تألیفات شیخ اجل شـمس الدّین بن مکی،شهید اول(قدّس اللّه روحه و نوّر ضریحه)که عبارت از الدروس؛شرح الارشاد و القواعد باشد و همچنین به همگی آنچه به خط او بوده و یا به وی انتساب دارد عمل نماید.و باز به وی اجازه داده

است تـا به آنچه در القواعـد؛ارشـاد الاذهـان؛المختلف؛کتـاب التحریر و کتاب نهایه الاحکام آمـده و همگی آنها از آثار شـیخ جمال الدّین(قدّس اللّه روحه و نوّر ضریحه)می باشد عمل نماید.و همچنین به وی اجازه داده است تا به کتاب مبادی الاصول و التهـذیب و المنهـاج که از آثـار جمـال الـدّین علاّمه حلی،در اصول فقه است عمـل کنـد.و به او اجـازه داده است تـا به کتاب المختصر و الشرائع که از تألیفات شیخ ابو القاسم محقق حلّی می باشد عمل نماید.

امّـا آثـار شـمس الـدّین بـن مکی(شـهید اول)را توسـط شـیخ جمـال الـدّین احمـد بـن عبقـونی از مصـنف آنهـا و آثـار جمـال الـدّین(علاّمه حلی)را به واسـطه شـیخ جمال الدّین جعفر بن حسام،از سـید حسن بن نجم الدّین،از شـیخ فخر الدّین،از پدرش و کتابهای شیخ نجم الدّین،ابو القاسم(محقق حلّی)را به واسطه شیخ نجم الدّین جعفر حسام،روایت می کرده است.

و همچنین به وی اجازه داده است تا به وسـیلهٔ شـیخ جمال الـدّین احمد بن سـیف به مصـباح شـیخ طوسـی عمل نماید.و به وی اجـازه داده است تا به همه فتواهای کتابهای یادشـده عمل کنـد.و هرگاه در کتابهای یادشـده به کلماتی از قبیل«علی اشـکال و علی رأی و فیه نظر و فیه اشـکال و الاصـح و الاشـبه و الاـظهر و الاـقرب و الاـقوی و علی تردد» برخـورد کرد متـوجه باشـد که همگی آنهـا فتوای مؤلفـان آن کتابهاست و هرگاه در ضـمن مسـئله ای بگویـد«فیه نظر»و یا«فیه تردد»و یا«فیه اشـکال»و در هیچ یک از آنها حرف «واو»نیاورده باشد فتوای احتمالی بوده و او می تواند به هریک از دو احتمال عمل کند.

در عین حـال،بهتر آن است که به کتاب دیگری مراجعه نمایـد.و هرگاه در مسـئله ای دو وجه را متعرض بشود به هریک از آن دو که بخواهد می تواند عمل کند.و گفته است:

هرگاه مسـئله ای در دو کتاب از کتابهای یادشده ایراد شده باشد و دو فتوای متقابل در آن مسـئله وجود داشـته باشد به هریک از دو فتوا که بخواهد می تواند عمل کند،زیرا هر دو وجه نقل شده است.و هرگاه در مسئله ای دو احتمال یا بیشتر بوده باشد.به احتمال اول عمل کند و هرگاه دو احتمال یا احتمال هائی در مسـئله وجود داشـته باشد و وجوه احتمال را به تفصیل بیان نکرده باشد در عمل به هریک از آنها مخیّر خواهد بود.

و باز گوید:هرگاه مصنف گفته باشد:«شیخ گفته است»در صورتی که در کتابهای دیگر فتوائی برخلاف آن نباشد.به آن عمل کند.

و یکی از افاضل،ظاهرا خط خود شیخ قوام الدّین عبد اللّه بن سیف می باشد،چنین نوشته است:به اطلاع من رسانید.هرگاه در ضمن مسئله ای به«علی رأی یا اشبه یا علی الاظهر یا علی الاقوی یا علی الاصح»برخورد کردی.باید بدانی کلمات مزبور حاکی از فتوا است.

و همچنین،رمز«علی اشکال یا علی تردد»دلیل بر فتوا است و هرگاه در مسئله ای دو احتمال باشد.به احتمال اول عمل باید کرد.و هرگاه در ضمن مسئله ای«فیه اشکال یا فیه نظر یا فیه تردد»آمده و هیچ یک از دو طرف مورد اشکال تقویت نشده باشد.

به کتاب دیگری مراجعه باید کرد و یا مخیّر است به هریک از آن ها و یا به فتوا عمل نماید.

هرگاه گفته باشد:در این مسئله،دو وجه است،مخیر است به هریک از آن دو وجه که بخواهد عمل نماید.و این رویه را در همه کتابهای شیخ جمال الدّین بن مطهّر و تمامی کتاب های فخر الدّین بن مطهّر و کتابهای شیخ طوسی و کتابهای شیخ شمس الدّین بن مکّی،به کار ببندد.

و شیخ فاضل علی بن دقماق شریف ادام اللّه ایامه.همگی آنها را به من اجازه داده است.و اظهار کرده هرگاه به رمز«فیه اشکال»یا«فیه رأی»یا«فیه نظر»یا«فیه تردد» برخورد می کردم و جزمی حاصل نمی شد که در عمل به آن مسئله چگونه رفتار کنم،بهر طریق که خود می خواستم عمل می کردم.و هم او روایت متون این کتابها را به من اجازه داد.بدیهی است متن های یادشده همگی فصیح و در کتابها هم نقل شده است.و سند روایتی او به توسط مشایخ بافضیلتش(تغمدهم اللّه برحمته)منتهی به شیخ شمس الدّین بن مکی و شیخ جمال الدّین(علامه حلّی)و فرزندش فخر الدّین(رضوان اللّه علیهم اجمعین) و به همین ترتیب،شیخ علی بن حسن مطوّع از شیخ فاضل عالم عامل محمد بن اسماعیل بن علی رزانی(ادام اللّه ایامه)اجازه داشته تا همگی کتابهای التحریر و القواعد و الارشاد و الشرائع و المختصر و الدروس را روایت نماید.و اضافه کرده است همه این متون از هرگونه خلافی سالم است و صحّت آنها محرز می باشد و همچنین جزم به

خلافی که در آنها واقع شده است.و آنچه به عنوان علی الاقوی و علی الاقرب و الاولی و همچنین وجوهی که در ضمن تراجیح آمده و بالاخره همه مخالفت هائی که با دیگران داشته و یا اشکال هایی که در کار بوده بجا و به موقع می باشد و باید به آنچه مصنف قطع کرده عمل نمود.

و شیخ علی بن حسن مطوّع،اجازه داد تا به وسیلهٔ او از شیخ محمد بن اسماعیل به سندی که منتهی به مشایخ محققین و مجتهدین از مشایخ بااعتبار جمال الدّین و جعفر بن سعید و شمس الدّین(رضوان اللّه علیهم اجمعین)می شود روایت نمایم.

و برای این،بندهٔ ناتوان امیدوار به رحمت خدا و خوشنودی او عبد اللّه بن سیف بن بکول اجازه صادر شده است تا به آثار یک یک مشایخ که منتهی به مشایخ بااعتبار می شود عمل کنم،رضوان اللّه علیهم و تغمّدهم اللّه برحمته و صلّی اللّه علی محمد و آله الطاهرین.

شیخ علی بن محمد بن شاکر مؤدّب

وی فاضلی دانشور و محدّثی بزرگ بود.

در مجموعه یکی از اصحاب آمده است:مؤدب کتابی دارد که در روز دوشنبه یازده شب مانده از ذیحجه سال ۴۵۷ ه.ق از تألیف آن فارغ شده است.و در همان مجموعه پاره ای از مطالب را از آن کتاب،نقل کرده است.و تاریخ نقل از آن کتاب سال ۶۴۷ ه.ق است.بنابراین شیخ علی مؤدّب نزدیک به روزگار شیخ طوسی می زیسته، بلکه هر دو تن معاصر یکدیگر بوده اند،به دیگر از احوالش باید رسیدگی کرد.

شیخ امام وجیه الدّین ابو طالب علی بن امام ناصر الدّین محمد بن حمدان

[بن محمد]حمدانی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی پرهیزکار است.

مؤلف گوید:ممکن است مترجم حاضر،جد شیخ برهان الدّین محمد بن محمد بن علی حمدانی باشد که شاگرد شیخ منتجب الدّین مؤلف فهرست است.

و از قرینه ظاهری و طرز معرفی که منتجب الدّین از پدر صاحب ترجمه نموده

است استفاده می شود که امام ناصر الدّین محمد از علما بوده چنانکه شیخ منتجب الدّین در کتاب فهرست به این موضوع اشاره کرده و پس از این هم ترجمه او را به عنوان شیخ امام ناصر الدّین ابو اسماعیل محمد بن حمدان بن محمد حمدانی،متذکر خواهیم شد.

شیخ علی بن محمّد بن حیدر بن بابویه

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی فقیه بود و از ابو علی طوسی روایت می کرد.

مؤلف گوید:وی از فرزندان شیخ صدوق و از خویشاوندان شیخ منتجب الدّین مؤلف فهرست می باشد.

وزیر جلیل القدر خواجه رشید الدّین علی بن محمد بن رشیدآوی معروف

به خواجه رشید الدّین وزیر سلطان غازان

وی صاحب(ربع رشیدی (۱))و عمارت رشیدیه معروف و مؤلف تاریخ مشهور است.

۱- *) فرهنگ معین،ج ۵،ص ۵۸۴ ذیل«ربع رشیدی»می نویسد:مجموعهٔ ساختمانهایی که در اواخر قرن هفتم یا اوایل قرن هشتم ه.ق،به امر خواجه رشید الدّین فضل اللّه ساخته و پرداخته شد و آن در آخر محلهٔ ششکلان تبریز که به محلهٔ باغ میشه منتهی می شود.در طرف چپ در دامنهٔ کوه سرخاب در محلی بسیار باصفا واقع و از هر طرف محدود به باغها و انبوه اشجار است و از حیث آب وهوا بهترین نقطه تبریز بشمار می رود.عمارات عالی«ربع رشیدی»به قدری وسیع بود که خود محله را تشکیل می داد شامل عمارات متعدد از قبیل مدرسه و دارالشفا و دار السّیاده و مسجد و کتابخانه و ضراب خانه و خانقاه و دار الصنائع و کارخانه نساجی و کاغذسازی و گنبدی برای مدفن رشید الدّین.و در صفحه ۵۹۴ همان کتاب گوید: [۱]رشید الدّین در روزگار اولجایتو که به صدارت رسید در همان اوقات در سلطانیه -پایتخت جدید-ناحیه ای را آباد ساخت که به نام او«رشیدیه»نامیده شد دو سال بعد محلهٔ دیگری را در نزدیکی شهر غازانیه بنا نهاد و با صرف هزینهٔ هنگفت رودخانهٔ سرارود را به آنجا آورد.چنان که از این فرهنگ و منابع دیگر به دست می آید نام رشید الدّین فضل اللّه است نه علی-م.

رشید الدّین،در روزگار خود بی نظیر،و از فضلای آن زمان بشمار می آمد.و از شاگردان علاّمهٔ حلّی است.و علاّمه به خط شریف خود اجازه ای در پشت رساله الحساب خواجه نصیر الدّین طوسی نوشته و همان رساله را رشید الدّین بر علاّمه معظّم له قرائت کرده و مضمون اجازه این است.

این کتاب را شیخ اجلّ اوحد(بزرگوار بی نظیر)فقیه کبیر،عالم فاضل زاهد پرهیزکار علاّمه،برترین متأخران و زبان متقدمان،محقق مدقق و مفخر افاضل خواجه رشید الملّه و الحقّ و الدّین،علی بن محمد رشید آوی ادام اللّه ایّامه و احسن تأییده و اجزل من کلّ عارفه حظّه و مزیده و بلغه اللّه تعالی و ختم بالصالحات اعماله که خدا روزگار او را پایدار بدارد و از هرگونه معرفتی او را برخوردار بسازد و به آرزو برساند و سرانجام او را به کارهای پسندیده منتهی گرداند.بر من قرائت کرد و به خوبی از عهده قرائت آنکه شاهد بر علم و فضل و دلیل بر کمال و مقام علمی او بود برآمد و به او اجازه دادم تا این کتاب و دیگر آثار مولای اعظم سعید،خواجه نصیر المله و الحق و الدّین قدّس اللّه روحه را از من از او و برای هرکسی که بخواهد و دوست بدارد روایت نماید.و کتب حسن بن یوسف بن مطهّر حلّی در ماه رجب سال ۷۰۵ ه.ق.

مؤلف گوید:مترجم حاضر را به نام رشید الدّین علی معرفی کردیم،لیکن به جهاتی که ذیلا نقل می کنیم او غیر از خواجه رشید الدّین وزیر غازان خان یاد شده است.

جهت اول:هرگاه مترجم حاضر وزیر غازان خان بود چرا،علامه در اجازه ای که به او داده است وی را به وزارت معرفی نکرده است.هرچند به این اشکال به آسانی می توان پاسخ داد.

جهت دوم:روزگار سلطان غازان،پیش از تاریخ ۷۰۵ ه.ق است که اجازه در آن تاریخ،صادر شده است و علامه پس از روزگار غازان و در زمان،پادشاهی سلطان محمد خدابنده بوده و خواجه رشید وزارت غازان را عهده دار بوده،هرچند این موضوع هم بیرون از اشتباه نمی باشد و چنان که خواهیم گفت،خواجه رشید،روزگار محمد

خدابنده را دریافته است (۱).

جهت سوم:از اینکه خواجه رشید الدّین،کتاب الحساب خواجه نصیر الدّین،را نزد علاّمه خوانده باشد چه در هنگام آمدن علاّمه به ایران و ارتباط یافتن با سلطان خدابنده و چه آن هنگامی که علامه در عراق عرب بوده است،صحیح نمی باشد.برای اینکه هرگاه بگوئیم خواجه رشید الدّین تا آن تاریخ(۷۰۵)زنده بوده،اواخر عمر را می پیموده و درست نیست در چنان حالی به فراگیری کتاب الحساب در نزد علامه پرداخته باشد.

برای همین باید گفت،خواجه رشید الدّین،مترجم حاضر،نواده خواجه رشید الدّین،وزیر غازان بوده و یا ارتباطی با او نداشته است.

مؤلف گوید:از آثار خواجه رشید وزیر غازان خان کتاب جامع التواریخ است که معروف به تاریخ رشیدی بوده و اثر بزرگی است که به پارسی تألیف شده است (۲).

۱- *) در لب التواریخ،ص ۲۳۹ می نویسد:غازان خان نواده هولاکو در سال ۶۹۴ به سلطنت رسید و در سال ۶۹۷ ه.ق پس از آنکه خواجه صدر الدّین را کشت خواجه رشید الدّین فضل اللّه را به وزارت برگمارد و سال ۷۰۳ هجری در فشکل دره قزوین درگذشت.پس از او برادرش اولجایتو معروف به سلطان محمد خدابنده به سلطنت رسید و در پنجم ذیحجهٔ سال ۷۰۳ در تبریز به تخت سلطنت نشست. او در تقویت دین اسلام می کوشید و دستور داد تا خطبه به نام ائمه طاهرین بخوانند و خواجه رشید الدّین را به صدارت برگمارد و سال ۷۰۵ ه.ق شهر سلطانیه را بنا کرد و سال ۷۱۶ ه.ق درگذشت و در ابواب البر در سلطانیه که مقبره احداثی خود او بود دفن شد-م.

۲- **) دکتر رضازاده شفق متوفی ۱۸ رجب سال ۱۳۹۱ ه در تاریخ ادبیات ایران ص ۳۳۰ می نویسد:جامع التواریخ یکی از تألیفات معروف تاریخی و محتوی بر وقایع تاریخ عالم خاصه تاریخ سلطنت مغول و تفصیل پادشاهی غازان می باشد مؤلفش رشید الدّین فضل اللّه همدانی است که در نزد آباقا و غازان و اولجایتو مقرب بوده و منصب وزارت و حکومت داشته و تاریخ مزبور را در سال ۷۱۰ ه.ق به پایان آورده و جلد سومی هم در جغرافیا داشته که مفقود شده است.خواجه محققی معروف بوده و در علوم و فنون دیگر هم بصیرت کافی داشته و تألیفات مهمی در مسائل دینی و ادبی از خود به جای گذارده است و در سال ۷۱۸ ه.ق به سعایت حسودان و به امر سلطان ابو سعید در تبریز کشته شده است-م.

و کتاب زبده التواریخ که به پارسی تألیف شده،خلاصه و فشرده ای از جامع التواریخ می باشد و آن هم،کتاب بزرگ و ارزنده ای است.و نسخه ای از جامع التواریخ در نزد ما موجود می باشد.

رشید الدّین،کتاب زبده التواریخ را به پیشنهاد،سلطان محمد خدابنده تألیف و تلخیص نموده و در هر دو کتاب،تحقیقات ارزندهٔ بسیاری،ایراد کرده است و به طوری که از لابلای جامع التواریخ برمی آید،رشید الدّین،کتاب مزبور را در روزگار سلطان غازان تألیف نموده است.

و همچنین از آن تاریخ،استفاده می شود که کتاب مزبور از تألیفات رشید الدّین طبیب است و آن را به فرمان سلطان غازان تألیف کرده و تا سال ۷۰۴ ه.ق که غازان خان،در حدود قزوین مرده است،رشید الدّین،به تألیف آن،اشتغال داشته است.

بنابراین،مؤلف تاریخ یادشده،خواجه رشید الدّین وزیر،نبوده است.

رشید الدّین،اظهار داشته وی نخستین کسی است که سرگذشت چنگیزخان و سلسلهٔ او را به فرمان،سلطان غازان خان در این کتاب،گرد آورده است و در یکی از مواضع آن تاریخ می نویسد:نام این کتاب جامع التواریخ و در جای دیگر از آن کتاب، نوشته است نام آن،«تاریخ غازانی»است (۱).

۱- *) الذریعه،ج ۳،ص ۲۶۹ [۱] ذیل تاریخ غازانی می نویسد:مؤلف این تاریخ،وزیر رشید الدّین فضل اللّه بن عماد الدوله ابی الخیر بن علی همدانی است که در فاصله سالهای ۷۱۶ تا ۷۱۸ ه.ق شهید شده و سرگذشت پادشاهان مغول از چنگیز تا عصر شاه خدابنده را که خود وزیر او بوده گرد آورده و در سه مجلد در لیدن به طبع رسیده است و نسخه گرانبها و مطلای آنکه همراه با تصویرهایی است و ده هزار دینار قیمت شده در خزانه شاهی تهران موجود می باشد تا آنجا که می نویسد:در تبریز آثار خیریه بسیاری از وی باقی بوده و نسبت به علماء و صلحا متواضع و کمک های شایانی به آنها می کرده و از هرگونه فنون برخوردار بوده ویژه در طبابت مهارت به کمالی داشته است و پنجاه تألیف از جمله تفسیر قرآن و ترجمه تورات و تاریخ غازانی از آثار او می باشد و برای ربع رشیدی موقوفاتی را تعیین کرده از جمله: هزار مجلد قرآن شریف که چهارصد مجلد آن به آب طلا نگاشته شده و شش مجلد آن به خط یاقوت مستعصمی بوده و شصت هزار مجلد کتب در فنون مختلفه به آنجا وقف کرده است و موقوفات دیگری-

و از بعضی از نسخه های تاریخ رشیدی به دست می آید که در سال ۷۰۵ هجری، تألیف آن به اتمام رسیده است.

از همه آنچه یادآوری کردیم،استفاده می شود در آن روزگار سه تن از سرشناسان به عنوان رشید الدّین،شهرت داشته اند.

۱-رشید الدّین آوی(مترجم حاضر)که شاگرد علاّمهٔ حلّی بوده و ظاهرا شیعه است.

۲-رشید الدّین مؤلف تاریخ رشیدی که طبیب بوده و ظاهرا سنی است.

۳-رشید الدّین بنیانگذار ساختمان رشیدیه و ربع رشیدی که از معاصران وزیر، علیشاه (۱)،صاحب طاق مشهور است.

۱- *) فرهنگ معین،ج ۵،ص ۱۲۰۴ می نویسد:علیشاه گیلانی تبریزی در اصل دلال جواهرات بود و سوادی نداشت ولی قابل و کارآمد بود به دربار اولجایتو راه یافت و وزیر شد و در عصر ابو سعید هم وزیر بود و موجبات قتل خواجه رشید را فراهم آورد و پس از قتل وی شش سال وزارت کرد و براثر عدم اطلاع رشته امور مملکتی از یکدیگر گسیخت-م.

شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن محمد رازی متکلم

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی در روزگار خود استاد دانشوران شیعه بود.و اشعاری نغز در ستایش از آل رسول(علیه و علیهم السّلام)سروده و گفتگوهای مشهوری با مخالفان داشته است.از تألیفات او:مسائل فی المعدوم و الاحوال و کتاب الواضح و دقائق الحقائق را دیده ام و همهٔ آنها را بر وی قرائت کرده ام.

شیخ علی بن محمد راشدی

از دانشمندان بزرگ بوده است.از روزگار او اطلاعی ندارم.آری،علّامه حلّی در کتاب منهاج الصلاح از وی نام برده است.

شیخ ابو الحسن علی بن محمّد رهقی قهب بن ولید

(۱)

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی از ثقات فقها بوده است.و کتاب الاصول الخمس و کتاب النیّات از تألیفات او می باشد.

مؤلف گوید:ممکن است رهقی به فتح راء بی نقطه،ضبط شده باشد.

شیخ ابو الحسن علی بن محمد بن زبیر قرشی کوفی

وی،شیخ بزرگواری است که به نام ابن زبیر قرشی شهرت یافته است.شیخ مفید و ابن عبدون و تلّعکبری و دیگران از وی روایت کرده اند و اصحاب ما هم در کتاب های رجال از وی نام برده اند.

به گمان من،زبیر،نام جدّ اعلایش می باشد که زبیر بن عوام-کسی که بر امیر المؤمنین علی علیه السّلام خروج کرد-بوده باشد.و در انتساب به وی رعایت

۱- *) در فهرست،طبع جدید،شمارهٔ ۲۷۴ به جای«قهب»،«قریب»و در پاورقی آن«قهر»آورده شده است-م.

اختصار در نسبت شده است.

و ممکن است،زبیر نام اصلی پدر محمد،جدّ مترجم حاضر،بوده باشد.و هرگاه پنداشته شود که محمد فرزند زبیر بن عوّام تا آن روزگار زنده مانده باشد،پنداری فاسد و خیالی،بیش نخواهد بود.

در پایان باید گفت که گاهی از مترجم حاضر به ابو الحسن علی بن محمد قرشی و گاهی به عنوانی دیگر،تعبیر می کنند و تعبیرهای مختلف،مستلزم تعدد می باشد.

شیخ علی بن محمد زوزنی

(۱)

شیخ معاصر در امل الآمل وی را فاضلی صالح معرفی کرده است (۲).

۱- *) معجم البلدان،ج ۳،ص ۱۵۸ [۱] می نویسد:زوزن به ضم یا فتح اول و سکون واو و زا و نون در آخر،شهر بزرگی بوده واقع در میان نیشابور و هرات و برخی آن را از نیشابور شمرده اند و آنجا را براثر وجود فضلائی که از آن سرزمین برخاسته اند،بصره کوچک خوانده اند و ابو الحسن بیهقی گفته است زوزن روستای بزرگی بوده و قصبهٔ آن زوزن است و آن محل را بدان جهت زوزن گفته اند.هنگامی که مجوسیها آتشی را که می پرستیدند از آذربایجان به سیستان حمل می کردند و بار بر شتری بود موقعی که شتر حامل آن آتش به محل زوزن رسید،خوابید و از جا حرکت نکرد یکی از ساربانان به آن حیوان گفت «زوزن»یعنی از جای برخیز و شتاب کن برخلاف انتظار از جای برنخاست،ناچار در آنجا،آتشکده ای بنیان کردند زوزن مشتمل بر صد و چهارده آبادی بوده است اکنون به قول بیهقی کلمه زوزن را به ضم زا باید خواند هرچند دیگر مورخان به فتح زا،ضبط کرده اند.سپس به نام جمعی از منتسبان به زوزن پرداخته است.فرهنگ معین،ج ۵،ص ۶۶۰،می نویسد:زوزن شهری بود در خراسان،میان نیشابور و هرات و اکنون دهی است در ۶۶ کیلومتری جنوب غربی خواف و سکنهٔ آن ۴۸۰ تن و شغل مردم آنجا، کشاورزی،گله داری،قالیچه و کرباس بافی و سپس به نام چند تن از سرشناسان آنجا اشاره کرده است از جمله ابو سهل زوزنی که از امرای سلطان محمود غزنوی بوده است در آتشکده آذر ص ۸۰ می نویسد عماد الدّین از اکابر فصحای زوزن و از معاصران سلطان سنجر و طغان شاه است.از اوست: شگفته چون گل نوروز روز عید آن ماه: به بنده خانه خرامید بامداد پگاه: ز جای جستم و سویش دویده بر پایش: چه بوسه ها که زدم لا اله إلّا اللّه-م.

۲- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۰. [۲]

سیّد علاء الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن زهره حسینی حلبی

پیش از این از او به نام سید علاء الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن حسن بن زهره حسینی حلبی یاد کردیم.

شیخ علی بن محمد بن سندی

وی از پیشینیان اصحاب ما بوده است.

ابن طاوس در کتاب جمال الاسبوع می نویسد:شیخ علی از محمد بن حسن بن احمد بن ولید روایت می کرده است.

مؤلف گوید:بنابراین شیخ علی همرتبهٔ با شیخ صدوق بوده و من در کتاب های رجال به نام او دست نیافته ام.

علی بن محمد بن شاکر مؤدّب

وی از مردم واسط و از اصحاب ما بشمار است.

واسطی،کتابی در اخبار و فضائل اهل بیت علیهم السّلام تألیف کرده و تاریخ تألیف آن ۴۵۷ ه.ق بوده است.

از اواخر کتاب المجموع که تألیف یکی از اصحاب ما بوده و تاریخ آن ۶۴۷ ه.ق می باشد استفاده می شود که مؤلف مزبور،مطالبی را از کتاب واسطی نقل کرده است و با توجه به پاره ای از اشتباهات باید به همان کتاب مراجعه کرد.

شیخ نظام الدّین علی بن محمد بن عبد الحمید نیلی

وی فاضلی دانشور و فقیه و معروف به نیلی است.

گاهی او را به عنوان شیخ نظام الدّین نیلی و گاهی به اختصار وی را علی بن عبد الحمید نیلی معرفی کرده اند.او شاگرد شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه حلّی(قدس سره)و استاد ابن فهد حلّی است.

ص:۲۵۹

و من اجازهٔ مختصر او را که در تاریخ ۷۹۱ ه.ق برای ابن فهد نوشته است دیده ام.نسب او را چنانکه نوشته ایم طبق سندی است که در ترجمه احوال او دیده ایم و لیکن در آخر همان اجازه نسب خود را محمد بن علی و عبد الحمید نوشته است و از همان اجازه استفاده می شود،نظام الدّین به توسط شیخ فخر الدّین از محقق حلّی و همچنین به واسطه سیّد سعید رضی الدّین بن معبد حسینی از محقق حلّی و باز از سیّد سعید شمس الدّین محمد بن ابو المعالی حسینی از دائیش،سیّد سعید صفی الدّین محمد بن ابی الرضا علوی از محقق حلّی روایت داشته است.

مؤلف گوید:در دو روایت نخستین،ویژه روایت اولی باید دقت کرد زیرا ثابت نشده است که شیخ فخر الدّین بدون واسطه از محقق حلّی روایت کرده باشد و آنچه، معهود است و قولی است که جملگی برآنند،آن است که شیخ فخر الدّین به توسط پدرش علاّمه حلی از وی روایت می کرده است و به همین نسبت هم،مترجم حاضر با یک واسطه از محقق حلّی روایت نمی کرده و تنها در این اجازه است که مترجم حاضر با یک واسطه از محقق،روایت داشته است،آری با دقتی که می توان کرد نظر به اینکه نیلی، نزدیک به عصر محقق بوده است ممکن است خود داناتر،به سند روایتش بوده باشد و هم ممکن است اشتباهی از سوی ناسخ به وقوع پیوسته باشد.

در جایی چنان دیده ام که نیلی،به لقب رضی الدّین،ملقب بوده است و محتمل است دارای دو لقب«نظام الدّین و رضی الدّین»بوده باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ نظام الدّین ابو القاسم علی بن عبد الحمید نیلی،فاضلی بزرگوار بود.و از شیخ فخر الدّین محمد فرزند علاّمه حلّی روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید:پیش از این یادآوری کردیم شیخ معاصر،ذیل ترجمه پدر مترجم حاضر عبد الحمید نیلی نوشته است:ابن فهد حلی از عبد الحمید یادشده روایت می کرده حال آنکه چنین سندی اشتباه است،زیرا ابن فهد از فرزندش علی روایت داشته است نه

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۲. [۱]

از خود او.و ممکن است اشتباه وی ازآن جهت باشد که وی،مستبعد می دانسته ابن فهد با یک واسطه از فخر الدّین روایت کرده باشد به همین جهت ابراز داشته که ابن فهد از عبد الحمید روایت می کرده و ازسوی دیگر اظهار کرده علی بن عبد الحمید از فخر الدّین روایت می نموده با آنکه در ترجمه عبد الحمید اظهار نکرده که علی فرزند عبد الحمید است و به حق می توان گفت استبعادی ندارد هرگاه ابن فهد با یک واسطه از فخر الدّین روایت کرده باشد،برای اینکه،شیخ علی کرکی در ضمن اجازه ای که به شیخ علی میسی داده است تصریح می کند که سند اجازهٔ ابن فهد به دو طریق، به شیخ فخر الدّین منتهی می شود یکی طریق عالی (۱)که از شیخ نظام الدّین ابو القاسم علی بن عبد الحمید نیلی از شیخ فخر الدّین روایت می کرده و دیگری سند غیر عالی که ابن فهد به توسط شیخ زین الدّین علی بن خازن از شهید اوّل از شیخ فخر الدّین روایت می کرده است،با توجه به این دو طریقی که ابن فهد دارد،جای اشکال و استبعاد نخواهد بود.

مؤلف گوید:پیش از این،ذیل ترجمه شیخ نظام الدّین ابو القاسم علی بن عبد الحمید نیلی تحقیقات لازم را راجع به کلمهٔ نیلی ایراد نمودیم.

شیخ علی بن محمد بن عبد اللّه بن احمد بحرانی

وی فاضلی دانشور و متکلم و از معاصران است و با عمر زیادی که کرده بود در روزگار ما درگذشت.از تألیفات او رساله منار السعادات فی اصول الاعتقادات است که آن را به پیشنهاد سلطان زمان ما شاه سلیمان صفوی حسینی تألیف کرده و همین کتاب را یکی از دانشوران معاصر به فرمان سلیمان صفوی به پارسی برگردانیده است.

و به طوری که به خاطر دارم کتاب بزرگ استدلالی در فقه تألیف کرده است.

۱- *) طریق عالی،طریقی است که بی واسطه یا با یک واسطه،منتهی به شیخ اجازه ای بشود که مرکز اجازهٔ مستجیزان بوده باشد-م.

شیخ علی بن محمد بن عبد اللّه بن اذینه

وی از مشایخ کلینی و یکی از آن عدّه از اصحاب ما است که کلینی به توسط آنها از احمد بن محمد بن خالد برقی روایت می کرده است و علاّمه حلی در آخر کتاب الخلاصه به این موضوع اشاره نموده است (۱).

مؤلف گوید:به نظر من مترجم حاضر از آن گروه اعلام شیعه است که به تشیّع وی تصریح شده است.و از اینکه کلینی بدون واسطه از وی روایت کرده است و نیز از مشایخ کلینی بشمار آمده دلیل بر مدح عظیم و کمال توثیق او می باشد.و قابل توجه است که مترجم حاضر غیر از ابن اذینه معروف می باشد،زیرا نام وی عمر بن محمد بن عبد الرحمن بن اذینه است که سالها پیش از او می زیسته و از ثقات راویان حضرت صادق علیه السّلام بوده است (۲).

یادآوری می شود:گاهی اتفاق افتاده است ثقهالاسلام کلینی در اواخر کتاب روضه کافی از علی بن محمد بن عبد اللّه از ابراهیم بن اسحاق روایت می کند و از ظاهر آن استفاده می شود که مراد از علی بن محمد،مترجم حاضر باشد و احتمال آنکه از دیگری

۱- *) علامه در آخر کتاب الخلاصه ذیل فائده ثالثه از ثقهالاسلام کلینی نقل کرده است:هرگاه در کتاب حاضر سخن از این بود که ما به توسط عده ای از اصحاب از احمد بن محمد بن خالد برقی روایت می کنیم مراد ما از آن عده از اصحاب،علی بن ابراهیم و علی بن محمد بن عبد اللّه بن اذینه(مترجم حاضر) و احمد بن عبد اللّه بن ابیه و علی بن حسین(سعدآبادی)است-م.

۲- **) نجاشی در رجال خود می نویسد:محمد بن محمد بن عبد الرحمن بن اذینه بن سلمه تا به آخر نسب او که منتهی به معد بن عدنان می شود،بزرگی از موجهان اصحاب بصری ما می باشد از حضرت صادق به مکاتبه روایت داشته و کتاب الفرائض از تألیفات اوست و ما به سند احمد بن محمد کتاب او را روایت می کنیم.کشی می نویسد:ابن اذینه از مردم کوفه بود و براثر بیمی که از مهدی عباسی داشت به یمن گریخت و همان جا درگذشت و به همین مناسبت کمتر از او روایت شده است نامش محمد است و بنام پدرش عمر شهرت پیدا کرده است.شیخ طوسی در فهرست نوشته است کتاب عمر بن اذینه در دو نسخه تدوین شده است و ما هر دو را از گروهی از اصحاب روایت می کنیم.علامه در بخش موثقان از خلاصه از وی نام برده است-م.

روایت کرده باشد نادرست است.

و بنابراین هرگاه در آغاز سندهای کلینی،علی بن محمد آورده شود پیداست که منظور از او،مترجم حاضر و یا علی بن محمد بن علاّن و یا علی بن محمد بن بندار می باشد و احتمال دیگران،بعید خواهد بود.

مؤلف گوید:پیش از این ذیل احوال احمد بن عبد اللّه بن امیّه نوشتیم کلینی در کتاب عتق کافی اظهار داشته است:از جمله افرادی را که به عنوان عدّه یاد کرده است علی بن محمد بن عبد اللّه قمی است و از ظاهر بیان او استفاده می شود که علی قمی،با مترجم حاضر یکی است.

شیخ علی بن محمد عدوی شمشاطی

(۱)

وی دانشوری فاضل و محدثی بزرگوار و از پیشینیان اصحاب ما و کتاب البرهان فی النّص علی امیر المؤمنین علیه السّلام از تألیفات اوست و شیخ معاصر در کتاب الهداه فی النصوص و المعجزات از کتاب وی روایت می کند (۲).

شیخ علی شمشاطی در کتابهای رجال نام برده شده است (۳).

۱- *) معجم البلدان،ج ۳،ص ۳۶۲ [۱] می نویسد:شمشاط به کسر شین و سکون میم و طاء مؤلف در آخر،یکی از شهرهای روم است که در کنار نهر فرات بنیاد شده از طرف شرق به الویه و از طرف غرب به خرتبرت راه دارد و اینک از مضافات خرتبرت و جزء اقلیم پنجم است و شمشاط غیر از سمیساط است که آن هم در کنار نهر فرات ساخته شده و از بناهای شمشاط بن الیفز بن سام بن نوح می باشد گروهی از دانشوران به آنجا منسوب می باشند از جمله ابو الحسن علی شمشاطی است که شاعری ادیب بوده و در روزگار سیف الدوله حمدان می زیسته سپس چند بیتی را که وی در مدح علی بن محمد شمشاطی سروده است ایراد نموده-م.

۲- ۱) -اثبات الهداه،ج ۱،ص ۲۸. [۲]

۳- **) آری نام او در رجال نجاشی آمده است و در بالا هم به پاره ای از آن اشاره شد.نجاشی،نسب او را این چنین یاد کرده است:ابو الحسن علی بن محمد بن عدی بن تغلب بن عدی بن عمرو بن عثمان بن تغلب بعد از این به نقل تألیفات او پرداخته و توضیحات لازم را راجع به آثار او از قول سلامه بن ذکاء یاد کرده و نام کتاب فوق او را البرهان فی النص الجلی علی امیر المؤمنین علی علیه السّلام معرفی کرده و هم-

استاد استناد(مجلسی)ایده اللّه تعالی در بحار اظهار داشته است:کتاب البرهان فی النّص علی امیر المؤمنین علیه السّلام تألیف شیخ ابو الحسن علی بن محمد شمشاطی است.

و در فصل دوم بحار گوید:کتاب البرهان کتاب ارزنده ای است و در این کتاب، اخبار بی سابقه ای آورده شده است و مؤلف آن از فضلای بنام است.نجاشی گفته است که علی بن محمد عدوی شمشاطی شیخ«الجزیره»و فاضل و ادیب مردم آن سرزمین است،پس از این به یادآوری از تألیفات او پرداخته است.از جمله کتاب البرهان در ذیل تألیفات او یادآوری کرده است.

ابن اثیر در کتاب الکامل می نویسد:ابو القاسم علی بن شمیساطی در سال ۴۵۳ هجری در دمشق درگذشت و از فنون هندسه و ریاضیات که از علوم فلسفه بشمار است اطلاع داشته است.

مؤلف گوید:ممکن است مراد از ابو القاسم علی،مترجم حاضر باشد،یا دانشور دیگری باشد،زیرا این فرد پس از نجاشی می زیسته (۱).

سید علی بن محمد بن عزّ الشّرف حسنی

منتجب الدّین در فهرست او را به عنوان فقیهی صالح ستوده است.

علی بن محمد بن علّان کلینی

وی از مشایخ محمد بن یعقوب کلینی و بنا به قول اصحّ،دائی کلینی است و به

۱- *) زیرا نجاشی در سال ۴۵۰ هجری درگذشته و شمشاطی پیش از نجاشی بوده است و چنان که در پاورقی پیش نوشتیم نجاشی به توسط سلامه بن ذکاء تألیفات او را نقل کرده است-م.

علاّن کلینی معروف می باشد و کلینی در کتاب الکافی روایات زیادی به توسط او از گروهی از اعلام نقل کرده است.

علاّن کلینی از جمله عدّه ای از اصحاب است که کلینی به توسط سهل بن زیاد آدمی از آنها روایت داشته است و علاّمه حلّی هم در آخر الخلاصه همین عنوان را از خود کلینی نقل کرده (۱)است و به گمان من،اینکه وی از مشایخ کلینی بوده و ثقهالاسلام کلینی بدون واسطه روایات زیادی را از او نقل کرده است،دلیل بر مدح بلکه مشعر بر توثیق او می باشد و از اینکه وی را در ردیف عده ای از اصحاب ما نام برده است تصریح به آن است که وی از علمای شیعه می باشد.

یادآوری می شود که علمای رجال در کتابهای خود از علی بن محمد بن ابراهیم بن ابان رازی کلینی معروف به علاّن و همچنین از محمد بن ابراهیم معروف به علاّن کلینی نام برده اند و به حقیقت باید گفت علی بن محمد با مترجم حاضر یکی است و محمد بن ابراهیم،پدر وی می باشد.

موضوعی که قابل توجه است آن است که علمای رجال و دیگران،علاّن کلینی را دائی محمد بن یعقوب کلینی معرّفی کرده اند در عین حال در اینکه نام شخصی که به علان کلینی شهرت یافته چیست؟سخن به اختلاف گفته اند.چنان که بعضی از علما اظهار داشته اند،علاّن لقب علی بن محمد بن ابراهیم بن ابان رازی کلینی است که پیش از این ذکر شد.دیگری گوید:علاّن،لقب علی بن محمد کلینی است که در آغاز ترجمه نام برده شده است و چنان که گفتم این شخص با مترجم حاضر یکی است.دیگری گفته:

علاّن،لقب محمد بن ابراهیم پیش یادشده است که اظهار داشتیم این شخص،پدر مترجم حاضر است.دیگری گفته:علاّن،لقب احمد بن ابراهیم کلینی است و به گمان من احمد بن ابراهیم برادر محمد بن ابراهیم و عموی مترجم حاضر است.

۱- *) علامه حلی در آخر خلاصه،ذیل فائده ثالثه از کلینی نقل کرده است هرگاه بگویم عده ای از اصحاب ما از سهل بن زیاد روایت کرده اند مراد ما،از آن عده،علی بن محمد بن علان و محمد بن ابی عبد اللّه و محمد بن حسن و محمد بن عقیل کلینی است-م.

بالاخره براثر اختلافی که اتفاق افتاده است معلوم نیست دائی محمد بن یعقوب کلینی(مؤلف کافی)،کدام یک از یادشدگان است و همچنین کدام یک از آنان به علّان، شهرت داشته است.

آری موضوعی که از کلام بیشتر رجالیها و طبق تصریحی که امیر مصطفی در باب القاب از رجالش نقد الرجال نموده استفاده می شود که علّان،لقب علی بن محمّد بن ابراهیم بن ابان کلینی و احمد بن ابراهیم کلینی و محمد بن ابراهیم کلینی است (۱)و موضوعی که باقی مانده این است که دائی محمد بن یعقوب کیست.

آری آنچه به تحقیق برخی از علما رسیده است آن است که علّان لقب ابراهیم بن ابان یادشده است و او هم،دائی محمد بن یعقوب کلینی می باشد و هر دو تن محمد بن ابراهیم و احمد بن ابراهیم برادر و پسر دائیهای محمد بن یعقوب بوده و علی بن محمد بن ابراهیم نوادهٔ دائی او می باشد در عین حال قابل ملاحظه و تأمل است.

اشکالی که جلب توجه می کند،آن است که علی بن محمد بن ابراهیم بن ابان کلینی در روزگار غیبت صغرای حضرت بقیه اللّه(ع)می زیسته و افتخار وکالت آن حضرت را داشته است.با توجه به این موضوع،چگونه ممکن است محمد بن یعقوب کلینی از ابراهیم مزبور که جد علی بن محمد یاد شده است روایت کند.

یادآوری می شود امیر مصطفی در آخر کتاب رجال خود به نقل از خلاصهٔ علّامه حلی از وی یاد کرده است و او را از جملهٔ اصحابی قرار داده که از سهل بن زیاد روایت می کرده و کلینی از ایشان روایت داشته است و از مترجم حاضر به طوری که ما در صدر این ترجمه معرفی کرده ایم یاد کرده و در حاشیه می نویسد:چنان که از کتابهای رجال بدست می آید لفظ«ابن»میان محمد و علّان سهوا لقلم ناسخ است (۲).

۱- *) در باب القاب مجمع الرجال،ج ۷،ص ۱۴۰ می نویسد علان لقب محمد و احمد فرزندان ابراهیم بن ابان رازی و همچنین لقب علی بن محمد و پدرش ابراهیم و جدش ابان می باشد-م.

۲- **) در پاورقی می نویسد:امیر مصطفی،مترجم حاضر را در ص ۴۱۰ نقد الرجال نام برده است و حاشیهٔ مزبور در آنجا نمی باشد.آری در ص ۴۱۰ که مترجم حاضر را به عنوان لقب یاد کرده است چنان حاشیه ای وجود ندارد لیکن در ص ۴۱۶ ذیل فائده ثالثه حاشیهٔ مزبور چنانچه ترجمه شد ایراد شده است-م.

ملا محمـد استرآبادی،در آخر رجال کبیرش به نقل از خلاصه،به یادآوری عده ای از اعلام که کلینی از آنها روایت می کرده پرداخته،می نویسـد:همه نسـخه هـای خلاـصه علی بن محمـد بن علاـن را در ردیف آن عـده از رجال قرار داده است لیکن در رجال استرآبادی علی بن محمـد معروف به علان آمـده است و ظاهرا علی بن محمـد بن علان،همان علی بن محمد علان بوده باشد (۱).

شیخ محمد،نواده شهید ثانی در تعلیقاتی که بر رجال میرزا محمد یادشده تدوین نموده است در ضمن گفتگو از ترجمه محمد بن یعقوب کلینی(ره)به نقل از نجاشـی نوشته است:مترجم حاضر،دائی علان کلینی رازی می باشد و پس از آن اظهار داشته:از مترجم مزبور در ذیـل احمـد بن ابراهیم علان کلینی نام بردیم و«علان»به تخفیف لام مفتوحه است.سـپس مرقوم داشـته است و پس از این به معرفی محمد بن ابراهیم علان کلینی خواهیم پرداخت.

ممکن است عبارت این چنین باشـد در آینـده به شـرح حال علی بن محمد بن ابراهیم بن ابان رازی کلینی،معروف به علان که دانشور موثقی بوده اشاره خواهیم کرد.و ممکن است علان،ابراهیم باشـد چنانکه جـدم(شـهید ثانی قـدس سـره)به این موضوع تصـریح کرده،و محتمـل اسـت هرکسـی کـه منتسـب به ابراهیم که جـدّ این خانـدان است بـوده،به لقب علاـن، ملقب گردیـده باشـد،چنـان که محتمل است دائی محمـد بن یعقوب که روایات بسـیاری را از او نقل می کنـد علی بن(محمـد علان)باشـد.در کتاب کمال الـدّین و تمام النعمه صـدوق در ضـمن سـندهای متعـددی از سـعد بن عبـد اللّه،از علی بن محمد رازی معروف به علان کلینی،روایت شده است.

مؤلف گویـد:تحقیقـات بیشتر در این مقـام را در حاشـیه هـای کتابهـای رجـال ویژه رجال میرزا محمـد استرآبادی و رجال میر مصطفی تفرشی ایراد کرده ایم که قابل ملاحظه می باشد **.

۱- *) منهج المقال ص ۴۰۱ و مراد میرزا آن است که علان،لقب محمد است نه آنکه اسم پدر او بوده باشد-م.

وزیر کبیر و دانشور بصیر شرف الدّین ابو القاسم علی بن وزیر مؤید الدّین

ابو جعفر،محمد بن علقمی

این وزیر دانشمند در اصل از مردم قم بوده و در بغداد به دنیا آمده و همان جا هم می زیسته است،از دانشمندان بزرگ شیعه و از معاصران علاّمه حلّی و دیگر از سرشناسان آن زمان بشمار است.پدرش وزیر مستعصم آخرین خلفای عباسی بود.و او یا پدرش به ابن علقمی شهرت داشته و ابن ابی الحدید معتزلی،کتاب شرح نهج البلاغه را به دستور پدرش،تألیف کرده است *.

به خاطرم می رسد که پدر مترجم حاضر،از فضلا بوده و نام او در اجازات ثبت شده است. بااین که به سمت وزارت برقرار بود برای انهدام دولت عباسی می کوشید و هلاکو را به آمدن به بغداد تشویق می کرد و به خاطر تعصبی که نسبت به شیعه از خود ابراز می نمود،او را به استیصال خلفای عباسی دعوت می کرد و ما بخشی از احوال او را ذیل گزارش زندگی خواجه نصیر الدّین طوسی ایراد خواهیم کرد.

ص:۲۶۸

و ممکن است نهر ابن علقمی نزدیک به کوفه،منسوب به مترجم حاضر یا پدر او بوده باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وزیر شرف الدّین ابو القاسم علی بن وزیر مؤید الدّین محمد بن علقمی عالمی بزرگوار و سراینده ای ادیب و از شاگردان محقق حلّی است (۱).

مؤلف گوید:بخشی از احوال او را در ضمن شرح حال خواجه نصیر الدّین طوسی ایراد خواهیم کرد.

علقمی به فتح عین بی نقطه و سکون لام و فتح قاف و در آخر آن میم و منسوب به علقم است (۲).

سیّد اجلّ سیّد علی بن مولانا الامام محمد بن علی الباقر علیه السّلام

وی از فرزندان بزرگوار حضرت مولانا امام محمد بن علی باقر علیه السّلام و از اکابر آن خاندان می باشد و به جهت بزرگواری و عظمتی که دارا می باشد نیازی ندارد تا در تعریف او سخن به درازا گفته شود.مرقد مبارکش در اطراف شهر کاشان و تا حال حاضر،مقبرهٔ او به «مشهد بارکرس»(بارکرسب،بالاکرس)معروف و قبهٔ عظیمی بر فراز آن بنیان شده است (۳).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۱. [۱]

۲- *) معجم البلدان،ج ۴،ص ۱۴۷ [۲] می نویسد:علقماء به فتح عین و سکون لام و فتح قاف و در آخر میم و الف و همزه نام محلی است و علقم نام درخت حنظل(هندوانه ابو جهل)و الف ممدوده به مناسبت مؤنث بودن ارض است و باز می نویسد:علقمه به فتح اول و سکون لام و قاف مفتوح نام شهری است واقع در ساحل جزیره صقلیه.و علقمی یا منسوب به علقم که نام آن درخت می باشد و یا منسوب به شهر ساحلی صقلیه است-م.

۳- **) مشهد مزبور به نام مشهد قالی شوران و مشهد اردهال هم معروف است.گنجینهٔ دانشمندان، ج ۶، ص ۲۴۴ می نویسد:در هفت فرسخی کاشان در منطقه اردهال،مزار کثیر البرکاتی به نام مشهد قالی شوران می باشد که متعلق است به امامزاده لازم التعظیم حضرت سلطان علی بن امام همام ابو جعفر محمد باقر علیه السّلام و این بزرگوار از امامزادگان بلافصل و دارای کرامات ظاهره می باشد و در هر سال-

گروهی از دانشمندان دربارهٔ موقعیت او،فضیلت های فراوانی نقل کرده و همچنین دربارهٔ کرامت هایی که از مشهد او دیده شده حکایت هایی متذکر شده اند.

از جمله شیخ دانشور عبد الجلیل قزوینی شیعی که دانشوری بنام است و پیش از این،شرح احوالش یادآوری شد در کتاب مناقضات العامه و فضائحهم که به پارسی تألیف کرده است،به کرامات و فضائل وی اشاره نموده است.

یادآوری می شود که سید جلیل سید احمد،معروف به امام زاده احمد که مرقد مطهرش در«محله باغات»اصفهان است فرزند این سید جلیل می باشد (۱).

۱- *) از بیان مؤلف و اشاره روضات الجنات و میزان الانساب چهار سوقی(رحمه اللّه علیهم) استفاده می شود که امامزاده احمد فرزند سید علی فرزند حضرت امام باقر(ع)می باشد چنان که روضات، ص ۳۵۷ ذیل احوال حضرت عبد العظیم(ع)می نویسد:مقبره فرزند جناب سید علی بن محمد باقر در اصفهان در محلهٔ باغات است که در کنار جادهٔ خواجو واقع شده است.لیکن ابو نعیم اصفهانی در کتاب اخبار اصفهان،ج ۱،ص ۸۰ وی را از فرزندان زید بن علی بن الحسین(ع)معرفی کرده و می نویسد: ابو طاهر احمد بن عیسی بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب(ع)در روزگار خلافت هارون الرشید که از وی می گریخت به اصفهان آمد و همان جا وفات یافت و در محلی که به نام«واذار» خوانده شده مدفون گردیده است هرگاه مدفون در«واذار»را همان مدفون در باغات بدانیم و واذار و باغات نام واحد باشد سید احمد نوادهٔ حضرت علی بن الحسین است جز اینکه در نام پدرش اختلاف است که آیا پدرش حضرت باقر(ع)بوده یا زید و اگر نام دو تن از امام زادگان بوده باید گفت مدفون در باغات غیر از مدفون در واذار است که با قرائنی که در دست دارند موافقت نمی نماید.-

شرح حال سیّد مترجم در هیچ یک از کتابهای رجالی اصحاب ما،ایراد نشده است.و به مدح و قدح(ستایش و نکوهش)او نپرداخته اند.شیخ طوسی در کتاب رجال (۱)می نویسد:علی بن محمد بن علی بن حسین(علیهم السّلام)از اصحاب حضرت صادق علیه السّلام بوده است و در بعضی از نسخه های رجال شیخ طوسی به این نسبت معرفی شده است.علی بن محمد بن علی بن حسین بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام مدنی،که او از اصحاب حضرت صادق(ع)است.

مؤلف گوید:ظاهرا این نسبت،اشتباه ناسخ است و در حقیقت می باید نسبت اولی صحیح باشد،زیرا بنا به صحت نسبت دوم،بایستی سید مترجم نواده نوادهٔ امام صادق(ع)باشد و چگونه ممکن است روزگار آن حضرت را دریافته باشد تا از اصحاب آن جناب بشمار بیاید.

قابل توجه است که نامبرده نخستین،همان سید علی بن مولانا باقر علیه السّلام باشد که به امامزادهٔ مشهد بارکرس(بارکرسب،بالاکرس)شهرت دارد.و ما هم به خاطر همین گونه فوائد و تحقیقات،به شرح احوال آن بزرگوار در این کتاب اقدام کردیم هرچند شرح حال وی،تناسبی با سبک کتاب ما ندارد.

شریف علی بن محمّد علوی رازی

شریف ابو القاسم علی بن محمد علوی رازی از پیشینیان بزرگ دانشوران بوده و از محمد بن احمد بن سنان زاهری از پدرش از جدش محمد بن سنان روایت می کرده است.

در کتاب بحار در ضمن نماز حضرت فاطمه علیها السّلام به نقل از جمال الاسبوع ابن طاوس می نویسد:خبر داد علی بن محمد علوی رازی و ابو الفرج محمد بن موسی

۱- ۱) -رجال شیخ طوسی،ص ۲۴۱.

قزوینی و ابو عبد اللّه احمد بن محمد بن عبد اللّه بن عباس از ابو عیسی محمد بن احمد بن محمد بن سنان زاهری از پدرش از جدش محمد بن سنان از مفضل بن عمر.

مؤلف گوید:ظاهرا علی بن محمد علوی در سند فوق،غیر از علی بن محمد علوی است که پس از این آورده می شود و ممکن است با تغییر اندکی در کتابهای رجال موصوف بوده باشد.

از امالی شیخ طوسی استفاده می شود که حسین بن عبید اللّه غضائری از علی بن محمد علوی از عبد اللّه بن محمّد روایت می کند.ممکن است مراد از علی بن محمد همان مترجم حاضر بوده باشد.

یادآوری می شود ظاهرا مترجم حاضر غیر از علی بن محمد بن علی علوی حسنی است که از اصحاب حضرت جواد علیه السّلام بوده و اصحاب رجال از او نام برده اند.

شریف ابو القاسم علی بن محمد بن علی بن قاسم علوی رازی

وی از مشایخ اصحاب ما بوده و به طوری که از سید بن طاوس در جمال الاسبوع نقل شده و خود من دیده ام،شریف ابو القاسم از ابو عیسی محمّد بن احمد بن محمّد بن سنان زاهری از پدرش از پدرش(جدش)محمد بن سنان از مفضل بن عمر روایت می کرده و مترجم حاضر،همان یادشده پیش است که به عنوان شریف علی بن محمد علوی رازی نام برده شد.

نجم الدّین ابو الحسن علی بن محمد علوی عمری معروف به ابن صوفی

بعد از این به عنوان سید شریف اجلّ نجم الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن علی علوی عمری نسّابه معروف به ابن صوفی خواهد آمد.

شیخ ضیاء الدّین علی بن شهید ابو عبد اللّه محمد بن مکی بن محمد بن

حامد بن محمد عاملی جزّینی

وی فاضلی فقیه و بزرگوار و معروف به شیخ ضیاء الدّین،فرزند شهید اوّل

(رضی اللّه عنهما)است.پسر عمویش محمد بن محمد بن مؤذّن جزّینی از وی روایت می کرده و خود او هم از پدرش شهید و از شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه و بنا به گفتهٔ یکی از فضلا از سید تاج الدّین بن معیه هم روایت داشته است.

سید جلیل امیر سید شریف زین الدّین علی باقی

وی از دانشمندان بزرگ و امرای سترک بلکه از وزیران بنام اوائل دولت صفویه یعنی روزگار شاه تهماسب بوده است.و من در کتابهای تاریخ به چگونگی احوال او دست نیافته ام و می دانم که از نوادگان سید شریف جرجانی(گرگانی)است (۱).

ملاـ قوامی شیرازی که معاصر و نایب او بوده،در پایان رساله فارسیش که دربارهٔ «الصکوک و القبالجات»تألیف کرده می نویسد:از جمله حاکمان شریعت سرزمین فارس عالی حضرت متعالی مرتبت سیّد نقیب عالیجاه امیر سیّد شریف باقی است که از

۱- *) تذکره هفت اقلیم،ج ۱،ص ۲۳۰ می نویسد:امیر شریف باقی،فرزند امیر سید شریف ثانی بود چندگاه در زمان فرمان فرمائی شاه تهماسب به وزارت عراق عجم پرداخت و پس از آن رایت قضا و کلانتری شیراز برافراشت اما بنا بر عرض فساد و اغوای اهل عناد،میان او و ابراهیم خان والی فارس نزاعی به هم رسید به وزارت داراب جرد قانع گردید و در آنجا غزلی گفته به شیراز فرستاد این ابیات از آن جمله است: در موسم گل ساغر صهبا مزه دارد با آن گل رعنا می حمرا مزه دارد شیراز نمی خواهم و دارائی آنجا درویشی و جوکاری دارا مزه دارد دیگر نروی جانب شیراز شریفی هرچند که گل گشت مصلی مزه دارد ابراهیم خان از شعرا استمداد کرد تا پاسخ او را بدهند ملا عالمی گفت: از میوهٔ شیراز چو محروم نشستی خرما بخور ای میر که خرما مزه دارد پس از چندی باز به مسند صدارت برقرار گردید و نخستین کاری که کرد ابراهیم خان را معزول و زندانی کرد و سپس خود از دنیا رحلت کرد.شریفی در مستلذات تکلفاتی داشت و برای یک سفره که می انداخت دوازده هزار دینار صرف می کرد و دو فرزند داشت یکی میرزا مخدوم و دیگری میرزا امیر. در تذکره یادشده نام پدرش را امیر سید شرف الدّین علی نوشته است و حال آنکه از قرینه پیدا است شرح حال فوق مربوط به فرزندش می باشد و ممکن است نام او هم علی بوده باشد-م.

علوّ شان به درجه اعلی و رتبه قصوی رسید و ایالت شرعیه و حکومت ملّیه و خدمت کلانتری و بزرگی فارس را به عهده داشت و در اواخر عمر به منصب وزارت تهماسب رسید و در لباس وکالت کبری به منصب وزارت عظمی برقرار بوده است و پس از این به چگونگی محکمه قضاوت او پرداخته از آن جمله نوشته است:

عالی ترین محکمه های شرع شریف و ارزنده ترین محفلهای دین منیف در دار الملک شیراز صانها اللّه عن الاعواز در زیر سایهٔ عالی حضرت والی و حاکم آن سرزمین سیّد اعلم مطاع،اجلّ اعظم امجد که اطاعتش بر همگان واجب است قاضی القضات شهرهای مأنوسه و والی الولاه ممالک محروسه،حاکم امور جماهیر انام علامهٔ علمای اعلام،فهّامه حکمای عظام،برگزیدهٔ ممالک اسلام،آنکه وجود شریفش درس و فتوا را باهم گرد آورده و مسند افاده و قضاوت به احکام صادرهٔ از او مزیّن گردیده،زینت اسلام و مسلمین، آنکه چون نامش علی از شرف عالی بهره برده و به لقب باقی به شرافت خود بقا داده است.خدای متعال،سایهٔ سیادت او را برقرار و افاده و احکامش را در مردم پایدار بدارد.

قوامی شیرازی پس از بیان مراتب یادشده اظهار داشته:این بندهٔ کمترین نزدیک به چهل سال است در خدمت آن حضرت به سر می برم و چندی هم در محکمهٔ عالی او به نیابت قضاوت و وکالت از آن جناب اشتغال داشتم.

شیخ سعادتمند علی بن محمد بن علی بن حسین بن عبد الصّمد تمیمی

وی فاضلی بزرگوار بود و سید بن طاوس در کتاب أمان الاخطار از وی نام برده و کتاب منیه الداعی و غنیه الواعی را به وی نسبت داده است و او از نوادگان شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد نیشابوری تمیمی بوده و دو فرزندش علی و محمد از مشایخ ابن شهرآشوب می باشند.

یادآوری می شود،شیخ معاصر در جایی از امل الآمل می نویسد:شیخ علی بن محمد بن ابو الحسن بن عبد الصمد فاضلی بزرگوار است (۱).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۸. [۱]

و در جای دیگر نوشته است:شیخ علی بن محمد بن علی بن عبد الصمد تمیمی فاضلی بزرگوار است و پیش از این،شیخ علی بن محمد بن ابو الحسن یادآوری شده است (۱).

و در جای دیگر از آن کتاب،به نقل از فهرست منتجب الدّین نوشته است:شیخ علی بن عبد الصمد تمیمی سبزواری،فقیهی متدین و محل وثوق بوده و مراتب قرائت را از شیخ ابو جعفر(طوسی)رحمهم اللّه بهره گیری نموده است (۲).

و در محل دیگر از آن کتاب نوشته است:شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد نیشابوری تمیمی فاضل دانشور است و ابن شهرآشوب از وی روایت می کند.و ممکن است این شخص،با تمیمی سبزواری پیش یادشده یکی باشد بلکه ظاهر هم اتحاد آنها است (۳).

و در جای دیگر از آن کتاب می نویسد:شیخ علی بن محمد نیشابوری فاضلی فقیه است (۴).

مؤلف گوید:به حق باید گفت این پنج تن که نام برده شده اند با دو تنی که ما در متن یاد کرده ایم یکی بوده اند،و ممکن است برخی از آنها غیر از دیگران باشد،و پیش از این،گزارش حال شیخ ابو الحسن علی بن عبد الصمد بن محمد نیشابوری تمیمی سبزواری را مرقوم داشتیم.

و خود شیخ معاصر در کتاب الهداه کتاب منیه الداعی و غنیه الواعی (۵)را به وی نسبت داده است و بالاخره همگی یکی خواهند بود.

به خاطر دارم کفعمی در کتابهای خود از این کتاب،بسیار نقل کرده است.

در آغاز سند یکی از نسخه های امالی شیخ صدوق چنین نوشته بود:مجلس اول

۱- ۱-همین کتاب،ج ۲،ص ۱۹۲.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۲. [۱]

۳- ۳) -همین کتاب،ج ۲،ص ۱۹۳.

۴- ۴) -همین کتاب،ج ۲،ص ۲۰۳.

۵- ۵) -اثبات الهداه،ج ۱،ص ۳۰. [۲]

در روز جمعه اتفاق افتاده که دوازده شب از ماه رجب باقی مانده و سال ۳۶۷ ه.ق بوده است و به دنبال آن می نویسد:کاتب نسخه ای که این نسخه از آن استنساخ شده علی بن محمد بن ابو الحسن بن عبد الصمد تمیمی است.او می گوید:حدیث کرد ما را به تمامی آنچه در این کتاب تدوین شده،شیخ فقیه عالم زاهد مفید پدرم(طیّب اللّه ترابه و بوّأه جنته)به قرائتی که بر او داشتم و خط او از نظر من،حجّت است و سال قرائتم ۵۳۳ هجری می باشد،گفت خبر داد به ما شیخ فقیه پدرم،گفت خبر داد مرا سید عالم ابو البرکات علی بن حسین خوزی و شیخ ابو بکر محمد بن احمد بن علی،گفتند خبر داد به ما شیخ فقیه جلیل ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی (۱).

مؤلف گوید:از نظر من این شخص با مترجم حاضر یکی بوده است.مترجم حاضر در کتاب منیه الداعی از گروه بسیاری،نقل می کند و می گوید:خبر داد مرا فقیه ابو جعفر محمد بن حسن(رحمه اللّه)عموی پدرم،گفت خبر داد به ما ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن احمد بن عباس دوریستی،گفت خبر داد به من پدرم از شیخ فقیه ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه.

و خبر داد به من جدم،گفت خبر داد به من پدر فقیهم ابو الحسن(رض)گفت خبر دادند به ما گروهی از اصحاب ما(رحمهم اللّه)که از ایشان است سیّد عالم ابو البرکات و شیخ ابو القاسم علی بن محمد غازی و ابو بکر محمد بن علی عمر و ابو جعفر محمد بن ابراهیم بن عبد اللّه مدائنی،همگی آنها گفتند:خبر داد به ما شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی(قدس اللّه روحه)گفت خبر داد به من پدرم تا به آخر...

سید بن طاوس در مهج الدعوات دعاهای بسیاری را از کتاب مترجم حاضر روایت می کند و از خلال مطالب آن استفاده می شود که مترجم حاضر از شیخ ثقفی روایت می کرده و او گفته خبر داد به ما محمد بن مظفر بن موسی بغدادی تا به آخر...

و خبر داد به من،جد امامم از شیخ ابو بکر عثمان بن اسماعیل بن احمد(بن)حاج

۱- ۱-نسخهٔ خطی امالی صدوق [۱]هم اکنون در کتابخانه آیه اللّه عظمی مرعشی،موجود و به رقم (۳۴۴۰)شماره گذاری شده است و در آغاز آن همین سند آورده شده است.

امام احمد بن علی بن ابی صالح مقری به قرائتی که بر او داشتم تا به آخر...

و خبر داد به من جدم،گفت:خبر داد به من فقیه ابو الحسن(ره)گفت:خبر داد به ما سید ابو البرکات علی بن حسین خوزی،از شیخ صدوق.

و خبر داد به من شیخ فقیه جدم علی بن حسن بن عبد الصمد تمیمی گفت:خبر داد به من-علی بن عبد الصمد-پدر فقیهم ابو الحسن،گفت:خبر داد به من ابو القاسم علی بن محمد معالزی(محله ای است در نیشابور که به معالز بن مسلم منسوب بوده است)، گفت:خبر داد به من ابو جعفر محمد بن علی(صدوق)گفت:حدیث کرد برای من شیخ مدائنی از ثقفی گفت خبر داد به ما یوسف.

و خبر داد به من شیخ فقیه ابو جعفر محمد بن علی بن عبد الصمد(ره)عموی پدرم،گفت:خبر داد به من شیخ ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن احمد بن عباس دوریستی گفت:خبر داد به من پدرم از شیخ صدوق.

و خبر داد به من جدم به قرائتی که در سال ۵۲۹ ه.ق بر او می شد.و من هم به سماع آن می پرداختم گفت:خبر داد به من پدر فقیهم ابو الحسن گفت:به قرائتی که در سال ۴۱۴ ه.ق بر سید ابو البرکات علی بن الحسین داشتم از شیخ صدوق.

و خبر دادند به من گروهی از اصحاب ما که خدا امثال ایشان را زیاده فرماید که از ایشان است جدم گفت:خبر داد به من پدر فقیهم ابو الحسن و همگی آنها از شیخ طوسی.

و خبر داد به من شیخ ابو عبد اللّه حسین بن احمد بن طحال مقدادی گفت:خبر داد به ما ابو محمّد حسن بن حسین بن بابویه از شیخ طوسی.

شیخ علی بن محمد بن ابو الحسن علی بن زید استرآبادی معروف به

فصیحی نحوی

(۱)

وی از ادبای بزرگ امامیه و از افراد بنام ایشان و از معاصران سید مرتضی بلکه از

۱- ۱-سیوطی گفته علت شهرت او به این لقب ازآن جهت بوده که همواره به تدریس فصیح ثعلب می پرداخته است.

هم عصران شیخ طوسی و امثال او می باشد.

سیوطی در کتاب طبقات النحات (۱)می نویسد:وی از شاگردان شیخ عبد القاهر جرجانی(گرگانی) (۲)و استاد ملك النحات (۳)بود و پس از خطیب تبریزی (۴)در مدرسهٔ نظامیه بغداد مدرس بود و چون او را به تشیّع متّهم ساختند و حقیقت حال را از او پرسیدند در پاسخ گفت:نمی توانم مذهب خودم را انکار کنم و معتقدم که از فرق تا به قدم شیعه هستم بنابراین او را از تدریس در نظامیه معزول کردند و ابو منصور جوالیقی (۵)را به

۱- ۱-بغیه الوعاه،ج ۲،ص ۱۹۷.

۲- *) طبقات الشافعیه،ج ۳،ص ۲۴۲ می نویسد:ابو بکر عبد القاهر بن عبد الرحمن گرگانی از نحویهای بنام است وی اشعری مرام و شافعی مذهب بود مراتب ادب را در گرگان از محمد بن حسن فارسی خواهرزاده ابو علی فارسی فراگرفته و پیشوائی بنام گردیده و ادیبی پرهیزکار و قانع بود،در یکی از اوقات در حال نماز بود،دزدی بر او وارد شد و به جمع کردن اشیاء منزل او پرداخت و او همچنان که متوجه بود نماز را ادامه می داد و به مدافعه با وی اقدام ننمود و از تألیفات او المغنی در شرح ایضاح است که در سی مجلد تدوین شده و سال ۴۷۱ ه.ق وفات یافته است-م.

۳- **) ابو نزار حسن بن صافی معروف به ملك النحات در بغداد متولد و شافعی مذهب بوده و مراتب نحو را از فصیحی فراگرفته است و به خراسان و کرمان و غزنه مسافرت کرده و مردی کریم النفس بود.سیوطی در بغیه الوعاه،ج ۱،ص ۵۰۵ می نویسد:ملك النحات نسبت به علماء توهین می کرد و آنها را کلب تعبیر می نمود روزی یکی از حضار گفت بنابراین تو هم ملك النحات نیستی بلکه ملك الکلابی وی ناراحت شد و او را بیرون کرد و هرگاه کسی او را ملك النحات نمی خواند بر وی خشمناك می شد وی سال ۴۸۹ ه.ق متولد شد و سال ۵۶۸ ه.ق در نهم شوال درگذشته است-م.

۴- ***) در بغیه الوعاه،ج ۲،ص ۳۳۸ می نویسد:ابو زکریا یحیی بن علی معروف به خطیب تبریزی پیشوای نحو و لغت و ادب بوده مراتب نحو را از عبد القاهر جرجانی و حدیث را از خطیب بغدادی فراگرفته و تدریس نظامیه بغداد را عهده دار می شده و نامش همه جا را فراگرفته و باده گسار بوده و لباس حریر می پوشیده و عمامه زربفت بر سر می گذارده و با حال مستی تدریس می کرده و بسیار پرخور بوده و سال ۵۰۲ ه.ق سکته کرده و درگذشته است-م.

۵- ****) ابو منصور موهوب بن احمد معروف به جوالیقی از اصحاب خطیب تبریزی و برخلاف او مردی متدین و خردمند و خوش خط بوده و در نظامیه تدریس می کرده و بیشتر اوقات جملهٔ«لا ـ ادری» ورد زبانش بوده و سال ۴۶۵ ه.ق درگذشته است-م.

جای او تعیین نمودند و ازآن پس هرکس نزد او می آمد و از وی تقاضای تدریس می نمود می گفت:اکنون خانه ام کرایه ای و نانم خریدنی و شما هم با تماس گرفتن با من،خود را به رنج گرفتار نکنید و از کسی بهره گیری نمائید که اینک به جای من،تدریس می نماید فصیحی پس از آن،از مردم کناره گرفت و با آنان،مصاحبت ننمود و گاهی که او را از گوشه گیری سرزنش می کردند با ابیات زیر به آنان پاسخ می داد:

اللّه احمد شاکرا فبلاؤه حسن جمیل

أصبحت مستورا معا فا بین أنعمه أحول

خلوا من الاحزان خف ال ظهر یقنعنی القلیل

حرا فلا منّ لمخ لوق علیّ و لا سبیل

لم یشقنی حرص علی ال دنیا و لا أمل طویل

سیّان عندی ذو الغنی ال متلاف و الرجل البخیل

و نفیت بالیأس المنی عنّی فطاب لی المقیل

و الناس کلّهم لمن خفّت مئونته خلیل

-خدا را شکرگزاری می نمایم و گرفتاری او را به خوبی می پذیرم.

-و درحالی که از نعمت های خدای متعال،کمال برخورداری را دارم،گوشهٔ انزوا را برگزیده ام.

-و پشتم را از بار منت دیگران به آزار نیاورده و به اندکی قناعت کرده ام.

-آری آزادم و بار منت مخلوق را بر دوش خود هموار نمی کنم و راهی از جهت آنان به سوی خود باز نمی نمایم.

-آز و حرص و آرزوی دراز دل مرا،تیره نمی سازد.

-و ثروتمند و بخیل از نظر من یکسانند.

-از هرگونه آرزوئی ناامیدم و به اندکی می سازم و از آن شادم.

-و می دانم که مردم با افراد سبکبار دوستند.

شیخ اجل ابو الفتوح رازی در تفسیر فارسیش در ذیل تفسیر آیه فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ: «بهر اندازه که از

زنان،متمتع و بهره مند می شوید حق آنها را

ص:۲۷۹

بپردازید» (۱).می نویسد:ابن سکره که از علمای اهل سنت است در نکوهش شیعه و اینکه نکاح متعه را حلال می دانند و هفتاد طلاق را که به یک بار گفته شود وسیلهٔ جدائی زن و مرد نمی دانند چنین سروده است:

یا من یری المتعه فی دینه حلّا و ان کانت بلا مهر

و لا یری سبعین تطلیقه تبین منه ربّه الخدر

من هاهنا طابت موالیدکم فاجتهدوا فی الحمد و الشکر

-ای کسی که متعه و عقد موقّت را هرچند هم بدون کابین باشد در آئین خود درست می دانی.-لیکن هفتاد طلاق را که به توسط آنها مخدرهٔ پردگی را از شوهر خود جدا می گرداند صحیح نمی دانی.

-آری از اینجا پاکی و حلال زادگی شما پیداست این است که باید همواره به سپاسگزاری و نیایش از حق تعالی بپردازید.

شیخ ادیب،ابن ابو زید فصیحی از وی چنین پاسخ داده است:

بناتکم یا منکری متعه الاولی رأوها رضا فی دینهم غیر منکره

اماء و انتم ان معضتم لقولتی عبید لهم فیما یرون مسخّره

و فعلی،سکر لاست کل مصوّب لما قاله فی الطاهرین ابن سکّره

-ای کسانی که متعه را نمی پذیرید و با آنهائی مخالف می نمائید که متعه را آئین خویش می دانند،باید بدانید دختران شما کنیزان آنها هستند.

-و اگر از سخن من ناراحت می شوید متوجه خواهید بود که خود شما هم بنده و مسخر دست آنها خواهید گردید.

-فعل من...کسی که سخن ابن سکره را که دربارهٔ پاکیزگان گفته است بپذیرد و قبول کند.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین،از فصیحی نام برده و او را از علمای امامیه بشمار آورده و آنچه را که ما پیش از این یاد کردیم در شرح حال او ایراد کرده و اضافه

۱- ۱-تفسیر ابو الفتوح،ج ۳،ص ۳۵۸ تا ۳۶۱. [۱]

می نماید،اعتراض ابن سکرّه و پاسخ فصیحی،مستلزم مقدمه ای است و آن این است که در مذهب امامیه و بیاناتی که از ائمه طاهرین علیهم السّلام وارد شده مقرر گردیده که عقد موقت یا(متعه)عمل حلالی است و از روزگار حضرت رسول اکرم(ص)تا زمان ابو بکر و از زمان او تا اوائل خلافت عمر مستمرّ بوده و صحابه هم به آن عمل کرده اند (۱).

شیخ اجلّ اقدم ابو القاسم علی بن محمد بن علی خزّاز رازی قمی

وی فاضلی دانشور و متکلمی بزرگوار و فقیهی محدث و معروف و شاگرد صدوق و امثال او می باشد و به طوری که از کفایه الاثر وی استفاده می شود با یک واسطه از تلعکبری روایت می کرده و این روایت بی سابقه است.

شیخ معاصر در آخر وسائل الشیعه اظهار داشته که شیخ اجلّ محمد بن ابو الحسن بن عبد الصمد قمی از وی روایت می کرده و خود او از معاصران شیخ مفید و امثال او بوده و کتاب کفایه الاثر فی النصوص علی الائمه الاثنی عشر علیهم السّلام از تألیفات اوست و این کتاب به نام الکفایه هم موسوم می باشد و کتابی است که در اختیار همگان قرار گرفته و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد و مشتمل بر چهار جزء بوده و استاد استناد در بحار و شیخ معاصر در وسائل الشیعه از آن بسیار نقل کرده اند (۲).

یادآوری می شود،اصحاب رجال در کتابهای خود از وی نام برده اند.ابن شهرآشوب در معالم العلماء می نویسد:علی بن محمد بن علی خزّاز رازی که قمی هم گفته می شود تألیفاتی در کلام و فقه دارد و از کتاب احکام شرعی او که بر وفق مذهب امامیه تألیف کرده کتاب الکفایه فی النصوص است.

نجاشی در رجال خود گوید:ابو القاسم علی بن محمد بن علی خزّاز،از اصحاب

۱- ۱-بغیه الوعاه،ص ۳۵۱ می نویسد:فصیحی در روز چهارشنبه ۱۳ ذیحجه سال ۵۱۶ هجری در بغداد وفات یافته است-م.

۲- *) این کتاب در این روزگار به طبع رسیده و علامه سید عبد اللطیف کوه کمری در آغاز آن مقدمه عالمانه ای در شرح حال او و مشایخ و راویان و آثار او مرقوم داشته است-م.

مورد وثوق و از فقهای موجّه ما می باشد و کتاب الایضاح فی اصول الدّین که به سبک اهل بیت و مذهب متین ایشان برقرار می باشد تألیف کرده است (۱).

علاّمه حلّی در کتاب خلاصه الرجال (۲)بلکه در اجازهٔ بنی زهره از وی یاد کرده و به توثیق او اعتراف نموده و از او سپاسگزاری کرده است.

از آن کتاب بدست می آید که ابو القاسم خزّاز از جماعتی از اعلام از جمله شیخ صدوق(ره)روایت می کرده و شیخ ابو المفضل محمد بن حسین قمی که در بغداد می زیسته و دیگر مشایخ از وی روایت داشته اند.

و در یکی از مواضع آمده است که کتاب کفایه الاثر به نام مقتضب الاثر فی النصوص علی الائمه الاثنی عشر هم خوانده شده است و حقیقت این است که کتاب مقتضب الاثر تألیف ابن عیاش می باشد و مؤلف کفایه هم گاهی از آن کتاب،روایتی نقل نموده است و من به خط یکی از فضلا بر پشت کفایه چنان دیدم که این کتاب را گاهی کفایه و گاهی مقتضب الاثر فی النصوص علی الائمه الاثنی عشر و حقیقت آن است که این احتمال نادرست است (۳).

و گاهی هم کتاب کفایه را کتاب مشکاه الانوار می نامند و این نام گذاری از نظر من، برخلاف حقیقت است و اضافه می شود مشکاه الانوار غیر از مشکاه الانوار نواده شیخ طبرسی و غیر از مشکاه الانوار کفعمی است که در ادعیه تألیف شده است.

و از امور برخلاف انتظار آن است که در یکی از مواضعی که دیده شد کتاب الباب المفتوح الی ما قیل فی النفس و الروح و کتاب مختصر المصباح و کتاب مختصر المختلف و کتاب مختصر مجمع البیان و رساله فی المنطق را به وی نسبت داده است و این انتساب برخلاف واقع است زیرا اکثر کتابهای یادشده در روزگاران درازی پس از

۱- ۱-رجال نجاشی،ص ۲۰۵.

۲- ۲) -خلاصه الاقوال،ص ۱۱۰.

۳- *) کتاب مقتضب الاثر به همین نام از تألیفات محدث علامه شیخ احمد بن عیّاشی متوفی ۴۰۱ ه.ق به طبع رسیده و علاّمه صافی مقدمهٔ عالمانه ای همراه با تعلیقات قیّمه بر آن مرقوم داشته است.بحمد اللّه هر دو کتاب به طبع رسیده و تفاوت فی مابین ظاهر می گردد-م.

شیخ مترجم تـألیف شـده است بلکه از قرینه پیـداست که مؤلف این کتاب ها،شـیخ زین الـدّین بیاضـی مؤلف کتاب الصـراط المستقیم است.

اسـتاد اسـتناد(مجلسـی)رحمه اللّه تعالی در آغاز بحار می نویسـد:کتاب کفایه الاثر فی النصوص علی الائمه الاثنی عشـر تألیف شیخ سعادتمند علی بن محمد بن علی خزّاز قمی است.

در فصل دوم آن کتاب اظهار داشـته است:کتاب الکفایه کتاب ارزنده ای است که مانند آن در بحث امامت تألیف نشده است و این کتاب و مؤلفش در اجازهٔ علامه و امثال آن نام برده شـده است و این اثر بهترین دلیل بر فضـیلت و وثاقت و دیانت علمی او می باشد و علامه هم در خلاصه از وی توثیق نموده و گفته است:وی از اصحاب مورد وثوق و از فقهای موجّه ما می باشد.و ابن شـهرآشوب در المعالم می نویسـد:علی بن محمد بن علی خزّاز رازی قمی،کتابهایی در کلام و فقه تألیف نموده است.و از جمله، آثار او:الکفایه فی النصوص است پایان بحار.

مؤلف گوید:از خلال مطالب کفایه الاثر اسـتفاده می شود که،خزّاز علاوه بر شیخ صدوق از گروه بسیاری از اعلام،روایت می کرده است.از قبیل:محمـد بن عبـد اللّه بن عبـد المطلب شـیبانی و ابو عبـد اللّه احمد بن محمد بن عبد اللّه بن حسـین بن عیّاش جوهری (۱)و قاضـی ابو الفرج معافی بن زکریا بغدادی و ابو عبد اللّه حسـین بن محمّد بن سـعید بن علی خزاعی و ابو عبد اللّه احمد بن اسـماعیل سـلیمانی و ابو الحسن علی بن حسـین بن محمد از ابو محمد هارون بن موسـی تلعکبری و ابو الحسن محمد بن جعفر بن محمد تمیمی معروف به ابن نجّار کوفی و علی بن حسین بن منده از تلّعکبری (۲)و امثال ایشان.

یادآوری می شود،شـرح حال خزّاز بر اصحاب رجال پوشیده مانده است چنان که نجاشی در رجال خود نوشته است:ابو القاسم علی بن محمد بن علی خزّاز فقیه،مؤلف

۱- *) جوهری،مؤلف مقتضب الاـثر است که پیش از این یـاد شـده و مؤلف هم اظهار داشـته خزاز گاهی از مقتضب الاثر نقل می کند و بالاخره کفایه الاثر غیر از مقتضب الاثر است-م.

۲- **) در آغـاز ترجمه اظهـار داشت از قرینه اسـتفاده می شود خزاز با یک واسـطه از تلعکبری روایت می نمایـد اینک سـند فوق،حاکی از واسطه واحده است که به قول مؤلف برخلاف انتظار می باشد-م.

کتـاب الایضـاح.این کتـاب در اصول الـدّین بوده و به طوری که پیش از این اشاره کردیم طبق مـذهب اهل بیت علیهم السّـلام تألیف شده است.

و شـیخ طوسـی در رجال خود،در باب آنها که از ائمه(بـدون واسـطه)روایت نکرده انـد می نویسد:ابو الحسن علی بن احمد بن علی خزّاز،متکلمی بزرگوار بوده و در ری می زیسته.

علامـه حلّی در خلاـصه بـا دو عنـوان از وی یـاد می کنـد در عنـوانی می نویسـد:علی بن خزّاز رازی متکلمی بزرگـوار بـوده و کتابهایی در فن کلام داشـته و انسـی هم به فقه از خود ابراز می نموده و در ری اقامت داشـته و همان جا هم درگذشته است.و در ذیل عنوان دیگری می نویسد:علی بن محمد بن علی خزّاز از اصحاب مورد وثوق ما و از فقهای موجّه می باشد.

و علاّمه در کتاب ایضاح الاشتباه نوشته است:علی بن محمد بن علی خزّاز(با خای نقطه دار و دو زای نقطه دار)قمی.

و همین اختلافهـا در معرفی وی،ایجاب کرده است تا چگونگی احوال او بر علمای رجال پوشـیده بمانـد و بپندارنـد که نامهای مزبور مربوط به سه تن از رجـال است و به همین مناسبت در کتابهـای خود در ذیـل سه عنوان از او یاد می کننـد.و به حق می توان گفت همگان یکی بوده و مؤید این اتحاد آن است که ابن شـهرآشوب در معالم العلماء می نویسد:خزاز را قمی هم گفته اند و کتاب الکفایه فی النصوص و الایضاح فی الاعتقادات را به وی نسبت داده اند.

شیخ امام رشید الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن علی شعیری

وی از دانشوران بزرگ اصـحاب ما بوده و بعیـد نیست که شـمس الدّین همان کسـی است که هرگاه او را فرزند شـیخ شـمس الدّین محمد بن محمد بن حیدر شـعیری بدانیم کتاب جامع الاخبار را به وی نسبت می دهیم و شرح حالش پس از این خواهد آمد.

شیخ رشـید الدّین مترجم حاضـر از شاگردان شـیخ عبد الرحیم بن احمد بن محمّد بن محمّد بن ابراهیم(بن)خالد شیبانی بوده و نهج البلاغه سید رضی را بر وی قرائت کرده و

من همان نسخه را که بر شیخ عبد الرحیم قرائت شده در اصفهان دیده ام و شیخ عبد الرحیم بر پشت همان نسخه به خط خود- که چندان نارسا هم نبوده-اجازه ای به این عبارت برای او نوشته است.

«همهٔ این کتاب را شیخ امام رشید الدّین ابو الحسن علی بن محمد بن علی شعیری (ادام اللّه سعادته)نزد من قرائت کرد و به خوبی از عهده برآمد و از معانی آن مطلع گردید و دور و نزدیک و کم و زیاد مقاصد آن را ادراک کرد و هم زمان با قرائت او،شیخ امام سیّد سدید الدّین فخر الائمه محمد بن علی بن محمد طوسی به سماع وی می پرداخت و اینک شایسته است از حقایق آن بهره گیری نمایند و من آن کتاب را به این شرح از جهت ایشان روایت می کنم از شیخ ابو الفضل محمد بن یحیی ناتلی از ابو نصر عبد الکریم بن محمد هارونی دیباجی معروف به«سبط بشر حافی (۱)»از مصنف نهج البلاغه،سید رضی (رضی اللّه عنه)و به هر دو تن اجازه دادم تا کتاب مزبور و کلیهٔ آنچه را که از مشایخم (رحمهم اللّه)از مسموع و معقول و منقول روایت کرده ام،روایت نمایند.

و کتب ابو الفضل عبد الرحیم بن احمد بن محمد بن محمد بن ابراهیم بن خالد شیبانی معروف به ابن اخوه بغدادی در ماه جمادی الاولی سال ۵۴۶ ه.ق در کاشان و للّه الحمد و صلاته علی محمد و آله».

شیخ سعید ابو القاسم علی بن محمد بن علی طبری آملی کحی

وی بزرگواری دانشور و فقیه بود و همواره به روایت اخبار می پرداخت و از

۱- *) ابو نصر بشر بن حارث حافی از عرفای بزرگ و بنام قرن سوم هجری است قشیری در رساله معروفش ص ۱۸ می نویسد:بشر حافی اصلا از مردم مرو بوده و در بغداد می زیسته و همان جا در سال ۲۲۷ ه.ق درگذشته و علت توبه اش آن بوده در یکی از روزها در مسیر خود کاغذی که نام خدا بر آن نوشته بود و در روی زمین افتاده جلب نظر او را کرده آن کاغذ را که پامال شده بود برداشته و با ده درم عطر که همان وقت خریداری کرد آن را خوش بو کرده در شکاف دیواری قرار داد شب آن روز در خواب دید خطاب به وی گفت ای بشر نام مرا خوش بو کردی نامت را در دنیا و آخرت زنده خواهم گذارد و از-

فضلای روزگارش بشمار می آمد و او پدر شیخ امام عماد الدّین ابو جعفر محمد بن علی طبری مؤلف کتاب بشاره المصطفی مشهور است که در کتاب مزبور از پدرش روایت می کرده و او را به عنوان ابن الفقیه می ستوده است.

شیخ مترجم معاصر با شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی بوده و شیخ منتجب الدّین در فهرست و شیخ معاصر در امل الآمل ترجمه ویژه ای برای او نیاورده اند.

شیخ ابو القاسم از گروهی از محدثان از جمله،از شیخ زاهد ابراهیم بن نصر گرگانی روایت می کرده است.

فرزندش شیخ محمد بن ابو القاسم در بشاره المصطفی می نویسد:به خط پدرم ابو القاسم ابن الفقیه(رحمه اللّه)چنین یافتم که نوشته بود:خبر داد به ما ابو احمد عبد اللّه بن عدّی در گرگان،از ابو یعقوب صوفی،از عبد الرحمن انصاری،از اعمش بن سلیمان تا به آخر...

عماد الدّین در چندین جا از بشاره المصطفی می نویسد(و الدم ابو القاسم بن الفقیه)،از این جمله استفاده می شود که جد عماد الدّین(محمد بن علی)هم از فقها بوده است لیکن عماد الدّین از وی روایتی نداشته است و ممکن است لفظ(ابن)سهو القلم ناسخ بوده باشد.

در جای دیگر از آن کتاب گفته است:در کتاب پدر فقیهم ابو القاسم بن محمد، چنین یافتم.از این جمله معلوم می شود که پدرش هم صاحب کتاب بوده است.

شیخ رشید ابو الحسین علی بن محمد بن علی کاشانی

وی از شاگردان شیخ حسین بن فادار بن حسین بوده و کتاب نهج البلاغه را بر او قرائت کرده است و من همان نسخه را که بر وی قرائت شده است در اصفهان دیده ام و

شیخ حسین بن فادار اجازه ای با خط ناخوانا بر پشت آن کتاب به شرح زیر برای او نوشته است:

«شیخ جلیل ادیب فرزند رشیدم ابو الحسین علی بن محمد بن علی کاشانی (ادام اللّه توفیقه لما قربه من رضاه)کتاب نهج البلاغه را از آغازش و همچنین فصلی که به منظور کلمات حکمت آمیز آن حضرت و اندرزها و کلمات قصار(کوتاه)آن جناب تدوین شده و دیگر اغراض که موجبات تألیف این کتاب را فراهم آورده تا به آخر کتاب نزد من قرائت نمود و همین کتاب را که چندین مرتبه بر شیخ امام سعید ابو الحسین احمد بن عبد اللّه مهابادی(رحمه اللّه علیه)قرائت می شده سماع کرده است و نیز همان کتاب را در مجالس اجلّ سعید عمید العراق ابو طاهر احمد بن محمد بن علی بن مرزبان بر وی قرائت نموده و او هم نسخهٔ خود را از اصلی استنساخ کرده که خط سید رضی(رضی اللّه عنه و جزاه اللّه فی اهل العلم)بر آن دیده می شود.

کتبه الحسین بن فادار بن حسین به خط خودش در ماه صفر سال[...]».

سیّد شریف اجلّ نجم الدّین ابو الحسن علی بن ابو الغنائم محمد بن

علی بن محمد علوی عمری نسّابه معروف به ابن الصوفی

وی فاضلی دانشور و بزرگی جلیل القدر و معاصر با سید مرتضی و سید رضی و امثال ایشان و از نوادگان عمر بن علی بن ابی طالب علیهما السّلام و مؤلف کتاب المجدی در انساب طالبیها و از اعلام بنام علمای انساب می باشد.

از کتاب المجدی استفاده می شود:وی در سال ۴۲۵ ه.ق در بغداد به مجلس سید مرتضی وارد شده و به ملاقات او رسیده است و از همان کتاب برمی آید از گروهی از علماء از جمله،سید ابو الحسن محمد بن ابو جعفر محمد بن علی علوی عبیدلی که از نوادگان حسین اصغر و ملقب به شیخ الشرف است و از سیّد ابو عبد اللّه بن طباطبا نسّابه روایت می کرده است.

و در اواخر المجدی پس از ایراد شرح حال پدر و اجدادش حسین نوشته است:

ابو الحسن علی به فراگیری علوم ویژه علم نسب شناسی پرداخت زیرا بر پایهٔ این علم

نشأت یافته و در شجره بندی نسبت مهارت پیدا کرده و برای بهره بری کامل این فن با شیوخ بزرگی ملاقات نموده و او مصنف این کتاب است.اینک مصنّف این کتاب ابو الحسن علی بن محمد بن علی بن محمد بن محمد بن احمد بن علی بن محمد صوفی بن یحیی بن عبد اللّه بن محمد بن عمر بن علی بن ابی طالب علیه السّلام،در بصره متولد شده و سال ۴۲۳ ه.ق از بصره به موصل رفته و در آنجا با زنی هاشمی که از خاندان قدیمی موصل بوده ازدواج نموده و ریاستی در آنجا داشته و بیت ابو عیسی هاشمی معروف بوده و در بنی مائده می زیسته اند و آن زن را که در اختیار درآورده مایه افتخار علی مخل بن محمد هاشمی عباسی است و از این زن،فرزندانی به نام ابو علی محمد و ابو طالب هاشم و صفیه که فرزندان علی بن محمد بن علی صوفی نسابه است دارد و آنان اکنون در موصل هستند.

ابن شهرآشوب در معالم العلماء می نویسد:نجم الدّین ابو الحسن علی بن محمد علوی عمری معروف به ابن صوفی آثاری دارد.از جمله:الوسائل و العیون و الشافی و المجدی.

مؤلف گوید:کتاب المجدی کتاب ارزنده ای است در علم نسب شناسی و مشتمل بر تحقیقات فراوانی است و دو نسخه از آن در نزد ما موجود می باشد یکی از آن دو، نسخه ای قدیمی و باارزش است و از نسخه ای که به خط سید غیاث الدّین عبد الکریم بن طاوس می باشد،استنساخ شده است و صورت قرائتی که سید عبد الکریم بر سید عبد الحمید بن فخار موسوی حسینی داشته در آن نسخه نوشته شده و تحقیقاتی از سید عبد الکریم بر آن نسخه آورده شده است.و نسخه ای از آن نیز در اختیار ما می باشد.

ابن صوفی کتاب المجدی را برای نقیب مصر ابو الحسن مجد الدوله احمد بن نقیب النقباء ابو علی حمزه فخر الدوله بن حسن قاضی دمشق تألیف کرده است.

و از تألیفات او:کتاب المبسوط فی الانساب است که گروهی از اعلام از جمله ابن طاوس در الاقبال و جمعی از علمای نسب شناس آن را به وی نسبت داده و از آن نقل می کنند.از جمله شاگردش سید تاج الدّین بن معیّه در کتاب انساب خود از وی نقل می کند.

و از آثار او،کتاب المشجرات است که شاگردش در کتاب یادشده آن را به وی نسبت داده است و امثال این ها از آثار دیگر.

شاگرد او در اواخر کتاب الانساب آنجا که به یادآوری از اعقاب عمر اطرف بن علی بن ابی طالب علیه السّلام پرداخته پس از ذکر نام نوادگان او می نویسد:محمد صوفی بن یحیی از پنج پسر،عقب به هم رسانیده است از آن جمله است علی ضریر،که عقب وی از نواده اش محمد ملقطه بن احمد کوفی بن علی ضریر مذکور است و نوادگانی داشت از جمله ابو عبد اللّه حسین بن ابی الطیّب محمد بن ملقطه که از متکلمان و صاحب نظران بوده و نسب ائمه را در مصر به اثبات می رسانیده و چیزهایی را که دیگران می نوشته به نگارش نمی آورده است.و از ایشان است استاد ما،ابو الحسن علی بن ابو الغنائم محمد بن علی بن محمد بن ملقطه،و دانشوری است که در روزگار او،علم نسب شناسی منحصر به وی بوده است و پس از او هم،گفتارش برای دیگران حجت است.و این علم،مسخر در دست او بوده و اساتید بزرگی را در این راه دریافته است.

کتاب المبسوط و المجدی و الشافی و المشجر را تألیف کرده.او در بصره می زیست و ازآنجا در سال ۴۲۳ ه.ق به موصل رفت و در آنجا ازدواج کرد و فرزندانی از او پیدا شد.پدرش ابو الغنائم نیز از نسب شناسان بوده و نواده اش جعفر بن هاشم بن ابو الحسن هم از علمای انساب است و از جدش ابو الحسن عمری روایت می کرده و او استاد ابن کلبون نسّابه بوده که شیخ سید عبد الحمید بن سید شمس الدّین فخار بن معدّ موسوی که استاد فرزندش جلال الدّین عبد الحمید شیخ فرزندش علم الدّین مرتضی علی.استاد استاد ما سید سعید تاج الدّین محمد بن معیّه حسنی نسّابه(رحمهم اللّه)و به همین طریق از شیخ ما(ابو الحسن)عمری روایت می شود.

از ایشان است حسن بن محمد صوفی که از فرزندان اوست یحیی(الهجّان به درب الزرقاء بالکوفه)ابن ابو القاسم حسن نقیب المشهد بن ابی الطّیب یحیی بن حسن بن محمد صوفی و از فرزندان اوست یحیی تا حال حاضر به بنی الصوفی معروفند و از ایشان است ابو البرکات مسلم ملقب به مأمون ابن حسین بن علی بن حمزه بن حسن بن محمد صوفی که به بازماندگان او بنو مأمون می گفتند.

و از ایشان است بنو غضائری و آنان فرزندان احمد غضائری می باشند که وی فرزند برکات بن مسلم بن فضل بن مسلم بن مأمون یادشده است و از ایشان است بنت حسن بنیاری از بریسما،و آنان فرزندان حسن بن ابی منصور محمد بن حسن بن مسلم بن مأمون مذکور است که مردمی توانگر و سرزمین بنیاری در ملك ایشان بوده و املاك و ثروت زیادی در آنجا داشتند تا اینکه آنجا ویران و ثروت آنها هم نابود گردید و هنوز هم جمعی از ایشان باقی مانده اند.

و از ایشان است بنو فتح که فرزند علی بن حسن بن ابی طالب محمد بن حسن بن محمد صوفی بوده و جمعی از آنها در بریسما و کوفه زیست دارند.

و از ایشان است بنو مصورج و او علی بن محمد بن علی بن فتح مذکور است.

و از ایشان است عبد اللّه بن محمد صوفی که از فرزندان بنت البن کوفه بوده است.

و از ایشان است شریف فاضل که در نسب شناسی و طب و شجاعت برتر از دیگران بوده و استاد استاد ما،عمری و استاد پدرش ابو الغنائم می باشد و او ابو علی عمر بن علی بن حسین بن عبد اللّه مذکور است که او را موضح النسابه می گفتند و در این باب مهارت ویژه داشت.

و از ایشان است حسین بن محمد صوفی و از نوادگان اوست هاشم بن یحیی بن حسین یادشده می باشد.

عمری گفته است:برای او و برادرانش محمد و عبد اللّه و سلیمان در مصر و شام باقی ماندگانی می باشد.

مؤلف گوید:ابن طاوس در کتاب اقبال می نویسد:علی بن محمد عمری (تغمده اللّه بغفرانه)،در روزگار خویش در فن نسب شناسی برترین علمای این رشته بوده است.و از کتاب المبسوط او که در نسب شناسی بوده مطالبی را ایراد کرده است.

ابن طاوس در ضمن دعای ام داود کتاب اقبال،از کتاب تشجیر تهذیب الانساب که از تألیفات شیخ الشرف بوده و از کتاب سرّ انساب العلویین تألیف ابو نصر سهل بن عبد اللّه بخاری نسّابه مطالبی را ایراد کرده است.

از قرائن پیداست که کتاب تشجیر الانساب از امامیه و سرّ انساب العلویین از

علمای عامه است (۱).

شیخ عماد الدّین،علی بن محمد بن علی طوسی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فقیهی واعظ بوده است.

سید عین الساده ابو الحسن علی بن محمد بن علی بن قاسم علوی شعرانی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی صالحی دانشور بوده و به مشاهده حضرت بقیه اللّه(عج)افتخار یافته و احادیثی را از آن حضرت روایت کرده است.

مؤلف گوید:نظریه شیخ منتجب الدّین،متوجه به دو معنی می باشد.یکی آنکه سید مترجم،از کسانی است که متقدم بر شیخ طوسی و بلکه پیش از صدوق می زیسته و تا روزگار شیخ طوسی هم زنده بوده و از کسانی است که حضرت بقیه اللّه را در غیبت صغری دریافته است لیکن باقی ماندنش تا روزگار شیخ طوسی بعید است.

دوم:مترجم حاضر پس از شیخ طوسی و یا معاصر با او بوده و حضرت بقیه اللّه را در غیبت کبری ملاقات کرده و در همان زمان هم از آن حضرت به افتخار روایت مشرف شده است.

گرچه این احتمال بارز است لیکن ازاین جهت اشکال به آن وارد است که در میان علماء مشهور است در غیبت کبری رؤیت،به خصوص-به این معنی که بیننده تعیین کند که آن کسی را که دیده امام زمان بوده-جایز نمی باشد.فتدبّر.

شیخ نصیر الدّین علی بن محمد بن علی کاشانی

در امل الآمل گوید:وی عالمی فاضل بوده و ابن معیّه از (۲)او روایت می کرده و او

۱- *) سر السلسله العلویه در نجف اشرف به طبع رسیده و مقدمه ای به قلم سید محمد صادق بحر العلوم بر آن نوشته شده و مؤلف آن را معرفی کرده است و اظهار داشته از نسب شناسان قرن چهارم هجری می باشد-م.

۲- **) ممکن است این کلی و ع [۱]ام را تخصیص داد و بهترین مصداق تخصیص آن علامه سید-

را به عنوان«پیشوای بس دانا و یگانه روزگار خود»ستوده است (۱).

مؤلف گوید:از نظر من،مترجم حاضر با ملا نصیر الدّین علی بن محمد کاشانی حلّی که پس از این یادآوری می شود و با شیخ نصیر الدّین علی کاشی معروف به حلّی و با شیخ نصیر الدّین کاشی که در باب القاب یادآوری می شود،یکی می باشد.بنابراین گمان تعدد بی اساس خواهد بود.

سید علی بن عبد الحمید هم در کتاب رجال (۲)خود از وی یاد کرده و او را به عنوان شیخ نصیر الدّین علی کاشی معرفی نموده و از دانشمندانی شمرده است که هم عصر با علامه حلّی بوده است.

سید علی بن محمد عمری

پیش از این به نام سید شریف اجلّ نجم الدّین ابو الحسن علی بن ابو الغنائم محمد بن علی بن محمد بن...از او یاد کردیم.

شیخ علی بن محمد بن علی بن عبد الصمد تمیمی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی بزرگوار بود و پیش از این به احوال علی بن محمد بن ابو الحسن اشاره نمودیم (۳).

مؤلف گوید:ما،هم در آنجا گفتیم که وی با مترجم حاضر یکی است.شیخ

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۲.

۲- *) شرح حال نیلی را مؤلف [۱]در این کتاب مفصلا ایراد کرده است و نام رجالش جامع شتات الرواه می باشد-م.

۳- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۲.

معاصر در فهرست کتاب الهداه کتاب منیه الداعی و غنیه الواعی را به شیخ مترجم نسبت داده است.

شیخ علی بن محمد بن فرج

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فاضلی بزرگوار بود و پیش از این هم به عنوان ابن فرج یادآوری شده است (۱).

مؤلف گوید:پیش از این گفتیم و اکنون هم می گوئیم هر دو ترجمه مربوط به یک شخص است.

مولی نصیر الدّین علی بن محمد کاشی

پیش از این به عنوان نصیر الدّین علی بن محمد بن علی کاشانی یادآوری شده است و از غوالی اللئالی ابن جمهور احساوی استفاده می شود که ملا نصیر الدّین از سید جلال الدّین ابن دار الصخر روایت می کرده و سید ابو العز جلال الدّین بن عبد اللّه بن شرفشاه حسینی از وی روایت داشته است.

بنابراین،مولانا نصیر الدّین همدرجهٔ با شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه بلکه همدرجهٔ با خود علاّمهٔ حلّی بوده است.

و پیش از این هم،ترجمه شیخ نصیر الدّین علی بن محمد بن علی کاشی یادآوری شد و به حق باید گفت هر دو عنوان مربوط به یک شخص است.

سید جلال الدّین در وصف شیخ نصیر الدّین گفته است:شیخی الامام العلاّمه مولانا نصیر الدّین علی بن محمد کاشی(قدّس اللّه نفسه).

شیخ ابو الحسن،علی بن محمد قرشی معروف به ابن زبیر

پیش از این به نام ابو الحسن علی بن محمد بن زبیر قرشی کوفی معروف به

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۲. [۱]

ابن زبیر از او یاد شد.

علی بن محمد بن قولویه

برادر او ابـو القـاسم جعفر بن محمـد بن قولـویه بیشـتر از وی روایت می کرده و خـود او از گروهی از جمله:ابو علی احمـد بن ادریس اشعری روایت داشته است.

شیخ ابو الحسین علی بن محمد کاتب

وی از مشایـخ شـیخ مفیـد بوده و از حسن بن علی زعفرانی و از محمد بن علی بن عبد الکریم زعفرانی روایت می کرده و این هر دو تن از ابراهیم بن محمد ثقفی روایت داشته اند.

از بشـاره المصـطفی اسـتفاده می شود که مترجم حاضـر به توسط حسن بن علی بن عبـد الکریم از اسـحاق بن ابراهیم بن ثقفی روایت می کرده است.از قرینه به دست می آیـد که حسن بن علی بن عبـد الکریم برادر محمد بن علی بن عبد الکریم یاد شده باشد.چنان که اسحاق بن ابراهیم فرزند ابراهیم ثقفی مذکور می باشد.

مراتب یادشـده از امـالی شـیخ طوسـی به دست می آیـد در عین حال در کتابهای رجال اصـحاب به شـرح حال او برنخوردم و ممکن است با اندک تغییری در کتابهای ایشان ذکر شده باشد.

از الغرر و الدرر سید مرتضی به دست می آید که مترجم حاضر از مشایخ او بوده و از ابن درید،روایت داشته است.

شیخ جمال الدّین علی بن محمد متطبب در قم

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فاضلی ادیب و طبیب است.

شیخ علی بن محمد بن متیل

وی از مشایخ شیخ صدوق بوده است،به نقل از خرائج و خود او از ابو جعفر

عمری روایت می کرده است و این گونه سند،دلیل بر نوعی از مدح است که چندین بار به آن اشاره کردیم.ر.ک:به کتابهای رجال.

مشهور در میان مورّخان آن است که متیل با میم و تاء دونقطه و یا و لام ضبط شده است و در بعضی از مدارک«ثمیل»با ثای سه نقطهٔ مقدم بر میم آورده شده است.

قاضی علی بن محمد فزاری

وی از اصحاب بزرگوار است و کتابی در دعا،تألیف کرده و سید رضی(قدس سره) قنوت(دعای دست)منتسب به یکی از ائمه طاهرین(علیهم السّلام)را از کتاب او روایت کرده است و خود او از علی بن ابو جعفر زاهد احمد بن عیسی علوی به قرائتی که بر وی داشته از او روایت می کند.

ابن طاوس در مهج الدعوات می نویسد:از جملهٔ دعاها،دعائی است که آن را به خط رضی موسوی(رضی اللّه عنه)بدست آوردم و اینک آنچه را مرقوم داشته است می نگارم.در کتاب قاضی علی بن محمد فزاری(ایّده اللّه)چنین یافتم آن دعا را بر علی بن ابو جعفر زاهد احمد بن عیسی علوی (۱)قرائت کردم و او اظهار داشت:دعای مزبور از منشئات یکی از ائمه طاهرین(علیهم السّلام)است و من که به گفتهٔ او اطمینان داشتم دعای مزبور را در نیشابور از نسخهٔ ابو الحسن احمد بن محمد بن کسر بن یسار بن قیراط بلخی استنساخ کردم و این دعا به دعای سامری معروف است (۲).

۱- *) در نسخه مطبوع عبارت این چنین طبع شده است«قرأت علی ابی جعفر الزاهد»به این معنی که دعای مزبور بر پدر علی بن ابی جعفر قرائت شده است و از ظاهر امر چنان که در بالا- هم اشاره شد، معلوم می شود که مترجم بر علی بن ابی جعفر قرائت کرده نه بر پدرش به همین مناسبت جمله را تصریح کرده و چنان که می بینید ترجمه شده است در نسخه مهج هم مانند متن اصل کتاب نوشته شده ممکن است از هر دو روایت کرده باشد-م.

۲- **) دعای مفصلی است که سی [۱]د بن طاوس در آخر مهج الدعوات ایراد نموده و مطالبی که در این کتاب ترجمه شده در آغاز آن آورده و چنان که پیش از این هم اشاره شد ممکن است قاضی علی بر-

مؤلف گوید:از سبک نوشتهٔ سید رضی به دست می آید که مترجم حاضر از معاصران،بلکه از مشایخ سید رضی بوده است.

و مطلب دیگری که از نقل سید بن طاوس استفاده می شود آن است که دعای مزبور را مترجم حاضر در نیشابور استنساخ کرده باشد.

شیخ علی بن محمد بن محمد بن علی بن محمد سکونی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فاضلی صالح و سراینده ای ادیب بود ۱.

مؤلف گوید:به حق می توان گفت مترجم حاضر همان ابن سکون مشهور،یعنی شیخ ابو الحسن علی بن محمد بن محمد بن علی بن محمد بن محمد سکون حلی است که در آینده به شرح حال او اشاره می شود.و دور نیست مترجم حاضر از نوادگان سکونی که از دانشوران معروف عامه است بوده باشد.

شیخ علی بن محمد لویزانی معروف به ابن دعیم

وی از دانشوران بنام شیعه است و کتاب المجموع از تألیفات اوست و بخشی از آن در نزد ما می باشد و از دیگر احوال او اطلاعی نداریم.

ظاهرا لویزائی با همزه ای در آخر،ضبط شده باشد و ممکن است لویزاوی باشد، چنان که در شرح حال کفعمی به وجه ضبط آن اشاره شد،بنابراین مترجم حاضر از مردم جبل عامل است *.

خواجه صائن الدّین علی بن محمد بن محمد ترکه

وی از دانشوران بنام صوفیه و از حکمای متألهین می باشد و آل ترکه،خاندان فاضلی هستند که به مذهب تشیّع معروف و در اصفهان و شهرهای دیگر می زیستند.

خواجه صائن الدّین یادشده،در روزگار،امیر تیمور گورکان می زیسته و از تألیفات او کتاب المفاحص فی الحکمه الالهیه است که به سبک بی سابقه ای علوم تصوف را در آن گرد آورده است و من نسخه کهنه ای از آن را در بارفروش(بابل)دیدم که اضافات و تغییراتی در آن دیده می شد و این نسخه دو سال پس از تألیف استنساخ شده و اصل نسخه در سال ۸۲۳ ه.ق تألیف گردیده و در پایان آن چنین آمده است:

بار دیگر پیش آمد که دربارهٔ این کتاب با جناب اخوی متعنی اللّه بطول بقائه شرف المله و الدّین شرف الدّین علی یزدی با حضور گروهی از دوستان و عده ای از شاگردان و فرزندان،که خدا ما و ایشان را برای رسیدن به آخرین آرزوها توفیق کرامت فرماید(به محمد و خاندان او که بر همگی شان درود خدا)در سال ۸۲۸ ه.ق مراجعه نمائیم و پاره ای از حقایق را که به خاطر رسیده است به آن بیفزائیم (۱).

مؤلف گوید:به گمان من خواجه صائن الدّین مترجم حاضر نواده و یا فرزند خواجه افضل الدّین محمد ترکه باشد (۲).

۱- *) از آثار خواجه صائ [۱]ن الدّین کتاب التمهید فی شرح قواعد التوحید است که در سال ۱۳۱۵ ه.ق همراه با حواشی میرزا محمد رضا قمشه ای به طبع رسیده اصل رساله که در وجود و به نام قواعد التوحید است،از آثار جدش محمد ترکه اصفهانی است که خواجه صائن الدّین شرح کرده است.در نسخه مطبوعی که در اختیار داریم حواشی خطی بسیاری دیده می شود که در ذیل پاره ای از آنها محمد رضا امضا شده یعنی قمشه ای و برخی از آنها محمد حسین رضوی امضا شده-م.

۲- **) ریحانه،ج ۱،ص ۴۱۲ می نویسد:خواجه افضل الدّین محمد ترکه اصفهانی یکی از اکابر قضات اصفهان بود و کتاب ملل و نحل شهرستانی را به نام تنقیح الادله و العلل فی ترجمه کتاب الملل-

شیخ ابو القاسم علی بن شیخ ابی عبد اللّه مفید محمد بن محمد بن نعمان

وی از اصحاب بزرگوار ما و فرزند شیخ مفید است و شیخ اجلّ حسین بن محمد بن حسن مؤلف کتاب نزهه الناظر و تنبیه الخاطر که آن را در کلمات پیمبر و ائمه طاهرین علیهم السّلام تألیف کرده،از وی روایت داشته است و در یکی از مواضع آن کتاب،به این سند اشاره کرده است.در عین حال اصحاب ما در کتابهای رجال از وی یاد ننموده اند.

شیخ ابو الحسن علی بن محمد بن محمد بن علی بن محمد بن محمد بن

سکون حلّی

وی فاضلی دانشور و عابدی پارسا و ادیبی نحوی و لغوی،شاعر،و کاملی فقیه،

معروف به ابن سکون و از ثقات علمای ما بوده است.

به طوری که از آغاز نسخه های مشهور صحیفه کامله برمی آید و شیخ بهائی هم، اظهار داشته است،ابن سکون همان کسی است که لفظ«حدّثنا»را در اول صحیفه به کار برده است.لیکن از کلام شیخ بهائی(ره)چنین برمی آید:که ابن سکون،محمد بن سکون است.

مؤلف گوید:به گمان من،شیخ بهائی در اظهار نظر خود اشتباه کرده باشد زیرا محمد(پدر مترجم حاضر)گرچه از علماء و روات است لیکن عالمی که صحیفه مبارکه را روایت کرده فرزندش علی(مترجم حاضر)است و گروهی از علماء از جملهٔ استاد استناد ما در تعلیقاتی که بر صحیفه داشته به این موضوع،اشاره نموده است.

یادآوری می شود که ابن سکون در طبقه عمید الرؤسا هبه اللّه بن حامد است که به قول سید داماد(قدس سره)در آغاز صحیفه کلمه«حدّثنا»را آورده است.و سید شمس الدّین فخار بن معدّ موسوی شاگرد ابن ادریس صحیفه مبارکه را از ابن سکون و عمید الرؤسا روایت می کرده است.

و نسخهٔ صحیفه ابن سکون با نسخه های مشهور،اختلافات زیادی دارد و علمای ما(قدّس اللّه ارواحهم)همگی اختلاف های نسخه ها را به نقل از خط او که آن را،شیخ علی بن احمد معروف به سدیدی بدست آورده است،ضبط کرده اند.

همچنین،اختلافات میان نسخه های مصباح کبیر و صغیر شیخ طوسی را علمای ما از نسخه ای که به خط خود شیخ بوده ضبط نموده اند.

مشهور آن است که ابن سکون به فتح سین بی نقطه است و گاهی هم به ضم سین خوانده شده است.

یادآوری می شود که مترجم حاضر را در بعضی از مواضع به عنوان علی بن محمد بن علی بن سکون و گاهی علی بن سکون و تعبیرات دیگر از این قبیل نموده اند که همهٔ آنها یکی است،زیرا تعبیرات یادشده از باب اختصار بوده و برخی از نامهای اجداد از میان حذف شده و جای تعدد نیست.

سیوطی در طبقات النحات می نویسد:ابو الحسن علی بن محمد بن محمد بن

علی بن سکون حلّی به گفتهٔ یاقوت،از نحو و لغت اطلاع کامل داشت خوب می فهمید و به خوبی مراتب ادبی را نقل می کرد و در تصحیح کتابها جدّیت زیادی داشت همیشه به موضوعاتی می پرداخت که دلش به آنها متوجه و عقلش از حقیقت آنها باخبر گردیده بود.

به خوبی شعر می گفت و نصیری بود و تألیفاتی داشت و در حدود ۶۰۶ هجری درگذشت (۱).

ابن نجار گفته:ابن سکون علم نحو را از ابن خشاب و لغت را از ابن عصار و فقه را به مذهب شیعه فراگرفت و بر دیگران برتری یافت و به تدریس اشتغال ورزید و مردی متدین و شب زنده دار(متهجد)و سخاوتمند و جوانمرد بود.به مدینه منوره رفت و مدتی در آنجا ماندگار شد و نامه نگار و منشی امیر آنجا بود.پس از آن به شام رفت و سلطان صلاح الدّین را مدح گفت.از اوست:

خذا من لذیذ العیش ما دقّ أو صفا و نفسکما عن باعث الهمّ فاصرفا

أ لم تعلما أن الهموم قواتل و أحجی الوری من کان للنفس منصفا

خلیلی ان العیش بیضاء طفله اذا رشف الظمآن ریقتها اشتفی

ای دو دوست از عیش کامل برخوردار گردید و خود را از هرگونه اندوهی بازدارید مگر نمی دانید،اندوهها،کشنده اند و خردمندترین مردم کسی است که با نفس خود به انصاف رفتار کند ای دو دوست من،خوشگذرانی مانند کنیز سفیداندامی است که هرگاه احساس تشنگی کردی از آب دهانش ترا سیراب می سازد (۲).

مؤلف گوید:کلمهٔ«نصیری»را که در شرح حال او ذکر کرده هرگاه مرادش فرقهٔ نصیریه باشد (۳)،بدون شک به وی تهمت زده است،زیرا نصیری ها گروهی از باطنیه اند که

۱- ۱-معجم الادباء،ج ۱۵،ص ۷۵. [۱]

۲- ۲) -بغیه الوعاه،ج ۲،ص ۱۹۹.

۳- *) دربارهٔ«نصیریه»و چگونگی پیدایش آنها اختلاف است.مرحوم مبرور آیت اللّه حاج سید علی میبدی(قدس سره)رساله ای در ردّ آنها به نام هدایه النصیریه مرقوم فرموده است.فرهنگ معین،ج ۶، ص ۲۱۲۷ می نویسد:این فرقه از پیروان عبد اللّه سبا هستند و بعضی آنان را از فرق زیدیه بشمار-

کافرند.از طرف دیگر به طوری که از ابن نجار نقل کرده است ابن سکون،مردی متدیّن و متهجد بوده است تا به آخر...

ابن عصار همان دانشور واژه شناسی است که عمید الرؤسا مراتب واژه شناسی و لغت سازی را از وی فراگرفته است.

یادآوری می شود پیش از این به نام شیخ علی بن محمد بن محمد بن علی بن محمد سکونی اشاره شد و در حقیقت مترجم حاضر با او یکی است.سید داماد(قدس سره) در شرح صحیفه پس از آنکه اظهار داشته:گوینده«حدّثنا»در آغاز صحیفه،ابن سکون است و پس از نقل صورت خط شهید اول بر پشت صحیفه-چنانکه در ترجمه عمید الرؤساء نوشته ایم-می نویسد:نسخه ای که به خط علی بن سکون(رحمه اللّه تعالی) می باشد که طریق اتصال به آن نسخه به این صورت است:خبر داد به ما ابو الحسن علی بن محمد بن اسماعیل بن اشناس بزاز طبق قرائتی که بر او کرده و به صحت آن اعتراف داشته است.گفت خبر داد به ما ابو الفضل محمد بن عبد اللّه بن عبد المطلب شیبانی تا به آخر...

و در نسخهٔ دیگری طریق سند صحیفه این چنین است:خبر داد به ما شیخ اجلّ سیّد امام سعید ابو علی حسن بن محمد بن حسن طوسی تا آخر سند که در حاشیه آن نسخه آورده شده است.

مؤلف گوید:مراد از آنچه در حاشیه نوشته شده این است«ادام اللّه تأییده،در ماه جمادی دوم سال ۵۱۱ ه.ق،گفت خبر داد به ما شیخ جلیل ابو جعفر محمد بن حسن

طوسی.گفت خبر داد به ما حسین بن عبید اللّه غضائری.گفت خبر داد به ما ابو الفضل محمد بن عبید اللّه بن مطلب شیبانی در سال ۳۸۵ ه.ق.گفت خبر داد به ما شریف ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن جعفر بن حسن به سند خودش که ذکر شده است از ابن زیات تا آخر حدیث...».

مؤلف گوید:پیش از این ذیل شرح حال سید نجم الدّین بهاء الشرف ابو الحسن محمد بن حسن بن احمد بن علی بن محمد بن عمر بن یحیی علوی راوی صحیفه کامله مطالبی را که لازم بود تذکر دادیم و پس از این در ترجمه سید بن معیّه خواهیم گفت، قائل«حدثنا»در اول صحیفه محتمل است ابن سکون یا عمید الرؤسا باشد و هیچیک بر دیگری برتری ندارد و مرجّحی که سید داماد(قدس سره)آورده مورد پسند نمی باشد، زیرا ابن سکون و عمید الرؤساء از یک طبقه،و هر دو از شاگردان ابن عصار لغوی می باشند.

شیخ نظام الدّین علی بن محمّد

وی از دانشوران اصحاب ما بود.و مصباح صغیر شیخ طوسی را خلاصه کرد.و خود او هم پاره ای از تحقیقات و اعمال و زیارات را از کتابهای مورد اطمینان،به آن افزوده است و من نسخه ای از آن را در اصفهان دیده ام.

بعضی اظهار داشته اند که نظام الدّین(مترجم حاضر)همان نظام الدّین قرشی ساوجی است که شاگرد شیخ بهائی است،لیکن این احتمال بعید می باشد.

علی بن محمد بن معالی عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی صالح بود و از علوم عربیت و حسن خط بهره کاملی داشت و دانشوری ادیب و از شاگردان شیخ حسن بن شهید ثانی (صاحب معالم)بشمار می آمد (۱).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۳۴.

شیخ فقیه علی بن محمد مدائنی

وی از فقهای بزرگ اصحاب بود.و از قطب الدّین سعید بن هبه اللّه راوندی روایت می کرد.و سید موسی پدر سیّد بن طاوس از وی روایت می کرد و سند این روایت در کتاب اقبال سید بن طاوس آمده است.

مترجم حاضر،غیر از علی بن محمد مدائنی عامی است که در کتابهای رجال به نام او اشاره شده است و محمد بن علی بن محبوب از وی روایت داشته است و از پیشینیان علماء بود.و مراد از این شخص،ابو الحسن علی بن محمد بن ابو سیف عبد اللّه مدائنی سنی است که کتاب المغازی و امثال آن از تألیفات او می باشد و سید مرتضی و دیگران از کتاب مزبور نقل می کنند.

علی بن محمد مذکر

پس از این به عنوان شیخ علی بن محمد بن یحیی مذکر خواهد آمد.

شیخ نجیب الدّین علی بن شیخ شمس الدّین محمد بن مکی بن عیسی ابی

الحسن بن جمال الدّین عیسی شامی عاملی جبلی جبعی

(۱)

وی از دانشمندان بزرگ روزگار خود بود.و شرح مزجی (۲)بر رسالهٔ اثنی عشریهٔ صلات تألیف شیخ حسن بن شهید ثانی تدوین کرده که شرحی ارزنده و لطیف است.و ما

---

۱ - ۱-مؤلف همه جا مترجم حاضر را به عنوان«جبلی»معرفی کرده است و در امل الآمل و اعیان الشیعه [۱]جبیلی بر وزن(رجیلی)آمده در اعیان ۹۵/۴۲ [۲] می نویسد:جبیلی منسوب است به جبیل با صیغه تصغیر،نام شهری است در جبل عامل و ممکن است منسوب به بنت جبیل در جبل عامل بوده باشد.

۲- *) شرح مزجی،شرح مخلوط با متن است که جز با نشانی و یا از قرینه امتیازی میان شرح و متن نمی توان داد و این گونه شرح در اعلام شیعه تا روزگار شهید ثانی سابقه نداشته و شهید ثانی از بزرگان ما نخستین کسی است که به این گونه شرح اقدام فرمود(ره)-م.

نسب او را همـان طور نوشتیم که او خود در آغـاز آن شـرح مرقوم داشـته؛لیکن در پایـان آن شـرح،نسب خود را چنین نوشـته است:نجیب الدّین علی بن محمد بن مکی بن حسن بن جمال الدّین بن عیسی جبلی عاملی.و تاریخ تألیف آن شرح سال ۱۰۳۸ هجری است و من شرح مزبور را در مشهد مقدس رضوی علیه السّلام دیده ام.در آغاز آن می نویسد:

شرحی برای این کتاب به غیر از حواشی چندی از شیخ بهائی در پاره ای از مواضع آن، نوشته نشده است.

مؤلف گویـد:آری چنـان است که وی اظهار داشـته لیکن پس از او امیر شـرف الـدّین علی شولسـتانی برای آن شـرحی نوشـته است.

شیـخ نجیب الـدّین فرزنـد فاضـلی داشت به نام شـیخ محمد بن شـیخ نجیب الدّین علی که شـرح حالش را پس از این،خواهیم نگاشت.

یادآوری می شود که مترجم حاضـر گاهی به عنوان شـیخ نجیب الدّین بن محمد بن مکی و گاهی به عنوان شـیخ نجیب الدّین بن محمد بن مکی بن عیسی بن حسن عاملی معرفی می شود و از این دو عنوان،چنین پنداشته می شود که مربوط به دو شخص باشد و ما هم در باب نون هر دو عنوان را متعرض خواهیم شد.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:شیخ نجیب الدّین علی بن محمد بن مکی عاملی جبلی جبعی،عالمی بافضیلت و فقیهی محدّث و محققی بادقت و متکلمی سراینده و ادیبی منشی و بزرگوار بود.

مراتب علمی را از شیخ حسن(صاحب معالم)و سید محمد(صاحب مدارک)و شیخ بهاء الدّین و دیگر از اعلام فراگرفته است.

از تألیفات اوست شرح الرساله الاثنی عشریه از شیخ حسن صاحب معالم؛ گردآوری دیوان شیخ حسن و رحله سفرنامهٔ منظومی است که پیش آمدهای سفر خویش را در ضمن دو هزار و پانصد بیت لطیف سروده است و رساله فی حساب الخطائین (۱).

۱- *) فرهنگ معین،ج ۱،ص ۱۴۲۹ می نویسد:خطائین،تثنیه خطا است و طریقی است برای رسـیدن به جواب مسائل حسابی به وسیلهٔ تخمین با اختیار دو مقدار در جهت اضافه و نقصان-م.

نجیب الـدّین اشـعار نغزی می سـروده و من او را پیش از بلوغم دیـده ام و از مراتب علمی او اسـتفاده ای ننموده ام و به توسـط پدرش از جدش از شهید ثانی روایت می کرده و همچنین از مشایخ یادشده و دیگران.

نجیب الدّین دانشوری خوش خط و باحافظه بود و اجازه ای برای فرزندش و همه معاصرانش صادر کرده است.

سید علی بن میرزا احمد در سلافه العصر از وی نام برده و گفته است،در مقام فضل به سرحد نجابت رسیده و در علم و ادب به آسـتانه شگفتی قرار گرفت.باغهای ادبش بشر را به باران بیان شاداب نمود و صدای دلنواز شکوفه های کلامش به همه گوشها رسـید.و اوست که همگـان را بر کنار سـفرهٔ احسانش می خوانـد.آری این خویهای شایسـته از نجیب،عجیب نمی باشـد.نجیب الدّین آثاری دارد که همگی آنها دلیل بر کثرت دانش و حاکی از کمال فرزانگی اوست و مردم را به سبک خود می خواند و آنان را به رویهٔ خویش دعوت می نماید نجیب الدّین به سیاحت پرداخت و طول و عرض سـرزمینهایی را که در نظر داشت به قدم همت خویش پیمود از جمله به حجاز و یمن و هند و عراق عجم و عرب مسافرت نمود و نتیجه سـفر و گزارش مسافرتهای خویش را در الرحله که سـفرنامه اوست به نظمی بس لطیف سـرود و سبک الصادح و الباغم (۱)را در منظومه خویش پیگیری نمود و با لطافتی که در آن بکار برد بینی حاسـد را به خاک مالید،من بر آن منظومه دست یافتم و دیدم به راستی زیبائی بر آن متوقف بوده و انواع زیبائی های لفظی و معنوی از آن هویدا می گردد و من در کتاب خویش بخشی از رقایق و دقایق ابیات او را ایراد می کنم.

شیخ معاصـر گوید:سـید علیخان پس از آن صد بیت از اشعار او را یادآوری کرده و من اندکی از آنها را در اینجا می آورم.از آن جمله:

یا امیر المؤمنین المرتضی لم ازل ارغب فی ان امدحک

۱- *) الصـادح و الباغم و الحازم و العازم نام منظومه ابن هباریه است که در ضـمن هزار بیت به نظم درآمـده و سـبک کلیله و دمنه را در آن رعایت کرده و مناظره ناسک و فاتک و مفاخره حیوان را عنوان مطالب منظومهٔ خویش قرار داده است-م.

غیر انّی لا اری لی فسحه بعد ان رب البرایا مدحک

-ای امیر مؤمنان و ای برگزیده خدای جهانیان،همواره آرزومندم از شما ستایش کنم.

-لیکن،هنگامی که خدای آدمیان از شما ستایش می کند من از جهت خود قابلیتی احساس نمی کنم که دم از ستایش شما بزنم.

و از آن جمله است:

مدحت حبائلها عیون العین فاحفظ فؤادک یا نجیب الدّین

فی هجرها الدنیا تضیع و وصلها فیه اذا وصلت ضیاع الدّین

-بندهای علاقه مندی به او،مردمک چشمها را به سوی خود کشیده اینک ای نجیب الدّین از دل خود نگهداری کن.

-زیرا در دوری از او دنیا نابود می گردد و در وصل او،دین از میان می رود.

از اوست:

لی نفس اشکو الی اللّه منها هی اصل لکل ما أنا فیه

فملیح الخصال لا یرتضینی و قبیح الخصال لا أرتضیه

فالبرایا لذا و ذاک جمیعا لی خصوم من عاقل و سفیه

-نفسی دارم که از آن به خدا،شکوه می کنم و این نفس است که ریشه اساسی هر چیزی است که من در آن قرار گرفته ام.

-بنابراین آنکه از خویهای شایسته برخوردار گردیده است نسبت به من اظهار خرسندی نمی نماید و آنکه ناپسند است مورد خوشنودی من قرار نمی گیرد.

-این است که همهٔ مردم از دانا و نادان به این جهت و آن جهت با من،دشمنی می نمایند.

از اوست:

یا ما رأینا و ما رأینا و کل شیء لها انقضاء

و الحکم للّه فی البرایا کما به قد جری القضاء

-ای مردم،چیزی ندیدیم،آری چیزی ندیدیم و همین اندازه می دانیم که برای هر

چیز پایانی است.

-و به جز خدا دیگری فرمانده نمی باشد چنان که چرخ قضا هم به غیر از دست او به دست دیگری به حرکت درنمی آید.

از اوست:

کل امرئ بین امرئین بین الانام مقصّر

اما امرؤ متوکل او آخر متهور

-مردمان بر دو دسته اند.

-یا متوکل به خدایند و یا روگردان از او.

از سروده های او،ابیات زیر است که در سوگ استادش سید محمد(صاحب مدارک)گفته است:

جودی بدمع مستهل غزیر یا عین فالرزء جلیل خطیر

و ان رقی الدمع فسحی دما ففادح الرزء بهذا جدیر

دک لعمری جبل شامخ کادت له الشّم العوالی تسیر

طود علی بحر نهی یا له من أوحد لیس له من نظیر

-مصیبت بس بزرگ و جگرسوز است و ای چشم برای چنین اندوهی بسیار گریه کن.

-و هرگاه اشک چشمت کم شد به جای آن خون گریه کن.زیرا کسی را از دست داده ایم که شایستهٔ چنان گریه ای می باشد.

-به جان خودم سوگند در این مصیبت بود که کوههای سر به آسمان کشیده و امکنهٔ رفیعه از پای درآمدند.

-آری او مانند کوهی بود که بر روی دریائی از عقل قرار گرفته و یکتای بی نظیری بود.

از اوست:

یا ربّ ما لی عمل صالح به أنال الفوز فی الآخره

الّا ولائی لبنی هاشم آل النّبی،العتره الطاهره

-پروردگارا،کار شایسته ای نکرده ام که به آن وسیله رستگاری جهان دیگر را برای خود به وجود آورده باشم.

-تنها امیدم دوستی و ولایت خاندان پیمبر اکرم تست که از بازماندگان معصوم، هاشم بن عبد مناف می باشند.

از اوست:

یا من تحار البرایا فی وصف عزّ جلاله

حرّم علی النار وجهی بالمصطفی و بآله

-ای خدایی که موجودات در توصیف عزت و جلالت تو سرگردانند.

-به حقیقت محمد مصطفی و خاندان طاهرینش آتش دوزخ را بر من حرام کن.

از اوست،چکامه ای که در سوگ شیخ حسن(صاحب معالم)و سید محمد (صاحب مدارک)سروده است:

أسفا لفقد ائمه لفواتهم أیدی الفضائل و العلی جذاء

هم غرّه کانت لجبهه دهرنا میمونه وضّاحه غرّاء

ان عدّ ذو فضل و علم زاخر فهم لعمری القاده العلماء

أو عدّ ذو کرم و فضل شامخ فهم لعمری الساده الکرماء

حبران ما لهما،و حقک،ثالث فاعلم بأنّ الثالث العنقاء

بحران ماؤهما فرات سائغ عذب و فیه رقه و صفاء

-در فقدان پیشوایانی اندوهناکم که در نبود آنها دستهای فضیلتهای عالی مقامی قطع گردید.

-آنان سپیدی پیشانی روزگار ما بودند و وجودشان مایهٔ ایمنی و برکت بود.

-و همگان از نور وجود آنها بهره مند می شدند.هرگاه قرار شود که صاحبان فضیلت و علم را به شماره آورند.

-آنان پیشوایان دانشمندانند و هرگاه مقرر شود مردم کریم را بشمارند،به جان خودم سوگند آنان،رهبران کریمانند.

-دو تن دانشمندی بودند که سومی نداشتند و سوم آنها،عنقا است(که معروف

الاسم و مجهول الجسم است).

-در دریای روان و موّاجی بودند که آبشان خوشگوار و صاف است.

از اوست:

عله شیبی قبل ابّانه هجر حبیبی فی المقال الصحیح

و یدعی العله فی هجره شیبی و فی ذلک دور صریح

-علت پیری و فرتوتی من،دوری از دوستم می باشد.

-و دوری وی علت پیری من است و این،دور صریح است (۱).

شیخ معاصر،می نویسد:رحله یا سفرنامهٔ او را از نسخه ای که به خط او بود در اوائل جوانی،استنساخ کردم و بر پشت آن،اشعار چندی از سروده های خود نوشتم اینک به ابیات زیر که از زمرهٔ آنها است اشاره می کنم.

یا رحله بدیعه فی فنّها کامله فی لطفها و حسنها

بلیغه انیقه ظریفه لطیفه رشیقه شریفه

فهی کروض مونق نضیر لیس له فی الحسن من نظیر

لست تری فی نظمها تکلّفا کلا و لا فی سبکها تعسفا

تفوق فی اللطف شذی النسیم و العنبر الفائح فی التسنیم

جامعه للوعظ و الامثال بارعه عدیمه المثال

ألّفها افصح أهل دهره فهی علا عن کلّ أهل عصره

فیا له من کامل ممجّد احرز اصناف العلی و السّؤدد

سقی ثراه سحب الرضوان و کان مثواه لدی رضوان

۱- *) «دور»به فتح دال و سکون واو در اصطلاح فلاسفه توقف دو شیء بر یکدیگر است به طوری که نتیجه آن،توقف شیء

بر نفس باشـد.دور بر دو قسم است ۱-دور مصـرّح یا صـریح همان توقف دو شـیء بر یکدیگر است بدون آنکه واسطه ای در میـان باشـد چنـانچه در شـعر بالا،پیری متوقف بر هجر و هجر متوقف بر پیری است ۲-دور مضـمر که توقف یکی بر دیگری با واسطه باشد،ما بقی مطالب موکول به محل خود است-م.

فی جنّه الخلد مع الائمه أهل العلی و شفعای الامه

علیهم السّلام ما دار الفلک و سبح اللّه مدی الدهر ملک

-چه سفرنامهٔ خوب و بی سابقه ای است که جامع لطافت و زیبائی می باشد.

-دارای کلماتی بلیغ و ظریف و سراسر لطف و ارزندگی،مانند بوستان سرسبزی است که در زیبائی بی نظیر است.

-تکلّفی در نظم و تعسفی در سبک در آن دیده نمی شود.

-در لطافت از نسیم سحری لطیف تر و در خوشبوئی از عنبر،بالاتر است.

-از کلیه اندرزها برخوردار و در این رشته از سخن،بی مثال است.

-این سفرنامه را فصیح ترین مردم روزگار تألیف کرد و به همین مناسبت بر تمامی تألیف های روزگار،برتری دارد.

-آری مؤلف آن بزرگواری است که از همه مراتب عالیه بهره ور می باشد.

-جایگاه او از ابر خوشنودی حق سیراب و بهشت جاوید مقام او باد.

-آری در بهشت برین افتخار خدمت ائمه طاهرین که بزرگواران و شفیعان امت اند نصیب او خواهد گردید.

-تا فلک دائر است و فرشته تسبیح گو،سلام خدا بر ایشان باد.

مؤلف گوید:شیخ معاصر در آخر وسائل الشیعه آورده است:شیخ ابو عبد اللّه حسین بن حسن بن یوسف بن ظهیر الدّین عاملی،از شیخ نجیب الدّین مترجم حاضر روایت می کرده و شیخ معاصر به توسط شیخ ابو عبد اللّه از وی روایت داشته است.

یادآوری می شود مترجم حاضر با فرزند شهید که ذیلا نام برده می شود یکی نبوده است و در باب نون،از مترجم حاضر به عنوان شیخ نجیب الدّین بن محمد بن مکی عاملی جبلی و به عنوان شیخ نجیب الدّین بن محمد بن مکی بن عیسی بن حسن عاملی یاد خواهیم کرد و بدون شک هر دو عنوان،مربوط به یک شخص است که همین مترجم حاضر می باشد.

قابل توجه است شیخ مترجم گاهی از پدرش از جدش از شیخ ابراهیم میسی از پدرش شیخ علی بن عبد العالی میسی،استاد شهید ثانی روایت می کرده و گاهی از پدرش

از جدّ مادریش شیخ محیی الدّین میسی از شیخ علی بن عبد العالی میسی یادشده ،روایت داشته و گاهی از پدرش از سید نور الدّین عبد الحمید کرکی از شهید ثانی روایت می کرده است.گروهی از اعلام از نجیب الدّین روایت داشته اند.از جمله:سید حسین مفتی اصفهان است.و از آغاز شرح رسالهٔ الاثنی عشریه مذکور به دست می آید که مترجم حاضر از گروه دیگری از اعلام هم روایت داشته است.از جمله از شیخ حسن فرزند شهید ثانی و سید محمد(صاحب مدارک)و شیخ بهائی و دیگران روایت می کرده است.

علی بن شیخ شهید شمس الدّین محمد بن جمال الدّین ابو محمد مکی بن

محمد بن حامد عاملی جزّینی

شیخ ضیاء الدّین یا حسام الدّین یا رضی الدّین ابو القاسم فقیهی بزرگوار و معروف به شیخ ضیاء الدّین،فرزند شهید اول،از علمای بزرگ شیعه است.سید بن معیه در ضمن اجازه ای که به فرزند و دو برادر او داده است وی را هم در آن اجازه شریک نموده و پدرش شهید اول نیز به وی اجازه داده است.

این شیخ،معاصر با شیخ مقداد و امثال او می باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ ضیاء الدّین علی بن محمد بن محمد بن مکی عاملی جزّینی فرزند شهید اول،فاضلی محقق و صالح و پرهیزکاری بزرگوار و مورد وثوق اهل اعتبار بود.از پدرش و از بعضی مشایخش روایت می کرده و شیخ محمد بن داود مؤذّن عاملی جزّینی از وی روایت داشته است (۱).

مؤلف گوید:شیخ محمد بن داود،نوادهٔ برادر شهید است بنابراین نوادهٔ عموی شیخ ضیاء الدّین مترجم حاضر هم می باشد.

و از یکی از رساله های ابن جمهور لحساوی یا دیگری که دربارهٔ مسئله اجتهاد، تحقیق کرده است برمی آید که شیخ ضیاء الدّین مترجم حاضر،شرحی بر قواعد نوشته است.ممکن است از قواعد یا قواعد الفقه علامه باشد و یا قواعد پدر خود که در اصول

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۳۴.

فقه بوده است.

در اردبیل مجموعه ای دیدم که مزیّن به خطوط علمای جبل عامل بود و از جملهٔ آنها،خط مترجم حاضر بود.شیخ محمد بن علی بن حسن جباعی عاملی شاگرد ابن فهد در زیر خط مزبور که خط شیخ ضیاء الدّین(مترجم حاضر)بوده،نوشته:صاحب این خط در سال ۸۵۶ ه.ق درگذشته است.

از اجازهٔ صاحب مدارک به ملا محمد امین استرآبادی استفاده می شود که لقب شیخ مترجم،حسام الدّین است و این لقب یا از باب تعدد لقب می باشد و یا حسام الدّین، تصحیف ضیاء الدّین بوده که به دست نسخه برداران چنان تصحیفی به عمل آمده است.

از اجازهٔ شیخ نعمه اللّه بن خاتون به سیّد بن شدقم مدنی استفاده می شود که لقب مترجم حاضر،شیخ رضی الدّین است و اختلاف القاب امر ساده ای است زیرا یا مبنی بر تعدد لقب بوده و یا برخی از القاب به جای مدح یا اوصافی به کار رفته که ارباب اجازات از خود نوشته اند نه آنکه لقب تعیین شده و شناخته شده برای این مترجم و امثال او بوده باشد.و مناسب است این گونه تحقیق را از خاطر نبری که در بسیاری از مواضع این کتاب سودمند به حال تو خواهد بود و خدا از حقیقت امر باخبرتر است.

شیخ علی بن محمد لیثی واسطی

وی فاضلی بزرگوار و دانشوری کبیر و خردمند و از علمای بزرگ امامیه است و مؤلف کتاب عیون الحکم و المواعظ می باشد که استاد استناد علامه مجلسی در کتاب بحار از آن به العیون و المحاسن تعبیر کرده و منحصر به کلمات قصار حضرت مولی علی علیه السّلام بوده که در اندرز و حکمت ایراد فرموده و همه مطالب غرر الحکم آمدی امامی را در بر دارد علاوه بر آن،آنچه را که آمدی به دست نیاورده او به آن افزوده است و این کلمات را از کتابهای مشهور و غیر مشهور گردآوری کرده است و کتابهای غیر مشهور از قبیل کتاب دستور الحکم و مأثور مکارم الشیم قاضی ابو عبد اللّه محمد بن سلامه بن جعفر بن علی قضاعی مؤلف کتاب الشهاب؛دیگری کتاب مناقب الخطیب تألیف احمد بن مکی خوارزمی خطیب خوارزم؛دیگری کتاب منشور الحکم؛دیگری کتاب الفرائد و

القلائد تألیف ابو یوسف یعقوب بن سلیمان اسفراینی.

به طوری که خواهیم نوشت،کتاب مورد بحث منظور نظر استاد استناد بوده و اخبار چندی را در کتاب بحار از آن نقل کرده و من آن چنان که باید از روزگار او اطلاعی ندارم همین اندازه می توان گفت از متأخران است.

باید گفت کتاب مزبور که در بحار به عنوان العیون و المحاسن معرفی شده غیر از کتاب العیون و المحاسن شیخ مفید(قدس سره)است.

استاد استناد(رحمه اللّه تعالی)در اول بحار می نویسد:کتاب العیون و المحاسن تألیف شیخ علی بن محمد واسطی است که منحصر به کلمات حکمت آمیز حضرت مولی علی علیه السّلام می باشد.پس هرگاه از چگونگی مؤلف آن اطلاعی نداشته باشیم زیانی به حال ما نخواهد داشت.و نسخهٔ تصحیح شده کهنی از آن در نزد ما می باشد که مشتمل بر کتاب غرر الحکم بوده و کلمات حکمت آمیز دیگر را که در دست اختیار آمدی نبوده بدان افزوده است (۱).

مؤلف گوید:نسخه های چندی از آن کتاب را دیده ام و نسخه ای هم از آن در اختیار ما می باشد و مراد استاد(رحمه اللّه)از جهالتی که نسبت به مترجم ابراز کرده است جهالت به حال اوست نه جهالت نسبت به اسم او (۲).

یادآوری می شود:نام کتاب مزبور که مؤلف برای آن اختیار کرده است عیون الحکم و المواعظ و ذخیره المتّعظ و الواعظ من کلام علی علیه السّلام.

یادآوری می شود که کتاب عیون الحکم مشتمل بر سی باب است و نسخه هایی که به نظر ما رسیده بیش از بیست و نه باب که به ترتیب حروف الفبا تدوین شده،نداشته است و باب سی ام آنکه مشتمل بر کلمات مختصری از آن حضرت،در باب توحید و

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱،ص ۳۴.

۲- *) در بخش مصادر کتاب بحار،ص ۱۶ [۱] مرقوم داشته است:«کتاب العیون و المحاسن للشیخ علی بن محمد الواسطی»پیدا است که مرحوم مجلسی از نام او باخبر بوده لیکن از چگونگی احوال او اطلاعی نداشته است-م.

وصایا(سفارش ها)و نکوهش از دنیا و اندرزها و دعاها و نامه ها بوده ساقط شده است.

واسطی،منسوب به واسط است در تقویم البلدان گفته است:واسط از اقلیم سوم است و در دو طرف دجلهٔ عراق قرار گرفته است.

در انساب می نویسد:واسط به فتح واو و سکون الف و کسر سین بی نقطه و در آخر آن طاء بی نقطه.واسط نام دو قصبه است که در کنار دجله واقع شده و میان آنها،پلی است از کشتیها.

احمد بن یعقوب کاتب گوید:واسط را ازآن جهت به این نام خوانده اند که از آنجا تا بصره پنجاه فرسخ راه و همچنین از آنجا تا کوفه و از آنجا تا اهواز و از آنجا تا بغداد پنجاه فرسخ راه می باشد.

در مشترک گوید:حجاج بن یوسف،نقشه شهر واسط را که واقع میان کوفه و بصره و در سرزمین کبکر بوده در سال ۸۴ هجری ریخته و سال ۸۶ هجری از بنیان آن فارغ شده و از دهات اطراف آن شلمغان است.

در لباب گفته است:شلمغان به فتح شین نقطه دار و سکون لام و فتح میم و غین نقطه دار و الف و نون در آخر،قریه واسط است که گروهی از دانشوران از آنجا برخاسته و بدان منسوب می باشند.

شیخ علی بن محمد نیشابوری

شیخ معاصر در امل الآمل وی را به فضیلت و فقه ستوده است (۱).

مؤلف گوید:به حق باید گفت مترجم حاضر همان شیخ سعید،علی بن محمد بن علی بن حسین بن عبد الصمد تمیمی است که شرح حالش پیش از این بیان شده است.

شیخ شمس الدّین علی بن محمد وشنیزی مقیم کاشان

منتجب الدّین در فهرست وی را دانشوری فاضل و فقیه معرفی کرده است.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۳. [۱]

وشـنیزی به کسـر واو و سـکون شین نقطه دار و کسر نون و سکون یا و زای نقطه دار در آخر،منسوب به وشنیز است که ممکن است روستائی از روستاهای ریّ یا قم باشد (۱).

شیخ علی بن محمد بن یحیی مذکر

وی از مشایخ اصـحاب بود و از صدوق و از محمد بن ابو القاسم تمیمی روایت می کرد.از کتاب فرائد السمطین حموینی چنین استفاده می شود که حاکم ابو عبد اللّه نیشابوری از وی روایت داشته و گاهی از او به علی بن محمد مذکر تعبیر شده است.

شیخ سعید علی بن محمّد هجری بحرانی

وی از علمای بزرگ متأخرین است.کتاب کاملی در مقتل الحسین(صـلوات اللّه و سـلامه علیه)تألیف کرد.و شـیخ ابو علی عبد النبی بن احمد بن عبد اللّه بن یوسف هجری بحرانی که از معاصـران است از آن کتاب،در کتاب الابتلاء و الاختیار فی مصائب الائمه الاطهار نقل کرده و من از روزگار او اطلاعی ندارم.

شیخ علی بن محمود عاملی مشغری

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی دائی پدر مؤلف این کتاب(امل الآمل) می باشد.دانشوری فاضل و فقیهی صالح بود.و رساله ای به نام امتحان الافکار فی مسئله الدار؛رساله فی القصر؛رساله فی الدرایه؛رساله فی العروض و رساله فی المنطق و امثال این ها از رساله های دیگر تألیف کرده است.من بخشی از کتابهای عربی و فقه و نظیر آنها را نزد وی قرائت کرده ام و از سوی او به اجـازهٔ عـامه مفتخر شـده ام.او مراتب علمی را از شـیخ محمـد بن حسن بن زین الـدّین عاملی و از شـیخ محمـد بن عاملی تبنینی و شیخ محمد بن

۱- ۱-در امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۳ کلمه وشنیز« [۱]وشنوی»ضبط کرده که منسوب به وشنوه است که یکی از روستاهای قم می باشد.

علی حر فوشی عاملی و امیر فیض اللّه تفریشی در نجف اشرف و دیگر امکنهٔ شریفه بهره مند شده است (۱).

مؤلف گوید:شیخ علی(مترجم حاضر)از سید نور الدّین عاملی برادر(صاحب مدارک)روایت می کرده.و این سند را می توان از آخر کتاب وسائل الشیعه شیخ معاصر استفاده کرد.

شیخ زین الدّین ابو محمد علی بن محمد بن یونس عاملی عنجری نباطی

بیاضی

وی فاضلی عالم و فقیهی ادیب و سراینده ای جامع بوده و به شیخ زین الدّین بیاضی معروف است و گاهی هم از او به شیخ علی بن یونس بیاضی مؤلف کتاب الصراط المستقیم و امثال آن یاد می شود.بنابراین گمان تغایر درست نیست.

بیاضی،معاصر با کفعمی بود.بلکه روزگار او نزدیک به روزگار شیخ ابن فهد حلّی می باشد.در عین حال استاد استناد در حاشیهٔ فهرست بحار الانوار چنان که خواهد آمد نوشته است که شیخ بیاضی معاصر با شیخ حسن بن شهید ثانی مؤلف معالم، می باشد.

مؤلف گوید:بیان استاد دور از حقیقت است،زیرا کفعمی در مصباح و دیگر کتابهایش از کتابهای بیاضی نقل می کند و در یکی از مجموعه هایش که به خط او دیده ام چنین نوشته است:و از کتاب الصراط المستقیم الی مستحقی التقدیم،تألیف شیخ اجلّ علامه،زین الدّین علی بن یونس عنفجوری دام ظله.و در محل دیگری از همان مجموعه مرقوم داشته است:و از کتاب زبده البیان و انسان الانسان المنتزع من مجمع البیان که آن را پیشوای بس دانا،یکتای روزگار و بی نظیر زمان مهبط انوار جبروت و گشاینده اسرار ملکوت خلاصهٔ ماء و طین و جامع کمالات متقدمین و متأخرین باقی ماندهٔ حجت های خدا بر عالمین شیخ زین المله و الحق و الدّین علی بن یونس که خدا روزگار را از نورهای

۱- ۱-در امل الآمل،ج ۱،ص ۱۳۴،رساله الانکار فی مسأله الدار آمده است.

خورشیدش تهی نسازد و دلیل ها و دروسش را منور گرداند به محمد و آله تدوین کرده و گرد آورده است.

و نیز در هرات به خط شیخ حسین بن عبد الصمد پدر شیخ بهائی در پایان رسالهٔ تکلیفیه شهید که حواشی زیادی هم بر آن نوشته بود چنین دیدم:جدّم(رحمه اللّه)به خط خود نوشته بود،شیخ علی بن محمد بن یونس بیاضی سال ۸۷۷ ه.ق وفات یافت و جد من نه سال پس از او درگذشت (۱).

مؤلف گوید:مراد از جدّش،شیخ شمس الدّین محمد بن علی جباعی،شاگرد شهید اوّل است.و باز شیخ حسین به خط خود بر آن رساله نوشته است:حواشی مزبور را شیخ ما(شهید ثانی)از شرح رساله ای که شیخ اجل تقی صالح،علی بن محمد بن یونس(رحمه اللّه تعالی)تدوین کرد،تلخیص نمود.

مؤلف گوید:در اصفهان در ضمن کتابهای سید احمد بحرانی که از معاصران است به مجموعه ای کهن دست یافتم که همه آن به خط شیخ علی بن یونس بیاضی بود و خط متوسطی داشت و در آن مجموعه،تألیفات چندی از او همراه با بسیاری از تحقیقات وی به ضمیمه کتابها و اشعار و قصیده ها و رساله ها و خبرها و آثار متفرقه از تألیفات دیگران به چشم می خورد.از جمله،تألیفات او در آن مجموعه رسالهٔ مختصری در منطق بود.ظاهرا نام آن رساله الملحه باشد (۲)و این رساله،غیر از رسالهٔ اللمعه است که شیخ معاصر به وی نسبت داده است.

با توجه به آنچه تا به حال نوشتیم،پیداست که بیاضی،معاصر با کفعمی است و چگونه ممکن است معاصر با شیخ حسن صاحب معالم باشد.گذشته از این،به طوری که در شرح حال کفعمی نوشته ایم وی در قرن نهم و پیش از آن می زیسته و شیخ حسن تقریبا در هزار هجری بوده است.

۱- ۱-بیاضی،۴ رمضان سال ۷۹۱ ه.ق در نباطیه متولد شده است و سال میلاد او را در مقدمهٔ کتاب الصراط المستقیم که در سال ۱۳۸۴ ه.ق در تهران چاپ شده آورده است.

۲- *) به قرینه اللمعه ممکن است نام کتاب اللمحه باشد که در نسخه مطبوع الملحه ضبط شده است-م.

آنچه را که پیش از این در لقب او نوشتیم،مشهور میان علما است و ما گمان می کنیم نام او زین الدّین است و استاد استناد أیّده اللّه در فهرست بحار چنان که پس از این ایراد می شود،شیخ نور الدّین علی بن محمد بن یونس مرقوم داشته است.

مؤلف گوید:به نظر من بیاضی،عنوان دو تن از علما بوده یکی،مؤلف کتاب الصراط المستقیم و کتابهای دیگر و او پس از شیخ مقداد می زیسته زیرا بیاضی از کتابهای مقداد نقل می کند و معاصر با کفعمی است که وی از کتابهای او روایت می نماید.و دومی معاصر با شیخ حسن صاحب معالم است که با تأمل و دقت در این مقام به این موضوع می رسیم و ممکن است نام او علی بوده باشد تا به آخر (۱).

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ زین الدّین علی بن یونس عاملی نباطی بیاضی دانشوری فاضل و محققی بادقت و ثقه ای متکلم و سراینده ای ادیب و متبحر بود.

تألیفات چندی دارد.از جمله الصراط المستقیم الی مستحقی التقدیم؛رساله ای به نام الباب المفتوح الی ما قیل فی النفس و الروح؛ (۲)رساله ای در منطق به نام اللمعه؛مختصر المختلف؛مختصر مجمع البیان؛مختصر الصحاح؛رساله ای در کلام و رساله ای در امامت و امثال این ها (۳).

مؤلف گوید:از تألیفات او،شرح الرساله التکلیفیه شهید است که پیش از این نام برده شده.

۱- *) علامه آیه اللّه مرعشی(رحمه اللّه علیه)در مقدمهٔ الصراط المستقیم می نویسد:جمعی از علما و ادبا به عنوان بیاضی شهرت یافته اند.از جمله علامه شعر و ادب ابو جعفر مسعود بغدادی متوفی ۴۶۸ ه.ق،دیگری علامه شیخ زین الدّین علی رازی متوفی ۵۸۵ ه.ق،دیگری شاعر ادیب ملا محمد ابراهیم هندی از شعرای تیموری بوده،دیگری زین الدّین علی(مترجم حاضر)و برای هریک وجه اشتهار بیاضی را مرقوم فرموده است-م.

۲- **) در ضمن تألیفات او مرقوم فرموده کتاب الباب المفتوح در دو مبحث مرتب شده است یکی در مباحث نفس و دیگری در مباحث روح و همهٔ این کتاب را مولانا علامه مجلسی(قدس سره)در مجلد ۱۴ بحار الانوار که با تألیف آن منتی بر فضلا و مذهب تشیع گذارده ایراد فرموده است-م.

۳- ۱) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۳۵. [۱]

یادآوری می شود که بیاضی در آغاز کتاب الصراط المستقیم به شرح اصول الدّین پرداخته پس از آن به ادلّهٔ امامت اقدام نمود و کتاب ارزنده ای است که بیشتر از دویست کتاب از کتابهای خاصه و عامه نقل نموده و مسئله امامت را بیشتر از آنچه انتظار می رود شرح داده و کتابی معروف و مورد توجه همگان می باشد (۱).

از تألیفات او کتاب نجد الفلاح و کتاب زبده البیان و کتاب منخل الفلاح می باشد.

این سه کتاب را کفعمی در کتاب المصباح به وی نسبت داده است و برخی از آنها را هم در کتاب فرج الکرب از آثار او دانسته است و از تألیفات او در فصل خطبه های المصباح

۱- *) این کتاب در سه جزء و در یک مجلد در عصر ما به طبع رسیده است.در مقدمهٔ آن کتاب، نخست به نام پنجاه و دو کتاب از کتابهائی که به آنها دسترسی پیدا کرده اشاره نموده پس از آن به نام ۲۳۰ کتاب که در خلال کتابها به نقل از آنها پرداخته اند و مورد استفاده مؤلف قرار گرفته اشاره کرده است؛ سپس به ترتیب ابواب آن اقدام نموده و بابهای کتاب مزبور هفده باب است.باب اول در اثبات واجب، باب دوم در ابطال جبر،باب سوم در اثبات پیمبر اکرم و صفات آن حضرت و ما بقی درباره امامت حضرات معصومین ویژه حضرت مولا امیر المؤمنین علی علیه السّلام می باشد.در آغاز جزء اول، رساله ای از آیه اللّه مرعشی(رحمه اللّه علیه)که پیش از این هم اشاره شد ضمیمه گردیده و در آغاز جزء دوم آن رسالهٔ تفصیلی از مرحوم علامه آیه اللّه آقا بزرگ تهرانی مؤلف الذریعه ضمیمه شده است.آیه اللّه مرعشی ذیل شرح کتاب مزبور می نویسد:به جان خودم سوگند کتاب الصراط المستقیم از مهمترین کتابهائی است که در رشته امامت تألیف شده است و از صاحب روضات نقل کرده است:پس از کتاب الشافی سید مرتضی کتابی را به اهمیت این کتاب ندیده ام بلکه باید بگویم از جهاتی بر کتاب سید مرتضی برتری دارد و در جلالت این کتاب همین بس که مولانا علامه مجلسی آن را از مأخذ و مدارک کتاب بحار قرار داده و اعتماد کاملی به آن داشته است و علامه امین عاملی نسخهٔ مخطوطی از آن کتاب را در کربلا به دست آورده که تاریخ کتابت آن ۱۰۹۹ ه.ق بوده و در پایان آن ابیاتی در وصف کتاب اضافه شده است. از جمله: هذا الکتاب مبشر بر شاد من یسلک طرائقه بغیر خلاف آنجا که گفته است: فهو الصراط المستقیم و منهج اللّه دین القویم لسالکیه کافی تألیف من شهدت له آرائه بکماله فی سائر الاوصاف

خطبهٔ بلیغی را که از لطافت خاصی برخوردار است نام می برد (۱).

مؤلف گوید:به نظر من کتاب زبده البیان همان مختصر مجمع البیان است که پیش از این به نام آن اشاره شد (۲).بلکه کتاب منخل الفلاح هم همان کتاب نجد الفلاح است و این کتاب،بنا به تصریح کفعمی در کتاب فرج الکرب همان مختصر الصحاح است که مورد توجه کفعمی قرار گرفته و ابیات چندی در ستایش از آن سروده است.

استاد استناد(ایّده اللّه تعالی)در آغاز بحار می نویسد:کتاب الصراط المستقیم و رسالهٔ الباب المفتوح الی ما قیل فی النفس و الروح هر دوی آنها از تألیفات شیخ جلیل، نور الدّین،علی بن محمد بن یونس بیاضی است (۳).

و در حاشیه همان کتاب،به نقل از یکی از کتابها،نوشته است:شیخ بیاضی (رض)معاصر با شیخ جلیل حسن بن شهید ثانی است (۴)(۵).

و در فصل دوم آن کتاب می نویسد:کتابهای بیاضی و حسن بن سلیمان شایسته اعتماد بود.و مؤلفان این کتابها از دانشوران عالی مقام اند و نهایت استواری و دقت از آنها ظاهر می گردد.

۱- *) کفعمی در المصباح،ص ۷۴۴ [۱] می نویسد:خطبه مجنسه از شیخ زین الدّین علی بن یونس بیاضی(قدس اللّه سرّه بحظیره القدس سره)آغاز آن خطبه این است:الحمد للّه الذی خلق وقوع الانسان فسوّاه و عدّله و الجنان الحسان علی الاحسان وعده وعد،له هنّاه بما اولاه فی اولیه و فی أخراه اعدّ،له تا آخر خطبه صنعت تجنیس را که یکی از صنایع بدیعیه می باشد به کار برده است-م.

۲- **) پیش از این به نام زبده البیان و انسان الانسان،المنتزع من مجمع البیان یادآوری شده است-م.

۳- ۱) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۵. [۲]

۴- ۲) -این حاشیه در نسخهٔ مطبوع،آورده نشده است.

۵- ***) در رسالهٔ شرح حال بیاضی،ص ۱۳،که مرحوم علامهٔ تهرانی مرقوم فرموده پیش از این نوشتیم که در ضمیمه جزء دوم الصراط المستقیم که به طبع رسیده می نویسد:بیاضی معاصر با فاضل مقداد بوده و چنان که شاگردش شیخ حسن بن راشد حلی نوشته است فاضل مقداد سال ۸۲۶ هجری درگذشت ممکن است مراد از شیخ حسن بن شهید که مجلسی اظهار داشته همین شیخ حسن بن راشد باشد که تصحیف شده و مجلسی هم همان تصحیف شده را که در یکی از کتابها آمده نقل کرده باشد-م.

مؤلف گوید:در اصفهان به مجموعه ای دست یافتم که بسیاری از آن یا همهٔ آن به خط شیخ زین الدّین بیاضی یادشده که خط متوسطی داشت نوشته شده و بیشتر آن مجموعه،از آثار آن مرحوم بشمار می آمد.از جملهٔ آنها رساله المنطق است که پیش از این،یاد کردیم و تاریخ تألیف آن رساله ۸۳۸ ه.ق است؛دیگری المقام الاسنی فی تفسیر اسماء اللّه الحسنی که رساله ای ارزنده است و دیگری کتاب الکلمات النافعات فی تفسیر الباقیات الصالحات این کتاب،مشتمل بر توضیحاتی است مربوط به رساله ای که شهید اول دربارهٔ تفسیر کلمات چهارگانه(تسبیحات اربع)مرقوم داشته است و دیگری کتاب فاتح الکنوز المحروزه فی ضمن الارجوزه شرح ارجوزه ای است در علم کلام که خود بیاضی سروده و شرح کرده است (۱).و دیگر الرساله الیونسیه فی شرح المقاله التکلیفیه شهید اول(قدس سرّه).

۱- *) ارجوزهٔ مزبور به نام ذخیره الایمان موسوم است.علامه تهرانی در رسالهٔ شرح حال و در الذریعه،ج ۱۰،ص ۱۴،می نویسد:ذخیره الانام،ارجوزه ای است در علم کلام،سرودهٔ شیخ زین الدّین ابو محمد علی،بیاضی عاملی که نزدیک به شصت بیت بوده و سال ۸۳۴ ه.ق به نظم آن پرداخته است. آغاز ارجوزه این است: الحمد للّه علی اتمامه و الشکر للّه علی انعامه و در آخر ارجوزه چنین گفته است: و هذه ارجوزه الضعیف علی اللاجی الی اللطیف و الرسل و الائمه الانجاب لیشفعوا فی موضع الحساب سمیتها ذخیره الایمان هدیه منّی الی الاخوان و الحمد للّه العلیّ الکافی علی الذی اولی و نعم الکافی و در رسالهٔ مزبور صفحه ۲۶،می نویسد:فاتح الکنوز المحروزه شرح همین ارجوزه است که مؤلف ریاض [۱]شرح مزبور را در ضمن مجموعه ای در اصفهان به دست آورده است و در الذریعه،ج ۱۰، ص ۱۵ می نویسد:نسخه ای از این ارجوزه را در ضمن مجموعه ای همراه با عصره المنجود در مکتبه همدانی در نجف اشرف دیده ام.عصره المنجود در علم کلام است و یکی از آثار بیاضی است و شرحی راجع به ضبط این اسم در رساله مزبور،ص ۲۶ مرقوم فرموده است-م.

عنفجوری بـا عین بی نقطه مفتوحه و سـکون نون و فتـح فـا و ضم جیم و سـکون واو و راء بی نقطه در آخر منسوب به عنفجور است که از قریه های جبل عامل می باشد (۱).

نباطی،پیش از این،تحقیق شده است (۲).

عنجری:به فتح عین مهمله و سکون نون و فتح جیم و راء مهمله در آخر،منسوب به عنجر است که یکی از قریه های جبل عامل می باشد (۳).

بیاضی:به فتح باء یک نقطه و فتح یا و الف ساکنه و در آخر ضاد نقطه دار،منسوب به بیاض است که نام قریه ای است در جبل عامل (۴).

یادآوری می شود در نواحی کرمان و یزد و شیراز،ناحیه ای به نام«انار بیاض»

۱- *) علامه مرعشی(رحمه اللّه علیه)در رسالۀ منضم به جزء اول الصراط المستقیم مرقوم فرموده است:«عنفجور»نام قریه ای است نزدیک به«لبایا»از وابستهای«البقاع»سرزمین هائی که در راه شام است و اکنون آن قریه ویران شده و چشمۀ مزبور برقرارست و در پاورقی اعیان الشیعه،ج ۸،ص ۳۰۹ به این موضوع اشاره کرده است-م.

۲- **) علامۀ تهرانی در صفحۀ ۱۱ رساله می نویسد:نباطی،منسوب به نبطیه است که یکی از قریه های جبل عامل و نزدیک به صیدا است.علامه مرعشی در رساله خویش مرقوم فرموده بیاضی در قریۀ نباطیۀ علیا از قریه های جبل عامل متولد شده و این قریه از قریه های بابرکتی است که گروهی از دانشوران شیعه ازآنجا برخاسته اند.

۳- ***) عنجری به ضبط مزبور نسبتی است که مؤلف در آغاز شرح حال بیاضی ایراد کرده و عنفجوری نوشتۀ کفعمی است که مؤلف آن را از وی نقل نموده است.علامه مرعشی در ص ۱۱ رساله می نویسد:کفعمی که معاصر با وی و راوی کتابهای اوست تنها کسی است که او را به عنوان عنفجوری معرفی کرده است-م.

۴- ****) در همان صفحه می نویسد:بیاضی منسوب به بیاض است که نام قریه ای در جبل عامل نزدیک به سواحل صور،در پاورقی همان صفحه از المنتظم ابو الفرج بن جوزی نقل کرده است وی ذیل وقایع سال ۴۵۹ ه.ق می نویسد در این روزها ابو سعید مستوفی ملقب به شرف الملک مقبره ابو حنیفه را بنیان کرد و قبرش را با آجر اندود نمود و قبه ای برای قبر او ساخت و مدرسه ای در برابر مقبرۀ او احداث نمود و اهل علم را به تحصیل در آنجا دعوت نمود ابو جعفر بیاضی که برای دیدار قبر ابو حنیفه آمده بود دربارۀ مدرسه مزبور بالبداهه گفت:-

موسوم است و مترجم حاضر به طور قطع از مردم آنجا نمی باشد.

قاضی ابو الحسن علی بن محمّد بن یوسف

به طوری که یکی از حاشیه نویسان رجال نجاشی اظهار داشته است،وی از مشایخ نجاشی بوده و از ابراهیم بن عبد الصمد بن موسی بن محمد روایت می کرده است.

مؤلف گوید:مترجم حاضر همان شیخ ابو الحسن،علی بن محمد بن یوسف بن مهجور فارسی(شیرازی)معروف به ابن خالویه است که بزودی به شرح حال او اشاره خواهیم کرد و چنان که خواهیم نگاشت از عبارت نجاشی معلوم نمی شود که مترجم حاضر از مشایخ بلاواسطه نجاشی بوده باشد،بلکه عبارت از آن است که نجاشی با واسطه از او روایت کرده است.

ابن طاوس در جمال الاسبوع می نویسد:ابو الحسین علی بن محمد بن یوسف بزّاز رحمه اللّه گفته است خبر داد به ما جعفر بن محمد بن مسرور گفت خبر داد به ما پدرم از سعد بن عبد اللّه تا به آخر سند.

ظاهرا این شخص همان مترجم حاضر می باشد.

شیخ علی بن محمّد بن یوسف بن ثابت

وی فاضلی دانشور است و کتاب لسان الحاضر و الندیم از تألیفات او می باشد و شیخ کفعمی در حواشی المصباح از کتاب او روایت می کند و ممکن است از متأخران باشد و نمی توان گفت مترجم حاضر با شیخ علی حرّانی که در ذیل نام برده می شود یکی می باشد.

شیخ علی بن محمد بن یوسف حرّانی

(۱)

وی از قدمای دانشمندان امامیه است.

از کتاب مهج الدعوات ابن طاوس استفاده می شود که او از شیخ ابو عبد اللّه محمد بن ابراهیم بن جعفر نعمانی کاتب،از ابو علی بن همام،از ابراهیم بن اسحاق نهاوندی،از ابو عبد اللّه حسین بن علی اهوازی،از پدرش،از علی بن مهزیار،از حضرت موسی بن جعفر الکاظم علیه السّلام روایت می کرده و سید بن طاوس به روایت وی اعتماد داشته و از او در کتاب مزبور دعاهایی را نقل کرده است.

شیخ ابو الحسن علی بن محمد بن یوسف بن مهجور فارسی(شیرازی)

معروف به ابن خالویه

نجاشی در رجال خود می نویسد:وی از شیوخ اصحاب ما و محل وثوق اعلام

۱- *) حرّان به تشدید را و نون شهری است از الجزیره و از دیار ربیعه است و بزرگانی به آنجا منسوب اند معجم البلدان،ج ۲،ص ۲۳۵ [۱] می نویسد:حرّان،شهر بزرگی است از جزیره اقوی که در راه موصل و شام و روم واقع شده و به نام بهاران برادر حضرت ابراهیم که نخستین بنیان گذار آنجا است نامیده شده سپس به حرّان تبدیل یافته و نخستین شهری است که پس از طوفان نوح بنیان گردیده و صابئیها که حرانیها باشند در آنجا می زیستند و قبر ابراهیم امام عباسی که سال ۲۳۲ به دست مروان کشته شد در آنجا می باشد-م.

می باشد،حدیث فراوانی سماع کرده و من بیشتر کتابهای او را خریداری کردم.

از مؤلفات او:کتاب عمل رجب و کتاب عمل شعبان و کتاب عمل شهر رمضان است و ما کتابهای او را از گروهی از اصحاب روایت کرده ایم (۱).

مؤلف گوید:مترجم حاضر غیر از ابن خالویه نحوی ادیب امامی و شیعی معروف است زیرا نام ابن خالویه نحوی شیخ ابو عبد اللّه حسین بن احمد بن خالویه همدانی نحوی است که در حلب ساکن بوده و کتاب اللیس و کتاب الأل و امثال آن،از آثار وی می باشد.

یادآوری می شود که علاّمه حلّی در کتاب الخلاصه از مترجم حاضر یاد کرده و می نویسد:ابو الحسن علی بن محمد بن یوسف بن مهجور فارسی معروف به ابن خالویه (با خای نقطه دار)از مشایخ اصحاب ما می باشد و مورد وثوق اعلام بود.و احادیث بسیاری سماع کرده است (۲).

از تعلیقاتی که شهید ثانی بر کتاب خلاصه داشته نقل شده می نویسد:نجاشی در کتاب رجال خود«مهجور»را بدون الف که در آخر آن باشد ضبط کرده است.و در کتاب الایضاح با الف یعنی«مهجورا»ضبط نموده است (۳).

یادآوری می شود،یکی از فضلا ابو الحسن علی بن محمد بن یوسف را از مشایخ نجاشی شمرده و اضافه کرده شیخ ابو الحسن از ابراهیم بن عبد الصمد بن موسی بن محمد روایت می کرده،از ظاهر کلام وی برمی آید منظور او از شیخ ابو الحسن همان ابن خالویه،مترجم حاضر است.از نظر من این کلام،خالی از دقت نمی باشد زیرا عبارت نجاشی که دربارهٔ شیخ ابو الحسن نوشته و ما هم عبارت وی را نقل کردیم بیش از این نیست که نجاشی بیشتر کتابهای او را خریداری کرده است و خریداری کتابهای او دلیل

۱- ۱-رجال نجاشی،ص ۲۰۵.

۲- ۲) -خلاصه الاقوال،ص ۱۰۱. [۱]

۳- *) علامه در ایضاح الاشتباه می نویسد:علی بن محمد بن یوسف بن مهجورا(با الف)و در بعضی از نسخه ها مهجور بدون الف ضبط شده و معروف به ابن خالویه است با خاء نقطه دار از مشایخ اصحاب ما بوده و مورد وثوق است-م.

بر آن نیست که ابو الحسن از مشایخ او بوده باشد،بلکه برخلاف آنچه آن فاضل مرقوم داشته دلالت می کند،چه آنکه خود نجاشی گفته است:«ما کتابهای او را به توسط گروهی از اصحاب خود روایت می کنیم».

پیش از این بخشی از آنچه را که مربوط به این مترجم بود،ضمن یادآوری از قاضی ابو الحسن علی بن محمد بن یوسف مشار الیه،ایراد کردیم.

شیخ جمال الدّین علی بن محمود حمصی

(۱)

وی فاضلی دانشور و متکلمی باکمال بود از تألیفات او کتاب مشکاه الیقین فی اصول الدّین است که من آن را در شهر بارفروش(بابل)دیده ام و نسخه ای از آن در نزد ما می باشد.

بعضی گفته اند که این کتاب از شیخ سدید الدّین محمود بن علی حمصی است بدیهی است این انتساب ناشی از اشتباه نسخه بردار است.

شیخ جمال الدّین،پدر شیخ سدید الدّین محمود بن علی بن حسن حمّصی رازی مشهور،استاد شیخ منتجب الدّین و مؤلف کتاب التعلیق الوافی در فن کلام است که در باب میم از این بخش به شرح حال فرزند او طی گفتاری طولانی مربوط به این مقام پرداخته ایم.

در شرح حال فرزندش محمود نیز از او چنین تعریف شده است:«امام علاّمه مغفور سلطان دانشوران اسلام جمال المله و الدّین علی بن محمود حمصی رازی».

مولی علی بن مراد

وی از دانشوران روزگار ما می باشد.از تألیفات او انوار القرآن فی مصباح الایمان تفسیر مختصری است برای توضیح برخی از مواضع مشکله قرآن مجید که مشتمل بر

۱- *) برای چگونگی ضبط حمص و توجه به اینکه آیا مترجم از حمص شام است یا مراد از این انتساب موضوع دیگری است.ر ک:ریحانه الادب،ج ۱،ص ۳۴۶.

اخبار اهل بیت علیهم السّلام بوده است.این تفسیر جمع آوری همان تحقیقاتی است که پیش از این در حواشی قرآن کریم نوشته است.و تاریخ تألیف آن ۱۰۸۳ ه.ق است و نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد.در این تفسیر بیشتر از تفسیر صافی ملا محسن کاشانی نقل قول کرده است.

شیخ علی بن مرتضی

(۱)

وی دانشمندی فاضل و از نسب شناسان پیشین است از تألیفات او کتاب دیوان النسب است و این کتاب را ابن صوفی در المجدی و سید بن طاوس در کتاب النجوم به وی نسبت داده اند و از چگونگی احوال او اطلاعی ندارم و برای پاره ای از خصوصیات او به کتاب المجدی ابن صوفی که در انساب تألیف شده مراجعه نمائید.

شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن مزیدی

پیش از این به عنوان شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن شیخ سعید جمال الدّین احمد بن یحیی مزیدی از او یاد شد.

شیخ رضی الدّین علی بن مطهّر حلّی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی دانشوری فاضل و از شاگردان محقق حلّی(ره)است و به عنوان شیخ زین الدّین علی بن علی بن مطهّر حلّی یادآوری خواهد شد (۲).

مؤلف گوید:مترجم حاضر از عموزادگان علاّمه حلّی است.بلکه به حقیقت می توان گفت وی برادر علاّمهٔ حلّی است که شیخ فقیه رضی الدّین علی بن شیخ سدید الدّین یوسف بن علی بن مطهّر حلی باشد و پس از این به شرح احوال او خواهیم پرداخت.

۱- ۱-«السید»خ ل.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۴. [۱]

باز گویـد:شایسـته نیست وی را جدّ علاّمه حلّی بدانیم زیرا سدید الدّین بن مطهر پدر علامه اگر چه معاصـر با محقق حلّی بوده اما از نظر رتبه مقدم بر محقق است بنابراین چگونه ممکن است جدّ علاّمه از شاگردان محقق بوده باشد.

در آخر نسـخه ای از شـرح محقق طوسـی که بر کتاب المحصّل فخر رازی نوشـته و به نام نقد المحصل معروف گردیده اجازه ای برای او دیده ام.

شیخ علی بن مظاهر واسطی

وی فاضلی دانشور و فقیهی بزرگوار و از شاگردان شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه حلّی است.

از آثار او کتاب مقتل عمر است که سید هاشم بحرانی در کتاب معالم الزلفی پاره ای از اخبار را از او یا از کتابش نقل کرده و می نویسد:آنچه را که نقل کرده ام از خط شـیخ فقیه فاضل علی بن مظاهر واسـطی رحمه اللّه است به سـند متصل از محمد بن علی همدانی...

مؤلف گویـد:من هم در یکی از مواضع طریقه تفأل به قرآن مجید را به نقل از خط حسن بن راشد حلّی به نقل از خط شـریف مترجم حاضـر دیـده ام و همـان طریقه را در کتـاب خویش موسوم به لسان الواعظین در بحث اسـتخارات آن کتاب ایراد کرده ام.آری در آنجا مترجم حاضر را به عنوان واسطی معرفی ننموده است،جای نگرانی نمی باشد.

یـادآوری می شود نسـخه ای از کتـاب مقتـل عمر در اختیـار ما می باشـد که مؤلفش آن را به نام عقـد الـدرر و همچنین به نام الحـدیقه الباصـره و الخلافه الناظره نامیـده است.لیکن بایـد گفت این کتاب از تألیفات واسـطی نمی باشـد زیرا در آن کتاب از رساله شیخ علی کرکی نقل می کند.حال آنکه علی بن مظاهر مترجم حاضر،سالهای زیادی پیش از شیخ علی می زیسته است.

امیرکبیر علی بن مقرب

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی دانشور و بزرگوار و سراینده ای

ادیب بود و دیوان بزرگی در کمال خوبی ترتیب داده است.از سروده های اوست:

یا باکیا لدمنه و مربع ابک علی آل النبی أودع

یکفیک ما عاینت من مصابهم من أن تبکی طللا بلعلع

تحبّهم قلت و تبکی غیرهم انک فیما قلته لمدعی

یا لیت شعری من أنوح منهم و من له ینهل فیض أدمعی

أ للوصی حین فی محرابه عمّم بالسیف و لمّا یرکع

أم للبتول فاطم اذ دفعت عن ارثها الحق بأمر مجمع

أم للذی أردته فی محرابه جعدتهم بکاس سمّ منقع

و ان حزنی لقتیل کربلا لیس علی طول المدی بمقلع (۱)

-ای کسی که برای بنیان های ویران شده گریه می کنی،برای خاندان پیغمبر که گروگان های آن حضرت اند گریه کن.

-اندوه هایی که از ایشان مشاهده می نمائی برای تو کافی است و نیازی به گریستن برای آثار خراب شده نداری.

-چگونه اظهار می داری آنان را دوست می داری حال آنکه برای دیگران گریه می کنی و این کار برای ادعای نابجای تو کفایت می کند.

-ای کاش می دانستم برای کدام یک از ایشان نوحه سرائی نمایم و برای چه کسی اشک بریزم.

-آیا برای وصی پیغمبر که در محراب نماز،عمامه اش را به خون سرش رنگین کردند.بگریم.

-یا برای دختر پیغمبر که او را از حقش محروم ساختند.

۱- *) اکنون که ترجمهٔ اشعار فوق را می نگارم روز جمعه سوم ماه محرم الحرام سال ۱۴۰۸ هجری است که ۱۳۴۷ سال از واقعه هائله کربلا و تقریبا ۷۵۷ سال از روزگار سراینده اشعار گذشته رحمه اللّه علیه.اللهم العن قتله الحسین و اهل بیته و ارنا الطلعه الرشیده صاحب العصر و الزمان صلوات اللّه علیه و علی آبائه-م.

-یا برای آن بزرگواری که با،زهری که جعده در جامش ریخت،به شهادت رسید.

-آری اندوه من برای شهید کربلا است که برای همیشه،خرگاه اندوه و شهادت او برقرار می باشد.

شیخ معاصر گوید:این چکامه،طولانی است و برخی از چکامه هایش را در سال ۶۵۱ ه.ق سروده است (۱)(۲).

مؤلف گوید:چکامه های مراثی او که در سوگ حضرت سید الشهداء سروده است، مشهور و در کتاب های مقاتل اصحاب ما نوشته شده است (۳).

مولی مجد الدّین علی مکی

معظّم له از اصحاب حضرت صادق علیه السّلام بوده است و من در کتابهای رجال به شرح حال او دسترسی پیدا نکرده ام.آری به خط یکی از علماء توقیعی از آن حضرت مشاهده کردم که حضرت آن را در مقام معرفی وی به مردم آمل و ساری و اطراف آن مرقوم فرموده و برای آنها گسیل داشته است و این توقیع،حاکی از اهمیت او می باشد و ترجمهٔ آن این است:بنام خداوند بخشاینده مهربان،ای مسلمانان و ای مؤمنان که خدا امثال شما را زیاد فرماید،بدانید،خدا شما را به نماز و روزه و زکات و حج و جهاد دعوت کرده است و فرمان داده تا به کار حلال بپردازید و از انجام کار حرام اجتناب کنید و به دستور رسول خدا(ص)عمل کنید و فرمان خدا را نصب العین خویش قرار دهید تا موجبات نجات آخرت را برای خود فراهم آورید و از مؤمنان باشید و بر ما واجب است،

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۴.

۲- *) قصیدهٔ مزبور در اعیان الشیعه،ج ۸،ص ۳۴۷ آورده شده است و شرح حال مفصلی از او در آن کتاب ایراد کرده و نوشته است سال ۵۷۲ ه.ق در احساء بحرین متولد شده و سال وفات او را به قولی ۶۲۹ و به قولی ۶۲۱ ه.ق نوشته حال آنکه هیچ یک از این دو قول با تاریخ فوق که تاریخ پاره ای از قصائد اوست موافقتی ندارد-م.

۳- **) اعیان الشیعه،ج ۸،ص ۳۴۷ [۱] می نویسد:دیوان شعر او به طبع رسیده و مدایح و مراثی او را که دربارهٔ اهل بیت(ع)سروده است از آن دیوان ساقط کرده اند-م.

اوامر و نواهی الهی را به شما فرادهیم و برای تبلیغ اوامر و نواهی او شخصی را تعیین کنیم اینک مولی الموالی مفخر الصلحاء و المعالی مولی مجد الدّین علی مکی را برای تبلیغ اوامر و نواهی خدا و رسول برقرار نمودم و او را به شهر آمل و ساری و اطراف آنها گسیل داشتم.بنابراین آنچه را می گوید بپذیرید و وجود او را به فرمان من عزیز بدارید چنان که خدای تعالی فرموده است: أَطِیعُوا اللّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ (۱).

در پایان امضا فرموده و نوشته است:کتبه دهم شوال سال ۱۳۶ ه.ق.

مؤلف گوید:به نظر می آید این روایت درست نباشد زیرا سبک این توقیع با سبک روایات ائمه علیهم السّلام و کلمات ایشان موافقت ندارد.چه آنکه در کتاب مورد اعتماد چنین مدائحی در عصر ائمه در شأن اصحاب و راویانشان سابقه نداشته ویژه لفظ مولی در آن روزگار از ائمه طاهرین دربارهٔ اصحابشان صادر نشده است و این کلمه سالها پس از روزگار غیبت در میان اعلام عجم شهرت یافته است.

و ما نام او را در این کتاب که ویژه اعلام پس از غیبت حضرت بقیه اللّه است ازآن جهت آوردیم،که چگونگی حال او را در کتابهای رجال به دست نیاورده،شاید از این راه به تحقیق احوال او دست پیدا کنیم و خدا از حقیقت احوال همگان باخبر است.

شیخ جلیل زین الدّین علی معروف به منشار عاملی

وی از فضلای بنام روزگار شاه تهماسب صفوی و پدر همسر شیخ بهائی است، کتابهای بسیاری در اختیار داشته که آنها را از هند آورده و به طوری که شنیدم کتابهای وی چهار هزار مجلد بوده است.

گویند که بیشتر عمرش را در سرزمین های هند سپری کرد.و پس از رحلت، کتابهای او در اختیار یگانه دختر او،همسر شیخ بهائی درآمد و آن کتابها در بخش کتابهایی بود که شیخ بهائی آنها را وقف کرد.پس از رحلت شیخ بهائی،بیشتر آنها به جهاتی چند از جمله بی توجهی متولی آنها نابود گردید.و این دختر معظّمه فاضلی

۱- ۱-سوره نساء آیه ۵۹. [۱]

دانشور و فقیه و مدرس بود و ما شرح حال او را یادآوری کرده ایم.

در تاریخ عالم آرا می نویسد:شیخ علی منشار از علمای دولت شاه تهماسب صفوی و فاضلی فقیه و از دانشوران عرب زبان و از شاگردان شیخ علی کرکی بود و اظهار نظرش در مسائل شرعی و پاسخ فتواها در نزد شیخ علی کرکی،معتبر و محل وثوق و اطمینان وی بود و در انتظام امور شرعی و عرفی،رأیی صائب داشت و سرآمد اقران بود و در پیشگاه شاه تهماسب محترم و منصب شیخ الاسلامی و وکالت حلالیات اصفهان را تهماسب به عهدهٔ او برگذار کرده بود و او هم با کمال استقلال به وظایف خویش عمل می کرد.در تنظیم معاملات دینی و دنیوی،جدّیتی به کمال داشت و پس از مرگ شاه تهماسب زنده بود (۱).

مؤلف گوید:قصهٔ رسیدن شیخ علی منشار به حضور شاه عباس کبیر و چگونگی تقرّبی که نزد او پیدا کرد معروف است و خلاصهٔ آن این است که وی هرگاه می خواست به حضور شاه برسد از وی بزرگداشتی به عمل نمی آمد بلکه حاجبان و دربانان از ورود او به دربار ممانعت می کردند.شیخ علی تدبیری کرد و لباسهای فاخر و جبّهٔ گران بهائی پوشید و خود را ازهرجهت به لباس و عمامه ارزنده ای آراسته کرد و به جانب دربار روان شد حاجبان که او را با چنان آراستگی مشاهده کردند به وی اجازه داده وارد دربار شاه شد و در محل ویژه ای نشست،هنگام نهار که فرارسید سفره گسترده شد و انواع خوراکیها بر روی آن برای تناول آماده شد.شیخ علی آستین پیش آورده خطاب به آن گفت:بخور!سلطان که متوجه به حرکات او بود از کار او به شگفت آمد سبب این حرکت را از وی جویا شد.در پاسخ گفت:چندین بار به دربار آمدم و هر دفعه حاجبان از ورود من ممانعت می کردند و امروز که این لباس فاخر را پوشیدم و به دربار آمدم احترام را به عمل آورده و اجازه ورود به پیشگاه را به من دادند دانستم که رفع مانع و حضور در پیشگاه شاه به خاطر این لباس است.پس آستین باید از این غذا تناول کند نه من!شاه عباس از سخن او به شگفت آمد و او را مورد توجهات خاصهٔ خویش قرار داد و به اعزاز

۱- *) شاه تهماسب در ۱۵ ماه صفر سال ۹۸۴ هجری وفات یافته است-م.

و اکرام او کوشید و مقام شیخ الاسلامی اصفهان را به عهدهٔ او برگزار نمود (۱).

یکی از شاگردان شیخ بهائی در رسالهٔ پارسی که در شرح احوال شیخ بهائی گرد آورده است می نویسد:در روزگار شاه تهماسب صفوی،شیخ حسین پدر شیخ بهائی به اتفاق زن و فرزند از جبل عامل،عازم ایران شد و به اصفهان وارد گردید و آن هنگام شیخ علی مشهور به منشار شیخ الاسلام اصفهان بود و ورود شیخ را در اصفهان به اطلاع شاه رسانید و توصیه کرد تا او را به قزوین دعوت کند و پس از ورود به قزوین،وی را به مقام شیخ الاسلامی قزوین نامزد کرد.

و همان شاگرد در آن رساله در وصف شیخ علی چنین گفته است:شیخ مطاع و عالم فاضل فقیه مشهور در همهٔ امکنه شیخ الاسلام و ملاذ المسلمین زین المله و الدنیا و الدّین شیخ علی،مشهور به منشار.

شیخ ابو الحسن علی بن منصور بن شیخ ابی الصلاح تقی الدّین بن

نجم الدّین بن عبد اللّه حلبی

وی فاضلی دانشور و فقیهی بزرگوار و نوادهٔ ابو الصلاح حلبی دانشمند مشهور است.

شهید اوّل در بحث قضاء صلات فائته(نماز قضاشده)کتاب شرح ارشاد،از وی یاد کرده است و قول به تضییق را به وی نسبت داده و اضافه کرده است:وی در این خصوص رسالهٔ دامنه داری تدوین کرده است.در این رساله به ردّ گفتهٔ شیخ ابو علی حسن بن طاهر صوری که اعتقاد به توسعه داشته پرداخته است.یادآوری می شود،شهید اول در شرح الارشاد از وی چنین نام برده است:الشیخ ابو الحسن علی بن منصور بن تقی حلبی.از قرینه پیداست مراد وی از این شخص،مترجم حاضر است.

۱- *) ظاهرا این حکایت در اولین ورود شیخ علی منشار به اصفهان که می خواست با شاه تهماسب ارتباط پیدا کند اتفاق افتاد نه در روزگار شاه عباس زیرا در روزگار شاه تهماسب مقام شیخ الاسلامی را دارا بوده است و گویا اشتباهی رخ داده باشد و نظیر همین حکایت را هم در مجالس المؤمنین برای ابن میثم بحرانی نقل کرده است-م.

شیخ علی بن منصور بن حسین مزیدی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار بود و کتابهای بسیاری به خط شریف او دیده ام؛از جمله،کتاب الاستبصار شیخ طوسی را در دو مجلد استنساخ نموده و من این نسخه را در قریه خسروشاه تبریز دیده ام و تاریخ کتابت آن،روز شنبه دهم صفر سال ۸۷۷ ه.ق است.کتاب دیگر عیون اخبار الرضا علیه السّلام در یک مجلد است و من آن را در قصبهٔ دهخوارقان تبریز دیده ام.دیگری مجلد پنجم تذکره الفقهاء علامه حلّی است که در معاملات است و آن را در تبریز دیده ام.

مؤلف گوید:مترجم حاضر،غیر از علی بن مزیدی شاگرد علاّمه حلی است.اوّلا نام او علی بن احمد بن یحیی حلّی است.ثانیا از تاریخ یادشده به دست می آید که مترجم حاضر در اوان سال ۸۷۷ هجری(مصادف با روزگار علی بن هلال جزائری)می زیسته و علی بن مزیدی معاصر با شهید اول بوده و شهید از وی روایت می کرده است.بنابراین چگونه ممکن است مترجم حاضر،معاصر با علاّمه و از شاگردان او بوده باشد.

آری ممکن است مترجم حاضر از خویشاوندان یا نوادگان علی مزیدی باشد.

سید سند نجیب علی بن منصور بن محمد حسینی شیرازی

وی از دانشمندان بزرگ روزگار شاه تهماسب صفوی بوده؛از تألیفات او رسالهٔ الامامه است که آن را به نام شاه تهماسب تألیف کرده و من آن رساله را که از تحقیقات ارزنده ای برخوردار است دیده ام.این نسخه هم اکنون در نزد مولی بهاء الدّین(فاضل)هندی در ضمن مجموعه ای که همراه با کتاب التحصین ابن طاوس می باشد موجود است.از قرینه پیدا است مترجم حاضر،از فرزندان امیر غیاث الدّین منصور صدر کبیر می باشد.

علی بن موسی

به طوری که از سند حدیث«من بلغه شیء من الثواب»کتاب معانی الاخبار صدوق برمی آید،مترجم حاضر از مشایخ علی بن بابویه،پدر صدوق است.

یکی از معاصران در تعلیقهٔ خود بر شرحی که پدرش بر دروس شهید نوشته چنین بیان کرده است که علی بن موسی از مشایخ صدوق است و هرگاه این احتمال درست باشد.باید گفت که مترجم حاضر همان علی بن موسی کمیدانی است که در ذیل به شرح حال او اشاره می شود.حال آنکه این احتمال نادرستی است،زیرا به طوری که خواهید فهمید علی کمیدانی از مشایخ کلینی است و صدوق با واسطه از کلینی روایت می کرده و چگونه ممکن است مترجم حاضر با علی کمیدانی یکی باشد و صدوق بی واسطه از وی روایت کرده باشد.

گذشته از این،نظریه دانشمند معاصر کاملا اشتباه است زیرا اظهار نظر او بر مبنای آن چیزی است که از حدیث«من بلغه شیء من الثواب»از کتاب ثواب الاعمال صدوق استفاده کرده است و آنچه را در آن کتاب دیده ایم آن است که پدر صدوق واسطهٔ سند میان صدوق و علی بن موسی است و ما حقیقت این موضوع و دیگر مطالب مربوط را در تعلیقه ای که در ضمن این مبحث داشته ایم ایراد نمودیم.از جمله،هرگاه احتمال مزبور درست باشد دور نیست که مراد از مترجم همان علی بن موسی کمیدانی است؛که این احتمال هم خالی از دقت نمی باشد.

پوشیده نیست روایاتی که صدوق از وی نقل کرده و یا پدرش بدون واسطه از او روایت نموده و اینکه مترجم حاضر از مشایخ صدوق یا پدر اوست.دلیل بر مدح بلکه دلیل بر وثوق او می باشد.

یادآوری می شود که صحیح نیست بگویم مترجم حاضر،علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی پدر صدوق است و معمول این است که برای اختصار از وی به علی بن موسی تعبیر می نمایند؛زیرا قطع نظر از سوء ادب،معمول صدوق نبوده که در کتابهای خود از پدرش به«ابی»تعبیر نماید.گذشته از این ثابت کردیم،که پدرش در این سند واسطه بوده است.

علی بن موسی کندی کمیدانی

وی از مشایخ کلینی و از آن عده ای است که کلینی به توسط آنها از احمد بن

محمد بن عیسی روایت داشته و در آغاز اخبار کافی به عنوان«عدّه ای از اصحاب ما»از احمد بن محمد بن عیسی از ایشان یاد کرده است،و ما به یاری خدا در باب القاب و امثال آن در همین بخش از رجال نجاشی و خلاصه علامه به نام آنها اشاره خواهیم کرد (۱).

یادآوری می شود،اینکه کلینی از وی روایت می کند و او از مشایخ وی بشمار می آید،دلیل بر نوعی مدح بلکه دلیل بر بخشی از توثیق است و همچنین دلیل بر مدح و توثیقی از کسان دیگر است که به عنوان«عده»خوانده شده اند.

قابل توجه است که لفظ«کمیدانی»در کتابهای رجال به چند صورت ضبط شده است بعضی آن را با نون بعد از میم،«کمندانی»ضبط کرده اند و بعضی به جای نون،یا آورده اند،«کمیدانی»و بعضی پس از یا،دال بی نقطه آورده،«کمیدانی»و بعضی با ذال نقطه دار ضبط کرده اند«کمیذانی».

مولی شیخ علی نقی بن شیخ ابو العلاء کمره ای محمد هاشم طغائی

فراهانی کمره ای شیرازی اصفهانی

وی فاضلی دانشور و عاملی متدیّن و متعصّب در دین و سراینده ای فقیه و محدّثی بزرگوار و پرهیزکاری پارسا و پاکدامنی عابد و مانند نامش از هرگونه نارسائی بری و پاکیزه بود.

مراتب دانش را از سید ماجد بحرانی کبیر (۲)و گروهی از فضلای شیراز و

۱- *) علامه در فائده ثالثه از خلاصه می نویسد:شیخ کلینی در کتاب کافی در ضمن اخبار بسیاری مرقوم داشته است عده من اصحابنا عن احمد بن محمد بن عیسی و سپس اضافه کرده مراد من از این عده از اصحاب،محمد بن یحیی و علی بن موسی کمندانی و داود بن کوره و احمد بن ادریس و علی بن ابراهیم بن هاشم می باشد-م.

۲- **) در انوار البدرین،ص ۸۵،شرح حال مفصلی از وی نقل کرده و او را در علوم،یکتای روزگار ستوده و اضافه کرده و در بزرگواری او همین بس که مانند ملا- محسن فیض کاشانی افتخار شاگردی او را دارد و نخستین کسی است که در شیراز به اشاعه علم حدیث پرداخت و سال ۱۰۲۸ ه.ق درگذشت و این بزرگوار به عنوان صادقی معروف است.دیگری سید ماجد بن سید محمد بحرانی که او-

حوزه های دیگر فراگرفته است.

مؤلف گوید:نام پدر او را به همان گونه که از برخی از مواضع به دست آورده بودیم نگاشتیم لیکن در آغاز رسالهٔ حدوث العالم،نام پدر او علی بن یعلی بن ابی العلاء کمره ای ضبط شده است.

علی نقی در آغاز،در ناحیهٔ کمره از محال فراهان می زیست؛سپس در روزگار شاه صفی صفوی،امام قلی خان حاکم فارس که حاکم باشخصیتی بود،او را به شیراز دعوت کرد؛و منصب داوری آنجا را به عهدهٔ او گذارد؛پس از آنکه خلیفه سلطان وزیر اعظم وزارت شاه عباس دوم را به عهده گرفت وی را از شیراز به اصفهان طلبید و پس از آنکه آمیرزا قاضی شیخ الاسلام اصفهان معزول شد،کمره ای منصب شیخ الاسلامی را به عهده گرفت،و به همان منصب برقرار بود تا سال ۱۰۶۰ هجری که بدرود زندگی گفت.

کمره ای از علمایی است که نماز جمعه را در عصر غیبت حرام می دانست و همچنین به حرمت استعمال تتن(تنباکو)عقیده داشته است.

از تألیفات او المقاصد العالیه فی الحکمه الیمانیه است که کتابی بزرگ و ارزنده، در علم کلام و حکمت حقه تألیف شده است.

دیگر رسالهٔ بزرگی به نام حدوث العالم که کمال دقت را در آن به کار برده و مطالب آن را از کتاب المقاصد اتخاذ نموده و رسالهٔ جداگانه ای تدوین کرده و برای حدوث عالم از ادله عقلیه و نقلیه استفاده نموده است.و من نسخه ای از آن را که از تحقیقات شایسته ای برخوردار بوده در اصفهان دیده ام و دیگری رساله ای است به نام الادعیه و الاحراز المنجیه عن المخاوف و الاذکار الدافعه للبلایا و المواعظ و النصائح؛ که این رساله را به پارسی و به درخواست شاه صفی در روزگاری که سلطان مراد عثمانی پادشاه روم(ترکیه)برای محاصره بغداد عزیمت کرده بود تألیف نموده.و دیگری رسالهٔ

حرمه شرب التتن می باشد که کتابی است معروف و متداول،و آن را در نیمه ماه ذیقعده سال ۱۰۴۸ ه.ق در شیراز تألیف کرده است.

دیگر رساله ای در حرمه نماز جمعه؛رسالۀ دیگر در مناسک الحاج و المعتمر که کتاب بزرگی است در پاسخ نوح افندی حنفی،مفتی شهرهای روم در روزگار سلطان مراد یاد شده،که راجع به مسئله«امامت»در دو مجلد تألیف کرده است.من این کتاب را به خط او که خط نسبتا خوبی بود دیده ام.رسالۀ نوح افندی را امیر شرف الدّین علی شولستانی برای مترجم ارسال داشته و از وی درخواست کرده تا به رسالۀ او پاسخ بدهد چه آنکه نوح افندی برای تقرب به سلطان،در سالی که سلطان مراد قصد عزیمت بغداد را داشت و می خواست آنجا را فتح کند،فتوا داد که مقاتله با شیعه واجب است و باید آنها را کشت و اموالشان را به یغما برد و زن و فرزندشان را اسیر کرد.و امثال این ها از آثار دیگر (۱).

شیخ علی نقی در شیراز فرزندان و نوادگانی از خود باقی گذارد که همگی به تحصیل علوم اشتغال داشتند و ما برخی از آنها را در شیراز و جمع دیگر آنها را در اصفهان ملاقات کردیم،برخی از آنها باقی ماندند و عدۀ دیگری درگذشتند (۲).

۱- *) از آثار او کتاب دیوان غزلیات است که مشتمل بر ۳۷۱ غزل بوده و با مقدمۀ مفصلی دربارۀ شرح حال او به قلم فاضل معاصر سید ابو القاسم سری به طبع رسیده است.از صفحۀ ۴۸ مقدمه به دست می آید که شیخ علی نقی سرایندۀ دیوان غیر از شیخ زین الدّین علی نقی مترجم حاضر است و سهوا آن دو را به یکدیگر ربط داده و سال فوت او را ۱۰۳۰ مرقوم داشته است.الذریعه،ج ۹،ص ۱۲۲۲ ذیل دیوان علی نقی کمره ای نوشته است علی نقی سال ۹۵۳ ه.ق متولد شده و به قول اصح سال ۱۰۶۰ درگذشت و سال ۱۰۳۱ درست نیست زیرا کتاب همم الثواقب را در سال ۱۰۴۴ برای شاه صفی نوشته است و دیوان او مشتمل بر ۵۳۰۰ بیت شعر می باشد و از آثار او مسار الشیعه است.تحقیق الذریعه در صورتی است که هر دو تن،یکی باشند در غیر این صورت اثری بر تحقیقات مزبور مترتب نخواهد بود-م.

۲- **) در مقدمۀ دیوان،ص ۲۲،سه فرزند از شیخ علی نقی نام می برد یکی یوسف که در ماه رمضان سال ۹۸۵ ه ق درگذشته است.دیگری ابو العلاء که سال ۱۰۱۰ هجری متولد شده،سومی ابو الحسن جلال الدّین محمد است که در ۱۸ محرم الحرام سال ۱۰۰۸ هجری متولد شده و این فرزند-

(تتمّه)شیخ علی نقی با شخصیتی که داشت،در رساله حرمه شرب التتن دوازده دلیل برای حرمت آن ایراد کرده است و ازآنجاکه دلیلهای یادشده از مثل او خالی از اهمیت نبوده،دوست داریم که آنها را در ذیل شرح حال او ایراد کنیم.یکی از دانشمندان معاصر در رساله فوائد خویش خلاصه ای از دلیل های او را که در رساله مزبور بیان نموده است متذکر گردیده و ضمن فائده ای چنین نوشته است:یکی از متأخران دانشمندان ما که استعمال تنباکو را حرام می دانسته رساله ای در این خصوص تدوین نموده و چندین وجه برای حرمت تنباکو استدلال نموده است:

وجه اول:تنباکو از جمله،خبائثی است که قرآن کریم استعمال آن را تحریم نموده است و خبیث آن چیزی است که طبع سالم از آن متنفر می باشد و باید پیش از آنکه به آن عادت کند و به وسوسهٔ شیطان که دشمن انسان است به کشیدن آن ادامه دهد،از آن دوری کند و استعمال تنباکو از این قبیل است و ما بقی آن موکول به وجدان و انصاف می باشد.

وجه دوم:استعمال تنباکو،از وسوسه های شیطان می باشد و گواه بر آن،شدت علاقه ای است که یاوه سرایان و افراد نادان و فاسق نسبت به آن ابراز می دارند و در بیشتر اوقات در مجالس خوشگذرانی به آن می پردازند و به فسق و یاوه گوئی خویش می افزایند و در ضمن آن از استعمال ظرفهای طلا و نقره که به کار بستن آن را شرع اسلام حرام کرده است،ابائی ندارند و از این راه به تیره دلی و امثال آن گرفتار می شوند.استعمال تنباکو به ترتیب از ناحیهٔ کافران و مشرکان فرنگی و سپس از مخالفان و پس از آن از سوی مستضعفان که شیطان،زشتی آن را از نظر ایشان محو کرده به وجود آمده و خدا فرموده:

لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ (۱):«از گامهای شیطان،پیروی نکنید»و در حدیث قدسی فرموده:و لا تسلکوا مسالک اعدائی لتکونوا اعدائی کما هم اعدائی:«به راه های دشمنان من قدم نگذارید که مانند آنها از دشمنان من خواهید بود».

وجه سوم:قاعدهٔ ضرر منفی است:لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام بدیهی است کسی که به استعمال تنباکو ادامه دهد،موجبات زیان به خویش را فراهم آورده است.حضرت صادق(ع)زیان رسانیدن به خویش را علت حرمت قرار داده و فرموده است:ان اللّه خلق الخلق.تا آنجا که فرموده و علم ما یضرهم فنهاهم و حرّمه علیهم ثم اباحه للمضطرّ بقدر البلغه:«خدای متعال آفریدگان را به وجود آورد و می دانست چه چیزی زیان به حال آنها دارد آنها را از انجام آن،نهی کرده و استعمال آن را بر ایشان حرام ساخته و سپس همان را به اندازهٔ رفع احتیاج برای کسی که ناچار است مباح قرار داده است».و امثال این ها از ادلّهٔ دیگر و باز فرموده است:انّما الاسراف فیما اتلف المال و اضرّ بالبدن:«اسراف چیزی است که مال را تلف کند و به بدن آسیب رساند».

و چنان که می دانیم اسراف حرام است و از گناهان کبیره بشمار آمده و خدا هم فرموده است: وَ أَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحابُ النّارِ: «اسراف کنندگان از دوزخیانند». (۲)

وجه چهارم:ثروت را جوری به باد فنا می دهد که سود قابل توجهی ندارد و می دانیم که از دست دادن مال،منهیّ عنه است چنان که حضرت ابو الحسن موسی بن جعفر علیه السّلام فرموده است:انّ اللّه نهی عن القیل و القال و اضاعه المال و کثره السؤال:«خدای متعال از گفتگوهای بی اساس و نابود ساختن مال و پرسش بسیار،نهی فرموده است».

وجه پنجم:استعمال توتون و تنباکو موجبات تشبّه به بدکاران را فراهم می آورد.

پیش از این،حدیث قدسی را متذکر شدیم که فرموده است:«لا تسلکوا مسالک اعدائی

۱- ۱-سورهٔ بقره،آیه ۱۶۸. [۱]

۲- ۲) -سورهٔ غافر،آیه ۴۳. [۲]

فتکونوا اعدائی:«از رویه دشمنان من پیروی نکنید که از دشمنان من خواهید بود».

شهید اول در قواعد فرموده است:اصحاب ما معتقدند هرگاه کسی مایع حلالی را به عنوان همانندی با باده گسار بیاشامد مرتکب فعل حرام شده است؛این حرمت از آن نیست که؛نیت انجام فعل حرام کرده است؛بلکه به خاطر آن است که اعضا و جوارحش هم در ارتکاب آن شریک است.

و در احادیث هم وارد شده است با مردم بزهکار و بدعتگذار همنشینی نکنید چه ممکن است آدمی همانند آنها یا یکی از آنها بشمار بیایید و در احادیث صحیحه هم آمده که حرام است کسی خود را همانند انسانی قرار بدهد که مرتکب حرام می شود.

وجه ششم:دودی را استعمال می کند که مردم را از حال عادی بیرون می برد و نمونه ای از آتش دوزخ است،طبرسی در سورهٔ«الرحمن»اظهار داشته که از جمله نشانهای روز قیامت،دود است و حدیثی در تأیید آن آورده است.

وجه هفتم:استعمال توتون،کار بی اساس و لغوی است و جوانمرد آزاده کسی است که دست از کار لغو بردارد و به حکم قرآن از آن اعراض نماید سپس به بیانی از ملا احمد اردبیلی(ره)پرداخته تا آنجا که گفته است خدای متعال،خوراک دوزخیان را این چنین توصیف فرموده:غذائی است که فربهی نمی آورد و از گرسنگی هم جلوگیری نمی نماید؛و این خود مؤید منظور ما می باشد.

وجه هشتم:طریق احتیاط است،و دقت در این راه که ارتباط با نظریه ما دارد، واجب است چه آنکه فرموده است:حلال بیّن و حرام بیّن و شبهات بین ذلک،فمن ترک الشبهات نجی من المحرمات و من اخذ بالشبهات ارتکب المحرمات و هلک من حیث لا یعلم:«حلالی است آشکار و حرامی است آشکار و در این میان،امور شبهه ناکی است که حلّیت و حرمت آن معلوم نمی باشد اینک کسی که دست از امور شبهه ناک بردارد از انجام کارهای حرام،رهائی یافته است و کسی که دست آویز امور شبهه ناک شود،به ارتکاب محرمات دچار گردیده و از جایی که بی خبر است به هلاکت افتد.بدیهی است استعمال توتون و تنباکو با پلیدی آشکاری که دارد،حلال بیّن نبوده و باید از آن اجتناب نمود و امام علیه السّلام هم فرموده:دع ما یریبک:«از هر چیزی که تو را به شک و شبهه

بیندازد اجتناب کن».

وجه نهم:از استعمال خاکستر و خوردن آن باید اجتناب کرد و بدون شک، استعمال توتون،همواره همراه با خاکستر است و ادامه کشیدن توتون،موجب ورود خاکستر به حلق می شود و نظر به اینکه خوردن خاک به قرینهٔ نص و اجماعی که رسیده است حرام می باشد،خوردن خاکستر از خبائث مسلّم و بطریق اولی حرام خواهد بود و تحریم استعمال دخان که مشتمل بر خاکستر بوده،در معنای خوردن خاک و خاکستر می باشد که در آب قلیان و نی آن موجود می باشد.

وجه دهم:استعمال تنباکو از امور تازه پیدایی است که پس از رسول خدا(ص) رایج شده است و فرموده است:شر الامور محدثاتها:«بدترین چیزها،امور تازه پیداست».این روایت را صدوق در من لا یحضره الفقیه و دیگری هم نقل کرده است و بالاخره استعمال توتون با توجه به اینکه از امور مستحدثه است،بدعت بوده و چنان که فرموده است:کل بدعه ضلاله و کل ضلاله سبیلها الی النار:«هرگونهٔ بدعتی،دلیل بر گمراهی است و سرانجام هرگونه بدعتی هم آتش است».

وجه یازدهم:همه مردم از شهری و روستائی،استعمال توتون را زشت و ناپسند می شمارند و حکیم سرایندگان هم به زشتی آن توجه داشته و اشعاری نقل کرده است.و پس از آن به روایتی که علامه در نهایه الاصول یادآوری کرده پرداخته و گوید:عنه علیه السّلام انه قال ما رأی المسلمون حسنا فهو عند اللّه حسن و ما رءاه المسلمون قبیحا فهو عند اللّه قبیح:«هرآنچه را مسلمانان بپسندند خدا هم می پسندد و هرآنچه را مسلمانان ناپسند انگارند خدا هم ناپسند می انگارد» (۱).

وجه دوازدهم:باید در کارها از افراد بینا و باتجربه پیروی کرد و یا با بینائی کاملی دست اندرکار شد چنان که فرموده است:فاعتبروا یا اولی الابصار.

بدیهی است همواره و تا هنگام ظهور حضرت بقیه اللّه امور آدمی رو به تنزل

۱- *) این حدیث کمک مؤثری به مصوّبیها که حکم اللّه را تابع آراء مجتهدان می دانند می نماید و مخطّئیها تاب چنان استدلالی را ندارند-م.

می گذارد و پیوسته بدترین مردم بر او گمارده می شود چنان که امام صادق علیه السّلام فرموده است:بعث اللّه الانبیاء و الرسل فی کل زمان یعبرون عنه الی خلقه و عباده و یدلّونهم علی مصالحهم:«خدای متعال،پیمبران و رسولان را در روزگاران برای آن برمی انگیزاند تا بندگان را براهی که شایستهٔ به حال آنها می باشد هدایت نمایند».پس هرگاه استعمال توتون به مصلحت آنان باشد باید در همهٔ زمانها،معمول می بود و حتی در گذشته بیشتر از حال حاضر،شهرت پیدا می کرد و ازآنجاکه از چگونگی آن اطلاعی نبوده و در گذشته ها شیوع نداشته،پیداست که از بدترین امور تازه پیدای آخر الزمان است (۱).

مؤلف پس از بیان فوائدی که متذکر شده می نویسد:بندهٔ جانی عبد اللّه بن عیسی اصفهانی مؤلف این کتاب،می گوید که بر بینای ناقد پوشیده نیست،مطالبی را که کمره ای به عنوان ادلهٔ حرمت توتون آورده است خالی از اشتباه و اختلاط نبوده.سپس به ایرادهایی که بر هریک از ادلهٔ او وارد بوده اشاره کرده است.پس از آن اظهار می دارد:

ادلهٔ یادشده تا هنگامی ارزنده است که استعمال توتون عادت نشده باشد زیرا پس از اعتیاد،ترک آن موجب زیان عظیمی می شود تا آنجا که ممکن است منتهی به هلاکت شود چنان که ما،همین موضوع را دربارهٔ معتادان توتون مشاهده کرده ایم و حلّیت و حرمت آن قیاسی نبوده است؛به این معنی هرگاه بگوئیم اعتیاد موجب حلّیت استعمال توتون می شود به همین نسبت هم اعتیاد موجب حلیت باده گساری خواهد شد.این قیاس باطل و برخلاف قانون است و همچنین حصول ضرر فرض را نمی توان وسیلهٔ حرمت آن قرار داد زیرا به طوری که گفتیم ترک آن در صورت اعتیاد زیان بارتر از فعل آن است،چه آنکه بسیار دیده ایم آنهایی که معتاد به توتون بوده اند براثر ترک آن به ضرر مشکل تری رسیده اند؛همچنان که دفع ضرر لازم است دفع اضرار هم لازم می باشد.

۱- *) ترجمه روضات،ج ۵،ص ۱۹۴،پس از اشارهٔ به ادله حرمت توتون و مطالب دیگر،لغزی را که یکی از فضلا دربارهٔ تنباکو به عربی ساخته و دیگری به پارسی پاسخ داده ایراد کرده است قابل توجه است-م.

و نظیر همین مطالب را ذیل احوال ملا عبد اللّه بن حاج حسین بابا سمنانی،شاگرد میرداماد که به مناسبت شرب قهوه و امثال آن اظهار داشته بود متذکر شده ایم.و نظر مفصل خویش را در این مسئله در باب پنجم از کتاب خود که به نام ثمار المجالس و نثار العرائس می باشد ارائه داده ایم.

ابو الحسن علی بن وصیف ناشی متکلم بغدادی

پیش از این به عنوان شیخ ابو الحسن علی بن عبد اللّه بن وصیف ناشی اصغر حلاء متکلم بغدادی یادآوری شده و فاضلی عالم و کاملی شاعر و ادیب و معاصر با شیخ مفید یا اندکی پیش از او بوده است.

ابن شهرآشوب در معالم العلماء،آنجا که از سرایندگان اهل بیت علیه السّلام که آشکارا به ستایشگری از ایشان پرداخته،اظهار داشته است:ابو الحسن علی بن وصیف ناشی متکلم بغدادی،از باب الطاق بوده؛وی را به آتش سوزانیدند (۱).

ابن خلّکان که از علمای عامه است در تاریخ معروف خود می نویسد:ابو الحسن علی بن عبد اللّه بن وصیف ناشی اصغر حلاّء،از سرایندگان نغزگفتاری است که چکامه های زیادی در ستایش از اهل بیت علیهم السّلام سروده و متکلمی بنام بود.مراتب علم کلام را از ابو سهل اسماعیل بن علی بن نوبخت متکلم فراگرفته و از بزرگان شیعه به شمار می آید.آثار بسیاری دارد و پدرش زیورهای شمشیر را که به دستهٔ آن می آویختند می ساخت،بهمین مناسبت او را حلاّء می گفتند (۲).از سروده های اوست:

اذا أنا عاتبت الملوک فانما أخطّ بأقلامی علی الماء احرفا

و هبه ارعوی بعد العتاب أ لم تکن مودّته طبعا فصارت تکلّفا

۱- ۱-معالم ص ۱۴۸، [۱]آنجا وی را به عنوان«ابو الحسین علی بن وصیف بن یوسف معرفی کرده است.م.

۲- ۲) -در تاریخ ابن خلکان آمده،جدش وصیف،زرخرید و پدرش عبد اللّه عطّار(عطرفروش یا داروفروش)بود و حلاّء بفتح حاء بی نقطه و تشدید لام و پس از آن،الف و این لقب را ازآنجا،ویژه او قرار دادند که زیورهائی از مس،می ساخت-م.

-هرگاه به پادشاهان عتاب می کنم و با آنها سخنی که برخلاف انتظارشان باشد به زبان می آورم چنان است که با قلم خویش نقش بر آب می کشم.

-و برفرضی که با کمال ناراحتی،سر به زیر افکنم و سخنی نگویم ازآن جهت می باشد که دوستی طبیعی مرا به تکلیف وادار می کند که رعایت آن را بنمایم.

علی بن وصیف به کوفه رفت،متنبی به مجلس او حضور پیدا می کرد و مطالبی را که از وی می شنید یادداشت می نمود.از جمله دو شعر زیر:

کأنّ سنان ذابله ضمیر و لیس عن القلوب له ذهاب

و صارمه کبیعته بخمّ مقاصدها من الناس الرقاب

-گویا سرنیزه دقیق و نازک او مانند دل است که دلها به آن متوجه اند حال آنکه دلها به آن راهی ندارند.

-و تیغ تیز او که مانند بیعت او در خم غدیر از جهت او گرفته شد گردن های گردن کشان را از پرش خون آنها روشن می سازد متنبی هم دو شعر زیر در پاسخ او گفت:

کأن الهام فی الهیجا عیون و قد طبعت سیوفک من رقاد

و قد صفت الاسنّه من هموم فما یخطرن إلا فی فؤاد

-سرها در روز جنگ مانند دیدگان بیدارند و شمشیرهای تو هم به خواب رفته اند.

-سرنیزه های تو از اندوهها ترتیب یافته و جز در دلها،در جای دیگری اثر نمی کند (۱).

قاضی تاج الدّین ابو الحسن علی بن هبه اللّه بن دعوی دار قاضی قم

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی موجّه و باشخصیت بود.

مؤلف گوید:ظاهرا این مترجم،با قاضی ظهیر الدّین که در ذیل آورده می شود یکی باشد.هرچند شیخ منتجب الدّین وی را در ضمن دو عنوان یاد کرده است.

۱- ۱-وفیات الاعیان،ج ۳ ص ۳۶۹،و [۱]مطالب یادشده در بالا به طور اختصار آورده شده است.

قاضی ظهر الدّین ابو المناقب علی بن هبه اللّه بن دعوی دار

شیخ منتجب الدّین در باب میم فهرست نوشته است:وی در قم سمت داوری را داشته است.

چنان که نوشتیم ظاهرا این مترجم با تاج الدّین که در بالا ذکر شد یکی می باشد و شیخ معاصر هم در امل الآمل این دو عنوان را یکی دانسته است (۱).آری منتجب الدّین عنوان تاج الدّین و ظهیر الدّین را متوجه به دو شخص می داند و در فهرست نام آن را در دو جا یادآوری کرده است (۲).

علی بن هبه اللّه بن رائقه موصلی

فاضلی نوشته است:شیخ ابو الفرج محمد بن ابو عمران موسی بن علی بن عبدیه قزوینی کاتب،از وی روایت داشته است.سپس علی بن هبه را هم درجه با تلّعکبری دانسته؛با آنکه شیخ ابو الفرج محمد مذکور را از مشایخ نجاشی نام برده،اظهار داشته نجاشی توسط ابو الفرج از علی بن هبه اللّه روایت می کرده است.

مؤلف گوید:بزودی از فهرست شیخ منتجب الدّین شرح حال شیخ ابو الحسن علی بن هبه اللّه بن عثمان بن احمد بن ابراهیم بن رائقه موصلی را نقل خواهیم کرد.در

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۰۹.

۲- *) در فهرست منتجب الدّین [۱]چند تن را به ترتیب به عنوان«دعویدار»قمی معرفی کرده است قاضی احمد بن حسین،تاج الدّین ابو الحسن علی،علاء الدّین اسعد بن علی،ظهیر الدّین ابو المناقب علی،رکن الدّین محمد بن سعد و ایشان همه از داوران و دانشمندان بوده اند.در پاورقی فهرست منتجب الدّین ص ۱۱ [۲] می نویسد:آل دعویدار از خاندانهای اصیل علمی قم می باشند و علمای زیادی در قرن پنجم و ششم از این خاندان به ظهور رسیده اند و خلفا عن سلف مردمی عالم و زاهد و ارباب فتوا و تقوی بشمار آمده اند.از آن پاورقی استفاده می شود که ابو المناقب کنیه نبوده است بلکه نام وی است زیرا منتجب الدّین وی را در حرف«میم»یاد کرده است لیکن این نظریه گمانی بیش نیست و در پانوشت صفحه ۱۱ همان کتاب اظهار داشته:ابو المناقب فرزند علی بن هبه اللّه و محمد بن اسعد نوادهٔ او می باشد-م.

حقیقت این شخص با مترجم حاضر یکی است و در صورت اتحاد،از معاصران شیخ طوسی یا متأخّر از او بوده و این اشکال جلب نظر می کند که نجاشی چگونه از عالمی که معاصر با شیخ طوسی یا متأخر از اوست روایت کرده باشد؛و هرگاه احتمال داده شود که شیخ مترجم،از اجداد شیخ علی بن هبه اللّه است احتمالی بس دور خواهد بود.

یادآوری می شود که شیخ محمد بن رستم بن جریر طبری امامی در کتاب دلائل الامامه از علی بن هبه اللّه از صدوق روایت می کرده است و ظاهرا علی بن هبه اللّه با مترجم حاضر یکی است.

شیخ ابو الحسن هبه اللّه بن عثمان بن احمد بن ابراهیم بن رائقه موصلی

شیخ منتجب الدّین گفته است:وی بزرگی حافظ حدیث و پرهیزکاری ثقه است و تألیفاتی دارد از جمله،التمسک بحبل آل الرسول،الانوار فی تاریخ ائمه الاطهار الیقین فی اصول الدّین.ما تألیفات او را از سید مرتضی بن داعی حسینی از مفید عبد الرحمن نیشابوری از او رحمهم اللّه روایت می کنیم.

مؤلف گوید:پیش از این پاره ای از مطالبی را که مربوط به احوال این شیخ بوده، یادآوری کرده ایم.

شیخ ابو الحسن علی بن هلال بن ابی معاویه مهلّبی

از مشایخ مفید و همپایگان اوست.

پیش از این یادآوری شد که عنوان درست وی«علی بن بلال»با باء یک نقطه است و در کتابهای رجال هم با عنوان علی بن بلال معرفی شده و کلمهٔ«هلال»اشتباه ناسخان است (۱).

شیخ علی بن هلال بن عیسی بن محمد بن فضل

وی از متکلمین بزرگ و از علمای متأخر اصحاب ما می باشد.از تألیفات او کتاب

۱- *) علامه مجلسی در وجیزه می نویسد:علی بن بلال مهلبی از ثقات امامیه است-م.

الانوار الجليّه لظلام الغلس من تلبيس مؤلف المقتبس است که در ردّ کتاب المقتبس، تألیف یکی از متأخران عامه در زمان سلطان یوسف بن ایوب از پادشاهان دیار بکر، می باشد.کتاب المقتبس،در ردّ کتاب قبس الانوار فی نصره العتره الاطهار ابن زهره مؤلف الغنیه می باشد،که در امامت تألیف کرده است.

دو نسخهٔ کهن و نو،از الانوار الجلیه در نزد ما موجود می باشد.از آخر نسخه کهن به دست می آید،که تاریخ تألیف آن سال ۸۷۴ ه.ق بوده است.با توجه به تاریخ مزبور می توان گفت مترجم همان علی بن هلال جزائری استاد شیخ علی کرکی است که پس از این به شرح حال او خواهیم پرداخت.

مؤلف گوید:به خط کهنی بر پشت کتاب الانوار الجلیه چنین نوشته بود:«تصنیف الشیخ الامام شیخ شیوخ الاسلام الاوحد الافرد الاعلم الاکمل الشیخ علی بن هلال بن عیسی بن محمد بن فضل قدّس اللّه روحه و رضی عنه».

از خلال کتاب مشار الیه به دست می آید که علی بن هلال تألیف دیگری هم دارد؛ از جمله کتابهائی که در اصول فقه تألیف نموده است.

شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن هلال جزائری کرکی

(۱)

وی فاضلی دانشور و فقیهی کامل و معروف و استاد شیخ علی کرکی،شیخ محمد بن احمد بن علی بن جمهور لحساوی مشهور،شیخ عزّ الدّین آملی و هم پایگان ایشان از مشایخ،می باشد.او در جبل عامل می زیسته است.

دور نیست مترجم حاضر با علی بن هلال بن عیسی یکی باشد.

جزائری با سند عالی از شیخ مقداد سیوری از شهید روایت داشته است.از اجازهٔ

۱- *) از اجازه ای که شیخ علی کرکی به شیخ حسین عاملی داده و صورت آن در مجلدات بحار، ج ۱۰۸،ص ۵۴ آورده شده برمی آید:لقب علی بن هلال،رضی الدّین و کنیه اش ابو جعفر است و در اجازات دیگر زین الدّین ابو الحسن کما فی المتن آمده است و به قول مؤلف که مکرر اظهار داشته است ممکن است دو لقب و دو کنیه داشته باشد-م.

شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی به سید ابن شدقم معلوم می شود که جزائری علاوه بر شیخ مقداد،از ابن فهد حلّی و جدّ شیخ علی کرکی از یکی از دو فرزند شهید اول و امثال ایشان روایت می کرده است.

یادآوری می شود شیخ علی کرکی در کرک نوح و همچنین ابن جمهور لحساوی در ظرف یک ماه در کرک نوح اقامت داشته و از راه شام عازم سفر حج بوده،از محضر او مستفید گردیدند.مشهور است که شیخ ابراهیم بن سلیمان قطیفی نیز از شیخ علی بن هلال جزائری بهره برده است.لیکن از اجازهٔ شیخ ابراهیم مذکور به شاگردش مولی شمس الدّین محمد بن حسن استرآبادی،استفاده می شود که شیخ ابراهیم قطیفی توسط شیخ ابراهیم بن حسن مشهور به دراق(زبراق)،از شیخ علی بن هلال مترجم حاضر روایت می کرده است (۱).

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ زین الدّین علی بن هلال جزائری فاضلی متکلم و دانشور بود و کتاب الدّر الفرید فی التوحید از تألیفات او می باشد.و از شیخ احمد بن فهد روایت می کرده و شیخ علی بن عبد العالی عاملی کرکی از وی روایت داشته است و در یکی از اجازاتش از وی به نیکی یاد کرده و ستایش بسیاری از او نموده است؛ از جمله در ستایش از او می گوید:شیخ الاسلام و فقیه اهل البیت علیهم السّلام فی زمانه (۲).

مؤلف گوید:در سیستان به خط یکی از علماء چنین دیدم:کتاب الدّر الفرید فی علم التوحید که از تحقیقات فراوانی برخوردار بوده،از تألیفات شیخ زین الدّین علی بن

۱- *) صورت اجازه های قطیفی که برای خلیفه شاه محمود،شیخ شمس الدّین محمد بن ترک،شیخ منصور فرزند شمس الدّین،شیخ شمس الدّین محمد استرآبادی و سید جمال الدّین فرزند سید نور اللّه شهید نوشته است،در مجلد اجازات بحار آمده و برخی از آنها مشتمل بر فوائد ارزنده ای است و تاریخ بعضی از آنها ۹۱۵ و تاریخ بعضی دیگر ۹۲۰ ه.ق می باشد در همگی اجازات یادشده توسط شیخ ابراهیم درّاق از علی بن هلال روایت داشته چنان که در اجازه شمس الدّین بن ترک می نویسد:و اجزت له ان یروی عنّی عن شیخی المحقق المدقق فاضل عصره و زبده دهره المعتمد علی اللّه الخلاق ابراهیم بن حسن ذراق عن زبده المتأخرین و زبده المتقین نور الدّین علی بن هلال-م.

۲- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۰. [۱]

محمد بن هلال جزائری می باشد،ممکن است لفظ«محمد»اشتباهی از آن عالم باشد و یا علی بن هلال از باب اختصار در نسب است (۱).

علی بن هلال علاوه بر الدر الفرید آثار دیگری هم دارد.

یادآوری می شود که شیخ علی کرکی مشار الیه در اجازهٔ خود به شیخ علی میسی، از علی بن هلال چنین تعریف کرده است:«شیخنا الشیخ الامام شیخ الاسلام جامع المعقول و المنقول زین الدّین ابو الحسن،علی بن هلال الجزائری احلّه اللّه تعالی محل الرضوان و رفع قدره الرفیع فی اعلی درجات الجنان و جزاه اللّه عنّا خیر ما یجزی به ذو الاحسان (۲)».

از آغاز غوالی اللئالی ابن جمهور احساوی استفاده می شود که علی بن هلال

۱- *) علامه خوانساری در روضات(ترجمه ۱۶۴/۵)نظریه ذیل مطلب فوق ایراد کرده است-م.

۲- **) صورت این اجازه که محقق کرکی برای شیخ میسی و فرزندش شیخ ابراهیم مرقوم داشته و تاریخ آن ۹۳۴ ه.ق در مجلد اجازات بحار،ج ۱۰۸،ص ۴۰ آورده شده است و باز برای توصیف او به مطالب زیر توجه شود:محقق کرکی در اجازه ای که برای قاضی صفی الدّین عیسی مرقوم داشته و اجازهٔ مفصلی است و تاریخ آن ۱۰۰۲ ه.ق است و صورت آن در مجلد ۱۰۸ صفحه ۶۹ بحار [۱]آورده شده می نویسد:«از کسانی که از وی استفاده کردم و سند روایتم به وی منتهی می شود و سالیانی از محضرش مستفیض گردیدم و بزرگترین و مشهورترین اساتیدم می باشند هو الشیخ الشیعه الامامیه فی زماننا غیر منازع شیخنا الشیخ الامام السعید علاّمه العلماء فی المعقول و المنقول،المعمّر الاوحد الفاضل ملحق الاحفاد بالاجداد،قدوه اهل العصر قاطبه،زین المله و الحق و الدّین ابو الحسن،علی بن هلال قدس اللّه نفسه الزکیه افاض علی مرقده المراحم الربانیه است.پس از این نوشته منطق و اصول و فقه و همگی کتاب قواعد الاحکام و بسیاری از کتاب مختلف علامه و شرح تهذیب الاصول را نزد او قرائت کردم و خود او تألیفاتی که در منطق و کلام و اصول دارد و اجازه کلی به من داد و من با آنکه اسانید بسیاری دارم از نظر جلالتی که دارد به سند او اکتفا می کنم».ترجمهٔ روضات،ج ۵،ص ۱۶۵ [۲] می نویسد:گویا اجازه ای که شیخ حر اشاره کرده(پیش از این در متن ترجمه شد)همین اجازه باشد که من آن را در مجموعه ای دیده ام لیکن نام مستجیز از آن ساقط شده است.باید گفت ظاهر این است که مراد شیخ حر این اجازه نیست و نام مستجیز را در فوق نوشتیم-م.

مترجم حاضر،از شیخ جمال الدّین حسن مشهور به ابن عشره از شهید اوّل روایت داشته است و در وصف او چنین گفته است:طریق ششم:از استادم که مرشد من و همه اصحاب که ما را به راههای درست هدایت می کرد،یعنی الشیخ الکامل الفاضل الزاهد العابد العلاّمه الشائع ذکره فی جمیع الاقطار و المعلوم فضله و علمه فی سائر الامصار زین الحق و المله و الدّین علی بن هلال الجزائری (۱)،از شیخ جمال الدّین حسن مشهور به ابن عشره،از شهید اول.

مؤلف گوید:مترجم حاضر غیر از شیخ علی بن هلال عاملی کرکی است که در ذیل به شرح حال او اشاره خواهیم کرد؛زیرا شیخ علی بن هلال عاملی به طوری که از قرائن به دست می آید،متأخر از مترجم حاضر بوده هرچند در آغاز کار به گمان می رسد که هر دو تن یکی باشند.

از اجازهٔ شیخ ابراهیم قطیفی (۲)که بدان اشاره شده،برمی آید که شیخ علی بن هلال جزائری از شیخ عزّ الدّین بن عشرت از شیخ احمد بن فهد حلّی از شیخ علی بن یوسف نیلی و ظهیر الدّین علی بن عبد الجلیل نیلی از شیخ سعادتمندشان شیخ فخر الدّین از پدرش علاّمه حلّی روایت می کرده و گاهی بدون واسطه از شیخ احمد بن فهد روایت داشته و هنگامی شیخ علی بن هلال از کسی که مورد وثوقش بوده،از عبد المطلب بن اعرج حسینی از علاّمه حلّی از محمد بن نما و گاهی از ابن فهد از شیخ زین الدّین علی بن

۱- *) زهد و تقوا و پارسائی علی بن هلال مورد توجه همگی اعلام بوده است.ترجمهٔ روضات، ج ۵،ص ۱۶۶ می نویسد:سید نعمه اللّه جزائری در کتاب مقامات به مناسبت توضیحی که ذیل تسبیح حضرت زهرا(ع)ایراد کرده و مردم را به خشوع در عبادت و فروتنی در مقام عرض حاجت تشویق کرده می نویسد:یکی از موثقان نقل کرده شیخ عالم علی بن هلال جزائری در هنگام ذکر تسبیح حضرت زهرا صلوات اللّه علیها کمال تأنی و دقت را به کار می برد و بیش از یک ساعت به آن ذکر شریف اشتغال می ورزید.زیرا با هر لفظی که از آن تسبیح به زبان می آورد قطرات اشک از چشم او جاری می گردید.

۲- **) ترجمهٔ روضات،ج ۵،ص ۱۶۳ می نویسد:بعضی گویند از اجازه ای که ابراهیم قطیفی به امیر معز الدّین محمد اصفهانی داده است برمی آید که قطیفی برادرزاده شیخ علی بن هلال است و با این خویشاوندی نزدیکی که دارد چرا تا به حال جایی ندیده ایم که قطیفی از عموی خود اخذ اجازه کرده باشد-م.

حسن خازن حائری از شهید اوّل از مشایخ خود از علّامه حلّی روایت می کرده است.

مؤلف پس از ایراد مطالب مذکور اظهار داشته:به جهاتی که ذیلا آورده می شود نظر قطیفی خالی از اشتباه نبوده است.

۱-لقب ابن عشرت،جمال الدّین است نه عزّ الدّین هرچند پاسخ این احتمال آسان است زیرا ممکن است دارای دو لقب بوده باشد.

۲-روایت کردن علی بن هلال با واسطه از شیخ احمد بن فهد،خالی از غرابت و شگفتی نمی باشد.

۳-علی بن هلال اصولا از ابن عشرت روایت نکرده است.

۴-علی بن هلال با یک واسطه،آن هم به توسط کسی که به وی اطمینان داشته، چگونه ممکن است از سید عبد المطلب بن اعرج حسینی روایت کرده باشد.

۵-فلان عز الدّین بن عشرت از ابن فهد روایت نمی کند.

۶-ابن فهد از شیخ علی بن یوسف و شیخ علی بن عبد الجلیل نیلی روایت نکرده است.

۷-علامه بدون واسطه از محمد بن نما روایت نکرده بلکه به واسطه پدر خود یا عالمی که همدرجهٔ با پدرش بوده از وی روایت کرده است.

۸-لقب علی بن یوسف نیلی،ظهیر الدّین است نه آنکه لقب علی بن عبد الجلیل، ظهیر الدّین باشد.

۹-لقب علی بن عبد الجلیل نظام الدّین است نه ظهیر الدّین.

۱۰-جد علی بن یوسف نیلی عبد الجلیل نیلی است،بنابراین نام و نسب او چنین است:ظهیر الدّین علی بن یوسف بن علی بن عبد الجلیل نیلی و نام و نسب نیلی دیگر، نظام الدّین ابو القاسم علی بن عبد الحمید نیلی است و من هیچ یک از علماء را به خاطر ندارم که نامش علی بن یوسف نیلی باشد،مگر ظهیر الدّین علی بن عبد الحمید نیلی مشار الیه.

شیخ علی بن هلال عاملی کرکی

وی فاضلی دانشور و فقیهی بزرگوار و از محققان علمای روزگار شاه تهماسب

صفوی بوده و در ایران می زیسته من اجازه ای را که برای شاگردش ملا ملک محمد بن سلطان حسین اصفهانی مرقوم داشته دیده ام و نسخه ای از آن در اختیار من می باشد.در آن اجازه علی بن هلال،از گروهی از علمای عصر خود روایت می کند.از جمله:سید تاج الدّین حسن بن سید جعفر اطراوی عاملی،شیخ احمد بیقانی نباطی عاملی،شیخ احمد بن خاتون عاملی عیناثی،شیخ ابراهیم بن سلیمان قطیفی و شیخ علی بن عبد العالی کرکی عاملی مشهور.

از آثار او رساله فی المسائل الفقهیه است در این رساله،مسائل فقهیه طهارت را که مورد نیاز همگان بوده،تدوین کرده و تحقیقات پسندیده ای در آن ایراد کرده است.و ما نسخه های چندی از این رساله را در اختیار داریم.

معظم له مسائل مزبور را از کتابهای اصحاب،التقاط کرده و در آن رساله از شهید ثانی مطالبی نقل می کند.در آغاز آن به نام خویش تصریح کرده و آن را به درخواست یکی از پادشاهان صفوی که ظاهرا سلطان شاه تهماسب صفوی باشد در سال ۹۶۹ هجری تألیف نموده است.و نسخه ای از آن را که دیده ام،به خط شاگردش امیرک اصفهانی است و تاریخ کتابت آن سال ۹۷۱ هجری،در حیات مؤلفش بوده است.یکی از فضلا در حاشیه آن نوشته است که شیخ علی بن هلال کرکی در روز دوشنبه ۱۳ ربیع الاول سال ۹۸۲ ه.ق در اصفهان درگذشته؛بنابراین تاریخ تألیف آن رساله سه سال پس از شهادت شهید ثانی بوده و خود مؤلف هیجده سال پس از شهادت وی درگذشته است.شاگردش در آن نسخه از وی چنین یاد کرده است:الشیخ الفاضل العالم العامل التقی النقی البارع زین الاسلام و المسلمین علی بن هلال کرکی مدّ ظله السامی.

بر آن نسخه،حواشی و تعلیقات فراوانی وجود دارد که برخی از آن حواشی از مؤلف متن و پاره ای از آنها با رمز(عب لی مدّ ظلّه)نشان گذارده شده و ممکن است این رمز اشاره به شیخ عبد العالی بن شیخ علی بن عبد العالی کرکی مشهور بوده باشد.

علاوه بر حواشی یادشده،حواشی پراکندهٔ دیگری از تحقیقات منقوله از کتابها و رساله های فقهیه،وجود دارد که پاره ای از آنها مطالب بی سابقه است.بسیار اتفاق افتاده است در حواشی مزبور پاسخ علامهٔ حلی،به پرسشهای ابن حمزه را نقل کرده است.

و منظور از ابن حمزه دانشوری است که از متأخران بوده و در روزگـار علامـه بلکه شـاگرد او می زیسـته و چنان که می دانیم پیش از علاّمه نبوده است؛همچنین در آن رسـاله به پـاره ای از تحقیقات و مسائل پراکنـده ای که از شـیخ علی بن عبـد العالی کرکی،سؤال شده پرداخته است.

مؤلف گوید:جای بسـی شـگفتی است که شیخ معاصر در امل الآمل با آنکه وی از اعلام بنام جبل عامل بوده،از وی یاد نکرده است (۱).

سید علی همدانی صوفی

وی دانشوری فاضـل و از مشایـخ بزرگ صوفیه و از پیشوایـان ایشـان است.از روزگـار او اطلاعی نـدارم و چنان که در مسوده خود یادداشت کرده ام،شیعه امامی است.

از تألیفـات او:شـرح القصـیده المیمیـه الفارضـیه اسـت کـه به پارسـی شـرح کرده و به خـاطرم می رسـد که آن شـرح را دیـده باشم.قصیدهٔ مزبور چکامهٔ خمریه ابن فارض،صوفی بنام است.

و از تألیفات او:رساله ای است در علم الاخلاق و ما یناسبه این رساله را به طریقه صوفیه و به پارسـی تألیف کرده و مشـتمل بر ده قاعده بود.و از تألیفات اوست کتاب الاسـرار القطعیه؛شـرح اسـماء اللّه الحسـنی؛شـرح فصوص الحکم از ابن الولی که آن را حـل الفصوص هم می گوینـد؛شـرح القصـیده الخمریه التـائیه لابن الفارض؛کتاب نزهه الارواح و امثال این ها از تالیفات دیگر (۲).

۱- *) سـید صدر در تکمله امل الآمل،از وی نام برده و می نویسد:از علمای بزرگ عصر شاه تهماسب صفوی بوده به اصفهان رفته و از رؤسا و مـدرسان و مصـنفان بوده و سال ۹۸۴ ه.ق درگذشـته، سـپس به مطالبی که در اینجا آورده شده اشاره کرده و اجـازه ای را که به شاگردش داده نام برده و در آنجا شـیخ احمـد را بیضاوی نوشـته که در اینجا بیقانی ضـبط شـده و در پایان نوشته طبقه مترجم معلوم است و جا ندارد به نوشتهٔ صاحب ریاض وی را علی بن هلال بن عیسی بن محمد بن فضل بدانیم-م.
۲- **) سـید علی همـدانی از عرفـای بنام قرن هشـتم هجری و به علی ثانی و امیرکبیر و گاهی به سـیاه پوش و صوفی معروف گردیده و شرح حال او در تذکره های عرفانی به اجمال و تفصیل آورده شده و-

شیخ علی بن هیصم

وی از دانشوران و ادیبان بنام امامیه بوده و از روزگار او اطلاعی ندارم.جز اینکه ابن شهرآشوب در کتاب المناقب خطبه ای از او نقل کرده است که مشتمل بر اسامی ائمه اثنی عشر علیهم السّلام می باشد.

شیخ علی بن یحیی حافظ

وی فقیهی دانشور و بزرگوار و عالی مقام بوده و از عربی بن مسافر عبادی روایت داشته و سید بن طاوس با اجازه ای که از وی اخذ کرده از او روایت می کرده است.از قرائن به دست می آید که مترجم حاضر،همان شیخ ابو الحسن علی بن یحیی خیاط است که در ذیل به چگونگی احوال او اشاره می شود.این شیخ از ابن ادریس و ابن بطریق و

حمدانی قزوینی روایت می کرده و سید محمد بن معدّ،موسوی از وی روایت داشته است.

ابن طاوس در کتاب الیقین می نویسد:خبر داد به من به کتاب تفسیر محمد بن عباس بن ماهیار،شیخ علی بن یحیی حافظ به اجازه ای که از او در ماه ربیع الاول سال ۶۰۹ ه.ق داشتم از شیخ سعادتمند عربی بن مسافر از شاگردان ابو علی طوسی فرزند شیخ طوسی (۱).

شیخ ابو الحسن علی بن یحیی خیّاط

شیخ معاصر،در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی بزرگوار است،علّامه از پدرش از محمد بن معدّ از او از ابن ادریس و ابن بطریق و دیگران روایت می کند (۲).

مؤلف گوید:در شهر اردبیل،اجازهٔ شیخ یوسف بن علوان به شیخ محمد بن زنجی را بر پشت کتاب السرائر ابن ادریس دیدم.در آن اجازه آمده بود که شیخ یوسف بن علوان یادشده ،از مترجم حاضر روایت می کرده و از وی چنین توصیف نموده:«الشیخ ابو الحسن علی الشیخ العالم الراوی».

مؤلف گوید:به گمان من مترجم حاضر با شیخ علی بن یحیی حافظ یکی است؛ بلکه باید گفت کلمه(حافظ)تصحیف(خیّاط)است.

پیش از این در ضمن ترجمهٔ شیخ نصیر الدّین علی بن حمزه بن حسن طوسی نوشتیم که مترجم حاضر همه تصانیف شیخ نصیر الدّین را از وی روایت کرده است.و به طوری که در ترجمه شیخ علی بن نصر اللّه بن هارون که جدش به الکال حلی معروف است آمده،مترجم حاضر از وی روایت داشته است.سید بن طاوس از مترجم حاضر و او از عربی بن مسافر از محمد بن ابو القاسم طبری از فرزند شیخ طوسی روایت می کرده و این سند در کتاب جمال الاسبوع و کتابهای دیگر او آورده شده است.در نسخه جمال الاسبوع شهرت مترجم حاضر را(حنّاط)با حاء بی نقطه و نون ضبط کرده و

۱- *) یکی از شاگردان وی عماد الدّین محمد بن ابو القاسم طبری است-م.

۲- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۰. [۱]

همچنین سید بن طاوس در کتاب فتح الابواب می نویسد:به خطّ شیخ علی بن یحیی حنّاط چنین یافتم و ما به اجازه ای از او همه روایتهایش را نقل می کنیم.در جای دیگر از فتح الابواب می نویسد:به خط شیخ علی بن یحیی حنّاط(رحمه اللّه)چنین دیدم:و ما همگی روایتهایش را به توسط خود او روایت می کنیم و خط او در ضمن اجازه ای که در ماه ربیع الاول سال ۶۰۹ ه.ق مرقوم داشته است در نزد ما موجود می باشد.

مؤلف گوید:خیّاط به فتح خاء نقطه دار و تشدید یا و پس از آن الف و طاء بی نقطه،صیغه نسبت به خیاطت(دوزندگی)است و احتمال دارد کلمهٔ مزبور به فتح حاء بی نقطه و تشدید نون نسبت به حنطه(گندم فروشی)باشد.در عین حال خیاط،مشهورتر و حناط در جمال الاسبوع و امثال آن نیز ضبط شده است و نسبت نخستین(خیّاط)در بعضی از سندهای احادیث اربعین شهید اول آورده شده است (۱).

در ذیل این ترجمه،گزارش حال شیخ فقیه علی بن یحیی بن علی خیّاط سوراوی را متذکر خواهیم شد و از نظر من مترجم حاضر و سوراوی یکی خواهد بود.

شیخ فقیه علی بن یحیی بن علی خیّاط سوراوی

وی از علمای بزرگ بود.به طوری از یکی از سندهای احادیث اربعین شهید استفاده می شود:سوراوی از شیخ فقیه عربی بن مسافر عبادی روایت می کرده و شیخ نجیب الدّین ابو عبد اللّه محمد بن محمد بن نما حلّی ربعی از وی روایت داشته است (۲).

و به حق باید گفت مترجم حاضر با شیخ ابو الحسن علی بن یحیی حنّاط یاد شده یکی است.

۱- *) و(**)اربعین شهید اول(قدس سره)در این روزگار به طبع رسیده و در سند حدیث سوم مرقوم فرموده است:خبر داد به من جلال الدّین ابو محمد حسن در ماه ربیع الآخر سال ۷۵۲ در حله از پدرش نظام الدّین احمد از جدش نجیب الدّین ابو عبد اللّه محمد بن نما،از شیخ فقیه علی بن یحیی بن علی خیاط سوراوی از عربی بن مسافر تا آخر سند.بنابراین در این سند،خیاط آمده و نجیب الدّین هم از وی روایت کرده است-م.

۲- **) اربعین شهید اول(قدس سره)در این روزگار به طبع رسیده و در سند حدیث سوم مرقوم فرموده است:خبر داد به من جلال الدّین ابو محمد حسن در ماه ربیع الآخر سال ۷۵۲ در حله از پدرش نظام الدّین احمد از جدش نجیب الدّین ابو عبد اللّه محمد بن نما،از شیخ فقیه علی بن یحیی بن علی خیاط سوراوی از عربی بن مسافر تا آخر سند.بنابراین در این سند،خیاط آمده و نجیب الدّین هم از وی روایت کرده است-م.

ملا شرف الدّین علی یزدی

وی فاضلی دانشور و ادیبی شاعر و منشی و در فن معمّا مهارتی به کمال داشت.

او در روزگار امیر تیمور گورکان بلکه پس از او هم می زیسته است (۱).

به گمان من،مترجم حاضر از دانشوران امامیه است و ما بقی احوال او را در بخش دوم که ویژهٔ دیگران است ایراد خواهیم کرد.

شرف الدّین تألیفاتی دارد از جمله،شرح قصیده البرده النبویه.کتاب کنه المراد فی علم الوفق و الاعداد که این کتاب را به پارسی تألیف کرده و من آن را دیده ام.کتاب دیگری هم در وفق و اعداد دارد که ملخّصی از آن کتاب بشمار می آید؛کتاب حلل مطرز در فن معما و لغز که آن را به پارسی و به درخواست سلطان ابراهیم[بن شاهرخ بن تیمور]تألیف کرده و کتاب تاریخ ظفرنامه (۲)را به پارسی و با انشاء بسیار پسندیده در احوال امیر تیمور کورکان و فرزندان او و به پیشنهاد سلطان ابراهیم مذکور در سال ۸۲۸ ه.ق تألیف کرده است و رسالهٔ فارسی و مختصری به نام علم عقد الانامل تألیف نمود که من این کتاب را در فراه دیده ام و امثال این ها از تألیفات دیگر.

۱- *) شرح حال مفصلی از شرف الدّین در ترجمه روضات،ج ۳،ص ۶۶۶،در پاورقی نوشته ام-م.

۲- **) ریحانه،ج ۲،ص ۳۱۱ [۱] می نویسد:شرف الدّین در نزد تیمور لنگ،مقرب بوده و ابراهیم بن شاهرخ بن تیمور هم نسبت به وی محبت بسیاری داشته و به اصرار او کتاب ظفرنامه تیموری را که حاوی احوال تاریخی خانواده تیموری و فتوحات امیر تیمور می باشد در ظرف چهار سال تألیف و در حدود سال ۸۳۰ ه.ق به اتمام آن موفق آمده دکتر رضازاده شفق در تاریخ ادبیات ایران می نویسد:ظفرنامه تاریخ مفصل تیمور که در ده جلد از ولادت تا وفات او تألیف شده و مؤلف آن شرف الدّین علی یزدی که از ادبا و شعرای اوایل دورهٔ تیموریان بوده و عمدهٔ شهرت او در زمان شاهرخ است و یک قسمت آن را از تاریخ ظفرنامه نظام الدّین شامی که به فرمان تیمور در سال ۸۰۴ تألیف کرده استفاده نموده است.فرهنگ معین،ج ۵،ص ۱۱۱۴ می نویسد:شرف الدّین حداکثر مطالب ظفرنامه را از کتاب شامی اخذ نموده و اشاره به مأخذ آن نکرده است در عین حال ظفرنامه یزدی بطور کلی ظفرنامه شامی را تحت الشعاع قرار داد و در کلکته و ایران به طبع رسیده و به فرانسه ترجمه شده و سپس به انگلیسی برگردانیده شده است-م.

شرف الدّین در قریه تفت یزد درگذشت (۱).

مؤلف گوید:اکنون که سخن ما،به معما گرائید شایسته است پاره ای از آنچه را که مناسب با این مقام است یادآوری نمائیم.

از اساتید فن معما،امیر حسین معمایی معروف است که رساله های چندی دراین بارهٔ تألیف کرده است (۲).

یادآوری می شود،این مرد از علمای بزرگ شیعه امامیه است لیکن مانند بسیاری از همگامان او به بلای تقیه گرفتار شده بود.وی در بسیاری از فنون و به خصوص در نامه نگاری و معمّا و لغز،مهارت داشته،بلکه فن معما را ابداع کرده است.یکی از متأخران عامه که در این فن،دستی داشته در رساله اش می نویسد:واضع و مدوّن اصلی این فن مولانا شرف الدّین علی یزدی مؤلف تاریخ مشهور ظفرنامه است که چگونگی

۱- *) ریحانه،ج ۲،ص ۳۱۲ [۱] می نویسد:شرف الدّین در سال ۸۳۰ یا ۸۵۰ یا ۸۵۶ در یزد وفات یافته است و از آثار او رساله مناظره و رساله منتخب است که هر دو در فن معما می باشد و در شعر،شرف تخلص می کرده از اوست: نگشاد در بروی شرف پیر میکده تا از دیار کون و مکان رخت برنبست

۲- **) روضات،ص ۲۶۰ می نویسد:امیر حسین بن محمد حسینی نیشابوری معروف به معمایی از شعرای بنام و عرفای عالیمقام بوده و اوقاتی که در هرات می زیسته از برکات انفاس جامی بهره مند و مستفیذ می بوده و کتاب ارزنده ای در فن معما به خواهش امیر علی شیرنوایی نوشته و در آن کتاب نام امیر و جامی را در ضمن ابیاتی که در روضات آمده است ایراد کرده است و پس از آن مؤلف روضات به مطالبی که در این کتاب آمده و در بالا ترجمه شد اشاره نموده است در الذریعه،ج ۲۱،ص ۲۷۰ [۲] می نویسد: معمیات از میر حسین معمائی می باشد و رساله ها و قطعات زیادی در معما دارد.از جمله دستور معما و در مجلد ۸ صفحه ۱۶۸ می نویسد:رساله دستور معما رساله ای است پارسی که آن را امیر حسین معمائی نیشابوری به نام امیر علی شیرنوائی متوفی ۹۰۶ ه.ق تألیف کرده و در آخر به تاریخ تألیفش که ۹۰۴ هجری بوده چنین اشاره کرده است: اگر از تو پرسند تاریخ او (به حج رفتن کعبهٔ دین)بگو در الذریعه [۳]سال فوتش را ۹۰۴ و در ریحانه،ج ۴،ص ۴۸ سال فوتش ۹۰۴ یا ۹۱۲ که در هرات اتفاق افتاده نوشته است-م.

احوال امیر تیمور و جنگهای او را در آن تاریخ متذکر شده و در نزد او از تقرب خاصی برخوردار بوده است.و امیر هم به چشم عظمت و جلالت به وی می نگریسته مادّه تاریخ انجام کتاب مذکورش«صنّفت فی شیراز»می باشد (۱).

شرف الدّین منشی بلیغ و سراینده ای فصیح بود و در فن انشاء و نگارندگی بر تمام منشیان عصرش برتری یافته و در فنون علمیه با دیگر اعلام همگامی می نموده.از تألیفات اوست:کنه المراد فی الوفق و الاعداد این کتاب،ارتباطی با فن معما ندارد و در فن معما، رسالهٔ دامنه داری به نام حلل مطرّز در معما و لغز تألیف کرده.او سال ۸۳۰ ه.ق درگذشته است.

پس از او دانشوران پارسی زبان از سبک او پیروی کرده و دائره این فن،را توسعه داده و اندیشه و دقت کاملی در اصول و قوانین آن به کار بردند تا آنکه مولانا نور الدّین عبد الرحمن جامی چندین رساله در این خصوص تدوین نموده و برخی از رساله ها را شرح کرد (۲).

تألیفات در این خصوص فراوان گردید تا اینکه مولانا امیر حسین معمّایی نیشابوری برحسب نبوغ ذاتی که داشت و براثر دقت نظر و تعمق کافی که در تهیه و تدوین معما دارا بود،سحر حلال می کرد و بر همگی اقرانش برتری پیدا کرده بود و در این رشته رساله ای تدوین نمود که به حدّ اعجاز می رسید و امور غریبه معما و لغز (چیست آن)را در آن به طوری ارائه داد که مولانا نور الدّین عبد الرحمن جامی با همه عظمت و دقت نظری که داشت،هنگامی که از تألیف آن رساله اطلاع پیدا کرد،اظهار داشت:هرگاه پیش از آنکه رساله های چندی در معما تألیف کنم از وجود این رساله

۱- *) عبارت ماده تاریخ صحیح این است(صنّف فی شیراز ۸۲۸)و در اصل کتاب و همچنین در روضات که از این کتاب نقل کرده(صنّفت فی شیراز با تاء کشیده)آورده است که صحیح نمی باشد و ما در ترجمهٔ روضات،ج ۳،ص ۶۶۵،(صنّف)بدون تا نوشته ایم-م.

۲- **) از آثار جامی در فن معما حلیه حلل یا رسالهٔ کبراست که در واقع شرحی بر حلل مطرز شرف الدّین یزدی می باشد و رسالهٔ جامی در روزگار ما به اهتمام فاضل ارجمند آقای نجیب مایل هروی به طبع رسیده و مقدمهٔ فاضلانه ای بر آن رساله مرقوم داشته است-م.

اطلاع حاصل می کردم،رساله ای در معمّا نمی نگاشتم؛لیکن مع الاسف،رساله های مرا مسافران به اطراف انتقال دادند و اینک جای آن نیست از آنچه نوشته ام اعراض نمایم.

باری روز به روز موقعیت میر حسین معمایی براثر فن معما و دقت نظر و دیگر علوم که دارا بود،بالا گرفت تا آنجا که پادشاهان خراسان و وزیران و امیران و اعیان آن روزگار،فرزندان خود را نزد میر حسین گسیل می داشتند تا رساله اش را نزد او قرائت کنند و از مطالب آن اطلاع کافی به دست آورند.این سبک ادامه داشت تا سال ۹۱۲ ه.ق که میر حسین رحلت کرد.درگذشت او چهارده سال پس از مرگ جامی بود.پس از ایشان گروهی به وجود آمدند که در رشتهٔ معما بر دیگران برتری پیدا کردند و انظار عالیه ای از خود ارائه می دادند و ما هرگاه بخواهیم به شرح حال یک یک آنها اشاره نمائیم مجلد بزرگی متکفّل احوال ایشان خواهد بود و من خود گروه ماهری را در این رشته دیدار کرده ام؛از ایشان است ملا عشر هروی که رسالهٔ مولانا امیر حسین را بر او خواندم و او هم رساله مولانا را از وی فراگرفته بود و یادداشتهائی بر آن نوشته بود.

از ایشان است مولانا محمد عینانی هروی شاگرد مولانا جامی که در مکه مکرمه اقامت داشت و از حافظه خوبی برخوردار و مرام پسندیده ای داشت.من رسالهٔ کبری (۱)مولانا جامی را که در فن معما بود و او در فرادادن این رساله مهارت ویژه ای داشت،نزد وی خواندم و پس از عمری طولانی که از هشتاد سال تجاوز کرده بود بعد از سال ۹۴۰ ه.ق در مکه درگذشت.

و از ایشان است مولانا عبد الوهاب نیشابوری وی آیتی از آیات خدای تعالی بود و موقعیتی داشت که هرکس دارای هر پایه و مایه از علم و کمال بود در برابر او به تقصیر خویش اعتراف می کرد.رسالهٔ میرمعمائی را شرح کرده و در کشف مشکلات آن ید بیضا نمود و به آخرین مرحله از مراحل آن نایل شد؛و بر معمیات میر حسین اسامی را افزوده که میر مبرور با همهٔ دقتی که داشته به آنها دست پیدا نکرده است.من در سال ۹۴۵ ه.ق

۱- *) گویا مراد از این رساله همان رساله کبیر باشد که در پاورقی پیش نوشتیم شرح مانندی است برای«حلل مطرز»شیخ شرف الدّین و به نام رحلیهٔ حلل موسوم می باشد-م.

که برای دومین بار در نیشابور به ملاقات وی رسیدم بخشی از شرح او را نزد وی خواندم.

مؤلف گوید:واضع علم لغز در زبان عربی معلوم نیست.امّا سابقهٔ بسیاری دارد.

آری کسی که معما را اختراع نمود و رساله هایی به زبان عربی نوشت به گفتهٔ صاحب رسالهٔ مذکور... (۱)

شیخ زین الدّین علی بن یونس عاملی نباطی بیاضی

شیخ زین الدّین ابو محمد علی بن محمد بن یونس عاملی عنجری نباطی بیاضی مؤلف کتاب الصراط المستقیم و غیر آن.

شیخ علی بن یوسف

وی از دانشوران بزرگ روزگار شیخ مفید بوده و به طوری که از فلاح السائل ابن طاوس برمی آید،او از احمد بن محمد بن سلیمان زراری از ابو جعفر حسنی محمد

۱- *) در روضات،ص ۲۶۱ [۱] می نویسد:خلیل بن احمد،نخستین کسی است که فن معما را وضع کرد و محتمل است ابو الاسود دئلی نخستین فرد بوده باشد.باید اضافه کرد هرگاه ابو الاسود واضع این فن باشد ممکن است حضرت مولا علیه السّلام مقدم بر او باشد زیرا این شعر که منسوب به آن حضرت است معمائی است بنام مبارک حضرت محمد الاخذ وعد موسی مرتین وضع اصل الطبائع تحت زین و سکه خان شطرنج فخدها و ادرج بین ذین المدرجین فذلک اسم من یهواه قلبی و قلب جمیع من فی الخافقین روضات [۲]در همان صفحه در باب بی ارزشی معما از جاحظ نقل کرده است کیسان مستمع ابو عبید،معمولش آن بود خلاف آنچه گفته می شد می شنید و خلاف آنچه می شنید می نوشت و خلاف آنچه را می نوشت می خواند در عین حال از همه مردم به فن معما ماهرتر بود و نظام با همه قدرتی که در انواع علوم داشت به کوچک ترین نکتهٔ معما هم دست پیدا نمی کرد و مطلبی هم از ملا محمد امین استرآبادی نقل کرده است-م.

بن حسین اشتر روایت می کرده.این مترجم غیر از افرادی است که در ذیل ترجمه می شوند.

شیخ زین الدّین علی بن یوسف بن جبیر فاضل

وی به ابن جبیر و سبط بن جبیر معروف است.در یکی از مواضع از وی چنین توصیف شده است:«الشیخ المولی العلامه کشّاف الحقائق و مبیّن الدقائق خاتمه المجتهدین و خلاصه الحکماء و المتکلمین جامع المعقول و المنقول محقق الفروع و الاصول زین الملّه و الدّین علی بن یوسف بن جبیر.

وی از متأخرین علمای اصحاب و از بزرگان ایشان است.کتاب نهج الایمان فی المناقب و الامامه از تألیفات اوست و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد،تحقیقات ارزنده ای در این کتاب آورده شده و مشتمل بر چهل و هشت فصل است و به طوری که در آغاز آن تصریح کرده است،این کتاب را از هزار کتاب گرد آورده و در کتاب تأویل الآیات الباهره تألیف شیخ شرف الدّین علی نجفی از این کتاب بسیار نقل شده است.

پیش از این ذیل احوال شیخ حسین بن جبیر نوشتیم که این کتاب را شیخ زین الدّین بیاضی در کتاب الصراط المستقیم به شیخ حسین نسبت داده است و حقیقت حال را آن چنان که باید،تذکر داده ایم.

یادآوری می شود که سید هاشم بحرانی در کتاب غایه المرام کتاب النخب را به ابن جبیر نسبت داده است.باید گفت مراد وی،مترجم حاضر نیست بلکه منظورش،شیخ ابو عبد اللّه حسین بن جبیر است.

گاهی از مترجم حاضر به شیخ علی بن جبیر،تعبیر شده است و شرح حال او را متذکر شدیم.ممکن است این دو تن خویشاوند یکدیگر یا پسرعمو بوده باشند و به حق می توان گفت که شیخ زین الدّین(مترجم حاضر)نوادهٔ شیخ ابو عبد اللّه حسین بن جبیر است زیرا او در کتاب نهج الایمان از کتاب نخب المناقب حسین بن جبیر بسیار نقل می کند و در آن کتاب،تصریح کرده است که شیخ ابو عبد اللّه در عین حالی که پسرعموی او می باشد،جد مادری او هم به حساب می آید،بلکه مترجم حاضر نوادهٔ دختری اوست و پسرعموی او هم می باشد.

سید ابو القاسم علی بن یوسف بن جعفر کلینی

منتجب الدّین در فهرست گوید که وی فقیهی صالح بوده است.

شیخ علاء الدّین حاج علی بن یوسف بن حسن

وی از شاگردان بزرگوار سید فضل اللّه راوندی است بر پشت نسخه ای از نهج البلاغهٔ سید رضی(ره)اجازه ای از راوندی دیدم که برای حاج علی نوشته و مضمون آن این است:

شیخ امام علاء الدّین جمال الحاج و الحرمین علی بن یوسف بن حسن(دام توفیقه) این مجلد را با کمال تحقیق و دقت نزد من قرائت کرد و به او اجازه دادم تا این کتاب را از من از گروهی از اعلام از مصنّف آن رضی اللّه عنهم و عنا روایت نماید و کتب ابو الفضل راوندی حامدا.

مؤلف گوید:پاره ای از کلمات این اجازه براثر کهنگی از بین رفته بود به همین مناسبت بخشی از حروف آن بر من مشتبه شد؛در عین حال با مرکب تازه نارسائی های آن را برطرف کردم.گمان می کنم امضاء پایان اجازه به جای ابو الفضل،فضل اللّه راوندی بوده که همان نارسائی و کهنگی خط موجب شده به جای فضل اللّه ابو الفضل دیده شود.

و نمی توان گفت کنیهٔ فضل اللّه راوندی،ابو الفضل باشد.زیرا همگان او را به کنیهٔ ابو الرضا شناخته اند.آری اگر بگوئیم،ابو الفضل راوندی غیر از فضل اللّه راوندی است احتمال نابجائی نبوده است و اگر بگوئیم مراد از فضل اللّه،قطب راوندی است و کنیهٔ ابو الفضل هم مربوط به او می باشد درست نیست،زیرا قطب راوندی با چند واسطه از سید رضی روایت می کرده؛گذشته از این به طوری که پیش تر در شرح حال قطب راوندی نوشتیم کنیهٔ او ابو الحسن بوده نه ابو الفضل.علاوه بر این همین نسخه بار دیگر بر قطب راوندی قرائت شده است و قطب الدّین به خط خود اجازه ای برای شیخ زین الدّین ابو جعفر محمد بن عبد الحمید بن محمد معروف به شیخ زین الدّین بر پشت آن نسخه نوشته است.ما این مراتب را در شرح حال شیخ زین الدّین ایراد نموده ایم و قطب الدّین

در همان اجازه با سه واسطه و گاهی با دو واسطه،نهج البلاغه را از سید رضی روایت کرده و خطش مغایر با خط ابو الفضل راوندی است.

همین نسخه هم بر شیخ نجیب الدّین یحیی بن سعید پسرعموی محقق حلّی قرائت شده و خط نجیب الدّین در آنجا به چشم می خورد.

شیخ علی بن یوسف بن عبد الجلیل

این مترجم،همان شیخ ظهیر الدّین علی بن یوسف بن عبد الجلیل نیلی،شاگرد شیخ فخر الدّین فرزند علامه حلی است که ذیلا به شرح حالش اشاره خواهد شد.

وی دانشوری بافضیلت و باکمال بود.از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم.از تألیفات او کتاب منتهی السئول است که کفعمی،این کتاب را به وی نسبت داده است و در فصل سی و دوم از مصباح در ضمن شرح اسماء حسنی،مطالبی از کتاب او نقل می نماید و در البلد الامین هم از آن کتاب مطالبی آورده است.

از نظر من این شخص با شیخ ظهیر الدّین که در ذیل ترجمه می شود یکی است و حقیقت هم همین است.

شیخ ظهیر الدّین علی بن یوسف بن عبد الجلیل نیلی

از متکلمان بزرگ امامیه و فقهای ایشان است.

از آغاز غوالی اللئالی ابن ابی جمهور احساوی استفاده می شود که ظهیر الدّین از شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه حلّی روایت داشته و ابن فهد حلّی هم از ظهیر الدّین روایت می کرده است.ابن ابی جمهور در معرّفی از ظهیر الدّین چنین گفته است:«الشیخ الامام الفاضل المتکلم ظهیر المله و الدّین علی بن یوسف بن عبد الجلیل النیلی».

مؤلف گوید:از تألیفات او کتاب منتهی السئول فی شرح الفصول است.کفعمی در بلد الامین به این کتاب تصریح کرده و در ضمن شرح معانی برخی از اسماء الحسنی و موضوعات دیگر آن کتاب،از تحقیقات او مطالبی را آورده است.تألیف مزبور شرحی است بر فصول خواجه نصیر الدّین طوسی که در اصول الدّین مرقوم فرموده است.

شیخ جلیل فقیه رضی الدّین ابو القاسم،ابو الحسن علی بن شیخ

سدید الدّین یوسف بن علی بن محمد بن مطهّر حلّی

دانشوری نامی و فاضلی بزرگوار و برادر علاّمه حلّی معروف است.از آثار او کتاب العدد القویه لدفع المخاوف الیومیه می باشد.این کتاب را استاد استناد ایده اللّه تعالی در بحار الانوار به وی نسبت داده و بدان اعتماد داشته و به نقل از آن پرداخته است و در اول بحار چنین اظهار داشته است:کتاب العدد القویه لدفع المخاوف الیومیه تألیف شیخ فقیه رضی الدّین علی بن یوسف بن مطهر حلی است (۱).

و در فصل دوم از آن کتاب فرموده است:کتاب العدد کتاب ارزنده ای است که آن را به مناسبت اعمال روزهای هر ماه از سعد و نحس آنها،تألیف کرده است و نیمی از آن کتاب در اختیار ما می باشد.مؤلف آن به دانش و فضیلت شناخته شده است و در اجازات هم از او یاد کرده اند و او برادر علامه حلی(قدس اللّه لطیفهما)می باشد (۲).

مؤلف گوید:ما هم نیمه آخری آن کتاب را که مربوط به مباحث روز پنجم ماه تا به آخر آن است در اختیار داریم و کتاب ارزنده و ظریفی است که مطالب،تازه ای در آن ایراد کرده است و به تناسب پیش آمدهای هرروزی از ماهها دعائی که در آن وارد شده است، میلاد پیمبر اکرم و ائمه طاهرین علیهم السّلام و دیگران را متعرض شده است و اخبار و احادیث مربوط به آنها را ایراد نموده و پاره ای از آنها را از کتابهایی که کمتر در دسترس عموم بوده نقل کرده است و احوال ائمه و فضائل و ادلهٔ امامت ایشان را مفصلا شرح داده است.مهمترین نسخهٔ آنکه اینک برای استفاده همگان در دسترس قرار گرفته است، نسخهٔ کهنی است از کتابهای نجف قلی بیک ناظر سابق که آن نسخه در روزگار مؤلفش (قدس اللّه روحه)نوشته شده است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی دانشوری فاضل و برادر علامه حلّی

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۷. [۱]

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۳۴.

است.برادرزاده اش فخر الدّین محمد بن حسن بن یوسف و خواهرزاده اش سید عمید الدّین عبد المطلب از وی روایت داشته اند و خود او از پدرش(سدید الدّین یوسف) و محقق نجم الدّین حلّی روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید:پیش از این به نام شیخ رضی الدّین علی بن مطهّر حلّی اشاره کردیم.

در حقیقت مترجم حاضر همان رضی الدّین علی بن مطهر حلی است.پس از این هم به نام شیخ قوام الدّین محمد بن علی بن مطهر حلّی اشاره می نمائیم و خواهیم گفت که وی فرزند مترجم حاضر می باشد.از اجازات هم برمی آید که فخر الدّین و عمید الدّین از وی روایت داشته اند و خود او از پدرش سدید الدّین و محقق حلّی روایت می کرده است.

از یکی از اجازات امیر شرف الدّین علی شولستانی و همچنین از اجازهٔ ملا حاج حسین نیشابوری به ملا نوروز علی تبریزی استفاده می شود که شیخ فخر الدّین از عمویش شیخ رضی الدّین علی روایت می کرده و عمویش از شیخ احمد بن مسعود اسدی حلّی از ابن ادریس روایت داشته است و ما دلیل صحت این سند را در ضمن ترجمه شیخ احمد یادشده متعرض شده ایم.

و به خط یکی از فضلا به نقل از خط شیخ سدید الدّین یوسف پدر شیخ رضی الدّین علی چنین دیده ام:

خدا را شکر که فرزند نیک پی ام ابو القاسم علی بن یوسف بن مطهر،که خدا او را از نمایی شایسته برخوردار گرداند،در بهترین وقت و خوش ترین زمان در شب یکشنبه یازدهم ماه شوال سال ۶۳۵ ه.ق در حلّه سیفیه متولد شد و همان شب مصادف بود با ششم حزیران سال ۱۵۴۹ یونانی.

برخی از حاضران که در هنگام ولادت او حضور داشتند چنین اظهار کرده اند که ولادت او چهار ساعت و هفت دقیقه و بیست ثانیه کم از شب باقی مانده اتفاق افتاده است و این اظهارنظر،اصلی است که پس از این به چگونگی آن خواهیم پرداخت و

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۱. [۱]

خلیفهٔ آن روزگار،مستنصر باللّه ابو جعفر منصور بوده که خدا دولتش را پایدار و مردم را در پناه امن وامان خود برقرار بدارد و درود و سلام بر سیّد و مولای ما محمد و خاندان پاک او باد (۱).

شهید اول در اربعین می نویسد:شیخ فخر الدّین از پدرش علامه و عموی خود رضی الدّین علی از پدرشان شیخ سدید الدّین یوسف از فقیه احمد بن مسعود از فقیه محمد بن ادریس از عربی بن مسافر از الیاس بن هشام حائری از ابو علی فرزند شیخ طوسی از پدرش شیخ طوسی روایت می کرده است (۲).

ملا نظام الدّین قرشی در نظام الاقوال می نویسد:علی بن یوسف بن علی بن مطهّر حلّی(قدس سرّه)برادر علامه جمال الدّین طاب ثراه،از مشایخ امامیه و فقیهی بزرگوار است.فخر المحققین برادرزاده اش از وی روایت داشت و او از پدر نیک بختش یوسف و از محقق جعفر بن سعید روایت می کرده است.

شیخ زین الدّین علی بن یونس بیاضی

پیش از این به عنوان شیخ زین الدّین ابو محمد علی بن محمد بن یونس عاملی عنحوری نباطی بیاضی از او یاد شد.

مولانا فاضل عماد الدّین استرآبادی

وی در استرآباد متولد شده و در مازندران می زیسته است.دانشوری فقیه و محدث و متکلم و قاری و پرهیزکار و از دانشوران شایسته است که در شهرهای مازندران شهرت داشته و در روزگار پادشاهان صفوی زندگی می کرده از چگونگی روزگارش اطلاعی

۱- *) الذریعه،ج ۱۵،ص ۲۳۲ می نویسد:رضی الدّین سال ۶۳۵ ه.ق متولد شده و در روزگار زندگی پدرش سدید الدّین یوسف وفات یافته است-م.

۲- **) سند مزبور در صدر حدیث بیست و ششم ص ۵۹ اربعین شهید(ره)که در این زمان به طبع رسید آورده شده است-م.

ندارم و ممکن است از دانشورانی باشد که نزدیک به زمان ما زندگی می کرده است.

از تألیفات او:رساله فی القراءه و رساله فی اثبات الواجب و امثال این ها از رساله های دیگر می باشد.

ممکن است مترجم حاضر همان ملا عماد مازندرانی کلباری مؤلف رساله فی حرمه التتن باشد که پس از این به نام او اشاره می شود.و ممکن است مترجم حاضر، ملا عماد الدّین علی بن عماد الدّین علی شریف استرآبادی باشد که در استرآباد متولد شده و در مازندران می زیست و قاری معروف بوده و شرح حال او پیش از این یاد شده است.

یادآوری می شود که مترجم حاضر،غیر از ملا احمد بن یحیی بن علی فارسی است زیرا وی از علمای عامه است و حواشی بر کتابهای منطقی دارد.

از جمله آنها حاشیه هایی است که بر شرح شمسیه؛و حاشیه سید؛حاشیه شرح مطالع و بر حواشی سید....

مولی عماد الدّین بن یونس

وی از شاگردان ملا عبد اللّه شوشتری(قدس سره)و از دانشمندان روزگار شاه صفی بلکه شاه عباس کبیر است.

وی رویه اخباریها را پیش گرفت و رسالۀ مختصری در وجوب عینی نماز جمعه در روزگار غیبت تألیف کرده و نسخه ای از آن نزد ما می باشد.

مولی عماد مازندرانی کلباری

وی فاضلی دانشور و از متأخران است و در این روزگار می زیسته و رساله ای در حرمت تتن تألیف کرده که آن را دیده ام.

کلباری یکی از روستاهای شهر اشرف مازندران است.و از قرینه ظاهری استفاده می شود که مترجم حاضر غیر از ملا عماد الدّین استرآبادی است که در استرآباد متولد شده و در مازندران می زیسته و پیش از این هم به نام او اشاره کردیم.

ص:۳۶۹

سید ابو البرکات عمر بن ابراهیم حسینی

از علما و راویان پیشین بوده و از سعید بن محمد ثقفی از محمد بن علی علوی از محمد بن حسین سلّمی از علی بن عباس از عبّاد بن یعقوب از یونس بن ابو یعقوب از مردی از حضرت علی بن حسین علیهما السّلام روایت می کرده و محمد بن ابو القاسم طبری امامی در کتاب بشاره المصطفی به این سند اشاره کرده و ممکن است مترجم حاضر از دانشوران خاصه بوده باشد.

عمر بن ابراهیم آوسی

از دانشوران بزرگ ما بود.کتاب زهر الکمام از آثار او می باشد و سیّد هاشم بحرانی در کتاب نزهه الابرار فی خلق الجنّه و النّار کتاب مزبور را به وی نسبت داده و اخباری را در کتاب خود از وی نقل کرده است و در توصیف او گوید:الشیخ العالم العامل العلاّمه.

من از ویژگیهای عصر او اطلاعی ندارم.

شیخ ابو حفص عمر بن احمد بن منصور صفّار نیشابوری

وی از مشایخ شیخ منتجب الدّین بن بابویه بوده و هنگامی که به ری رفته است شیخ منتجب الدّین به قرائت نزد او پرداخته و از وی روایت می کرده است.

و به طوری که از پاره ای از سندهای احادیث الاربعین شیخ منتجب الدّین یادشده برمی آید،مترجم حاضر از ابو بکر احمد بن علی بن عبد اللّه بن خلف و ابو نصر عبد اللّه بن حسن بن هارون ورّاق و اسماعیل بن عبد اللّه قلانسی از ابو سعید محمد بن موسی صیرفی در ضمن اجازه ای که به احمد بن خلف داده از محمد بن عبد اللّه صفار از احمد بن عباد واسطی از فحول بن ابراهیم از عبد الجبّار بن عباس از عمار دهنی،از ابو زبیر از جابر (رضی اللّه عنه)روایت می کرده است.

و از اینکه منتجب الدّین در کتاب فهرست از وی نام نبرده است به دست می آید که وی از علمای عامه می باشد.

امیر زاهد شرف الدّین عمر بن اسکندر

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فقیهی متعبّد و پارسا بوده است.

عمر بن محمد

وی از مشایخ شیخ مفید و امثال اوست و به طوری که از مجالس شیخ مفید و امالی شیخ طوسی استفاده می شود،وی از علی بن عباس روایت می کرده و از دانشوران بزرگوار خاصه است.حقیقت امر از نظر من این است که وی همان عمر بن محمد بن عمر بن محمد بن سلیم بن براء بن سیّار تمیمی بغدادی است که پدرش ابو بکر قاضی، معروف به جعابی است و فرزند او که به ابن جعابی معروف بوده استاد شیخ مفید می باشد.و پدرش محمد بن سلیم که معروف به جعابی بوده از مشایخ مفید و هم طرازان او می باشد و به طوری که در باب میم خواهیم گفت از مشایخ صدوق و تلّعکبری است (۱).

۱- *) تاریخ بغداد،ج ۳،ص ۲۶ می نویسد:ابو بکر محمد بن عمر بن محمد بن سالم تمیمی در ماه صفر سال ۲۸۴ ه.ق متولد شده و داوری موصل را عهده دار می شده و به ابن جعابی شهرت دارد و از گروه بسیاری از محدثان روایت می کرده و به صحبت عباس بن عقده رسیده و تألیفات زیادی در ابواب و شیوخ و تواریخ داشته و در یکی از کوچه های بصره می زیسته و در مذهب تشیع معروف بوده.دارقطنی و ابو نعیم اصفهانی و دیگران از وی روایت کرده اند و در حفظ حدیث به پایه ای بوده که محدثان را متحیر می ساخته از خود او نقل شده:در محل رقه دو صندوق کتاب داشتم که آنها را نزد مردی به امانت گذارده بودم به غلامم دستور دادم تا آنها را نزد من بیاورد غلام بازگشت و اظهار داشت همگی آنها سوخته و نابود شده اند.گفتم اندوهناک مباش در میان آنها دویست هزار حدیث بود که همگی آنها را با سند و متن در خاطر دارم در آخر عمر هیچ محدثی از نظر مراتب حدیثی به پایه او نمی رسید بلکه در این خصوص در دنیا همتائی نداشت و بسیاری از مطالب دیگر که دربارهٔ او ایراد کرده تا آنجا که نوشته است ابن جعابی در ماه رجب سال ۳۵۵ هجری در بغداد درگذشت و در جامع منصور بر جنازه او نماز گزاردند و در مقابر قریش مدفون گردید.در الکنی و الالقاب،ج ۱،ص ۲۳۴ [۱] می نویسد:جعابی از حفاظ حدیث و اجلاء اهل علم بود و شیخ مفید و تلعکبری از وی روایت کرده اند و پس از نقل آثار او می نویسد جعابی به کسر جیم به کسی می گویند که سازنده ترکش یا تیردان باشد-م.

شیخ امام عزیز الدّین عمّار بن امام ناصر الدّین محمد بن حمدان حمدانی

منتجب الدّین در فهرست می گوید:وی فاضلی فقیه و پرهیزکار بوده است.

مؤلف گوید:او یکی از دانشورانی است که به حمدانی مشهور می باشد.

شیخ ابو الیقظان عمار بن یاسر رحمه اللّه

وی از مشایخ محمد بن ابو القاسم طبری،و فرزند خودش،شیخ ابو القاسم سعد بن عمار است.از بشاره المصطفی محمد بن ابو القاسم طبری یادشده استفاده می شود که پدر و پسر از شیخ زاهد ابراهیم بن نصر گرگانی روایت داشته اند،بنابراین، مترجم حاضر هم درجه با شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی است.از اینکه طبری ذیل نام او جمله«سامحه اللّه»را آورده است،دلیل بر این است که وی در امور دین اندک مسامحه ای داشته است.

شیخ عمیر بن یحیی بن داود

برادرزاده اش شیخ ابو محمد حسن بن محمد بن یحیی بن داود فحّام که استاد شیخ نجاشی بوده،از وی روایت داشته است.

شیخ ابو محمد عنایت اللّه بسطامی مشهور به بایزید بسطامی ثانی

وی معاصر با شیخ بهائی بود.و در روزگار شاه عباس کبیر می زیست و از دانشمندان بزرگ آن زمان و از نوادگان بایزید بسطامی،سقا و صوفی معروف روزگار حضرت صادق علیه السّلام بشمار است و خود این شیخ هم به تصوف تمایل داشته است.آثار پسندیده ای در بیشتر علوم از خود به جای گذارده.من همه یا پاره ای از آنها را دیده ام،از آن جمله،است:رساله ای در مسئله القضاء و القدر این رساله را به نام سید امیر مظفر که از بزرگان آن زمان بوده تألیف کرده و نسخه ای از آن نزد ما می باشد.

و جز آن،رساله ها و کتابهای دیگری هم دارد. ازآنجاکه نام او را در بسیاری از

تألیف هایش که به خط خود او بوده«عنایت اللّه بایزیدی بسطامی»دیده ایم شرح حال او را در باب باء یک نقطه ایراد کرده و احوال و آثار او را مفصلا نگاشته ایم؛بنابراین احتمال تعدد نخواهد بود.

آقا میرزا عنایت اللّه بن آقا محمد مؤمن بن محمد باقر اصفهانی

دائی مؤلف این کتاب فاضلی دانشور و بینائی ناقد و پارسائی پرهیزکار و عابد بود.وی از خاندان دولت و عزت و عالی جاهی بشمار می آمد.خدای متعال،محبت عظیمی از دانش در دل او القا کرد و در نتیجه از دلبستگی به دنیا اعراض نمود و به کسب دانش پرداخت و در اندک مدتی بر اقرانش برتری پیدا کرد.

عنایت اللّه از شاگردان وزیر کبیر خلیفه سلطان و دیگر علمای روزگارش بود و با پدر من و دیگر فضلا همدرس بود؛لیکن در اوان جوانی و پیش از پدر من درگذشت و او را درنیافتم.

عنایت اللّه کتابهای ارزنده و فراوانی داشته و پاره ای از آنها را که به خط خود تعلیقه و تحقیق نموده دیده ام.از جملهٔ آنها رسالهٔ الشافیه ابن حاجب است خدا از او خرسند باشد و او را خرسند سازد و بهشت را جایگاه او قرار دهد.

سید شاه نعمت اللّه نقیب اصفهانی

(۱)

تاریخ عالم آرا می نویسد:وی از علمای روزگار شاه تهماسب صفوی و پس از او بوده و از سادات اصفهان و نقیبان ایشان بشمار است.در روزگار تهماسب،سمت قاضی عسگری را عهده دار بوده و مردی کوشا و باهیبت بود و در نهایت تقوا بسر می برد و علاقهٔ خاصی به امور شریعت داشت.در زمان پادشاهی اسماعیل دوم صفوی که سنّی

۱- *) در عالم آرا،ج ۱،ص ۱۴۹ نام او را عنایت اللّه،ثبت کرده و مطالب فوق را دربارهٔ او نگاشته است و در کتاب حاضر«نعمت اللّه»ضبط شده ظاهر آن است که در اصل مطبوع این کتاب اشتباهی رخ داده باشد-م.

بود،نیمی از صدارت را به عهده گرفت و در روزگار برادرش سلطان محمد خدابنده از صدارت معزول شد و به اصفهان بازگشت.

مؤلف گوید:ظاهرا وی از علمای بزرگ و مشهور نبوده است.

مولی شیخ زکی الدّین عنایت اللّه بن شرف الدّین علی بن محمود بن

شرف الدّین علی قهپائی

وی در قهپا متولد شده و چنانچه از لقبش پیدا است دانشوری هوشمند و باذکاوت بوده و در نجف می زیسته و فاضلی دانشور و محقق است و در فن رجال مهارت داشته و به گفتهٔ خود،در حواشی ترتیب اختیار رجال کشّی از شاگردان ملا احمد اردبیلی و چنان که در اثنای کتاب رجال خود تصریح نموده از شاگردان ملاـ عبد اللّه شوشتری بوده است و نسب او به طوری که نوشتیم،به همان نحوی است که خود وی به خط خویش نوشته است.

قهپائی،معاصر با امیر مصطفی،مؤلف رجال بوده و ما پاره ای از حکایات را که فی مابین این دو معاصر اتفاق افتاده است در شرح حال میر مصطفی ایراد کرده ایم.او از علمای دوران شاه عباس کبیر است.

از تاریخ اتمام ترتیب اختیار رجال کشّی که به آن اشاره خواهیم کرد برمی آید که قهپائی در ماه محرم سال ۱۰۱۱ هجری در اصفهان از ترتیب آن آسوده خاطر گردیده است.

از تألیفات او کتاب رجال معروف است که کتابی بس ارزنده است و من نسخه ای از آن را در اصفهان و دیگری را در نجف اشرف در کتابخانه آستانه مبارکه حضرت مولانا علی علیه السّلام دیده ام و خود مؤلف تعلیقات و تحقیقات چندی بر آن نوشته بود (۱).

۱- *) کتاب رجال مزبور که به نام مجمع الرجال موسوم است در ضمن هفت مجلد در عصر ما به طبع رسیده است و علامه بحاثه حاج سید ضیاء الدّین علامه اصفهانی دام عمره حواشی و تعلیقات فراوانی با رمز(ض ع)بر آن مرقوم داشته است و در آغاز مجلد اول آن تقریظی از مرحوم علامه مؤلف-

و از تألیفات دیگر او کتاب ترتیب اختیار رجال کشّی است که اصل آن(اختیار رجال کشّی)از شیخ طوسی بوده و قهپائی کتاب اختیار را به طرز جالبی به حروف الفبا مرتب ساخته است و در ضمن به تحقیقات رجالی فراوانی اشاره کرده است.

یادآوری می شود که اصل کتاب رجال کشّی مشتمل بر شناسائی احوال رجال خاصه و عامه بوده که شیخ طوسی آن را مختصر کرده و در اثر خویش که اختیار رجال کشّی باشد به پاره ای از احوال خاصه پرداخته و احوال عامه را به طور کلی متذکر نشده است و این اثر هم کتابی مشهور و ارزنده است و نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد و نسخه ای از آن را که به خط شریف قهپائی بوده در شهر فراه دیده ام و خطش تا حدی پسندیده است.

قهپائی به ضم قاف و هاء ساکن و پای سه نقطه و الف و پس از آن یا،منسوب به قهپایه که عربی کوهپایه،یکی از روستاهای اصفهان می باشد.

ص:۳۷۵

نسخه ای از ترتیب رجال کشّی را به خط وی در فراه دیده ام و همچنین نسخه ای از آن را که خط مؤلف بر آن دیده می شود،در اصفهان مشاهده کرده ام.پاره ای از آن خط خورده و در عوض به برخی از مواضع آن الحاقاتی اضافه شده است و حواشی زیادی از مؤلف به رمز(ع)در آن به چشم می خورد.

قهپائی در آغاز ترتیب الرجال می نویسد:اصل کتاب رجال کشّی مشتمل بر احوال خاصه و عامه بوده است که شیخ مفید آن را تلخیص نموده و به شرح احوال رجال خاصه اکتفا کرده است.

مؤلف گوید:ملخّص رجال کشّی،شیخ طوسی بوده نه شیخ مفید (۱).

و از تألیفات قهپائی ترتیب رجال نجاشی است که نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد و خود قهپائی حواشی ارزنده ای بر آن نوشته و با رمز«ع»مشخص کرده است.

ملا عوض شوشتری کرمانی

وی از دانشوران پارسا بوده و تا آخرین روز زندگیش که پس از ۱۱۰۰ هجری بوده در کرمان می زیسته و ملاقاتش دست نداد.

ملا عوض،نماز جمعه را در عصر غیبت واجب می دانست و خود در روز جمعه به اقامهٔ نماز جمعه می پرداخت و رساله ای در این باره تألیف کرده.از تألیفات او رسالهٔ حق الیقین فی اثبات الواجب و رساله های دیگر می باشد.

۱- *) علامه تهرانی در شرح حال قهپائی که به آخر مجلد چهارم مجمع الرجال ضمیمه شده،پس از نقل کلام صاحب ریاض که در بالا ترجمه شده می نویسد:مؤلف ریاض گفته است ملخّص رجال شیخ کشی،شیخ مفید است و این موضوع را اعتراض بر قهپائی قرار داده و حال آنکه قهپائی در آغاز مجمع الرجال تصریح کرده است که ملخص شیخ طوسی است و لفظ مفید اشتباه کاتب است.آری قهپائی در آغاز مجمع چنین مرقوم داشته است:کتاب اختیار الرجال من کتاب الشیخ المقدم ابی عمرو محمد بن عمر بن عبد العزیز الکشی للشیخ الجلیل محمد بن الحسن الطوسی رحمهما اللّه تعالی المشهور بالکشی لانتخابه ایاه منه-م.

شیخ فقیه صالح رشید الدّین ابو البرکات عیداد بن جعفر بن محمد بن

علی بن خسرو دیلمی

وی از علمای بزرگوار ما بوده.یکی از علما،کتاب فهرست شیخ طوسی را در محل قراح ابی الشحم در مجالس چندی بر وی قرائت کرده و آخرین مجلس قرائت او روز سه شنبه شانزدهم جمادی اولی سال ۵۸۷ هجری در جانب شرقی بغداد اتفاق افتاده از وی روایت می کرده.از اوایل برخی از نسخه های فهرست شیخ طوسی استفاده می شود که مترجم حاضر از شیخ جمال الدّین ابو عبد اللّه حسین بن هبه اللّه بن حسین معروف به ابن رطبه سوراوی،در سور مدینه در منزل او که به قرائت بر او پرداخته از ابو علی فرزند شیخ طوسی از خود شیخ مؤلف فهرست روایت داشته است.

در یکی از نسخه های فهرست به جای«عیداد»«عیلاد»بکار رفته است و«عیلاد» یا«عیداد»لفظ نامشهور و نامی نامتداول است،ممکن است اشتباه ناسخ بوده یا لفظ مذکور در میان دیلمیها متداول بوده است (۱).

مولی قاضی عیسی

وی از دانشوران متأخّر است و از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم.آری در یکی از مواضع از وی چنین یاد شده است:«الفاضل العالم الکامل ذو الطبع النّقاد و الفهم الوقّاد جامع المعقول و المنقول حاوی الفروع و الاصول».

اوصاف مزبور را که دلیل بر علم و کمال و نقادی و شعله وری او در دانش و دارندگی معقول و منقول و فروع و اصول بوده یکی از فضلا به خط خود نوشته و من آن خط را در اردبیل دیده و می پندارم که مترجم حاضر در آنجا در اوایل روزگار صفویان

۱- *) ممکن است عیداد همان عیدداد باشد از قبیل خداداد یعنی کسی که در عید متولد شده و در آن روز به پدر و مادرش ارزانی شده است چنانچه خداداد نام کسی است که خدا او را به والدینش اعطا فرموده است و در میان دیلمیها این گونه نام متداول بوده است-م.

عهده دار قضاوت بوده باشد.

شیخ عیسی بن حسن بن شجاع نجفی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی شاعر فاضلی بوده و مؤلف سلافه از وی نام برده و از او ستایش کرده و اشعاری از او آورده و از معاصران است (۱).

مولی عیسی خان اردبیلی

وی فاضلی دانشور و از معاصران است مراتب علمی را در اصفهان از استاد علاّمه ملا میرزا شیروانی و دیگران فراگرفته پس از آن به هندوستان رفت و روزگار درازی نزدیک به بیست سال در آنجا زیست؛سپس به اصفهان بازگشته و مدتی را هم در آنجا،به سر برد تا در آن سرزمین و در روزگار ما وفات یافته است.

از تألیفات او شرح فارسی و مبسوطی است بر دعای صنمی قریش که تحقیقات ارزنده ای در آن ایراد کرده و این کتاب را در هندوستان تألیف نموده و همان نسخه که به خط خود او بوده در نزد ما موجود می باشد.تعلیقات و تحقیقات دیگر نیز تهیه و تألیف نموده است.

مؤلف گوید:مترجم حاضر از علمای بزرگ و رؤسا و سرشناسان ایشان نمی باشد و ازآنجاکه در ردیف مؤلفان امامت بشمار می آید از وی در این کتاب نام برده ایم.

شیخ عیسی بن محمد جزائری

سید نعمه اللّه جزائری در تعلیقاتی که بر امل الآمل دارد مرقوم داشته است:وی عالمی فاضل و ثقهٔ فقیه و محدث بود.کتاب شرح الجعفریه که کتابی بزرگ و پرفائده است از تألیفات او می باشد.وی مراتب علمی را در الجزائر و نجف اشرف فراگرفت و

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۱؛سلافه العصر،ص ۵۶۷.

به امامت جماعت و عبادت می پرداخت.هزینهٔ زندگیش از حبوبات ملکهایش که حلال و پاکیزه بود اداره می شد.من در خردسالی به عزم تحصیل علم نزد او رفتم و او را دیدار کردم؛لیکن به بهره گیری از او توفیق نیافتم.او حدود ۱۰۶۰ ه.ق وفات یافت.

آقا میرزا عیسی بن محمد صالح بیک بن حاج شاه ولی بیک بن حاج پیر

محمد بیک بن خضر شاه اصفهانی ساکن محلهٔ شیخ یوسف بنا

پدر مؤلف این کتاب عفی اللّه عنهما،از فضلا و دانشوران روزگارش بوده است.

در آغاز تحصیل از محضر ملا محمود بن میرزا علی اصفهانی شاگرد شیخ بهائی و سید داماد استفاده کرد پس از آن به درس وزیر کبیر خلیفه سلطان حضور یافت و با جمعی از فضلا از قبیل سیّد امیر عبد الرزاق کاشی همدرس بود.همان اوقات از درس مولای مرحوم مولانا محمد تقی مجلسی و ملا حسن علی بن ملا عبد اللّه شوشتری و سید میرزا رفیع الدّین نائینی و استادین جلیلین استاد محقق(آقا حسین خوانساری)و استاد فاضل محقق سبزواری و هم طرازان ایشان استفاده کرد و در بیشتر درسها با استاد علاّمه (ملا میرزای شیروانی)و استاد استناد(علاّمه مجلسی)و سید میرزا علاء الدّین محمد گلستانه و ملا محمد صادق کرباسی همدانی شریک درس بود.

میرزا عیسی از خاندان عزّت و دولت و عالی جاهی در دین و دنیا بشمار می رفت؛ پدرش محمد صالح بیک از خادمان مقرّب شاه عباس کبیر صفوی و عمویش محمد علی بیک ناظر بیوتات سلطانی بود و در پیشگاه شاه عباس نهایت عزت و عظمت را داشت؛ همچنین در نزد شاه صفی و شاه عباس ثانی از موقعیت کاملی برخوردار بود.دختر عمویش در خانه وزیر کبیر سیّد میرزا مهدی بسر می برد.

میرزا عیسی پس از درگذشت پدرش درحالی که بیست سال از عمرش گذشته بود به تحصیل علم برخاست و در اندک زمان بر اقرانش برتری یافت و گوی سبقت را از دیگران ربود.

در هفت سالگی من،پدرم سنهٔ ۱۰۷۴ ه.ق در چهل سالگی در اصفهان بدرود زندگی گفت.پدرم مردی فاضل و دانشمند و بزرگوار و محقق و مدقق و پرهیزکار و در

علوم عقلی و نقلی و ادبی و ریاضی و طب و دیگر از دانشها مهارت داشت و در نهایت پرهیزکاری و تدیّن و شایستگی و اعراض از دنیا بسر می برد و با آنکه از ثروتمندان روزگارش بود حب جاه و مال او را به خود سرگرم نساخته بود؛تا آنجا که وی را به منصب داوری و شیخ الاسلامی اصفهان نامزد کردند از پذیرش آن پوزش خواست.شب و روز بر او می گذشت و قلم از دستش نمی افتاد و با آنکه از ثروت خدادادی برخوردار بود و نیازی نداشت،کتابهای زیادی را به خط خود استنساخ می کرد و از برکت وجود او بیشتر خویشاوندان و غلامان و کنیزان و دوستان و مردم محله اش به تحصیل دانش اشتغال می ورزیدند تا آنجا که برخی از ظرفا گفته بودند:استر میرزا عیسی هم از فضلا بوده است.غلامی داشت که براثر تشویق او از مقام فضیلت برخوردار گردیده و به شرح تجرید و امثال آن می پرداخت.

پدرم،بیشتر شب را به عبادت و مطالعه و نگارش کتاب بسر می برد و از بسیاری از معاصرانش به ویژه از آنهایی که همدرس او بودند شنیدم که او در کوشش و مطالعه و حافظه و جدیت در تحصیل علم و اهتمام به نوشتن تصحیح کتابها و تصنیف و مباحثه و تدریس و مذاکره و قرائت بر اساتید و تشویق دیگران به قرائت،نظیر نداشته و به اندازه ای به قرائت اهتمام داشت که در اول و آخر شب خود به قرائت حدیث و امثال آن می پرداخت و دیگران را هم به قرائت وادار می نمود.قصه ها و حکایت های عجیب و غریب او بسیار است،خدا ما را به پیروی از او توفیق عطا فرماید.

میرزا عیسی پس از خود شش فرزند پسر و ثروت و زمین و روستا و لوازم زندگی و خانه ها و کتابهای فراوانی که نزدیک به هزار مجلد بوده باقی گذارد؛لیکن بیشتر آن کتابها به جهاتی چند که شرح آنها به درازا می کشد از میان رفته است و از همه آن کتابها آثار مطالعه و تصحیح و تعلیقات و تحقیقاتی که بر آنها داشته نمودار بوده است و خطش در نهایت خوبی بود.و اقسام خطها را با تندنویسی که داشته است مرقوم می داشته.

و از تألیفات او شرح دروس شهید در فقه که ناتمام مانده و رساله ای در کیفیت تحلیف اهل الذمه و سائر الکفار،رساله ای در مسئله رؤیه الهلال قبل الزوال؛و رسالهٔ در صلاه الجمعه؛تعلیقاتی بر کلام اللّه المجید؛تعلیقاتی بر کتابهای اربعه حدیث

(من لا یحضر،کافی،تهذیب،استبصار)و تعلیقاتی بر کتابهای فقهی و اصولی و عربی.

مؤلف گوید:محلهٔ شیخ یوسف بنا بیرون از شهر اصفهان و چسبیده به آن بوده است و عوام مردم آنجا را محلهٔ«شیخسن بنا »می گویند و شیخ یوسف از بزرگان مشایخ صوفیه است.گویند که نام او شیخ محمد بن یوسف بنا بوده است و به کار بنائی می پرداخته است،و فرزندان او نیز به همین شغل،اشتغال می ورزیده اند،و او تا آخر عمر در همین محلهٔ می زیسته و پس از درگذشت در همان جا مدفون شده است و آرامگاه وی هم اکنون مشهور است.آن محله هم به نام او شهرت یافته و من از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم.آری او پیش از ظهور صفویه بوده است.

از نوادگان او وزیر بزرگوار،میرزا شاه حسین اصفهانی است که سمت وزارت شاه اسماعیل صفوی را عهده دار بوده و مردی خردمند و کاملی با تدبیر و بزرگواری باجلالت بود.سرانجام به دست یکی از نوکران شاه اسماعیل به طور ناگهانی و به واسطهٔ دشمنی که با او داشت از پای درآمد و حکایت کشتن او در افواه مردم مشهور و در کتابهای تاریخ مسطور است و منزل این وزیر در همان محله و متّصل به آرامگاه شیخ یوسف بنا بوده است.از جمله منزل هایی که در آن محله بوده است خانه های عموی من و خانه های میرزا یحیی و دیگران می باشد.

حسن بیک در احسن التواریخ می نویسد:میرزا شاه حسین اصفهانی در آغاز جوانی در اصفهان به کار معماری و بنائی که شغل پدرانش بود می پرداخت؛سپس براثر قابلیتی که داشت به امور جزویه ویژه وزارت داروغه اصفهان که ملازم دورمش خان بود نامزد شد سپس طالعش یاری کرده و به خدمت شاه اسماعیل صفوی پرداخت و در این مدت خدمات شایسته ای از او به ظهور رسید که موجبات خرسندی شاه را فراهم آورد و به وزارت و وکالت سلطان منصوب شد.مردی در نهایت سخاوت بود تا آنجا که گاهی اتفاق می افتاد در یک روز،هزار تومان پول به نیازمندان می داد.

میرزا شاه در روز چهارشنبه ۲۸ جمادی الاولی سال ۹۲۹ هجری،یک سال پیش از وفات شاه اسماعیل،هنگامی که از دربار شاه صفوی عازم منزل خود بود به خنجر مهتر شاه قلی که مهتر رکاب خانه بود به طور ناگهانی از پای درآمد و مهتر نامبرده چنان

وانمود کرد که شاه دستور قتل او را صادر کرده است این بود که حاضران هم در قتل او به وی کمک کردند و علت دشمنی مهتر با وی آن بود که میرزا شاه،اموالی را که مربوط به سلطان بوده از وی بازپس گرفته بود (۱).

شیخ عیسی بن محمد بن شیخ بهاء الدّین ابو الحسن،علی بن عیسی بن

فخر الدّین بن ابو الفتح اربلی

وی از فضلا و شاعران بوده است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی کتاب کشف الغمه را از جدش،علی بن عیسی اربلی که مؤلف آن کتاب است روایت می کند و جدش اجازهٔ مشترکی به وی داده است (۲).

مؤلف گوید:شیخ تاج الدّین محمد پدر مترجم حاضر از علما بوده و کتاب کشف الغمه را مانند فرزندش از پدرش روایت می کرده و ترجمه حال او را پس از این یادآور خواهیم شد.

۱- *) در تاریخ اصفهان و ری،ص ۱۷۵ می نویسد:میرزا شاه حسین سال ۹۲۷ ه.ق به دست مهتر شاه قلی کشته شد و مهتر مزبور فرار کرد او را گرفته و قصاص کردند و مدرسه جنب هارونیه اصفهان از آثار میرزا شاه حسین است که به سعی دورمش خان ساخته شده است-م.

۲- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۲.

«حرف غین»

اشاره

غ

امیر فاضل غازی بن احمد بن ابی منصور سامانی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:غازی پارسائی پرهیزکار و فقیه بود.تألیفاتی دارد از قبیل کتاب النور.کتاب المفاتیح؛کتاب النیات.مراتب علمی را از شیخ ابو جعفر طوسی فراگرفت و در کوفه درگذشت.

مؤلف گوید:ممکن است سامانی منسوب به همان کسی باشد که پادشاهان سامانی به وی نسبت دارند؛بلکه مترجم از فرزندان همین پادشاهان است (۱).

۱- *) سامان یا سامان خدات جدّ پادشاهان سامانی است که از نجبای بلخ بوده و آئین زردشتی داشته و به دست اسد بن عبد اللّه حاکم خراسان،اسلام پذیرفته است.تاریخ بخارا،ص ۸۱ [۱] می نویسد: سامان از بلخ گریخت و به مرو آمده مورد اکرام اسد بن عبد اللّه قرار گرفت و ایمان آورد و اسد دشمنان او را مقهور ساخت و بلخ را که از وی گرفته بودند به وی بازپس داد و او را بدان سبب سامان خدات گفتند که دهی بنا کرد و آن را سامان نامید و به این نام معروف شد و چنانچه نوشتیم خدات به معنای خداوند و صاحب است سامان،علاقهٔ خاصی به اسد بن عبد اللّه داشت تا جایی که نخستین فرزندش را اسد نام گذارد.و در صفحه ۲۶۳ همان کتاب می نویسد:سامان دهقانی بود که در شهر سامان نزدیک به ترمذ می زیست و پس از آنکه اسلام آورد اقبال به وی رو کرد و اولادش پس از شکست صفاریان به مقامات عالیه از سلطنت و امارت رسیدند سامان از دودمان بهرام چوبینه بود و نسبش به این واسطه به وی منتهی می شود.سامان بن حیثمان بن طیغان بن نوشروان بن بهرام چوبینه در لب التواریخ،ص ۱۳۷ می نویسد:-

شیخ غانم عصمی هروی شیعی امامی

شیخ معاصر در امل الآمل می گوید:وی فقیهی راستگو و از متکلمان بود و از سید مرتضی روایت می کرده است (۱).

سید نجم الدّین غنیمه بن هبه اللّه بن غنیمه الدعوی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فقیهی متدین بود.

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۱،ص ۲۱۳.

«حرف فاء»

اشاره

ف

سید فادشاه بن محمّد علوی حسینی راوندی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می گوید:وی فقیهی بافضیلت بوده است (۱).

مؤلف گوید:ممکن است فادشاه با دال بی نقطه،عربی پادشاه بوده باشد.

مولی علاء الدّین فتح اللّه بن مولی رضی الدّین عبد الملک بن شمس الدّین

اسحاق بن رضی الدّین عبد الملک بن محمد بن فتحان واعظ قمی کاشانی

وی در کاشان متولد شده و در قم و کاشان می زیست.او و پدر و فرزندش ملا وجیه الدّین عبد اللّه از علمای بزرگ امامیه بوده اند.و فرزندش وجیه الدّین از پدرش

۱- *) در پاورقی فهرست منتجب الدّین،ص ۱۴۳ [۱] می نویسد:از منظومه عده الخلف استفاده می شود کنیهٔ سید فادشاه ابو المعالی بوده است چنانچه می گوید: و سید الراوند ذو المقام ابو المعالی فاذشاه السامی و از چکامه ای که سید فضل اللّه راوندی در سوگ قاضی زین الدّین عبد الجبار طوسی متوفی ۵۲۹ ه.ق سروده و در صفحه ۴۶،آن دیوان آمده به دست می آید که فادشاه به لقب تاج الدّین شناخته شده و در راوند می زیسته و سال ۵۱۹ هجری درگذشته آنجا که سید فضل اللّه گفته است: فی تسع عشره مات تاج الدّین و اما منا فی التسع و العشرین خربت بتاج الدّین راوندوها قاسان تخرب بعد زین الدّین

مترجم حاضر روایت می کرده است.

از آغاز کتاب غوالی اللئالی ابن جمهور لحساوی استفاده می شود که مترجم حاضر از پدرش رضی الدّین عبد الملک روایت داشته و ابن جمهور وی را چنین ستوده است«المولی الفاضل الکامل».

شیخ فتح بن محمد بن آزاد مسکنی

منتجب الدّین در فهرست او را فاضل فقیه یاد کرده است.

ابو فراس فرزدق بن غالب

شاعری ماهر و بنام است و در ضمن چکامهٔ مشهوری که دارد،از حضرت علی بن الحسین بلکه از حضرت سید الشهداء علیهما السّلام ستایش کرده است.ابن شهرآشوب در معالم العلماء وی را از اصحاب حضرت زین العابدین علیه السّلام و از شاعرانی بشمار آورده است که تنها از اهل بیت عصمت علیهم السّلام ستایش کرده اند (۱).

مؤلف گوید:از پاره ای اخبار که در شهادت حضرت سید الشهداء وارد شده چنین برمی آید آنگاه که حضرت امام حسین علیه السّلام عازم کربلا بود،فرزدق به ملاقات آن حضرت شرفیاب شد و چکامه ای در مدح آن حضرت معروض داشت،حضرت عطیهٔ فراوانی به وی مرحمت فرمود و در عین حال مورد توجه مقام والای امام علیه السّلام قرار نگرفته بود.

از آن جمله خبری است که سیّد صفی الدّین ابو جعفر محمد بن معدّ موسوی در کتاب مقتل الصغیر روایت نموده است.

و استاد استناد در کتاب بحار در ضمن احوال حضرت سید الشهداء علیه السّلام از کتاب انس المجالس چنین روایت کرده است:آنگاه که مروان،فرزدق را از مدینه بیرون کرد نزد حضرت سید الشهداء علیه السّلام آمده حضرت مبلغ چهارصد دینار پول به وی اعطا

۱- ۱-معالم العلماء،ص ۱۵۱.

فرمود و در پاسخ کسی که گفته بود:«فرزدق سرایندهٔ بدکار و بی پروائی است»،فرمود:

ان خیر مالک ما وقیت به عرضک:«بهترین ثروت تو ثروتی است که به وسیلهٔ آن از آبروی خودت نگهداری نمائی»و مؤید آن است که رسول اکرم(ص)کعب بن زهیر را مورد توجه قرار داد و فرمان داد تا با پرداخت عطیه به عباس بن مرداس دهان او را از یاوه سرائی ببندند و فرمود:اقطعوا لسانه:«به او عطیه دهید تا در نتیجه زبان یاوه گویش بریده شود».

مؤلف گوید:از ظاهر تقریر امام علیه السّلام استفاده می شود که فرزدق از نظر آن حضرت ناپسند بوده است.

نجاشی در رجال خود گوید (۱)...

مشهور آن است که فرزدق،قصیده معروفش را در روزگار عبد الملک و در مقام ستایش از حضرت علی بن الحسین علیه السّلام سروده است.و از کتاب المقتل الصغیر سید صفی الدّین مذکور استفاده می شود که فرزدق چکامهٔ خود را در مدح حضرت امام حسین علیه السّلام سروده است (۲).

سید شاه فتح اللّه کبیر شیرازی حسینی

نگارندهٔ حواشی بر حاشیه قدیمی جلالی است.وی فاضلی دانشور و متکلمی

۱- *) نجاشی دربارهٔ فرزدق مطلبی ارائه نکرده است تنها در ضمن احوال ابراهیم بن ابی البلاد می نویسد ابو البلاد مرد نابینائی و در عین حال راوی اشعار بود و فرزدق در حق او گفته است:«یا لهف نفسی علی عینیک من رجل»-م.

۲- **) کشی در رجال خود می نویسد:ابو فراس فرزدق بن غالب سراینده ای بنام؛سپس به سند خود نقل کرده است هشام بن عبد الملک در روزگار خلافت عبد الملک به حج بیت اللّه رفت در هنگام طواف خانه خدا تصمیم داشت استلام حجر نماید از ازدحام جمعیت قادر به استلام نبود شامیها او را بر کرسی نشانیدند و اطراف خانه طواف دادند در این حال حضرت علی بن الحسین که به پیراهن و ردائی آراسته و چهره اش از همگان زیباتر و بوی خوشش مشامها را روح تازه ای داده بود و اثر سجده بر پیشانی مبارکش ظاهر بود وارد حرم شده و به طواف پرداخت و هنگامی که به حجر نزدیک شد مردم از هیبت آن حضرت از کنار حجر دور شده تا حضرت با کمال آرامی به استلام حجر مشغول شد این پیش آمد بر هشام گران-

بزرگوار بود و در روزگار شاه طهماسب صفوی و بلکه در دولت شاه عباس کبیر از دانشوران شیراز بوده است.

شیرازی،از مشکلات و حقایق ارزندهٔ حاشیهٔ قدیمه جلال الدّین دوانی که بر شرح تجرید داشته به خوبی برخوردار بوده و به این معنی هم شناخته شده است و خود حاشیه ای بسیار پسندیده بر حاشیهٔ وی نگاشته که از تحقیقات فراوانی برخوردار می باشد، و من آن را دیده و مطالعه کرده ام.

مؤلف تاریخ عالم آرا و دیگران،سید شاه تقی الدّین محمد شیرازی نسّابه مشهور و

ص:۳۸۸

فضلای دیگر را از شاگردان او نام برده اند (۱).

سلسله سادات شاهیه در شیراز،از علمای مشهور و بیشتر آنها از افراد بافضیلت می باشند.دانشوران ایشان تا نزدیک روزگار ما باقی بوده اند و آخرین ایشان سیّد شاه ابو الولی است که به اصفهان آمد و هم زمان استاد محقق(آقا حسین خوانساری)به تدریس حاشیه قدیمه اشتغال می ورزید و ممکن است شاه ابو الولی غیر از مترجم حاضر باشد.

سلسلهٔ شاهیه از تحقیقات دقیق حاشیه جلالیه،اطلاعات کاملی داشتند و معروف است که دقایق حاشیه قدیمه و حلّ معانی مشکل آن،دست به دست به آنها رسیده و از لفظ و کتابت آن،کمال برخورداری را داشته اند.

و گروهی از این خاندان به فهم و فراست ویژه ای دست پیدا کرده اند؛از جمله ایشان سید شاه فتح اللّه مترجم حاضر است و از نوادگان او که از این نعمت برخورداری پیدا کرده،سید شاه فتح اللّه شیرازی لاری است که در روزگار ما می زیسته و در این

۱- *) عالم آرا،ج ۱،ص ۱۴۸ می نویسد:شاه تقی الدّین محمد از سادات نسابه دار الملک شیراز است،بسیار فاضل و دانشمند و از تلامذه علامی شاه فتح اللّه شیرازی بود و با علامه العلمائی مولانا میرزا جان شیروانی مباحثات نموده در معقولات و حکمیات ترقی فاحش کرده بر مسند افاده و تدریس دار الفضل شیراز تمکن یافت و جمعی کثیر از فضلا و طلبهٔ علوم به مدرس او حاضر گشته استفاده علوم می نمودند و از زمرهٔ دانشمندان عصر است-م.

اوقات با عمر درازی که یافته در اصفهان درگذشته است.

شاه فتح اللّه لاری در آغاز،منصب داوری شـهر لار از شهرهای شیراز را به عهده داشت؛سپس شاه سلیمان صفوی او را با توجه به مقدمه ای که شـرح آن طولانی است به اصـفهان طلبید و روزگار درازی در اصـفهان زیست کرد سـپس استعفای خود را به اطلاع شاه رسانیـد و به داوری شـیراز نامزد شـد لیکن مقدمات آن برای وی حاصل نشد و به شـیراز هم نرفت تا در سال ۱۰۹۸ ه.ق در اصفهان درگذشت و حکایت حال او طولانی است.

شاه فتـح اللّه،از دانش و فضـیلت برخوردار بوده و مهارت تمامی در فن بدیع و نامه نگاری پارسـی و تازی داشـته.از تألیفات او کتـابی تـاریخی است که به پارسـی و بـا قلم منشـیانه در اواخر عمرش تـألیف کرده و رساله ای در فن بـدیع تألیف کرده که از ارزنـدگی ویژه برخوردار بوده و در اصـفهان به تـدوین آن اقـدام نموده است و رسالـۀ مبسوطی در امامت تألیف نموده.در این رساله،مناظراتی را که میان او و ملا عبـد الرحیم لاری صـحّاف،که در مـدینه منوّره مجاور بوده و به تدریس می پرداخته،اتفاق افتاده نگارش داده است.حکایت حال او با ملای مزبور خالی از اهمیت نبوده و ما به مناسبت اینکه حکایت مزبور طولانی است از شرح آن خودداری کرده ایم.

شاه فتح اللّه این رساله را در اواسط حالش که عازم مکه مکرمه بوده است تألیف نموده است،گویند شاه فتح اللّه از علوم غریبه از قبیل سحر و وفق و اعداد و امثال این ها برخورداری کاملی داشته است لیکن صحت این نسبت از نظر من ثابت نشده است و همین نسبت بوده که دست او را از دنیا کوتاه کرده و نتوانسته هزینه زندگی خود را تهیه نماید..

مولی شاه فضل اللّه کاشانی

فاضـلی عـالم بوده مراتب علمی را از عمویش ملا محمـد محسن کاشانی فراگرفته و با رویـۀ حکمت و تصوف و دیگر مزایایی که ملا محسن داشـته مخالفت می کرده و به ردّ آنها می پرداخته و از تألیفات او کتاب ردّ الوافی است که در چهارده مجلـد به عدد

مجلدات الوافی،به ردّ نظریات وی پرداخته است.

سید اجل امیر کمال الدّین فتح اللّه بن هیبه اللّه بن عطاء اللّه حسنی حسینی

سلامی شاهی

وی از سادات بزرگوار علمای متأخرین و از معاصران دولت صفویه بشمار می آید و به گمان من در آخر عمر در هندوستان ساکن بوده است.

از تألیفات او ریاض الابرار فی مناقب الکرّار است.این کتاب که به پارسی تألیف شده،جامع لطائف فضائل حضرت مولی امیر المؤمنین علیه السّلام و تنی چند از اولاد طاهرین آن حضرت صلوات اللّه علیهم اجمعین و جوامع احوال ایشان است.مطالب این کتاب را از کتابهای اهل سنت که قوی ترین دلیل بر حقانیت اهل بیت است،گرد آورده و گاهی هم از کتابهای شیخ مفید؛از کتاب الثاقب فی المناقب شیخ محمد بن علی گرگانی معاصر با ابن شهرآشوب و امثال ایشان،از اصحاب ما،نقل کرده است و من به نسخه ای از آن در اصفهان در نزد ملا محمد حسین معلم محبوس دست یافتم که تحقیقات ارزنده ای در آن به چشم می خورد که از کتابهائی که کمتر در اختیار دیگران بوده،نقل کرده است.

از جمله،مطالبی که در اثنای بحث از لزوم مراعات از سادات ایراد نموده،از کتاب الاربعین من الاربعین،که باید مؤلف آن مشخص شود، (۱)این حدیث را نقل کرده است:پیمبر اکرم(ص)فرمود:هرگاه یکی از فرزندان من بر کسی وارد شود و آن

۱- *) الذریعه،ج ۱،ص ۴۳۲،دو کتاب به این نام از شیخ مفید و شیخ منتجب الدّین یاد کرده و از کتاب مذکور نیز نام برده است و اظهار داشته از مؤلف آن اطلاعی ندارم سپس از کتاب حاضر نقل کرده که مؤلف ریاض الابرار از کتاب مزبور حدیث استحباب قیام برای سادات را نقل نموده و اشاره کرده که مؤلف ریاض از مؤلف آن اظهار بی اطلاعی نموده و ظاهر آن است که کتاب یادشده غیر از کتاب مفید و منتجب الدّین است و صاحب ریاض که خرّیت فن رجال و کتاب شناس ماهر است ممکن نیست از دو کتاب مزبور بی اطلاع باشد بنابراین کتاب یادشده کتاب مفید و منتجب الدّین نخواهد بود-م.

شخص،وی را احترام نکرده و در برابر او قیام نکند،بر من ستم کرده است و کسی که بر من ستم کند از منافقان است.

و از کتاب الاربعین سید علاء الدّین از سلمان فارسی از رسول خدا(ص)نقل کرده است فرمود:کسی که یکی از فرزندان مرا ببیند و از جهت احترام از او کاملا قیام ننماید خدا او را به درد بی درمانی گرفتار خواهد کرد.

مؤلف گوید:این دو خبر آشکارا دلالت دارند بر آنکه هرگاه سادات در مجلسی درآیند باید برای احترام آنها به پای خاست. ازآنجاکه کسی قائل به فرق نشده است، احساس می شود که مستحب است برای ورود دیگر مؤمنان هم قیام کرد؛به ویژه هرگاه کسی که وارد می شود از علما بوده باشد.البتّه قیام برای سادات از اهمیت بیشتری برخوردار است و از این دو حدیث به دست می آید،آنها که قیام در مجالس را به منظور احترام از شخص وارد بدعت می شمارند،سخنی بی اساس و غیر قابل توجه است؛ گذشته از این عمومات هم مؤید آن است که در برابر سادات و مؤمنان و علما هم باید قیام کرد.ما حقیقت این موضوع را در کتاب العشره از وثیقه النجاه ایراد کرده ایم و آرزومندیم به الطاف محمد و آل محمد آن کتاب به پایان برسد.

ممکن است لفظ سلامی در نسب مترجم حاضر منسوب به سید فلانی باشد که به لقب«سلام اللّه علیک»شهرت داشته؛به این معنی که آن شخص در برابر مرقد مطهّر رسول خدا(ص)قرار گرفته و به عرض رسانیده سلام اللّه علیک و حضرت رسول(ص) در پاسخ او فرموده است:السّلام علیک یا ولدی.و از همین سلسله است میرزا رضی شیخ الاسلام کازرون.

مولی فتح اللّه بن شکر اللّه کاشانی شریف

وی فاضلی خردمند و دانشمندی کامل و بزرگوار و فقیهی متکلم و دانشور و از دانشمندان روزگار شاه طهماسب و دیگر پادشاهان صفویه و از شاگردان علی بن حسن زواری مفسّر بنام است که توسط او از شیخ علی کرکی روایت می کرده است.

ملا فتح اللّه آثار ارزنده ای ویژه در تفسیر داشته و در این فن از مهارت کاملی

برخوردار بوده است.از تألیفات او است:شرح نهج البلاغه که آن را به پارسی و به نام تنبیه الغافلین و تذکره العارفین نامیده و کتاب معروفی است.من نسخه ای از آن را در اصفهان و شیراز و هرات و دیگر جاها دیده ام.

و نیز ترجمهٔ کتاب الاحتجاج شیخ طبرسی است که به نام کشف الاحتجاج نامیده و به خواهش شاه تهماسب انجام گرفته و من آن را در شهر اردبیل در کتابخانه شیخ صفی دیده ام.از آثار دیگر او،کتاب تفسیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین است که تفسیری بزرگ و مشهور و نزدیک به صد و هفتاد هزار بیت است که در ضمن پنج مجلد به فارسی تألیف شده است.ملا فتح اللّه در این تفسیر در ضمن آیاتی که به توضیح آنها پرداخته ادلّه ای را که لازم می دانسته یادآوری کرده و به نکات عربی و امثال آنها اشاره کرده و به خوبی از عهده برآمده است.

دیگر از تألیفات او،تفسیر خلاصه المنهج است که به پارسی نوشته و خلاصه ای از تفسیر منهج الصادقین است که معروف می باشد و در سه مجلد تدوین شده است (۱).

تفسیر دیگری به عربی به نام زبده التفاسیر تألیف نموده که تفسیر بزرگی مشتمل بر هشتاد هزار بیت بوده و در دو مجلد ضخیم تدوین شده است.به طوری که خود او در آغاز این تفسیر می نویسد:این تفسیر را پس از تألیف منهج و خلاصهٔ آن،تألیف نموده است و من همین تفسیر که به خط شریف او بوده در اشرف مازندران در نزد ملا محمد که مدرس آنجا بوده است دیده ام.این کتاب در نیمه ماه ذی قعده الحرام سال ۹۷۷ ه.ق به پایان رسیده است.در این تألیف اخبار اهل بیت علیهم السّلام را آورده و بیشتر مطالب آن را از تفسیر کشّاف و تفسیر قاضی و تفسیر مجمع البیان و جوامع الجامع طبرسی استفاده نموده که مشتمل بر مطالب و تحقیقات ارزنده ای است (۲).

۱- *) نسخهٔ ارزنده ای از این تفسیر در کتابخانهٔ والد اینجانب دام عمره الشریف موجود است که سالیان درازی آن را با برخی از نسخه ها و تفاسیر دیگر مقابله و تصحیح فرموده است حفظ اللّه و ابقاه-م.

۲- **) ریحانه،ج ۳،ص ۳۳۸، [۱]ترجمه قرآن شریف را از آثار او نام برده است و اضافه کرده ملا فتح اللّه در سال ۹۸۸ هجری وفات یافته و در تاریخ فوت او گفته اند:-

سید نسابه علامه فاضل سعید شیخ الشرف شمس الدّین ابو علی فخار بن

معد بن فخار بن محمد بن احمد بن محمد بن محمد بن حسین بن محمد

حائری بن ابراهیم المجاب بن محمد بن موسی الکاظم علیه السّلام الحسینی

العلوی الموسوی الحائری

(۱)

وی دانشوری بس دانا و بنام و از فقهای اصحاب بشمار است،مترجم بزرگوار و فرزندش سید عبد الحمید بن فخار و نواده اش سیّد،علم الدّین مرتضی بن عبد الحمید،از دانشوران بنام بوده اند و شرح حال ایشان را آورده ایم.

سید فخار،از شاگردان عمید الرؤساء و ابن ادریس بوده و از هر دو تن روایت می کرده و همچنین از شیخ شاذان بن جبرئیل قمی روایت داشته است.

سید فخار شاعر و دانشوری فقیه بود و در اردبیل در ضمن مجموعه ای پاره ای از سروده های نغز او را دیده ام و در همان شهر در کتابخانه آرامگاه شیخ صفی الدّین اردبیلی،به نسخه ای از سرائر ابن ادریس استاد این مترجم دست یافتم که آن نسخه بر مترجم حاضر قرائت شده و در مواضع چندی به خط شریف او آثار تصحیح نمایان بود.

سید فخار،اخباری که سند آن به حضرت رضا علیه السّلام منتهی می شود در خانهٔ شیخ مقری که واقع در واسط بوده،از شیخ ابو طالب،عبد الرحمن بن محمد بن عبد السمیع هاشمی واسطی که واقع در واسط بوده و ما هم پیش از این به شرح حال او پرداختیم از وی روایت می کند.و تاریخ آنها ماه ذیحجه سال ۶۱۴ ه.ق بوده و شهید اول اظهار داشته است:من اجازهٔ شیخ مقری را که به خط خود او بوده و برای سید

۱- *) به طوری که مؤلف از شیخ بهائی نقل می کند(فخار)به کسر فاء و خای نقطه دار بر وزن رجال ضبط شده است-م.

نوشته است دیده ام.از لابلای کتاب الرّد علی الذاهب الی تکفیر ابی طالب برمی آید که سید فخار،از مشایخ چندی استفاده کرده است،از آن جمله است شیخ اجل (۱)...

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سیّد شمس الدّین فخار بن معدّ بن فخار موسوی حائری،دانشوری ادیب و محدث بود،تألیفاتی از او باقی مانده است.از جمله، کتاب الرّد علی الذاهب الی تکفیر ابی طالب که کتاب بسیار ارزنده ای است (۲)و امثال آن از تألیفهای دیگر،محقق حلّی از وی روایت می کند و خود او از ابن ادریس حلّی (۳)و از شاذان بن جبرئیل قمی و دیگران روایت داشته است (۴).

مؤلف گوید:از نظر من کتاب الروضه فی الفضائل و المعجزات هم از تألیفات این سیّد می باشد و کسی که این کتاب را،به شیخ صدوق نسبت بدهد و از آثار او برشمارد اشتباه کرده است زیرا تاریخ برخی از سندهای آن کتاب،۶۵۱ ه.ق بوده؛ گذشته از این گاهی با واسطه از شیخ ابو الفضل شاذان بن جبرئیل قمی روایت می نماید.

کتاب الرّد علی الذاهب همان کتاب ایمان ابی طالب (۵)است که استاد استناد قدّس سرّه در فهرست بحار الانوار آن را به وی نسبت داده و مورد اعتمادش بوده و در

۱- *) مشایخ وی که در آن کتاب آمده و مؤلف در اینجا نام نبرده است پدرش معد بن فخار و ابن ادریس حلّی و شیخ ابو الفضل حلّی احدب و شاذان قمی و سید عبد الحمید نسّابه و ابن معیّه و نصر حائری و سید یحیی علوی بصری و محمد بن علی فویقی و عمید الرؤساء هبه اللّه و شیخ ابو الفرج بن جوزی و جمعی دیگر که در این کتاب نیامده است ابن زهره حلبی و ابن بطریق و قاضی ابو الفتح واسطی و امثال ایشان که مؤلف هم به جمعی از این ها ضمن سند روایتی اشاره خواهد کرد-م.

۲- **) خود مؤلف در ص ۱۴ می نویسد:و قد سمیت کتابی هذا(الحجه علی الذاهب الی تکفیر ابی طالب)-م.

۳- ۱) -در نسخهٔ مؤلف به خط خود او چنین آمده بنا به تصریح شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی در اجازه ای که برای سید بن شدقم مدنی مرقوم داشته است-م.

۴- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۴. [۱]

۵- ۳) -در نسخهٔ مؤلف آمده کتاب ایمان ابی طالب همان کتاب الحجه علی الذاهب الی تکفیر ابی طالب بوده است.

کتاب بحار از آن نقل نموده و چنین گفته است:کتاب ایمان ابی طالب تألیف سید فاضل نیک بخت شمس الدّین فخار بن معدّ موسوی قدّس اللّه روحه می باشد (۱).

و در فصل دوم مرقوم داشته است:سید فخار،از راویها و مشایخ بزرگ می باشد و بزودی در اجازه های اصحاب ما به نام وی اشاره خواهد شد (۲).

در حاشیهٔ نسخهٔ کهنی از کتاب المجدی فی انساب الطالبیین تألیف شریف ابو الحسن علی بن محمد بن علی علوی عمری نسّابه که در نزد من موجود است یکی از فضلا چنین نوشته است:در کتاب المقباس فی فضائل بنی العبّاس تألیف شیخ الشرف فخار بن معدّ موسوی نسّابه آمده است که مستکفی باللّه گفته:در خردسالی در خواب دیدم که گویا امور خلافت به عهدهٔ من واگذار شده است و من در جانب شرقی دجله توقف کرده بودم؛در آن حال مردی را دیدم که در روی آب راه می رود و از جانب غربی دجله به جانب شرقی آن در حرکت است.از دیدن او و اینکه در روی آب،حرکت می کند به هراس افتادم،هنگامی که نزدیک من رسید به وی سلام کرده پرسیدم شما کیستید؟فرمود:من علی بن ابی طالبم برای زیارت حضرت ابو عبد اللّه علیه السّلام می روم و تو بزودی امور خلافت را عهده دار خواهی شد.اینک به ذریهٔ من احسان کن و از خواب بیدار شدم.

مؤلف گوید:از ظاهر حال پیدا است که کتاب مزبور از آثار سید مترجم می باشد و این اشکال به وجود می آید که چگونه مانند این سید جلیل به خود اجازه داده است در فضائل بنی العباس که پایهٔ دین و دولت آنها بر کفر و گمراهی و قیاس برقرار بوده کتابی

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۸. [۱]

۲- *) علامه در اجازه کبیره اش در چندین جا از وی نام می برد و مشایخ او را متذکر می شود و شهید در اجازهٔ ابن خازن مرقوم داشته است و مصنفات السید النسّابه العلامه شمس الدّین ابی علی فخار و مروياته و باز در اجازهٔ شمس الدّین بن نجده نوشته و مصنفات و مرویات السید السعید العلاّمه امام الادباء و النساب و الفقهاء شمس الدّین ابی علی فخار بن معد موسوی(رضی اللّه عنه).شهید ثانی و فرزندش شیخ حسن صاحب معالم همین جملات را در اجازهٔ خود ایراد کرده اند-م.

تألیف نمایـد و هرگاه بگوئیم این کتاب از تألیفات جد اوست بازهم خالی از اشـکال نخواهد بود مگر اینکه بگوئیم این کتاب را،سـید مترجم برای تقیه نگاشـته است؛زیرا سـید در روزگـار عباسـی هـا می زیسـته و هنوز سلسـلهٔ آنهـا،منقطع نگردیـده و در روزگار خواجه نصـیر طوسـی رشـتهٔ خلافت آنها از یکدیگر گسـیخته شده است.و به همین مناسـبت اظهار داشـته ایم که سـید مترجم کتاب مزبور را به عنوان تقیه یا به جهت صـحیح و شـرعی دیگر تألیف کرده باشد؛چنان که محقق طوسی کتاب اخلاق ناصری را به همین مناسبت تألیف نموده و با توجه به این احتمال انتساب کتاب مزبور به وی یا به جدش بلا اشکال می باشد.

گروه دیگری از علما از قبیل فرزنـدش سـید عبـد الحمید که اسـتاد سـید عبد الکریم بن طاوس مؤلف فرحه الغری است از وی روایت کرده اند.

از یکی از مواضع کتاب فرائد السمطین حموینی استفاده می شود که او از سید جلال الدّین عبد الحمید از پدرش سید فخار بن معد مترجم حاضـر از شـیخ عالم محدث ابو القاسم،علی بن منصور خازن حائری،به املائی که داشـته از شیخ حافظ ابو القاسم، ذاکر بن کامـل خفاف در سال ۵۸۲ ه.ق در بغداد از شـیخ ابو سـعید احمد بن عبد الجبار بن احمد صـیرفی از قاضی ابو القاسم علی بن محسّن تنوخی از شـیخ ابو عبـد اللّه محمد بن عمران مرزبانی روایت می کرده است و ظاهرا همگی نام بردگان در این سند،از اعلام شیعه اند.

و در سـندی آمده است که ذاکر بن کامل یادشده از ابو عبد اللّه حسین بن عبد الملک بن حسین حلّال از شیخ زکی ابو احمد حمزه بن فضاله بن محمـد هروی در هرات از شـیخ ابو اسـحاق ابراهیم بن محمد بن عبد اللّه بن داود بن علی بن عبد اللّه رازی بخاری در شهر بخارا در سال ۹۷ ه.ق[...]در خانه او و در ماه صفر از ابو الحسن علی بن محمد بن مهرویه روایت داشته است.

در یکی از مجموعه های بعضـی از مشایخ خویش پاره ای از اخبار را به نقل از خط سـید مترجم نقل کرده و نسب او را در آن مجموعه چنین ایراد نموده است:سید فقیه نسّابه ادیب شمس الدّین ابو علی فخار بن معدّ بن فخار بن احمد بن محمد بن محمد بن

حسین مشیئتی بن محمد بن ابراهیم بن محمد بن موسی الکاظم علیه السّلام.و در آخر برخی از نسخه های کتاب ایمان ابی طالب که اثر خود سید مترجم است،نسب او را به همان نحو که در عنوان این شرح حال نوشته ایم یادآوری کرده است (۱).

یادآوری می شود در بحرین،خط سید مترجم و اجازه و بلغات او را که نشان تصحیح فلان کلمه و پایان کار است،در کتاب المتعه شیخ فلان سعدی دیده ام و خط شریف او متوسط بوده است.

سید مترجم از شیخ شاذان بن جبرئیل قمی روایت می کرده است و از یکی از سندهای شهید ثانی که منتهی به صحیفه سجادیه می شود بدست می آید که سید مترجم از شیخ محمد بن محمد بن هارون معروف به ابن الکال روایت داشته است.و از اجازهٔ شیخ علی کرکی به شیخ علی میسی استفاده می شود که گروهی از علماء از قبیل،شیخ سدید الدّین یوسف پدر علاّمه حلّی،سید علی بن طاوس؛سید احمد بن طاوس، محقق حلّی؛شیخ نجیب الدّین یحیی بن سعید از مترجم حاضر روایت داشته اند؛همچنین از روایت شهید ثانی که منتهی به صحیفه سجادیه می شده و اجازات دیگر به دست می آید که فرزندش سید عبد الحمید بن فخار از وی روایت می کرده است.

و از کتاب کهنی که تألیف یکی از شاگردان عبد الحمید فرزند سید فخار است به دست می آید:که سید فخار،از شیخ تاج الدّین حسن بن علی بن دربی روایت می کرده و فرزندش سید عبد الحمید از وی روایت داشته است.

و از اوائل شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید معتزلی استفاده می شود که ابن ابی الحدید هم از سید مترجم روایت می کرده است.

سید مترجم از جمعی دیگر نیز روایت داشته است.از جملهٔ ایشان است

۱- *) در مقدمه کتاب ایمان ابی طالب نسب او با این توضیح آمده است:ابو علی فخار بن معد بن فخار بن احمد بن محمد بن محمد مکنی به ابو الغنائم بن حسین شیتی ابن محمد حائری بن ابراهیم مجاب بن محمد عابد بن امام موسی الکاظم بن امام جعفر الصادق بن امام محمد باقر بن امام علی سجاد بن امام حسین الشهید بن امام علی امیر المؤمنین بن ابی طالب بن عبد المطلب بن هاشم صلوات اللّه و سلامه علیهم اجمعین-م.

سید جلال الدّین عبد الحمید بن عبد اللّه تقی حسنی نسّابه.من روایت سید مترجم را از خط سید عبد الکریم بن طاوس که بر پشت کتاب المجدی ذکر شده نوشته بود،استفاده کردم.

سید مترجم،نوادهٔ فاضلی داشته به نام سید علم الدّین المرتضی علی بن عبد الحمید بن فخار که پیش از این به شرح حال او اشاره کرده ایم.

در یکی از مجموعه ها به خط یکی از فضلا به نقل از خط سید مترجم شمس الدّین فخار بن معدّ رحمه اللّه چنین آمده که شیخ ما عمید الرؤسا بن ایّوب لغوی اطال اللّه بقائه، در یکی از ماههای سال ۵۹۳ ه.ق اظهار داشت که صاحب بن عبّاد در یکی از سفرهایش وارد خوزستان شد اشعار زیر را برای شیخ ابو هلال عسکری ارسال داشت (۱).

و لما أبیتم أن تزوروا و قلتم ضعفنا فما نقوی علی الوخذان

أتیناکم من بعد أرض نزورکم فکم منزل بکر لنا و عوان

سألتکم هل من قری لنزیلکم ببذل حدیث لا غلاء جفان

-از دیدار ما خودداری کردید و اظهار داشتید ضعف و ناراحتی مانع از دیدار شما شده است.

-ما از سرزمین دور و دست نخورده ای به دیدار شما آمدیم و خواستیم که ما را در منزل خود جای دهید و از ما دلجوئی به عمل آورید.

-از مطالبی که از وی شنیده ام آن است که عرب می پندارد هرگاه پای آدمی از

۱- *) ابو هلال حسن بن عبد اللّه از ادبا و لغویهای قرن چهارم هجری و کتاب فروق اللغات او به طبع رسیده و کتاب الاوائل او معروف می باشد.الکنی و الالقاب،ج ۱،ص ۱۷۴ [۱] می نویسد:صاحب بن عباد علاقهٔ زیادی به ملاقات او داشت و راهی برای ملاقات او نداشت تا اینکه از مؤید الدوله اجازه گرفت تا به عسکر مکرم که از شهرهای اهواز بود برود و از طرف او مأذون گردید،هنگامی که وارد آنجا گردید توقع داشت که ابو هلال به دیدار او بیاید برخلاف انتظار ابو هلال به دیدار او نرفت صاحب ناراحت شد اشعاری را که مؤلف از وی نقل کرده برای او ارسال داشت ابو هلال این بیت را برای او فرستاد. اهمّ بامر الحزم لو استطیعه و قد حیل بین العیر و النزوان صاحب گفت اگر متوجه بودم،ابیاتی به این روی برای او نگفته بودم.ابو هلال سال پس از ۳۹۵ ه.ق درگذشته است-م.

زیادی راه رفتن احساس خستگی نماید به مجردی که به یاد محبوب ترین افراد بیفتد خستگی از پای او برطرف می شود.و کثیر عزت سرایندهٔ بنام عرب هم گفته است:

اذا مذلت رجلی ذکرت ابن مصعب فان قلت عبد اللّه،أجلی فتورها

-هرگاه پایم اظهار خستگی نماید به مجردی که بیاد عبد اللّه بن مصعب می افتم، خستگی و فتور آن را از خاطر می برم.

شیخ اجلّ رضی الدّین عمید الرؤسا بن ایوب(اطال اللّه بقائه)به من گفت:معمول عرب آن است که هرگاه یکی از دو نفر دوست،جامه دیگری را پاره کند،برای همیشه با یکدیگر دوست شده و ابراز دشمنی نمی نماید؛سپس برای شاهد بیان خود،شعری از سحلم بندهٔ بنی خشخاش اسدی ایراد کرد (۱).

۱- *) سید فخار تنها راوی اشعار و پاره ای از کلمات نبوده بلکه چنان که پیش از این نوشتیم خود هم شاعر زبردستی بوده است در بحار،ج ۱۰۷،ص ۱۹ [۱] نوشته است سه بیت زیر را شهید اول خود به سید فخار نسبت داده است: ساغسل اشعاری الحسان و اهجر القوافی و اقلی ما حییت القوافیا و الوی عن الآداب عنفی و اعتذر لها بعد حبّی جانب القوم قالیا فانی اری الآداب یا ام مالک تزید الفتی مما یروم تنائیا در فوائد الرضویه،ج ۱،ص ۳۴۷ می نویسد:سید فخار این دو شعر را در سوگ پدرش معدّ گفته است: ابا جعفر اما ثویت فقد ثوی بمثواک علم الدّین و الحزم و الفهم سیبکیک حل المشکل الصعب حلّه بشجو و یبکیک البلاغه و العلم از اشعار او ابیاتی است خطاب به فخر الدّین احمد پسر وزیر قمی که درخواست کرده از مالیاتی که به او تعلق گرفته بکاهد. انی امت بما بین الوصی ابی و بین والدک المقداد فی النسب ولی اواصر اخری هنّ معرفتی بالفقه و النحو و التاریخ و الادب ولی خراج ثقیل لا اقوم به الا بعید مشقات تبرّج بی کن شافعی عند مولانا ابیک اکن لک الشفیع غدا فی الحشر عند ابی

ملاـ نظام الدّین قرشی در نظام الاقوال گفته است:شمس الدّین ابو علی فخار بن معدّ موسوی،سیدی نیکبخت و علاّمه ای برگزیده و پیشوای ادیبان و نسب شناسان و فقیهان بوده و از اصحاب امامیه ما،(رضوان اللّه علیهم)بشمار است و محقق سعید جعفر بن سعید(حلّی)از وی روایت می کرده و خود او از محمد بن ادریس و ابن شهرآشوب و شاذان بن جبرئیل قمی روایت داشته است و سال ۳۳۰ ه.ق درگذشته است.

مؤلف گوید:صحیح آن است که به جای ۳۳۰ ه ۶۳۰ ه گفته شود (۱).

بدیهی است نسب سید مترجم به طوری که در آغاز این ترجمه،مشاهده می شود مطابق با خط کهنی بوده که بر پشت کتاب الحجه علی الذاهب الی تکفیر ابی طالب که از آثار سید فخار بوده و بدان هم اشاره کرده ایم دیده ایم و در یکی از مواضع هم آمده که نام جد اعلایش«معدّ»است به جای«احمد».

شیخ بهائی در حواشی اربعین آنگاه که از وی نام برده است می نویسد:«فخار»به کسر فا و خاء نقطه دار با رای آخر(بر وزن ثمار)و«معدّ»با میم مفتوحه و عین بی نقطه و دال بی نقطه و مشدّد ضبط شده است.

مؤلف گوید:مشهور آن است که فخّار به فتح فا و تشدید خاء نقطه دار و در آخر آن الف و راء بی نقطه است و اسم علمی از اصل فخر یا کار فخّاران و کوره پزان و معد به ضم میم است و ممکن است نظریه شیخ بهائی بهتر و صحیح تر باشد (۲).

بدیهی است سید فخار بن معدّ در کتاب الحجه(الرّد)علی الذاهب الی تکفیر ابی طالب (۳)مشایخ چندی از اصحاب ما را نام برده که در اینجا به ایشان اشاره می شود.

۱- *) در مقدمهٔ کتاب الحجه فخار آمده است که سید فخار به نقل از نواده اش علم الدّین مرتضی علی بن عبد الحمید بن فخار در ۱۷ مبارک رمضان سال ۶۳۰ ه.ق وفات یافته است-م.

۲- **) روضات الجنات طبع قدیم،ج ۲،ص ۱۵۹ می نویسد:فخار به فتح فا و تخفیف خاء نقطه دار و در آخر راء و معد با فتح میم و سکون عین مخففه بر وزن مرد است-م.

۳- ***) کتاب مزبور به نام الحجه علی الذاهب الی تکفیر ابی طالب تألیف شده و سال ۱۳۵۱ ه.ق در نجف اشرف به طبع رسیده است و در آغاز آن،ترجمه ای از مؤلف و در پایان آن استدراک و مطالب-

از آن جمله خبر داد به ما شیخ سعادتمند ما ابو عبد اللّه محمد بن ادریس(رض)در ماه ربیع الاول در سال ۵۹۳ ه.ق از شریف ابو الحسن علی بن ابراهیم علوی عریضی از حسن بن طحال مقدادی از شیخ مفید ابو علی حسن بن محمد طوسی از پدرش شیخ طوسی...

ص:۴۰۲

و در جای دیگر می گوید:خبر داد به من شیخ ابو الفضل بن حسین حلّی احدب (رحمه اللّه)به قرائتی که بر او داشتم در سال ۵۹۸ ه.ق از شریف ابو الفتح محمد بن محمد بن جعفریه علوی حسینی حائری در سال ۵۷۱ ه.ق از شریف ابو الحسن محمد بن حسن بن احمد(احمد بن حسن)علوی حسینی از ابو عبد اللّه محمد بن احمد بن شهریار خازن از پدرش ابو نصر احمد بن شهریار خازن از ابو الحسن محمد بن شاذان از شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی از ابو علی از حسین بن احمد مالکی...

در جای دیگر آورده است:خبر داد به من شیخ فقیه ابو الفضل شاذان بن جبرئیل بن اسماعیل قمی(رحمه اللّه)در واسط در سال ۵۹۳ ه.ق از عبد اللّه بن عمر طرابلسی از قاضی عبد العزیز بن ابی کامل از شیخ فقیه ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان کراچکی رحمه اللّه از حسن بن محمد بن علی صیرفی بغدادی به قرائتی که از وی داشته از نقل عامه...

کراچکی گفته است:خبر داد به ما ابو الحسن طاهر بن موسی بن جعفر حسینی از مزاحم بن عبد الوارث بصری.

کراچکی بار دیگر گفته است:خبر داد مرا،قاضی ابو الحسن،محمد بن علی موضح اودی از عمر بن محمد بن یوسف در سال ۳۶۷ ه.ق در بصره.

و گاهی کراچکی این چنین روایت کرده است:حدیث کرد ما را شیخ فقیه ابو الحسن محمد بن احمد بن علی بن حسین بن شاذان قمی(رض)از قاضی ابو الحسین محمد بن عثمان بن عبد اللّه نصیبی در خانه اش از جعفر بن محمد علوی از عبد اللّه بن احمد از محمد بن زیاد از مفضل بن عمر...

در جای دیگر گفته است:به سند خود از کراچکی گفت خبر داد به من، استادم ابو عبد اللّه حسین بن عبید اللّه بن علی معروف به ابن واسطی(رض)از ابو محمد هارون بن موسی تلّعکبری از ابو علی بن همام از ابو الحسن،علی بن محمد قمی اشعری.

در جای دیگر گفته است:خبر داد به من سید امام ابو علی عبد الحمید بن عبد اللّه تقی علوی حسینی نسّابه(ره)از شریف نسّابه محدّث ابو علی عمر بن حسین بن عبد اللّه بن

محمد صوفی بن یحیی بن عبد اللّه بن عمر بن امیر المؤمنین علیه السّلام و همین شریف ابو علی،معروف به موضح بود و محدثی ثقه و جمّاع احادیث بوده و او را ابن اللبن می گفته و از مردم کوفه و بنام است.

و ابو علی موضح یادشده گفته است:خبر داد به ما ابو القاسم حسن سکونی از احمد بن محمد بن سعید از زبیر بن بکار...

و باز ابو علی یادشده گفته است:خبر داد به من ابو الحسن محمد بن حسن علوی حسینی از عبد العزیز بن یحیی جلودی از احمد بن محمد عطّار تا (۱)...

و گفته است:شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن بابویه روایت کرده تا...

در جای دیگر گفته است:خبر داد به من ابو الفرج عبد الرحمن جوزی واعظ به سند خود (۲).

مؤلف گوید:ابو الفرج جوزی از علمای عامه و حنبلی مذهب بوده است.

در جای دیگر گفته است:خبر داد به من سیّد صالح نقیب ابو منصور حسن بن معیه علوی حسنی(رض)از شیخ فقیه ابو محمد عبد اللّه بن جعفر بن محمد دوریستی(ره)از جدش،از جدش،از پدرش،از شیخ صدوق،از پدرش...

۱- *) در ذیل همان سند می نویسد:ابو علی موضح گفته حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام سه شعر زیر را در سوگ پدرش فرموده است: ابا طالب عصمه المستجیر و غیث المحول و نور الظلم لقد هدّ فقدک اهل الحفاظ فصلّی علیک ولی النعم و لقاک ربک رضوانه فقد کنت للمصطفی خیر عم سید مرقوم فرموده:هرگاه ابو طالب کافر بود حضرت مولی برای او سوگواری نمی کرد و از خدا درخواست نمی نمود تا او را در رضوان خود جای بدهد بلکه از وی بیزاری می جست.چنانچه ابراهیم از عمویش که کافر بود تبری داشت چنانچه قرآن خبر داده است فلما تبین انه عدو للّه تبرّء منه آنگاه که دشمنی او نسبت به خدا ثابت شد ابراهیم از وی بیزار گردید-م.

۲- **) سید در الحجه،ص ۶۷ می نویسد:ابو الفرج،ابو طالب را کافر می دانست و به این معنی معتقد بود و من در واسط عراق در سال ۵۹۱ ه.ق به توسط او از واقدی روایت می کنم-م.

در جای دیگر اظهار داشته است:خبر داد به سند خودش از ابو الفرج اصفهانی (۱)، از ابو محمد هارون بن موسی تلّعکبری از ابو الحسن محمد بن علی معمّر کوفی...

در جای دیگر گفته:خبر داد به من ابو الفتوح نصر بن علی بن منصور خازن نحوی حائری(رض)در سال ۵۹۹ ه.ق در مدینه السّلام از شیخ ابو القاسم ذاکر بن کامل بن ابی غالب به قرائتی که در ماه ربیع الاول سال ۵۹۱ ه.ق بر وی داشت و من هم سماع می کردم به اجازه از ابو الحسن علی بن احمد حداد از ابو نعیم احمد بن عبد اللّه حافظ از ابو بکر احمد بن فارس معبدی در بغداد...

در جای دیگر گفته است:خبر داد به من سید نقیب ابو جعفر یحیی بن محمد بن ابی زید علوی حسینی نقیب بصری در سال ۶۰۴ ه.ق در مدینه السّلام از پدرش ابو طالب محمد بن محمد بن ابی زید نقیب،حسن بصری از تاج الشرف (۲)محمد بن محمد بن ابی الغنائم معروف به ابن سخطه علوی حسنی بصری نقیب از (۳)شریف شیخ امام عالم ابو الحسن علی بن محمد صوفی علوی عمری نسّابه شجری معروف از ابو عبد اللّه حسین بن احمد بصری از ابو الحسین یحیی بن محمد حقینی مدنی که او را در سال ۸۸۰ ه.ق در مدینه دیده ام از پدرش از ابو علی بن همّام(رضی)از جعفر بن محمد فزاری از عمران بن معافی از صفوان بن یحیی از عاصم بن حمید از ابو بصیر از حضرت باقر علیه السّلام.

در جای دیگر اظهار داشته:خبر داد به من سید عبد الحمید بن تقی حسینی به قرائتی که در سال ۵۹۴ ه.ق بر وی داشتم از شریف نسّابه ابو تمّام هبه اللّه بن عبد السمیع بن عبد الصمد هاشمی عباسی از شریف ابو عبد اللّه بن جعفر بن هاشم بن

۱- ۱-در حاشیهٔ نسخه مؤلف آمده است:ابو الفرج گاهی به توسط ابو بشر احمد بن ابراهیم از هارون بن عیسی هاشمی و هنگامی به توسط او از محمد بن حماد روایت می کرده است.

۲- ۲) -در حاشیهٔ نسخهٔ مؤلف آمده است:در جایی آمده است که تاج الشرف به ابن سخطه علوی حسینی بصری معروف بوده است.

۳- ۳) -و نیز در حاشیهٔ نسخهٔ مؤلف آمده است:در جایی آمده،برادرم سید عالم نسّابه فقیه ابو الحسن علی بن محمد بن صوفی علوی عمری.

علی بن محمد صوفی از جدش،از ابو الحسن علی بن محمد بن صوفی علوی عمری نسابهٔ فاضل عالم معروف از شریف فاضل محدث ابو محمد حسن بن محمّد بن یحیی بن حسن بن جعفر بن عبید اللّه بن حسین بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهما السّلام و محمد شریف محدث معروف به دندانی از جدش یحیی بن حسن شریف عالم ناسب مدنی در حدیث مرفوعی نقل کرده رسول خدا(ص)تا آخر.

در جای دیگر اظهار داشته است:خبر داد به ما شیخ ما،عبد الحمید بن تقی حسینی به سند خود که منتهی به شریف نسّابه فاضل،ابو الحسن علی بن محمد بن صوفی علوی عمری می شود از ابو علی حسن بن دانیال بصری(ره)از ابو علی ارجائی و این محدث،عالمی بود که در بصره بر ما وارد شد و احادیث زیادی در حفظ داشت از ابو العباس مبرّد...

در جای دیگر گفته است:به قرائتی که بر شیخ خود عمید الرؤساء بن ایّوب لغوی گفته است:خبر داد به ما،شیخ ابو الحسن علی بن عبد الرحیم سلّمی لغوی بغدادی از شیخ امام ابو محمّد،عبد اللّه بن علی بن محمد مقری از ابو منصور،محمّد بن احمد بن احمد بن حسین بن عبد اللّه عکروائی از ابو صلت بن احمد بن حسین بن خاقان از ابو بکر محمد بن حسن بن درید ازدی در حدیث مرفوع از رسول خدا(ص)فرمود...

در جای دیگر فرمود:حکایت کرد شیخ ابو الحسن علی بن ابو المجد واعظ واسطی در ماه رمضان سال ۵۹۹ ه.ق در واسط از پدرش ابو المجد واعظ گفت:ابیات ابو طالب را روایت می کنم (۱)...

۱- *) سید فخار در الحجه،ص ۵۳ سند مزبور را به نحوی که ذکر شد روایت کرده تا آنجا که می نویسد:ابو المجد گفته ابیات ابو طالب را به قافیه زیر روایت می کردم که یکی از آنها این بیت است: بکف الذی قام فی جنبه الی الصائن الصادق المتقی در یکی از شبها در رؤیا به حضور مبارک رسول خدا(ص)شرفیاب گردیدم در کنار آن حضرت، پیرمرد باابهتی را مشاهده کردم که دیدار او دل را به طپش می آورد نزدیک شده سلام کردم جواب داده به آن پیرمرد اشاره کرده فرمود:به این بزرگوار که عموی من است نزدیک شده به وی سلام کن پرسیدم ایشان کدام یک از عموهای شما می باشد؟فرمود:عمویم ابو طالب است پیش رفته سلام کردم و گفتم ای-

در جای دیگر گوید:مردی از مردم قوهستان(قوسان-الحجه)گفته است در سال ۵۹۹ ه.ق با ابو المجد واعظ در واسط ملاقات و او به سند خود از مأمون روایت کرد (۱).

در جای دیگر گوید:خبر داد به من شیخ حافظ ابو الفرج عبد الرحمن بن محمد بن جوزی محدث بغدادی که خود ابو طالب را کافر می دانست و معتقد به کفر او بود در واسط عراق در سال ۵۹۱ ه.ق به سند خود از واقدی.

در جای دیگر گوید:خبر داد به من شیخ ما عمید الرؤساء بن ایوب لغوی گفت:

سید عبد الحمید بن تقی حسینی نسّابه در کتاب کهنی از نسخه های کامل مبرد به من نشان داد...

در جای دیگر گفت:خبر دادند به من مشایخم ابو عبد اللّه محمد بن ادریس و ابو الفضل شاذان بن جبرئیل و ابو العزّ محمد بن علی بن عقریقی رضوان اللّه علیهم اجمعین به سند خودشان که منتهی به شیخ مفید می شود...

در جای دیگر گوید:پدرم معد بن فخار بن احمد علوی موسوی(رض) (۲)خبر

۱- *) سید در الحجه،ص ۵۴ می نویسد:مأمون اظهار داشته است به خدا سوگند ابو طالب با این بیت شعر که ذیلا آورده می شود و سرودهٔ خود او است به پیغمبر اکرم(ص)ایمان آورده است. نصرنا الرسول رسول المليك ببيت تلا لا كلمع البروق و در پاورقی همان صفحه می نویسد:همین روایت را ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه،ج ۳، ص ۳۱۴ ایراد کرده است.در همان صفحه به جای قوهستان که در بالا آمده قوسان ضبط شده است-م.

۲- **) شهید ثانی در شرح درایه الحدیث خویش در بخش اجازه ی از تحمل حدیث از شیخ جمال الدّین احمد بن صالح سبتی(رضی اللّه عنه)روایت کرده:سید فخار موسوی آنگاه که همراه پدرش به سفر حج می رفت اظهار داشته:در راه پدر من مرا در برابر سید قرار داد به خاطر دارم خطاب به من-

داد به من،از نقیب ابو یعلی محمد بن علی بن حمزه بن اقلیسی(اقساسی)علوی حسینی و او در آن هنگام،عهده دار کارهای نقابت حیره بود به سند خود از واقدی روایت می کرد.

در جای دیگر گفته است:قرائت کردم بر شیخ خود عمید الرؤساء ابو منصور هبه اللّه بن حامد بن احمد بن ایوب کاتب لغوی گفت:قرائت کردم بر شیخ ابو الحسن علی بن عبد الرحیم سلّمی لغوی بغدادی از شیخ ابو منصور موهوب بن احمد بن حصن جوالیقی لغوی بغدادی از شیخ ابو زکریا یحیی بن علی خطیب تبریزی لغوی از شیخ ابو القاسم عبد اللّه بن زبیر...

در جای دیگر گفته:خبر داد به من شریف نقیب ابو طالب محمد بن حسن بن محمد بن معیّه علوی حسینی(اصلح اللّه شأنه)در سال ۵۹۹ از شیخ سلّار بن حبیش بغدادی(ره)و من سلّار را که مرد نیکوکار و شایسته بود دیده ام از امیر ابو الفوارس بن صیفی،سرایندهٔ بنام و معروف به حیص و بیص.گفت در مجلس وزیر یحیی بن هبیره حضور یافتم و هم زمان گروهی از دانشمندان و ارباب دانش همراه من بودند.از آن جمله:شیخ ابو محمد بن خشّاب نحوی لغوی و شیخ ابو الفرج بن جوزی و دیگران در حضور وزیر،سخن از شعر ابو طالب بن عبد المطلب به میان آمد،وزیر اظهار داشت:

اشعار ابو طالب در کمال شیوائی سروده شده است و هرگاه این اشعار،همراه با ایمان به خدا و رسول او بود به شیوائی آن بیشتر افزوده می شد.

ابو الفوارس گوید:از شنیدن این سخن که ناراحت گردیدم به خدا سوگند محض تقرب به حق تعالی به پاسخ او پرداختم و گفتم (۱)...سید فخار با این سند،کتاب خود را به

۱- *) پاسخ او را سید فخار در صفحه ۱۱۷ چنین نقل کرده:مولانا از کجا دانستی که ابو طالب ایمان به خدا و رسول نداشته است در پاسخ گفت هرگاه ایمان می داشت اظهار می کرد و ایمانش را پوشیده نمی نمود.گفتم هرگاه اظهار می نمود پیمبر اکرم(ص)یاوری نمی داشت.وی ساکت مانده و پاسخی نداد در برابر رسمانه مرا قطع کرد.-

پایان آورده است.

مؤلف گوید:از قرائن استفاده می شود که سید فخار،گاهی بدون واسطه از ابن جوزی و گاهی به واسطه مردی که از معاصران او بوده است از ابن جوزی روایت داشته است و ابن جوزی از دانشوران بنامی است که عمر زیادی کرده است.

سید شمس الساده فخرآور بن محمّد بن فخرآور قمی

منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فاضل فقیهی بود و من او را در حیره (۱)دیده بودم و کتاب الکیمیا و کتاب دیگری در منطق از تألیفات او می باشد.

مؤلف گوید:پس از این به یادآوری از سید محمد بن فخرآور بن خلیفه خواهیم پرداخت و ظاهرا سید محمد فرزند سید مترجم است.

مولای فاضل فخر الدّین ماوراءالنهری قمی نزیل قم

وی عالمی بزرگوار و ادیب بود.در آغاز کار به لباس اهل سنت درآمده و از بلاد ماوراءالنهر به ایران سفر کرد و مستبصر شد.به جامهٔ حق شیعه آراسته گردید و در قم، ساکن شد و همان جا زیست؛تا در اوائل روزگار ما یا در اواخر پادشاهی شاه عباس دوم درگذشت.

فخر الدّین علوم ادبیه و امثال آن را از گروهی از فضلای ماوراءالنهر فراگرفت و علوم دینیّه را از دانشوران قم استفاده نمود.به گمان من در آن سرزمین،ولایت آئین از

۱- *) در پاورقی فهرست منتجب الدّین می نویسد:در نسخهٔ(جنزه)است که عربی گنجه و شهری است در آخرین نقطه آذربایجان و نزدیک شیروان و نظامی گنجوی ازآنجا می باشد-م.

ملا محمد طاهر قمی بهره ور شده باشد.

از تألیفات او کتاب شرح توحید مفضل است که در سال ۱۰۶۵ ه.ق به درخواست حاج نذرعلی تألیف کرده و من آن را در اردبیل دیده ام.دیگری شرح حدیث الغمامه است که یکی از معجزات حضرت مولی علی علیه السّلام می باشد و این شرح را به پیشنهاد مرتضی قلی خان متولی اردبیل به پارسی تألیف کرد و من این شرح را در اردبیل و در قصبهٔ دهخوارقان از مضافات تبریز دیده ام.

شیخ فخر الدّین محمد بن علی بن احمد بن طریح رماحی نجفی

معروف به شیخ فخر الدّین طریحی

(۱)

وی فاضلی دانشور و عاملی بزرگوار و خردمندی کامل عیار و مبارک بود،او،که خدایش رحمت کناد،از معاصرین است.ما در آغاز جوانی در مسجد جامع کوفه،در نخستین سالی که به زیارت ائمه عراق که تقریبا سال ۱۰۸۰ ه.ق بود،دیدار او را دریافتیم.او در آن هنگام که مصادف با ماه رمضان بود،در مسجد کوفه معتکف بود؛ لیکن ملاقات و همنشینی او برای ما اتفاق نیفتاد.

فخر الدّین از همهٔ مردم روزگارش پارساتر و پرهیزکارتر بود و نمونه پرهیزکاری او آنکه جامه هایی را که با ابریشم دوخته شده بود نمی پوشید و جامه اش را با نخ پنبه ای می دوخت.

فخر الدّین و فرزندش شیخ صفی الدّین و برادرزادگان و خویشاوندانش همگی از

۱- *) ماضی النجف،ج ۲،ص ۴۲۷ می نویسد:آل طریحی از خاندان مشهور علمی نجف اشرف بوده و نسبشان به حبیب بن مظاهر اسدی منتهی می شود و منازلشان در همان محلی است که مربوط به بنی اسد بوده است و از عربهای اصیلی بشمار می آیند که همواره خون تشیع و ولایت اهل بیت(ع)سراپای آنها را فراگرفته بوده و محلهٔ آل طریح معروف است.گویند زن خفاجی که پدر طریح باشد هفت فرزند را پی درپی سقط کرد و هنگامی که به طریح آبستن بودند پدرش نذر کرد هرگاه این فرزند متولد بشود و بماند نام او را طریح بگذارد به همین مناسبت موقعی که فرزندش متولد شد بنا به نذری که کرده بود او را به این نام نامید و خاندانش به این نام شهرت یافتند طریح بر وزن زبیر،مصغر طرح است یعنی افکنده شدهٔ کوچک-م.

دانشوران فاضل و نیکوکاران شایسته و بااعتبار بوده اند.فخر الدّین رحمه اللّه با دقتی که باید کرد،تقریبا در سال ۱۰۸۵ هجری درگذشته (۱)و از عمر طولانی برخوردار بوده است.

گروهی از دانشوران روزگار ما از قبیل استاد استناد علاّمه مجلسی(قدس سره)،و سید هاشم بن سلیمان بحرانی معروف به علاّمه از وی روایت می کرده اند و بحرینی در تألیفات خود از کتاب او مجمع البحرین همواره نقل می کند و او را به آخرین مرتبهٔ پارسائی می ستاید (۲).

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی زاهد و پرهیزکاری عالم و فقیهی شاعر (۳)و بزرگوار بود.کتابهای چندی تألیف کرده است.از جمله،مجمع البحرین

۱- *) ماضی النجف،ج ۲،ص ۴۵۷ می نویسد:شیخ فخر الدّین در رماحیه در سال ۱۰۸۷ ه.ق وفات یافت و جنازهٔ او را به نجف اشرف حمل کردند و در پشت نجف دفن شد و روز وفات او روز مهمی بود که بزرگتر از آن را مردم ندیده بودند زیرا مردم بسیاری در نماز بر او شرکت کردند و دوست و دشمن در مرگ او می گریستند و قبر او هم اکنون در خانه حاج عبود عبادی واقع در محلهٔ«براق»مقابل مسجد آل طریحی،مزار مردم است و این آیه را ماده تاریخ او یافته اند(و یطوف علیهم ولدان مخلدون-۱۰۸۷) و شیخ محمد کاظمی هم ابیاتی در مادهٔ تاریخ او گفته است.از جمله: لا فخر حیث تضیف(اصحاب الکساء) ارخ(وطیدا بعد فخر الدّین) این مصراع ۱۰۸۱ بوده و چون پنج تن به ضمیمه جبرئیل که شش تن می شوند به آن اضافه شود ۱۰۸۷ خواهد بود.ابیات مزبور را در مقدمهٔ ضوابط الاسماء طریحی آورده و در عین حال سال وفات او را ۱۰۸۵ ضبط کرده چنانچه در روضات و مستدرک و تنقیح المقال همین تاریخ را نوشته اند.و اللّه اعلم-م.

۲- **) علاوه بر ایشان،فرزندش صفی الدّین و برادرزاده اش شیخ حسام الدّین و سید نعمه اللّه جزائری و شیخ محمد امین کاظمی و شیخ محمد بن عبد الرحمن محدث حلّی و شیخ عنایه اللّه مشهدی از وی روایت داشته اند-م.

۳- ***) در مقدمهٔ ضوابط الاسماء می نویسد:طریحی اشعاری سروده و حداکثر آنها در مراثی و مدایح اهل بیت(ع)بوده از آن جمله است: طوبی لمن اضحی هواکم قصده والی محبتکم اشاره رمزه فی قربکم نیل المسره و المنی و جنابکم متنزه المتنزه قلبی یهیم بحبکم تفریطه فی مثلکم و اللّه غایه عجزه

المقتل،الفخریه در فقه.المنتخب فی الزیاره و الخطب و دیوان شعر و دیگر از رساله ها و از معاصران ما می باشد.

مؤلف گوید:از تألیفات او کتاب غریب الحدیث الخاصه است این کتاب را پیش از مجمع البحرین تألیف کرده است و دیگر کتاب جامع المقال فیما یتعلق باحوال الحدیث و الرجال کتاب ارزنده ای است که تحقیقات فراوانی در مشترکات الرجال و امثال آن دارد و شیخ محمد امین کاظمی بر این کتاب حاشیه یا شرح،نوشته و قابل ملاحظه می باشد و در آغاز این کتاب،خود را فخر الدّین بن محمد علی،معرفی کرده است.فلاحظ (۱).

از تألیفات او شرح الرساله الاثنی عشریه فی الصلاه است که اثنی عشریه شیخ حسن بن شهید ثانی صاحب معالم را شرح کرده است.

بدیهی است کتاب مجمع البحرین از بهترین کتابهاست که فخر الدّین با تألیف این کتاب به تفسیر لغتهای غریب القرآن و لغتهای غریب الحدیث که مربوط به خاصه است پرداخته و این گونه تألیف در میان عامه که برای لغات حدیث خود اقدام نموده اند بسیار است و در میان امامیه،در چنان تألیفی،هیچ عالمی بر فخر الدّین پیش دستی نداشته است.در عین حال وی در تهیه لغات حدیث و امثال آن به ایراد همه لغتها نپرداخته است.

فخر الدّین،در آغاز که به ایران آمد و عازم زیارت مرقد مطهّر حضرت رضا(ع) بود،به تألیف این کتاب پرداخت و خود و فرزندش حواشی زیادی بر آن نگاشتند **.آری

۱- *) مصفی المقال،ص ۳۵۰ می نویسد:«نام پدر طریحی،محمد علی(اسم مرکب است)بنابراین لفظ ابن میان محمد و علی(محمد بن علی)چنانچه در امل الآمل آمد زیاد خواهد بود و تصحیفی است که از ناحیه او به وجود آمده است».مؤلف این کتاب هم به پیروی از امل الآمل وی را فخر الدّین بن محمد بن علی معرفی کرده است و گویا امر به(لاحظ)اشاره به آن است که شاید نام پدرش،محمد علی بوده باشد-م.

پیش از وی،صغانی یکی از علمای عامه،کتابی به نام مجمع البحرین فی اللغه تألیف نمود و در این کتاب لغات صحاح جوهری را با کتابی که پیش از این در فن لغت ترتیب داده و آن را کتاب التکمله و الذیل و الصله نامیده و در واقع تکمله و تتمیمی بر صحاح بوده،گرد آورده است *.

مؤلف پس از این،اظهار داشته است:به کتاب المنتخب فی الزیاره و الخطب که شیخ معاصر یاد کرده است دست نیافته ام بلکه کتاب مزبور،همان کتاب المقتل است که طریحی آن را کتاب المنتخب فی جمع المراثی و الخطب نامیده و شیخ معاصر،خود به آنچه ابراز کرده داناتر است.

و از آثار او رسالهٔ مختصری است در مسئله تقلید المجتهد المیّت فخر الدّین در این رساله به نقل هفت دلیل که یکی از مشایخ روزگارش راجع به جواز تقلید مجتهد میت ایراد کرده،پرداخته سپس به دفع آنها اقدام نموده و پاسخ داده است.من این رساله را در مجموعه بیاض مانندی در هرات در نزد ملا باقر رمّال دیده و خالی از تحقیقات نمی باشد ۱.

یادآوری می شود:شیخ صفی الدّین فرزند شیخ فخر الدّین مترجم حاضر در یکی از اجازات خود تألیفات پدر خود را به تفصیل زیر یادآوری کرده است (۱).کتاب جامع المقال فی تمییز المشترکات من الرجال کتابی است که مانند آن تألیف نشده است و نیازمندی محدّثان را برمی آورد (۲).دیگر الفخریه الکبری که جامع فتواهای مربوط به طهارت و نماز بوده و دارای متن استواری است.دیگر الفخریه الصغری است که مختصری از الفخریه الکبری می باشد.دیگر الضیاء اللامع فی شرح مختصر الشرائع دیگری شرح رساله الشیخ حسن بن شهید ثانی است.دیگر حاشیهٔ معتبر محقق دیگری اللمع فی شرح الجمع.

دیگری اثنی عشره الاصول.دیگری فوائد الاصول.دیگری شرح المبادئ الاصولیه علامهٔ حلّی.دیگری الاحتجاج فی مسائل الاحتیاج،دیگری کشف غوامض القرآن.

دیگری کتاب غریب القرآن.دیگری کتاب جواهر المطالب فی فضائل علی بن ابی طالب.

دیگری کتاب الکنز المذخور فی عمل الساعات و الایام و الشهور.دیگری کتابهای سه گانه کبیر و صغیر و اوسط در مراثی حضرت سید الشهداء علیه السّلام که از کتابهای مشهور است و متأخران آنها را از شهری به شهری می برند.دیگری تحفه الوارد و عقال الشارد.

۱- *) ماضی النجف،ج ۲،ص ۴۴۳ می نویسد:شیخ صفی الدّین از پدرش روایت می کرده و سه اجازه از وی داشته است یکی اجازه ای بوده که در سال ۱۰۷۲ ه.ق بر پشت کتاب من لا یحضر الفقیه که به خط پدرش محمد علی بوده برای او نوشته دیگری اجازه ای بوده که سال ۱۰۷۶ ه.ق بر پشت مجلد سوم همان کتاب از جهت او نوشته و سومی اجازه ای بوده که در اواخر ماه صفر سال ۱۰۷۷ ه.ق برای او مرقوم داشته است و جمعی هم از خود صفی الدّین اجازه داشته اند از جمله شیخ عبد الواحد بورانی نجفی و شیخ ابو الحسن فتونی عاملی نجفی.

۲- **) در ماضی النجف،ج ۲،ص ۴۵۶ می نویسد:شیخ محمد امین کاظمی تعلیقه ای بر آن نوشته است و مؤلف در سال ۱۰۵۳ ه.ق از تألیف آن فارغ شده است(پایان).خود محمد امین در آغاز هدایه المحدثین می نویسد:کتاب جامع المقال را،که از تألیفات استاد جلیل القدر ما که در اخلاق یگانه روزگار بود،مورد نظر قرار داده در باب دوازدهم آن اشتباهات بسیاری دیدم به منظور تقرب به حق تعالی به اصلاح آنها پرداختم سپس به تألیف این کتاب(هدایه...)اقدام نمودم و به شرحی که پیش از این بر آن نوشته بودم اکتفا نمودم و در این کتاب به آنها اشاره نکردم و مطالب دیگر را به کتاب حاضرم افزودم-م.

دیگری مجمع الشتات.دیگری مجمع البحرین کتاب ارزنده ای است که نیازمندان به کتابهای لغت را ویژه لغت هایی که مربوط به کتاب و سنت است از کتاب صحاح و قاموس بی نیاز می سازد و این کتاب از نظر شهرت همگانی مانند خورشید در چهارمین فلک است (۱)دیگری النکت اللطیفه فی شرح الصحیفه السجادیه.دیگری مستطرفات نهج البلاغه دیگری عواطف الاستبصار شیخ طوسی.دیگری جامعه الفوائد.این کتاب در ردّ ملا محمد امین بوده که اجتهاد و تقلید را باطل می دانسته.و از آنها است ترتیب خلاصه العلامه و امثال این ها از تألیفات دیگر.

مؤلف گوید:فرزند مترجم حاضر(صدر الدّین)شرحی بر رسالهٔ پدرش الفخریه که به آن اشاره شد تألیف کرده به نام الریاض الزهریه فی شرح الفخریه و حاشیه های بسیاری بر مجمع البحرین پدرش دارد (۲).من کتاب ترتیب خلاصه العلامهٔ او را در اصفهان دیده ام (۳).

۱- *) پیش از این از آخر مجمع البحرین نقل کردیم که مؤلف سال ۱۰۹۹ ه.ق از تألیف آن فارغ شده است در ماضی النجف،ج ۲،ص ۴۵۵ نوشته سال ۱۰۷۹ ه.ق به اتمام رسیده است و در ذیل احوال صفی الدّین فرزند وی صفحه ۴۴۳ گفته است:سال ۱۰۷۷ خود فخر الدّین اجازه ای بر پشت مجمع البحرین برای او نوشته است چنان که می بینیم این تواریخ مناسب با یکدیگر نبوده است در الذریعه، ج ۲۰،ص ۱۰۷۹ هم نوشته است-م.

۲- **) در ماضی النجف،ج ۲،ص ۴۴۴ می نویسد:شرح فخریه را در روزگار حیات پدرش تألیف کرده و از تألیفات اوست مطارح النظر فی شرح الباب الحادی عشر که سال ۱۰۷۷ ه.ق به پایان آورده و دیگری هدایه المسترشدین فی ردّ الطبیعیین و دیگر رساله ای در میزان المقادیر الشرعیه؛دیگر مستدرکی بر مجمع البحرین و حواشی بر آن و دربارهٔ مجمع البحرین گفته است: فی کل حرف من مؤلفک الجزاء غدا یسرک فقت الاواخر و الاوائل یا ابا للّه درّک

۳- ***) کتاب مزبور به نام ضوابط الاسماء و اللواحق به طبع رسیده و مقدمه مفصلی راجع به اهمیت این رساله و شرح حال مؤلف(قدس سره).از سوی محمد کاظم طریحی که ناشر و محقق آن است ضمیمه شده است-م.

سید میرزا فخر الدّین مشهدی خراسانی

فاضلی دانشمند و حکیم مسلک و از معاصران است.علوم عقلی و امثال آن را از ملا شمس الدّین محمد گیلانی مشهور که از فرزانگان بنام بوده فراگرفته است و علوم نقلی را از ملا قاضی سلطان محمود شیرازی مشهدی که در مشهد مقدس رضوی می زیسته و در پایان زندگی به داوری اشتغال داشته استفاده کرده است.این سید در همین اوقات و تقریبا سال ۱۰۹۷ ه.ق وفات یافته است.

آن گاه که شیخ علی نواده شیخ زین الدّین عاملی(شهید ثانی)به عتبه علیّه حضرت رضا علیه السّلام مشرف گردید،سید میرزا به ملاقات وی رفت و از وی استجازه کرد.به وی اجازه داد و من آن اجازه را که به خط شیخ علی(ره)بود دیده ام.

سیّد،کتابهای بسیار خوب و تصحیح شده و قدیمی که همه آنها به خط مؤلفین آن بود در اختیار داشت.این کتابها از کتب مورد اعتماد و محل استفاده دیگران بود و برخی از آنها هم در دست دیگران نبوده و من بسیاری از آنها را در نزد خود او دیده ام.

سید میرزا فرزندانی فاضل و باشخصیت داشت.از جمله آنها سید میرزا معزّ الدّین محمد است.که طبعی وقاد و ذهنی نقّاد داشت و از شعور و فهم و زیرکی و متانت برخوردار بود.بلکه آیتی در ذکاوت بود.برخلاف انتظار ملاقات او دست نداد زیرا در اوائل حالش به اصفهان آمد و من آن اوقات،روزگار خردسالی را طی می کردم و او در آن زمان در حضور استاد محقق آقا حسین خوانساری(ره)به فراگیری حواشی قدیمه و امثال آن از کتابهای عقلی می پرداخت پس از آن به شهرهای هند رفت و همان جا تا هنگامی که درگذشت اقامت داشت.او با همهٔ موقعیتهای علمی که داشت،مورد بی مهری پدر و عاق او قرار گرفته بود تا حدی که هیچ یک از فرزندانش به اندازه او مورد کینه توزی و بی مهری پدرش نبود.شنیدم پدر وی در اواخر عمرش نسبت به وی انقلاب حال پیدا کرد و او را مورد عطوفت و مهربانی خویش قرار داد و او هم متقابلا پاره ای از تحفه ها و کتابها را از هند به مشهد مقدس برای او گسیل نمود و از وی درخواست کرد تا از کردهٔ ناپسند وی درگذرد و گویند،سید میرزا هم از وی درگذشت.

و من از افرادی که از چگونگی حال او اطلاع داشتند علت عاق بودن او را جویا شدم،اظهار داشتند:معزّ الدّین براثر فهم و علم و کمالی که داشت به خود می بالید و برای پدرش ارزشی قائل نبود و هم سبب دیگری برای بی مهری او نسبت به فرزندش نقل کرده اند.

از تألیفات سید میرزا حاشیه ای است بر شرح لمعه.آنچه از این تعلیقه تدوین شده است مربوط به اوائل شرح لمعه و تعداد هزار بیت است و ما بقی آنکه بر اصل شرح مزبور نگاشته شده در حواشی آن باقی است.

دیگر از تألیفات او،رساله ای است در تفسیر سوره التوحید؛شرح رسالهٔ هیئت فارسی علامهٔ قوشچی که به پارسی شرح کرده و ناتمام مانده است.شرح کافیه ابن حاجب که آن هم پارسی و ناتمام است.دیگر رساله ای است در تاریخ وفات علما و مشاهیر و مدت عمر ایشان که رسالهٔ مختصری است نزدیک به دویست بیت؛گذشته از این ها،تحقیقات و تعلیقات متفرقه دیگر دارد که بر حواشی بیشتر کتابها نگاشته و من آنها را در نزد او دیده ام.

از تألیفات فرزندش،معزّ الدّین تا آنجا که من اطلاع یافته ام:حاشیه ای است بر حاشیهٔ قدیمه جلالیه که بر شرح جدید التجرید نگاشته و از قرینه پیداست که به اتمام نرسیده است.دیگر حاشیهٔ شرح اشارات.دیگر رساله انموذج العلوم.

شیخ فرات بن ابراهیم کوفی

وی از پیشینیان دانشوران اصحاب و راویان ایشان می باشد و تفسیر او معروف است.

استاد استناد ایده اللّه تعالی در آغاز بحار می نویسد:کتاب تفسیر شیخ فرات بن ابراهیم کوفی در عین حالی که از اصحاب ما ستایش و نکوهشی نسبت به وی نرسیده است لیکن ازآنجاکه خبرهای موجود در آن موافق با احادیث معتبری است که در اختیار ما درآمده و به خوبی ضبط گردیده است ایجاب می کند که ما به مؤلف آن وثوق داشته و نسبت به وی خوش گمان باشیم.

و گاهی شیخ صدوق اخباری را از کتاب او به توسط حسن بن محمد بن سعید هاشمی روایت کرده است.همچنین حاکم ابو القاسم حسکانی در شواهد التنزیل و دیگر تألیفاتش از آن نقل کرده است (۱).

شیخ فرج اللّه بن محمّد بن درویش بن محمد بن حسن بن حمّاد بن اکبر

حویزی

حویزی از بزرگانی است که به فضل و دانش،شهرت یافته لیکن چنان که گفته اند بدان پایه،اعتبار نداشته و از معاصران ما بشمار می آید.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی محقق و شاعری ادیب و استاد و از معاصران است.تألیفات بسیاری دارد.از جمله،کتاب الرجال در دو مجلد.المرقعه در یک مجلد.کتاب بزرگی در فن کلام که مشتمل بر چگونگی هفتاد و سه فرقه از امت پیغمبر اکرم(ص)می باشد.کتاب الغایه در منطق و کلام.کتاب الصفوه در اصول؛تذکره العنوان کتاب بی سابقه ای است،برخی از مطالب آن را با مرکب سیاه و برخی از آن را با جوهر قرمز نوشته که به طول و عرض و درازا و پهنا خوانده می شود و مجموع آنها،علوم معموله است و هر سطری که با جوهر قرمز نگاشته است،یکی از علوم نحو و منطق و عروض از آن به دست می آید.دیگری شرح تشریح الافلاک شیخ بهائی(ره).دیگری منظومه در معانی و بیان؛تفسیر؛تاریخ کبیر؛دیوان شعری بزرگ و رساله ای در حساب و امثال این ها و از آثار نظمی اوست:

احسن الی من قد اساء فعاله لو کنت توجس من إساءته العطب

و انظر الی صنع النخیل فانّها ترمی الحجاره و هی ترمی بالرطب

-به کسی که بدکردار است نیکی کن و از اینکه از بدکرداری او احساس ناراحتی می کنی متأثر مباش.

-برای آسایش خاطر خود به نخل متوجه باش که به وی سنگ می زنند و آن

۱- ۱-بحار الانوار،صص،۱۹ و ۳۷ و تفسیر وی در روزگار ما به طبع رسیده است.

درخت در برابر آن،خرمای تازه به آنها می دهد.

علت اینکه حویزی رسالهٔ خود را تذکره العنوان نامیده آن بوده که شنید یکی از علمای عامه کتابی به نام عنوان الشرف تألیف کرده بود که آن کتاب که به وضع خاصی تألیف شده و مشتمل بر نحو و منطق و عروض و فقه شافعی و تاریخ می باشد.

شیخ فرج اللّه و جمعی که حاضر بودند از چنان تألیفی به شگفت آمدند و شیخ فرج اللّه پیش از آنکه آن کتاب را ببیند رساله ای همانند آن تألیف نمود و به مناسبت اینکه یادآور آن کتاب باشد،رساله خود را تذکره العنوان نامید.

مؤلف گوید:از تألیفات شیخ فرج اللّه شرح خلاصه الحساب شیخ بهائی(ره)و قید الغایه می باشد که شرح کتاب الغایه پیش یادشده شده است و شرح دامنه داری است.

و کتاب رجال او که در نهایت بزرگی است،مشتمل بر دو بخش است:بخش اول در احوال رجال خاصه و بخش دوم مربوط به رجال عامه است.کتابش را به سبک کتاب ما،ریاض تألیف نموده؛لیکن هرگونه رطب و یابس و درست و نادرستی که بر قلمش جاری گردیده مرقوم داشته و در ضمن آنها به طوری که شنیده ام به شرح حال همگی علما از معاصران و غیر معاصرانش پرداخته و تا حال حاضر،توفیق مطالعه اش برای ما دست نداده است (۱).

و کتاب الغایه او به روش تجرید محقق طوسی تألیف شده است.و کتاب الصفوه را به سبک الزبده فی الاصول شیخ بهائی تألیف کرده است.منظومهٔ که در معانی و بیان تألیف شده و تا آنجا که ما اطلاع داریم شیخ فرج اللّه کتاب مختصر شرح تلخیص المفتاح علاّمه تفتازانی را به نظم درآورده و بر اصل کتاب چیزی نیفزوده و چیزی هم نکاسته است،تنها ترتیب و تقدیم و تأخیر و امثال این ها را به کار برده.ممکن است مراد از منظومه

۱- *) مصفی المقال،ص ۳۵۴ می نویسد:سید عبد اللّه شبر در کتاب جامع المعارف نوشته کتاب رجال حویزی که نامش ایجاز المقال است مشتمل بر یک هزار و هشتاد بیت بوده کتاب مهمی است و دلیل بر کثرت اطلاع مؤلف می باشد و پیدا است که این کتاب نزد او بوده و بنا به اظهار مؤلف الغدیر در تبریز هم موجود است و سال وفاتش را ۱۱۱۴ ه.ق نوشته است-م.

معانی و بیان که شیخ معاصر اظهار داشته است،همین منظومهٔ مختصر التلخیص بوده باشد.تا آنجا که اطلاع دارم پیش از شیخ فرج اللّه،شیخ محمد بن محمد مکی اصل تلخیص المفتاح را به نام غایه الایضاح فی نظم تلخیص المفتاح به نظم کشیده (۱)و پس از او شیخ فرج اللّه مختصر تفتازانی را که شرح تلخیص المفتاح است منظوم کرده است.

و راجع به تذکره عنوان الشرف باید گفت،اصل این کتاب که همان عنوان الشرف باشد.از تألیفات شیخ[....]بوده و نسخه ای از آنکه نسخهٔ متوسطی است در نزد ما موجود می باشد.این نسخه مشتمل بر پنج گونه از علوم معموله است.نحو،تاریخ، عروض،قوافی،علم فقه شافعی مهمترین علم یادشدهٔ در آن کتاب است؛لیکن از علم منطق-که شیخ معاصر اظهار داشته است- در این نسخه گفتگوئی به میان نیامده (۲).

۱- *) کشف الظنون،ج ۱،ص ۴۷۸ [۱] چند منظومه از تلخیص المفتاح را نام می برد از جمله منظومه زین الدّین ابو العز طاهر بن حسن حلبی متوفی ۸۰۸ ه.ق به نام التخلیص فی نظم التلخیص که مشتمل بر دو هزار و پانصد بیت است.دیگری منظومه شهاب الدّین احمد قلجی متوفی ۸۹۲.دیگری منظومه زین الدّین عبد الرحمن عینی.دیگری منظومه شیخ جلال الدّین عبد الرحمن سیوطی متوفی ۹۱۱ ه.ق است که منظومه را به نام مفتاح التلخیص یا عقود الجمان فی المعانی و البیان نامیده و همان منظومه را به نام حل عقود الجمان شرح کرده و منظومه و شرح آن به طبع رسیده است-م.

۲- **) نظیر همین رساله را مرحوم میرزا احمد وقار شیرازی فرزند بزرگ وصال و متوفی ۱۲۹۸ ه.ق که فرزانه ای عالم و ادیب بوده است به رشتهٔ تألیف درآورده است.فارس نامهٔ ناصری،ص ۶۶ [۲] ذیل احوال وقار می نویسد:از تألیفات او تاریخ چهارده تن یعنی چهارده معصوم است و محتوی بر هشت علم است و آن کتاب به طریق جداول تقویمی نوشته شده و در هر جدولی علمی است به ترتیب رسمی که خوانده شده علم تاریخ است و از حروف و کلمات هر جدول علمی دیگر بیرون آید در صرف و نحو و معانی و هیئت و نجوم و حکمت و منطق و عروض و قافیه و صفحه ای از آن کتاب در فارس نامه ناصری تیمنا نگاشته شده آری نمونه آن در آن کتاب آمده است.از اشعار مرحوم وقار چند بیتی به طور نمونه ذکر می شود: ای که گوئی پای بست عشقم و سرمست یار یا دم از مستی مزن یا نامی از هستی میار برگ درویشی نسازی لاف بی خویشی مزن تاب رسوائی نداری تخم مشتاقی مکار در کشف الظنون،ج ۲،ص ۱۱۷۵ [۳] می نویسد:عنوان الشرف تألیف شرف الدّین یمنی متوفی ۸۳۷ ه.ق بوده که کتاب کوچک و بدیع الوصف است و شرحی برای آن مرقوم داشته است-م.

شیخ فرج اللّه بن سلمان بن محمّد بن حارث جزائری

سید نعمه اللّه جزائری در تعلیقات امل الآمل شیخ معاصر می نویسد:شیخ فرج اللّه دانشوری فاضل و فقیه و محدثی ثقه و پارسائی ازدنیاگذشته و پرهیزکاری باکرامت بود.

در میان مردم از بزرگواری خاصی برخوردار گردیده و از گفتار و کردار او پیروی می نمایند،سلاطین به دیدار او می شتابند و از دعای او تبرّک می جویند.من او را که پیرمرد سالخورده ای بود ملاقات کردم و از وی درخواست دعا نمودم.او سال ۱۰۶۰ و اندی درگذشت.

شیخ شهید امام امین الدّین ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی

مشهدی

(۱)

وی فاضلی دانشور و مفسری فقیه و محدثی بزرگوار و ثقه ای باکمال و خردمند و مؤلف دو تفسیر به نام مجمع البیان لعلوم القرآن و جوامع الجامع و تألیفات دیگر می باشد.

او یکی از دانشورانی است که به طبرسی،مشهور است و شهرتش به این عنوان زیادتر از دیگران می باشد.

طبرسی،معاصر با مؤلف کشّاف بوده و آنگاه که از تألیف مجمع البیان فراغت یافت،کتاب کشاف در اختیارش درآمد،کتاب مزبور را پسندیده و به دنبال آن به تفسیر جوامع الجامع اشتغال ورزید و همه مطالب کشّاف و تحقیقاتی که خود در مجمع البیان ایراد کرده در این کتاب متذکر شده است.

به طوری که طبرسی در آغاز مجمع البیان متذکر گردیده است،مناقشات و گفتگوهایی راجع به مطالب عربی با شیخ طوسی داشته است که در کتاب مجمع البیان به

۱- *) مراد از شهید را نفهمیدم زیرا در کتابهائی که حاضر دارم در هیچیک از آنها به شهادت او اشاره نشده است ممکن است«الشهیر»بوده که به لفظ«الشهید»تصحیف شده باشد و یا به جهتی است که مؤلف پس از این اشاره خواهد کرد-م.

آنها اشاره نموده است (۱).

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین اظهار داشته است:طبرسی علاوه بر مجمع البیان تألیفات دیگری در فقه و کلام داشته است.

طبرسی از مجتهدان و علمای بزرگ ما بوده و اصحاب ما،فتواهای او را در کتابهای فقهی و کلامی نقل کرده اند.از آن جمله،طبرسی در مسئله رضاع،عقیده دارد که در نشر حرمت،نیازی به آن نیست که دایه،کودک بیگانه را از شیری که از شوهر واحد آبستن شده است شیر داده باشد و همین نظریه در لمعه (۲)شهید اول و امثال آن ایراد شده است.

و از جمله نظریات او این است که گناهان همه کبیره اند و گناه صغیره به طور کلی وجود ندارد.این نظریه دور از حقیقت است و ما چگونگی گناهان را در کتاب خویش که موسوم به وثیقه النجاه می باشد توضیح داده ایم.

شیخ علی کرکی،در اجازه ای که برای ملا برهان الدّین ابو اسحاق ابراهیم بن زین الدّین ابو الحسن علی خوانساری اصفهانی نوشته است،نام طبرسی(مترجم حاضر) را امین الدّین ابو الفضل طبرسی مؤلف مجمع البیان مرقوم داشته و از این راه سهو القلمی برای او رخ داده است (۳).

گذشته از این گروهی از علماء نام او را ابو علی محمد بن فضل طبرسی معرفی

۱- *) طبرسی در آغاز مقدمهٔ مجمع البیان پس از توصیف و تعریف از التبیان شیخ طوسی.به یک سلسله از اشتباهاتی که ویژه نحو بوده و رعایت حسن ترتیب نشده و در این راه امتیازی بین صلاح و فساد قائل نشده و الفاظی که قاصر از مراد بوده در آن تفسیر آورده اشاره کرده و افزوده است همین امور موجب شده که تفسیر تبیان آن چنان که باید از موقعیت ارزنده ای برخوردار نباشد-م.

۲- **) مرحوم طبرسی در مسألهٔ رضاع عقیده دارد که در نشر حرمت اتحاد شوهر لازم نیست مثلا- اگر دایه از شیر یک شوهر،پسربچه ای را شیر دهد و بعد از شیر شوهر بعدی دختربچه ای را شیر دهد این دو با یکدیگر محرم می شوند.(ر ک:اللمعه الدمشقیه،ج ۵،ص ۱۶۵).

۳- ***) در الذریعه،ج ۱،ص ۲۱۲ [۱] می نویسد:این اجازه را شیخ علی کرکی برای برهان الدّین،بر پشت کتاب کشف الغمه در نجف اشرف مرقوم داشته است و تاریخ آن ۹۲۴ ه.ق می باشد-م.

کرده اند که پس از این ذیل احوال محمد بن فضل مذکور به این موضوع اشاره خواهیم کرد.

ملا نظام الـدّین قرشـی در نظام الاقوال می نویسـد:ابو علی شـیخ امام امین الـدّین فضل بن حسن بن فضل طبرسـی،ثقـهٔ فاضل و دینداری با عنوان بوده است و تألیفاتی دارد.

از جمله،مجمع البیان در تفسـیر قرآن در ده مجلد و تفسـیر الوسـیط در چهار مجلد و تفسیر دیگری به نام جوامع الجامع و اعلام الوری باعلام الهـدی در فضـیلت ائمه هـدی علیهم السّـلام و تاج المواليـد و الآداب الـدینیه للخزانه المعینیه و غنیه العابـد و منیه الزاهد.

ابن بابویه(منتجب الدّین)در فهرست خود می نویسد:به دیدار طبرسـی رسـیده ام و پاره ای از تألیفاتش را بر وی قرائت کرده ام و در مشهد مقدس رضوی علی ساکنه السّلام درگذشته و همان جا مدفون شده است.

مؤلف گوید:از بیان ملا نظام الدّین اسـتفاده می شود که تفسـیر الوسـیط غیر از جوامع الجامع بوده گذشته از این،منتجب الدّین در فهرست از تفسیر جوامع الجامع نامی نبرده است.

در اعلام الوری چنین آمـده است:در کتاب اخبار ابو هاشم جعفری تألیف شـیخ ابو عبـد اللّه احمد بن محمد بن عیاش که همه آن کتاب را سـید ابو طالب محمد بن حسـین حسینی قصبی گرگانی به من اجازه داده است،اظهار نموده که پدرم سید ابو عبد اللّه حسـین بن حسن قصـبی،گفته است که خبر داد به من ابو الحسـین طـاهر بن محمـد جعفری از ابو علی احمـد بن محمـد بن یحیی العطار...

بدیهی است که طبرسـی و فرزندش رضـی الدّین ابو نصر حسن بن فضل مؤلف مکارم الاخلاق،و نواده اش ابو الفضل علی بن حسن مؤلف مشکاه الانوار،و دیگر سلسله و بستگان او از علمای بزرگ بوده اند و من چنان می دانم که شیخ احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی مؤلف کتاب الاحتجاج هم از خویشاوندان مترجم حاضر بوده است.

گروهی از فضلای دانشور،از جمله فرزندش حسن یادشده و ابن شهرآشوب و شیخ منتجب الدّین از وی روایت کرده اند؛قطب الدّین راوندی هم از وی روایت داشته است،چنان که قطب الدّین در کتاب قصص الانبیاء اظهار داشته است،به توسط طبرسی

از شیخ جعفر بن محمد دوریستی از شیخ مفید روایت کرده است و از مناقب ابن شهرآشوب به دست می آید که طبرسی از شیخ ابو علی بن شیخ طوسی و از ابو الوفا عبد الجبار بن علی مقری رازی روایت می کرده و این هر دو تن از شیخ طوسی روایت داشته اند.شریف اجلّ شرفشاه بن محمد بن زیاره الافطسی و شیخ ابو محمد عبد اللّه بن جعفر دوریستی و ابو الفضل شاذان بن جبرئیل قمی و ابو عبد اللّه محمد بن علی بن شهرآشوب مازندرانی سروی نیز از وی روایت می کرده اند و به این سندها در اجازهٔ شیخ حسین بن علی بن حمّاد لیثی واسطی به شیخ نجم الدّین خضر بن محمد بن نعیم مطارآبادی،اشاره شده است.

مؤلف گوید:طبرسی مترجم حاضر در کتاب اعلام الوری از سید محمد بن حسین حسینی گرگانی نیز روایت کرده است.

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:طبرسی ثقه ای فاضل و دیندار و معنون بوده،تألیفاتی دارد.از جمله،مجمع البیان فی تفسیر القرآن در ده مجلد که در نیمه ذیقعده سال ۵۳۶ ه.ق از تألیف آن آسوده شده است (۱).الوسیط در تفسیر چهار مجلد الوجیز در یک مجلد،اعلام الوری باعلام الهدی در دو مجلد،تاج المواليد و الآداب الدينيه للخزانه المعينيه و غنيه العابد و منيه الزاهد.من به دیدار او رسیدم و برخی از تألیفاتش را بر وی قرائت کردم.

مؤلف گوید:طبرسی،کتاب اعلام الوری را برای اسپهبد اجلّ شرف الدّین تألیف کرده است و ممکن است این شخص،در آن روزگار پادشاهی طبرستان را عهده دار می شده و ممکن است مراد منتجب الدّین از تفسیر الوسیط همان تفسیر جوامع الجامع مشهور باشد و منظور از الوجیز کتاب الکاف الشاف عن الکشاف باشد و احتمال دارد الوجیز کتاب دیگری از او بشمار بیاید.

گاهی احساس می شود که الکاف الشاف عن الکشّاف همان کتاب جوامع الجامع

۱- *) در آخر مجلد دهم که آخرین جلد مجمع است روز پنجشنبه در سال و ماه یادشده تاریخ اتمام کتاب مزبور را مرقوم داشته است-م.

باشد چه آنکه در آغاز آن گفته است:این کتاب از کتاب الکشاف خلاصه شده است و به حقیقت باید گفت کتاب مزبور غیر از جوامع الجامع است.

شهید اول در اجازهٔ ابن خازن حائری،می نویسد:کتاب مجمع البیان در تفسیر قرآن از تألیفات امام امین الدّین ابو علی فضل طبرسی است و کتابی است که تفسیر دیگری به اهمیت آن نمی رسد.ما این کتاب را از گروهی از مشایخ،از جمله،مشایخی که به نامشان اشاره کردیم از شیخ جمال الدّین بن مطهّر به سند خودش که منتهی به این کتاب می شود روایت می کنیم؛همچنین تفسیر دیگرش جامع الجوامع و کتاب الکاف الشاف من کتاب الکشّاف از دیگر تألیفات او بشمار می آید.

ابن شهرآشوب در باب«کنی»از معالم العلماء با آنکه شاگرد وی بوده،پنداشته است که کنیهٔ او،نام اوست و چنین پنداری از وی برخلاف انتظار است.او می نویسد:

استاد من ابو علی طبرسی،تألیفاتی دارد.از جمله،مجمع البیان فی معانی القرآن که کتاب خوبی است؛دیگری الکاف الشاف من کتاب الکشاف؛النور المبین؛الفائق کتاب پسندیده ای است؛اعلام الوری بأعلام الهدی و الآداب الدینیه للخزانه المعینیه (۱).

مؤلف گوید:از اینکه ابن شهرآشوب،کتاب جوامع الجامع را نام نبرده بدست می آید که به نظر او کتاب الکاف الشاف همان جوامع الجامع باشد با آنکه الکاف الشاف غیر از جوامع الجامع است؛هرچند بنا بر تصریحی که خود طبرسی در آغاز آن نموده است مطالب کشاف را در آن ایراد نموده،در عین حال می توان آن را همان تفسیر الوسیط دانست و کتاب الوسیط هم همان جوامع الجامع است.

امیر سید مصطفی تفریشی در رجال خود آنجا که از وی یاد می کند می نویسد:

طبرسی،ثقهٔ فاضل و متدینی معنون و از بزرگان طائفه شیعه است و آثار پسندیده ای دارد.

از جمله،کتاب مجمع البیان فی تفسیر القرآن در ده مجلد و الوسیط در تفسیر چهار مجلد و الوجیز یک مجلد.

۱- ۱-معالم العلماء،ص ۱۳۵، [۱]معلوم نیست در نام طبرسی،اشتباهی برای ابن شهرآشوب رخ داده باشد زیرا نگفته است نام او ابو علی است و شاید محض احترام به کنیهٔ او اکتفا کرده باشد-م.

طبرسی در سال ۵۲۳ ه.ق از مشهد رضوی به سبزوار رفت و سال ۵۴۸ ه.ق در همان جا درگذشت (۱).

مؤلف گوید:از پیش آمدهای برخلاف انتظار آن است که سید رضی الدّین بن طاوس کتابی به نام ربیع الشیعه تألیف نموده و این کتاب در همگی مطالب و ابواب و ترتیب بدون کم و زیاد موافق با کتاب اعلام الوری بوده و تنها تفاوتی که در میان است اختلافی است که در دیباچهٔ آن به نظر می رسد (۲).

به دنبال آنچه مرقوم داشته می نویسد:گاهی اتفاق افتاده کتاب جامع الاخبار را به مترجم حاضر نسبت داده اند و گاهی آن را از تألیفات فرزندش می دانند.این انتساب نابجا

۱- ۱-نقد الرجال،ص ۲۶۶.

۲- *) در الذریعه،ج ۲،ص ۲۴۰ [۱] ذیل اعلام الوری پس از شرح مطالب مربوط به آن می نویسد:از پیش آمدهای بی سابقه آنکه کتاب ربیع الشیعه که منسوب به سید بن طاوس متوفی ۶۶۴ ه.ق می باشد بدون کم و زیاد با کتاب اعلام الوری مطابق بوده و به نام سید و به اسم مزبور شهرت یافته.با آنکه تألیف آن با سبک سید و آثار او هیچ گونه موافقتی ندارد بلکه از آن طبرسی است.یکی از مشایخ چنین احتمال داده شبهه انتساب ازآنجا ناشی شده است که سید بن طاوس هنگامی که کتاب مزبور را برای شاگردان خود قرائت می کرده مطابق معمول به حمد خدا و درود بر محمد مصطفی و خاندان او می پرداخته و پس از آن به تمجید از کتاب مزبور پرداخته و اظهار داشته:ان هذا الکتاب ربیع الشیعه یعنی این کتاب بهار شیعه است نه آنکه موسوم به این نام باشد و کسی که تقریرات سید را یادداشت می کرده چنین نوشته است(سید امام و دیگر القابی که ویژه آن بزرگوار بوده)می گوید که این کتاب موسوم به ربیع الشیعه است و سپس به ما بقی مطالب آن کتاب بی کم وکاست پرداخته و پس از او هرکس که آن نسخه را مطالعه و مشاهده کرده پنداشته است که کتاب مزبور از تألیفات سید بن طاوس است و شیخ ما،محدث نوری در مستدرک الوسائل احتمال دیگری داده موقعی که کتاب مزبور به دست سید رسیده بدون آنکه از اسم کتاب یا اسم مؤلفش اطلاعی به دست آورد در مدح از کتاب مزبور گفته:«این کتاب ربیع شیعه و بهار اوست»و ازآنجاکه جمله مزبور به خط سید بوده پنداشته اند که کتاب از آن او و موسوم بدان نام است. در الذریعه،ج ۱۰،ص ۷۵ [۲] ذیل ربیع الشیعه به همین شبهه اشاره کرده و اضافه کرده مجلسی نوشته است نظر به اینکه مطالب ربیع الشیعه موافق با اعلام الوری بوده در کتاب بحار از آن نقل نکرده ایم-م.

است زیرا چنان که پس از این ذیل احوال محمد بن محمد شعیری خواهیم نوشت،کتاب جامع از تألیفات شعیری است و از آثار مترجم حاضر و فرزند او و دیگران نمی باشد.

تاریخ وفات او را نوشتیم و به خط یکی از فضلای شاگردان ملا عبد اللّه خراسانی شهید ثانی که بر پشت جوامع الجامع مرقوم داشته چنین آمده است:طبرسی در سال ۵۰۲ ه.ق در سن نودسالگی درگذشته و در دهۀ ۴۷۰ ه.ق متولد شده است.با تأملی که در این تاریخ می شود خواهیم فهمید که نویسنده کاملا اشتباه کرده است (۱).

پیش از این ذیل احوال شیخ ابو منصور احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی نوشتیم احتمال می رود کتاب الموظّف فی المختلف بین ائمه السلف از مترجم حاضر،فضل بن حسن باشد و کتاب مزبور،تلخیصی از کتاب الخلاف شیخ طوسی بوده است.

شیخ معاصر در امل الآمل شرح حال طبرسی را از شیخ منتجب الدّین و ابن شهرآشوب و سید مصطفی به طوری که ما نقل کردیم ایراد نموده و گفته است:جوامع الجامع از تألیفات اوست و از جمله روایات او صحیفه الرضا علیه السّلام می باشد.

مؤلف گوید:نسخه ای از مجمع البیان را به خطّ شیخ قطب الدّین کیدری دیدم که آن را خود او بر خواجه نصیر الدّین طوسی قرائت کرده و بر پشت آن به خط خود نوشته است این کتاب،تألیف شیخ امام اجلّ سعید شهید است و او بنابراین قول در ردیف شهدا است (۲).و ما پیش از این اشاره کردیم،ظاهرا تفسیر وسیط همان جوامع الجامع است.

۱- *) همین تاریخ را هم روضات الجنات نقل کرده و احتمال داده که لفظ خمسین از آن ساقط شده باشد یعنی ۵۵۲ ه.ق و در ضمن حکایت بیرون آمدنش از قبر که پس از این اشاره می شود اظهار داشته در هنگام این واقعه در سن شصت سالگی بوده و سی سال هم پس از آن تا سن نودسالگی زندگی کرده و درگذشته است و در صورتی که احتمال روضات درست باشد بازهم با تاریخی که سید مصطفی نقل کرده(۵۴۸)و تاریخ بیهق که پس از این در پاورقی نقل خواهیم کرد موافقت ندارد-م.

۲- **) پیش از این اشاره شد در بسیاری از کتابها که به شرح حال طبرسی پرداخته اند اشاره ای به شهادت وی نکرده اند و اگر هم اشاره ای شده برطبق نوشتۀ فوق از کیدری است.در مستدرک،ج ۳، ص ۴۸۷ پس از نقل کلام مؤلف این کتاب آمده:صاحب ریاض و [۱]دیگران چگونگی شهادت او را ایراد ننموده اند و ممکن است مسموم شده باشد،به همین مناسبت شهادت او در میان نویسندگان شهرت پیدا-

در آغاز نسخه ای که در نهایت قدمت بود،حدیث وصیّت پیغمبر اکرم(ص) خطاب به ابو ذر را که در مکارم الاخلاق فرزند طبرسی(مترجم حاضر)و کتابهای دیگر آمده و با نسخه های معمولی تفاوت دارد،چنان دیده ام مولای من؛پدرم فضل بن حسن در ذیل این وصیت اظهار داشته است:خبر داد به من به این وصیت شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبار بن عبد اللّه مقری رازی و شیخ اجلّ حسن بن حسین بن حسن بن بابویه(رض)به اجازه ای که از او داشتم گفته است املا کرد بر ما شیخ اجلّ ابو جعفر محمد بن حسن طوسی(قدس سره)از شیخ عالم حسین بن فتح واعظ گرگانی در مشهد مقدس رضوی علیه السّلام از شیخ امام ابو علی حسن بن محمد طوسی از ابو جعفر(قدس سره)از گروهی از اصحاب از ابو المفضل محمد بن عبد اللّه بن محمد بن مطلب شیبانی تا به آخر سند و حدیثش طولانی است.

مؤلف گوید:از مناقب ابن شهرآشوب استفاده می شود که طبرسی از ابو علی بن شیخ طوسی و شیخ ابو الوفا عبد الجبار بن علی مقری بدون واسطه روایت می کرده و این هر دو تن از شیخ طوسی روایت داشته اند و هرگاه با واسطه هم روایت کرده باشد منافاتی نخواهد داشت.

ظاهرا عبد الجبار بن علی و عبد الجبار بن عبد اللّه یکی هستند که در یکی از آن دو اسم پدر حذف شده و انتساب به جد داده شده باشد و این گونه انتساب هم،شایع می باشد.در عین حال شیخ معاصر در امل الآمل این دو شخص را متعدد پنداشته است.

مؤلف گوید:حسن بن حسین بن حسن بن بابویه که در سند مزبور آمده است.جد شیخ منتجب الدّین است و پدرش حسین همان دانشوری است که صهرشتی از وی روایت می کرده است.

ابن شهرآشوب در کتاب المناقب می نویسد:خبر داد مرا طبرسی به مجمع البیان لعلوم القرآن و به کتاب اعلام الوری و اعلام الهدی.

مؤلف گوید:از پیش آمدهای برخلاف انتظار اینکه،سید رضی الدّین علی بن طاوس کتاب ربیع الشیعه را به سبک اعلام الوری تألیف نموده و در تمامی ابواب و فصول و مطالب با اعلام الوری یکی بوده و به طور کلی تفاوتی در میان این دو کتاب وجود ندارد.در آیندهٔ نزدیکی ذیل احوال سید بن طاوس به این معنی اشاره خواهیم کرد (۱).

طبرسی در روز پنجشنبه نیمهٔ ماه ذیقعده سال ۵۳۴ ه.ق از تألیف آن فارغ شده و وفات او به طوری است که امیر مصطفی یادشده نقل کرده است با این تفاوت که وفات او در شب عید قربان اتفاق افتاده و جنازهٔ او به مشهد مقدس رضوی انتقال داده شده است.و قبر او هم اکنون در محلی که به«قتلگاه»موسوم بوده،یعنی مقتل الرضا علیه السّلام،معروف می باشد و نام او بر لوح قبرش نوشته شده است (۲).

۱- *) پیش از این،مضامین فوق یادآوری شده و ما هم به پاره ای از آنچه لازم می دانستیم از الذریعه ایراد کردیم-م.

۲- **) ابو الحسن بیهقی در تاریخ بیهق،ص ۲۴۲ [۱] مطالبی در شرح حال مترجم حاضر نوشته است که شایسته است در اینجا ایراد بشود:«امام سعید ابو علی فضل بن حسن طبرسی،(طبرسی منزلی است واقع در میان کاشان و اصفهان)و اصل ایشان ازآنجا بوده است و ایشان در مشهد مقدس متوطن بوده و مرقدشان در آنجا نزدیک به مسجد قتلگاه است و از اقارب نقبای آل زباره بودند رحمهم اللّه و این امام در نحو فرید عصر بوده و با تاج القرّاء اختلاف داشته و در علوم دیگر به درجهٔ افادت رسیده و سال ۵۲۳ ه.ق به سبزوار آمد و در آنجا متوطن شد و تدریس مدرسهٔ دروازه عراق را به عهده گرفت.او را اشعار بسیار است که در آغاز تحصیل گفته است و ما در کتاب وشاح برخی از آنها را آورده ایم از آن جمله این ابیات است: الهی بحق المصطفی و وصیه و سبطیه و السجّاد ذی الثفنات و باقر علم الانبیاء و جعفر و موسی نجی اللّه فی الخلوات و بالطهر مولانا الرضا و محمد تلاه علی خیره الخیرات و بالحسن الهادی و بالقائم الذی یقوم علی اسم اللّه بالبرکات انلنی الهی ما رجوت بحبهم و بدّل خطیئاتی بهم حسنات -

استاد استناد(أیّده اللّه)در بحار می نویسد:رسالهٔ صحیفه الرضا(ع)مستند به شیخ ما ابو علی طبرسی(ره)است که سند آن منتهی به حضرت رضا علیه السّلام می باشد (۱).سپس گفته است کتاب صحیفه الرضا(ع)از کتابهای مشهور در میان خاصه و عامه است.این رساله را سید جلیل علی بن طاوس به سند خود که منتهی به شیخ طبرسی(رضی اللّه عنه)می شود روایت کرده است و من در نسخه های کهن سندهای آن را که به شیخ طبرسی و از او به حضرت رضا(ع)منتهی می شود،دیده ام.

زمخشری در کتاب ربیع الابرار می نویسد:یحیی بن حسین حسینی در ضمن سند صحیفه الرضا(ع)اظهار داشته است:هرگاه این سند را بر دیوانه ای بخوانند،بهبودی پیدا خواهد کرد.

نجاشی در ضمن یادآوری از عبد اللّه بن احمد بن عامر طائی و پدرش احمد که راوی این رساله بوده از این صحیفه تمجید کرده و سند خود را به آن منتهی نموده است.

بالاخره صحیفه مزبور،از اصول مشهوره و مورد توجه اعلام بوده است (۲).

مؤلف گوید:از گفتهٔ نجاشی-که عبد اللّه بن احمد راوی صحیفه است-معلوم می شود که طبرسی،راوی رسالهٔ صحیفه است نه جامع آن.

از یکی از مواضع و مدارک استفاده می شود که صحیفه الرضا(ع)خبر طولانی بوده است که آن حضرت به منظور بیان اصول و فروع شیعه ایراد فرموده است و ازآن پس در اختیار اعلام قرار گرفته و من هم آن را دیده ام و بغیر از صحیفه الرضا علیه السّلام

۱- ۱) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۱.

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۳۰.

بوده که اکنون معروف می باشد (۱).

از تألیفات طبرسی کتاب نثر اللآلی است که به وی نسبت داده اند و من،نسخه های متعددی از آن را در اصفهان و مازندران دیده ام،رسالهٔ مختصری است که آن را به ترتیب الفبا گردآورده و سخنان گرانقدر حضرت مولی علیه السّلام را به سبک غرر و درر آمدی تهیه نموده و نسخه ای هم در نزد ما می باشد **.به گمان من رسالهٔ مزبور گردآوری سید علی بن فضل اللّه حسنی راوندی می باشد و بزودی در شرح حال او به این رساله اشاره خواهیم کرد.

در هر حال رسالهٔ مزبور غیر از نثر اللئالی (۲)بوده که مربوط به اخبار و فتاوی می باشد و شیخ بن جمهور احساوی آن را تألیف کرده است.

از تألیفات طبرسی،کتاب کنوز النجاح است که کفعمی در متن المصباح و حواشی آن و همچنین سید رضی الدّین علی بن طاوس در کتاب امان الاخطار و مهج الدعوات به وی نسبت داده اند.سید به خصوص در کتاب المهج تصریح کرده که کتاب کنوز النجاح تألیف فقیه ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی(رض)می باشد.

و از آثار او کتاب معارج السئول است که آن را سید حسین مجتهد در رسالهٔ اللمعه فی مسئله الجمعه به وی منسوب ساخته است.

دیگر رسالهٔ حقائق الامور در اخبار است و من بخشی از آن را در شهر اردبیل دیده ام و یکی از علما بر روی آن نوشته:این بخش از کتاب طبرسی است و گویا مرادش طبرسی مترجم حاضر بوده باشد.

۱- * و **) رسالهٔ نثر اللئالی به ضمیمه کتاب ابو الجعد احمد بن عامر طائی و کتاب الطب ابو عتاب نیشابوری و بنا به پیشنهاد و اجازهٔ مرحوم مبرور آیه اللّه العظمی آقای حاج آقا حسین بروجردی (قدّس سره)و با مقدمه ای که مربوط به هر سه کتاب بوده طبق تقریر ایشان به طبع رسیده است و از همان مقدمه به دست می آید که صحیفه الرضا که در بالا بدان اشاره کرده است همان کتاب ابی الجعد است نه صحیفه الرضای مشهور-م.

۲- ۱) -نام درست آن غوالی اللئالی است که تألیف ابن جمهور می باشد و مؤلف هم تحقیقات بسیاری،از آن را در این کتاب نقل کرده است.

دیگری،کتاب عدّه السفر و عمده الحضر است که کفعمی در حواشی مصباح خود آن را به وی نسبت داده و من بر چندین نسخه از آن دست یافته ام و نسخه ای از آن هم در دست ما می باشد.

از تألیفات او کتاب المشکلات است که سید حسین مجتهد در کتاب دفع المناواه آن را از آثار وی نام می برد.

دیگری کتاب المجموع فی الآداب می باشد که فرزندش در کتاب مکارم الاخلاق و نواده اش در مشکاه الانوار پاره ای از اخبار را از آن نقل می کنند و از قرینه پیدا است که کتاب مزبور غیر از کتاب الآداب الدینیه للخزانه المعینیه بوده است.

از تألیفات او،کتاب مشکاه الانوار است که سید حسین مجتهد در کتاب دفع المناواه به وی نسبت داده است و ظاهرا کتاب مزبور غیر از کتاب مشکاهالانواری بوده که از آثار نواده اش می باشد.زیرا مشکاه الانوار مترجم حاضر در اخبار است و مشکاه الانوار نواده اش در دعا است (۱).و ممکن است اصولا برای سید حسین اشتباهی پیش آمده و کتاب مزبور را که از تألیفات نوادهٔ طبرسی بوده به خود او نسبت داده است.

گاهی،کتاب مکارم الاخلاق را به وی نسبت داده اند؛این نسبت هم نادرست است زیرا کتاب یادشده تألیف فرزندش ابو نصر حسن می باشد و حقیقت را ذیل شرح حال او تذکر داده ایم.

همچنین کتاب الاحتجاج را از تألیفات مترجم حاضر برشمرده اند؛این نسبت هم نادرست است زیرا کتاب مزبور از تألیفات ابو منصور احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی است که شرح حال او را نوشته ایم.

از باب دهم کتاب مکارم الاخلاق فرزند طبرسی استفاده می شود که پدرش مجموعه هایی که مشتمل بر دعاها بوده،تألیف کرده است.با توجه به این موضوع، به دست می آید که طبرسی گذشته از الآداب الدینیه و غنیه العابد،که نام هر دو کتاب پیش از این آورده شده است،کتابهای دیگری هم در دعا تألیف نموده است.خود ابو نصر در

۱- *) ممکن است برعکس باشد کتاب نواده اش در اخبار و کتاب خودش در دعا باشد-م.

مکارم الاخلاق گاهی از مجموع پـدرش و گاهی از مجموع فی الآداب و یا از کتاب الآداب او نقل می کنـد.ممکن است مراد وی از الآداب همان کتاب الآداب الدینیه للخزانه المعینیه باشد که پیش از این یاد شد.

از تألیفـات دیگر او الـوافی فی تفسیر القرآن اسـت؛این کتـاب را یکی از فضـلا در کتـاب خـود به وی نسـبت داده است و می پندارم این کتاب همان کتاب الکاف الشاف من کتاب الکشّاف باشد که پیش از این یاد شده است.همان فاضل در کتاب خود شرح الموالیـد را از تألیفات وی شـمرده و ظاهرا کتاب مزبور،همان تاج الموالیـد است که پیش از این بـدان اشاره شده است و شرح الموالید تصحیف تاج الموالید می باشد.

از کتابهایی که بـدو منسوب می باشد کتاب العمده فی الفرائض و النوافل است که به پارسـی تألیف شده است و من نسـخه ای از آن را در طسوج تبریز دیده ام؛لیکن در اصل کتاب تصریح نشده است که کتاب مزبور از تألیفات طبرسی بوده باشد.

و از کتابهای منسوب به وی کتاب اسرار الائمه است.گاهی هم از آن به کتاب اسرار الامامه تعبیر نموده اند،چنانچه سید حسین مجتهد در رسالهٔ اللمعه که پیش از این نام برده شده می نویسد:ثقهالاسـلام امین المذهب،طبرسـی در اسـرار الامامه چنین گفته است....

مؤلف گویـد:نسـخه ای از اسـرار الامامه طبرسـی که منسوب به وی بوده و کتاب بزرگی است در نزد من موجود می باشد.این کتاب از شیخ حسن بن علی طبرسی است (۱).

و نسـخهٔ مختصـر دیگری هم به همین نام موجود است که گمان ندارم از تألیفات طبرسـی بشـمار بیاید بلکه از تألیفات یکی از علمای متأخر از طبرسی خواهد بود.

بـدیهی است امیر سـید حسـین مجتهـد مـذکور در رسالـهٔ دفع المناواه عن التفضـیل و المساوات از کتاب مزبور گاهی به عنوان کتـاب اسـرار الامـامه و گـاهی به نام اسـرار الائمه و زمانی به عنوان اسـرار الاسـرار یاد کرده و گاهی هم طبرسـی را مؤلف آن کتاب معرفی نموده

۱- *) چنانچه مؤلف اشاره می کند معظم له مؤلف کامل بهائی و تحفه الابرار و کتابهای دیگر است که معاصر با خواجه نصیر طوسی(ره)بوده است-م.

است.از نظر من همه این نامها مربوط به یک کتاب است و احتمال تعدد هم خواهد داشت.

من بخشی از اسرار الامامه را در شهر رشت گیلان دیده ام.این بخش مشتمل بر احوال حکما و مطالب دیگر است و همچنین،نسخهٔ کاملی از آن را در کتابخانه حضرت شیخ صفی الدّین دیده ام؛لیکن در آن نسخه تصریح نکرده است که کتاب مزبور از تألیفات طبرسی بوده باشد،بلکه از دیباچهٔ کتاب و مطاوی آن به دست می آید که کتاب مزبور از مؤلف دیگری است.ظاهرا کتاب مزبور از تألیفات شیخ حسن بن علی بن محمد بن علی بن حسن طبرسی مؤلف کتاب کامل السقیفه و کتاب تحفه الابرار و دیگر کتابها است.

و اشتباه ازآنجا است که هر دو مؤلف را به عنوان طبرسی معرفی کرده اند (۱).

و ممکن است کتاب شیخ ابو علی طبرسی به نام اسرار الامامه و کتاب شیخ حسن بن علی طبرسی که معاصر با خواجه نصیر طوسی بوده به عنوان اسرار الائمه خوانده شده باشد و یا برعکس.

پیش از این،ذیل شرح حال شیخ احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی نوشتیم که گاهی اتفاق افتاده کتاب الاحتجاج را به شیخ ابو علی فضل بن حسن طبرسی مترجم حاضر نسبت داده اند.به حقیقت باید گفت این انتساب نابجا است.همین معنی را هم ذیل احوال حسن بن فضل،فرزند مترجم حاضر متذکر شده ایم.

طبرسی منسوب به طبرستان است و پیش از این ذیل احوال ابو منصور احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی به چگونگی تحقیق آن اشاره کرده ایم.

مؤلف گوید:در آغاز برخی از نسخه های صحیفه الرضا(ع)چنین آمده است:خبر داد به ما شیخ امام اجل عالم زاهد امین الدّین،ثقهالاسلام امین الرؤساء ابو علی فضل بن حسن طبرسی(اطال اللّه بقائه)در روز پنج شنبه غرّه ماه رجب سال ۵۲۹ ه.ق.گفت خبر داد به ما شیخ امام سید زاهد ابو الفتح عبد اللّه بن عبد الکریم (۲).در بعضی از

۱- *) هرچند شیخ حسن بیشتر اوقات به عنوان عماد الدّین طبری معرفی می شود-م.

۲- **) در نسخهٔ ابی الجعد که در پاورقی پس از این اشاره می شود اضافه شده است«بن هوازن قشیری ادام اللّه عزّه»-م.

نسخه های صحیفه آمده است صحیفه مبارکه را شیخ طبرسی در ماه مبارک سال ۵۰۱ ه.ق در درون قبّه مبارکه که مرقد مطهر حضرت رضا علیه السّلام در آنجا موجود است،بر امام ابو الفتح قرائت کرده و از وی به اخذ اجازه نایل شده است.گفت خبر داد به ما،شیخ بزرگوار دانشور ابو الحسن علی بن محمد بن علی حاتمی زوزنی بنا به قرائتی که در سال ۴۵۲ ه.ق بر او شده است... (۱)

بدیهی است برای صحیفه الرضا(ع)و روایات منتهی به آن،به غیر از طریق شیخ طبرسی،طرق چندی از خاصه و عامه رسیده است که ما در این مقام برای تتمیم مرام به چند طریق از آنها اشاره می نمائیم.از جمله طریقی بوده که در شهر اردبیل در نسخه ای از این صحیفه مبارکه دیده ام و در آغاز آن چنین آمده است:شیخ امام اجلّ عالم نور الملة و الدّین ظهیر الاسلام و المسلمین ابو احمد انا لیک عادل مروزی،گفته است:قرائت کرد

۱- *) مؤلف پیش از این اظهار داشت صحیفه الرضا [۱]خبر مفصلی است که حضرت رضا(ع)محض بیان اصول و فروع اسلام توقیع فرموده و به غیر از صحیفهٔ مشهور است و ما هم در پاورقی مرقوم داشتیم همان صحیفه به نام«کتاب ابی الجعد»احمد بن عامر طائی که از اصحاب حضرت رضا(ع)بوده به امر مرحوم آیه اللّه بروجردی(ره)به طبع رسیده و در آغاز آن همان سندی را که مؤلف در اینجا به بخشی از آن اشاره کرده آورده شده است که ما در این پاورقی محض تیمن و تبرک به ما بقی آن اشاره کرده و ترجمه می نمائیم:«گفت خبر داد به ما ابو الحسن احمد بن هارون زوزنی.گفت خبر داد به ما ابو نصر محمد بن عبد اللّه بن محمد حفده عباس بن حمزه نیشابوری در سال ۳۳۷ ه.ق گفت خبر داد به ما ابو القاسم عبد اللّه بن احمد بن عامر طائی در بصره.گفت خبر داد به من پدرم در سال ۲۶۰ ه.ق.گفت خبر داد به من حضرت علی بن موسی الرضا(ع)در سال ۱۹۴ ه.ق فرمود خبر داد به من پدرم حضرت موسی بن جعفر.فرمود خبر داد به من پدرم جعفر بن محمد گفت خبر داد به من پدرم محمد بن علی.فرمود خبر داد به من پدرم علی بن الحسین فرمود خبر داد به من پدرم حسین بن علی فرمود خبر داد به من پدرم علی بن ابی طالب(ع)فرمود رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرموده است خبر داد به من جبرئیل(ع)از پروردگار تعالی،عز و جل که می فرماید(لا اله إلاّ اللّه حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی.)پس از آن به بیان احادیث دیگر پرداخته است.آری این همان سندی است که مؤلف بحار [۲]از قول زمخشری نقل کرده هرگاه بر مجنون خوانده شود بهبودی پیدا خواهد کرد-م.

بر ما،شیخ قاضی امام اجلّ اعزّ امجد ازهد مفتی شرق و غرب،یادگار گذشتگان و استاد بازماندگان،برگزیده ملت و دین و نوربخش اسلام و مسلمین ارث بر پیمبران و مرسلین ابو بکر محمود بن علی بن محمد سرخسی در مسجد صلاخی سناد تاج نیشابور(عمّرها اللّه) بامداد پنج شنبه چهارم ربیع الاول سال ۶۱۰ ه.ق.گفت خبر داد به ما،شیخ امام اجل سید زاهد،ضیاء الدّین حجه اللّه علی خلقه ابو محمّد فضل بن محمد بن ابراهیم زیاوی حسینی تغمده اللّه بغفرانه و اسکنه اللّه اعلی جنانه فی شهور سال ۵۴۷ ه.ق به قرائتی که بر او داشت.گفت خبر داد به ما،ابو المحاسن احمد بن عبد الرحمن بیدی.گفت خبر داد به ما،پدرم ابو لبید عبد الرحمن بن احمد بن محمد بن لبید.گفت خبر داد به ما،استاد امام ابو القاسم حسن بن محمد بن حبیب(رضی اللّه عنه)در سال ۴۰۵ ه.ق در خانه خودش در نیشابور،گفت خبر داد به ما،ابو بکر محمد بن عبد اللّه بن محمد حافد عباس بن حمزه در سال ۳۳۷ ه.ق.گفت خبر داد به ما،ابو القاسم عبد اللّه بن احمد بن عامر طائی در بصره.گفت خبر داد به من،پدرم در سال ۲۶۰ ه.ق.گفت حدیث کرد برای ما، حضرت علی بن موسی الرضا علیه السّلام پیشوای پرهیزکاران و برگزیده نوادگان سید رسولان،آنچه را که ایراد کرده در تألیف موسوم به صحیفهٔ اهل بیت علیهم السّلام در سال ۱۹۴ ه.ق.فرمود:حدیث کرد برای من،پدرم موسی بن جعفر(ع)تا آخر.

و در سند دیگر چنین آمده است:و بعد فقیر و نیازمند به خدای کریم بی نیاز طاهر بن محمد راونیزی غفر اللّه له و لوالدیه و احسن فی الدارین الیهما و الیه.می گوید:

خبر داد به من،صحیفه بابرکت و همراه با تیمن را که موسوم به صحیفه الرضا علیه السّلام می باشد،به اجازهٔ عامه ای که داشت استاد و مخدومم بزرگ ارباب هدایت و رهبر اصحاب تقوا باقی مانده اولیای کرام،قطب دائره های محققان،شیخ سعد الحق و الملّه و الدّین یوسف بن شیخ بزرگ و ماه منیر جانشین قطب ها شیخ فخر الحق و الملّه و الدّین عبد الواحد حمّودی قدّس اللّه سرهما و اکثر برّهما.گفت خبر داد به من با اجازه ای که داشت شیخ و مخدوم و عمو و استادم و کسی که در همگی امور دینی مورد اعتمادم بود شیخ غیاث الحق و الدّین هبه اللّه حموی تغمده اللّه بغفرانه،طبق اجازهٔ عامه ای که داشت از سیّد و جدش شیخ الاسلام و المسلمین سلطان المحدثین(به کسر دال)و المحدثین

(به فتح دال)شیخ صدر الحق و المله و الدّین ابراهیم حموی قدّس سرّه.گفت خبر داد به ما شیخ مسند(کسی که سند روایات به او منتهی می شود)شرف الدّین ابو الفضل احمد بن هبه اللّه دمشقی به قرائتی که داشت و من هم در روز چهارشنبه یازدهم ربیع الاول سال ۶۹۵ ه.ق در خانقاه شمیاطی به سماع قرائت او نایل آمدم.به خاطر دارم آن روز کسی به وی گفت،خبر داده است به تو،شیخ ابو روح عبد المعزّ بن محمد هروی به روایت خودش از شیخ ابو القاسم،زاهر بن طاهر شحامی با اجازه ای که داشت.گفته است خبر داد به ما ابو علی حسن بن احمد سکّاکی.گفت،خبر داد به ما،امام ابو القاسم بن حبیب.

گفت خبر داد به ما،ابو بکر محمد بن عبد اللّه بن محمد نیشابوری حفید.گفت خبر داد به ما ابو القاسم عبد الله بن احمد بن عامر طائی در بصره.گفت خبر داد پدرم سال ۲۶۰ ه.ق.

گفت خبر داد به من حضرت امام علی بن موسی در سال ۱۹۴ ه.ق فرمود خبر داد به من پدر بزرگوارم تا به آخر.

در سند دیگر آمده است:خبر داد قاضی مرشد از کیلو،ابو منصور عبد الرحیم بن ابو سعید مظفر بن عبد الرحیم حمدونی.گفت خبر داد به ما،قاضی امام فخر الاسلام ابو المحاسن عبد الواحد بن اسماعیل رویانی به قرائتی که بر او شد.گفت خبر داد به ما شیخ عالم،ابو الفضل محمد بن عبد الرحمن بن محمد حریضی نیشابوری در ری آن گاه که به قصد رفتن مکه به ری آمده بود.گفت،خبر داد به ما استاد امام،ابو القاسم،حسن بن محمد بن حبیب،مفسر مفتی.گفت،خبر داد به ما،ابو بکر محمد بن عبد اللّه بن محمد بن حفده عباس بن حمزه در سال ۳۳۹ ه.ق.گفت،خبر داد به ما،ابو القاسم عبد اللّه بن احمد بن عامر طائی در بصره.گفت،خبر داد به من پدرم در سال ۲۶۰ ه.ق.گفت، خبر داد به من حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السّلام در سال ۱۹۴ ه.ق.

و به سند دیگر،خبر داد به ما،شیخ فقیه ابو علی،حسن بن علی بن ابی طالب فرزدی معروف به«جاموسه»در سال ۵۲۷ ه.ق.گفت،خبر داد به ما،قاضی زکی کبیر ابو الفضل عبد الجبّار بن حسین بن محمد زبربری.گفت،خبر داد به ما،شیخ جلیل علی بن احمد بن علی بن امیرک طرایقی.گفت،خبر داد به ما،شریف ابو علی حسن بن محمد بن یحیی بن محمد بن احمد بن عبد اللّه بن موسی بن حسن بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام.آنگاه که

در مسجد الحرام در«قبه الشراین»نزول کرده بود در روز دوشنبه بیست و هفت ذیحجه سال ۳۹۴ ه.ق.گفت،خبر داد به ما،احمد بن عبد اللّه بن حمدونه ابو نصر بغدادی بمزالهرود .گفت:خبر داد به ما،ابو القاسم عبد اللّه بن مرورود بن احمد بن عامر عامری طائی در بصره.گفت،خبر داد به من،پدرم سال ۲۶۰ ه.ق.گفت،خبر داد به من، ابو الحسن حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السّلام.فرمود،خبر داد به من پدر بزرگوارم تا به آخر.

مؤلف گوید:از ظاهر این سند به دست می آید که همگی رجال آن،از اهل سنت می باشند،مگر اندکی از آنها که با دقتی که به عمل آید هویدا (۱)خواهد شد.

در نسخهٔ،طریقهای چندی از خاصه و عامه برای صحیفه به شرح زیر دیده ام.از جمله،شیخ امام اجلّ عالم عماد الدّین جمال الاسلام و المسلمین ابو المعالی محمّد بن محمد بن حسین مرزبانی قمی(مد اللّه فی عمره).گفت،خبر داد به من به این صحیفه از آغاز تا انجامش و با اضافه ای که در آخرش بود شیخ امام نجم الدّین شیخ الاسلام ابو المعالی حسن بن عبد اللّه بن احمد بزّاز.گفت،خبر داد به من به آن صحیفه شیخ امام رکن الدّین علی بن حسن بن عباس صندلی.گفت:خبر داد به من ابو القاسم یعقوب بن احمد.گفت،خبر داد به ما ابو بکر محمد بن عبد اللّه بن محمد حفده العباس بن حمزه.

گفت،خبر داد به ما ابو القاسم عبد اللّه بن احمد بن عامر طائی در بصره.گفت،خبر داد به من پدرم در سال ۲۹۴ ه.ق (۲).فرمود خبر داد به من پدر بزرگوارم....

از جمله،خبر داد به ما،شیخ فاضل عالم کامل قطب سالکان مؤید اسلام و مسلمانان مولانا عبد العلی بن عبد الحمید بن محمد سبزواری و او روایت می کرده از تاج الدّین ابراهیم بن قصّاع(کاسه گر)طبسی گیلکی از استادش شیخ کامل مولانا

۱- *) در سندهای گذشته صحیفهٔ مبارکه از عبد اللّه بن احمد روایت شده است و در اینجا از احمد بن عبد اللّه روایت کرده گذشته از این پدر عبد اللّه،احمد است و در اینجا پدر او را به عنوان(مرورود)معرفی نموده است-م.

۲- ۱) -در سندهای قبلی ۱۹۴ ه ضبط شده است و گویا همین تاریخ درست باشد.

تاج الدّین علی ترکه کرمانی از استادش غیاث الدّین هبه اللّه بن یوسف از جدش صدر الدّین بن ابراهیم بن محمد بن مؤیّد حموی از ابن عساکر از ابو روح صوفی هروی از جان بن طمان.گفت،خبر داد به ما،محمد بن عبد اللّه بن محمد نیشابوری گفت،خبر داد به ما،ابو القاسم،عبد اللّه بن احمد بن عامر طائی در بصره.گفت خبر داد به من،پدرم، گفت خبر داد به من،حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السّلام در سال ۱۹۴ ه.ق (۱).

استاد استناد ایده اللّه تعالی در اول بحار می نویسد:کتاب اعلام الوری بأعلام الهدی و رساله الآداب الدینیه و تفسیر مجمع البیان و تفسیر جامع الجوامع همگی آنها از شیخ امین الدّین ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی است که همگی بزرگان بر بزرگواری و فضیلت و وثاقت او اعتراف کرده اند.

و در فصل دوم از آن کتاب فرموده است:مؤلف کتاب اعلام الوری مشهورتر از آن است که نیازمند به توصیف بوده باشد و آن کتاب به خط مؤلفش در نزد من می باشد و رسالهٔ الآداب او نیز معروف است و فرزند او در کتاب المکارم مطالبی را از آن نقل کرده است و تفسیر بزرگ و کوچک وی نیز مشهور و نیازی به توصیف ندارد.

مؤلف گوید:کتاب الجواهر در علم نحو را نیز به او نسبت داده اند و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد (۲)و ممکن است این کتاب از تألیفات شیخ شمس الدّین طبرسی نحوی باشد که کفعمی در کتاب البلد الامین پاره ای از تحقیقات نحویه را از آن نقل کرده است.

۱- *) این صحیفه مبارکه در این عصر به طور مرغوبی همراه با مقدمات عالمانه با تحقیق محمد مهدی نجف به طبع رسیده است و همچنین دوست ارجمند و فاضل جناب آقای حاج علاء الدّین حجازی(دام عمره)آن را ترجمه کرده است-م.

۲- **) ممکن است کتاب مزبور،خلاصه ای از کتاب المقتصد باشد که آن را عبد القاهر جرجانی به منظور شرح ایضاح ابو علی فارسی از شرح سی جلدی خود که بر ایضاح نوشته تلخیص کرده و به نام المقتصد نامیده و همین شرح را به طوری که تاریخ بیهق،ص ۲۴۳، [۱]اشاره کرده تلخیص و اختیار نموده است و به خوبی از عهدهٔ آن برآمده و به نوشتهٔ این کتاب به نام الجواهر یا به نام دیگر نامیده باشد-م.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین می نویسد:عمده المفسرین امین الدّین ثقهالاسلام ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی از نحاریر علماء تفسیر است.تفسیر کبیر او که مسمّی به مجمع البیان است در جامعیت او در فنون فضل و کمال بیانی کافی و دلیلی وافی است،معاصر صاحب کشّاف بوده و بعد از فراغ از تفسیر کبیر خود،چون تفسیر کشّاف به نظر او رسیده و آن را پسندیده،تفسیری دیگر،مختصر که جامع فوائد تفسیر کبیر خود و لطائف کشّاف باشد در سلک تألیف کشیده و آن را جوامع نام نهاده.این تفسیر در میان مردم متداول و مشهور و معتبر و منظور است و تفسیری ثالث،اخصر[از آن دو]نیز دارد و او را مصنّفات در فقه و کلام است.از کتاب لمعهٔ دمشقیه در مبحث رضاع،ظاهر می شود که مجتهد نیز بوده.قبر شریفش در موضع مطهّر غسلگاه (۱)[که جسد مطهر حضرت رضا(ع)را در آنجا غسل داده اند]در مشهد مقدس رضوی واقع است و فقیر به شرف زیارت او رسیده و از میامن روح شریفش مقتبس گردیده.

مؤلف گوید:طبرسی(قدس سره)با زمخشری مؤلف کشاف معاصر بوده است لیکن در هنگامی که به تألیف مجمع البیان اشتغال می ورزیده از تفسیر کشّاف اطلاعی نداشته است و چنان که قاضی نور اللّه اظهار داشته پس از دسترسی به کتاب وی به تألیف جوامع الجامع پرداخته است.

بدیهی است،مجتهد بودن طبرسی(قدس سره)از امور آشکاری است که نیازی به هیچ گونه،گواهی ندارد بخصوص که اجتهاد او را می توان از موضع واحدی به دست

۱- *) مؤلف پیش از این نوشت،مرقد شریف طبرسی در محل قتلگاه واقع شده که مقتل حضرت رضا(ع)بوده لیکن قتلگاه بدان جهت بوده که مردم بسیاری در آن محل به دست عبد اللّه ازبک از پای درآمدند.در اینجا محل مزبور را به عنوان غسلگاه خوانده که جسد مطهر حضرت رضا(ع)را در آنجا غسل داده اند.اینجانب در هشتمین پیشوای شیعه،ص ۱۰۳ نوشته ام مقبره وی در حاشیهٔ خیابان طبرسی واقع شده و چند سال پیش از ۱۳۸۶ که سال تألیف کتاب مزبور بوده به همت مرحوم حاج میرزا علی کازرونی یزدی متوفی ۱۳۸۷ ه.ق که از تجار نیکوکار مشهد بوده به صورت بسیار آبرومندی بنیان شده. در این اوقات براثر تسطیح اطراف صحنین که باغ رضوان،خراب شد مقبره وی نیز رو به ویرانی گذارد و هم اکنون صورت مرقد معتبری برای وی ساخته اند که مزار زوار و مجاور مشهد مقدس می باشد-م.

آورد.گذشته از این،دسته های مختلف دوست و دشمن به رتبهٔ اجتهاد او بلکه بالاتر از آن اعتراف کرده اند.

در یکی از نسخه های مکارم الاخلاق فرزند طبرسی مترجم حاضر دیدم که در ذیل فصل سفارش نبی اکرم(ص)به نقل از پایان کتاب امالی شیخ طوسی(ره)چنین نوشته بود:مولای من(پدرم)فضل بن حسن،که خدا عمرش را طولانی فرماید،می گوید:این اوراق که متضمن سفارش رسول خدا(ص)به ابو ذر غفاری است سفارشهایی است که خبر داد آنها را به من شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبار بن عبد اللّه مقری رازی و شیخ اجل حسن بن حسین بن بابویه(رضی اللّه عنهما)به اجازه ای که از آنها داشتم گفتند:املا کرد (۱)بر ما(خبر داد به ما)شیخ اجل ابو جعفر محمد بن حسن طوسی(قدس اللّه روحه).و خبر داد به من به همین سفارشها،شیخ عالم حسین بن فتح واعظ گرگانی در مشهد رضا علیه السّلام.گفت،خبر داد به من شیخ امام ابو علی حسن بن محمد طوسی.گفت،خبر داد به من پدرم شیخ ابو جعفر(قدس اللّه روحه).گفت،خبر دادند به ما گروهی از اصحاب از ابو الفضل محمد بن عبد اللّه بن محمد بن مطالب شیبانی تا به آخر.

[شیخ یونس مفتی اصفهان]که یکی از شاگردان شیخ علی کرکی است در رسالهٔ اسامی مشایخ اصحاب ما دو یا چند مرتبه از شیخ طبرسی به طور اختصار نام برده است، چنان که گاهی می نویسد:از ایشان است شیخ فقیه ابو منصور محمد طبرسی مؤلف اعلام الوری و تألیفات دیگر و گاهی متصل به آن نوشته است:از ایشان است شیخ ابو علی فضل بن حسن ابو الفضل طبرسی،مفتی-که بر دیگر از معاصرانش برتری داشته- مؤلف کتاب مجمع البیان،جمع الجوامع؛الجمیع؛الکافی؛الاحتجاج و مکارم الاخلاق.و سومین بار با فاصله ای که پیش آمده است می نویسد:شیخ فقیه ابو علی فضل بن حسن طبرسی،مؤلف کتاب کنوز النجاح.

۱- *) املاء حدیث آن است که شیخ حدیث،حدیث یا کلامی را برای دیگری ایراد می نماید تا آن را به نگارش درآورد و شیخ حدیث را بهمین مناسبت،مملی و نویسنده را که طالب القا و املاء حدیث باشد مستمع می خوانند-م.

مؤلف گوید:دربارهٔ نویسنده اسامی مشایخ باید همان مثل همگانی را گفت که در میان عوام مردم ایرانی،شهرت دارد که:«خسن و خسین هر سه دختران معاویه اند»و بالاخره ایرادهایی به شرح زیر بر وی وارد است:

۱-ابو منصور،کنیهٔ شیخ احمد بن ابو طالب طبرسی است نه کنیهٔ محمّد.

۲-شیخ ابو منصور،طبرسی است نه طوسی (۱).

۳-کتاب اعلام الوری از تألیفات ابو منصور نمی باشد بلکه از آثار شیخ ابو علی طبرسی است.

۴-جمع الجوامع،نام کتاب تفسیر شیخ ابو علی نبوده است.بلکه نام آن جوامع الجامع می باشد.

۵-کتاب الجمیع در ردیف آثار ابو علی طبرسی نام برده نشده است.

۶-کتاب الکافی از تألیفات ابو علی طبرسی نمی باشد بلکه از آثار ابو منصور، احمد بن ابی طالب طبرسی یاد شده بوده است.

۷-کتاب الاحتجاج از تألیفات ابو علی طبرسی نیست بلکه آن هم از مؤلفات شیخ ابو منصور احمد بن ابو طالب طبرسی یادشده می باشد.

۸-کتاب مکارم الاخلاق هم از آثار ابو علی نبوده است بلکه از تألیفات فرزندش، حسن بن فضل است.

۹-باید گفت کتاب کنوز النجاح اگر چه از تألیفات شیخ ابو علی است،ولی مؤلف اسامی مشایخ هرگاه معتقد بوده است که مؤلف کتاب کنوز النجاح همان ابو علی پیش یادشده است شایسته نبود دوبار به یادآوری نام او بپردازد و کتابهای پیش یادشده را به وی نسبت بدهد و بار دیگر او را به عنوان مؤلف کنوز النجاح یاد کند.هرگاه معتقد بوده مؤلف کنوز النجاح غیر از مؤلف کتابهای یاد شده است،عدم تناسب آن از ایراد پیش که در همین بخش آمده است نامناسب تر است.

۱- *) در نسخهٔ مطبوع ریاض که مشاهده می شود(طبرسی)آمده نه طوسی و گویا طوسی بوده چنان که مؤلف اظهار داشته و تصحیح شده است-م.

۱۰-شیخ ابو علی که دوبار به نام او اشاره کرده است،طبرسی است نه طوسی (۱).

۱۱-نام جد شیخ ابو علی طبرسی،فضل است نه ابو الفضل با آنکه مؤلف اسامی، وی را به عنوان ابو الفضل معرفی کرده است.

۱۲-مؤلف کتاب کنوز النجاح طبرسی است نه طوسی.

آری اشتباهات مؤلف اسامی بیشتر از آن است که در این کتاب به آن اشاره نمائیم، هرچند در کتاب حاضر به پاره ای از آنها پرداخته ایم.

بدیهی است کتاب کنوز النجاح که کتاب ارزنده ای است در ادعیهٔ وارده بوده و نسخه ای از آن در اختیار ما،می باشد و من به نسخهٔ کهنی از آنکه مشتمل بر تحقیقات و دعاها و اعمال دیگر بوده و طبرسی آن را گرد آورده است دست یافته ام و از جمله آن، بخشی از کتاب او تا به آخر (۲).

طبرسی،به فتح طاء بی نقطه و باء مفتوحه و راء ساکن و سین بی نقطه در آخر، منسوب است به طبرستان که از شهرهای مازندران بوده و گاهی هم معنای عمومی از آن استفاده می شده است که شهرهای گیلان را هم در بر می گرفته چه آن مردم هم در به کار بردن(طبر)با مازندرانیها مشترک اند.و از کلمات شگفت آور آنکه گاهی اتفاق افتاده است طبرسی را عربی،تفرشی گفته و او را به قصبه ای که از ناحیه تفرش،از توابع قم بوده است نسبت داده اند و به حقیقت باید گفت:این سخن،گمانی بیش نبوده است و دلیلی برای درستی آن در اختیار نمی باشد و مؤید نظریه ما،آنکه ملا محمد صالح

۱- *) در نسخه مطبوع،طبرسی آمده نه طوسی و گویا تصحیح شده باشد-م.

۲- **) از آثار او کتاب الشواهد است.ترجمهٔ روضات،ج ۶،ص ۳۰۷ می نویسد:طبرسی در تفسیر مجمع البیان ذیل آیهٔ یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ، شواهد را از کتابهای خود نام برده است.لیکن باید گفت کتاب مزبور از طبرسی نبود و در ذیل همان آیه پس از نقل حدیثی می نویسد:و هذا الخبر بعینه قد حدثناه السید ابو الحمد عز الحاکم ابو القاسم الحسکانی باسناده عن ابن ابی عمیر فی کتاب شواهد التنزیل پس شواهد از کتابهای حسکانی است نه از طبرسی در الذریعه،ج ۱۴،ص ۲۴۲ می نویسد:کتاب شواهد التنزیل از ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حاکم حسکانی است و ما در ترجمه روضات به این معنی متوجه نبودیم-م.

مازندرانی در شرح اصول کافی آنجا که به معرفی خویش پرداخته خود را طبرسی خوانده است.

مؤلف گوید:از پیش آمدهای شگفت آور مترجم حاضر بلکه از کرامت های منحصر به او قدّس اللّه روحه القدوسی،که زبانزد خاص و عام است آنکه مترجم به سکته مبتلا گردید،بستگان او پنداشتند معظم له وفات یافته به همین مناسبت وی را غسل داده و کفن کرده به خاک سپردند و از کنار قبر او بازگشتند،وی در قبر،افاقه حاصل کرده بهبودی یافت و ازآنجاکه از بیرون آمدن از قبر درمانده شده و فریادرسی برای خود احساس نمی کرد و کمک کاری هم برای بیرون آمدنش از قبر نمی دید،نذر کرد هرگاه از این گرفتاری رهائی پیدا کند تفسیری برای قرآن کریم تألیف نماید،در آن حال(نباش و قبرکنی)که تصمیم داشت قبر او را نبش کند و کفن او را به یغما ببرد به حفر قبر او پرداخت،به مجردی که قبرش را حفر کرد و به بیرون آوردن کفن او پرداخت،طبرسی دست او را گرفت،نبّاش،حیرت زده شد و بیم عظیمی در دل او به وجود آمد،سپس با وی به سخن پرداخت،اضطراب و نگرانی نباش زیادتر شد،طبرسی گفت:بیمناک مباش که من زنده ام و جریان من آن است که من سکته کرده بودم،بستگان من پنداشتند که من مرده ام مرا دفن کردند سپس از قبر برخاست و دل نباش،اطمینان حاصل کرد و ازآنجاکه طبرسی،قادر به راه رفتن نبوده و ناتوانی مفرّطی،سراپای او را فراگرفته بود از او درخواست کرد تا او را به پشت بگیرد و به خانه اش برساند.نباش او را به خانه برد و طبرسی،خلعتی به او داد و مبلغ قابل توجهی به وی اعطا کرد و نباش توبه کرد و از آن کار ناپسند دست برداشت و عاقبت به خیر شد.طبرسی پس از این پیش آمد به نذر خود وفا کرد و به تألیف کتاب مجمع البیان پرداخت،تا خدای تعالی او را به اتمام آن توفیق داد (۱).

۱- ۱-در حاشیهٔ نسخهٔ مؤلف این تعلیقه نوشته شده است این حکایت را به ملا فتح اللّه کاشانی مؤلف تفسیر کبیر فارسی که قبرش در همدان است نسبت داده اند و من این حکایت را از مردم همدان شنیده ام(علی اکبر همدانی).

از جمله مقامات طبرسی که در یکی از خواب ها برای او اتفاق افتاده است (۱)و خود او در کتاب مجمع البیان در ذیل آیه ۱۷ سوره طه، وَ ما تِلْکَ بِیَمِینِکَ یا مُوسی یا سورهٔ دیگری ایراد نموده است گفتگوئی است که وی در رؤیا با حضرت موسی(ع)در حضور حضرت رسول اکرم(ص)داشته است.او می گوید:در رؤیا حضور حضرت رسول اکرم(ص)شرفیاب شده که در آن رؤیا حضرت موسی(ع)هم،همراه آن حضرت بود، موسی(ع)پرسید،مراد شما از این حدیث چیست که فرموده اید علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل:«دانشمندان پیروان من،مانند پیمبران بنی اسرائیل اند»و اضافه کرد چگونه فرموده اید دانشمندان امت شما مانند پیمبران بنی اسرائیل اند با آنکه پیمبران بنی اسرائیل از عالی ترین مقام برخوردارند و از علوم بسیاری بهره مند گردیده اند.اینک از حدیثی که ایراد کرده اید کدام دسته از علما را اراده فرموده اید؟در این هنگام بود که به حضور مبارک

۱- *) مستدرک،ج ۳،ص ۴۸۷،پس از آنکه حکایت مزبور را از کتاب ریاض نقل کرده اظهار داشته است:با آنکه حکایت مزبور شهرت همگانی دارد در عین حال در کتاب دیگری که پیش از ریاض تألیف شده است ندیده ام و گاهی هم حکایت مزبور را به عالم جلیل القدر ملا فتح اللّه کاشانی مؤلف تفسیر منهج الصادقین و خلاصه المنهج و شرح نهج البلاغه و متوفی ۹۸۸ ه.ق نسبت داده اند.در فوائد الرضویه، ج ۲،ص ۳۴۵ و ۳۵۱ حکایت مزبور را به هر دو نسبت داده اند و شرح مفصل آن را به طوری که در بالا ترجمه کردیم ذیل احوال شیخ طبرسی نقل کرده است.روضات الجنات،ج ۲،ص ۵۱۴ پس از نقل حکایت مزبور اظهار داشته حکایت مزبور را به ملا فتح اللّه نسبت داده اند که پس از بیرون آمدن از قبر به تفسیر منهج الصادقین پرداخته و اضافه کرده هرگاه نسبت حکایت مزبور به شیخ طبرسی درست باشد شیخ مبرور در آن هنگام شصت سال عمر داشته است و پس از آن مدت سی سال عمر کرده است.و در ظرف این مدت به تفسیر کلام اللّه اشتغال ورزیده است در قصص العلماء نظیر حکایت مزبور را به آقا هادی فرزند ملا صالح مازندرانی نسبت داده است که پس از آن به حسب نذری که کرده بود به ترجمه کلام اللّه مجید پرداخته است.اعیان الشیعه،ج ۴۲ می نویسد:حکایت مزبور اصولا درست نیست زیرا هرگاه مرده در قبر افاقه پیدا کند از تاریکی و وحشت زنده نمی ماند گذشته از این هرگاه چنان واقعه ای برای او اتفاق افتاده بود می باید در آغاز مجمع البیان که می گویند کتاب مزبور را به همان جهت نوشته است یادآوری می کرده-م.

رسول خدا(ص)شرفیاب شدم حضرت رسول به سوی من اشاره کرده فرمود:

این شخص یکی از همان دانشمندان است موسی(ع)پس از آنکه آن سخن را از پیمبر اکرم(ص)شنید به جانب من توجه کرده نام و نشان مرا سؤال کرده چگونگی حال خودم را به عرض او تقدیم داشتم.موسی گفت:من از فلان مطلب سؤال می کنم و تو فلان مطلب را پاسخ می دهی و به گفتاری طولانی می پردازی!در پاسخ موسی(ع) گفتم:خدای متعال با جمله ما تلك بیمینك یا موسی،از عصای تو سؤال کرد؛چرا در پاسخ حضرت او به گفتاری طولانی پرداختی که چوب دستی،عصای من است که بر آن تکیه می کنم و گوسفندان را حفاظت می نمایم و امور دیگر هم بر آن مترتب می باشد.و همین اندازه کافی بود که در پاسخ حضرت او،می گفتی،عصای من است.حضرت موسی علیه السّلام در جواب وی فرمود:آری خوب گفتی و پاسخی به جا دادی سپس نسبت به من،مهربانی کرد و گفت راست فرموده است رسول خدا(ص)که:علمای امت من مانند پیمبران بنی اسرائیل می باشند.

شیخ حافظ ابو نعیم فضل بن دکین

وی از محدثان بزرگ و از دانشمندان پیشین خاصه بوده و به حافظ ابو نعیم،شهرت داشت و غیر از حافظ ابو نعیم اصفهانی مؤلف کتاب حلیه الاولیاء می باشد؛چه آنکه نام مؤلف مزبور را احمد بن عبید الله بن احمد بن اسحاق بن موسی بن مهران اصفهانی است.

فضل بن دکین در میان دانشوران شیعه و سنی،مورد وثوق و اطمینان بوده و از هر دو دسته،روایت می کرده در عین حال،علمای رجال از اصحاب ما در کتابهای خود به طور کلی از وی نام نبرده اند و ممکن است از عامه باشد.

پس از این در بخش دوم کتاب،در ذیل احوال حافظ ابو نعیم اصفهانی یادشده خواهیم نوشت،گروه دیگری از علما به کنیهٔ ابو نعیم مشهور می باشند و این تذکر برای رفع اشتباه بوده است.

شهید ثانی در یکی از تعلیقاتی که بر کتاب خلاصهٔ علامه دارد به نقل از خط او چنین نوشته است:فضل بن دکین،به ضم دال بی نقطه و فتح کاف و سکون یاء پیش از

نون،و اضافه کرده:علامه از وی که دانشوری مشهور و از علمای حدیث می باشد نام نبرده است.

در کتاب التهذیب در باب فرض الصوم به سند خود از محمد بن عبید بن عتبه از ابو نعیم فضل بن دکین از عبد السّلام بن حرب از ایوب سیستانی از ابو قلابه از ابو هریره روایت کرده است تا به آخر.

مؤلف گوید:از روایت مزبور به دست می آید که کنیهٔ او ابو نعیم بوده است.

شیخ فرج اللّه حویزاوی در رجال خود می نویسد:از گفتهٔ برخی از اصحاب استفاده می شود کنیهٔ او ابو الفضل بوده است.

بدیهی است،از عبارت شهید ثانی،کاملا استفاده نمی شود که فضل بن دکین از علمای اصحاب ما بوده باشد و همچنین روایتی که شیخ طوسی در التهذیب از وی نقل کرده است دلیل بر آن نبوده که وی از راویان اصحاب ما بوده باشد.در عین حال از گواهی گروهی از علمای ما،که نوشته اند حافظ ابو نعیم از اصحاب ما می باشد و پنداشته اند که وی حافظ ابو نعیم اصفهانی مؤلف حلیه الاولیاء و دیگر از کتابها است،دور نیست که مراد مترجم حاضر بوده باشد.

شیخ فرج اللّه یادشده در باب کنیه از رجال خود می نویسد:لفظ«نعیم»که در کنیهٔ این شخص آمده بدون لام و مکبّر است(نعیم بر وزن کریم)نه آنکه مصغر(و بر وزن حسین)بوده باشد.

بدیهی است توصیفی که به عنوان«حافظ»از او شده است بنا به گفتهٔ بعضی از دانشمندان بوده است (۱).و کلمه«الفضل»با الف و لام بنا بر آن است که در کتابها به همین

۱- *) در ریحانه الادب،ج ۱،ص ۲۹۹ [۱] می نویسد:حافظ به کسی می گویند که کتاب و سنت را حفظ کرده و یا کسی است که تمامی شنیده های خود را روایت کرده باشد و هرآنچه را که محل حاجت باشد در خاطر داشته باشد و یا کسی است که صد هزار حدیث را با متن و سند از حفظ داشته باشد و در اصطلاح«درایه»به کسی که حافظ سیصد هزار حدیث با متن و سند باشد او را حجت و کسی که حافظ همگی مراتب باشد او را حاکم خوانده اند-م.

ضبط آورده شده است.

از خبری که شیخ طوسی در التهذیب از مترجم حاضر روایت کرده است به دست می آید که وی از روات پیشین بوده بنابراین در ردیف اعلامی بشمار نمی آید که ما این کتاب را به خاطر شرح حال آنها تألیف کرده ایم.ما به طور طفیلی به نام برداری از او پرداخته و در ضمن به ایراد پاره ای از تحقیقات که یادآوری از آنها تناسب با کتاب داشته اشاره نموده ایم.

بازهم باید گفت«ابو نعیم»کنیهٔ گروهی از علمای خاصه و عامه است بنابراین باید غفلت نکرد و به اشتباه دچار نشد.

المولی الجلیل فضل بن....

وی از علمای بزرگ و بدون شک از معاصران علاّمه حلّی بوده است و من از آثار او به شرح المختصر النافع محقق(قدس سره)که در فقه است دست یافته ام و باید به دیگر احوال او پرداخت.ان شاءالله تعالی.

مولی فضل اللّه استرآبادی

وی از علمای متأخر و از ارباب معقول بشمار می آید.سید امیر فخر الدّین سماکی،در حاشیهٔ شرح الهدایه الاثیریه میبدی به طوری که خود در آن حاشیه تصریح نموده تحقیقاتی از وی ایراد کرده است.

امیر فضل اللّه استرآبادی نجفی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار و از دانشمندان روزگار شاه تهماسب صفوی بوده، مؤلف نواقض الروافض در کتاب مزبور از وی یاد کرده و به مناسبت گرایشی که فضل اللّه به تشیع داشت از او به شدت نکوهش نموده است.من به تألیفات او دست نیافته ام و برای دیگر احوال او به تاریخهای صفویه مراجعه شود.

از نظر من مترجم حاضر،همان سید امیر فضل اللّه استرآبادی است که پس از این به شرح حال او می پردازیم.

امیر غیاث الدّین منصور شیرازی در رساله ای که در ردّ کلام علامه دوانی تألیف کرده به مناسبت ایرادی که دوانی بر پدر امیر غیاث الدّین(سید سند)راجع به دو مسئله (هیولی و نفس)وارد آورده،از یکی از تعلیقات علامه مذکور نقل کرده و گفته است:در یکی از شبها در رؤیا دید که الاغی بستهٔ علفی را به نظر آورد و به سوی آن روان شد پیش از آنکه به بستهٔ علف برسد به سنگی برخورد کرد و پایش شکست،دوانی رؤیای خود را به اطلاع معبّر توانائی به نام ملا- فضل اللّه استرآبادی رسانید،وی تعبیر کرده و گفت:برای شکار از کوهی بالا- می رفتی و ازآنجا افتاده و پایت شکسته است.و حکایت آن چنان بوده که معبّر اظهار داشت.

مؤلف گوید:از قرینه پیدا است مترجم حاضر با همین معبّر،یکی است،لیکن این احتمال دور از حقیقت است برای اینکه مترجم حاضر سیّد است و معبّر یادشده عام است و گذشته از این،علامه دوانی پیش از امیر فضل اللّه می زیسته و چگونه رؤیای خود را به اطلاع او رسانیده باشد.

شیخ فضل اللّه عذار شهید

وی از برجستگان دانشمندان روزگار شاه تهماسب صفوی و از نیکوکاران و پرهیزکاران ایشان بوده و در مشهد مقدس رضوی(ع)می زیسته و از محل اوقاف آستانه مبارکه،حقوقی دریافت می کرد و در نهایت تقوا و پرهیزکاری بود و از عدول اعلام بشمار می آمد.

شیخ فضل اللّه در مسجد جامع(گوهرشاد)مشهد مقدس به امامت جماعت می پرداخت و گروه بسیاری به وی اقتدا می کردند و ازهرجهت شایستگی داشت.

در تاریخ عالم آرا می نویسد:شیخ فضل اللّه در حمله ای که ازبکها به آن آستان مبارک نموده همراه با دیگر از صلحا و اتقیای آن روضه مبارکه در آغاز پادشاهی شاه عباس کبیر به شهادت رسید (۱).

۱- *) در تاریخ عالم آرا،وی را به عنوان عرب معرفی کرده است و در شهداء الفضیله،ص ۱۶۷-

سیّد امیر فضل اللّه استرآبادی

وی فاضلی دانشور و متکلمی فقیه و محقق بوده و به طوری که در خاطر دارم از شاگردان برجسته ملا احمد اردبیلی می باشد و ممکن است با همنامهای خود یکی بوده باشد.

از تألیفات او تا آنجا که به آنها دسترسی یافته ام تعلیقاتی است بر الهیات شرح جدید تجرید و تعلیقاتی که بر آیات الاحکام ملا احمد اردبیلی یاد شده و امثال این ها تهیه و تألیف نموده است.

مؤلف گوید:در شرح حال مولانا میرزا محمد استرآبادی خواهیم نگاشت،آنگاه که ملا احمد اردبیلی در حال احتضار بود از وی پرسیدند پس از شما از کدام یک از شاگردان شما بهره گیری داشته باشیم؟در پاسخ گفت در مسائل عقلی از امیر فضل اللّه و در مسائل شرعی از امیر علاّم استفاده نمایند.و سپس می نویسد:به حقیقت باید گفت از نظر من مترجم حاضر با امیر فضل اللّه پیش یادشده و امیر فضل اللّه که به شرح حال او می پردازیم یکی بوده است.

سید حسیب نسیب جلیل امیر فضل اللّه بن سید محمّد کیاحسینی استرآبادی

وی فاضلی عالم و متکلمی فقیه و از معاصران شیخ علی کرکی و از دانشوران روزگار شاه تهماسب صفوی بوده و به حق باید گفت وی با دو تن گذشته یکی است.

در شهرهای مازندران به صورت سؤالی دست یافتم که سید مترجم از شیخ علی کرکی پرسیده است رسول خدا(ص)پیش از آنکه مبعوث شود به آئین کدام یک از پیمبران بیش از خود عمل می کرده است؛ممکن است از این سؤال استفاده شود که میر فضل اللّه،از شاگردان شیخ علی کرکی است.

از تألیفات او رساله ای است به نام حل المغالطات.من این رساله را در شهر رشت از شهرهای گیلان دیده ام.رسالهٔ دیگر حلّ شبهه علی کلمه التوحید که رسالهٔ مختصری است و من آن را در همدان دیده ام.بلکه ممکن است قسمتی از رساله ای باشد که ذیلا به آن اشاره می شود و امثال این ها از تحقیقات و رساله های دیگر.

ظاهرا مترجم حاضر همان سید امیر فضل اللّه استرآبادی باشد که از شاگردان ملا احمد اردبیلی(قدس سره)بوده است.لیکن فاصله زیاد روزگار شیخ علی کرکی و مولانا اردبیلی(قدهما)این احتمال را بیرون از تأمل نمی گذارد.

از تألیفات او الرساله التهلیلیه است که رسالهٔ مختصری است و به منظور تفسیر کلمهٔ توحید،تألیف شده و من آن را در رشت و دیگر از محال دیده ام. ازآنجاکه در دیباچهٔ آن هنگام درود بر پیغمبر اکرم(ص)لفظ اصحاب را آورده،پیداست که مؤلف آن غیر از ایشان است.

سید ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن حسین بن ابی الرضا عبید اللّه بن

حسین بن علی حسینی مرعشی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی دانشوری واعظ و فقیهی صالح بود.

احتمال می رود مترجم حاضر با بزرگواری که پس از این نام می بریم یکی باشد با آنکه منتجب الدّین به طوری که اشاره می شود بار دیگر از وی نام برده است.

سید امام کبیر ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن علی بن حسین بن

عبید اللّه بن محمد بن عبید اللّه بن محمد بن عبید اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن حسن

سیلق بن علی بن محمد سیلق بن حسن بن جعفر بن حسن مثنی بن حسن بن

علی بن ابی طالب علیهما السّلام حسنی راوندی کاشانی .

(۱)

وی فاضلی دانشور و کاملی شاعر و ادیبی بزرگوار و بنام و از شاگردان شیخ

۱- ۱-در پاورقی می نویسد:مؤلف در حاشیه کتاب حاضر نوشته است راوند یکی از قریه های کاشان است و خود او در شهر کاشان می زیسته است.

ابو علی فرزند شیخ طوسی و هم طرازان او و از معاصران قطب راوندی است.

او و فرزندانش سید کمال الدّین ابو المحاسن احمد و سید علی و سید تاج الدّین ابو الفضل محمد و جد مادریش شیخ حسین بن احمد بن حسین که ذکرشان گذشته و خواهد آمد،از علمای بزرگ امامیه اند و پیش از این هم به نام فرزند دیگرش سید عز الدّین،با اختلافی که در او بود اشاره شد.

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی علامه روزگارش بود و با نسب عالی،کمال حسب و فضل را دارا بوده و استاد پیشوایان زمانش بشمار می آمد و تألیفاتی دارد از جمله ضوء الشهاب فی شرح الشهاب،مقارنه الطینه فی مقارنه النیه،الاربعین فی الاحادیث،نظم العروض للقلب المروض،الحماسه،ذوات الحواسی،الموجز الکافی فی علم العروض و القوافی،ترجمه العلوی للطب الرضوی و التفسیر کتاب اخیر را دیده ام و بعضی از کتابهای او را بر وی قرائت کرده ام.

مؤلف گوید: ازآنجاکه این بزرگوار به ترجمه طب الرضوی پرداخته هویدا می شود که کتاب مزبور مورد اعتماد وی بوده است.من بخشی از اوائل این ترجمه را در نسخه ای قدیمی از بیاضی دیده ام.

شیخ معاصر در امل الآمل آنچه را که ما از منتجب الدّین نقل کردیم ایراد نموده اظهار می دارد:از کتابهای ابو الرضا،الکافی فی التفسیر است و این کتاب را علامهٔ حلی در اجازهٔ خود به بنی زهره یادآوری نموده است (۱).

شیخ معاصر گوید:ممکن است که کتاب الکافی فی التفسیر که متذکر شده ایم همان کتاب التفسیر باشد که شیخ منتجب الدّین یاد نموده است،از تألیفات او کتاب النوادر و کتاب ادعیه السرّ است که نسخه ای از هر دوی آنها نزد ما موجود می باشد و امثال

۱- *) در اجازهٔ مزبور که منضم به اجازات بحار است در طبع جدید،ج ۱۰۷،ص ۱۳۵،می نویسد: و من ذلک کتاب الکافی فی التفسیر املاء السید الامام ضیاء الدّین ابی الرضا فضل اللّه الحسینی عنی،عن والدی عن السید صفی الدّین سعد الموسوی عنه،بنابراین سید صفی از اعلامی است که از سید ابو الرضا روایت می کرده است-م.

این ها از تألیفات دیگر.ابو الرضا از شیخ ابو علی طوسی روایت می کرده است.

مؤلف گوید:به حقیقت باید گفت که کتاب الکافی همان تفسیری است که شیخ منتجب الدّین از آن یاد کرده است.و کتاب ترجمه العلوی للطب الرضوی ترجمه پارسی رساله الذهبیه که حضرت رضا علیه السّلام آن را برای مأمون عباسی توقیع فرموده و به بخشهای مهمی از امور طبی و داروها پرداخته است.چنان که گفته شد ترجمهٔ مزبور دلیل بر آن است که رسالهٔ مزبور مورد توجه سید بود و انتساب آن رساله را به آن وجود مبارک درست و به جاست و آن رسالهٔ معروفی است.

و استاد استناد ما(ایّده اللّه)در کتاب بحار از دو کتاب النوادر و ادعیه السرّ یاد کرده و به آنها اعتماد نموده و به نقل از آنها پرداخته است و همچنین از تألیفات دیگر او در کتاب بحار یاد نموده است؛لیکن کلام استاد در کتاب مزبور خالی از تشویش و اضطراب نمی باشد برای اینکه در آغاز بحار می نویسد:کتاب الخرائج و الجرائح از تألیفات شیخ امام قطب الدّین ابو الحسین سعید بن هبه اللّه بن حسن راوندی است و به طوری که از برخی از اسانید کتاب قصص الانبیاء برمی آید و شهرت هم دارد کتاب قصص نیز از آثار قطب الدّین می باشد و بعید نیست که کتاب قصص از تألیفات فضل اللّه بن علی بن عبید اللّه حسنی راوندی باشد و می توان این احتمال را از یکی از اسانید سید بن طاوس استفاده کرد.خود او نیز در رساله النجوم کتاب فلاح السائل به این موضوع اشاره کرده است و این احتمال زیانی به چگونگی نقل از آن کتاب را نخواهد داشت، برای آنکه کتاب مزبور،ویژه حکایات انبیا بوده و بیشتر اخبار آن از کتابهای شیخ صدوق استفاده شده است.کتاب فقه القرآن نیز از تألیفات قطب الدّین است و کتاب ضوء الشهاب که شرح شهاب الاخبار بوده از تألیفات فضل اللّه(رحمه اللّه)می باشد و کتاب الدعوات، کتاب اللباب،کتاب شرح نهج البلاغه و کتاب اسباب النزول نیز از آثار سید ابو الرضا می باشد (۱).

و پس از فاصلهٔ زیادی می نویسد:و کتاب النوادر و کتاب ادعیه السّر از تألیفات

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱.ص ۱۲. [۱]

سیّد جلیل فضل اللّه بن علی بن عبید اللّه حسنی راوندی است (۱).

و در فصل دوم اول بحار نوشته است:انتساب کتاب الخرائج و فقه القرآن به مؤلف آنها معلوم است.او از فضلای اصحاب ما و محل وثوق همگان می باشد و هر دو کتاب در فهرستهای علما نام برده شده است و اصحاب ما از هر دوی آنها نقل کرده اند.

ما به نسخهٔ کهنی از کتاب الدعاء دست یافتیم که دعاهای مختصری از اصول معتبره در آن گرد آمده بود و کار ما را نسبت به سند دعا آسان می نمود.پیش از این هم به چگونگی کتاب القصص اشاره شد و ما نسخه ای را که در اختیار داشتیم با نسخه ای که خط شهید ثانی بر آن بود مقابله و تصحیح نمودیم.و کتاب ضوء الشهاب،کتاب ارزنده ای است مشتمل بر تحقیقات باارزشی؛که مانند آن در کتابهای خاصه و عامه دیده نمی شود.

کتاب اللباب هم مشتمل بر پاره ای از تحقیقات می باشد.شرح النهج مشهور و متداول و مرجع بیشتر شارحان است.و کتاب اسباب النزول هم از فوائد بسیاری برخوردار می باشد (۲).

و باز در فصل دوم با فاصلهٔ زیادی می نویسد:مؤلف کتاب النوادر یکی از فضلای بزرگوار است و شیخ منتجب الدّین در فهرست وی را علّامهٔ زمان معرفی کرده و به دیگر مطالب که پیش از این نگاشتیم اشاره نموده است.

استاد(ایده اللّه تعالی)پس از این می نویسد:بیشتر کتاب النوادر از کتاب موسی بن اسماعیل بن موسی بن جعفر،اقتباس شده است و کتابی است که سهل بن احمد دیباجی از محمد بن محمد بن اشعث از موسی بن اسماعیل روایت نموده است.نجاشی سهل بن احمد را ممدوح دانسته و ابن غضائری پس از آنکه از وی نکوهش کرده اظهار داشته است:باکی نیست هرگاه به روایاتی از اشعثیات که از ناحیهٔ او نقل شده است عمل نمائیم و همچنین دیگر روایات را که هم سطح با اشعثیات باشد و دیگری نقل کرده باشد؛لیکن نجاشی ابن اشعث را توثیق نموده و اضافه کرده:ابن اشعث نسخه ای را از موسی بن اسماعیل روایت می کند.شیخ صدوق در کتاب المجالس سند دیگری به شرح زیر از

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۸.

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۳۰. [۱]

کتاب وی نقل کرده و می نویسد:حدیث کرد برای ما،حسین بن احمد بن ادریس از پدرش از احمد بن محمد بن عیسی از محمد بن یحیی خزّاز از موسی بن اسماعیل.با توجه به این گونه قرائن به احادیث سهل می توان عمل کرد و ما ازاین پس همگی ادعیه السّر را در محل خود ایراد خواهیم کرد (۱).

مؤلف گوید:از پایان مطالبی که استاد در فصل اول برای سید ابو الرضا مرقوم داشته به دست می آید که وی کتاب الدعوات و کتابهای پس از آن را،از تألیفات ابو الرضا دانسته است؛حال آنکه همگی آنها از تألیفات قطب راوندی است.هرگاه بگوئیم مراد استاد آن است که کتابهای یادشده از قطب الدّین است و ضمیر«له»که در عبارت مجلسی آمده است اشاره به قطب راوندی است،خواهیم گفت علاوه بر اینکه احتمال بعیدی است.درست نبوده کتاب ضوء الشهاب را که از تألیفات سید فضل اللّه می باشد در میان کتابهای سید و قطب راوندی ایراد نماید.در هر حال انتظار نمی رفت علامه استاد، کتابهای سید را به تفریق نام ببرد،چنان که برخی از آنها را در محلی که نقل کرده ایراد نماید و سپس با فاصله زیادی به برخی دیگر اشاره نماید.

ممکن است از بیان مجلسی به این احتمال رسید که وی قایل به تعدد کتابهای مزبور بوده است،زیرا در قسمت اول فضل اللّه را به عنوان سیّد معرفی ننموده امّا در قسمت دوم وی را به عنوان سیّد ستوده است (۲).باید گفت:توجه به احتمال«دفع فاسد به افسد»،در قسمت اول او را حسنی خوانده و در ضمن اعتراف به سیادت وی نموده است؛گذشته از این به طور قطع و یقین هر دو نام مربوط به یک شخص است و تعددی در کار نمی باشد.

از مطالبی که پیش از این ذیل ترجمه قطب راوندی از کفعمی یاد کردیم هویدا

۱- *) همگی ادعیه السّر در جلد ۹۵ صفحهٔ ۳۰۶ تا ۳۲۴ بحار الانوار آورده و در آخر سند آن را متذکر شده است از جمله سندی است که از صدر الدّین ابراهیم از بدر الدّین محمد از فخر الدّین محمد ابهری از سید ابو الرضا مترجم حاضر روایت شده است-م.

۲- **) در نسخهٔ مطبوع کتاب حاضر،در قسمت دوم چنان که می بینید،لفظ سیّد آورده نشده است، و فقط(فضل اللّه رحمه اللّه)آمده است.در بحار ج ۱،ص ۱۲ [۱] هم(فضل اللّه)آورده شده است-م.

شد،که کتاب نوادر المعجزات از آثار قطب راوندی است و از تألیفات سید فضل اللّه راوندی نمی باشد؛گذشته از این از کلام سید حسین مجتهد در کتاب دفع المناواه و همچنین از بیان صدر کبیر،آقا میرزا رفیع الدّین محمد در کتاب ردّ شرعه التسمیه للسید الداماد هم برمی آید که کتاب نوادر المعجزات از تألیفات قطب راوندی است.مگر اینکه بگوئیم کتاب النوادر غیر از کتاب نوادر المعجزات می باشد.

استاد از رساله نجوم و فلاح السائل سید بن طاوس نقل کرد که وی در هر دو کتاب.از کتاب قصص الانبیاء تألیف سید فضل اللّه راوندی نام برده است.خواهیم گفت:

این تصریح،با تصریحی که وی در مهج الدعوات نموده و کتاب مزبور را از آثار قطب راوندی معرفی می کند،مغایرت دارد و ما تحقیق مربوط به این مقام را در ذیل ترجمه قطب راوندی نموده ایم.

قابل توجه است:که شیخ طبرسی در کتاب کنوز النجاح نسب سید فضل اللّه را این گونه آورده است:سید فضل اللّه بن علی بن عبد اللّه بن محمد حسنی راوندی.

از تألیفات سید فضل اللّه،کتاب سنه الاربعین فی سنه الاربعین است و این کتاب را سید بن طاوس در کتاب کشف الیقین به وی نسبت داده و برخی از اخبار را از آن نقل کرده است.و می توان گفت که کتاب اللباب که استاد از آثار او نام برده همان کتابی است که نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد.و کتاب مختصری است و اخبار کوتاهی را که از رسول اکرم(ص)روایت شده به سبک کتاب الشهاب قاضی قضاعی گرد آورده است و ما پیش از این،ذیل احوال قطب راوندی یادآور شدیم کتاب اللباب که خلاصه ای از فصول عبد الوهاب بوده از تألیفات قطب راوندی می باشد.

کتاب ضوء الشهاب سید فضل اللّه،غیر از کتاب ضیاء الشهاب قطب راوندی است که این هم شرح الشهاب مزبور می باشد (۱).

پیش از این ذیل احوال علاء الدّین حاج علی بن یوسف بن حسن نوشتیم که احتمال

۱- *) از آثار او به طوری که مؤلف پس از این نقل می کند تعلیقات بسیاری است که بر کتاب الغرر و الدرر سید مرتضی(ره)تدوین نموده است-م.

دارد حاجی مزبور کتاب نهج البلاغه را نزد سید فضل اللّه قرائت کرده باشد.ما در همان ترجمه،صورت اجازه ای را نقل کردیم که سید فضل اللّه به خط خود برای او نوشته و گفتار مبسوطی در آن ایراد نموده است و خط سید به طوری که معمول علماء است ناخوانا بوده.از آن اجازه استفاده می شود سید فضل اللّه کتاب نهج البلاغه را از جمعی از علماء و با یک واسطه از سید رضی(ره)نقل کرده است.

در همان اجازه نسب سید فضل اللّه که به خط شریف اوست این چنین آورده شده است:فضل اللّه بن حسین بن علی بن عبید اللّه بن محمد بن عبید اللّه بن محمد بن عبید اللّه بن حسن بن علی بن محمد بن حسن بن جعفر بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام،ابو الرضا راوندی.

مؤلف گوید:پاره ای از کلمات در این اجازه،محو شده و ما به اندازه ای که می فهمیدیم آنها را اصلاح کردیم و در عین حال ممکن است بخشی از اشتباهات در آن بوده باشد.از جمله،دو کلمهٔ«حسین بن»بوده که پس از فضل اللّه آمده است (۱).

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین می نویسد:سید قاضی ابو الرضا،فضل اللّه بن علی علوی حسینی (۲)کاشانی از سادات بزرگوار کاشان و از زمرهٔ بزرگان و فضلای آن سامان بوده است.پس از آن به نقل کلام سمعانی از کتاب الانساب،که در بخش دیگر به چگونگی آن اشاره می شود،پرداخته و می نویسد؛سمعانی در کتاب الانساب در ذیل انساب کاشان آورده است که در کاشان به دیدار سید فاضل،ابو الرضا،فضل اللّه بن علی حسینی،رسیدم و احادیث و قطعاتی از اشعار او را یادداشت کردم.پیش از ملاقات وی به در خانه اش رسیدم کوبهٔ در را به حرکت آورده و اندکی آرام گرفتم تا از خانه بیرون

۱- *) از نسبی که در اجارهٔ مزبور آورده شده به دست می آید که نام پدر فضل اللّه،حسین است حال آنکه دیگران و مؤلف این کتاب در صدر ترجمه سید نام پدر او را علی و نام جدش را حسین یاد کرده است پس اشتباه ازآنجا است که حسین را مقدم بر علی داشته است-م.

۲- **) سید فضل اللّه از سادات حسنی است،در اینجا به طوری که مؤلف نقل کرده و در اصل کتاب مجالس المؤمنین که مکرر به طبع رسیده است(حسینی)آورده شده است-م.

بیایـد و به ملاقـاتش برسم،در آن حـال دیـدم بر سـردر خانه اش آیه شـریفه إِنَّما یُرِیـدُ اللّهُ لِیُـذْهِبَ عَنْکَمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً با گچ نوشـته شده بود،پس از ورود به خانهٔ او و در ضـمن گفتگوهائی که فی مابین اتفاق افتاد خود ابو الرضـا علوی کاشانی،ابیات زیر را که ساختهٔ طبع نقّاد او بود به خط خویش نوشته و به من داد.

هل لک یا مغرور من زاجر فترعوی عن جهلک الغامر

امس تقضی و غدا لم یجئ و الیوم یمضی لمحه الباصر

فذلک العمر کذا ینقضی ما اشبه الماضی بالغابر

-ای کسی که به خود می بالی آیا به دیدار دیگری شتافته ای که تو را از غرور و خودخواهی بازبدارد و از منجلاب نادانی که در آن فرو رفته ای رهائی بخشد.

-آری دیروز سپری شد و فردا هنوز نیامده، (۱)امروز هم در یک چشم به هم زدن سپری می شود.

-آری این عمر است که سپری می شود و چقدر گذشته شبیه به آینده می باشد.

قاضی پس از ایراد اشعار سید،به بیان سخنانی طولانی پرداخته و به گفتار قطب المحیی که در کتاب تخمین الاعمار ایراد کرده اشاره نموده (۲)و مجملات اشعار را با مطالبی که بیان داشته توضیح داده است.

گاهی اتفاق افتاده است.حمویني در فرائد السمطین با یک واسطه از قاضی

۱- *) بیت دوم ممکن است از این شـعر معروف اقتبـاس شـده باشـد. مـا فـات مضـی و ما سـیأتیک فاین قم فاغتنم الفرصه بین العدمین و مراد از عدمین گذشته و آینده است-م.

۲- **) تخمین الاعمار نام کتاب نیست بلکه مکتوبی است که قطب محیی،مرقوم فرموده و در آغاز آن می نویسد:من عبد اللّه قطب الی الاخوان الالهین و سائر المسـلمین...و این مکتوب در مکاتیب عبد اللّه قطب تحت مکتوب شـمارهٔ ۱۴۵ همان مکاتیب که به همت آقـای حـاج سـید محمـد جعفر بـاقری بـا طرز بسـیار مرغـوب و بـا فهرسـتها و تعلیقـات به طبع رسـیده،آورده شـده است.ریحانه،ج ۳،ص ۳۰۸[۱] می نویسد:قطب الدّین شیخ عبد اللّه معروف به قطب بن محیی مقیم شیراز از مشایخ بزرگ بود و در اواخر قرن نهم می زیسته سال وفاتش معلوم نیست-م.

فخر الدّین محمد بن خالد حنفی ابهری از سید فضل اللّه(مترجم حاضر)به اجازه ای که سید مترجم از سیّد ابو الصمصام ذو الفقار بن محمد بن معبد حسنی مروزی داشته از شیخ طوسی روایت می کرده است.

سید فضل اللّه از گروهی دیگر از اعلام هم روایت داشته است:از ایشان است شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن محسن مقری و سید مرتضی بن داعی حسنی رازی.

و شیخ امام تاج الدّین محمد بن محمد شعیری از سید فضل اللّه(مترجم حاضر) مناجات طولانی حضرت مولی علی علیه السّلام را روایت می کرده و خود سید همان مناجات را از علی بن حسین بن محمد از ابو الحسن علی بن محمد خلیدی روایت داشته است (۱).

۱- *) مناجات مزبور به نام المناجات الالهیات در سال ۹۰۸ ه.ق به خط بسیار شیوای عبد الحق سبزواری نوشته شده است و محسن نامی به ترجمهٔ آن پرداخته و در پایان ترجمه سه بیت شعر عربی و پارسی که ساخته طبع او بوده ضمیمه شده است و ما به سه بیت پارسی او اکتفا می کنیم. هرکس که بخواند این مناجات حاصل شودش مراد و حاجات پس کاتب اصل و ترجمان را باید که دعا کند،مکافات کو را غرض کتابت این است ز اخوان صفا گه مجازات نسخه مزبور با خصوصیاتی که داشته و آقای فخر الدّین نصیری امینی که از خاندان خواجه نصیر الدّین طوسی است با مقدمه و شرح حال مختصری از سید ابو الرضا و فرزندش عز الدّین به طبع آن اقدام نموده و در دو نسخه و با دو روایت در اختیار ارباب دعا قرار گرفته است نسخه اول که به خط شیوای عبد الحق است به روایت سید ابو الرضا است و نسخه دوم که به خط دیگری است به روایت فرزندش عز الدّین است اینک روایت نسخه اول به شرح زیر است.سید ابو الرضا فضل اللّه از ابو الحسن علی بن یحیی راوندی از علی بن حسن از علی بن محمد وثّابی معروف به اعزّ از امام معصوم ابو محمد حسن العسکری از پدران بزرگوارش در سال ۲۶۰ ه.ق از حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام و مناجات پس از بسمله با جمله صلوات آغاز شده و پس از آن فرموده«و ارحمنی اذا انقطع من الدنیا اثری»تا به آخر نسخه دوم به روایت فرزندش عز الدّین علی است که همان سند را با اندک تفاوتی ایراد کرده چنانچه نسخه عز الدّین هم با نسخهٔ عبد الحق اندک تفاوتی دارد-م.

و گروه دیگری از علماء از سید مترجم روایت کرده اند از جملهٔ آنها:پدر خواجه نصیر الدّین طوسی است که شهید اول در کتاب اربعین (۱)و همچنین شیخ بهائی در آغاز اربعین خود به آن سند اشاره کرده اند.و از ایشان است شیخ برهان الدّین محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی که در شهر ری می زیسته است و از آخر الخلاصه علامهٔ حلی (۲)و از اجازهٔ ملا میرزا محمد استرآبادی به ملا- محمد امین استرآبادی و همچنین از اجازهٔ شیخ علی کرکی به ملا- برهان الدّین ابو اسحاق ابراهیم بن زین الدّین ابو الحسن علی و از دیگر مواضع به دست می آید که برهان الدّین حمدانی از مترجم حاضر روایت داشته است.

از کسانی که از سید مترجم روایت کرده است.سید ناصر الدّین،ابو المعالی محمد بن عزّ الدّین ابو عبد اللّه حسین بن منتهی بن حسین حسینی مرعشی است (۳).

۱- *) شهید اول در ذیل حدیث بیست و سوم کتاب اربعین،ص ۵۱،می نویسد:از شیخ امام جمال الدّین از امام سعید خواجه نصیر الدّین ابو جعفر محمد بن محمد بن حسن طوسی از پدرش از امام فضل اللّه راوندی-م.

۲- **) علامه حلی(ره)در آخر خلاصه ذیل فایده عاشره که به طرق خود اشاره کرده است می نویسد:طریق ما به شیخ طوسی به این شرح است از پدرم از سید احمد بن یوسف بن احمد عریضی علوی حسینی از برهان الدّین محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی ساکن ری از سید فضل اللّه ابو علی حسینی راوندی و همین سند را هم در ذیل طریق ابن بابویه متذکر شده است که بوسیلهٔ پدرش از سید احمد عریضی از برهان الدّین از سید ابو الرضا روایت کرده است و در هر دو سند،سید ابو الرضا حسینی نوشته شده است گویا اشتباه کاتب باشد و نیز شهید اول در کتاب اربعین،ص ۳۸ ذیل حدیث یازدهم به روایت برهان الدّین از ابو الرضا اشاره نموده است و ممکن است بواسطه منتجب الدّین هم از ابو الرضا روایت کرده باشد کما فی ذیل الصفحه المذکوره-م.

۳- ***) از کسانی که از سید مترجم روایت داشته به نقل علامه در اجازهٔ ابن زهره بحار،ص ۱۲۱، ج ۱۰۷،نجم الدّین عبد اللّه بن جعفر دوریستی و دیگری شیخ نصیر الدّین راشد بن ابراهیم بن اسحاق بن محمد بحرانی متوفی ۶۰۵ ه.ق به نقل از اجازهٔ علامه بحار،ص ۱۲۹،ج ۱۰۷،ذیل حدیث ششم [۱] اربعین شهید،ص ۲۹،به سندی که در آن کتاب آمده از حضرت صادق(ع)روایت کرده است فرموده-

سید مترجم از گروهی از اعلام روایت داشته است.از آن جمله،قاضی عماد الدّین ابو محمد حسن استرآبادی قاضی ری و دیگری سید نجم الدّین حمزه بن ابو الاعزّ حسینی،که هر دو از قاضی بن قدامه روایت داشته اند و او کتاب الغرر و الدرر سید مرتضی را از خود او روایت می کرده است.از ایشان است مکی بن احمد مخلطی که از ابو غانم عصمی هروی از سید مرتضی روایت می کرده است.

و از ایشان است شیخ ابو نصر قاری که از ابو منصور عکبری از سید مرتضی روایت می کرده و من این سند را به خط شریف سید در ضمن اجازه ای که برای شاگردش سید ناصر الدّین ابو المعالی محمد پیش یادشده نوشته است دیده ام و خطش متوسط بود.

سید فضل اللّه تعلیقات بسیاری بر کتاب الغرر و الدرر سید مرتضی مرقوم داشته است.

سید فضل اللّه از سید مجتبی بن داعی حسنی از شیخ طوسی و از سید عماد الدّین ابو الصمصام ذو الفقار بن معبد حسینی مروزی از شیخ طوسی روایت می کرده است.از سند حدیث یادشده در اوّل اربعین شهید اول (۱)چنین استفاده می شود که سید فضل اللّه از سکّری (۲)از سعید بن ابو سعید عیّار از شیخ ابو الحسن حافظ یمانی از ابو الحسن علی بن

۱- *) شهید در آغاز اربعین،ص ۱۸،ذیل سند اثر حفظ چهل حدیث سند فوق را از سید عمید الدّین از علامه از پدرش از سید فخار از سید عز الدّین از ابو المکارم بن زهره از شیخ ابو علی حسن بن طارق از سید ابو الرضا راوندی مترجم حاضر روایت کرده،سند منتهی به حضرت رضا(ع)شده که از رسول خدا (ص)نقل فرموده من حفظ علی امتی اربعین حدیثا ینتفعون بها بعثه اللّه یوم القیامه فقیها عالما-م.

۲- **) نام سکری،عبد الواحد است.علامه در اجازهٔ ابن زهره،بحار،ج ۱۰۷،ص ۱۳۴،ذیل سند صحیح بخاری می نویسد:سید فضل اللّه از ابو المظفر عبد ا [۱]لواحد بن محمد بن محمد بن شیذه سکّری در-

محمد بن مهرویه قزوینی از داود بن سلیمان قزوینی قاری از حضرت ابو الحسن الرضا علیه السّلام روایت داشته است.

مؤلف گوید:ممکن است افراد یادشده در این سند از علمای عامه باشند و احتمال دارد این سند از جمله سندهای صحیفه الرضا باشد که از طریق عامه روایت شده است.

از پایان کتاب الجامع شیخ نجیب الدّین یحیی بن سعید حلّی به دست می آید که ابن شهرآشوب از ابو الرضا فضل اللّه بن علی حسینی روایت می کرده و خود او از ابو علی بن شیخ طوسی و از شیخ عبد الجبار مقری و هر دوی آنها از شیخ طوسی(ره)روایت کرده اند.

شهید اول در یکی از سندهای اربعین خود می نویسد:سید جلال الدّین عبد الحمید بن تقی از سید امام ضیاء الدّین راوندی از سید شرف الساده مرتضی بن داعی حسنی رازی از شیخ فقیه علامه ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن احمد بن عباس دوریستی از پدرش از شیخ صدوق ابو جعفر بن بابویه روایت کرده است (۱).

بر پشت نسخه ای از امالی صدوق،یکی از فضلا صورت خط سید مترجم را چنین یادداشت کرده است:ابو الرضا فضل اللّه بن علی حسنی راوندی می گوید خبر داد به من به این کتاب،شیخ فقیه علی بن عبد الصمد تمیمی به اجازه ای که در ماه ربیع الآخر سال ۵۲۹ ه.ق از نیشابور برای من نوشته و همچنین به دو فرزندم احمد و علی اجازه داده است.

وی در آن اجازه اظهار داشته است:خبر داد به من پدرم شیخ فقیه زاهد ابو الحسن علی بن عبد الصمد از سید عالم ابو البرکات علی بن حسین خوزی رحمه اللّه از املاکننده اش.

۱- *) سند مزبور را شهید اول در ذیل حدیث هشتم کتاب اربعین،ص ۳۲ ایراد کرده است و همچنین در ذیل حدیث پنجم از صفحه ۲۷ همان کتاب می نویسد:سید جلال الدّین مزبور از ابو الرضا فضل اللّه از سید ابو الصمصام ذو الفقار روایت کرده است-م.

مؤلف گوید:طبق این سند سید مترجم با سه واسطه از شیخ صدوق رحمه اللّه تعالی روایت داشته است (۱).

از مناقب ابن شهرآشوب به دست می آید که سید فضل اللّه از ابو علی فرزند شیخ طوسی و از ابو الوفا عبد الجبّار بن علی مقری رازی از شیخ طوسی روایت می کرده است.

و خود سید هم از مشایخ ابن شهرآشوب می باشد.لیکن ابن شهرآشوب در مناقب می نویسد:خبر داد به ما،ابو الرضا فضل اللّه بن علی بن حسین کاشانی و ازآنجاکه وی را به عنوان سیادت،نستوده است و جد او را به نام حسین معرفی کرده و عبید اللّه نگفته است،ما را به این گمان وامی دارد که این سید شخص دیگری غیر از مترجم حاضر بوده باشد لیکن از نظر من هر دو نام مربوط به یک شخص است و رفع این گونه مسامحات به آسانی برگذار می شود.

پیش از این پاره ای از مطالب مربوط به این مقام را ذیل احوال فرزندش سید کمال الدّین ابو المحاسن احمد (۲)و ذیل ترجمه قطب راوندی نگارش داده،از جمله شرح

۱- *) علامه حلّی(ره)در اجازهٔ بنی زهره،بحار،ص ۱۳۳،۱۳۲،۱۳۱،۱۲۲ و ۱۳۵ [۱] این بزرگان را به ترتیب زیر از مشایخ سید فضل اللّه مترجم حاضر نام برده است ابو جعفر محمد بن علی بن حسن مقری نیشابوری و ابو الفتح بن فضل اخشیدی و ابو عبد اللّه بن حسین بن عبد الملک الحلال و سید ابو تراب سید مرتضی بن داعی و شیخ عبد الرحیم و ابو عبد اللّه محمد بن احمد بن حافظ نطنزی و شیخ ابو علی فضل بن حسن طبرسی مؤلف مجمع البیان و شیخ ابو علی حسن بن احمد بن حسن حدّاد و ابو عبد اللّه النافع و ابو عبد اللّه محمد بن فضل فزاری صاعدی-م.

۲- **) در اعیان الشیعه،ج ۸،ص ۴۰۸، [۲]آمده است:عماد کاتب پس از توصیف زیادی که از سید فضل اللّه نموده و او را از فضائلی که داشته به ابن مقله و صابی و ابن عمید و صاحب بن عباد تشبیه کرده اظهار داشته است وی در فنون مختلفه تألیفاتی دارد و واعظی بوده که مورد توجه عموم مردم قرار گرفته بود در خردسالی من که براثر گرفتاری زیادی به کاشان رفته بودم و برادرم که کوچکتر از من بود نیز همراه من بود پدرم ما را تحت نظر یکی از کاشانیها قرار داد مدت یک سال آنجا ماندگار شدم و به مدرسه مجدیه رفت و آمد داشتم و سید ابو الرضا در آن مدرسه وعظ می کرد و مردم از هر طرف پای منبر او گرد می آمدند پس از یک سال به اصفهان رفتم و ازآنجا به بغداد عزیمت کردم پس از سالها که به-

پاره ای از تألیفات این سید و تحقیقی راجع به نسبت به راوند و تحقیقی مربوط به مرقد او نوشته ایم.

گاهی اتفاق افتاده است که مترجم حاضر را با سیّد ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن حسین بن ابی الرضا عبید اللّه بن حسین بن علی حسینی مرعشی که پیش از این یادآوری شد یکی دانسته اند؛لیکن این احتمال دور از صحت بوده و این گونه اشتباهات معاصران نسبت به منتجب الدّین،به پایه ای است که عقل سالم از پذیرش آن خودداری می نماید.

مؤلف گوید:در ضمن تحقیقاتی که به عمل می آوردم به خط ملا عبد اللّه شولستانی شیرازی که از معاصران است و در شهر ساری مازندران زیست دارد،سند ادعیه سرّ را چنین یافتم:خبر داد به ما،سیّد امام ضیاء الدّین تاج الاسلام ابو الرضا فضل اللّه بن علی حسنی راوندی(نوّر اللّه ضریحه)گفت:به خط شیخ صالح محمد بن احمد بن محمد بن حسین بن مهرویه کرمندی(رحمه اللّه)چنین خواندم که گفت:خبر داد به من شیخ خطیب احمد(رضی اللّه عنه) (۱)گفت به خط احمد بن ابراهیم بن محمد بن ابان چنین یافتم که گفت:خبر داد به من،احمد بن محمد بن عمر بن یونس یمانی گفت:

خبر داد به من محمد بن ابراهیم اصبحی گفت:خبر داد به من،ابو الخطیب بن سلیمان

۱- ۱) -در نسخهٔ مؤلف آمده است:ممکن است احمد خطیب،پدر محمد باشد.

(رضی اللّه تعالی عنهم)گفت:خبر داد به من ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام فرموده:امیر المؤمنین صلوات اللّه علیه فرموده است رسول خدا (ص)دعای سرّی داشت که هرگاه به مشکلی برمی خورد آن را می خواند تا آخر (۱).

سید احمد بن علی بن حسین حسینی نسّابه شاگرد محمد بن قاسم بن معیّه حسنی نسّابه در کتاب انساب السادات که مؤلف کتاب عمده الطالب فی نسب آل ابی طالب می باشد و کتاب اول مختصر و منتخب کتاب ثانی است آنجا که به یادآوری از نوادگان جعفر بن حسن مثنی بن حسن بن علی بن ابی طالب علیهما السّلام پرداخته است می گوید:

جعفر از دیگر برادرانش بزرگتر بود و نوادگان او از فرزندش حسن است که از شرکت در جنگ فخ خودداری کرد و از سه فرزند دیگرش به نامهای عبد اللّه و جعفر غدار و محمد سیلق بوده و فرزندان محمد سیلق را سیلقیون گویند که در ایران می زیسته اند و نسب آنها منتهی به عبد اللّه بن حسن سیلق بن علی بن محمد سیلق یادشده می شود و این عده از سادات در قزوین و مراغه و همدان و راوند و کاشان زندگی می کنند.از نوادگان اوست سید عالم فاضل ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه راوندی بن علی بن عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن محمد بن عبید اللّه.نوادگان این بزرگوار در کاشان زندگی می کنند؛از ایشان است سید تاج الدّین ابو صبره بن کمال الدّین ابو الفضل بن احمد بن محمد بن ابو الرضا.سید مترجم دارای دو پسر بوده یکی رکن الدّین محمد و دیگری عزّ الدّین علی.رکن الدّین محمد دارای دو پسر به نام مرتضی و لطیف بوده و دو دختر هم داشته است.یکی از آنها به همسری سلطان سعید جمال الدّین ابو الفوارس شاه شجاع بن امیر محمد بن مظفر درآمد و از او فرزندی به نام زین العابدین داشت (۲).

۱- *) در بحار،ج ۹۵،ص ۳۲۵ [۱] به نقل از فتح الابواب سید بن طاوس سند را تا ابو اسحاق ثقفی رسانیده و منتهی به احمد یمانی نموده و از او به امام باقر و به ترتیب به حضرت رسول منتهی ساخته است-م.

۲- **) در لب التواریخ،طبع جدید ص ۲۷۲،لقب او جلال الدّین نوشته شده وی از پادشاهان آل مظفر بوده است.در تاریخ جهان آرا ص ۲۲۳ آمده است:در ۲۲ جمادی الآخر سال ۳۳ متولد شد پس از-

مؤلف گوید:فرزندان و نوادگان سید فضل اللّه همگی از دانشمندان بوده اند و ما شرح حال هریک را در این کتاب ایراد کرده ایم.

ملا فضل اللّه بن محمّد

وی فاضلی فقیه و از افراد بنام علمای متأخر بوده است.از تألیفات او رساله ای است در نجاست شراب که این رساله را به منظور ردّ بر ملا احمد اردبیلی به نگارش آورده است زیرا از کلام ملا احمد چنان استفاده شده که وی شراب را نجس نمی دانسته و من آن رساله را در شهر ساری مازندران دیده ام.

ممکن است ملا فضل اللّه از معاصران ملا احمد اردبیلی بوده باشد بلکه از قرینه پیداست،مترجم حاضر همان سید امیر فضل اللّه استرآبادی شاگرد خود ملا احمد اردبیلی است.

شیخ اجلّ فضل اللّه بن محمود فارسی

وی فاضلی فقیه و دانشمندی کامل و خردمندی نبیه و از معاصران شیخ طوسی و فرزندش و امثال ایشان است.از تألیفات او کتاب ریاض الجنان است که در اخبار گرد آورده است.

استاد استناد(قدّس سره)در اوائل بحار الانوار در فصل اول می نویسد:کتاب ریاض الجنان تألیف شیخ فضل اللّه بن محمود فارسی است (۱).

و در فصل دوم آن کتاب نوشته است:کتاب ریاض الجنان مشتمل بر اخبار غریبی است که در مناقب آورده شده و ما پاره ای از آنها را که موافق با کتابهای معتبر بوده است نقل کرده ایم (۲).

مؤلف گوید:به خط استاد استناد مشار الیه در ضمن پاره ای از تحقیقاتی که بر یکی از کتابهای رجال داشته چنین نوشته است:کتاب ریاض الجنان از تألیفات فضل اللّه بن محمود فارسی است و از یکی از سندهایش به دست می آید که وی شاگرد شیخ ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن احمد دوریستی است؛و در آن کتاب،از اصبغ بن نباته نقل کرده است گفت:از مولایم امیر المؤمنین علی علیه السّلام شنیدم می فرمود کسی که به صورت دشمن ما،که از ناصبیها و معتزلیها و خارجی ها و قدری ها و مخالف با مذهب امامیه و دیگران باشد، بخندد و او را از این راه شادکام بسازد،خدای متعال تا چهل سال اطاعت او را نپذیرد.

ممکن است بر صحت این حدیث اشکال گرفت و گفت:مذهب معتزله پس از شهادت حضرت مولی علی علیه السّلام به وجود آمده است،بنابراین چگونه ممکن است این خبر از آن حضرت صادر شده باشد.

پاسخ این اشکال را به چند صورت می توان ایراد کرد:

۱-قبول نداریم که مذهب معتزله پس از آن حضرت به وجود آمده باشد،بلکه این مذهب در اواخر عمر آن حضرت به وجود آمد و هرگاه شرح حال واصل بن عطا را که نخستین پیشوای معتزله است مورد دقت قرار دهیم،خواهیم دید که مذهب یادشده در اواخر روزگار حضرت مولی علیه السّلام به وجود آمده است.

۲-ممکن است آن حضرت علیه السّلام از راه معجزه به پیدایش آن خبر داده باشد.

۳-...

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱،ص ۲۱. [۱]

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۴۰.

شیخ مجد الدّین فضل بن یحییبن علیبن مظفر بن طیّبی کاتب واسط

فاضلی دانشور و بزرگوار بود.

شیخ معاصر در امل الآمل می گوید:وی کتاب کشف الغمه علی بن عیسی اربلی را به خط خود نوشته و در حضور مؤلف نسخهٔ خود را با اصل آن مقابله کرده و به سماع از او رسیده و به روایت آن پرداخته.در سال ۶۹۱ ه.ق از وی اجازه داشته و گروهی از علماء که دوازده تن می باشند،به سماع از شیخ مجد الدّین رسیده که نام هریک را در محل خود متذکر شده ایم (۱).

مؤلف گوید:در نسخهٔ کهنی از کشف الغمه آمده است که فضل یادشده در اول محرم سال ۶۹۹ ه.ق صورت خط مأمون را که به منظور ولایتعهدی حضرت رضا علیه السّلام نوشته است و خطی را که حضرت رضا علیه السّلام بر پشت آن توقیع فرموده است،با خط حضرت رضا و مأمون،مقابله کرده است.و استاد استناد در بحار مجلد احوال حضرت رضا علیه السّلام،به این موضوع اشاره کرده است (۲).

مؤلف پس از مطالب یادشده می نویسد:در اول رسالهٔ الجزیره الخضراء در احوال حضرت بقیه اللّه(عج)چنین نوشته است:و بعد در خزانه کتب امیر المؤمنین علیه السّلام به خط شیخ امام فاضل و عالم عامل فضل بن شیخ یحیی بن علی طیبی کوفی (قدس اللّه روحه)پس از حمد خدا می نویسد:نیازمند به بخشش خدای سبحان فضل بن

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۸.

۲- *) بحار،ج ۴۹،ص ۱۵۴ [۱] علامه مجلسی در ضمن بیانی می نویسد:اخباری را که از کشف الغمه نقل کردیم از نسخهٔ کهنی است که به تصحیح علما رسیده و به اجازات علمای کرام موشح گردیده.در این موضع که به نقل عهدنامهٔ مأمون رسیدیم مطالبی به نگارش آمده که حاشیهٔ آن چنین نوشته بود بنده نیازمند به خدای تعالی فضل بن یحیی(عفی اللّه عنه)می گوید:توقیع مبارک حضرت رضا(ع)را که در اینجا آمده با اصل نوشتهٔ امام(ع)حرف به حرف مقابله کردم و کلماتی را که در این کتاب سقط شده است به آن افزودم سپس تاریخ مقابله را چنین یادآوری کرده است:روز سه شنبه اول محرم سال ۶۹۹ ه.ق در واسط و الحمد للّه علی ذلک و له المنه-م.

یحیی بن علی طیبی امامی کوفی(عفی اللّه عنه)می گوید:در کربلای معلّی در نیمه شعبان سال ۶۹۹ ه.ق از دو شیخ فاضل عالم عامل شیخ شمس الدّین بن نجیح حلّی و شیخ جلال الدّین عبد اللّه بن حوام حلّی(قدس اللّه روحیهما و نوّر ضریحیهما)شنیدم که می گفتند:در آستان مقدس سامرا با شیخ صالح پرهیزکار شیخ زین الدّین علی بن فاضل مازندرانی که مجاور مشهد مقدس حضرت مولی علی علیه السّلام بود ملاقات کردند و حکایتی را که در بحر ابیض و در جزیره خضراء برای او اتفاق افتاده بود جویا گردیدند.

پس از آنکه من از حکایت مزبور خبردار شدم شوق لقاء او در دل من افتاد و از خدا خواستم تا وسیلهٔ ملاقات او را برای من فراهم آورد تا حکایت را بدون واسطه از خود او بشنوم.در تعقیب این اندیشه به سامرا رفتم برخلاف انتظار در اوائل ماه شوال سال مذکور،شیخ زین الدّین به حلّه رفته بود تا ازآنجا به نجف اشرف عزیمت کرده و ماندگار شود.در همان هنگام که من در حله بودم سید حسیب فخر الدّین بن علی موسوی آمدن او را به من اطلاع داد،سرور فراوانی در قلبم ظاهر شد چنان که قادر به خودداری نبودم؛ بلافاصله از جای برخاستم و عازم خدمت او گردیم.شیخ زین الدّین به خانه سید فخر الدّین وارد شده بود و خانه سید در آخر شهر حله جا معین،نزدیک به مقام حضرت صادق علیه السّلام بود.موقعی که به خانه وی رسیدم متوجه شدم که شیخ زین الدّین مشغول نماز ظهر و عصر است در انتظار نشستم تا وی از نماز فارغ شود،سید فخر الدّین از وی اجازه گرفت تا به حضور برسم،به اطاقی که در آن نشسته بود وارد شدم،زین الدّین از جا برخاست و مرا در جای خود نشانید و خوش آمد گفت؛با او به گفتگو پرداختم و از کلماتی که فی مابین ردوبدل می شد دانستم که شخص فاضل و باتقوائی است.از او درخواست کردم تا حکایت جزیره خضرا را که از آن دوعالم حلّی شنیده بودم برای من ایراد نماید.شیخ زین الدّین تمام قصه را از آغاز تا انجام برای من نقل کرد.ملاقات من با او در روز چهارشنبه یازدهم شوال سال ۶۹۹ ه.ق بود و عباراتی را که از او شنیدم نقل می کنم و هرگاه تغییراتی در عبارات دیده شود بیرون از معانی مزبور نمی باشد.

شیخ زین الدّین گفت:سالها در دمشق شام زندگی می کردم و فن تجوید قرآن مجید را از شیخ زین الدّین علی اندلسی مالکی که عالم فاضلی بود و از قرائتهای هفتگانه کمال

اطلاع را داشت بهره گیری می نمودم؛در ضمن آن علم اصول و عربیت و لغت را نیز از او می آموختم،تا آنکه اتفاق افتاد وی به دیار مصر سفر کند. ازآنجاکه محبت بین ما بی اندازه بود،بر من گران آمد که از وی دور شوم و او هم متقابلا از مفارقت من ناراحت بود،ناچار من و گروه دیگری که به درس او حاضر می شدند همراه وی به جانب مصر عزیمت کردیم و از مصر به شهرهای اندلس رفتیم تا به آخر حکایت (۱).

مؤلف گوید:در حقیقت باید گفت که فضل بن یحیی راوی این حکایت،همان مترجم حاضر است و از رساله جزیره خضرا بدست می آید که شیخ فضل بن یحیی،شیخ زین الدّین را در حلّه ملاقات کرده و حکایت مزبور را بدون واسطه از وی نقل کرده است و اظهار داشته:شیخ زین الدّین احوال برادرم شیخ صلاح الدّین و پدرم شیخ یحیی را که با آنها سابقهٔ آشنائی داشته جویا شده و من آن هنگام در شهر واسط می زیستم و به درس شیخ عالم عامل شیخ ابو اسحاق،ابراهیم بن محمد واسطی امامی تغمده اللّه برحمته و حشره فی زمره ائمته...

مؤلف گوید:در پایان نسخهٔ کهنی از کشف الغمه که صحیح و اعراب دار بود و در مشهد مقدس حضرت رضا علیه السّلام و نزدیک به روزگار مؤلف نسخه برداری شده بود چنین یافتم که شیخ فضل(مترجم حاضر)آن را بر وی قرائت کرده و از اربلی،مؤلف آن کتاب هم اجازه داشته؛ولی اصل عبارات اجازه از شیخ فضل بوده و مؤلف(اربلی)در آخر این مضمون را مرقوم فرموده:آری آنچه را شیخ فضل نوشته صحیح است و به وی اجازه

۱- *) -مجلسی در بحار،ج ۵۲،ص ۱۵۹ قصهٔ جزیره خضرا را با مقدماتی که در بالا- ترجمه شد ایراد کرده است و باب جداگانه ای در بخش آنها که به حضور بقیه اللّه شرفیاب شده اند مقرر داشته و در آغاز آن می نویسد:رساله جزیره الخضراء که به دست من آمد دوست داشتم پاره ای از مطالب را که در آن آمده است و مربوط به حضرت بقیه اللّه می باشد در این کتاب متذکر شوم و ازآنجاکه در اصول معتبره به آن برخورد نکرده ام باب مستقلی برای آن مقرر داشتم در پایان قصه مفصل جزیره الخضراء می نویسد:شیخ زین الدّین گفته در آن جزیره از علمای شیعه به غیر از سید مرتضی و شیخ طوسی و شیخ کلینی و ابن بابویه و محقق حلی از دیگران نامی به میان نمی آمد-م.

دادم آنچه را که در این کتاب یادشده روایت نماید و امضا کرده«کتب علی بن عیسی حامدا مصلّیا».تاریخ قرائت و اجازه ماه ربیع الآخر سال ۶۹۲ ه.ق است و شیخ فضل نسب خود را در آنجا چنین یادداشت کرده است:مجد الدّین فضل بن یحیی بن علی بن طیبی (۱).

ملا فولاد خراسانی

وی فاضلی دانشور و متکلمی بزرگوار بود و فرزند او ملا محمد مؤمن مشهدی، از افراد مشهور است که از طالبان علم بشمار می آید.فرزند مذکور،حکایات بی سابقه ای دارد که زبانزد مردمان است و پس از آنکه از سوی سلطان عصر در قلعهٔ بحرین زندانی شد در این اوقات از زندان آزاد گردیده و در راه درگذشت.

من در مشهد مقدس رضوی چندین مجموعه به خط مترجم حاضر دیدم که دلیل بر کمال دانشوری و فضیلت و مهارت او در علوم بود؛و لیکن پرهیزکاری و شایستگی و علاقه مندی او به عبادت از علمش مشهورتر است.دربارهٔ او و فرزندش می توان گفت یخرج المیّت من الحی خدا از ما و از ایشان درگذرد.

ابو لؤلؤ فیروز ملقب به بابا شجاع الدّین

وی از مردم نهاوند است و در همان جا متولد شده و پس از آن به مدینه رفته است.

ابو لؤلؤ آزادشدهٔ مغیره بن شعبه و قاتل خلیفه دوم است و چگونگی قتل او مشهور و در کتابهای اصحاب،مسطور است و در مجلد الفتن بحار الانوار استاد استناد(قدس سره) آورده شده است.

و یکی از علمای متأخر رساله ای دربارهٔ چگونگی آن،تألیف کرده که این رساله در ضمن مجموعه ای گرد آمده که نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد و ما هم کیفیت قتل او را در کتاب لسان الواعظین ایراد کرده ایم و اینک به پاره ای از آنچه می دانیم می پردازیم:

۱- *) صورت این اجازه و مطالبی که مترجم حاضر مرقوم داشته در آخر مجلد دوم کشف الغمه [۱]به طبع رسیده است-م.

میرزا مخدوم شـریفی سنّی معاصر با شاه اسماعیل ثانی سنّی در کتاب نواقض الروافض آنجا که به شمارش عادات ناپسند شیعه امامیه پرداخته است«عید بابا شـجاع الدّین»را از ناپسـندترین عادات آنان برشـمرده و اضافه کرده است:کاشانیها می پندارند که ابو لؤلؤ خلیفه را کشـته و به کاشان فرار کرده و در آنجا پنهان شـده است و کاشانیها به مناسـبت این که شـیعه بودند وی را در پناه خود نگه داری کردند و تا آخر عمر در آنجا زندگی می کرده تا درگذشته و در بیرون شهر کاشان دفن شده است و او را به عنوان«بابا شـجاع الدّین» می خوانند و علت نام گذاری او را چنان وانمود کرده اند کسـی که دشـمن اسلام را بکشد «شجاع الـدّین»نامیده می شود.«بابا»در واژهٔ پارسـی به معنای والد عربی است و گاهی به کسـی می گویند که کار ارزنده ای از او سـر بزنـد.انصاف آن است که بزرگـان آن مردم با آن که می دانسـتند خلیفه به دست وی به قتل نرسـیده این نسـبت نادرست را به وی داده اند تا از این راه پیشگامی خود را در«رفض»ثابت کرده و هرچه بیشتر در نزد سلطان غازی شاه اسماعیل ماضی صفوی تقرب پیـدا کننـد؛علاـوه بر این،نظر دیگری دارنـد و می خواهنـد به مشـتهیات نفسانی خود برسـند؛چنان که این موضوع را در برگزاری عزاداری حسین علیه السّلام که از سوی شیعیان منعقد می شود تذکر خواهیم داد و می گوئیم آنان این گونه مجالس را برای مشتهیات نفسانی خود و امور دیگر بر پا می دارند.

تـا آنجا که می نویسـد:کاشان شـهری است از عراق عجم و واقع میان قم و اصـفهان،معمول کاشانیها آن است که روز بیست و ششم ذیحجه (۱)که مصادف با قتل خلیفه است در محلی اجتماع می کنند و از خمیر،شکل انسانی ترتیب می دهند و شکم آن را پر از شـیره قرمزرنگ می کننـد و آن را به نام«وی»می خوانند،اطراف آن را می گیرند و با شدت هرچه تمام تر از این سو به آن سو می کشاننـد و نی و دف و دیگر آلات لهو می نوازند و فریاد می کنند و هلهله می کشـند و با فریاد بلند به نکوهش آن می پردازنـد و این کار را از بامـداد تا شب ادامه می دهند نزدیک غروب آفتاب که می خواهند به خانه هاشان بازگردند یکی از آنها با کارد یا خنجری که در دست دارد به شکم آن شکل خمیری می زند

۱- ۱-معروف روز نهم ربیع الاول است چنان که ذکر خواهد شد-م.

و شیره ها بیرون می ریزد که آن را می آشامند و وانمود می کنند که خون وی را آشامیده اند.

خلیفه در کاشان،مانند صدیق در سبزوار است.ملا حیرتی گفته است (۱):

خوارم اندر ولایت قزوین چون عمر در ولایت کاشان

ملای روم و بحر العلوم،در مثنوی معنوی فرموده است:

سبزوار است این جهان بی مدار هم چو بوبکریم در وی خوار و زار

علی علیه السّلام در عمان مانند عمر است در کاشان...

مؤلف گوید:سید قاضی نور اللّه در کتاب مصائب النواصب به خوبی از عهدهٔ پاسخ ملا مخدوم برآمده به آنجا مراجعه شود.

باز گوید:در حال حاضر،کاری که میرزا مخدوم به کاشانیها نسبت داده متروک شده است؛لیکن عقیدهٔ مردم کاشان که در عصر ما،زندگی می کنند همانند عقیده های گذشتگانشان می باشد.

و راجع به نکوهش مردم عمان از حضرت وصی نبی الرحمن علی علیه السّلام،

۱- *) ملا حیرتی نامش معلوم نیست و از مردم قزوین می باشد و به تخلصش که حیرتی است معرفی شده و از شاعران دوره صفویه و در روزگار شاه اسماعیل اول بوده است.آتشکده آذر،ص ۲۲۹ می نویسد:حیرتی در قزوین به سراجی(زین سازی)اشتغال داشته است و به سیاحت خراسان و عراق پرداخته اشعار کمی از او باقی مانده از آن جمله: عید آمد و افزود غمم را غم دیگر ماتم زده را عید بود ماتم دیگر در تذکره سام میرزا،ص ۲۳۱ می نویسد:مولانا حیرتی قزوینی از شعرای قزوین است و کم کسی به رتبهٔ شاعری او می رسد.از اوست: مه من شام عید از گوشه ای بنمود ابرو را فلک چندین چراغ افروخت تا پیدا کند او را از اوست: خوش ساعتی که یار گذر در چمن کند گل را به ناله چیند و در پیرهن کند نصرآبادی صفحه ۴۷۰ می نویسد:ملا حیرتی این شعر را در ماده تاریخ وفات شاه اسماعیل صفوی که ۹۳۰ بوده گفته است: شاه و شاه و شاه می گفتند بهر ماتمش من همان الفاظ را تاریخ فوتش یافتم

بایـد بگـویم که این گونه توهین را نسبت به آن حضـرت در اولین سـفر حـج در شـهر عمـان، که خـدا دیـار ایشـان را منهـدم گرداند،دیده ام.من در شب بیست و یکم ماه مبارک رمضان که مصادف با شب شـهادت حضـرت مولی علی علیه السّـلام بود در عمان بودم و دیـدم که مردم آنجا از اول شب تا بامـداد به نواختن دف و نی پرداختند و فردای آن شب را عید گرفتند،خدا آنها را نیامرزاد.

و مردمان سبزوار به همان عقیدهٔ نخستین خویش پایدارند و هنوز هم از عقایدی که دربارهٔ آن سه تن دارند دست نکشـیده اند و مانند استرآبادیها در گذشته و حال به عقیدهٔ خویش پایبند می باشند.

میرزا مخـدوم اظهار داشت:روز بیست و شـشم ذیحجه روزی است که خلیفـهٔ دوم کشـته شد و همین روز را گروهی از علمای امامیه و شـیخ مفید در رسالهٔ مسار الشـیعه و شـیخ بهائی در رسالهٔ ایضاح المقاصد و ابن ادریس در السرائر روز قتل او برشمرده اند.

عـده ای از اصـحاب اظهـار داشـته انـد روز نهم ربیع الاول،روز قتل خلیفه است و روایات چنـدی در تأییـد این قول وارد شـده است.اعمـالی هم برای انجام دادن در آن روز رسـیده که هم اکنون معمول می باشـد و ما شـرح این موضوع را در کتاب لسان الـواعظین ایراد کرده ایم.کسـی که می خواهـد از چگونگی آن روز و عملی که منـاسب بـا آن است اطلاـع پیـدا نمایـد به آن کتاب مراجعه کند.

از جمله مطـالبی که در آن کتـاب آورده ایم آن است که کفعمی در کتاب المصـباح اظهار می دارد:مؤلف مسار الشـیعه گفته است اگر کسـی در روز نهم ربیع الاـول،چیزی در راه خـدا انفاق کنـد،گناه او آمرزیـده می شود.در این روز مسـتحب است از دوسـتان پـذیرائی به عمل آورنـد و آنها را خوش بو نماینـد و هزینه منزل را توسـعه بدهند و لباس نو بپوشـند و به شـکر خدا و عبادت او بپردازند و آن روزی است که اندوهها زدوده می شوند (۱).در

۱- *) مرحوم مجلسـی در زاد المعاد ذیل اعمال ماه ربیع مطالبی نقل کرده و حـدیث معتبری از احمد بن اسـحاق قمی راجع به نهم ربیع و اعمال آن و دیگر از خصوصیاتی که آن روز دارد ایراد نموده قابل توجه است-م.

روایتی آمده است که آن روز را به روزه به سر نبرند.گروه زیادی از شیعیان اظهار داشته اند در آن روز خلیفه به قتل رسیده است؛لیکن این قول اعتباری ندارد.و محمد بن ادریس در کتاب سرائر اظهار داشته است:کسی که بپندارد،خلیفه در روز نهم ربیع الاول کشته شده است مرتکب خطا شده و برخلاف اجماعی که مورخان و ارباب سیر در روز تاریخ قتل او دارند اقدام نموده است.

شیخ مفید هم گفته است:در تاریخها آورده شده که خلیفه در روز دوشنبه،چهار روز مانده از ماه ذیحجه،در سال بیست و سوم هجرت کشته شد و مؤلف کتاب الغره؛ المعجم؛الطبقات؛مسار الشیعه و ابن طاوس به تاریخ مزبور توجه داشته اند و به اجماع شیعه و سنی وی در تاریخ یادشده از پای درآمده است.

مؤلف گوید:مطالبی را که کفعمی راجع به فضیلت انفاق در روز قتل خلیفه از مسار الشیعه نقل کرده است،در نسخه هایی که از آن کتاب دیده ایم نیامده است،او خود به آنچه نوشته است داناتر می باشد (۱).

و ما شرح حال ابو لؤلؤ را با آنکه از علماء نبوده و از طبقهٔ رجال متأخر از زمان غیبت حضرت بقیه اللّه بشمار نمی آید به دو جهت متذکر شده ایم.اول:آنکه در هیچ یک از کتابهای رجال ما به شرح حال او نپرداخته اند و تنها به فضیلتی که از بعضی جهات داشته است اکتفا کرده اند.دوم:آنکه میوه دانش به کار بستن آن است.کار او از همه کارها کامل تر و تمام تر و ارزنده تر بوده است و خدای متعال پاداش نیکو به وی مرحمت فرماید.

از پیش آمدهای بی سابقه ای که مناسب است در اینجا یادآوری شود حکایت

۱- *) مطالب مزبور را کفعمی در مصباح،ص ۵۱۰ در ذیل فصل چهل و دوم که مربوط به ماههای دوازده گانه است ایراد نموده است و در مسار الشیعه که به طبع رسیده به مناسبت بیست و نهم روز ذیحجه می نویسد:در سال ۲۳ ه.ق عمر بن خطاب درگذشت و مطلب دیگری ندارد و شیخ بهائی در توضیح المقاصد که آن هم مطبوع شده ذیل روز بیست و ششم ماه ذیحجه می نویسد:در این روز عمر بن خطاب به دست ابو لؤلؤ از پای درآمد و بقولی روز نهم ربیع الاول روز قتل عمر سعد قاتل حضرت سید الشهداء است-م.

عیسی بن عبد اللّه مشئوم است که به بدقدمی مشهور بوده و به طولیس مغنی معروف می باشد وی در خنیاگری و غناخوانی شهرت بسزائی داشته و در اغانی هم به ترجمه مفصّل او پرداخته است.

در کتاب الجواهر المضیئه فی طبقات الحنفیه آمده:طولیس در نزد عرب ویژه در نزد عموم مردم به شومی و بدقدمی معروف بود تا آنجا که ضرب المثل گردیده و می گفتند:اشأم من طولیس (۱)؛یعنی فلان کس بدقدم تر از طولیس است.علت بدقدمی او این بوده است که در روز رحلت رسول خدا(ص)متولد شده و در روز مرگ ابو بکر از شیر بازگرفته شده است؛در روز قتل خلیفهٔ دوم ختنه شده و در همان روز هم به بلوغ رسیده است؛در روز قتل عثمان ازدواج کرده و در روز شهادت حضرت مولی علی علیه السّلام فرزندش متولّد گردیده است؛به همین مناسبت وی را مشئوم گفته اند.

طولیس در سال ۶۲ هجرت در محل«سویدا»واقع در دومنزلی مدینه مرد و جنازه اش را ازآنجا به مدینه آوردند.

ابن عبد البر در کتاب الاستیعاب اظهار داشته است:گویند ابو لؤلؤ برادر مادری ابو الزّناد عبد اللّه بن ذکوان مکّنی به ابو عبد الرحمن بوده و ابو الزّناد عالم مردم مدینه بشمار می آمده و در علم حساب و فرائض(تعیین ارث وارثان)و فن نحو و شعر و حدیث و فقه،مهارت داشته است.احمد بن حنبل گوید:ابو الزّناد عالم تر از ربیعه بوده است و مالک ربیعه را بر ابو الزناد از نظر علم برتری می داده است.

ذهبی در کتاب المختصر که در فن رجال تألیف کرده است می نویسد:

ابو عبد الرحمن عبد اللّه بن ذکوان که امام ابو الزناد مدنی باشد،آزادشدهٔ بنی أمیه است و

۱- *) در مجمع الامثال می دانی در باب خاء می نویسد:اخنث من طویس و در باب شین عبارت فوق را ایراد کرده است و در آنجا طویس که مصغّر طاوس است نقل کرده است و او را به عنوان ابو عبد المنعم یاد می کند و می نویسد:وی نخستین کسی است که در اسلام و در مدینه به خنیاگری پرداخت و خنیاگری را از اسیران ایرانی فراگرفت.سپس حکایت میلاد و دیگر آثارش را که در بالا ذکر کرده است ایراد نموده و پاره ای از مطالب دیگر را راجع به او متذکر شده است-م.

ذکوان برادر ابو لؤلؤ قاتل خلیفه است و او مردی موثق بوده و روایات را به خوبی ثبت می کرده،مالک و لیث و سفیانان از وی روایت می کرده اند در ماه رمضان سال ۱۳۱ هجری به مرگ مفاجات(سکته)درگذشته است.

شیخ طوسی که از اصحاب بزرگوار ما می باشد در رجال،ابو الزناد عبد اللّه بن ذکوان را از اصحاب حضرت علی بن الحسین علیهما السّلام برشمرده است (۱).

ابن عبد البر در کتاب الاستیعاب دربارهٔ پدر عبد اللّه که ذکوان مذکور برادر فیروز، مترجم حاضر باشد می گوید:ذکوان آزادشدهٔ بنی امیّه(با تصغیر)است که او را طحمان (به فتح طاء بی نقطه و سکون حاء بی نقطه و میم و پس از آن الف و نون)هم می گفته اند و به گمان من همان کسی است که حبیب بن ابی ثابت اعور بن یحیی اسدی کوفی،تابعی که فقیهی بنام بوده از وی روایت داشته است.

به طوری که از کتابهای رجال اصحاب ما،استفاده می شود،حبیب مذکور از اصحاب حضرت امیر المؤمنین و حضرت امام حسن و حضرت امام حسین و حضرت علی بن الحسین و حضرت امام محمد باقر و بلکه حضرت امام جعفر صادق علیهم السّلام بوده است (۲).

و علمای اصحاب رجال تنها مطلبی را که دربارهٔ مغیره بن شعبه اظهار داشته اند آن است که وی از اصحاب رسول خدا(ص)بوده است و سخن دیگری دربارهٔ او نگفته اند و بنا به گفتهٔ ایشان،مجهول الحال است؛لیکن در میان شیعه معروف است که مغیره بن شعبه از مخالفان بلکه از ناصبیها و منافقان بوده است و سید بزرگوار مجتبی بن داعی حسنی رازی در کتاب نزهه الکرام و لسان العوام که به پارسی تألیف کرده است،او را ناصبی و منافق خوانده و یکی از ده تن که«مبشرهٔ بالنار»هستند معرفی نموده؛و آنها کسانی بودند که در جنگ صفین،علیه حضرت مولی علی علیه السّلام با معاویه همکاری داشتند و نام آنها از این قرار است:ابو هریره دوسی و ابو الدرداء و نعمان بن بشیر و

۱- ۱-رجال شیخ طوسی،ص ۹۶.

۲- ۲) -رجال شیخ طوسی،ص،۱۷۲،۱۱۶،۸۷،۳۹.

ابو امامه باهلی و انس بن مالک و عبد اللّه بن عمر و عبد اللّه بن خالد بن ولید و مغیره بن شعبه و عمرو بن عاص و فرزندش عبد اللّه بن عمرو بن عاص.در آن جنگ پرچم گمراهی در دست عبد اللّه بن عمر و عاص بود و مردم را در آن گیرودار به نبرد با حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام تحریص و تشویق می نمود.

و سید بزرگوار در همان کتاب،قصهٔ زنای او را در روزگار خلافت دومی نقل کرده است و ازآنجاکه از دوستان وی بوده حد شرعی را بر وی جاری نکرده است (۱).

مؤلف گوید:عده ای از صحابه و تابعان،به نام فیروز،موسوم بوده اند:

۱-ابو عبد اللّه فیروز دیلمی حمیری که به کنیهٔ ابو عبد الرحمن هم خوانده می شده.

اصحاب رجال ما به طور کلی از او سخنی به میان نیاورده اند.او اصلا ایرانی بود و به

۱- *) جزری در کتاب أسد الغابه،ج ۴،ص ۴۰۶، [۱]می نویسد:ابو عبد اللّه یا ابو عیسی مغیره بن شعبه در سال جنگ خندق،اسلام اختیار کرد و در صلح حدیبیه هم شرکت داشت و با عروه بن مسعود راجع به صلح حدیبیه گفتگوئی کرد و رسول خدا او را ابو عیسی و خلیفه دوم او را ابو عبد اللّه خواند و مرد خردمندی بود و از چهار تن داهیه دار عرب بشمار می آمد.گویند سیصد یا هزار زن را در حصار و امان خود قرار داد و خلیفه والی گری بصره را به عهدهٔ او واگذار نمود تا آن هنگام که به زناکاری شناخته شد و از حکومت بصره معزول گردید و پس از چندی به والی گری کوفه رسید و تا روزگار قتل خلیفه به همان سمت باقی بود و عثمان او را به والی گری آنجا منصوب کرد سپس او را عزل کرد.جنگ یمامه و فتوح شام را دریافت و در یرموک چشم خود را از دست داد و در جنگ قادسیه و فتح نهاوند نیز شرکت داشت، در میسره نعمان بن مقرن بود و در فتح همدان و دیگر از فتوحات هم حاضر بود.پس از قتل عثمان از کار کناره گیری نمود و در عین حال در قصهٔ حکمین حضور یافت و پس از آنکه حضرت امام حسن،از امور کوفه برکنار شد معاویه عبد اللّه بن عمرو عاص را به حکومت کوفه برگماشت مغیره گفت:ای معاویه! عمرو عاص را به حکومت مصر و مغرب برگماشتی و فرزندش را در کوفه قرار دادی اکنون خودت را در میان دو فک شیر قرار داده ای.معاویه عبد اللّه را از حکومت کوفه معزول کرد و مغیره را به حکومت کوفه برقرار نمود و همچنان به والی گری کوفه برقرار بود تا سال پنجاه هجری در کوفه مرد و مصقله بن هبیره کنار قبر او آمد و گفت:به خدا سوگند ای مغیره با دشمنان در کمال دشمنی بودی و با دوستان در کمال دوستی-م.

مناسبت اینکه در حمیر وارد شده بود او را حمیری خواندند.و بعضی هم گفته اند که این گونه از ایرانیها به گروه بنی ضبّه نسبت داده می شوند.فیروز مورد بحث از جمله وافدانی بود که به شرف لقای رسول خدا(ص)مفتخر گردید و اسود کذّاب را که به دروغ خود را پیمبر معرفی کرد از پای درآورد.قتل اسود کذّاب در سال رحلت رسول اکرم و اندکی پیش از رحلت آن حضرت بود.بعضی هم گفته اند که قتل وی در روزگار خلافت ابو بکر اتفاق افتاده است و خود فیروز در روزگار خلافت عثمان،وفات یافته و دو فرزندش به نام ضحّاك و عبد اللّه بن فیروز دیلمی از وی روایت کرده اند..

۲-فیروز بن کعب ازدی کوفی از اصحاب حضرت صادق علیه السّلام بوده است؛ لیکن شیخ طوسی در کتاب رجال و دیگران در کتابهایشان از وی توثیق ننموده اند بنابراین از افراد مجهول الحال است.

۳-فیروز بن عبد اللّه داعی همدانی آزادشدهٔ خلیفه دوم است،وی اسلام و جاهلیت را ادراك نموده و جد زکریا بن ابی زائده بن میمون بن فیروز همدانی کوفی است و ابو زائده پدر زکریا و جد یحیی بن زکریا بن ابی زائده است که نام او کنیه اش می باشد.

۴-ابو اللؤلؤ فیروز نهاوندی ملقب به بابا شجاع الدّین است که مترجم حاضر و مراد ما در این مقام می باشد،بنابراین جای اشتباه نیست که وی را یکی از سه تن یادشده بدانیم.

بدیهی است فیروز نهاوندی که خلیفه را از پای درآورده است از بزرگان اسلام و از مجاهدان بلکه از پیروان خالص الولای حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام می باشد و به گفتار دیگران که به نکوهش از وی پرداخته اند اعتنائی نخواهد شد زیرا هر سخنی که آنها دربارهٔ او گفته اند از دشمنی و کینه توزی زیادی است که با وی داشته اند و به پاره ای از آنها اشاره خواهد شد.

بدیهی است ذکوان برادر فیروز از اصحاب حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام و برادرزاده اش ابو الزّناد عبد اللّه بن ذکوان از دانشمندان مدینه و از بزرگان شیعه و از برجستگان اصحاب حضرت علی بن الحسین علیهم السّلام بوده و عامه و خاصه از او به بزرگی یاد می کنند چنان که ابن عبد البر در کتاب الاستیعاب و ذهبی در کتاب المختصر و

کتاب رجال از وی یاد کرده اند.

بدون شک بهترین دلیل اینکه خود فیروز هم از شیعیان می باشد این است که برادر و برادرزاده اش از برجستگان اصحاب حضرت مولی علی علیه السّلام می باشند و با تحقیقی که ما کرده ایم به گفته ذهبی عامی در کتاب دول الاسلام که فیروز را بندهٔ مغیره بن شعبه معرفی کرده است،توجهی نخواهد شد؛همچنین به نوشتهٔ سیوطی در تاریخ الملوک و الحکماء که ابو لؤلؤ را بندهٔ مغیره و آسیاب ساز معرفی کرده اعتنائی نخواهیم کرد.به دنبال این موضوع از ابن عباس روایت کرده است که ابو لؤلؤ مجوسی بوده و از عمر بن میمون نقل می کرده،پس از آنکه خلیفه به خنجر ابو لؤلؤ زخم کاری پیدا کرد گفت:از خدا سپاس گزارم که مرگ مرا به دست مرد مسلمانی مقدر نفرمود.پیداست این گونه کلام و امثال آن از شدت تعصب بوده و حقیقتی ندارد (۱).

مطلبی که باقی مانده آن است که پیغمبر اکرم(ص)دستور داده بود کلیهٔ کافران را از مکه و مدینه اخراج نمایند تا چه رسد که آنها را از مسجد مکه و مدینه اخراج کنند،این فرمان را علمای عامه یادآور گردیده و به درستی خبری که در این باره رسیده است اعتراف نموده اند و هر دو خلیفه هم به این دستور عمل کردند اینک خطاب به متعصبان می گوئیم که هرگاه ابو لؤلؤ در هنگامی که خلیفه را از پای درآورد نصرانی یا مجوسی واقعی بود چرا خلیفه به وی اجازه داد تا وارد مدینه رسول خدا(ص)شود و از ورود او به مسجد جلوگیری ننماید؟اکنون که چنین عملی از خلیفه صادر شده است یا از آن نظر است که مبالاتی در امور دینی نداشته و یا فیروز را به مدینه راه داده تا آشکارا به مخالفت با رسول خدا(ص)قیام نماید و یا کفر ابو اللؤلؤ که زبانزد متعصبان است درست نیست؛ ازآنجاکه بیش از دو احتمال در اینجا وجود ندارد.خواهیم گفت که احتمال اول

۱- *) ابن جوزی در صفه الصفوه،ج ۱،ص ۱۱۰ پس از آنکه شرح جریان قتل خلیفه را بیان کرده و اضافه کرده که فیروز علاوه بر وی سیزده تن دیگر را از پای درآورد و در آخر هم خود را کشت در پاسخ ابن عباس که اظهار داشت غلام مغیره تو را از پای درآورد گفت:الحمد للّه الذی لم یجعل میتتی بید رجل یدعی الاسلام که در بالا هم ترجمه شد-م.

درست نیست و کسی هم قائل به آن نمی باشد به حکم انحصار احتمال،مستلزم آن است که نصرانی بودن یا مجوسی بودن او و امثال این ها که به فیروز نسبت داده اند،نادرست باشد و این معنی هم بحمد اللّه آشکار است.

و برفرض از همهٔ آنچه نوشته ایم قطع نظر کنیم،می گوئیم فیروز هم مانند دیگر مسلمانان و اکثر صحابه پیغمبر اکرم(ص)،در آغاز کار از مجوسیان شهرهای نهاوند یا از ترسایان بوده سپس به دین اسلام مشرف گردیده است و تنها غیر مسلمان بودن او موجبات نابسامانی باطنی او را ایجاب نمی کند زیرا چنانکه دیگران هم گفته اند،خلفا هم پیش از پذیرش اسلام،غیر مسلمان بوده اند.

ملا فیض اللّه

وی در روزگار ما می زیست و کتاب مفتاح الشفاء را در ادویه و ادعیه و هرچه مناسب با آن بوده است،به پارسی تألیف کرده و به نام فتحعلی خان تدوین نموده است.

نسخه ای از آن کتاب که خالی از فائده نمی باشد نزد ما موجود است و ما به شرح حال او بیش از این دست پیدا نکرده ایم.

سیّد امیر فیض اللّه استاد ملا احمد اردبیلی

به طوری که از بعضی مطلعان شنیده ام،ملا احمد اردبیلی از وی روایت می کرده و در عصر او می زیسته و برای تحقیق این موضوع می باید به اجازات ملا احمد اردبیلی (قدس سره)مراجعه کرد.

سیّد اجلّ امیر فیض اللّه طباطبائی

(۱)

وی از سادات بزرگوار علما و هم درجه با ملا محمد تقی مجلسی و از جمله

۱- *) از اجازه مجلسی که پس از این اشاره می شود به دست می آید که نام پدر وی سید غیاث الدّین محمد قهپائی است-م.

مشایخ فرزند بزرگوارش استاد استناد مجلسی(قدس سرهما)بوده و استاد در اجازهٔ خود به ملا حاجی ابو تراب،به اجازه ای که از وی داشته اشاره نموده است (۱).خود سید امیر فیض اللّه از سید حسین بن سید حیدر حسینی کرکی مفتی اصفهان روایت می کرده و گمان نکنید که مترجم حاضر با امیر فیض اللّه تفرشی که ذیلا خواهیم نگاشت یکی بوده باشد.

سید سند امیر فیض اللّه بن عبد الغافر حسینی تفرشی نجفی شاگرد

ملا احمد اردبیلی

وی دانشوری باعمل و بزرگوار و پارسائی از دنیا گذشته و پرهیزکاری پاک دامن و موفّقی معروف بوده و در نجف اشرف می زیسته و شاگرد ملا احمد اردبیلی و استاد امیر شرف الدّین علی شولستانی نجفی مشهور بود.او و پدرش از علمای بزرگ می باشند.

امیر مصطفی تفرشی در رجال خود به مناسبت یادآوری از او می نویسد:سیدنا الطاهر،کثیر العلم،عظیم الحلم،متکلم فقیه ثقه عین و بالاخره وی را به پاکی و کثرت دانش و بردباری و تکلم و فقاهت و وثوق ستوده و او را از اعیان دانشوران معرفی کرده است و اضافه نموده امیر فیض اللّه در تفرش متولد شده و در مشهد مقدس رضوی به تحصیل علم پرداخته و اکنون در آستانه مقدسه حضرت مولی علی علیه السّلام (نجف اشرف)به سر می برد و از اخلاق پسندیده و آرامش خاطر برخوردار بوده و همگی ویژگیهای مردم شایسته و دانشوران پرهیزکار را داشته است و تألیفاتی دارد.از آن جمله:

۱- *) علامهٔ مجلسی در اجازهٔ مفصّلی که برای یکی از اعلام مشهد نوشته و منضم به مجلد ۱۱۰ صفحهٔ ۱۶۰ بحار [۱]نموده و تاریخ آن آخر شعبان سال ۱۰۸۵ ه.ق در مشهد مقدس بوده در ضمن سندی چنین نوشته است:و منها ما اخبرنی به جم غفیر من الافاضل الکرام منهم والدی العلاّمه و المولی محمد شریف الرویدشتی و السید الفاضل الامیر فیض اللّه بن السید غیاث الدّین محمد قهپائی طیب اللّه ارواحهم عن السید الحسیب النسیب الفاضل الکامل السید حسین بن السید حیدر الکرکی المفتی باصفهان طاب ثراه در همان اجازه به توسط سید شرف الدّین علی شولستانی از امیر فیض اللّه روایت کرده است در این اجازه نام مجازله آورده نشده و ممکن است همان ملا حاجی ابو تراب باشد که مؤلف نام برده است یا دیگری-م.

حاشیه بر مختلف علامه و شرح الاثنی عشریه (۱).

مؤلف گوید:منظورش از الاثنی عشریه همان رسالهٔ اثنی عشریه شیخ حسن بن شهید ثانی است که در صلات تألیف شده و علاوه بر شرح مزبور تعلیقاتی بر حواشی رسالهٔ یادشده مرقوم داشته است.و تعلیقاتی هم بر آیات الاحکام ملا احمد اردبیلی و تعلیقاتی بر الهیات شرح التجرید الجدید نوشته و فوائد و تحقیقات متفرقهٔ دیگر از جمله در تحقیق مسائل اصول فقه تدوین نموده است و ما همه آنها را در مقام القسم الخامس از کتاب خویش که موسوم به وسیله النجاه است ایراد کرده ایم.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:امیر فیض اللّه بن عبد القاهر حسینی تفرشی، فاضلی محدّث و بزرگوار بود.تألیفاتی دارد.از جمله شرح المختلف؛کتاب فی الاصول،دائی پدرم شیخ علی بن محمود عاملی روایت این دو کتاب را از خود او به ما اجازه داده است و دائی ما در نجف اشرف از قرائت او استفاده کرد و از او اجازه داشته است و مقام فضیلت و دانش و شایستگی و عبادت او را به نیکی می ستوده است؛سپس شیخ معاصر،مطالب امیر مصطفی را به همان گونه که ما بیان کردیم،ایراد نموده است و اضافه کرده امیر فیض اللّه از شیخ محمد بن حسن بن شهید روایت می کرده است (۲).

باز شیخ معاصر در آخر وسائل الشیعه نوشته است:امیر فیض اللّه گاهی از شیخ محمد مذکور از پدرش(شیخ حسن)از حسین بن عبد الصمد(والد شیخ بهائی)از شهید ثانی و گاهی از سید علی بن ابی الحسن عاملی از شهید ثانی روایت داشته است (۳).

مؤلف گوید:بدیهی است اظهار نظر شیخ معاصر،بیرون از تأمل نخواهد بود زیرا بعید است میر فیض اللّه گاهی با سه واسطه و گاهی با یک واسطه از شهید ثانی روایت داشته باشد و ظاهرا مراد از سید علی بن ابو الحسن پدر صاحب مدارک است.

۱- ۱-نقد الرجال،ص ۲۶۹.و در حاشیهٔ همان کتاب نوشته است،امیر فیض اللّه در ماه رمضان در سال ۱۰۲۵ هجری رحلت کرده و در مشهد مقدس غروی(نجف اشرف)مدفون شده است.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۸.

۳- ۳) -وسائل الشیعه،ج ۲،ص ۵۳. [۱]

و اضافه کرده است از اجازهٔ شیخ محمد بن جابر بن عباس نجفی به سید امیر مرتضی سروی به دست می آید که سیّد امیر فیض اللّه مترجم حاضر از خود شیخ حسن بدون واسطه فرزندش شیخ محمد و یا شخص دیگری روایت داشته است و همچنین از پایان مقدمهٔ کتاب حجه الاسلام فی شرح تهذیب الاحکام فاضل قمی و همچنین از اجازهٔ ملا حاج حسین نیشابوری به ملا نوروز علی تبریزی استفاده می شود که میر فیض اللّه گاهی از خود شیخ حسن بلاواسطه و گاهی به توسط فرزندش شیخ محمد از وی روایت می کرده است.

شرح مختلف علامه را که به خط شاگردش امیر شرف الدّین علی شولستانی یاد شده بود در استرآباد دیدم این شرح به نام منهاج الشریعه فی بیان المسائل المذکوره فی مختلف الشیعه خوانده شده و کتابی بس ارزنده و سراسر تحقیقات است و از ظاهر آن پیداست که به انجام نرسیده است.

و از آثار او،رساله الاربعین حدیثا است و من آن را به خط شریفش که خط متوسطی بوده دیده ام؛تاریخ تألیف آن ۱۰۱۳ ه.ق و مشتمل بر اقوال و اخباری بوده که در نکوهش از مخالفان اهل حق رسیده و آنها را از کتب اربعه کافی،من لا یحضر،تهذیب، استبصار و دیگر کتابها که در اختیار است استفاده نموده است.

ملا حاج حسین نیشابوری شاگرد امیر شرف الدّین شولستانی یادشده،در اجازه ای که به ملا نوروز علی تبریزی داده به مناسبت یادآوری از مترجم حاضر می نویسد:سید سند فاضل و محقق عابد زاهد تقی نقی تیزرای امیر فیض اللّه بن سید بزرگوار فاضل امیر عبد القاهر حسینی تفرشی(رفع اللّه مکانه فی جنته و جمع بینه و بین ائمته)از شیخ بزرگوار سعادتمند شیخ حسن بن شیخ زین الدّین از شیخ حسین بن عبد الصمد از شهید ثانی پدر شیخ حسن یادشده و صاحب معالم و نیز امیر فیض اللّه از سید بزرگوار سید ابو الحسن علی بن حسین عاملی پدر صاحب مدارک(رض)از شهید ثانی روایت می کرده است.

مؤلف گوید:در کلام صاحب اجازه اشکال است زیرا هرگاه به ظاهر کلام وی اکتفا نمائیم دو اشکال وجود دارد.اول:آنکه امیر فیض اللّه از صاحب مدارک از شهید ثانی روایت کرده است و حال آنکه بنا بر آنچه در احوال وی خواهد آمد صاحب

مدارک بی واسطه از شهید ثانی روایت ننموده است بلکه با یک واسطه از وی روایت داشته است.دوم آنکه نام صاحب مدارک سید محمد است و نام پدرش سید ابو الحسن علی است که پیش از این هم یادآوری شد (۱).

مگر اینکه بگوئیم لفظ«والد»از میان کلمه عاملی و صاحب مدارک از کلام ناسخان افتاده است و به این وسیله،هر دو اشکال برطرف خواهد شد؛در عین حال اشکال دیگری باقی می ماند و آن این است که امیر فیض اللّه به خاطر بعد درجه با واسطه از پدر صاحب مدارک روایت داشته است و ممکن است افتادگی دیگری هم در نوشته ناسخان به وجود آمده باشد با این توضیح که امیر فیض اللّه به توسط صاحب مدارک از پدرش از شهید ثانی روایت داشته چنان که صاحب معالم یعنی شیخ حسن به توسط شیخ حسین بن عبد الصمد از شهید ثانی روایت می کرده و در اسانید اربعین استاد استناد(قدس سره) آمده که امیر فیض اللّه مترجم حاضر از شیخ محمد از پدرش شیخ حسن از پدرش شهید ثانی روایت می کرده و گاهی هم از سید ابو الحسن علی عاملی از شهید ثانی روایت داشته و ممکن است مراد وی پدر صاحب مدارک بوده باشد (۲).

۱- *) به طوری که مشاهده می شود و در اصل کتاب هم که ما ترجمه کردیم در اجازهٔ نیشابوری آمده.امیر فیض اللّه از سید جلیل سید ابو الحسن علی پدر صاحب مدارک از شهید ثانی روایت می کرده. هرگاه نسخه حاضر را تصحیح نکرده باشند یعنی(ابو الحسن علی پدر)را به آن اضافه نموده باشند، اشکال مؤلف وارد است و اگر به همین ترتیب حاضر بوده اشکال وارد نیست و احتمالات بعدی مؤلف مورد توجه خواهد بود-م.

۲- **) در روضات الجنات،ج ۲،ص ۵۱۵ آمده:«امیر فیض اللّه از شاگردان مخصوص مقدس اردبیلی بوده و از پاره ای از اسرار و کرامات آن بزرگوار باخبر بوده.از یکی از تألیفات سید جزائری به دست می آید که امیر فیض اللّه کتابی در رجال شیعه نظیر نقد الرجال همشهری اش امیر مصطفی تألیف کرده است.از اجازهٔ فاضل محدث امیر محمد باقر خاتون آبادی که شاگرد مجلسی بوده استفاده می شود که سید امیر شرف الدّین شولستانی شاگرد امیر فیض اللّه از وی روایت می کرده است».سید جزائری در کتاب انوار نعمانیه حکایت تشرف مقدس اردبیلی را به حضور مبارک بقیه اللّه از امیر فیض اللّه که خود شاهد جریان تشرف بوده است نقل کرده است اللهم ارزقنا شرف لقاء تراب مقدمه علیه السّلام-م.

امیر فیاض بن هدایه اللّه حسینی

وی از دانشوران روزگار شاه صفی بن شاه عباس کبیر صفوی بود.از تألیفات او رساله ای را در معرفت و تصوف که به پارسی نوشته بود دیده ام و از آن رساله به دست می آید که تمایلی به تصوف داشته است.

از همان رساله استفاده می شود که مترجم حاضر از علمای روزگار خود در انواع علوم بهره گیری داشته است.از آن جمله از سید فاضل امیر الدّین شاه میرحسینی تبریزی که فقیهی قاری بود،ملا شیخ محمد قاری شاگرد شیخ سیف الدّین اعمی مکی ملقب به شاطبی ثانی،شیخ ابو الحسن سنباطی مصری مقری،سید امیر محمد علی بن امیر سید ولی حسینی اصفهانی که دائیش بوده و امامت مسجد عتیق اصفهان را عهده دار می شده و از شاگردان شیخ بهائی است و از سید داماد،شیخ محمد سبط شهید ثانی،میرزا محمد استرآبادی،ملا عبد اللّه شوشتری،امیر ابو القاسم فندرسکی استرآبادی،ملا سلطان حسین یزدی و ملا حسین تبریزی و دیگر علما و فضلای اصفهان.

و در مشهد الرضا علیه السّلام فنون تصوف و مراتب تعرّف را از امیر سید قاسم خراسانی صوفی و از ملا- باباجان که از شاگردان شیخ بهائی(قدس سره)بوده است بهره یابی کرده است.

ص:۴۸۶

«حرف قاف»

اشاره

ق

ملا قاسم بن حسین علاء الدّین خلخالی

وی فاضلی دانشور و جامع فنون و از علمای اواخر دولت شاه تهماسب صفوی و کسان پس از او بوده و من نسخه ای از کتاب نهایه الاصول علامه را که تصحیح کرده و با نسخهٔ اصل در نجف اشرف مقابله نموده دیده ام که تاریخ مقابلهٔ آن روز جمعه بیست و هفتم ماه صفر سال ۹۸۷ ه.ق بوده است.بر حواشی آن،تحقیقاتی را از خویشتن افزوده که دلیل بر نیروی فضیلت و دانش او بوده.به دیگر تألیفات او دست پیدا نکرده ام.

میرزا قاضی بن میرزا کاشفا یزدی

پس از این هم از او به عنوان آقا میرزا قاضی الدّین محمد بن میرزا کاشف الدّین محمد اردکانی یزدی که شیخ الاسلام اصفهان باشد،یاد خواهد شد.

وی رساله ای در چگونگی چوب چینی که همان عود معروف باشد تألیف و به خواص و منافع آن اشاره کرده که براستی بیرون از فائده نمی باشد و این رساله به پارسی تألیف گردیده و در آخر آن،برخی از آثار قهوه (۱)را متذکر شده و این کتاب را به نام

۱- *) در المنجد می نویسد:قهوه نام شراب است و این مایع را به آن جهت قهوه خوانده اند که اشتها به طعام را از باده گسار دور می کند.و ممکن است مراد از قهوه همان قهوهٔ معمولی باشد-م.

شاه عباس ثانی تألیف کرده است.

از تألیفات او حاشیه ای است بر قاعده ای از قواعد شهید اول که حاشیه دامنه داری است و آن قاعده این است که می گوید:لو صلّی ما عدا العشاء بطهاره ثم احدث و صلی... (۱)و نسخه ای از این حاشیه در اختیار ما می باشد.

باید گفت که آمیرزا کاشفا(پدر مترجم حاضر)هم شخص بافضیلتی بوده؛بویژه در علم طب و ریاضی مهارتی داشته و گفته اند بیشتر مردم یزد و اردکان در آن روزگار علاقهٔ زیادی به علم ریاضی داشته اند و حتی صنعتگران و بازاریها هم به ریاضی علاقه نشان می دادند و شاید اکنون هم به همان علاقه باقی باشند.

در شهر هرات به رساله ای پارسی از آثار میرزا کاشفا دست یافتم که دربارهٔ عمل به«الربع المجیب»بود و فوائد ارزنده ای را در این علم یادآوری کرده و مخصوصا در این رساله به ردّ کلام خواجه عبد القادر گیلانی در خصوص پاره ای از اعمال که در«الربع المجیب»اضافه کرده پرداخته است.زیرا خواجه عبد القادر در الربع پاره ای از اعمال اسطرلابی را متذکر شده و پس از آن اظهار داشته این ها همان اعمالی است که می توان در «الربع»به کار برد؛و لیکن در«الربع»نمی توان از عمل تسویه البیوت و مطالع البروج هبله[کذا]و خط استواء و طالع تحویل سال و موالید و امثال آنها را استفاده کرد.میرزا کاشفا پس از نقل کلام او می نویسد:و ازآنجاکه من از صناعت«الربع»اطلاع دارم حداکثر اعمال اسطرلابی را می توان در ربع به کار برد، به همین جهت در خط ربع دونیم دائره اضافه کرده ام یکی از آنها داخل در اجزاء ساعت و دیگری خارج از آن است؛به این معنی که هر نیم دائره را به شش قسم کرده و بر هر بخشی دو برج را مرقوم داشته ام به طوری که اول هر قسم برج آخر،بخشی از برج دیگر باشد و آن را«الربع المخترع» نامیده ام و از همین ربع،اعمالی را که او گفته است به آسان ترین وجهی می توان استفاده کرد.و اما دائره ای که خارج از اجزا می باشد مخصوص به عمل تسویه البیوت است که

۱- *) قاعدهٔ مزبور بیست و هشتمین قاعده از قواعد شهید است که شرح آن در صفحه ۱۷ آن کتاب ایراد شده است-م.

آن را«المنطقه»می گویند و اما دائره داخله به خاطر طالع زمان و اعمال دیگر است که پس از این شرح هریک از آنها در محل مناسب ذکر خواهد شد و این دائره(منطقه البلد) نامیده می شود.

میرزا کاشفا در دیباچه همان رساله می نویسد:همه اعمال نجومی را که می توان از اسطرلاب بدست آورد؛می توان از ربع هم استعلام نمود؛لیکن استعلام آنها از اسطرلاب آسان تر است بر کسی که اطلاع از علوم ریاضیه داشته باشد.بهمین مناسبت بود که هیچ یک از علمای ریاضی در خصوص«ربع»تألیف نکرده اند و اگر هم دراین باره تألیفی کرده اند مشهور نبود.اگر به طریقه ای که خواجه عبد القادر عمل کرده است عمل بنمایند نصف دائره ای که منقسم به دو ربع شده است کافی خواهد بود.

به همین مناسبت گروهی از دوستان از من درخواست کردند تا رساله ای در استعلام اعمال اسطرلابیه از ربع،ترتیب دهم و دو نصف دائره ای را که خواجه عبد القادر بر آن افزوده است الحاق ننمایم و اگر احتیاجی به الحاق باشد.نیازی به بیشتر از دو ربع نخواهد داشت چنان که ما هم در این ربع که به نام«الربع الصائب»نامیده ایم به کار برده ایم.

مؤلف گوید:اینکه میرزا کاشفا اظهار داشته است در زمان او تألیفی در عمل «الربع المجیب»اشتهار نداشته،جای بسی شگفتی است چه آنکه من رساله های زیادی به فارسی و عربی،مطول و مختصر در بسیاری از شهرها دیده ام که همه آنها مشهور بوده است؛به خصوص در این باب رساله هائی در شهرهای روم از قبیل قسطنطنیه و دیگر جاها مشاهده کرده ام.

سید سعید فقیه ابو محمد قریش بن سبیع بن مهنّا بن سبیع علوی حسینی

مدنی

وی فقیهی فاضل و دانشوری بزرگوار و محدّث بوده و گاهی برای اختصار از وی به قریش بن مهنّا علوی تعبیر می کنند و بهمین مناسبت احتمال تعدد داده شده است.

از تألیفات او کتاب«فضل العقیق و التختم به»است.این کتاب را سید بن طاوس

در کتاب فلاح السائل و کتاب امان الاخطار به وی نسبت داده و از آن کتاب روایت نموده اند؛همچنین سید حسین بن مساعد حائری در کتاب تحفه الابرار،کتاب المختار من کتاب الطبقات ابن سعد و همچنین المختار من کتاب الاستیعاب ابن عبد البر را،به مترجم حاضر سید قریش بن سبیع بن مهنا حسینی مدنی نسبت داده و از تألیفات دیگر او نام برده اند؛در عین حال از نتیجهٔ کلام او چنین برمی آید که معتقد است سید قریش از علمای عامه می باشد.زیرا سید حسین مذکور در اول کتاب یادشده و همچنین در آخر آن،در ضمن فهرست کتابها می نویسد که همه آنها از تألیفات عامه است.

بدیهی است سید قریش از اجداد سید مهنا بن سنان حسینی مدنی،معاصر با علامه و فرزندش شیخ فخر الدّین می باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ ابو محمد قریش بن سبیع بن مهنّا بن سبیع دانشوری بزرگوار بوده و سید فخار بن معد از وی روایت داشته است (۱).

مؤلف گوید:مترجم حاضر از حسین بن رطبه سوراوی از ابو علی طوسی از پدرش شیخ طوسی روایت می کرده.ظاهرا مترجم حاضر کسی است که شیخ معاصر به نام او پرداخته است،اما کلام شیخ معاصر خالی از دقت نبوده و صواب آن بود که شیخ را به سیّد مبدّل می ساخت.

باید گفت که ابن طاوس در کتاب اقبال از کتاب المرشد صدوق که به خط فقیه قریش بن سبیع است روایت نموده است.

سید جلال الدّین ابو جعفر قاسم بن حسن(حسین)بن محمد بن حسن بن

معیه بن سعید دیباجی حسینی

فقیهی فاضل و دانشوری بزرگوار و عالی مقام و شاگرد عمید الرؤسا و ابن سکون بوده و صحیفهٔ شریفه کامله را از هر دوی آنها روایت می کرده است و او پدر سیّد نسّابه تاج الدّین ابو عبد اللّه محمد بن قاسم می باشد و تاج الدّین،صحیفه موسومه را از پدرش از

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۹. [۱]

دائیش سید تاج الدّین ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن معیّه روایت داشته و این سند هم از برخی از سندهای شهید ثانی که منتهی به صحیفه می شود به دست می آید و ابو عبد اللّه جعفر،دائی مترجم حاضر است نه دائی فرزندش محمد بن قاسم.سید قاسم و فرزندش و دیگر بستگانش همگی از دانشمندان و فقیهان بوده اند.و خود مترجم حاضر از معاصران علاّمهٔ حلّی بلکه از معاصران پدرش سدید الدّین یوسف است.من نسخه ای از صحیفهٔ کامله را در شهر ادرنه از شهرهای روم دیدم که این نسخه از نسخهٔ یکی از علمای جبل عامل استنساخ شده بود و بر آن به خط کهنی چنین نوشته بود«صورت آنچه بر اصل نسخهٔ صحیفه که به خط ابن سکون و عمید الرؤسا رحمه اللّه تعالی بوده به این کیفیت است که این صحیفه،را سیّد اجلّ نقیب اوحد عالم جلال الدّین عماد الاسلام ابو جعفر قاسم بن حسن بن محمّد بن حسن بن معیّه(ادام اللّه علوه)به سرحد کمال و با مهارت تمام قرائت کرد و من هم آن صحیفه را از سیّد بهاء الشرف ابو الحسن محمد بن حسن بن احمد از دیگر از رجال آنکه در پشت این ورقه آمده است روایت کرده و به او هم اجازه می دهم تا آنچه را که به توقیف و تحدید من رسیده است روایت نماید و الحمد للّه وحده».

مؤلف گوید:نسب مترجم به طوری که در آغاز این ترجمه نوشته ام،به همان ترتیبی است که بر پشت آن نسخه و دیگر منابع دیده ام و گاهی به طور اختصار،از وی به عنوان قاسم بن معیه و امثال این ها یاد کرده اند و ثابت است که همگی عناوین متوجه به یک شخص می باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سیّد ابو جعفر قاسم بن حسین بن معیّه حسنی، فاضلی صدوق بود و فرزندش رحمه اللّه از وی روایت می کرده (۱).

مؤلف گوید:و خود او از دائیش تاج الدّین ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن معیّه روایت داشته است.

باز گوید:شیخ معاصر،انتساب او را به طور اختصار ایراد کرده است و انتساب

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۹. [۱]

به جد هم در میان مورّخان شایع است و اما اینکه نام پدرش را(حسین)نوشته است اشتباه است.

و فرزند مشار الیه،سیّد نسّابه تاج الدّین ابو عبد اللّه محمد بن قاسم حسینی دیباجی استاد شهید اول(ره)بوده (۱)و پدر و فرزند به عنوان ابن معیّه شهرت دارند.مشهور آن است که کلمه«معیّه»را به ضم میم و فتح عین بی نقطه و تشدید یا و هاء آخر ضبط کرده اند.

مؤلف گوید:از آنچه که از اجازه پشت نسخهٔ صحیفه کامله نقل کردیم،برمی آید که سید بن معیّه،صحیفه را از ابن سکون و از عمید الرؤساء و آن دو تن از سید بهاء الدّین یادشده روایت کرده اند و قائل(حدثنا)که در اول صحیفه آمده است،همین دو تن بوده بنابراین،محلّی برای نزاع باقی نخواهد ماند.

از یکی از سندهای کتاب الاربعین من الاربعین عن الاربعین شیخ منتجب الدّین، مؤلف فهرست استفاده می شود که سید بن طاوس از ابن معیّه روایت می کرده و ابن معیّه از شیخ منتجب الدّین مذکور روایت داشته است (۲).ممکن است مراد از ابن معیّه،مترجم حاضر باشد و گمان ندارم مراد وی پدرش حسن یا فرزندش تاج الدّین باشد زیرا به یقین نمی دانیم پدر مترجم از علما بوده باشد.

و من در شهر اردبیل به نسخهٔ بسیار کهنی از صحیفه کامله دست یافتم که بر آن به خط شیخ شهید شمس الدّین محمد بن مکی چنین آمده بود.«صورت آنچه بر اصل این صحیفه و نسخه ای که به خط ابن سکون و به خط عمید الرؤسا رحمه اللّه تعالی بوده چنین است که قرائت کرده این صحیفه مبارکه را سید اجل نقیب اوحد عالم جلال الدّین

۱- *) شهید اول در سال ۷۵۳ ه.ق در شهر حلّه از وی روایت داشته است و در ذیل حدیث پنجم اربعین خود ص ۲۶ به این سند اشاره کرده و ابن معیّه هم در آن سند از علم الدّین علی بن عبد الحمید موسوی روایت می کرده-م.

۲- **) این سند در اربعین منتجب الدّین نیامده است و عبارت هم صحیح ادا نشده است و مراد از آن فهمیده نمی شود و مفهوم ظاهری آن این است که منتجب الدّین از سید بن طاوس از ابن معیه از شیخ منتجب الدّین روایت کرده و چگونه چنین سندی را شیخ منتجب الدّین در کتاب خود آورده باشد و جز این مطلب دیگری فهمیده نمی شود و بالاخره درست نیست-م.

عماد الاسلام ابو جعفر قاسم بن حسن بن محمد بن حسن بن معیّه(ادام اللّه علوّه)بر من، قرائتی در کمال پسندیدگی و درستی و به وی روایت آن را بنا به روایتی که از سید بهاء الشرف ابو الحسن محمد بن حسن بن احمد از دیگر رجال خود که در پشت این ورقه آمده داشته ام به اندازه ای در عهدهٔ توقیف و تحدید من بوده است اجازه کرده ام و کتب هبه اللّه بن حامد بن احمد بن ایّوب بن علی بن ایوب در ماه ربیع الآخر سال ۶۳۰ ه.ق و الحمد للّه الرحمن الرحیم و صلاته و تسلیمه علی رسوله سیدنا محمد المصطفی و آله الغرّ اللهامیم (۱)»پایان آنچه را بر پشت آن صحیفه به دست آوردم.

و بر پشت همان نسخه به خط شریفش نوشته است:«این است صورت آنچه را که بر اصلی که به خط سید[...]الدّین علی بن احمد حلی نوشته شده و من آن را نقل کردم».

سید عز الدّین قاسم بن عبّاد

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فاضلی ثقه بود و تألیفاتی در نظم و نثر دارد.

شیخ قاسم بن محمد کاظمی ساکن نجف اشرف

وی شیخی بزرگوار و فقیهی محدث و دانشوری بافضیلت و پارسائی از دنیا گذشته و پرهیزکاری پاک دامن و مردی مبارک پی و از معاصران است و من در نجف اشرف به صحبت او رسیده ام و از علمای بزرگ و اتقیای سترک بود.آن گاه که به شرف دیدارش رسیدم،نور تقوی و بزرگواری از چهره اش می درخشید و مصداق فرمودهٔ خدا بود که در سوره فتح آیه ۲۹ می فرماید: سِیماهُمْ فِی وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ :«در چهره شان آثار سجده نمایان است».آن بزرگوار که درود خدا بر روانش باد در سرزمین نجف اشرف در

۱- *) لهامیم جمع لهموم است و مردم پسندیده و اسبهای خوب عربی را لهامیم می گویند و در حدیث مجاهدان همراه با مولی علی علیه السّلام آمده است که انتم لهامیم العرب شما سادات و بزرگان عرب می باشید-م.

سال ۱۱۰۰ ه.ق درگذشت و در آن ارض طیّبه مدفون گردید (۱).

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ قاسم کاظمی دانشوری پارسا و فاضلی زاهد و از معاصران است شرح الاستبصار که جامع احادیث و اقوال فقها است از تألیفات او می باشد (۲).

مؤلف گوید:هرگاه دقتی به عمل آید،مترجم حاضر شرح استبصار را به پایان نرسانیده است و دو مجلد از جمله مجلدات آن کتاب در نزد ما می باشد و آن دو مجلد هم،مربوط به شرح کتاب زکات و صوم و حج بوده که شرحی در نهایت بزرگی و امتیاز است.به گمانم کتابی هم در فقه،تألیف کرده باشد.و او خود در یکی از اجازاتش

۱- *) فوائد الرضویه،ج ۱،ص ۳۵۵،سبب مجاورت او را در نجف اشرف از فرزندش شیخ ابراهیم که بر پشت کتاب مزار جامع ابواب استبصار پدر بزرگوارش نوشته است نقل کرده مکررا از وی می شنیدم می فرمود علت مجاورت من در سرزمین نجف آن بود که قرض زیادی داشتم و چاره ای برای پرداخت آن در اختیارم نبود و می ترسیدم گرفتار ظلمه شوم و مشغول الذمه بمانم خواستم برای تهیه پرداخت قروضم به ایران عزیمت کنم،شبی که فردای آن عازم سفر بودم برای تجدید عهد به حرم مطهر حضرت مولی شرفیاب گردیدم با دل اندوهناک به عرض رسانیدم اینک عازم ایرانم و شکی نیست مردم آنجا خواهند گفت چرا دست از دامن ائمه کشیدی و به ما توسل جستی.از حرم بیرون آمده به امیدی که بخوابم و سحرگاه عازم ایران بشوم در خواب مرد باهیبت و بزرگواری که حاج علی خوانده می شد و با او آشنائی داشتم به روی من صیحه زد و خیره و غضبناک بر من نگریست گفتم حاج علی با لطفی که به من داشتی چرا این گونه خشمناک به من می نگری؟در این حال صدای وحشتناکی از بالای منار به گوش من رسید ای غافل،درگاه حضرت مولی علی علیه السّلام درگاهی است که پادشاهان بزرگ جبین ارادت بر آن می سایند و تو می خواهی ازآنجا به جای دیگر مسافرت کنی.در تعقیب این خواب،عزم رحیلم بدل به اقامت شد و از مسافرت به ایران منصرف گردیدم و هنوز سال به پایان نرسیده بود که قرضم ادا شد و آرامش در ظاهر و باطن من ایجاد گردید.در همان صفحه در ذیل شرح استبصار می نویسد:این احقر در مشهد مقدس به یک قطعه از شرح استبصار دست یافتم که مشتمل بر کتاب وصیت و فرائض و کتاب مفصلی بوده و در آخر کتاب وصایا نوشته بود:شرح کتاب وصیت استبصار در روز سه شنبه بیستم ذی قعده الحرام سال ۱۰۹۷ ه.ق به املاء جامعش قاسم بن محمد کاظمی به پایان رسیده است-م.

۲- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۲۱۹.

تصریح کرده که تألیفات چندی دارد از جمله کتاب الجامع الکبیر است که گویا همان شرح استبصار یاد شده باشد و از آن اجازه استفاده می شود که مشایخی در سناباد طوس (مشهد مقدس)و مکّه و طائف و قم و نجف اشرف داشته است.از جمله ایشان:سید نور الدّین علی بن حسین بن ابو الحسن حسینی برادر صاحب مدارک می باشد.

شیخ ابو المطهّر قاسم بن فضل بن عبد الواحد صیدلانی

وی از اساتید شیخ منتجب الدّین بن بابویه بوده و شیخ منتجب الدّین در اصفهان به قرائت از او پرداخته است و خود او به ابو المطهر صیدلانی شهرت داشته و از ابو عبد اللّه قاسم بن فضل بن احمد ثقفی از ابو الحسن علی بن محمد بن احمد بن میله زاهد از ابو عمرو بن ممسک از ابو امیّه از علی بن خادم از علی بن صالح از حکیم بن جبیر از جمیع بن عمیر از ابن عمر روایت داشته است (۱).

و از سند برخی از احادیث کتاب الاربعین شیخ منتجب الدّین یادشده استفاده می شود که ابو المطهر صیدلانی مترجم حاضر از ابو منصور محمد بن علی بن عبد الرزاق صیدلانی از ابو الحسن علی بن محمد بن احمد بن میله یادشده از ابو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن احمد بن اسید از ابو غالب علی بن احمد بن نضر از عبد السّلام بن صالح از علی بن هاشم بن برید از پدرش از ابو سعید تمیمی از ابو ثابت آزاد شده ابو ذر،از ام سلمه از پیغمبر اکرم(ص)روایت می کرده است **.

لیکن منتجب الدّین در فهرست ترجمه ای برای او منعقد نساخته است و از اینجا به گمان می رسد که صیدلانی از مشایخ عامه او بوده است.

۱- * و **) سند اول ذیل حدیث سی و نهم اربعین منتجب الدّین،ص ۷۲ آورده شده و روایت کرده رسول خدا(ص)در میان اصحابش اخوت برقرار کرد و هنگامی که علی(ع)رسید عرض کرد در میان اصحاب اخوت برقرار فرمودی و اخوتی میان من و یکی از اصحاب مقرر نداشتی.فرمود:تو در دنیا و آخرت برادر من می باشی.سند دوم در ذیل حدیث چهارم آمده ام سلمه گفت از رسول خدا(ص)شنیدم می فرمود علی با قرآن است و قرآن با اوست و هیچ گاه افتراقی در میان ایشان به وجود نمی آید تا کنار حوض کوثر به من برسند-م.

سید شمس الدّین قاسم بن محمد بن قاسم حسنی شجری

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی عالمی فقیه و شایسته بود.

سید قاسم بن معیّه حسنی

پیش از این به عنوان سید جلال الدّین،ابو جعفر قاسم بن حسن بن محمد بن حسن بن معیّه بن سعید دیباجی حسنی آمده است.

قریش بن مهنّا علوی

[پیش از این به عنوان قریش بن سبیع بن مهنّا بن سبیع علوی یادآوری شده است.]

الاجل ابو حارث قسوره بن علی بن حسین بن محمد بن احمد بن ابو حجر

عجلی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی از فضلا و دانشوران بوده است و طبع شیوائی داشته و منظوماتی از او در اختیار می باشد.

ملا قطب الدّین رازی

به عنوان قطب الدّین محمد بن محمد بویهی رازی خواهد آمد.

شیخ قطب الدّین کیدری

قطب الدّین محمد بن حسن بن حسین یا محمد بن حسین بن حسن و امثال این ها از اختلافات دیگر که در محل خودش ایراد خواهد شد.

قاضی خان(غازی خان)صدر

به فضل و کمال شهرت داشته و باغی که احداث کرده تا به حال در اصفهان معروف است.قاضی صدر جهان هم فاضلی دانشور و محقق بوده است و قاضی خان

بلکه قاضی صدر جهان نیز از علمای دورهٔ شاه عباس کبیر بلکه شاه صفی بشمار می آید و ممکن است در روزگار یکی از این دو تن،از مقام صدارت برخوردار گردیده باشد.

قاضی خان فوائد و افادات و تحقیقات علمی هم داشته است و برای چگونگی آنها از کتابهای تاریخ صفویه باید استفاده کرد.

به گمان من،قاضی خان صدر همان کسی است که سلطان عصر،او را به اتفاق قاضی معزّ و دیگران برای اعلام جهاد به روم گسیل داشته بود.

وزیر قاضی جهان حسینی قزوینی

حسن بیک روملو در احسن التواریخ می نویسد:وی از علمای بزرگ و از سادات سیفی قزوین و از فضلای بنام و وزیران بااعتبار دورهٔ صفویه بشمار است.در سال ۹۳۰ ه.ق که شاه تهماسب صفوی به تخت جلوس کرد و دستور داد جلال الدّین محمد را بسوزانند،قاضی جهان یادشده را به وزارت دیوان اعلی برگمارد و همان سال امیر قوام الدّین اصفهانی را در انجام امور صدارت،مشارک و همراه و همراز با امیر جمال الدّین استرآبادی مقرّر و موظّف ساخت.

و باز در همان کتاب گفته است (۱):در سال ۹۶۰ ه.ق که نزدیک به اواخر پادشاهی شاه تهماسب بود،قاضی جهان که سمت وزارت داشت درگذشت و او از

---

۱ - ۱-در نسخهٔ مؤلف به خط خویش نوشته است:حسن روملو در شرح حال قاضی جهان به دو گونه سخن،برخلاف مطلب خود پرداخته است در آغاز شرح حال وی اظهار داشته است قاضی جهان وزیر شاه تهماسب بود و پس از سوزانیدن جلال الدّین محمد این سمت را به عهده گرفت.بار دیگر می نویسد:قاضی جهان در آغاز کار وزیر میرزا شاه حسین بود و در امور وزارت با جلال الدّین محمد مشارکت داشت و پس از سوختن خواجه جلال الدّین بطور مستقل به منصب وزارت میرزا شاه حسین رسید و ممکن است بگویند از عبارات وی چنین به دست می آید:پس از آنکه جلال الدّین محمد،سوخته شد قاضی جهان رسما به وزارت شاه تهماسب رسید و مستقلا بر اریکه وزارت برقرار شد لیکن از کلام او برنمی آید که قاضی جهان وزارت مستقل شاه تهماسب را عهده دار شده باشد-م.

سادات سیفی قزوین بشمار می آمد و در دولت صفویه وزیری به جامعیت کمالات او نبود.پس از این در فضل و فهم و زیرکی و هوشمندی او سخن به مبالغه گفته تا آنجا که گفته است:در خوش فهمی و عالی فطرتی به مرتبه ای بود که هرگاه در مجلس شاه تهماسب در هریک از علوم مباحثه و مناظره پیش می آمد وی به سخن می آمد و در آن مباحثه شرکت می کرد و وجوه قابل توجهی در هر مسئله ایراد می کرد و نکات پسندیده ای را اظهار می داشت و خطش در کمال خوبی و انشائی در کمال لطافت داشت و عباراتی تهذیب شده از زوائد،بیان می کرد و تقریری دل پسند داشت.او به پایه ای رسیده بود که مضامین دشوار و مطالب مشکل را با کوتاه ترین عبارت و ساده ترین بیانی همراه با استعارات لطیفه،با سرعت و بدون اندک تأملی پاسخ می داد و هیچ یک از ارباب انشاء و نگارش در این خصوص به پایهٔ او نمی رسیدند،فصحا و بلغا از همتائی با او درمانده می شدند و گواه بر این برازندگی،احکام و ارقامی است که در هر موضوع نگارش داده است و هم اکنون در اختیار مردمان است.قاضی جهان در نزد ارباب علم و کمال از مقامی عالی برخوردار بود و همواره در انجام حوائج مردم می کوشید و در میان رعیت به اجرای فرامین عادلانه می پرداخت و از خدای متعال کمال خوف و خشیت را داشت و با همگان به خوبی سلوک می کرد،نیکورفتار بود و با وجود موقعیت ویژه ای که داشت در کمال فروتنی بود،با همه شکسته نفسی می کرد و فروتنی و رعایت آداب اخلاقی،جبلّی و فطری او بود و مصداق التواضع لا یزید فی العبد إلا رفعه:«فروتنی موجب رفعت آدمی می شود»،بشمار می آمد و همواره درصدد فرصتی بود که بتواند به نیازمندیهای مردم برسد و هرگاه فرصتی دست نمی داد از آنها دلجوئی به عمل می آورد و به آینده موکول می ساخت.هرگاه به جهتی از وفای به عهد بازمی ماند،مردم متضرر و شکسته خاطر و اندوهناک می شدند.

قاضی جهان در آغاز کار ملازم قاضی محمّد کاشانی بود و پس از آن به اتفاق خواجه جلال الدّین محمد به وزارت میرزا شاه حسین منصوب شد و پس از آنکه خواجه جلال الدّین محمد تبریزی سوخته شد،مستقلا به وزارت میرزا شاه حسین رسید و در منازعه ای که میان طائفه تکلّو و استاجلو از طوائف قزلباش اتفاق افتاد و به جنگ

و خونریزی رسید،قاضی جهان به گیلان رفت و آنجا توسط مظفر سلطان پسر حسام الدّین که امارت آن خطه را عهده دار بود،زندانی شد. ازآنجاکه مظفر سلطان کمال عداوت را با او داشت از هیچ گونه آزار و اهانت نسبت به وی دریغ نمی ورزید و به مناسبت عداوتی که فیما بین قاضی جهان و سلسله نوربخشیه برقرار بود و مظفر سلطان خود را از مریدان آن سلسله می دانست،به آزار بیش از حد او پرداخت تا به تقدیر خدای متعال،مظفر سلطان مرد و قاضی جهان از زندان بیرون آمد و از گیلان بیرون رفت و وزارت شاه تهماسب به اتفاق امیر سعد الدّین عنایت خوزانی به عهدهٔ او برگزار شد.امیر سعد الدّین همواره در بی حرمتی قاضی جهان می کوشید و از هیچ گونه اهانتی نسبت به وی خودداری نمی کرد تا اینکه مرد (۱)،و قاضی جهان به وزارت مستقلی نایل آمد و پانزده سال مستقلا وزارت کرد و کارها بر وفق مرادش بود تا عمرش از شصت گذشته به هفتاد و یا هشتادسالگی رسید و ناتوانی و فرتوتی او را از اینکه مستقلا بر اریکه وزارت باقی باشد مانع شد؛به همین مناسبت ترک وزارت گفته و از امور دیوانی کناره گیری کرد و با اجازه از شاه گوشهٔ انزوا اختیار کرد و به عبادت و دعا اشتغال ورزید.

ازآنجاکه مورد اهانت و آزار مردم عصرش واقع گردید از استعفای خودش پشیمان شد؛لیکن پشیمانی به حال او سودی نداشت ناچار به قزوین رفت و در آنجا مدت چندی را به سر برد.در آن موقع به گوش شاه تهماسب رسید که قاضی جهان بعضی از قریه ها و محالی را که موقوفه بوده در تحت اختیار درآورده است و آنها را تملک

۱- *) عالم آرای عباسی،ج ۱،ص ۱۶۰ [۱] آمده:میر عنایت اللّه به انجام پاره ای از کارهایی که مناسب طبع شاهانه نبود می پرداخت از جمله با پسر باسلیق بیک که از زمره پیشخدمتان بود عشق ورزی می کرد. شاه بر وی غضبناک شده دستور داد او و مظفر سلطان یاغی را که در گیلان دست به یاغی گری زده در قفس آهنین نموده از میان دو مناره مسجد حسن پاشا واقع در صاحب آباد تبریز آویختند و سوزاندند. تاریخ مرگ او سال ۹۴۲ ه.ق است یکی از ظرفا در تاریخ واقعهٔ او گفته است: خواجه عنایت که همی زد مدام لاف خردمندی و فکر دقیق بدعملی کرد ز منصب فتاد گفتمش ای بر غم و محنت رفیق از غم عشق که و تاریخ چیست گفت(ز عشق پسر باسلیق)

نموده،سلطان دستور داد تا آنها را به ناشایست ترین وضعی از وی بازگیرند و اجره المثل ایام تصرفات او را که مبلغ زیادی بوده مطالبه نمایند.قاضی جهان که از این موضوع اطلاع پیدا کرد پیش از آنکه فرمان شاهی صادر گردد به دربار شاه تهماسب رفت، پیری و فرتوتی و ناتوانی او شاه را به رقت آورده از فرمان خویش صرف نظر کرد و تغییر رأی داد و مبلغی هم از سیورغات را در اختیارش درآورد و او را مرخّص کرد.او به قزوین بازگشت و همان جا بود تا در سال ۹۶۰ ه.ق در زنجان رود درگذشت و در بقعهٔ امامزاده شاه زاده حسین(ع)مدفون گردید در تاریخ فوتش گفته شده (۱).

به کاهی چو آحاد قاضی جهان بیابی ز تاریخ مرگش نشان

پایان گزیدهٔ احسن التواریخ.

مؤلف گوید:پیش از این،شرح احوال فرزندش میرزا شرف جهان را در باب شین نقطه دار نوشتیم و اشاره کردیم که او هم از فضلای روزگارش بوده و در زندگی پدرش به نیابت از او امور وزارت را عهده دار می شده پس از آن به وکالت شاه تهماسب صفوی برگزیده شده است.

ملا قوام الدّین بن ملا شمس الدّین محمّد بن احمد حصری

وی مانند پدرش در علوم ریاضی مهارت داشته است و من در اردبیل از تألیفات او رساله الجعفریه را که در مسائل مشکل حساب بوده و به پارسی و به نام

۱- ۱-حروف ابجد را به سه بخش بلکه چهار بخش تقسیم کرده اند.آحاد،عشرات،مآت،الوف. گفته است: یکان یکان شمر ابجد حروف تا حطی پس آنگه از کلمن عشر عشر تا سعفص پس آنگه از قرشت تا ضظغ شمر صد صددل از حساب جمل شد تمام و مستخلص بنابراین آحاد«قاضی جهان»ا-ج-ه-ا بوده که هرگاه آنها استثنا شود«نقیض»باقی می ماند که گفته ام: چون ز نقض عهد دنیا خسته شد لاجرم تاریخ فوتش شد«نقیض» -م.

سلطان شاه جعفر تألیف کرده است،دیده ام.ممکن است سلطان جعفر از سوی شاه تهماسب صفوی حکومت فارس را به عهده داشته است و رسالهٔ مزبور از تحقیقات ارزنده ای برخوردار بوده و مطالب خوبی دارد.

ص:۵۰۱

«حرف کاف»

اشاره

ک

آمیرزا کاشفا یزدی

همان میرزا کاشف الـدّین محمد اردکانی یزدی است که ذیل احوال فرزندش آمیرزا قاضـی شـیخ الاسـلام اصـفهان،بخشـی از احوالش را نوشتیم.

شیخ نظام الدّین کتائب بن فضل اللّه بن کتائب حلبی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فقیهی متدیّن و پرهیزکار بود.

سید ابو الوفا کاکیس بن علی بن ابی القاسم بن محمد بن احمد

حافظ خیر الدّین بن محمد بن محمد بن محمد بن یحیی بن محمّد

طاهر(در حجاز)بن جعفر بن محمد بن عمر بن علی بن ابی طالب

صلوات اللّه علیه

این سـید بزرگوار به سـید ابو الوفا مشـهور است و نام او را به طریقی که بعضـی از علما نوشته اند،یاد کردیم و احتمالا پیش از این به نام(برنچش)خوانـده می شـد.به طوری که مؤلف کتاب البهجه اظهار داشـته وی از کردها بوده است و نسب او آن چنان که ما نوشته ایم به وی نرسیده است و با توجه به کتابها،معلوم می شود که از علماء بوده است.

شیخ کثیر بن عبد اللّه بن احمد قرنی

منتجب الدّین در فهرست گفته است:وی فقیهی صالح و دین داری مورد وثوق بوده است.

کثیّر عزّت

(۱)

وی شاعری معروف است و ابن شهرآشوب در کتاب معالم العلماء او را در ردیف سرایندگان پرهیزکار که به ستایش از اهل بیت علیهم السّلام پرداخته اند نام می برد.اضافه می کند هنگامی که درگذشت حضرت امام باقر(ع)جنازهٔ او را درحالی که عرق از جبین مبارکش می ریخت به دوش گرفته و از اصحاب آن حضرت بشمار است (۲)مؤلف گوید:کثیّر به ضم کاف ...(۳)

ابو سعد کرامت جشمی

ابن شهرآشوب در معالم العلماء (۴)می نویسد:از تألیفات او جلاء الابصار فی متون الاخبار و رساله الابلیس الی المجبره می باشد.

شیخ کردی بن عکبر بن کردی فارسی مقیم حلب

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی مورد وثوق و صالح و از

۱- ۱-در وفیات الاعیان،ج ۴،ص ۱۰۶ [۱] گفته است ابو صخر کثیر بن عبد الرحمن خزاعی یکی از عاشق پیشگان بنام عرب است و در این باره اشعار بسیاری گفته است و در سال ۱۰۵ ه.ق در مدینه وفات یافته است.

۲- *) معالم العلماء،ص ۱۵۲ در این کتاب نوشته از اصحاب حضرت باقر(ع)است و در نسخه مطبوع نوشته از اصحاب حضرت صادق(ع)است که اشتباه چاپی است-م.

۳- ۲) -«کثیر»به ضم کاف و فتح ثا و تشدید یاء و«عزه»به فتح عین و تشدید زاء نام محبوبه ای بوده است که کثیر در اشعار خود به نام او غزل سرائی داشت و عشق ورزی می کرده است.

۴- ۳) -معالم العلماء ص ۹۳. [۲]

شاگردان شیخ موفق ابو جعفر محمد بن حسن طوسی بوده و مکاتبات و سؤالات و جوابهائی در میان ایشان ردّ و بدل می شده است.

شیخ کلب علی

از فضلا و فقها بوده و از روزگار او اطلاعی ندارم و از متأخران است.در قصبهٔ دهخوارقان تبریز رساله ای از او که در نماز جمعه نوشته است دیده ام و این شخص غیر از شخص کلب علی کاظمی است که هم اکنون به نام او اشاره می شود.

شیخ کلب علی بن جواد کاظمی

شیخ احمد بن جواد معروف به شیخ کلب علی کاظمی.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی دانشور و باصلاحیت و ادیبی معاصر است (۱).

مؤلف گوید:از ظاهر کلام وی استفاده می شود مراد از مترجم حاضر همان کسی است که در بغداد می زیسته و از دوستان ما هم می باشد و در این اوقات در طاعون عمومی بغداد درگذشته است و لیکن درخور اوصافی نبود که شیخ معاصر ایده اللّه به آنها اشاره کرده است آری کتابهای خوبی در اختیار داشته که برخی از آنها کم نظیر است و هرگاه مقرر شود مانند این شخص را در ردیف علمای خاصه بشمار بیاوریم بیشتر طلبهٔ این زمان در ردیف دانشوران خواهند بود و شکی نیست شرح حال چنین فردی،

۱- *) اکنون که روز سه شنبه ۱۷ ربیع الاول سال ۱۴۰۸ ه.ق و مصادف با میلاد مسعود حضرت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و ترجمهٔ ریاض به اینجا رسیده است پدرم مرحوم مبرور حجه الاسلام و المسلمین آقا شیخ حسین مقدس(قدس سره)که سالها به خدمت اهل علم و سادات می پرداخته وفات یافت و در جوار حضرت رضا علیه السّلام مدفون گردید محض ترویح روح آن مرحوم و ارضای خاطر شریفش که نامی از وی باقی باشد این جملات را در اینجا به نگارش آوردم (محمد باقر ساعدی).

مناسب با نظری که شیخ معاصر،در تألیف کتاب امل الآمل داشته نخواهد بود.ما هم به پیروی از شیخ معاصر،به یادآوری او پرداختیم و خواستیم به این وسیله دیگران را از حقیقت حال برخوردار بسازیم،علاوه بر این می گوییم نام او شیخ احمد بن جواد است و به کلب علی شهرت داشته و خود او در نامه ای که به من نوشته است تا آن را در یکی از مجموعه هایم یادآوری نمایم،به نام و شهرت خود به طوری که نوشتیم تصریح کرده است.

شیخ کلب علی

وی فاضلی دانشور و فقیه و از دانشوران متأخر است که نزدیک به روزگار ما می زیسته است.

در قصبهٔ دهخوارقان تبریز به رسالهٔ او که تضییق وجوب صلاه الجمعه فی زمن الغیبه که رسالهٔ مختصری است و از فوائد ارزنده ای برخوردار می باشد دست یافته ام.

کمال الدّین سعادت بحرانی

شیخ کمال الدّین ابو جعفر احمد بن علی بن سعید بن سعادت بحرانی مؤلف رساله العلم،در باب الف یادآوری شده است.

شیخ شهید ابو جعفر کمیل بن جعفر

وی از علمای بنام بوده و از ابراهیم بن حسن از عبد اللّه بن سعید طائی از رشید بن رشید از یزید بن ابی حبیب از حسن از ثوبان از حضرت مولی علی علیه السّلام روایت داشته است.

ابو بکر قاضی از وی روایت می کرده و به طوری که از برخی از کتاب اربعین شیخ منتجب الدّین استفاده می شود منتجب الدّین با دو واسطه از وی روایت کرده است (۱).و از

۱- *) سند مزبور ذیل حدیث سی و یکم ص ۶۱ آورده شده است از سند مزبور استفاده می شود که-

او در کتاب فهرست نام نبرده است و به همین مناسبت می توان گفت که وی از مشایخ عامه است.

ملا کمال الدّین حسین مازندرانی مشهور به مولانا حسینی

وی فاضلی دانشور و از شاگردان شیخ بهائی است،بر پشت شرح رساله الدرایه شهید ثانی،اجازه ای از شیخ بهائی که به خط شریف خود برای او نوشته بود دیدم و در آن اجازه در ضمن توصیف از او چنین مرقوم داشته بود:اجزت للاخ الاعزّ الافضل الزکی الذکی الالمعی اللوذعی.

حکیم کمال الدّین بن نور الدّین بن کمال الدّین طبیب

وی فاضلی دانشور و طبیبی ماهر و جامع کمالات و از فضلای و طبیبان روزگار شاه تهماسب صفوی بود.از تألیفات او کتاب طب است که به پارسی و برای سلطان مذکور نوشته است و بقیهٔ گزارش زندگی او را از تاریخهای صفویه باید بدست آورد.

کمیت بن زید بن حبیس بن مخالد بن وهیبه أبو المستهل اسدی

وی شاعری امامی مذهب و بنام و از مادحان اهل بیت علیهم السّلام از پیشینیان بزرگ و معاصر با چند تن از ائمه صلوات علیهم از جمله معاصر با حضرت امام باقر علیه السّلام بوده است.

یکی از شارحان مقامات حریری در آخر مقامه پنجم در ذیل شعری از کمیت که این جمله از آن است«و لا حاکها کمیت»می نویسد:سه تن از سرایندگان به نام کمیت خوانده شده اند ۱-ابو المستهل کمیت بن زید بن حبیسن بن مخالد بن وهبه کوفی

۲-کمیت بن معروف بن[...]مخضرم (۱)۳-کمیت بن ثعلبه از مردم جاهلی است و کمیت بن زید مترجم حاضر،اسلامی است و سروده هایش از دیگر همنامان او زیادتر و مفصل تر بوده است (۲)تا آنجا که شعرهای او ضرب المثل شده است.و گفته اند«اطول من شعر الکمیت»و صاحب بن عباد هم به این ضرب المثل اشاره کرده و گوید:

قد طال قربک یا اخی فکانه شعر الکمیت

-ای برادر نزدیکی تو مانند شعر کمیت به درازا کشیده.

آری طولانی بودن شعر کمیت ایجاب کرده است که حریری از او یاد کند.از میان سه تن کمیت نام قریحه کمیت بن معروف از دو تن دیگر بهتر بوده است (۳).

۱- *) مخضرم بر وزن مدحرج اسم مفعول از باب دحرج و به ضم میم و فتح خاء و سکون ضاد و فتح را،به کسی می گویند که روزگار جاهلیت و اسلام را ادراک کرده باشد و گروهی از سرشناسان عرب به عنوان مخضرمی شهرت پیدا کرده اند-م.

۲- **) ریحانه،ج ۱،ص ۶۸ می نویسد:اشعار کمیت از پنج هزار بیت متجاوز است و به مناسبت اینکه قصیده های غرائی در مدح اهل بیت و هاشمیان سروده است به نام هاشمیات،معروف می باشد-م.

۳- ***) مرزبانی در معجم الشعراء [۱]می نویسد:ابو ایوب کمیت بن معروف بن کمیت بن ثعلبه اسدی از مخضرمیهاست و از کمیت بن ثعلبه و کمیت بن زید،قریحه بهتر و بیشتری داشته است و چند شعری از او نقل کرده است از جمله: الا ان خیر الودّ ودّ تطوعت به النفس لا ودّ أتی و هو معتب و کمیت بن ثعلبه از مردم قعر بوده و اشعاری که دربارهٔ سالم بن داره گفته است و او را از مخضرمین خوانده یعنی ادراک جاهلیت و اسلام نموده است و حال آنکه شارح مقامات او را جاهلی خوانده است. دربارهٔ مترجم حاضر می نویسد:وی شاعری سرخ گون بود و در کوفه ساکن،و شعرش از دو تن دیگر بیشتر و تشیعش معروف و از اهل بیت پیغمبر اکرم(ص)ستایشگری می نموده از اوست خطاب به بنی أمیه: فقل لبنی امیه حیث حلّوا و ان خفت المهند و القطیعا اجاع اللّه من اشبعتموه و اشبع من بجورکم اجیعا گویند هنگامی که این قصیده را حضرت باقر(ع)شنید برای او دعا کرد-م.

مؤلف گوید:ممکن است مراد شارح مقامات از کمیت بن زید اسلامی همان مترجم حاضر بوده باشد.ابن شهرآشوب در معالم العلماء وی را در ردیف شاعرانی قرار داده است که اشعار خود را ویژه اهل بیت قرار داده است و اضافه کرده وی از اصحاب حضرت امام باقر علیه السّلام بوده و در روایت آمده آن حضرت علیه السّلام دستهای مبارک به طرف بالا دراز کرده فرمود«اللهم اغفر لی و للکمیت اللهم اغفر للکمیت.

پروردگارا من و کمیت را بیامرز پروردگارا کمیت را بیامرز.

استاد ابو بکر خوارزمی نقلی که صفدی در کتاب التذکره از وی نموده در ضمن نامه ای که برای گروهی از شیعیان نیشابور به منظور تسلیت مرقوم داشته و همراه محمد بن ابراهیم والی نیشابور به سوی آنان گسیل داشته است می نویسد:همین بس که سرایندگان جاهلی،اشعاری در نکوهش از حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام سروده و به معارضهٔ با اشعار مسلمانان برخاسته و اشعارشان دست به دست می گشته و راویانی از قبیل واقدی و وهب بن منبّه تمیمی و کلبی و شرقی بن قطامی و هیثم بن عدی و دآب بن کنانی آنها را روایت کرده اند.برخی از شاعران که در مناقب وصی و معجزات نبی(ص) سخن گفته اند زبان خود را از دست دادند(زبان شان بریده شد)و دیوانهایشان را طعمه آتش قرار دادند از قبیل عبد اللّه بن عمار برقی و کمیت بن زید اسدی؛همچنین قبر منصور بن زبیرقان نمری و دعبل بن علی را ویران کردند و با آنکه از دوستی مروان بن ابی حفصه یمامی و علی بن جهم سامی برخوردار بودند به دوستی وی ترتیب اثری نداده و به کار شنیع خود پرداختند و این کار را نسبت به قبر این دو تن ازآن جهت انجام دادند که پیوسته به نکوهش از فلان و بهمان می پرداختند و ناراحتی ها را برای خود می پذیرفتند و کار به آنجا کشید که هارون بن خیزران و جعفر متوکل علی الشیطان نه متوکل علی الرحمن،عطیه ها و صله های خود را به کسانی می دادند که به نکوهش از آل ابی طالب اشتغال می ورزیدند و از مذهب ناصبیها پیروی می کردند.از قبیل عبد اللّه بن مصعب زبیری و وهب بن وهب بختری و از شاعران مروان بن ابی حفصه اموی و از ادبا عبد الملک بن قریب اصمعی و نکوهش کنندگان از آل محمد در روزگار جعفر از قبیل بکار بن عبد اللّه زبیری و ابو السمط بن ابی الجنوب اموی و ابن ابی الشوارب عبشمی.

مؤلف گوید:از نوشتهٔ خوارزمی به دست می آید که کمیت نام مترجم حاضر است.ابن اثیر در کتاب الکامل در ضمن وقایع سال ۱۲۶ ه.ق می نویسد:در این سال کمیت بن زید،شاعری اسدی درگذشت.او در سال ۶۰ ه.ق متولد شد و به قولی در همان سال مالک بن دینار صوفی درگذشت.

مؤلفان رجال در کتابهای خود از وی به عظمت یاد کرده اند و در ستایش وی مبالغه نموده اند چنان که علامه حلّی در کتاب الخلاصه نوشته است کمیت بن زید اسدی رحمه اللّه مشکور است (۱).

شیخ طوسی در رجال می نویسد:کمیت بن زید اسدی از اصحاب حضرت امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهما السّلام بوده است و در ضمن اصحاب حضرت صادق(ع)می نویسد:ابو المستهل کمیت بن زید اسدی از مردم کوفه است و برادرش ورد بن زید در روزگار حضرت صادق(ع)درگذشته است (۲).

کشی در رجال در ضمن یادآوری از کمیت بن زید حدیثی از حمدویه و ابراهیم نقل کرده است (۳).

قطب راوندی در الخرائج و الجرائح می نویسد:همه درندگان در برابر خانوادهٔ عصمت،اظهار کوچکی و ذلت می کنند و مطیع اوامر ایشان می باشند.از جمله آنگاه که

۱- *) علامه در بخش اول از خلاصه که به یادآوری اشخاصی پرداخته که به حدیث آنها اعتماد داشته از وی نام برده است- م.

۲- ۱) -رجال شیخ طوسی،صص ۱۳۴،۲۷۸.

۳- **) کشی علاوه بر حدیث مزبور که به توسط و رد برادر کمیت از حضرت باقر(ع)روایت کرده می نویسد:در یکی از روزها کمیت شرفیاب حضور حضرت صادق(ع)گردیده این شعر را انشاء کرد: اخلص اللّه فی هوی فما اعرف نزعا و ما تطیش سهامی امام(ع)فرمود:به جای«اعرف»اعرق بگو،در روایت دیگر نقل کرده است در یکی از روزها کمیت به حضور حضرت باقر(ع)شرفیاب شد و چکامه ای را که به این مصراع آغاز شده من لقلب متیّم مستهام،به عرض مبارک تقدیم داشت پس از پایان چکامه امام باقر خطاب به کمیت فرمود مادامی که در مدح ما خانواده شعر می سرائی از سوی روح قدس تأیید خواهی شد-م.

کمیت از دست دشمنان فرار می کرد و متواری بود در یکی از شب های تاریک که تصمیم داشت خود را از چنگال دژخیمان برهانـد و مخالفـان،گـذرگاهها را گرفته بودنـد تـا او را به هر وسـیلهٔ ممکن دسـتگیر نماینـد موقع بیرون آمـدن از کمینگـاه که خواست از راهی که در نظر دارد به فرار ادامه دهـد،شـیری در مقابلش ظاهر شد و او را از رفتن به آن راه،ممانعت کرد،کمیت به طرف دیگر متوجه شـد و بـازهم از رفتن او ممـانعت به عمـل آورد و چنـان وانمود کرد که به دنبال او به حرکت خود ادامه بدهد و آن شیر وی را به راهی راهنمائی کرد که در نتیجه از چنگال دشمنان رهائی یافت.

شیـخ رضـی الـدّین علی برادر علامه حلّی در کتاب العـدد القویه لـدفع المخاوف الیومیه به مناسـبت یادآوری حدیث غدیر می نویسد:کمیت گفته است:

نفی عن عینک الارق الهجوعا و هم یجتری عنها الدموعا

لدی الرحمن تشفع بالمثانی و کان لنا أبو حسن شفیعا

و یوم الدوح دوح غدیر خمّ ابان له الولایه لو أطیعا

و لکنّ الرجال تدّفعوها فلم أر مثلک خطرا مضیعا

-خواب از چشم تو رفت و می خواست اشک بریزد آری ای چشم.

-در پیشگاه خدای بخشنده با در دست داشتن دو نشانه بی خوابی و گریه به شفاعت من می پردازی و حضرت مولا ابو الحسن علیه السّلام از ما شفاعت می کند.

-روز غدیر روز سـختی بود،همان روزی بود که کمال ولایت حضـرت مولی علیه السّـلام آشـکارا گردید.هرگاه از وی پیروی می کردند.

-لیکن صـد حیـف که گروهی از ظهـور ولاـیت او جلـوگیری به عمـل آوردنـد و من ندیـده ام که حقی را ماننـد حـق تـو(ای علی)ضایع کرده باشند.

رضـی الـدّین گویـد:پس از آنکه اشـعار مزبور را قرائت کرد به من گفت:حکایت بی سابقه ای برای این ابیات به خاطر دارم و قصه این است که یکی از دوستان من گفت:

در یکی از شـبها که به خوانـدن این اشـعار می پرداختم و با انـدیشه ای که مرا به خود متوجه کرده بود،خوابیدم حضـرت مولا علی علیه السّـلام را در خواب دیدم،خطاب به من فرمود:ابیات کمیت را برای من قرائت کن،به فرموده آن حضـرت،به خواندن آن ابیات

پرداختم در پایان حضرت مولا علی علیه السّلام فرمود:به جای مصراع و لکن الرجال تدفعوها چنین بگو.

فلم ار مثل ذاک الیوم یوما و لم ار مثله حقا اضیعا

مانند آن روز را به خاطر ندارم که چنان حقی را از میان ببرند.

مؤلف گوید: ازآنجاکه کمیت از اصحاب ائمه طاهرین علیهم السّلام بوده است و با سبکی که ما،در تألیف این کتاب در نظر داشتیم تناسبی نداشته است اما در عین حال شرح حال او را به طفیل پاره ای از مطالب که در کتابهای رجال آورده نشده است ایراد کرده ایم.

باید اضافه کرد که گوینده خواب،معلوم نشده است.

شیخ کمیح

وی بافضیلتی دانشور و بزرگوار و از علمای بزرگ اصحاب ما می باشد و به طوری که از مناقب ابن شهرآشوب استفاده می شود،مترجم حاضر از قاضی ابن براج از شیخ مفید روایت می کرده و دو فرزندش ابو جعفر و ابو القاسم از وی روایت داشته اند و ابن شهرآشوب از آن دو تن روایت می کرده است.

امیر کیکاووس بن دشمن زیار بن کیکاووس دیلمی طبری

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی پارسائی بافضیلت بود،کتابهایی در نجوم و در اوقات صلوات داشته است و من هم از او اجازه داشته ام.

مؤلف گوید:همه نامهای یادشده پارسی اند و معنای اسم اول.... (۱)

۱- *) در برهان قاطع می نویسد:کیکاووس به معنای عادل و اصیل و نجیب است چه آنکه(کی)به معنای عادل و کاووس به معنای اصیل و نجیب هم آمده است و نام یکی از چهار پسر کیقباد می باشد. در فهرست طبع جدید،ص ۱۴۸،می نویسد:امیر شهید کیکاووس بن دشمن زیار و در اینجا (دسمن بن یار)آورده شده است.شهداء الفضیله وی را در ردیف شهیدان نام برده و نام پدرش را دشمن یار نوشته است و از ایجاز المقال نقل کرده است که نام پدرش دشمش با دو شین نقطه دار است-م.

«حرف لام»

اشاره

ل

مولی لاچین بن عبد اللّه گرجی اصفهانی

وی عابدی پارسا و فاضل و از معاصران است در جامع عباسی اصفهان به تدریس می پرداخت و همچنان به آن سمت باقی بود تا تقریبا در آغاز زندگی ما در سال ۱۰۷۹ ه.ق درگذشت.

وی اصلا از مردم گرجستان و از آزادشدگان شاه عباس کبیر صفوی بود و خدمات بیوتات شاهی را عهده دار می شد و همچنان به کار خود ادامه می داد تا روزگار شاه صفی صفوی فرارسید.آن گاه که محاصره قلعه ایروان اتفاق افتاد وی در آن کارزار شرکت داشت و جراحتی هم بر سرش وارد شد؛در عین حال خدای متعال او را برای فراگیری علوم و معارف،توفیق داد و از محضر گروهی از علما از جمله،مولای فاضل قدسی مولانا محمد تقی مجلسی و سید آمیرزا رفیع الدّین محمد کاشی بهره ور شد و با پدر من رحمه اللّه در درسهای اساتید شرکت می کرد.

وی فرزند خلفی داشت به نام ملا محمد که از علما بود و به جای پدرش تدریس می کرد و امامت جماعت آنجا را عهده دار می شد.

رسالهٔ زبده المعارف در اصول الدّین کتاب بزرگی است و به پارسی تألیف شده،از آثار ملا لاچین می باشد که برای شاه عباس کبیر نوشته است و من در شهر آمل مازندران آن را دیده ام و ممکن است کتاب مزبور از تألیفات همنامش بوده باشد.

شیخ ابو غالب لاحق بن حبیب بن محمد بن علی صیدلانی

از مشایخ شیخ منتجب الدّین بن بابویه بوده و به قرائتی که بر وی داشته از او روایت می کرده است و منتجب الدّین سند روایتی خویش را از وی در سند یکی از روایات کتاب الاربعین چنین یاد کرده است:ابو غالب لاحق بن حبیب به قرائتی که بر وی داشتم از ابو منصور محمد بن علی بن عبد الرزاق صیدلانی از ابو الحسن علی بن محمد بن احمد بن میله از ابو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن احمد بن اسید از ابو غالب علی بن احمد بن نضر از عبد السّلام بن صالح از علی بن هاشم بن برید از ابو سعید تیمی(تمیمی)از ابو ثابت آزادشدهٔ ابو ذر از ام سلمه رضی اللّه عنها (۱).

در عین حال در کتاب فهرست از وی یاد نکرده است پیدا است که وی از مشایخ عامهٔ او می باشد.

لبید بن ابی ربیعه بن مالک بن کلاب عامری

شاعری نغزگفتار و بنامی است که روزگار اسلام را هم ادراک نموده و رسول خدا(ص)دربارهٔ او فرموده است:«بهترین کلمه ای که گویندهٔ شما لبید گفته است همین بیت شعر است:

الا کل شیء ما خلا اللّه باطل و کل نعیم لا محاله زائل

هرچه باشد جز خدا خود باطل است هر نعیمی لا محاله زائل است

مؤلف گوید:با توجه به آنچه هم اکنون خواهیم نوشت به دست می آید، لبید نام دو تن از شاعران عرب بوده است.زیرا در یکی از مواضع دیده ام لبید

۱- *) سند مزبور در ذیل حدیث چهلم از کتاب الاربعین،ص ۷۲،آورده شده است و از آن سند استفاده می شود که منتجب الدّین حدیث مزبور را علاوه بر ابو غالب از ابو المطهر صیدلانی هم روایت می کرده و در ذیل آن سند از ام سلمه روایت کرده ام سلمه گفته است:از رسول خدا(ص)شنیدم می فرمود علی مع القرآن و القرآن معه لن یفترقا حتی یردا علی الحوض-م.

در روزگار نعمان بن منذر پادشاه عرب در کاخ خورنق می زیسته است.آن کاخ را، سنمّار،بنّای معروف،برای او بنا کرده بود و حکایتی دارد و آن حکایت این است (۱)...

ص:۵۱۴

۱- *) در برهان قاطع [۱]می نویسد:خورنق بر وزن فرزدق،معرب خورنه است و آن عمارتی بوده بسیار عالی که نعمان بن منذر جهت بهرام گور ساخته بود و عجمان یک قصر آن را خورنگه نام کردند یعنی جای طعام خوردن(مهمان خانه)و دیگری را که سه گنبد متداخل بوده و عبادتگاه بود دیر نامیدند؛چه آنکه به زبان پهلوی گنبد را دیر می گویند در قاموس می نویسد:سنمّار به کسر سین و نون و میم مشدد به چند معنا آمده است از جمله ماه و مردی که شب را نخوابد و به معنای دزد هم به کار رفته است و نام بنّائی است که کاخی برای نعمان بن امرؤ القیس بنا کرد و پس از آنکه کاخ به اتمام رسید نعمان دستور داد وی را از بالای کاخ به زیر افکندند تا مانند آن کاخ برای دیگری بنیان ننماید و یا نام غلام احیحه است که کاخ (اطمه)را برای او بنیان کرد و پس از آنکه ساختمان آن کاخ به پایان رسید احیحه به وی گفت کاخ استواری بنا کردی؟گفت آری لیکن سنگی را در آن بکار برده ام که اگر آن سنگ از آن محل بیرون آورده شود این کاخ به کلی ویران خواهد شد نعمان محل آن سنگ را از وی جویا شده سنمار محلش را به وی نشان داد احیحه دستور داد وی را از روی کاخ بزیر افکنده بلافاصله جان تسلیم کرد مرگ او ضرب المثلی شد که پاداش نیکی بدی است.مجمع الامثال ذیل اجزاء سنمار می نویسد:سنمار از مردم روم بود که خورنق را در پشت کوفه برای نعمان بن امرؤ القیس بنا کرد و او را از بالای کاخ بزیر افکند تا چنان کاخی برای دیگری بنیان نکند و وجه دوم را هم بیان کرده است و از این دو کتاب به دست می آید صاحب کاخ، نعمان بن امرؤ القیس بوده است نه نعمان بن منذر زیرا نعمان بن منذر نزدیک به روزگار رسول خدا و به امر انوشیروان به پادشاهی حیره رسید و به دستور خسرو پرویز زیر پای فیلان انداخته شد و کشته شده است. خاقانی گفته است: از اسب پیاده شو بر نطع زمین رخ نه زیر پی پیلش بین شه مات شده نعمان و نعمان بن امرؤ القیس جدوی بوده که خورنق و سدیر دو کاخ شکوهمند را بنیان نموده و او را رب الخورنق و السدیر گویند.نام سنمار و ضرب المثل او در اشعار عربی آورده شده است از جمله: جز ابنوه ابا الغیلان عن کبر و حسن فعل کما یجزی سنمار دیگری گفته: جز انا بنو سعد بحسن فعالنا جزاء سنمّار بما کان یفعل

شیخ لطف اللّه بن عبد الکریم بن ابراهیم بن علی بن عبد العالی عاملی میسی

اصفهانی

وی فاضلی پرهیزکار و عابدی از دنیا گذشته بود در آن روزگار مردم گفتار و کردار او را می پذیرفتند و دانشوری عامل و کاملی فقیه و بزرگواری بنام و همان کسی است که شاه عباس کبیر مسجد و مدرسهٔ معروف اصفهان را که در برابر عمارت عالی قاپو در میدان نقش جهان واقع شده برای او بنیان کرد و آن مسجد و مدرسه هم اکنون به نام او شهرت دارد؛علاوه بر این ها وظیفه ها و حقوق هایی هم برای او برقرار داشته است (۱).

ص:۵۱۵

۱- *) مسجد شیخ لطف اللّه از مهمترین بناهای روحانی قرن یازدهم اصفهان است در کتاب آثار ملی اصفهان،ص ۶۹۳ شرح مفصلی راجع به ساختمان آن نقل کرده است و می نویسد:این مسجد در میدان شاه اصفهان و مواجه با عمارت عالی قاپو واقع گردیده و پیش از آن مسجد قدیمی بوده که به امر شاه عباس به صورتی که فعلا هم موجود می باشد درآمده است در سال ۱۰۱۲ ه.ق ساختمان این مسجد شروع شده و پس از شانزده سال در سنه ۱۰۲۸ ه.ق پایان یافته است و به مناسبت اینکه شیخ لطف اللّه میسی در آن مسجد اقامهٔ جماعت می کرده است به نام وی شهرت پیدا کرده و ابهت و شکوه این مسجد و دیگر خصوصیات آن موجب حیرت باستان شناسان شده است.شکل گنبد آن با هیچ یک از اشکال منطبق نمی باشد و این مسجد یکی از شاهکارهای بی نظیر معماری است در صفحه ۷۰۱ می نویسد:می گویند این مسجد را شاه عباس جهت ملا عبد اللّه شوشتری ساخت و پس از اتمام چون مشار الیه امام جماعت مسجد جامع و مدرس مدرسهٔ ملا عبد اللّه بود امامت را به شیخ لطف اللّه محول نمود و پس از شروع به ساختمان مسجد شاه این مسجد مخصوص شاه و نزدیکانش گردید.در صفحه ۱۰۵ می نویسد:«برج ساعت»این برج در قسمت جنوبی مسجد شیخ لطف اللّه و تقریبا محاذی عالی قاپو ساخته شده است و برای سرگرمی شاه عباس دوم بنیان گردیده در درون آن ماشینهای میکانیکی قرار داشت که ساعات شبانه روز را نشان می داد هروقت این ساعت زنگ می زد فوجی از مجسمه ها و حیوانات گوناگون بیرون می آمدند و مانند سربازان به تمرین نظامی می پرداختند این ساعت را صنعتگران اروپایی که در دربار شاه عباس دوم اقامت داشته ساخته بودند.در صفحهٔ ۴۰ می نویسد:مدرسهٔ شیخ لطف اللّه،این مدرسه در سال ۱۰۱۵ دائر و طلبه نشین بود و شیخ لطف اللّه در آن مدرسه تدریس می کرده و ممکن است همان-

شیخ لطف اللّه از دانشمندان پارسا و فقیهان عابد و شایستهٔ روزگار بود و او و پدرش(قابل ملاحظه است (۱))و فرزندش شیخ جعفر و جدّ ادنا و اعلایش یعنی شیخ علی میسی از فقهای بنام امامیه بوده اند.

شیخ لطف اللّه چند فرزند پسر و دختر داشت و بزرگترین آنها شیخ جعفر یادشده بوده که نماز جمعه را در عصر غیبت واجب عینی می دانسته و خود هم در مسجد یادشده به اقامهٔ نماز جمعه می پرداخته و به اقامهٔ آن،مواظبت می کرده و در همسایگی همان مسجد(مسجد شیخ لطف اللّه)به سر می برده است.

شیخ لطف اللّه از بزرگانی بوده که از مراتب عالیه دنیا و آخرت استفاده کرده و در نزد شاه عباس از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده است.

شیخ لطف اللّه دو دختر داشت یکی از آنها را آمیرزا حبیب اللّه صدر معروف،به همسری خود درآورد و از او وزیر باجلالت آمیرزا مهدی و برادرش آمیرزا علی رضا شیخ الاسلام اصفهان به وجود آمد و دختر دیگرش به همسری آمیرزا محمد مؤمن عقیلی استرآبادی درآمد و فرزندان ذکوری از وی به وجود آمدند که در روزگار ما معروف

۱- *) مؤلف در مجلد سوم این کتاب،ذیل اسامی عبد الکریم از وی نام نبرده است و در اینجا هم با جمله«فلاحظ»وانمود کرده که به چگونگی احوال او واقف نگردیده و یا از فقهای بنام نبوده است در تکمله امل الآمل،ص ۲۶۷ می نویسد:شیخ عبد الکریم از علمای قرن دهم هجری بوده و مراتب علمی را از پدرش شیخ ابراهیم فراگرفته است و از وی به اخذ اجازه نایل آمده است و در آن اجازه به عنوان فاضل کامل تقی معرفی گردیده است و پدرش اجازه عملی و روائی به وی داده و صورت اجازه را علامهٔ مجلسی در آخرین مجلد بحار الانوار،ج ۱۰۸،ص ۱۸۰،ایراد نموده و تاریخ آن اوایل ماه مبارک رمضان سال ۹۷۵ ه.ق و در هنگامی بوده که پدر و پسر در نجف اشرف به سر می بردند و نسخه ای از الروضه البهیّه که سال ۹۸۵ ه.ق به خط خود استنساخ کرده و همچنین جزء پنجم مسالک الافهام را که به خط او بوده و سال ۹۸۴ ه.ق از استنساخ آن فارغ شده است دیده ام وی پدر شیخ لطف اللّه است که به نام او اشاره خواهیم کرد یعنی مترجم حاضر-م.

می باشند و پس از این به نام ایشان اشاره خواهیم کرد از جملهٔ آنها،سید میرزا محمد رحیم عقیلی است که در باب میم خواهد آمد.

از آنچه در شرح حال شیخ جعفر یادشده نوشته ایم و پس از این هم از تاریخ عالم آرا نقل خواهیم کرد استفاده می شود که مترجم حاضر نوادهٔ شیخ علی میسی است و از پاره ای از یادداشتهای او که به آن اشاره خواهد شد به دست می آید که شیخ علی مؤلف شرح قواعد علامه حلّی،جد مترجم حاضر است و این احتمال بیرون از اشکال نمی باشد زیرا شارح قواعد،همان شیخ علی کرکی است و چگونه می تواند جد مترجم حاضر باشد مگر اینکه احتمال بدهیم شیخ علی کرکی جدّ مادری او باشد؛یا آنکه شیخ علی میسی هم شرحی بر قواعد علامه داشته و بالاخره احتمال اینکه شیخ علی کرکی جدّ مترجم حاضر باشد سهو القلمی است که اتفاق افتاده است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی عالمی فاضل و صالحی فقیه و متبحری محقق و بزرگواری عالی مقام و شاعری ادیب (۱)و معاصر با شیخ بهائی بوده و شیخ بهائی

۱- *) از آثار نظمی او شانزده بیتی است که در آثار ملی اصفهان،ص ۷۰۲،۷۰۹ آورده شده و ازآنجاکه متضمن توسل به اهل بیت علیهم السّلام بوده است همگی آنها را در اینجا ایراد می نمائیم اللهم بمحمد و آله ادفع عنا بلایا ناما وقع منها و ما لم یقع. الهی بحق الهاشمی محمد حبیبک طه شافع العرصات بحق علی نفسه و وصیه ابی ولده و الصهر ذی الحسرات و فاطمه الزهراء قره عینه مجسمه الاحزان و العبرات و مسموم اولاد الزنا الحسن الذی رمی الکبد الحری جفا قطعات و مقتول اولاد البغایا بکربلا ال حسین شهید اللّه فی الفلوات و زین عباد اللّه ذی الحزن و البکاء علی ابی الاوصاب و الزفرات و باقر علم الاولین محمد شبیه رسول اللّه ذی الدرجات و مظهر دین الصدق و الحق جعفر و مظهره فی الجهر و الخلوات و موسی شهید الاشقیاء و نجله علی الرضا المسموم فی العنبات و معدن تقوی الجواد و ابنه محمد المحبور بالنعمات -

وی را به علم و فضل و فقاهت می شناخته و مردم را در پیروی از احکام شرع به وی ارجاع می داده است (۱).

مؤلف گوید:از آثار او رساله ای است در مسائل چندی از فقه که با فقهای عصرش که به اعتقاد او برخلاف واقع فتوا داده اند گفتگو داشته است از جملهٔ آن اعتراضات مربوط به مسئله حکم عرق شیرهٔ متنجس است و این رساله خالی از فایده و تحقیق نبوده است و من بخشی از آن را در استرآباد دیده ام.از تألیفات او رساله است در تحقیق مسئله الوصیه بالمال از ارشاد علاّمه و من این رساله را به خط او در قریه خسروشاه تبریز دیده ام.وی در این رساله تحقیقات ارزنده ای را ایراد کرده است و تعلیقات زیادی هم بر آن نوشته است.

در اصفهان نسخه ای از شرح قواعد شیخ علی جد او را دیده ام و این نسخه به خط شیخ لطف اللّه مترجم حاضر بوده که تعلیقات بسیاری هم به خط خود بر آن مرقوم داشته است؛علاوه بر این ها تحقیقات و تألیفات دیگری هم داشته که من همه آنها را به خط او دیده ام.

از تاریخ عالم آرا استفاده می شود که شیخ لطف اللّه در اوائل سال ۱۰۳۲ ه.ق.

تقریبا پنج سال پیش از وفات شاه عباس درگذشته است و وفات او اندکی پیش از آنکه شاه عباس ،بغداد را فتح کند اتفاق افتاده است.

اسکندر بیک مؤلف تاریخ عالم آرا در تاریخ وفاتش گفته است *.

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۳۶.

شیخ لطف اللّه رفت از دار دهر رخت بربست از جهان بی مدار

عزم عقبی کرد از دنیای دون شد جنانش مأمن دار القرار

سال تاریخش همی جستم ز عقل گفت با من نکته ای آن پیر کار

چون«دو لام»از نام او ساقط کنی سال تاریخ وفاتش زان شمار *

در عالم آرا می نویسد:شیخ لطف اللّه نوادهٔ شیخ ابراهیم میسی از علمای دورهٔ شاه تهماسب و شاه عباس کبیر صفوی است و جدش شیخ ابراهیم از دانشمندان بنام و از متبحران فقها و از فضلای باکمال بوده است.شیخ لطف اللّه در قریهٔ میس که یکی از قریه های جبل عامل بوده متولد شده است.در آغاز جوانی به زیارت مرقد

مطهّر حضرت رضا علیه السّلام مشرف شد و چندی را در آن سرزمین ولایت آئین زیست کرد و در ظرف این مدت به فراگیری علوم پرداخت و مراتب فقه را از خدمت ملا عبد اللّه شوشتری و دیگر دانشوران آن عتبه مقدسه استفاده کرد و در ردیف مدرسان آستانه متبرکه آن حضرت قرار گرفت و در روزگار شاه عباس کبیر علاوه بر تدریسی که به عهده داشت به سمت خادمی آستانه مبارکه نایل آمد و حقوقی از اوقاف روضه مبارکه به وی داده می شد.آنگاه که ازبکها به آستانه مبارکه حمله ور شده از هجوم آنها رهائی یافته به قزوین رهسپار شد و چندی در آنجا ماندگار شد و به تدریس پرداخت تا آنکه به درخواست شاه از قزوین به اصفهان انتقال یافته و در کنار مسجدی که واقع در میدان نقش جهان بوده و آن را شاه عباس بنیان کرده و به نام«شیخ لطف اللّه»مشهور گردیده اقامت گزید و در همان مسجد به اقامهٔ جماعت می پرداخت و به تدریس فقه و حدیث اشتغال می ورزید.او با لباس کهنه که شیوه فقیران است به سر می برد و به خدمت صالحان و نیکوکاران اقدام می کرد و حقوقی از اوقاف آن مسجد در اختیار او گذارده می شد.

مؤلف گوید:اگر مراد مؤلف تاریخ عالم آرا از ملا عبد اللّه شوشتری پدر ملا حسن علی باشد اشتباه کرده است؛زیرا مترجم حاضر مراتب فقه را از او فرانگرفته است و اگر مرادش ملا عبد اللّه شوشتری باشد که در بخارا به شهادت رسیده است و ترجمهٔ حال او را پیش از این نوشتیم درست است و از قرینه هم پیدا است که مراد مؤلف عالم آرا ملا عبد اللّه شهید است.

سید جلیل میرزا لطف اللّه حسینی حسنی مرعشی خلیفه سلطانی

وی دانشوری عامل و پرهیزکاری متقی و زاهدی محدّث و حکیمی متکلم و فقیه و از دانشوران روزگار صفویه و از نوادگان وزیر کبیر سید حسین حسینی مشهور به خلیفه سلطان و داماد شاه عباس کبیر است.

تألیفات ارزنده ای از او باقی است از جمله:حاشیه فقیه،حاشیهٔ کافی،حاشیهٔ تفسیر بیضاوی،شرح نهج البلاغه،شرح صحیفه کامله،شرح دعای سمات و شرح دعای ندبه.

سید لطف اللّه نزدیک به زمان ما درگذشته و جنازهٔ او را به عراق عرب برده و در نجف اشرف در جوار جد بزرگوارش دفن کردند.

خانه خلیفه سلطان،خانه بزرگواری و پارسائی و پرهیزکاری بود و از شریف ترین خانه های سادات بزرگوار اصفهان و دیگر محال آن است.

سید لطف اللّه بن عطاء اللّه بن احمد حسنی شجری نیشابوری

منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فاضلی متبحر بود و دیوانی دارد مشتمل بر ده هزار بیت،او را دیده ام و در نیشابور کتابهای چندی را بر وی قرائت کرده ام.او از شیخ ابو علی بن شیخ ابو جعفر طوسی رحمه اللّه روایت می کرده است.

شیخ لطف اللّه بن عطاء اللّه حویزی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی عالمی فاضل و متبحر و از معاصران است کتاب شرح الشرائع و کتابهای دیگر از تألیفات او می باشد (۱).

شیخ لطف اللّه نیشابوری

وی فاضلی دانشور و فقیهی متکلم و شاعری نغزگفتار و نگارنده ای خردمند و از علمای متأخر از علامه حلّی(قدس سره)و معاصر با امیر تیمور گورکان بوده است.

در شهر ساری مازندران مجلد اول کتاب غایه المطلوب فی الواجب و المندوب را که از تألیفات او بوده است دیده ام.نسخهٔ مزبور به خط شریف او و در کمال کهنگی بود و کتاب بزرگی مشتمل بر فوائد و تحقیقات بسیار است.در این کتاب بحث مفصّلی از امامت شامل یک مقدمه و دو باب و یک خاتمه است.مقدمهٔ کتاب در فضیلت علم و تحصیل است.باب اول آن مربوط به واجب عقلی و ویژگیهای آن و مشتمل بر چند

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۲۲۳.

مقصد بوده.باب دوم آن در واجب نقلی و امور مستحبی است و مشتمل بر کتابها و مراصد است.در خاتمه از ادعیه مهم و دیگر فوائد بحث کرده است.این کتاب را بنا به درخواست شیخ شهاب الدّین ابو صلاح الدّین جزینی تألیف نموده است (۱).

کتاب مزبور از بهترین کتابها و پرفایده ترین آثاری است که در مسائل مهم کلام و فقه و امثال این ها تألیف شده است.از این کتاب بدست می آید که مؤلف آن در نهایت فضل بوده و در علوم عقلی و نقلی تبحری به کمال داشته است.در فصل معاد اظهار داشته است که معاصر با شیخ علاء الدّین بیاضی مؤلف کتاب الباب المفتوح الی ما قیل فی النفس و الروح می باشد.

مؤلف گوید:از آنچه تا حال حاضر بدست آورده ایم کتاب الباب المفتوح الی ما قیل فی النفس و الروح از تألیفات شیخ زین الدّین علی بن یونس بیاضی نباطی عاملی مؤلف کتاب صراط المستقیم در امامت است.

قابل توجه است که در اصل کتاب به نام مؤلف و نیشابوری بودن او اشاره نشده است.آری بر پشت آن کتاب به خط کهنی چنین نوشته است.صدر کبیر امیر رفیع الدّین محمد در رد شرعه التسمیهٔ سید داماد(قدس سره)می نویسد:کتاب غایه المطلوب در علم کلام از تألیفات شیخ لطف اللّه نیشابوری است.

شیخ لطف اللّه مترجم حاضر در بحث امامت کتاب غایه المطلوب می نویسد:احیاء اموات که به دست حضرت مولا علی علیه السّلام انجام گرفته است از جملهٔ اموری است که روایتهای بسیاری بیرون از شماره و اشاره دربارهٔ آن وارد شده است.از جمله رازی در اربعین ضمن حدیث اول گفته است:حدیث کرد برای من (۲)سید اجل امام جمال الدّین عز الاسلام فخر العتره شرف آل الرسول ابو محمد ابراهیم بن علی بن محمد

۱- ۱-در نسخه بدل،شهاب الدّین بن صلاح الدّین آمده است.

۲- *) در حاشیهٔ مؤلف آمده است:ظاهر آن است که قائل«حدثنی»در آغاز حدیث،منتجب الدّین رازی است که در اربعین روایت کرده است(فلاحظ).لیکن در اربعین رازی،چنین سندی آورده نشده است.

علوی حسینی موسوی در کازران«حماها اللّه»در نوزدهم ماه رجب سال ۵۷۱ ه.ق از شیخ عارف،شهریار بن تاج الدّین فارسی از قاضی ابو القاسم احمد بن طاهر نوری از شیخ امام شرف العارفین ابو المختار حسن بن عبد الوهاب از ابو التحف علی بن محمد بن ابراهیم مصری از اشعث بن محمد بن قره از مثنی بن سعید از ابن کیسان کوفی خزاز از ابو طیّب قواصیری از عبد اللّه بن سلمه منتجبی از سفاره الاصید بغدادی عطّار از عبد المنعم بن طیّب قدوری از علاء بن وهب از وزیر محمد بن سایلویه از ابن حمزه از ابن فتح مغازلی از ابو جعفر میثم تمّار گفت در برابر مولانا امیر المؤمنین علی بن ابی طالب صلوات اللّه علیه حضور داشتم...

دولتشاه در کتاب تذکره که به پارسی تألیف کرده است،در ضمن شرح حال ملا لطف اللّه نیشابوری مترجم حاضر می نویسد:وی فاضلی دانشور بود و در روزگار خود در سرایندگی و دیگر کمالات از همگی اقرانش برتر بود کمتر اتفاق افتاده است اساتید سخن سرا بتوانند در اشعار خود به پایهٔ او،صنایع شعری به کار برند.

گویند او در انواع علوم و فضائل به مرتبه کمال نایل آمده است و گذشته از فضائل و کمالات از مرتبهٔ ولایت هم نصیبی داشته و به امور دنیوی کم التفات بودی و از این سبب است که گویند مولانا ضعیف طالع بوده است.گروهی که با وی مصاحب و معاشر بوده اند،اعتراف کرده اند که مولانا در حقیقت کم طالع بود از آن جمله عالم ربانی امیر عز الدّین طاهر نیشابوری که از علمای بزرگ و اولیای سترک بوده و همگان او را به عنوان صداقت و راستگوئی شناخته و محل اعتماد ایشان است فرمودند که من با مولانا لطف اللّه شریک درس بودیم،روزی در قریه قوشنقان نیشابور با مولانا به باغی رفتیم تا جامه شوئیم مولانا دستار سالوی نو داشت چون جامه ها شسته شد،دستار مولانا بر آفتاب انداختیم تا خشک شود؛در اثنای این حال به قدرت رب العالمین گردباد تندی پیدا شد و دستار مولانا را درربود و به هوا برد و خاک در چشمهای ما ریخت،چون چشم باز کردیم،دستار مولانا را دیدیم که باد نزدیک به کرهٔ هوا رسانیده بود و بعد از آن از چشم ما ناپدید شد و ندیدیم که باد آن دستار را به کدام طرف انداخت.مولانا را گفتم عجب حالتی دست داد،مولانا گفت:یک نوبت دیگر بدین نوع دستار مرا باد برده بود و

بحسب الحال این قطعه برخواند (۱):

طالعی دارم آنکه از پی آب گر روم سوی بحر برگردد

ور به دوزخ روم پی آتش آتش از یخ فسرده تر گردد

ور به کوه التماس سنگ کنم سنگ نایاب چون گهر گردد

ور سلامی برم به نزد کسی هر دو گوشش به حکم کر گردد

ور شوم باد را وزیدن من باد مانندهٔ شجر گردد

این چنین حالهاش پیش آید هرکه را روزگار برگردد

و این رباعی را هم در این معنی گفته است.

فریاد ز دست فلک بی سر و بن کاندر بر من نه نو بماند نه کهن

بااین همه هم هیچ نیارم گفت گر زین بترم کند که گوید که مکن

خصومت فلک به ارباب فضل نه امروزیست بلکه این حال با فقیران پریشان مآل حالت مستمر و پیشهٔ دیرینهٔ اوست و شیخ آذری علیه الرحمه (۲)در جواهر الاسرار گوید که

۱- *) در تذکرهٔ دولتشاه طبع ملک الکتاب ،ص ۱۳۸،این دو بیت را اضافه دارد. اسب تازی اگر سوار شوم زیر رانم روان چو خر گردد با همه نیز شکر باید کرد که مبادا کزین بتر گردد گویا این بیت هم که معروف است از همان قطعه باشد و یا دیگری به آن طرز سروده است: در زمانه چو بخت برگردد اسب نر در طویله خر گردد تا آخر...

۲- **) حمزه بن علی متخلص به آذری شاعری عارف پیشه و از دنیا گذشته و از باریافتگان شاه نعمه اللّه ولی بوده پدرش از جمله سربداران بود و خود او از جوانی به سرایندگی پرداخت اشعاری نغز می گفته و دوبار به حج بیت اللّه رفته و یک سال هم در مکه مجاورت داشته و اخیرا از مردم برکنار شده، ۸۲ سال عمر کرده و سال ۸۶۶ ه.ق درگذشته مرقدش در اسفراین است.اوحدی در تاریخش گفته است: دریغا آذری شیخ زمانه که مصباح وجودش گشته بی ضوء چو او مانند خسرو بود در شعر از آن تاریخ موتش گشت(خسرو)

به اعتقاد من این رباعی را که مولانا لطف اللّه در«مراعات النظیر»گفته ممتنع الجواب است.

گل داد پریر درع فیروزه به باد دی جوشن لعل لاله بر خاک افتاد

داد آب چمن،خنجر مینا امروز یاقوت سنان آتش نیلوفر داد

چهار روز و چهار سلاح چهار رنگ و چهار جوهر و چهار عنصر و چهار گل.

گویند مولانا:سلیمی را بدین رباعی امتحان کردند،مدت یک سال درین تفکر کرد نتوانست که جواب گوید.به عجز اعتراف نمود.این رباعی ملمع از مولانا است:

در مرو پریر،لاله آتش انگیخت نیلوفر دی به بلخ در آب گریخت

در خاک نشابور گل امروز شگفت فردا بهری باد سمن خواهد بیخت

و مولانا لطف اللّه را قصاید غرّا در منقبت نبی و ولی و ائمه معصومین علیهم السّلام است و این قصیده در مذمت دنیا گوید:

بنازد عقل و دین و دل به مهر سرور غالب امیر المؤمنین حیدر علی بن ابی طالب

و این قصیده در مذمت دنیا گوید:

حجاب ره آمد جهان و مدارش زره تا نیندازدت بر مدارش

تا آخر قصیده و مولانا پایان آن را به مدح حضرت مولا امیر المؤمنین علیه السّلام خاتمه داده است (۱)دولتشاه پس از این گوید:ظهور مولانا لطف اللّه در زمان خاقان کبیر صاحب قران و قطب دائرهٔ زمان امیر تیمور گورکان انار اللّه برهانه بوده به مدح شاهزاده ایرانشاه بن امیر تیمور گورکان انار اللّه برهانه قصائد غرّا دارد از آن جمله،مطلع ترجیعی این است:

وقت سحر زنند چو مرغان به چنگ چنگ بنما به روز کین به جوانان جنک جنک

و در این قصیده داد سخن داده و میران شاه آن را رعایت کردی و زر دادی و

۱- *) دو بیت آخر آن قصیده که در مدح حضرت مولا علی(ع)سروده است چنین است: قبول خرد گر بدی ردّ نکردی شه اولیا صاحب ذوالفقارش سلام خداوند دادار داور برو باد و اولاد و آل و تبارش

مولانا به انـدک فرصتی آن مال را برانـداختی و به فلاکت می گرویدی و در آخر عمر و نهایت پیری،مولانا،از شـهر نیشابور به ده اسـفریس که به قـدمگاه امـام رضا علیه السّـلام مشـهور است نقل فرمود و باغی داشت در آنجا به سـر می برد و با مردم کم اختلاط کردی.

روزی جمعی از عزیزان به زیارت مولانا رفتنـد دیدنـد که در حجره بسـته است- چنـدان که در زدند کسـی جواب نداد گمان بردند که مولانا عمدا جواب نمی دهد یکی از آن مردم،به سـر بام آمد،دید که سر به سجده نهاده،فرود آمد و درش را بگشود تـا عزیزان درآینـد،مولانا سـر برنمی داشت یکی،سـر مولانا را از سـجده گاه برداشت دیـد که مرغ روح پرفتوحش از قفس تن پرواز کرده،یـاران چون باران،اشک خونین در فراق آن در دریای وحـدت ریختنـد.مولانا،را بعـد از شـرایط اسـلام در قـدمگاه (۱)امام معصوم امام رضا علیه التحیه و الدعاء دفن کردند و در دست مبارک مولانا این رباعی بر کاغذی نوشته یافتند.

دیشب ز سر صدق و صفای دل من در میکدهٔ روح فزای دل من

جامی به من آورد که بستان و بنوش گفتم نخورم گفت برای دل من

پیش آمد درگذشت او در سال ۸۱۰ هجری اتفاق افتاده است و در آن هنگام بی نهایت پیر و فرتوت شده بود رحمه اللّه تعالی علیه.

دولتشـاه در ذیـل شـرح حـال ملاـ لطف اللّه نیشـابوری مترجم حاضـر به شـرح حـال، امیر تیمور خـان پرداخته تا آنجا که گفته است،و از مشایخ طریقت و از علما و فضلا و

۱- *) قـدمگاه در دهکده ای در ۲۴ کیلومتری مشـرق نیشابور سـر راه شوسه عمومی تهران-مشهد قرار گرفته است و در محل بالای ده واقع در میان باغی می باشـد که درختان کهن چنـدی در آنجا جلب توجه می کنـد قدمگاه گنبدی دارد و در زیر آن حرمی است که اطراف آن را بـا کاشـیهای زیبائی زینت داده انـد و نزدیک به در حرم،سـنگ سیاه رنگی که نشان دو قـدم بر روی آن برداشـته شـده است به چشم می خورد و مردم آن را زیـارت می کننـد و آنها را اثر قـدم مبارک حضـرت رضا(ع)می داننـد و به زبان دل می گوینـد: در زمینی که نشان کف پای تو بود به یقین سـجده صاحب نظران خواهـد بود و نظیر همین دو اثر در حرم امامزاده محروق نیشابور دیده می شود-م.

شعرا که در روزگار صاحبقرانی،ظهور کرده اند.سلطان السادات و العلماء و الظرفاء، علی الثانی امیر سید علی همدانی بوده که در کبر سن وفات کرده و به ختلان،مدفون است و از علما سید فاضل محقق امیر سید شریف گرگانی و مولانا فاضل سعد الحق و الدّین تفتازانی و از شعرا مولانا بساطی سمرقندی و خواجه عصمت اللّه بخاری و وحید زمان مولانا لطف اللّه بوده،رحمه اللّه علیهم اجمعین.

امیر زاهد لنجر بن منوچهر(بن)گرشاسب دیلمی و برادرش امیر

لیالواگوش

منتجب الدّین در فهرست می نویسد:این دو برادر از فقها و صلحای زمان خود بوده اند.

مؤلف گوید:اسامی مزبور عجمی است.

شیخ ابو مخنف لوط بن یحیی ازدی

ابن شهرآشوب در معالم العلماء می نویسد:پدرش از اصحاب حضرت امیر المؤمنین علی و حضرت امام حسن و حضرت امام حسین علیهم السّلام بوده است و خود او کتابهای بسیاری در تاریخ از قبیل مقتل الحسین علیه السّلام،مقتل محمد بن ابی بکر،مقتل عثمان،الجمل و الصفین و الخطبه الزهراء علیهاالسّلام تألیف کرده است.

و نجاشی هم گفته است.... (۱)

مؤلف گوید:کتاب مقتل الحسین کتاب مشهوری است و تا حال حاضر هم

۱- *) در رجال نجاشی،ص ۴۲ و مجمع الرجال،ج ۵،ص ۸۰ نوشته است:ابو مخنف لوط بن یحیی بن سعید بن مخنف بن سالم ازدی غامدی بزرگ مورخان کوفه و موجه در نزد همگان بود برخی گفته از اصحاب حضرت امام باقر و حضرت امام صادق علیهما السّلام بوده لیکن صحیح نیست سپس به نام کتابهای او پرداخته است.شیخ طوسی هم در فهرست به نقل از مجمع الرجال می نویسد:پدرش از اصحاب حضرت امیر(ع)بود و خود او آن حضرت را درنیافته است و کتابهای تاریخی بسیاری تألیف نموده است-م.

متداول می باشد (۱)لیکن مدح و توثیقی از کتابهای رجال دیده نمی شود.

مشهور آن است که،مخنف به فتح میم و سکون خاء نقطه دار و فتح و در آخر فا ضبط شده است و هم این کلمه را با میم مضموم خوانده اند.

و ما شرح حال ابو مخنف را با آنکه از راویان قدیمی است بدان جهت نقل کرده ایم که به پاره ای از مطالب در ذیل شرح حال او اشاره شده است.

شیخ ابو المظفر لیث اسدی ساکن در زنجان

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی،فقیهی باصلاحیت بود و در نظم و نثر مهارت داشت و کتابهای چندی تألیف نموده از جمله کتاب الطهاره و کتاب الایمان و کتاب الامالی در مناقب اهل بیت علیهم السّلام و کتاب روایات الاشج (۲)ما کتابهای او را به توسط ثقات علما از شیخ مفید عبد الرحمن بن احمد نیشابوری از او روایت می کنیم.

شیخ اجل لیث بحرانی

وی،از دانشوران متأخر علمای بحرین بوده است و شیخ عبد الرحیم بن حسین بحرانی در کتاب جوامع السعادات فی فنون الدعوات از وی یاد کرده است و او را به عنوان شیخ جلیل نبیل ستوده و کتاب النهج القویم فی مناجاه الرب العظیم را به وی نسبت داده است و برخی از دعاها را از او نقل می کند و باید به احوال او پرداخت.

و من نام این عالم را در ردیف نامهای علمای بحرین که آنها را شیخ معاصر

۱- ۱-کتاب مقتل الحسین که مشهور و معروف است تألیف ابو مخنف نبود برای آنکه در آن کتاب به وقایع و اسانید مدخوله متأخره اشاره شده است.و این کتاب همراه با مجلد دهم بحار به طبع رسیده است.

۲- *) در پاورقی فهرست منتجب الدّین ص ۱۵۰ [۱] می نویسد:ابو الدنیا ابو عمرو عثمان بلوی مغربی معروف به اشج در سال ۳۲۷ ه.ق درگذشته و ادعا کرده است در روزگار ابو بکر متولد شده و در روز صفین رکاب مرکب حضرت مولی علی علیه السّلام را گرفته است و احادیثی از آن حضرت روایت نموده است-م.

بحرانی(ایده اللّه)گرد آورده است ندیده ام (۱).

به بیاری خدا و حسن توفیق از سوی حق تعالی موفّق گردیدم،مجلّد چهارم کتاب عظیم ریاض العلماء و حیاض الفضلا را ترجمه نمایم و در روز دوشنبه اول ماه ربیع الثانی سال ۱۴۰۸ ه.ق مطابق با دوم آذرماه سال ۱۳۶۶ شمسی به پایان برسانم و ما بقی مجلدات آن را بیاری حق تعالی ترجمه کنم.و ازآنجاکه امروز مصادف با چهاردهمین

۱- *) رساله مزبور همراه با فهرست آل بویه و علماء البحرین و جواهر البحرین فی علماء البحرین به تحقیق فاضل معظم جناب آقای سید احمد حسینی دامت برکاته به طبع رسیده است.در مقدمهٔ آن مرقوم فرموده است رساله علمای بحرین مشتمل بر سی و چهار ترجمه مختصر است مربوط به علمای بحرین که محدث فقیه شیخ سلیمان ماحوزی بحرانی به درخواست مؤلف این کتاب(علامه افندی)که در سفر بحرین به ملاقات او رفته است گرد آورده و مؤلف در ضمن احوال بحرینی ها از آن استفاده کرده است. پس از آن به تألیف کتاب جواهر البحرین پرداخته و هر سه رساله به خط میرزای افندی در مجموعه ای که بسیاری از آن به خط افندی بوده آورده شده است. و ازآنجاکه مؤلف،شرح حال شیخ سلیمان را در این کتاب متذکر نشده است پاره ای از شرح حال را وی به طوری که در مقدمهٔ رسائل سه گانه آمده است،به اختصار ایراد می نمائیم: ابو الحسن شمس الدّین سلیمان بن عبد اللّه ماحوزی ستری بحرانی در شب نیمه رمضان سال ۱۰۷۵ ه.ق متولد شده است در سن هفت سالگی به حفظ قرآن مجید موفق گردید و از علمای بحرین به اخذ علوم متداوله پرداخته و او را در حفظ و دقت و سرعت انتقال ستوده اند و اعجوبه زمان معرفی کرده اند و به قدس و تقوا شهرت داشته و به عنوان محقق بحرانی معروف بوده است،از علامه مجلسی و سید هاشم و شیخ احمد خطی اجازه روایت داشته است و عده ای از جمله مؤلف الحدائق از وی روایت کرده اند و با آنکه بیش از چهل و پنج سال عمر نکرده است کتابها و رساله ها و حاشیه ها و شروح در علوم متفرقه از وی نام برده است.در فن نظم نیز قدرتی بسزا داشته است دیوان او را سید علی بحرانی که شاگرد وی بوده است گرد آورده و در آن مقدمه چکامه ای از او با قافیه«خال»که ۲۲ بیت بوده است ایراد کرده و هریک از کلمه«خال»متضمن معنای بخصوصی است که اجمالی از معانی آنها را در اعیان الشیعه،ج ۷،ص ۳۰۶ متذکر شده است. ماحوزی در هفدهم رجب سال ۱۱۲۱ ه.ق وفات یافته و جنازهٔ او را به قریه«دونج»برده و در جوار قبر شیخ میثم بن معلی جد شیخ میثم بحرانی به خاک سپرده اند-م.

روز درگذشت حجه الاسلام و المسلمین آقای آقا شیخ حسین مقدس رضوان اللّه تعالی علیه والد اینجانب بوده که ترجمه این مجلد همراه با درگذشت ایشان اتفاق افتاده است محض یادبود و ادای پاره ای از حقوق ایشان نام آن مرحوم را در اینجا آورده و آرزومندم این اثر ناچیز در باطن،مرضی خاطر ایشان قرار بگیرد.

مشهد مقدس رضوی.محمد باقر ساعدی

ص:۵۳۰

فهرست مدارک مؤلف

آ

آیات الاحکام،مقدس اردبیلی،۴۸۳

الف

اثبات الهداه،شیخ حر عاملی،۱۶۲،۹۹، ۲۹۳،۲۷۵،۳۶۲،۱۶۳

اثنی عشریه،شیخ بهائی،۱۹۵

اثنی عشریه فی المواعظ العددیه،ابن قاسم، ۲۳۸،۱۸۳

اجازهٔ ابراهیم بن سلیمان قطیفی به خلیفه شاه محمود،۳۴۹

اجازهٔ ابراهیم بن سلیمان قطیفی به سید جمال الدّین فرزند سید نور اللّه شهید، ۳۴۹

اجازهٔ ابراهیم بن سلیمان قطیفی به مولی شمس الدّین محمد بن حسن استرآبادی، ۳۴۹

اجازهٔ ابراهیم بن سلیمان قطیفی به شیخ شمس الدّین محمد بن ترک،۳۴۹

اجازهٔ ابراهیم بن سلیمان قطیفی به شیخ منصور،۳۴۹

اجازهٔ ابراهیم بن سلیمانی قطیفی به امیر معز الدّین محمد اصفهانی،۳۵۱

اجازهٔ ابن فهد،۱۲۶

اجازهٔ ابن مؤذن جزینی به شیخ علی میسی، ۱۵۷،۱۱۶

اجازهٔ شیخ احمد بیصانی به شیخ احمد بن شیخ احمد بن شیخ محمد بن ابی جامع عاملی،۲۰۱

اجازهٔ امیر شرف الدّین شولستانی،۳۶۷

اجازهٔ سید جلال الدّین بن عبد الحمید بن فخار موسوی حائری به اربلی،۲۰۹، ۲۱۰

اجازهٔ حسین بن علی حماد لیثی واسطی به

شیخ نجم الدّین خضر بن محمد بن نعیم مطارآبادی،۶۳،۱۰۳،۱۴۳،۴۲۴

اجازۀ حسین بن فادار به علی بن محمد بن علی کاشانی،۲۸۷

اجازۀ ملا حاج حسین نیشابوری به ملا نوروز تبریزی،۱۱۸،۳۶۷،۴۸۴

اجازۀ شهید اول به ابن خازن،۲۴۲،۳۶۹، ۴۲۵

اجازۀ شهید اول به فرزندش علی بن محمد بن مکی عاملی جزینی،۳۱۱

اجازۀ شهید ثانی،۱۷۸،۱۸۵

اجازۀ شهید ثانی به حسین بن عبد الصمد (پدر شیخ بهائی)،۱۵۲

اجازۀ صاحب مدارک به ملا محمد امین استرآبادی،۱۵۴،۳۱۲

اجازۀ صاحب مدارک به حسن بن علی بن شدقم،۱۵۸

اجازۀ صاحب معالم،۱۳۶

اجازۀ صفی الدّین طریحی به ابو الحسن فتونی عاملی نجفی،۴۱۴

اجازۀ صفی الدّین طریحی به عبد الواحد بورانی نجفی،۴۱۴

اجازۀ صهیونی به شیخ علی میسی،۱۲۶، ۱۵۵

اجازۀ عبد الحمید بن فخار موسوی به علی بن سید غیاث الدّین عبد الکریم بن جمال الدّین،احمد بن طاوس حسنی، ۱۶۰

اجازۀ عبد الرحیم بن احمد شیبانی(ابن اخوه)به علی بن محمد شعیری،۲۸۵

اجازۀ علامه حلی به بنی زهره،۱۴۲،۲۸۲، ۴۶۰،۴۶۱،۴۵۲

اجازۀ علامه حلّی به علی بن محمد رشید الدّین آوی،۲۵۳

اجازۀ شیخ علی(نواده شهید ثانی)به سید میرزا فخر الدّین مشهدی خراسانی، ۴۱۶

اجازۀ سید علی بن سلیمان حسینی برای یکی از شاگردانش،۱۳۹

اجازۀ علی بن عیسی اربلی به شیخ مجد الدّین فضل بن یحیی بن مظفر بن طیبی،۲۱۸،۴۷۰،۴۷۱

اجازۀ علی بن محمد بن دقماق شریف حسینی به عبد اللّه بن سیف الدّین بن تائب،۲۴۸،۲۴۷

اجازۀ علی بن محمد بن عبد الحمید نیلی به ابن فهد حلی،۲۵۹

اجازۀ علی بن هلال عاملی کرکی به ملا ملک محمد بن سلطان حسین اصفهانی،۳۵۳

اجازۀ علی بن یحیی خیاط(ابو الحسن)به سید بن طاوس،۳۵۵

اجازۀ شیخ علی کرکی به شیخ حسین

ص:۵۳۲

عاملی،۳۴۸

اجازهٔ شیخ علی کرکی به شیخ علی میسی، ۱۵۳،۱۵۵،۳۵۰،۳۹۸

اجازهٔ شیخ علی کرکی به علی بن عبد الصمد (عموی شیخ بهایی)،۱۵۱

اجازهٔ شیخ علی کرکی به فرزند شیخ علی میسی،۳۵۰

اجازهٔ شیخ علی کرکی به ملا برهان الدّین ابو اسحاق ابراهیم بن زید الدّین ابو الحسن علی خوانساری اصفهانی، ۴۲۲،۴۶۰

اجازهٔ شیخ علی کرکی به ملا برهان الدّین محمد بن محمد بن علی حمدانی قزوینی،۴۶۰

اجازهٔ فخر الدّین طریحی به صفی الدّین الدّین طریحی(فرزندش)،۴۱۴

اجازهٔ شیخ فخر الدّین(فرزند علامه حلی)به شیخ زین الدّین علی بن حسن بن احمد بن مظاهر،۲۴۷

اجازهٔ سید فضل اللّه راوندی به حاج علی بن یوسف بن حسن،۳۶۴

اجازهٔ محمد بن احمد بن حماد انصاری، ابو بشیر(معروف به دولابی)به اربلی، ۲۰۸

اجازهٔ شیخ محمد بن جابر بن عباس نجفی به سید امیر مرتضی سروی،۴۸۴

اجازهٔ شمس الدّین محمد بن داود مؤذن جزینی به علی میسی،۱۵۴،۱۵۷

اجازهٔ محمد بن حسین بن عبد الصمد(شیخ بهائی)به ملا کمال الدّین حسین مازندرانی مشهور به مولا حسینی،۵۰۶

اجازهٔ محمد بن حسین بن عبد الصمد(شیخ بهائی)به سید علی بن علوان حسینی کاملی بعلبکی،۱۹۱

اجازهٔ محمد بن مکی(شهید اول)به محمد بن مؤذن جزینی،۱۵۷

اجازهٔ محمد بن یوسف بن محمد گنجی شافعی به اربلی،۲۰۹

اجازهٔ ملا میرزا محمد استرآبادی به ملا محمد امین استرآبادی،۴۶۰

اجازهٔ محمد باقر مجلسی به ملا حاجی ابو تراب،۴۸۲

اجازهٔ شیخ محمد سبط به ملا محمد امیر استرآبادی،۱۲۰

اجازهٔ سید مرتضی به شاگردش سید ناصر الدّین ابو المعالی محمد،۴۶۱

اجازۀ مقری به فخار بن معد بن فخار موسی، ۳۹۴

اجازۀ شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی به سید بن شدقم مدنی،۳۱۲، ۱۹۰،۱۵۴، ۳۴۹

اجازۀ شیخ یوسف بن علوان به شیخ

محمد بن زنجی،۳۵۶

احتجاج طبرسی،۴۳۲،۴۲۳،۱۹۳،۴۳

احسن التواریخ،حسن بیک روملو،۱۴۴، ۴۹۷،۳۸۱،۱۴۶

اختیار رجال کشّی،۳۷۵،۱۲۷

اخلاق ناصری،۳۹۷

اربعین،رازی،۵۲۲

اربعین،شهید اول،۲۳۶،۱۲۵،۷۶،۳۷، ۳۶۸،۴۶۲،۴۶۱، ۴۶۰،۳۵۷

اربعین،شیخ بهائی، ۴۶۰،۴۰۱،۱۱۶

اربعین،محمد باقر مجلسی،۱۲۶

اربعین،سید علاء الدّین،۳۹۲

اربعین،منتجب الدّین ۲۲۷،۲۲۶،۱۸۲، ۴۹۵،۴۹۲،۳۹۱، ۳۷۰،۲۳۹،۲۳۱، ۵۱۳،۵۰۵

ارشاد الاذهان،۵۱۸، ۲۵۰،۲۴۹

ارشاد القلوب دیلمی،۹۹

اسامی،مشایخ الشیعه-رساله فی اسماء مشایخ الشیعه

استبصار،۴۳۴،۱۹۹

استیعاب،ابن عبد البر، ۴۹۰،۴۷۷،۴۷۶

اسرار الامامه،حسن طبرسی،۴۳۴،۴۳۳

الاطهار،ابن زهره،۳۴۸

اعلام الوری،۴۲۳

اغانی،ابو الفرج،۴۷۶

اقبال،سید بن طاوس،۱۷۷،۱۷۶،۱۵۹، ۴۹۰،۲۹۰،۲۸۸،۲۰۶،۲۰۴،۲۰۳

الاقتصاد،شیخ طوسی،۲۳

اقصی الهمه فی معرفه الائمه،سید علی حسینی،۹۷

الآل،۳۲۵

الفیه شهید،۱۵۱

اللیس،۳۲۵

الامامه و التبصره من الحیره،۲۶،۲۱

امان الاخطار،سید بن طاوس،۲۷۴، ۴۹۰،۴۳۱

امالی،شیخ صدوق،۲۷۵،۲۴۱،۲۲۵، ۴۶۲،۲۷۶

امالی،شیخ طوسی،۲۷۲،۲۰۴،۱۴۱، ۲۹۴

امل الآمل،اکثر صفحات

الانساب،۲۸۹

انساب،سمعانی،۴۵۷،۳۱۴

انساب السادات،محمد بن قاسم بن معیه حسنی نسابه،۴۶۵،۱۲۴

الانوار الجلیه،۳۴۸

ایضاح الاشتباه،علامه، ۱۷۰،۱۰۲،۹۳، ۲۸۴،۱۷۷

ایضاح المقاصد،۴۷۴

ب

الباب المفتوح الی ما قیل فی النفس و

الروح،۵۲۲

بحار الانوار،۹۷،۹۶،۶۵،۶۱،۲۶،۲۱ ، ۱۶۸،۱۶۳،۱۶۲،۱۶۱،۱۲۴،۹۸ ، ۲۶۴،۲۲۴،۲۱۱،۲۰۳،۱۹۴،۱۸۵ ، ۳۱۳،۳۱۲،۲۸۳،۲۸۱،۲۷۱
۳۱۶، ۳۹۶،۳۹۵،۳۸۶،۳۶۶،۳۲۰،۳۱۸، ۴۶۸،۴۶۷،۴۵۳،۴۵۲،۴۳۹،۴۳۰، ۴۷۰

بشاره المصطفی،محمد بن ابو القاسم طبری،۲۸۶، ۲۴۰،۱۵۰،۱۰۷،۱۰۴، ۳۷۲، ۳۷۰،۲۸۴

البشری،احمد بن طاوس،۱۵۹

بغیه الوعاه،سیوطی،۲۸۱،۲۷۸، ۵۰، ۳۰۰

بلد الامین،کفعمی،۴۳۹،۳۶۵،۲۲۴

البهجه،۵۰۲

ت

تأویل الآیات،۹۸

تاریخ ابن خلکان،۳۴۴

تاریخ ابن کثیر شامی،۹۵،۸۲

تاریخ بغداد،۳۴

تاریخ عالم آرا،اسکندر بیک ترکمان،۱۳۱

تاریخ الملوک و الحکماء،سیوطی،۴۸۰

تبیان شیخ طوسی،۱۱۹

تثبیت المعجزات،۸۸

تحریر علامه،۲۵۰،۲۴۹،۲۴۷

تحفه الابرار،سید حسین بن مساعد حائری، ۴۹۰

التحصین لاسرار ما زاد من اخبار کتاب الیقین،سید بن طاوس،۳۳۴

تخطئه الانبیاء،غزالی شافعی،۳۷

التدوین فی تاریخ قزوین،۱۸۰،۱۷۹، ۱۸۱

تذکره دولتشاهی،۵۲۴،۵۲۳

التذکره،صفی الدّین صفدی،۵۰۸

تذکره الفقهاء،علامه حلی،۳۳۴

تشجیر الانساب،۲۹۰

تعلیقات امل الآمل،جزایری،۴۲۱

تعلیقات رجال استرآبادی،۲۶۷

تعلیقات خلاصه،شهید ثانی،۴۴۶،۳۲۵

تعلیقات کشف الغمه،کفعمی،۲۱۸،۱۲۱

تعلیقهٔ دروس شهید،۳۳۵

التعجب کراجکی،۳۵

تفسیر قاضی،۳۹۳

تفسیر کشاف،۳۹۳

تقویم البلدان،۳۱۴،۲۱۹

تکمله امل الآمل،۱۳۳

تکمله الدروس،سید جعفر بن محمد ملحوس حسینی،۲۳۷

تلقین اولاد المؤمنین،کراجکی،۳۵

تنزیه الانبیاء،سید مرتضی،۳۷

تنزیه ذوی العقول فی انساب آل الرسول، ۶۵

تهذیب الانساب و نهایه الاعقاب،۵۲،۵۴

تهذیب علامه حلی،۱۹۹،۲۴۹،۴۴۷، ۴۴۸

ث

ثمار المجالس و نثار العرائس،افندی،۳۴۲

الثاقب فی المناقب،شیخ محمد بن علی گرگانی،۲۷،۲۱۹

ج

الجامع،یحیی بن سعید حلی،۲۰۳،۴۶۲

جامع الاخبار،شعیری،۱۳۴،۴۲۶

جامع الاسرار و منبع الانوار،سید حیدر بن علی آملی،۲۲۸

جامع الاصول،ابن أثیر جزری،۳۹

جامع التواریخ(تاریخ رشیدی)،۲۵۴، ۲۵۵

جامع الفوائد،علم الدّین بن سیف بن منصور، ۹۸

جامع المقال،رماحی،۲۱،۳۲،۴۱۲

جامع شتات الرواه(رجال سید علی بن عبد الحمید)،۱۲۳،۲۹۲،

جزیره الخضراء، ۴۶۸،۴۷۰

جماع الاسبوع،سید بن طاوس،۱۲۸، ۲۵۹،۲۷۱،۲۷۲،۳۲۳،۳۵۶،۳۵۷

جوامع السعادات فی فنون الدعوات، عبد الرحیم بن حسین بحرانی،۵۲۸

جواهر المضیئه فی طبقات الحنفیه، ۲۲۰، ۴۷۶

ح

حاشیهٔ شهید ثانی بر ارشاد،۱۰۴

حاشیهٔ شهید ثانی بر خلاصه،۶۴،۶۵

حاشیهٔ ملا محمد تقی مجلسی بر رجال میر مصطفی،۲۳۸

حجه الاسلام فی شرح تهذیب الاحکام، ۱۹۹

الحجه علی الذاهب الی تکفیر ابی طالب، ۴۰۷،۴۰۶،۴۰۱،۳۹۵

حدوث العالم،افندی،۳۳۷

حدیقه الهلالیه،۲۰۴

الحساب،خواجه نصیر الدّین،۲۵۴

خ

الخرائج و الجرائح،قطب راوندی،۲۷، ۵۰۹،۲۹۴،۷۰،۳۱

خلاصه الاقوال-خلاصه الرجال

خلاصه الرجال،علامهٔ حلّی،۹۱،۶۴،۳۲، ۲۶۶،۲۶۵،۲۶۲،۱۷۰،۱۳۶،۱۰۶، ۳۳۶،۳۲۵،۲۸۴،۲۸۳،۲۸۲،۲۶۷،

ص:۵۳۶

۴۴۶،۴۶۰،۵۰۹

خلاف،شیخ طوسی،۴۲۷

د

الدر المنثور،۱۹۱

الدرایه،شهید ثانی،۵۰۶

الدره الباهره من اصداف الطاهره،۲۵

الدروس الشرعیه،۳۳۵،۲۵۰،۲۴۸

دفع المناواه،سید حسین مجتهد کرکی، ۴۳۳،۴۳۲،۲۱۹،۱۶۴،۷۰،۶۳، ۴۵۶

دلائل الامامه،طبری،۳۴۷

دمیه القصر،باخرزی،۲۴۲

دول الاسلام،ذهبی، ۴۸۰

دیوان ابو العلای معری،۹۲

ذ

الذریه الطاهره،محمد بن احمد بن حماد انصاری، ۲۱۰،۲۰۸

الذکری،شهید اول،۲۴۸،۲۳،۲۲

ر

ربیع الشیعه، ۴۳۰،۴۲۹،۴۲۶

رجال ابن داود،۱۸۱

رجال شیخ طوسی،۲۷۱،۱۴۱،۷۹، ۵۰۹،۲۸۴

رجال قهپائی،۴۹

رجال کشّی،۵۰۹

رجال میر مصطفی تفرشی-نقد الرجال

رجال میرزا محمد استرآبادی،۱۵۴،۱۰۶، ۱۸۱،۱۷۲،۱۶۹

رجال نجاشی، ۱۷۰،۱۲۸،۶۶،۳۱، ۳۲۵،۳۲۴،۳۲۳،۲۸۳،۲۸۲،۲۸۱، ۵۲۷،۳۸۷،۳۳۶

الرخصه،امیر محمد مؤمن استرآبادی،۱۶۲

ردّ رسالهٔ تجلی شیرازی،ملا محمد گیلانی، ۱۳۱،۱۳۰

ردّ رسالهٔ ملا محمد باقر خراسانی(محقق سبزواری)،۱۳۰

ردّ شرعه التسمیه،امیر رفیع الدّین محمد صدر کبیر،۴۵۶،۵۲۲

ردّ نهج الحق الحق علامه حلی،فضل اللّه کاشی،۲۱۱

رسالهٔ ابن العودی،۱۳۳

رساله السجود،شیخ علی کرکی،۱۵۱

رساله ای فارسی به نام شاه تهماسب ، جمال الدّین بن شیخ محمد،۱۱۵

رساله فی اسامی مشایخ الشیعه،۸۵،۲۳، ۴۴۳،۴۴۲،۴۴۱،۲۲۰،۱۴۹

رساله ملا محمد باقر کوهبنانی،۱۴۵

رساله نوروزیه،ملا محمد تقی رازی،۱۶۶

ز

زبده التواریخ،۲۵۵

زوائد الفوائد،رضی الدّین علی فرزند سید بن طاوس،۲۰۶،۲۰۵،۲۰۴،۲۰۳،۱۷۶

س

السرائر،ابن ادریس،۴۷۴،۳۹۴،۳۵۶

سرّ انساب العلویین،۲۹۰

سلافه العصر،سید علی خان کبیر،۱۰۹، ۳۰۵،۱۹۵،۱۳۴

ش

الشافیه،ابن حاجب،۳۷۳

شرایع،محقق حلّی،۲۵۰،۲۴۹،۲۴۸

شرح احوال شیخ بهائی،۳۳۳

شرح ارشاد البیان،۲۴۸

شرح ارشاد،شهید اول،۲۴۹،۲۴۸

شرح تجرید،قوشچی،۲۲۸

شرح تهذیب الاصول،۳۵۰

شرح الجعفریه،شرف الدّین علی استرآبادی، ۹۹

شرح درایه الحدیث شهید ثانی،۱۲۲

شرح شمسیه،۲۲۸

شرح شهاب قضاعی،ابو الفتوح رازی،۱۵۹

شرح قواعد الاحکام کرکی،۱۵۶،۹۸

شرح لمعه،۲۲۹

شرح مختصر النافع،شیخ ابراهیم قطیفی، ۱۲۲،۱۲۳

شرح مصباح المتهجد،۱۷۵

شرح مقامات حریری،۵۰۶

شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید،۴۲،۸۴، ۲۶۸،۳۹۸

شرح نهج البلاغه ابن میثم،۱۰۳

شرح نهج البلاغه سید رضی،۸۲،۸۳، ۸۴،۲۶۸

شرح نهج البلاغه،علی بن عبد الحمید معتزلی،۸۴

شرعه التسمیه،میرداماد،۲۱۲

الشهاب،قاضی ابو عبد اللّه محمد بن سلامه قضاعی،۳۱۲

ص

صحیفه الرضا،۴۳۶،۴۳۵،۴۳۴، ۴۳۰، ۴۳۹،۴۶۲

صحیفهٔ سجادیه،۳۰۱،۲۹۹،۲۴۶،۱۰۳، ۴۹۲،۴۹۱،۴۹۰،۳۹۸،۳۰۲،

الصراط المستقیم،زین الدّین بیاضی،۲۸۳، ۳۶۳

ط

طبقات ابن سعد، ۴۹۰،۴۷۵

ص:۵۳۸

ع

عالم آرای عباسی،۱۹۳،۱۹۴،۳۳۲، ۳۷۳،۳۸۹،۴۴۹،۴۹۹،۵۱۷،۵۱۸، ۵۱۹،۵۲۰

العدد القویه لدفع المخاوف الیومیه،۵۱۰

عمده الطالب فی نسب آل ابی طالب،۴۶۵

عیون اخبار الرضا،۳۳۴

غ

غایه المرام،سید هاشم بحرانی،۳۶۳

غرر الحکم آمدی،۳۱۲،۳۱۴

الغرر و الدرر،سید حیدر بن محمد حسینی، ۱۳۵

الغرر و الدرر،سید مرتضی،۲۹۴،۴۶۱

الغره،۱۳۹،۴۷۵

الغنیه،ابن زهره،۳۴۸

غوالی اللئالی،۱۳۵،۱۶۱،۱۶۶،۲۹۳، ۳۵۰،۳۶۵،۳۸۶

غیبت،شیخ طوسی،۲۸،۲۹،۱۲۴،۱۶۴

ف

فائده،شیخ حسن،۱۷۱،۱۷۲

فتح الابواب،سید بن طاوس،۱۳۶، ۳۵۷،۴۶۵

فرائد السمطین،حموینی،۸۶،۸۸،۱۵۰، ۳۱۵،۴۵۸

فرائد و القلائد،اسفراینی،۳۱۲

فرج الکرب،کفعمی،۱۱۶،۱۲۱،۱۳۲، ۳۱۹،۳۲۰

فرج المهموم فی معرفه الحلال و الحرام من عمل النجوم،۴۵۶،۴۳۱،۳۲۷،۱۵۹

فرحه الغری،عبد الکریم بن طاوس،۱۵۹، ۳۹۷

الفصول،شیخ مفید،۶۲،۶۱

فصول،خواجه نصیر الدّین،۳۶۵

الفصیح المنظوم،ثعلب،۱۶۰

فضائل امیر المؤمنین،علی بن عبد العزیز نیشابوری،۱۵۹

فقه الرضا،۲۶

فلاح السائل،ابن طاوس،۳۶۲،۲۳۲، ۴۹۰،۴۵۶،۴۳۱

فهرست شیخ طوسی،۷۷،۷۱،۳۴،۳۳، ۵۲۷، ۱۷۰،۱۴۲،۱۴۱

فهرست،محمد بن علی حمدانی قزوینی، ۱۳۵،۱۳۴

فهرست منتجب الدّین،اکثر صفحات

ق

قبس المصباح صهرشتی،۱۵۱

قرب الاسناد،حمیری،۳۵۰،۲۲۸،۸۸

قصص الانبیاء راوندی،۴۲۳،۲۰۲،۱۴۷،

ص:۵۳۹

۴۵۳،۳۴۱،۴۸۸

قواعد،شهید اول، ۲۴۸،۲۴۹،۲۵۰، ۳۴۱،۴۸۸

قواعد،علامه، ۲۲۸،۲۲۹،۳۱۱،۳۵۰، ۵۱۷

ک

کافی،کلینی،۱۹۹،۲۶۲،۲۶۳،۲۶۵، ۲۶۶،۴۴۴

کامل،ابن اثیر،۲۶۴،۵۰۹

کمال الدّین و تمام النعمه،صدوق،۲۶۷

کشاف،۴۲۱

کشف الغمه،۹۹،۱۲۱،۴۶۸،۴۷۰،۴۷۱

کفایه الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب، محمد بن یوسف بن محمد گنجی شافعی،۲۰۹

الکفایه فی النصوص،علی بن محمد خزاز قمی،۲۳۱

کنز الفوائد کراجکی،۳۵،۹۹

کنوز النجاح،شیخ طبرسی،۴۴۲،۴۴۳

ل

لباب،۳۱۴

لسان الواعظین،۳۲۸،۴۷۲،۴۷۴

لمعهٔ شهید اول،۲۲۰،۲۴۸

اللمعه فی مسئله الجمعه،۴۳۱،۴۳۳

م

ما نزل من القرآن فی اهل البیت(ع)،ابن حجام،۹۹،۱۰۰

مبادی الاصول،علامه حلی،۲۴۹

مجالس المؤمنین،قاضی نور اللّه شوشتری، ۲۳،۸۱،۸۴،۹۶،۱۶۶،۱۶۸،۱۷۵، ۴۵۴،۴۵۷، ۴۲۲،۴۴۰، ۲۲۷،۲۸۰

مجامع الاصول(جامع الاصول)، ۸۱،۹۰

المجتنی من دعاء المجتبی،سید بن طاوس،۲۲۳،۲۲۴

المجدی فی انساب الطالبیین،۱۰۲،۱۶۶، ۲۳۴،۲۸۷،۲۸۸،۳۲۷،۳۹۶،۳۹۹

مجمع البحرین،طریحی،۸۰،۴۱۱

مجمع البیان،طبرسی،۲۲۳،۳۹۳

مجمع الرجال،۲۶۶

المجموع،تالیف یکی از اصحاب ما،۲۵۹

المجموع الرائق من ازهار الحدائق،۱۷۳

سید هبه اللّه موسوی،۱۷۳

مختصر،محقق حلّی، ۲۴۸،۲۴۹،۲۵۰

مختصر،ذهبی،۴۷۶

مختصر البصائر،حسن بن سلیمان بن خالد حلّی،۱۶۱

مختصر تاریخ ابن خلکان،۴۷

مختلف علامه، ۲۴۹،۳۵۰

المحجه لثمره المهجه،۲۰۴،۲۰۶

مدینه المعاجز،سید هاشم بحرانی،۳۴

المرشد،صدوق،۴۹

مزار کبیر،شیخ محمد بن جعفر مشهدی، ۱۳۲

المسائل،اطراوی عاملی،۲۰۲

المسائل،شهید اول،۲۰۲،۲۴۸

المسائل الناصریات،۳۵

مسار الشیعه،۴۷۴،۴۷۵

مشترک،۲۱۹،۳۱۴

مشکاه الانوار،کفعمی،۲۸۲،۴۲۳،۴۳۲

مصائب النواصب،۴۷۳

مصباح،شیخ طوسی،۲۴۹،۲۹۹

مصباح صغیر،۱۶۴،۱۶۸،۲۹۹

مصباح کبیر،۲۹۹

مصباح کفعمی، ۳۲۴،۳۶۵،۴۳۱،۴۳۲،۴۷۴ ،۱۷۲،۳۱۶،۳۱۹،۳۲۰

معالم،شیخ حسن،۱۳۶،۱۶۹

معالم الزلفی،۸۶،۳۲۸

معالم العلماء،۲۵،۳۲،۶۷،۱۰۱،۲۸۳ ، ۲۸۴،۲۸۸،۳۴۴،۳۸۶،۴۲۵،۵۰۳ ،۵۰۸،۵۲۷،

المعجم،۴۷۵

المغرب مطرزی،۱۲۷

مفتاح الفلاح،شیخ بهائی، ۱۴۰

المقتبس،۳۴۸

مکارم الاخلاق،۴۳۳،۴۳۲،۴۲۸،۲۲۳، ۴۴۱

الملاذ،احمد بن طاوس،۱۵۹

مناقب،ابن شهرآشوب،۳۵۵،۲۰۲،۱۴۷، ۵۱۱،۴۶۷،۴۶۳،۴۲۸،۴۲۴

مناقب الخطیب،۳۱۲

مناقضات العامه و فضائحهم،عبد الجلیل قزوینی،۲۷۰

مناهج النهج،قطب الدّین کیدری،۲۳۲

منشور الحکم،۳۱۲

من لا یحضره الفقیه،۳۴۲،۲۴۷،۱۹۹،۲۵

منهاج الصلاح،علامه حلّی،۲۵۷،۲۴۹

منهج المقال استرآبادی،۲۶۷

مهج الدعوات،سید بن طاوس،۱۴۹، ۴۵۶،۴۳۱،۳۲۴،۲۹۵،۲۷۶،۱۵۰

المهذب،ابن فهد،۱۹۹،۱۶۲،۱۶۱

ن

نظام الاقوال،قرشی،۳۶۸،۹۰،۸۹، ۳۰، ۴۲۳،۴۰۱

النجاه،۱۹۲

النجوم،سید بن طاوس-فرج المهموم نزهه الکرام و لسان العوام،سید مجتبی بن داعی حسنی رازی،۴۷۷

نزهه الناظر و تنبیه الخاطر،۲۹۸

نضد القواعد الشهیدیه،شیخ مقداد،۲۲۷

نقد الرجال،میر مصطفی تفرشی،۷۷،

۲۳۸،۲۶۶،۲۶۷،۴۲۵،۴۸۲،۴۸۳

نقد المحصل،۳۲۸

نواقض الروافض،۴۷۲،۴۴۸

نهایه الاحکام،۲۴۹

نهایه الاصول،۴۸۷،۳۴۲

نهج الایمان،۳۶۳

نهج البلاغه،سید رضی،۴۹،۴۸،۴۷،۳۵، ۲۸۵،۲۸۴،۱۹۳،۸۴،۸۳،۸۲، ۳۶۳،۲۸۷،۲۸۶

نهج الحق،علامه حلّی،۲۱۱

و

وسائل الشیعه،۴۸۳،۳۱۶،۲۸۱،۲۳۱

وثیقه النجاه،افندی،۴۲۲،۳۹۲،۵۵

الوسیله الی نیل الفضیله،۲۰۷

وسیله النجاه،۴۸۳

ی

یادداشتهای ابو علی فرزند شیخ طوسی،۲۲

یادداشتهای شهید اول،۳۴

یتیمه الدهر ثعالبی،۸۱،۶۵

الیقین،سید بن طاوس،۳۵۶،۱۲۱

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَالَّذِینَ لَا یَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹